LIETUVOS TEISĖ

2024

Esminiai pokyčiai

LIETUVOS TEISĖ

2024

Esminiai pokyčiai

Redaktoriai:
Prof. dr. Lyra Jakulevičienė, Prof. dr. Vytautas Sinkevičius

Vykdančioji redaktorė
Dr. Kristina Kenstavičienė

Redakcinės kolegijos nariai:
Prof. dr. Virginijus Bitė
(Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės institutas)
Prof. dr. Saulius Katuoka
(Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas)
Prof. dr. Jolanta Zajančkauskienė
(Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso institutas)
Doc. dr. Juozas Valčiukas
(Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės institutas)

Recenzentai:
Prof. dr. Lina Mikalonienė (Mykolo Romerio universitetas)
Doc. dr. Marijus Šalčius (Vytauto Didžiojo universitetas)

ISSN 2669-137X (spausdintas)
ISSN 2669-1388 (internete)

© Autorių kolektyvas, 2024
© Mykolo Romerio universitetas, 2024

TURINYS

Įžangos žodis | 5

Lietuvos teisinių gildijų vadovai apie svarbiausius pokyčius Lietuvos teisės sistemoje teismų, advokatūros, prokuratūros, notarų ir antstolių veiklos srityse | 11

I. VIEŠOJI TEISĖ

1.1. Apkaltos labirintai ir konstitucinių pokyčių idėjos | 25
The Labyrinths of Impeachment and Ideas for Constitutional Change | 40
Toma Birmontienė

1.2. Tautinių mažumų teisinio reguliavimo pokyčiai | 41
Developments in the Legal Regulation of National Minorities | 54
Edita Žiobienė

1.3. Rinkimų teisės pokyčiai 2024 metais | 55
Developments in Electorial Law in 2024 | 78
Laura Matjošaitytė

1.4. Lietuvos Baudžiamojo kodekso normų peržiūros priežastys, kryptys ir vertinimas | 79
Causes, Directions and Evaluation of the Revision of the Norms of the Lithuanian Criminal Code | 112
Andrius Nevera

1.5. 2024 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai: pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos stiprinimas | 115
Amendments to the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania in 2024: Strengthening the Protection of the Rights of Vulnerable Participants in Criminal Procedure | 129
Jolanta Zajančkauskienė

1.6. Ginčų dėl asmenų su negalia teisių pažeidimų nagrinėjimas administraciniame procese | 131
Examination of Disputes in Administrative Proceedings concerning Violations of the Rights of Persons with Disabilities | 140
Eglė Bilevičiūtė

1.7. Valstybės tarnybos reforma 2024 m. ir naujasis teisinis reguliavimas | 141
Civil Service Reform in 2024 and the New Legal Regulation | 157
Gintautas Vilkelis

1.8. Dirbtinio intelekto įrankių naudojimo teikiant sveikatos priežiūros paslaugas teisinė problematika | 159
Legal Issues in the Use of Artificial Intelligence Tools in Healthcare Services | 170
Nastė Grubliauskienė

1.9. Suinteresuotos visuomenės teisė kreiptis į teismą | 171
Access to Justice for the Public Concerned | 185
Rasa Ragulskytė-Markovienė, Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė

1.10. Transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo probleminiai klausimai: teisinio reguliavimo pokyčių 2024 metais analizė ir galimi iššūkia | 187
Problematic Issues of the Implementation of the Trans-European Transport Network: Analysis of Changes in Legal Regulation in 2024 and Possible Challenges | 200
Erika Statkienė

1.11. Tarptautinių sankcijų pažeidimas muitinės veikloje: naujausia Lietuvos teismų praktika | 201
Violation of International Sanctions in Customs Activities: Latest Lithuanian Court Practice | 215
Erika Pudžmytė

II. PRIVATINĖ TEISĖ

2.1. Mediacijos instituto teisinio reguliavimo tobulinimas: nuo profesinės savivaldos teisės mediatoriams suteikimo iki privalomosios mediacijos modelio pokyčių | 219
Improving the Legal Regulation of the Institute of Mediation: from Granting Mediators' Professional Self-governance Right to Improving the Model of the Mandatory Mediation | 233
Agnė Tvaronavičienė, Indrė Kasiulaitė

2.2. Nesąžiningomis pripažintų vartojimo sutarčių sąlygų modifikavimo problemos: atvejo analizė | 235
Problems of Modifying Terms of Consumer Contracts Declared Unfair: A Case Study | 249
Lina Novikovienė, Kazimieras Karpickis

2.3. Turistinės kelionės sutarties nutraukimas keliautojo iniciatyva: naujausia teismų praktika | 251
Termination of a Travel Contract at the Iinitiative of the Traveller: Recent Case Law | 263
Vaidas Jurkevičius

2.4. Duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga skaitmeniniame amžiuje: pokyčiai Lietuvos teisėje | 265
Protecting Databases Sui Generis Rights in the Digital Age: Changes in Lithuanian Law | 276
Raimondas Andrijauskas

2.5. Sporto įstatymo teisinio reguliavimo kaita: naujos tendencijos ir elektroninio sporto iššūkiai | 277
The Evolution of Legal Regulation in the Sports Law: New Trends and Challenges in Electronic Sports | 287
Vilius Lapis

III. LIETUVA IR TARPTAUTINĖ TEISĖ

3.1. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2024 m. sprendimų bylose prieš Lietuvą reikšmė | 291
Importance of Judgments of the European Court of Human Rights in Lithuanian Cases in 2024 | 304
Danutė Jočienė

3.2. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos kryptys 2024 metais nagrinėtose migracijos bylose | 305
Practice Guidelines of the Supreme Administrative Court of Lithuania in Migration Cases Reviewed in 2024 | 321
Ernestas Spruogis

3.3. Nesutartinės atsakomybės už dirbtinį intelektą reglamentavimo ES aspektai | 323
Challenges of Developing Regulation of Non-Contractual Liability for Artificial Intelligence in the EU | 332
Loreta Šaltinytė

3.4. Lygybės įstaigų standartų direktyvos. Ar prisiimsime maksimalius įsipareigojimus? | 333
Equality Bodies' Standards Directives - Will We Undertake the Maximum Commitment? | 345
Eitvydas Zurba

ĮŽANGOS ŽODIS

Jau šeštus metus pateikiame Jums metinę teisės apžvalgą: leidinyje „Lietuvos teisė 2024: esminiai pokyčiai“ pristatomas mokslinis svarbiausių 2024 metų teisinio reguliavimo ir praktikos pokyčių, kurie veikė Lietuvos teisės sistemą, vertinimas konstitucinės, administracinės, baudžiamosios, privatinės, Europos Sąjungos (ES) ir tarptautinės teisės srityse.

2024-aisiais Lietuvoje buvo gausu rinkimų. Nors dar 2022 m. priimtas Lietuvos Respublikos rinkimų kodeksas turėjo užtikrinti rinkimų teisinio reguliavimo stabilumą, praktikoje išryškėjo reguliavimo trūkumų. 2024 m. Seimo rinkimų organizavimo patirtis parodė, kad, nors įstatymų leidėjo pastangos užtikrinti rinkimų proceso skaidrumą ir rinkėjų teisę gauti svarbią informaciją apie kandidatus yra svarbios, šiuos tikslus įgyvendinant susiduriama su reikšmingais iššūkiais. Vyriausiosios rinkimų komisijos priimami sprendimai dėl kandidatų rinkimų programų turinio turi būti pagrįsti ir motyvuoti, priešingu atveju gali kilti grėsmė, kad bus pažeistos kandidatų teisės ir rinkėjų teisė gauti informaciją. Rinkimų ginčų nagrinėjimui taikomos aiškiai apibrėžtos teisinės ribos, jų būtina griežtai laikytis. Siekiant užtikrinti efektyvesnį teisminį procesą ir užkirsti kelią nepagrįstų skundų skaičiaus didėjimui, siūlytina aktyviau informuoti suinteresuotus asmenis apie apskundimo procedūras.

Leidinyje analizuojami ir daug visuomenės dėmesio sulaukę konstitucinės teisės klausimai, ypatingą dėmesį skiriant apkaltos institutui, sukėlusiam daug diskusijų, ar Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas modelis yra tinkamas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje išplėtojo konstitucinę doktriną, akcentuodamas iš Konstitucijos Seimo nariui kylančią pareigą nepažeisti Konstitucijos nuostatų naudojantis informacijos laisve, taip pat pabrėžė esminius kriterijus, skirtus apkaltos procesui atriboti nuo Seime vykstančios apkaltos aspektu preliminarios parlamentinės procedūros. Leidinyje analizuojamas Lietuvos apkaltos modelis, jo keitimo galimybės kitų valstybių apkaltos praktikos kontekste, pabrėžiama, kad jis iš esmės tapo Seimo narių konstitucinės atsakomybės institutu ir tuo yra tam tikra prasme išskirtinis. Konstitucinę jurisprudenciją papildė ir pernai priimti svarbūs sprendimai dėl teisės nutraukti dalyvavimą pensijų kaupime ir pensijų išmokų diferencijavimo, dėl laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekančių nuteistųjų teisės į trumpalaikes išvykas iš bausmės atlikimo vietos dėl svarbių priežasčių, dėl išlaidų advokatui atlyginimo asmeniui, nepadariusiam administracinio nusižengimo. Konstitucinis Teismas taip pat pripažino, kad Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo nuostata, pagal kurią neigiamą poveikį nepilnamečiams darančia laikoma tokia viešoji informacija, kuria niekinamos šeimos vertybės, skatinama kitokia, negu įtvirtinta Konstitucijoje ir Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, santuokos sudarymo ir šeimos kūrimo samprata, prieštarauja Konstitucijai. Pastaroji byla Konstituciniame Teisme buvo nagrinėjama po to, kai Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT) 2023 m. sausio 23 d. sprendime byloje *Macatė prieš Lietuvą* konstatavo, kad buvo pažeistas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnis, saugantis saviraiškos laisvę. Konstitucinis Teismas 2024 m. iš viso paskelbė 15 nutarimų ir 2 išvadas.

Pernai buvo tęsiamos reformos baudžiamosios justicijos srityje, kuriomis siekta subalansuoti Lietuvos baudžiamąją politiką. Tobulintos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso nuostatos dėl baudžiamosios atsakomybės sąlygų už manipuliavimą sporto varžybomis, už nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus krašto apsaugos tarnybai ir mobilizacijai, taip pat už nusikaltimus Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai, pakeistas bendrininkavimo institutas, nustatyta atsakomybė už teroristinės grupės arba organizuotos teroristinės grupės kūrimą, vadovavimą atitinkamai grupei ar dalyvavimą jų veikloje. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (BPK) buvo keičiamas siekiant stiprinti pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugą. Tyrimai rodo, kad pažeidžiami įtariamieji ir kaltinamieji tam tikrais atvejais neįgalinami dalyvauti baudžiamajame procese, jo metu susiduria su teisinės pagalbos ir paramos prieinamumo stoka ir pan. 2024 m. padaryta BPK pakeitimų dėl vaikų, kurie yra įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamajame procese, ir asmenų su psichikos negalia, kuriems gali būti ar yra taikomos priverčiamosios medicinos priemonės, teisių apsaugos. Tikimasi, kad šios priemonės pažeidžiamiems baudžiamojo proceso dalyviams padidins baudžiamojo teisingumo prieinamumą.

Pastaruosius kelerius metus matome vis spartesnį technologijų, ypač dirbtinio intelekto (DI), skverbimąsi į mūsų privatų gyvenimą, darbo aplinką, verslą, valstybės funkcijų įgyvendinimo ir kitas sritis. 2024 metai buvo išskirtiniai DI reguliavimo srityje Europoje. Europa parodė lyderystę priimdama pirmuosius pasaulyje teisės aktus, reglamentuojančius dirbtinio intelekto panaudojimą – ES dirbtinio intelekto aktą (Reglamentas (ES) 2024/1689 arba DI aktas) ir Europos Tarybos pagrindų konvenciją dėl dirbtinio intelekto ir žmogaus teisių, demokratijos ir teisinės valstybės. DI aktas – pirmas pasaulyje teisės aktas, kurio paskirtis – pagerinti vidaus rinkos veikimą nustatant vienodą teisinę sistemą, visų pirma skirtą DI sistemų kūrimui, pateikimui rinkai, pradėjimui naudoti ir naudojimui Sąjungoje paisant Sąjungos vertybių, skatinti į žmogų orientuoto ir patikimo dirbtinio intelekto įsisavinimą kartu užtikrinant aukšto lygio sveikatos, saugumo, pagrindinių teisių, įtvirtintų ES pagrindinių teisių chartijoje, apsaugą, įskaitant demokratijos, teisinės valstybės ir aplinkos apsaugą, saugoti nuo žalingo DI sistemų poveikio Sąjungoje ir remti inovacijas. Daugybę klausimų ir iššūkių kelia įvairių duomenų rinkimas ir panaudojimas, DI sistemų taikymas įvairiose srityse, pavyzdžiui, sveikatos. Leidinyje svarstoma, kaip DI akte reglamentuojamos dirbtinio intelekto technologijos ir kokį poveikį tai turės sveikatos priežiūros srityje naudojamų DI technologijų taikymui, kokios pagrindinės teisinės ir etinės problemos gali kilti naudojant DI sistemas medicinoje.

Surinktų duomenų naudojimas naujiems inovatyviems produktams kurti jau tampa įprasta praktika, kuri teikia ir ateityje teiks tik dar daugiau naudos įvairioms verslo sritims. Todėl visuomenė, duomenų kūrėjai ir verslo įmonės, siekdami veikti sąžiningai ir gerbti vieni kitų interesus, privalo laikytis aiškių duomenų rinkimo internete ir jų panaudojimo taisyklių. Leidinyje analizuojama duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga. Šis teisės institutas Lietuvoje vis dar menkai žinomas, todėl atskleidžiamos tokių teisių apsaugai taikyti būtinos sąlygos Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT) ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) praktikoje.

Vis plačiau naudojant DI įvairiose srityse, svarbus yra atsakomybės klausimas. Leidinyje nagrinėjamas DI akto ir 2024 m. priimtos atnaujintos Atsakomybės už gaminius su trūkumais direktyvos (2024/2853) poveikis nesutartinės atsakomybės už DI reglamentavimui ir Lietuvos teisės sistemai, taip pat įvertinamos tolesnio reglamentavimo perspektyvos. Manytina, kad modernizavus šią direktyvą vartotojams bus lengviau reikšti ieškinius dėl gaminių su trūkumais sukeltos žalos atlyginimo. Vis dėlto, kadangi ši direktyva taikoma tik tais atvejais, kai sprendžiamas klausimas dėl gaminio su trūkumais gamintojo ar platintojo atsakomybės, ir toliau lieka neaišku, kaip bus reglamentuojami kiti nesutartinės atsakomybės už DI aspektai. Efektyviausias būdas išspręsti šią problemą būtų ES reglamento, kuriame būtų nustatytos vienodos nesutartinės atsakomybės už DI sąlygos visose ES valstybėse narėse, priėmimas, tačiau neaišku, ar tam bus politinės valios.

Siekiant užtikrinti geresnį žmogaus teisių įgyvendinimą, praėjusiais metais padaryta nemažai pokyčių, kai kurie jų analizuojami ir šiame leidinyje. 2024 m. priimtas Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas yra prasmingas ne tik tautinėms mažumoms, bet ir visai visuomenei, pabrėžiant kiekvieno piliečio svarbą, atliepiant teisėtus lūkesčius, vengiant teisinio netikrumo. Visgi naujasis teisinis reguliavimas neišvengė ydų, jos analizuojamos leidinyje. Leidinyje taip pat skiriama dėmesio veiksmingo teisių gynimo klausimams ir šioje srityje įvykusiems pokyčiams. Vienas jų – teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais įgyvendinimas. Lietuvoje ilgą laiką nebuvo galimybių suinteresuotos visuomenės atstovams savarankiškai ginčyti su aplinka susijusius norminius aktus. Dar 2021 m. priimtu Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo pakeitimu buvo išplėsta teisė kreiptis į teismus ir tiesiogiai įgyvendintos Orhuso konvencijos (Jungtinių Tautų konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais) nuostatos. Leidinyje analizuojama pastarųjų metų Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (LVAT) praktika, pradedanti kurti kriterijus, pagal kuriuos vertinama suinteresuotos visuomenės organizacijų teisė kreiptis į teismus dėl aplinkosaugos srities norminių administracinių aktų teisėtumo. Leidinyje dėmesio sulaukė ir negalią turinčių asmenų skundų nagrinėjimo praktika Lietuvos administracinių ginčų komisijoje, pernai perėmusioje privaloma tvarka nagrinėti asmenų su negalia skundus dėl neįgalumo, darbingumo, individualių poreikių nustatymo ir kt. Pateikiamos įžvalgos dėl tolesnių ginčų dėl asmenų su negalia teisių pažeidimų nagrinėjimo tvarkos vystymosi perspektyvų. Taip pat analizuojamos ES lygybės įstaigų standartų direktyvos (2024/1499 ir 2024/1500), kuriose nustatyti minimalūs standartai dėl lygybės įstaigų funkcionavimo, iš esmės nekeičiant materialinės apsaugos nuo diskriminacijos srities nuostatų. Nagrinėjamas šių direktyvų turinys ir svarstomi galimi Lietuvos pasirinkimo variantai jas perkeliant į nacionalinę teisę, o pagrindinis dėmesys skiriamas nuostatoms, kurios kol kas nėra įgyvendinamos ir reikalaus didžiausių pokyčių lygių galimybių srityje.

2024 metais, Lietuvoje tebesant ekstremaliai situacijai, administraciniams teismams kilo naujų iššūkių svarstant migracijos bylas, nes buvo vertinamos sudėtingos faktinės aplinkybės ir pusiausvyra tarp žmogaus teisių ir nacionalinio saugumo bei kitų interesų. LVAT taip pat sprendė aktualius ginčus, susijusius su migrantams išduotais leidimais dirbti Lietuvoje, su Lietuvos

Respublikos pilietybės netekimu įgijus kitos valstybės pilietybę ir atitinkamomis pasekmėmis – ES pilietybės praradimu.

Leidinyje analizuojami ir kiti viešosios teisės pokyčiai. Geopolitiniame kontekste atsakomybės už tarptautinių sankcijų pažeidimą taikymas Lietuvoje tapo aktualus tik pastaraisiais metais, priėmus daugiau sankcijų Rusijos Federacijai ir Baltarusijos Respublikai, todėl teismų praktikos analizė yra itin reikalinga ir reikšminga tolesniam šios atsakomybės taikymui. Šiuo metu Lietuvoje už tarptautinių sankcijų pažeidimą dažniausiai taikoma administracinė atsakomybė. Leidinyje aptariama teismų praktika, kuri formuojasi nuo 2023 m. balandžio 15 d. esminių teisinio reglamentavimo pokyčių ir tebėra negausi, tačiau itin svarbi muitinės veikloje sprendžiant subjekto kaltės ar turto konfiskavimo klausimą. Aptariami reikšmingiausi 2024 m. priimti teisės aktai, kuriuos lėmė ir ES teisinis reguliavimas dėl transeuropinio transporto tinklo plėtros gairių įgyvendinimo valstybėse narėse. Pernai Lietuva priėmė teisės aktus, kurių tikslas – paspartinti šio tinklo plėtrą, supaprastinti leidimų tinklo projektams išdavimo procedūrą. Akivaizdu, jog tinklo reguliavimo sistema bus ir toliau reformuojama, kad tinklas išliktų atsparus, tvarus ir pajėgus remti skaitmeniniu ryšiu susietą konkurencingą Europą, siekiant klimato ir ekonominių tikslų, todėl būtina įvertinti, ar Lietuva atliepia iškeltus tikslus, identifikuoti, su kokiais iššūkiais susiduria įgyvendindama teisinį reguliavimą, ir nustatyti, kokią reikšmę pokyčiai gali turėti ateityje.

Lietuvos valstybės tarnyba yra nuolat pertvarkoma. Nuo 2024 m. įsigaliojo pokyčiai, susiję su priėmimo į valstybės tarnybą tvarka, darbo apmokėjimo sistema ir veiklos vertinimo tvarka, o Valstybės tarnybos departamentas tapo Viešojo valdymo agentūra. Vykdant reformą išryškėjo trūkumų ir problemų, todėl tikėtina, kad šis teisinis reguliavimas bus ir toliau koreguojamas. Ypač daug diskusijų kėlė sprendimai valstybės tarnautojus paversti darbuotojais pagal darbo sutartį, ištarnybinimo tvarka, priėmimo tvarka su konkursu ir bandomuoju laikotarpiu, t. y. dvigubu atrankos barjeru, kuris, tikėtina, atgrasė dalį pretendentų nuo kandidatavimo ir apsunkino priėmimą į valstybės tarnybą.

Privatinės teisės srityje privalomosios mediacijos teisinio reguliavimo vertinimas lėmė Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo ir susijusių teisės aktų pakeitimus. Naujuoju teisiniu reguliavimu patobulintas privalomosios mediacijos modelis, išplečiant mediatorių, teikiančių valstybės finansuojamos privalomosios mediacijos paslaugas, funkcijas, suteiktas mediatorių savivaldos institucijos statusas Lietuvos mediatorių rūmams ir gerintas mediacijos proceso reglamentavimas, detalizuojant ir išgryninant tam tikras specifines, iki šiol praktikoje kėlusias neaiškumų nuostatas. Šiais pokyčiais siekiama gerinti mediacijos paslaugų kokybę ir stiprinti mediatoriaus profesiją. Be to, metų pabaigoje įsigaliojo svarbūs Lietuvos Respublikos statybų įstatymo ir susijusių teisės aktų, kuriais buvo paprastinamas statybos proceso reguliavimas, siekiant užtikrinti statybų kokybę ir tvarumą, pakeitimai.

Leidinyje atkreipiamas dėmesys į naujas tendencijas sporto teisės srityje ir elektroninio sporto iššūkius. Nauju Lietuvos Respublikos sporto įstatymu siekiama iš esmės modernizuoti, skaidrinti ir efektyvinti sporto sektoriaus teisinį reguliavimą, įtvirtinant aiškesnę sporto veiklos sutarčių sudarymo ir įgyvendinimo tvarką, sustiprinant sportininkų teisių apsaugą, nustatant

griežtesnius kvalifikacinius reikalavimus sporto specialistams ir sudarant prielaidas efektyviau kovoti su dopingu. Sukurtas sportininkų teisių atstovo institutas, siekiant užtikrinti greitesnį ir objektyvesnį sportininkų ir sporto organizacijų ginčų sprendimą. Tikimasi, kad tai ne tik pagerins sporto organizacijų veiklos kokybę, bet ir padidins visuomenės pasitikėjimą sporto sektoriumi.

2024-ieji buvo svarbūs metai įmonių tvarumo klausimams ES lygiu, nes buvo priimta Direktyva dėl įmonių tvarumo išsamaus patikrinimo (2024/1760). Ši direktyva yra pirmas pasaulyje privalomo pobūdžio standartas verslo tvarumo išsamaus patikrinimo srityje. Kartu su anksčiau priimta Direktyva dėl įmonių informacijos apie tvarumą teikimo (2022/2464) ir Taksonomijos reglamentu (2020/852) ji sudaro dabartinį verslo tvarumo reguliavimo pagrindą ES. Visgi Lietuvoje dar stokojama strateginio požiūrio į verslo tvarumą, todėl reikšmingo poveikio šioje srityje nematyti. Be to, neaišku, kaip šį itin svarbų reguliavimą paveiks nauji Europos Komisijos siūlymai dėl administracinės naštos įmonėms mažinimo („Omnibus“ iniciatyva).

Vartotojų apsaugos srityje analizuojama LAT praktika dėl nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybių, kaip sąlygos nutraukti kelionių paslaugų paketo sutartį keliautojo iniciatyva. Nors Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimai šiuo klausimu buvo priimti dar 2018 m., kasacinis teismas tik 2024 m. pradėjo formuoti praktiką dėl organizuotos turistinės kelionės paslaugų teikimo sutarties vykdymo ir jos nutraukimo. LAT atskleidė, kaip turi būti aiškinamos nenugalimos jėgos aplinkybės kelionės sutarties nutraukimo kontekste, koks yra jų santykis su klasikiniu *force majeure* institutu, taip pat kaip šios aplinkybės turi būti nustatomos iš vidutinio keliautojo, kaip vartotojo, perspektyvos. Leidinyje pateikiamos įžvalgos ir dėl pastaraisiais metais vartotojų teisių gynimo srityje plėtojamos ESTT ir aukščiausių Lietuvos teismų praktikos, susijusios su nesąžiningų sutarties sąlygų institutu, kuris yra ypač svarbus vartotojų teisių apsaugai, nes leidžia atkurti vartotojo nenaudai pažeistą šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą.

Leidinyje tradiciškai apžvelgiami svarbiausi Europos teismų sprendimai, kurie reikšmingai veikia žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimą. Nagrinėjami keli sprendimai, priimti bylose prieš Lietuvą. EŽTT iš viso priėmė 15 baigiamųjų aktų bylose prieš Lietuvą: 8 sprendimus (dėl bylos esmės) ir 7 nutarimus dėl peticijų (ne)priimtinumo. Taigi bylose prieš Lietuvą išnagrinėtų peticijų skaičius 2024 m. nėra gausus.

ESTT sprendimuose penkiose su Lietuva susijusiose bylose, kurias pagal prejudicinio sprendimo procedūrą perdavė Lietuvos teismai, nagrinėtų klausimų spektras labai įvairus. Byloje C-128/21 ESTT konstatavo, kad notarai yra įmonės, kaip šią sąvoką reikia suprasti pagal Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (SESV) 101 straipsnį, pagal kurį draudžiami konkurenciją ribojantys susitarimai, kai jų vykdoma veikla nesusijusi su viešosios valdžios įgaliojimų vykdymu, o Notarų rūmų sprendimai dėl notarų atlyginimo dydžio apskaičiavimo yra įmonių asociacijų sprendimai. Tokie sprendimai dėl kainų už notarines paslaugas nustatymo draudžiami pagal SESV 101 straipsnį. Vis dėlto nacionalinė konkurencijos institucija už šį pažeidimą negali skirti individualių baudų šios asociacijos valdymo organo nariams, kurie nedalyvavo šiame susitarime. Byloje *Gjensidige* (C-90/22) kilo klausimas dėl to, ar ES Briuselio reglamentas dėl teismų sprendimų pripažinimo ir vykdymo gali būti aiškinamas plečiamai ir, ar galima leisti atsisakyti vykdyti teismo

sprendimą, kuris priimtas neatsižvelgiant į ginčo šalių jurisdikcijos pasirinkimą. Keičiant reglamentą buvo siekiama sustiprinti šalių jurisdikcijos pasirinkimo nuostatų apsaugą, nors pakeistame reglamente procedūros dėl apsaugos šalių susitarimams nesilaikymas ir nebuvo įtrauktas tarp pagrindų, kuriais remdamiesi teismai galėtų atsisakyti pripažinti ir vykdyti kitos šalies sprendimą. Byloje *Tez Tour* (C-299/22) nacionalinis teismas teiravosi, kaip reikėtų aiškinti Kelionės paslaugų paketų direktyvoje vartojamą sąvoką „neišvengiamos ir nepaprastos aplinkybės". Byloje *ABC Projektai* (C-661/22) ESTT išaiškino, kad kai lėšos gaunamos iš mokėjimo paslaugos vartotojo ir nėra nedelsiant perduodamos jų gavėjui, tokia paslauga ir toliau laikoma mokėjimo paslauga, o ne elektroninių pinigų leidimo operacija, kaip kvalifikavo Lietuvos bankas, nusprendęs dėl to panaikinti UAB „ABC Projektai" licenciją. LVAT pateiktus klausimus, kurie kilo Virgilijaus Valančiaus byloje, nagrinėjo Teisingumo Teismo didžioji kolegija (C-119/23). Ji išaiškino, kad spręsdama dėl to, kurį kandidatą teikti, valstybė neprivalo pasirinkti geriausiai nepriklausomų ekspertų grupės įvertinto kandidato, jei tik jos teikiamas kandidatas atitinka pareigoms keliamus reikalavimus. Taip ESTT pabrėžė, kad vyriausybės diskrecija skiriant ESTT teisėjus yra gana plati.

Leidinyje nagrinėjami tik tie įstatymai ir kiti teisės aktai, Konstitucinio Teismo ir kitų teismų sprendimai, taip pat tarptautinės ir ES teisės aktai bei praktika, kurie, autorių nuomone, ypač reikšmingai veikia žmogaus teises ir laisves, visuomenės ir valstybės gyvenimą, sukelia arba gali sukelti ilgalaikes ekonomines, aplinkos apsaugos, socialines, politines ir kitas pasekmes. Kaip ir ankstesniuose leidiniuose, šiame taip pat moksliškai tyrinėjama, kodėl atsirado naujas teisinis reguliavimas, koks jo turinys, kokias problemas jis sprendžia, ar jis pakankamas siekiant užsibrėžtų tikslų, pagaliau kokios yra tikėtinos teigiamos ar neigiamos jo pasekmės.

Čia išvardyti tik kai kurie leidinyje nagrinėjami teisinio reguliavimo ir praktikos pokyčiai, įvykę 2024 metais. Jame rasite ir daugiau įdomių, naudingų temų ir jų mokslinę analizę. Leidinyje pateikiama ir Lietuvos teisinių gildijų vadovų nuomonė apie svarbiausius Lietuvos teisės sistemos pokyčius teismų, advokatūros, prokuratūros, notarų ir antstolių veiklos srityse.

Tikimės, kad naujo teisinio reguliavimo ir teisinės praktikos akademinis vertinimas, jų poveikio žmogaus teisių ir laisvių apsaugai, įvairioms visuomenės ir valstybės gyvenimo sritims prognozavimas bus naudingas ne tik teisininkų bendruomenei, bet ir Seimui, Vyriausybei, kitiems teisėkūros subjektams, politikams, įvairių valstybės institucijų darbuotojams, politologams, istorikams, taip pat visiems, kas domisi Lietuvos teisės raida ir jos tendencijomis, teisinio reguliavimo tobulinimu.

Leidinyje pateikiama akademinės bendruomenės nuomonė apie šalyje vykstančius svarbiausius teisės srities pokyčius papildys Lietuvos teismų ir kitų teisės institucijų kasmet leidžiamas metines apžvalgas, kurios atspindi konkrečios organizacijos veiklos specifiką, praktiką ir veiklos rezultatus.

Redaktoriai

Lietuvos teisinių gildijų vadovai apie svarbiausius pokyčius Lietuvos teisės sistemoje teismų, advokatūros, prokuratūros, notarų ir antstolių veiklos srityse

Teisėjų tarybos pirmininkė dr. Danguolė Bublienė:

„Reikšmingiausi 2024 m. teismų sistemos pokyčiai buvo susiję su civilinių bylų skirstymo pertvarka, apylinkių teismų reforma ir teismų sistemos skaitmenizavimu. Šie pokyčiai orientuoti į efektyvesnį teisėjų darbo krūvio paskirstymą, didesnį procesų skaidrumą ir paslaugų prieinamumą visuomenei. Bylų skirstymo pokyčiai inicijuoti siekiant tinkamo bylų paskirstymo tarp teisėjų, atsižvelgiant į jų darbo krūvį. Nuo 2024 m. liepos 1 d. įsigaliojus Civilinio proceso kodekso pakeitimams, bylų skirstymas tapo labiau automatizuotas. Tai leidžia sumažinti bylų skaičiaus disproporcijas tarp teisėjų ir optimizuoti teismų darbo organizavimą. Papildomai įdiegti bylų paskirstymo limitai padeda išvengti neproporcingo krūvio teismuose. Apylinkių teismų reforma buvo nukelta į 2025 m. sausio 1 d., tačiau pasirengimas jai vyko visus 2024 metus. Siekiant suvienodinti teismų darbo krūvį ir sudaryti palankesnes sąlygas teisėjų specializacijai, numatyti apylinkių teismų struktūros pokyčiai. Vienas svarbiausių reformos įvykių – Plungės apylinkės teismo reorganizavimas prijungimo prie Klaipėdos apylinkės teismo būdu. Reformos tikslas – procesų operatyvumas ir efektyvesnis teismų išteklių panaudojimas. Teismų sistemos skaitmenizavimas 2024 m. naują pagreitį įgavo intranetas, leidžiantis teismams operatyviai rasti visą aktualią bylų skirstymo informaciją. Įdiegta elektroninių dokumentų pateikimo sistema „E. pristatymas“, leidžianti bylų inicijavimo dokumentus teikti elektroniniu būdu ir taip mažinti popieriaus sąnaudas ir didinti proceso efektyvumą. Negalios reformos įgyvendinimas taip pat turėjo didelę įtaką teismų veiklai – interneto puslapiai ir pastatų infrastruktūra pritaikyti asmenims, turintiems negalią. Taip pat įdiegti vaizdo vertimo įrankiai, parengtos lengvai suprantamos teismų informavimo priemonės. Teisėjų socialinių garantijų užtikrinimas – dar viena svarbi 2024 m. pokyčių kryptis. Nuo rugsėjo 1 d. įsigaliojus Teismų įstatymo pakeitimams, teisėjų darbo krūvis gali būti mažinamas dėl sveikatos, šeiminių ar socialinių priežasčių. Teisėjams su negalia ir teisėjams, auginantiems mažamečius vaikus, nustatyti ilgesni atostogų terminai. Teismo psichologų veiklos stiprinimas tapo viena iš prioritetinių sričių – patvirtintos naujos rekomendacijos dėl psichologų veiklos organizavimo, nustatytos 30–36 darbo dienų pailgintos atostogos, sustiprintas teismo psichologų veiklos centralizavimas.

2024 m. taip pat didintas duomenų skaidrumas ir prieinamumas – atnaujintas portalas „Atviri teismai“ papildytas naujomis švieslentėmis, informuojančiomis apie nuotolinius posėdžius, teismo psichologus, ekspertizes ir teismų aprūpinimą inventoriumi. Be to, įgyvendinant projektą „Vienas langelis prievolėms valstybei sumokėti“, teismų baudos, žyminiai mokesčiai ir kitos teisinės prievolės pradėtos efektyviau administruoti per Valstybinę mokesčių inspekciją.

Šie pokyčiai yra reikšmingas žingsnis modernizuojant ir efektyvinant Lietuvos teismų sistemą, užtikrinant spartesnį bylų nagrinėjimą, efektyvesnį išteklių naudojimą ir kokybišką visuomenės aptarnavimą.“

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkė dr. Danguolė Bublienė:

„2024 m. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) ir toliau formavo praktiką daugelyje teisės sričių, spręsdamas įvairius aktualius teisės aiškinimo ir taikymo klausimus, tačiau iš jų galima išskirti kelias svarbesnes.

Civilinės teisės srityje LAT plėtojo praktiką dėl bendrosios dalinės nuosavybės, pateikdamas išvadas įvairiais su bendraturčių teisėmis ir pareigomis susijusiais klausimais: visų butų ir kitų patalpų savininkai turi pareigą proporcingai savo daliai apmokėti tiek daugiabučio namo plokščiojo stogo konstrukcijų, tiek ant tokio stogo įrengtos terasos konstrukcijų, kurios pagal namo projektą yra plokščiojo stogo, saugančio pastato vidų nuo atmosferos poveikio, konstrukcijų dalis, priežiūros ir remonto išlaidas (civilinė byla (civ. b.) Nr. e3K-3-3-403/2024); sprendžiant, kurios teisės normos taikytinos tarp bendraturčių susiklosčiusiems teisiniams santykiams kvalifikuoti tais atvejais, kai pastate yra tiek gyvenamosios paskirties patalpų (butų), tiek kitos (negyvenamosios) paskirties patalpų, būtina nustatyti ne tik nuosavybės teisės (asmeninės ar bendrosios dalinės) į šias patalpas rūšį, bet ir tai, kokią pastato naudingojo ploto dalį sudaro butai ir kokią –negyvenamosios patalpos; jeigu didžiąją dalį naudingojo ploto sudaro negyvenamosios patalpos, bendraturčiams įgyvendinant bendrosios dalinės nuosavybės teisę taikytinos Civilinio kodekso (CK) 4.75–4.81 straipsnių nuostatos (civ. b. Nr. e3K-3-157-381/2024); sprendžiant, ar yra pagrindas pripažinti teisę (leisti) nutraukti panaudos sutartį be kito bendraturčio sutikimo, būtina pasverti kiekvieno iš bendraturčių interesus ir įvertinti galimus jų teisių pažeidimus dėl tokios sutarties tęsimo ar nutraukimo, be kita ko, įvertinus tai, kad interesų pusiausvyros pažeidimas gali būti tiek teisinio, tiek ekonominio pobūdžio (civ. b. Nr. e3K-3-175-1075/2024).

Kasacinis teismas pateikė kelis naujus išaiškinimus juridinių asmenų nemokumo bylose. Byloje, kurioje buvo spręsta dėl Reglamento (ES) 2015/848 dėl nemokumo bylų taikymo, nagrinėdamas užsienio kreditoriaus jūrinio reikalavimo tvirtinimo klausimą kasacinis teismas išaiškino, kad laivo buvimo vietą nusako ne teritorija valstybės narės, į kurios uostą laivas įplaukė, kurioje buvo sulaikytas ar kurios teismo buvo areštuotas, o jo registracijos vieta – valstybės narės, kurios žinioje yra tvarkomas registras, teritorija (civ. b. Nr. e3K-3-6-381/2024). Spręsdamas dėl juridinio asmens bankroto pripažinimo tyčiniu pagrindų, kasacinis teismas nurodė, kad juridinio asmens akcijų perleidimas, lemiantis juridinio asmens dalyvių subjektinės sudėties pasikeitimą, pats savaime nedaro jokios įtakos šio juridinio asmens finansinei padėčiai, todėl, nenustačius kitų reikšmingų aplinkybių, negali būti laikomas nuostolingu ar ekonomiškai nenaudingu juridiniam asmeniui sandoriu, kaip tai suprantama pagal Juridinių asmenų nemokumo įstatymo 70 straipsnio 2 dalies 1 punktą (civ. b. Nr. e3K-3-145-823/2024).

Plėtodamas fizinių asmenų bankroto bylose formuojamą praktiką, kasacinis teismas, be kita ko, konstatavo, kad skolininkui, siekiančiam atkurti savo mokumą, mokumo atkūrimo plane nustatyta tvarka įvykdant kreditorių reikalavimus, o neįvykdytus reikalavimus nurašant užbaigus bankroto bylą, tenka pareiga būti aktyviam ir tinkamai vykdyti Fizinių asmenų bankroto įstatyme

nustatytą informavimo apie visus kreditorius ir nagrinėjamas bylas pagal kreditorių pareikštus turtinius reikalavimus pareigą; skolininkui tenka neigiamos tokios pareigos neįvykdymo ar netinkamo vykdymo pasekmės, t. y. kad į fizinio asmens bankroto procesą nebus įtraukti tam tikrų kreditorių reikalavimai ir jie nebus nurašyti užbaigus fizinio asmens bankroto bylą (civ. b. Nr. 3K-3-191-381/2024).

Viešųjų pirkimų srityje 2024 metais kasacinis teismas išaiškino: tiekėjas, pateikęs melaginga pripažintą informaciją apie savo atitiktį kvalifikacijos reikalavimams, negali būti savaime laikomas nepatikimu, prieš tai neįvertinus individualaus jo elgesio, atsižvelgiant į visas reikšmingas tos konkrečios situacijos aplinkybes, ir motyvuotai to nepagrindus perkančiosios organizacijos sprendime; tiekėjui, padariusiam pažeidimą, suteikiama galimybė dalyvauti viešuosiuose pirkimuose, jei jis įgyvendina tam tikras savo patikimumo atkūrimo priemones, tačiau šis vadinamasis tiekėjo reabilitacijos, arba „apsivalymo“, institutas taikytinas ne tame pačiame viešajame pirkime, kuriame tiekėjas pašalintas iš jo procedūrų, o tik naujame (paskesniame) viešajame pirkime (civ. b. Nr. e3K-3-65-381/2024); vertinant tiekėjo pateiktos informacijos melagingumą svarbūs du aspektai: objektyvusis (informacijos neatitiktis tikrovei) ir subjektyvusis (tiekėjo suvokimas ar turėjimas suvokti, kad informacija neatitinka realybės, ir jo ketinimas suklaidinti perkančiąją organizaciją); jeigu tiekėjas elgiasi pagal protingo, atidaus ir tinkamai informuoto tiekėjo principus, jis objektyviai turi suprasti informacijos melagingumą (civ. b. Nr. e3K-3-182-381/2024); ginčai, kylantys iš viešųjų pirkimų pagrindu sudarytų sutarčių, yra arbitruotini, t. y. gali būti nagrinėjami komerciniame arbitraže, nepriklausomai nuo to, ar yra susiję su tokios sutarties sąlygų, be kita ko, esminių sąlygų, keitimu, ar jos vykdymu; jeigu dėl konkretaus viešųjų pirkimų pagrindu sudarytos sutarties sąlygų pakeitimo pagal įstatymą reikia organizuoti naują viešojo pirkimo procedūrą, toks ginčas komerciniame arbitraže nenagrinėtinas (civ. b. Nr. e3K-3-88-823/2024).

LAT praktikoje baudžiamosiose bylose daug dėmesio skirta vieno svarbiausių ne tik baudžiamojo proceso, bet ir teisinės valstybės principų – teismo (teisėjo) nešališkumo ir nepriklausomumo – aiškinimui. Antai konstatuota, jog tai, kad teisėjas, nagrinėjęs vieno iš bendrininkų atskirtą baudžiamąją bylą, vėliau nagrinėja kito bendrininko bylą, savaime nėra pagrindas abejoti bylą nagrinėjančio teisėjo nešališkumu (baudžiamoji byla (b. b.) Nr. 2K-7-60-648/2024); tai, kad nutartį perduoti bylą prokurorui priėmęs teismas po to nagrinėja bylą iš esmės ir priima teismo baigiamąjį aktą, savaime nėra pagrindas pripažinti teismą šališku objektyviuoju aspektu (b. b. Nr. 2K-277-648/2024); sprendžiant teismo nušalinimo klausimą, kiekvienu atveju turi būti motyvuotai nurodytos realios ir objektyviai esančios, o ne dirbtinai sukurtos aplinkybės (b. b. Nr. 2K-7-62-495/2024, Nr. 2K-235-1214/2024); tai, kad apeliacinės instancijos teismas, parengiamojoje teismo proceso stadijoje atmetęs gynybos prašymą, glaudžiai susijusį su esminiais apeliacinio skundo argumentais, vėliau nagrinėdamas bylą priima gynybai nepalankų procesinį sprendimą, savaime nelemia teismo šališkumo (b. b. Nr. 2K-256-976/2024).

Toliau buvo plėtojama praktika dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams, teikiant išvadas įvairiais aktualiais šių nusikalstamų veikų požymių aspektais ir

išaiškinant, kad verslo (reprezentacinių) dovanų teikimas švenčių ar kitomis progomis yra verslo etiketas, todėl sprendžiant, ar konkretus atlygis laikytinas verslo (reprezentacine) dovana, ar kyšio dalyku, turi būti įvertinta, ar konkrečiu atlygiu siekiama neteisėtai paveikti valstybės tarnautojus arba jiems prilygintus asmenis (b. b. Nr. 2K-74-594/2024); neteisėtas asmeninės, kaip ir turtinės, naudos siekimas ar jos gavimas turi būti ne numanomas ar spėjamas, pagrįstas bendro pobūdžio formaliais teiginiais, o aiškiai nustatytas, motyvuotas, pagrįstas konkrečiomis byloje nustatytomis aplinkybėmis; kito asmens naudai gauta nauda negali būti preziumuojama – ji turi būti įrodyta nurodant, kokią – turtinę ir (ar) neturtinę – naudą gavo tas kitas asmuo; tai, kad nei kaltininkas, nei su juo susiję asmenys negavo turtinės naudos, gali būti reikšminga sprendžiant, ar tam tikras atlygis yra kyšis, o ne netinkamai ar net neteisėtai (bet ne nusikalstamai) gauta parama ir pan. (b. b. Nr. 2K-18-976/2024); kyšininkavimo už teisėtą veikimą pavojingumą lemia daroma žala normaliam valstybės tarnybos funkcionavimui, institucijų veiklai, demokratinių institucijų stabilumui ir jų prestižui; Seimo nario laisvasis mandatas negali būti tapatinamas su Seimo nario absoliučiai laisvu veikimu vien savo nuožiūra, taip pat naudojamas Seimo nario ar jam artimų asmenų arba kitų asmenų privačiai naudai gauti, jų asmeniniais ar grupiniais, kandidatą į Seimo narius iškėlusių ar jį rėmusių politinių partijų ar politinių organizacijų, kitų organizacijų ar kitų asmenų, teritorinių bendruomenių, Seimo nario rinkimų apygardos rinkėjų interesais (b. b. Nr. 2K-7-119-719/2024).

Kasacinėje praktikoje buvo pateikta ir svarbių ankstesnę praktiką pakoregavusių išaiškinimų už sutuoktinių nužudymus nuteistų moterų, kentėjusių jų nuolatinį smurtą, bylose (didelio susijaudinimo, būtinosios ginties situacijos): teismai turi labai kruopščiai svarstyti ir vertinti aplinkybes, ar nukentėjusiojo pavartoto smurto ar įžeidimo auka (kuri tampa nusikalstamą veiką padariusiu asmeniu) yra anksčiau patyrusi smurtinį nužudyto artimo žmogaus elgesį, ar toks elgesys buvo nuolatinis ir gali būti laikomas sisteminiu – tai gali rodyti, kad toks elgesys buvo tik paskutinis iš ankstesnių nevienkartinių panašaus pobūdžio nukentėjusiojo poelgių, taigi svarbu tai, ar toks veiksmas nustatytoje eilinio konflikto artimoje aplinkoje situacijoje galėjo būti dirgikliu, sukėlusiu didelio susijaudinimo būseną (b. b. Nr. 2K-7-41-1073/2024); aplinkybę, kad kėsinimasis (ar jo grėsmė) yra toks, dėl kurio galima būtinoji gintis, gali patvirtinti ir iki tokio kėsinimosi padaryti besikėsinančiojo ar kitų su juo susijusių asmenų nusikalstami veiksmai, todėl vien tai, kad nuo smūgių ranka buvo ginamasi peiliu, dar nereiškia, kad buvo peržengtos būtinosios ginties ribos (b. b. Nr. 2K-7-48-495/2024).

Analizuojant įvairius išlaidų advokato paslaugoms apmokėti atlyginimo probleminius aspektus kasacinėje praktikoje buvo pateiktas ne vienas reikšmingas išaiškinimas, neabejotinai prisidėsiantis prie teisingo šį institutą reguliuojančių baudžiamojo proceso normų taikymo. Antai išaiškinta, kad išlaidos advokato paslaugoms apmokėti atlyginamos iš valstybės lėšų tik tuo atveju, kai dėl asmens, kaltinamo nusikalstamos veikos padarymu, priimamas teismo išteisinamasis nuosprendis (b. b. Nr. 2K-103-1214/2024); išlaidų advokato paslaugoms apmokėti atlyginimas, esant dviem ir daugiau kaltais pripažintų kaltinamųjų, turi būti išieškomas ne solidariai, o iš

kiekvieno kaltinamojo lygiomis ar kitokio dydžio dalimis (b. b. Nr. 2K-9-594/2024); sprendžiant klausimą dėl išlaidų advokato paslaugoms apmokėti atlyginimo nėra reikalaujama nustatyti lėšų kilmės šaltinį – teismai turi įvertinti tik tai, ar tokios išlaidos buvo būtinos ir pagrįstos, ir laikytis teisės aktuose nustatytos atlyginimo iš valstybės lėšų tvarkos (b. b. Nr. 2K-241-387/2024).“

Lietuvos Respublikos generalinė prokurorė Nida Grunskienė:

„Lietuvos prokuratūros veikloje 2024 metais akivaizdžiai išsiskiria darbai ir ikiteisminiai tyrimai, vienaip ar kitaip susiję su mūsų valstybės saugumu. Toliau vyko 2022 m. kovo mėn. pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl Rusijos karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui Ukrainoje. Šiuo metu tyrimas atliekamas pagal tris Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnius: dėl pagal tarptautinę teisę draudžiamo elgesio su žmonėmis (pagal BK 100 straipsnį), dėl agresijos (pagal BK 110 straipsnį) ir dėl draudžiamų karo atakų (pagal BK 111 straipsnį).

Nepaisant sudėtingos pradžios ir iki dabar sprendžiamų iššūkių, kuriuos kelia išskirtinio ikiteisminio tyrimo eiga, Lietuvos prokurorai nustatė jau 6 įtariamuosius ir toliau dirba Eurojusto koordinuojamoje jungtinėje tyrimo grupėje (JTG). Ši JTG, prasidėjusi nuo Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos prokuratūrų pasirašyto susitarimo, bendram tikslui šiuo metu jau vienija 7 valstybes, Tarptautinio baudžiamojo teismo (TBT) prokuratūrą, JAV teisingumo departamentą, Europolą ir 2023 m. prie Eurojusto įsteigtą Tarptautinį baudžiamojo persekiojimo už agresijos nusikaltimą prieš Ukrainą centrą (ICPA). Šiuo metu CICED (sunkiausių tarptautinių nusikaltimų įrodymų duomenų bazėje) jau saugomi su keliais tūkstančiais bylų susiję įrodymai, kuriuos yra pateikusios 14 šalių. Pažymėtina, kad ICPA dirba ir du Lietuvos Respublikos prokuratūros prokurorai, o du Eurojusto koordinuojamos jungtinės tyrimo grupės koordinaciniai pasitarimai, 2023 m. pavasarį ir 2025 m. sausį, buvo surengti Vilniuje.

Ne mažiau dėmesio ir itin kruopštaus, profesionalaus darbo 2024 m. reikalavo ir kiti ikiteisminiai tyrimai, kuriuos sieja nacionalinio saugumo tema, tad norėčiau priminti keletą iš jų. 2024 m. pradžioje buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl Merkinėje dažais apipilto Lietuvos partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago paminklo. Efektyviai bendradarbiaujant su kolegomis Latvijoje ir Estijoje, praėjusių metų vasarį Estijoje buvo sulaikytas Estijos pilietis, vėliau jis perduotas Lietuvos teisėsaugai. Antras įtariamasis, turintis dvigubą Estijos ir Rusijos pilietybę, buvo sulaikytas Latvijoje. Jis buvo apklaustas vykdant Lietuvos prokurorų išsiųstą Europos tyrimo orderį. Latvijos pareigūnai šiam asmeniui taip pat yra pateikę įtarimus dėl nusikalstamų veikų, įvykdytų Latvijoje.

Didelio rezonanso sulaukė Rusijos Federacijos opozicionieriaus Leonido Volkovo užpuolimas, įvykdytas kovo 12 d. Vilniuje, ir jo tyrimas. Sėkmingai bendradarbiaujant su Lenkijos Respublikos centrinio tyrimo biuro pareigūnais ir šios šalies prokurorais, pagal Lietuvos Respublikos išduotą Europos arešto orderį balandžio pradžioje Varšuvoje buvo sulaikyti du Lenkijos Respublikos piliečiai. Kiek vėliau, gegužės 9 d., Lietuvoje buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl

gaisro, paryčiais kilusio parduotuvės „Ikea“ sandėlyje Vilniuje. Šiame ikiteisminiame tyrime taip pat aktyviai bendradarbiaujama su Lenkijos ir kitų valstybių teisėsaugos pareigūnais.

Daug viešo dėmesio ir klausimų apie Lietuvoje atliekamų tyrimų rezultatus sulaukė Lenkijoje paskelbta žinia apie devynių asmenų, kurie įtariami Rusijos tarnybų nurodymu Lenkijoje vykdę įvairias nusikalstamas veikas, sulaikymą. Nors ir dabar dar nėra galimybės viešai komentuoti ar atsakyti į klausimus apie tai, kas yra žinoma Lietuvos prokuratūrai, kokių rezultatų pasiekta, žiniasklaidoje nuolat linksniuojamuose diversijų, sankcijų apeidinėjimo, DHL siuntų, nukritusio lėktuvo, jūrinių kabelių pažeidimo ir kituose rezonansiniuose ikiteisminiuose tyrimuose, kalbant apie 2024 m. prokuratūros veiklos pokyčius verta išskirti gerokai suintensyvėjusį Lietuvos, Lenkijos, Latvijos, Estijos ir kitų valstybių teisėsaugos ir kitų institucijų pareigūnų bendradarbiavimą ir nuolat vykstantį keitimąsi aktualia informacija. Be to, reikia pažymėti, kad bendradarbiaujama ne tik ikiteisminių tyrimų srityje.

Praėjusį rudenį Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros, Valstybės saugumo departamento, Lietuvos kriminalinės policijos biuro, Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos vadovų ir kitų atstovų delegacija dalyvavo Latvijos sostinėje vykusioje trijų Baltijos valstybių generalinių prokurorų, prokuratūrų, žvalgybos ir teisėsaugos institucijų atstovų susitikime. Jame buvo kalbama apie svarbiausius geopolitinės padėties nulemtus iššūkius ir nusikaltimų valstybei tyrimų ypatybes, aptartos institucijų fiksuojamos tendencijos, susijusios su nelegalia užsienio žvalgybos agentūrų veikla Baltijos šalyse, nusikaltimų valstybei baudžiamojo persekiojimo perspektyvos ir bendro teisinio požiūrio į incidentus jūroje formavimas, dalytasi vykstančių tyrimų praktine patirtimi.

Nors didėjantį dėmesį valstybės saugumui lėmė 2024 m. tendencijos ir atskiri įvykiai, nederėtų manyti, kad nusikaltimų mūsų valstybei nebuvo fiksuojama ir tiriama anksčiau. Vien nuo 2021 m. iki dabar pradėta net keliolika ikiteisminių tyrimų, kurie siejami su užsienio valstybių žvalgybos institucijų neteisėta veikla, organizuojamais teroro aktais Lietuvoje ir kitose valstybėse, padėjimu veikti prieš Lietuvos Respubliką, antikonstitucinių grupių ar organizacijų kūrimu ir veikla, kitomis prieš mūsų valstybę nukreiptomis nusikalstamomis veikomis. Per pastaruosius 10 metų Lietuvoje buvo sulaikyta 16 šnipinėjimu įtartų asmenų. 5 iš jų įtarti šnipinėjimu Baltarusijos Respublikai, kiti – Rusijos Federacijai. 12 asmenų jau nuteisti, dėl kitų dar vyksta ikiteisminiai ir teisminiai procesai. Atitinkami pavyzdžiai iš 2024 m. Lietuvos prokuratūros veiklos rezultatų – ikiteisminis tyrimas, kuris buvo pradėtas pagal Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos kontržvalgybos metu surinktą medžiagą, ir 2024 m. pabaigoje teismui perduota baudžiamoji byla, kurioje šnipinėjimu kaltinamas Lietuvos ir Rusijos pilietybę turintis asmuo. Pirmuoju atveju sulaikytiems asmenims, Lietuvos Respublikos piliečiams, buvo pareikšti įtarimai rinkus ir perdavus Baltarusijos žvalgybos struktūroms neįslaptintą informaciją apie Lietuvos kariuomenę, Krašto apsaugos savanorių pajėgas, karinės technikos judėjimą ir jos dislokacijos vietas, civilinius strateginės reikšmės objektus ir pan. Kitoje, teismui jau perduotoje baudžiamojoje byloje dvigubą pilietybę turintis asmuo kaltinamas ilgą laiką už piniginį atlygį

vykdęs Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų Generalinio štabo Vyriausiosios valdybos (GRU) užduotis. Tyrimo duomenimis, asmuo galimai rinko ir perdavinėjo užsienio valstybės žvalgybą dominančią informaciją apie Lietuvos gynybos, vidaus ir užsienio politiką, pasirengimą gynybai ir energetikos objektų funkcionavimą karo sąlygomis, Lietuvoje vykusias NATO narių konsultacijas, pasirengimą pratyboms, planuojamus ginkluotės įsigijimus, Lietuvos tremtinių ir politinių kalinių sąjungos ir Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų partijos veiklą ir šių organizacijų nariams skirtus renginius, taip pat kitus duomenis, įskaitant surinktus iš viešų informacijos šaltinių. Generalinės prokuratūros Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo departamento prokurorų, Lietuvos kriminalinės policijos biuro ir Valstybės saugumo departamento pareigūnų bendrai vykdyto ikiteisminio tyrimo metu asmuo buvo nustatytas ir sulaikytas 2024 m. pradžioje.

Tai tik keli ryškesni 2024 m. veiklos epizodai, tačiau jau ir jie aiškiai indikuoja, kad, nepaisant gausybės kitų labai svarbių darbų ir ne mažiau rezonansinių ikiteisminių tyrimų korupcijos, kibernetinio saugumo, seksualinių nusikaltimų prieš vaikus srityse, visų Lietuvos teisinių gildijų dėmesys mūsų valstybės saugumui turės išlikti prioritetinis dar daugelį metų.“

Lietuvos advokatūros Advokatų tarybos pirmininkas Mindaugas Kukaitis:

„Visuomenės lūkesčiai valstybei ir jos teisinei sistemai yra kompleksiški ir apima įvairias sritis, tačiau bene svarbiausias jų – teisingumo ir žmogaus teisių apsaugos užtikrinimas, kad kiekvienas pilietis jaustųsi saugus ir vertinamas teisingai. Teisinės sistemos efektyvumas yra būtinas, kad teisės aktai būtų taikomi greitai ir aiškiai, o teisėsaugos institucijos ir teismai, kiti teisingumą padedantys vykdyti teisinės sistemos dalyviai veiktų laikydamiesi aukščiausių profesinių standartų. Valstybės valdymo skaidrumas taip pat yra esminis elementas, kad piliečiai galėtų pasitikėti tiek teisine sistema, tiek pačia valstybe. Neatsiejamai nuo to, nors ir greitai besikeičiant teisiniams santykiams, svarbu suprasti, kuriose srityse vis dėlto būtina užtikrinti teisės aktų stabilumą, kad piliečiai galėtų numatyti, kaip elgtis atsižvelgiant į galiojančius teisės aktus. Visa tai trumpai apibūdina, ko šiandien tikimasi iš teisinės sistemos, Lietuvos advokatūros požiūriu. Artėjant 2024 metų Seimo rinkimams Lietuvos advokatūra, kaip nepriklausoma ir politiškai nešališka profesinė organizacija, atkreipė dėmesį, ko būtina siekti teisės ir teisingumo srityje per Seimo ir Vyriausybės 2024–2028 m. kadenciją. Ji išdėstė savo poziciją dėl pagrindinių krypčių, kurios apima žmogaus teisių apsaugą, efektyvią teisinę sistemą, valstybės valdymo skaidrumą ir teisėkūros stabilumą, pateikdama konkrečių siūlymų atitinkamose srityse. Neabejotina, kad teisinės sistemos stiprinimas ir tobulinimas yra ilgalaikis procesas, tačiau tik nuosekliomis pastangomis galima pasiekti, kad visuomenė galėtų pasitikėti teisingumu ir savo teisių apsauga.

Kaip teigiamas pokytis, atsižvelgiant į Lietuvos advokatūros poziciją, vertintini Advokatūros įstatymo pokyčiai, sugriežtinantys nepriekaištingos reputacijos kriterijus. Vis dėlto Lietuvos advokatūrai, kaip savarankiškai ir nepriklausomai profesinei asociacijai, tenka nuolat kovoti su iššūkiais siekiant išsaugoti autonomiją. Šie iššūkiai susiję su įvairiomis teisėkūros iniciatyvomis, kurias Lietuvos advokatūra vertina kaip vykdomosios valdžios kišimąsi į jos nepriklausomumą ir

savarankiškumą. Dėl to siekiama, kad ateityje Lietuvos advokatūra būtų dar stipresnė profesinė asociacija, kuri gina žmogaus teises ir joms atstovauja, išlaikydama standartą apsaugoti profesinių garantijų svarbą. Paminėtina, kad advokatų profesinės veiklos garantijos tebėra suprantamos menkai. Vis dar klaidingai vertinama, kad jos naudingos tik advokatui. Iš tiesų yra priešingai: šios garantijos skirtos į advokatą besikreipiančiam žmogui. Profesinės garantijos reikalingos tam, kad advokatas galėtų rinkti ir gauti teisinėms paslaugoms teikti būtiną informaciją, kad kliento bendravimas su advokatu išliktų konfidencialus, dar paprasčiau tariant, kad žmonės galėtų laisvai ir be baimės dalintis informacija su savo advokatu, žinodami, jog tai nebus atskleista (sužinota) be jų sutikimo. Tai – esminis teisės proceso elementas, užtikrinantis teisinę pagalbą ir prireikus sąžiningą teismo procesą. Nesilaikant profesinės paslapties principų, silpnėja visa teisinės sistemos grandinė. Europos Komisija akcentuoja, kad kliento paslapties užtikrinimo problematika aktuali ne vienoje ES valstybėje, tačiau Lietuvoje ji yra viena aktualiausių visoje ES.

Pabaigoje norėtųsi atkreipti dėmesį, kad teisinė sistema kuriama ne tiems, kurie ją kuria. Deja, kartais tai daroma bandant atliepti politikų asmeninius užmojus ar norint parodyti kokį nors institucinį rezultatą. Pamirštama, kad teisinė sistema skirta kiekvienam iš mūsų ir turi būti toliau tobulinama, kuriant pasitikėjimą kiekvieno piliečio teisių apsauga.“

Lietuvos notarų rūmų prezidentas Marius Stračkaitis:

„2024-ieji Lietuvos notariatui labiausiai susiję su pirmąkart vykdyta didele tarptautinio bendradarbiavimo misija – vienų metų pirmininkavimu Europos Sąjungos notariatų tarybai (ESNT). Ši organizacija, atstovaujanti 50 tūkst. notarų, veikiančių 22 Europos Sąjungos valstybėse, formuoja ir koordinuoja savo narių notariatų pozicijas ir atstovauja jų interesams Europos Sąjungos institucijose. Lietuvos notarų rūmų prezidentas Marius Stračkaitis, išrinktas ESNT prezidentu 2024 metams, buvo iškėlęs tris Lietuvos pirmininkavimo Europos Sąjungos notariatų tarybai prioritetus: 1) notaro profesijos stiprinimas; 2) notaro paslaugų skaitmenizavimas; 3) parama Ukrainos, patiriančios Rusijos Federacijos agresiją, notariatui. Įgyvendinant šiuos prioritetus organizuotuose renginiuose Europos notarai, akademinės bendruomenės nariai ir valdžios institucijų atstovai kviesti diskutuoti ir keistis idėjomis aktualiais klausimais. 2024 m. kovą Vilniuje vyko ESNT Futurologijos forumo posėdis dėl dirbtinio intelekto taikymo notaro profesijoje. 2024 m. birželio 12 d. Vilniuje vykusioje ESNT Generalinės asamblėjos sesijoje buvo užbaigtas Albanijos, Moldovos ir Sakartvelo notariatų priėmimo į ESNT narius stebėtojų teisėmis procesas. 2024 m. rugsėjo 13 d. Vilniuje vyko tarptautinė konferencija „Teisinės valstybės ir notariato stiprinimas: ES narių ir Ukrainos įžvalgos“. Šioje konferencijoje dalyvavo ES valstybių, Ukrainos valdžios ir akademinių institucijų, tarptautinių notariato organizacijų atstovai. ESNT prezidento M. Stračkaičio iniciatyva 2024 m. pabaigoje Europos Sąjungos notariatų tarybos Generalinė asamblėja pritarė sprendimui skirti finansinę paramą Ukrainos notariato įsteigtam fondui „Gelbėkite notarus ir jų šeimas“, teikiančiam materialinę pagalbą nuo karo veiksmų nukentėjusiems Ukrainos notarams.

2025 m. Lietuvos notarų rūmų prezidentui M. Stračkaičiui einant organizacijos garbės prezidento pareigas, Lietuvos notariatas ir toliau aktyviai dalyvaus Europos Sąjungos notariatų tarybos institucinėje veikloje. 2024 metais buvo stiprinama notariato savivalda ir plečiamas visuomenės įtraukimas į notariato institucijos veiklą. 2024 m. lapkričio 1 d. Seimas priėmė Notariato įstatymo pataisas, kuriomis suvienodintas Notarų garbės teismo ir Notarų atestacijos komisijos narių skaičius, taip pat į komisiją įtrauktas visuomenės atstovas. Įsigaliojus šiems pakeitimams, Notarų garbės teismą sudarys šeši notarai (iki šiol Notarų rūmų susirinkimas į Notarų garbės teismą rinko penkis notarus) ir vienas visuomenės atstovas, renkamas iš dviejų teisingumo ministro pasiūlytų visuomenės atstovų (šiuo metu Notarų garbės teismo nariai yra du visuomenės atstovai, renkami iš šešių teisingumo ministro pasiūlytų kandidatų). Notarų atestacijos komisijos nariais bus skiriami šeši notarai, o vieną narį – visuomenės atstovą – skirs teisingumo ministras. Teisingumo ministro skiriamas narys – visuomenės atstovas – turės būti teisės mokslų krypties socialinių mokslų daktaras, atitikti nepriekaištingos reputacijos reikalavimus ir turėti ne mažesnį kaip 5 metų teisinio darbo stažą.

Dar 2023 m. Lietuvos notarų rūmams buvo suteikta naujų funkcijų notarų atstovavimo, teritorijų turto paveldėjimo atvejų nustatymo ir kitose srityse. Toks teisinio reguliavimo pakeitimas grįstas tuo, kad kontroliuojamos profesijos statusas suponuoja atitinkamą savivaldos sistemą, kuri apima visą šią profesiją (visus ja besiverčiančius asmenis) ir užtikrina, *inter alia*, pagal įstatymus reikalaujamą tos profesijos asmenų veiklos kontrolę. Atsižvelgiant į tai, 2024 m. priimtais Notariato įstatymo pakeitimais Notarų rūmams perduotos papildomos, iki šiol Teisingumo ministerijos vykdytos funkcijos – notarų biurų steigimo ir buveinės keitimo įforminimas. Tokiu reguliavimu siekta supaprastinti biuro steigimo procesus, sutrumpinti biuro steigimo trukmę, padidinti procesų veiksmingumą, nustatyti nuoseklų, nereikalingų procesų nedubliuojantį teisinį reguliavimą. Šie Notariato įstatymo pakeitimai įsigalioja 2025 m. kovo 1 d. Papildomų funkcijų Notarų rūmų savivaldai suteikta ir pinigų plovimo prevencijos srityje. 2024 m. rugpjūčio 1 d. įsigaliojo Pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo pakeitimai, kuriais Notarų rūmams, kaip notarų priežiūros institucijai, pavesta skirti notarams poveikio priemones už šio įstatymo pažeidimus. Kadangi Lietuvos notarų rūmai funkcijas įgyvendina per savo struktūras, taip pat buvo priimta Notariato įstatymo pakeitimų, pagal kuriuos poveikio priemones, nustačius Pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos įstatymo reikalavimų pažeidimus, pavesta skirti Notarų atestacijos komisijai.

Buvo toliau plėtojamos notarų teikiamos nuotolinės paslaugos. Saugiai nuotoliniu būdu per Lietuvos notarų rūmų sistemą „eNotaras“ atliekamų veiksmų skaičius išaugo iki vidutiniškai 10–15 tūkst. per mėnesį. Kaip ir ankstesniais metais, dažniausiai notarai per nuotolį tvirtina hipotekos sandorius ir jų pakeitimus, nekilnojamojo turto perleidimo sandorius, įgaliojimus ir atlieka su paveldėjimu susijusius veiksmus. Lietuvos notarų rūmai daug pastangų ir investicijų skyrė sistemos „eNotaras“ kibernetinio saugumo stiprinimui: buvo atliktas nepriklausomas sistemų saugumo auditas, įdiegta dviejų veiksnių tapatumo nustatymo sistema, tobulinamos klientų aptarnavimo ir administravimo funkcijos.“

Lietuvos antstolių rūmų prezidiumo pirmininkas antstolis Irmantas Gaidelis:

„Pastarojo meto teisinis reguliavimas radikaliai keičia ligšiolinę teismų sprendimų vykdymo sistemą ir verčia iš naujo kelti klausimus, kurie Lietuvoje jau buvo praktiškai užmiršti. 21 metus po antstolių institucinės reformos koncentravomės į teismo sprendimų vykdymo kokybę, o šiandien vėl tampa aktualus pačios galimybės įvykdyti teismo ir kitų institucijų sprendimus klausimas.

2024 m. liepos 1 d. įsigaliojusiais Civilinio proceso kodekso pakeitimais leidžiama išieškoti 2–3 kartus mažesnes sumas iš skolingų asmenų pajamų, nei buvo leidžiama pastaruosius 5 metus. Taip pat nuo 4 tūkst. eurų iki 10 Vyriausybės patvirtintos minimaliosios mėnesinės algos dydžio padidinta skolų suma, kuriai esant leidžiamas išieškojimas iš skolininkui priklausančio paskutinio būsto. 2024 m. gruodžio 1 d. skolų turintiems ir įsidarbinusiems žmonėms suteikta galimybė pasinaudoti nauja lengvata – vadinamosiomis skolų atostogomis. Rūpestis skolingų žmonių interesų apsauga yra nekvestionuojamas teisinės valstybės uždavinys. Tačiau šiandien jau neaišku, kiek valstybei rūpi kreditorių interesų apsauga, nes didelė jų dalis skolų sugrąžinimo turės laukti 2–3 kartus ilgiau arba visai nesulauks (išieškojimo trukmei užsitęsiant šimtmečiais).

Kreditorių interesų apsaugos klausimą dar labiau aštrins 2024 m. birželį Seimo priimto projekto „Vienas langelis prievolėms valstybei sumokėti“ įgyvendinimas. Lietuvos antstolių rūmų vertinimu, reforma blogins sąžiningų proceso dalyvių padėtį ir suteiks nuolaidų tiems, kurie jų nenusipelno – administracinių baudų laiku nesumokėjusiems pažeidėjams (jie sudaro 80–90 proc. visų valstybės skolininkų). Kadangi skolų išieškojimo procese nebeliks šiuo metu veikiančio kryžminio finansavimo mechanizmo, sprendimų vykdymo kaina daugeliui privačių kreditorių, įskaitant išlaikymo ar žalos atlyginimo reikalaujančius asmenis, didės vidutiniškai 130 proc. Kyla klausimas, ar po šios reformos Lietuvoje vis dar bus įmanoma užtikrinti veiksmingą priverstinio vykdymo procesą, kuris pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo nuosekliai formuojamą praktiką yra sudėtinė Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnyje įtvirtintos teisės į teisingą teismą dalis. Be to, nesumokėta administracinė bauda šiais įstatymų pakeitimais yra prilyginama mokesčių nepriemokai, nors tai nėra tapačios skolos: administracine nuobauda pagal Administracinių nusižengimų kodeksą turi būti siekiama prevencinių, atgrasymo ir nubaudimo tikslų. Įstatymų leidėjams nuolat griežtinant sankcijas už įvairius administracinius pažeidimus, realiai skiriamų nuobaudų tikimybė po reformos mažės.

Siekdami tiksliau apčiuopti pradelstų skolų susidarymo priežastis ir sėkmingiau mažinti gyventojų įsiskolinimų mastą, 2024 m. sudarėme ir pristatėme gyventojų skolų žemėlapį. Jis labai akivaizdžiai parodė, kad pradelstų skolų paplitimas tiesiogiai susijęs ne tik su regionų ekonominiais rodikliais, gyventojų užimtumo lygiu, bet ir su neteisėtų pajamų lygiu. Tikimės, kad skolų paplitimo analizė ilgainiui taps veiksminga teisinio reguliavimo tobulinimo priemone.

O kol kas galime pasidžiaugti gerais 2024 m. vykdyto išieškojimo rezultatais. Bendra kreditoriams sugrąžintų skolų suma pernai viršijo 320,3 mln. eurų ir yra 14,3 proc. didesnė už sugrąžintąją 2023 m. Padedant antstoliams bent dalį reikalaujamų skolų 2024 m. atgavo 18,2 tūkst.

kreditorių. Net ir didėjant antstolių išieškomų skolų skaičiui (nes kreditoriai aktyviau reikalauja skolų, kurių mokėjimas per COVID-19 pandemiją buvo atidedamas), priekaištų antstoliams toliau mažėjo. Pirmosios instancijos teismuose gautų skundų skaičius 2024 m. buvo 7,4 proc. mažesnis nei 2023 m. O jeigu lygintume su situacija prieš 9 metus, skundų sumažėjo beveik 70 proc. Tai dar kartą patvirtina, koks įžvalgus buvo Lietuvos antstolių rūmų siūlymas Civilinio proceso kodekso 510 straipsnyje įtvirtinti „ikiteisminio skundų nagrinėjimo“ tvarką, kai skundas dėl antstolio procesinių veiksmų pirmiausia pateikiamas pačiam antstoliui ir tik antstolio neišspręsti klausimai perduodami nagrinėti teismui. Kaip matyti iš Nacionalinės teismų administracijos ir Antstolių informacinės sistemos duomenų, 2024 m. teismams skųstasi dėl vienos iš 1,4 tūkst. vykdomųjų bylų. Visiškai arba iš dalies pagrįstais teismai pripažino 12 proc. pernai išnagrinėtų skundų dėl antstolių veiksmų (likusieji skundai ir pareiškimai buvo atmesti, grąžinti pareiškėjams ar nenagrinėti kitais pagrindais). Vadinasi, tik viename iš maždaug 11,6 tūkst. vykdytų procesų antstolių veiksmai pernai buvo įvertinti kaip taisytini.

Svarbi sprendimų vykdymo kokybės dedamoji yra procedūros elektroninėje erdvėje. Antstolių vykdomus išieškojimo procesus šiandien pagrįstai galime laikyti toliausiai pažengusiais informacinių technologijų diegimo srityje. Prisijungdamas prie e. vykdomosios bylos portalo, išieškojimo proceso dalyvis ar jo įgaliotas atstovas tarsi patenka į virtualią antstolio kontorą. Nuotoliniu būdu pateikiami elektroniniai vykdomieji dokumentai ir įvairūs papildomi dokumentai, internete galima sekti skolos išieškojimo proceso eigą, teikti prašymus, paklausimus ir operatyviai gauti antstolio atsakymus. Viskas vyksta greičiau, pigiau, procesų dalyviams patogiau, o žmogiškų klaidų rizika – minimali. Prie elektroninės vykdomosios bylos portalo www.antstoliai.lt 2024 metais buvo prisijungę daugiau nei 53 tūkst. skirtingų vartotojų (8 proc. daugiau nei 2023 m.), o bendras prisijungimų skaičius buvo beveik 481 tūkst. (13 proc. didesnis nei 2023 m.). Antstoliai, dirbdami Antstolių informacinėje sistemoje, atliko daugiau nei 209 mln. procesinių veiksmų.“

I

I

VIEŠOJI TEISĖ

I

1.1. Apkaltos labirintai ir konstitucinių pokyčių idėjos

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Prof. dr. Toma Birmontienė
El. paštas t.birmontiene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-01

Santrauka. *Situacija, kai Konstitucinis Teismas 2024 m. balandžio 25 d. padarė išvadą, kad Seimo narys Remigijus Žemaitaitis šiurkščiai pažeidė Konstituciją ir sulaužė Seimo nario priesaiką, o šis atsisakė Seimo nario mandato ir sulaukė sėkmės 2024 m. Seimo rinkimuose, kelia daug diskusijų, ar tinkamas yra Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintas modelis, pagal kurį tokia Konstitucinio Teismo išvada nėra galutinis apkaltos proceso sprendimas konstitucinės sankcijos taikymo aspektu.*

Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintas apkaltos modelis jungia politinės (Seimo) ir teisminės (Konstitucinio Teismo) valdžios įgaliojimus. Konstitucinio Teismo aktuose konstitucinė apkaltos doktrina buvo formuojama atskleidžiant politikų – Prezidento, Seimo narių – konstitucinės atsakomybės klausimus. Apkaltos institutas Lietuvoje, kurio taikymo pradžia yra susieta su prezidento apkalta, tapo plačiai taikomas. Viename paskutiniųjų Konstitucinio Teismo aktų, skirtų apkaltos klausimams, 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje, Konstitucinis Teismas plėtojo konstitucinę doktriną, akcentuodamas Seimo nariui iš Konstitucijos kylančią pareigą nepažeisti Konstitucijos nuostatų naudojantis informacijos laisve, taip pat pabrėžė esminius kriterijus, skirtus apkaltos procesui atriboti nuo Seime vykstančios apkaltos aspektu preliminarios parlamentinės procedūros.

Apkalta, kaip vienas iš moderniųjų konstitucinės atsakomybės institutų, yra grindžiama istorinėmis tradicijomis. Per ilgą istorinį apkaltos, kaip konstitucinės atsakomybės instituto, raidos laikotarpį susiformavo skirtingų praktikų, o dėl apkaltos pagrindų ir proceso įvairovės sudėtinga formuoti bendrą šio instituto sampratą. Straipsnyje analizuojamas Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintas apkaltos modelis, jo keitimo galimybės kitų valstybių apkaltos praktikos kontekste, pabrėžiama, kad jis iš esmės tapo Seimo narių konstitucinės atsakomybės institutu ir tuo yra tam tikra prasme išskirtinis.

Reikšminiai žodžiai**:** *apkalta, apkaltos modelis, Konstitucija, Konstitucinis Teismas, parlamentas, konstitucinė sankcija.*

Įvadas

Lietuvos konstitucinės teisės srityje gausu apkaltos bylų. Konstitucinis Teismas ne kartą teikė išvadą dėl Seimo narių, taip pat šalies prezidento veiksmų pripažinimo prieštaraujančiais

Konstitucijai[1]. Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada[2], kad Seimo narys Remigijus Žemaitaitis savo veiksmais sulaužė priesaiką ir šiurkščiai pažeidė Lietuvos Respublikos Konstituciją, ne tik tam tikrais elementais papildė apkaltos konstitucinę doktriną ir apkaltos bylų aplanką, bet ir kelia klausimą, ar reikia keisti Konstituciją, jeigu Seimo narys, Konstitucinio Teismo pripažintas šiurkščiai pažeidusiu Konstituciją, nelaukdamas balsavimo dėl apkaltos Seime, pasinaudodamas Konstitucijos 63 straipsnio 2 dalies 3 punkto nuostatomis gali atsistatydinti (atsisakyti Seimo nario mandato) ir taip išvengti taikymo konstitucinės sankcijos, kurios turinį sudaro ne tik asmens, šiurkščiai pažeidusio Konstituciją ir sulaužiusio priesaiką, pašalinimas iš pareigų, bet ir iš to išplaukiantis Konstitucijos 74 straipsnio 2 dalyje[3] nustatytas draudimas ne mažiau kaip 10 metų tokiam asmeniui eiti tokias Konstitucijoje numatytas pareigas, kurias asmuo gali pradėti eiti tik po to, kai duoda Konstitucijoje numatytą priesaiką.

Konstitucinio Teismo teikiama Seimui išvada, kad asmuo šiurkščiai pažeidė Konstituciją ir sulaužė priesaiką, yra galutinė ir neskundžiama, ji išlieka tokia visais atvejais, nesvarbu, ar apkaltos procesas Seime įvyko, ar ne, ir ar asmuo atsistatydindamas išvengė konstitucinės sankcijos, kurią gali taikyti Seimas, ir su ja siejamų pasekmių. Asmuo, net ir išvengdamas Seimo taikomos konstitucinės sankcijos, nebūtinai išvengia kitos rūšies teisinės atsakomybės, jam gali būti taikoma *inter alia* baudžiamoji atsakomybė. Konstitucinė atsakomybė netapatintina su kitos rūšies teisine atsakomybe ir nėra kliūtis ją asmeniui taikyti.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti tam tikrus Lietuvos konstitucinio apkaltos modelio bruožus ir apsvarstyti jo keitimo poreikį, taip pat apžvelgti apkaltos instituto, kaip istoriškai susiformavusio parlamentinės kontrolės instituto, įvairovę ir tikslą.

1.1.1. Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje formuluojamos *inter alia* apkaltos konstitucinės doktrinos bruožai

Analizuojant Lietuvos Konstitucijoje įtvirtinto apkaltos instituto sampratą, apkaltos proceso ypatumus, *inter alia* keliant klausimą dėl galimo Konstitucijos nuostatų keitimo, visų pirma

1 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvados: 2004 m. kovo 31 d. išvada byloje Nr. 14/04 (dėl Lietuvos Respublikos Prezidento Rolando Pakso apkaltos); 2010 m. spalio 27 d. išvada byloje Nr. 32/2010-33/2010 (dėl Seimo narių Lino Karaliaus ir Aleksandro Sacharuko veiksmų); 2014 m. birželio 3 d. išvada Nr. KT20-I1/2014 byloje Nr. 3/2014 (dėl Seimo narės Neringos Venckienės veiksmų); 2017 m. gruodžio 19 d. išvada Nr. KT20-I1/2017 byloje Nr. 7/2017 (dėl Seimo nario Kęstučio Pūko veiksmų); 2017 m. gruodžio 22 d. išvada Nr. KT22-I2/2017 byloje Nr. 12/2017 (dėl Seimo nario Mindaugo Basčio veiksmų); 2023 m. gruodžio 5 d. išvada Nr. KT100-I1/2023 byloje Nr. 14/2023 (dėl Seimo nario Petro Gražulio veiksmų); 2024 m. balandžio 25 d. išvada Nr. KT37-I2/2024 byloje Nr. 20/2023 (dėl Seimo nario Remigijaus Žemaitaičio veiksmų), https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/nutarimai-isvados-ir-sprendimai-del-isaiskinimo/1947/y2025.

2 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601.

3 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 74 straipsnio 2 dalyje nustatyta: „Asmuo, kurį Seimas už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, gali užimti Konstitucijoje nurodytas pareigas, kurių ėjimo pradžia pagal Konstituciją yra susieta su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu, kai nuo Seimo sprendimo, kuriuo jis buvo pašalintas iš užimamų pareigų ar panaikintas jo Seimo nario mandatas, yra praėję ne mažiau kaip dešimt metų.“ (Nr. XIV-1029, 2022-04-21, paskelbta TAR 2022-04-21, i. k. 2022-08143)

svarbu apžvelgti Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvados nuostatas, kurios savaime nėra pagrindas abejoti apkaltos modelio tinkamumu.

Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada konstitucinės doktrinos raidai yra reikšminga keliais aspektais. Visų pirma Konstitucinis Teismas šioje išvadoje išaiškino Seimo nariui, kaip Tautos atstovui, iš Konstitucijos kylančią pareigą nepažeisti Konstitucijos nuostatų naudojantis informacijos laisve. Taip pat Konstitucinis Teismas, pakartodamas ankstesniuose savo aktuose suformuluotą apkaltos sampratos konstitucinę doktriną, plėtojo doktriną, skirtą apkaltos procesui atriboti nuo Seime vykstančios apkaltos aspektu preliminarios parlamentinės procedūros.

1.1.1.1. Seimo nario pareigos naudojantis informacijos laisve

Konstitucinis Teismas aiškindamas *inter alia* iš Konstitucijos 25 straipsnio 3 ir 4 dalių Seimo nariui, kaip Tautos atstovui, kylančias teises ir pareigas pabrėžė, kad Seimo narys, turėdamas teisę turėti ir laisvai reikšti *inter alia* kitokias nei daugumos visuomenės narių pažiūras ir įsitikinimus apie tam tikrus Lietuvoje ir pasaulyje vykstančius procesus, turi ir pareigą, reiškiant savo pažiūras ir įsitikinimus, skleidžiant informaciją, veikti Tautos ir Lietuvos valstybės interesais, savo veiksmus grįsti pagarba Konstitucijai ir jos saugomoms bei ginamoms vertybėms, *inter alia* nepažeisti kitų asmenų teisių ir laisvių, neskatinti visuomenės nesantaikos, tarpusavio nepakantumo ir netolerancijos demonstruojant neapykantą asmenims dėl jų tautybės ir taip kėsinantis į Konstitucijoje įtvirtintas, jos saugomas ir ginamas vertybes – žmogaus orumą, asmenų lygiateisiškumą, priešingu atveju būtų žeminami Seimo – Tautos atstovybės – reputacija ir autoritetas.

Konstitucinis Teismas aiškino ir Konstitucijos preambulėje įtvirtinto tautinės santarvės puoselėjimo imperatyvo reikšmę[4].

Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucijos garantuojama laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją yra susijusi ne tik su Konstitucijos 25 straipsnio 3 dalyje minimomis, bet ir kitose Konstitucijos nuostatose įtvirtintomis vertybėmis ir negali būti aiškinama kaip leidžianti informacijos laisve naudotis taip, kad būtų kėsinamasi į kitas Konstitucijos ginamas vertybes, nes *viešai skleidžiamos mintys, pažiūros, įsitikinimai ar kitokia informacija, kuria demonstruojamas nepakantumas asmeniui ar asmenų grupei dėl jų tautybės ar atskiroms tautoms būdingų bruožų, kaip antai kalba, tikėjimas, priskirtini prie veiksmų, kurie neleistini pagal Konstitucijos 25 straipsnio 4 dalį, taip pat nesuderinami su Konstitucijos pagal 21 straipsnio 3 dalį, 25 straipsnio 3 dalį, 29 straipsnį saugomomis vertybėmis*.

4 Konstitucinis Teismas 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje pabrėžė, kad „Konstitucijos preambulėje įtvirtintas tautinės santarvės puoselėjimo imperatyvas, Konstitucijos 25 straipsnio 3, 4 dalys suponuoja siekį užtikrinti, kad bet kurios tautybės asmuo, kiekviena tautinė bendruomenė ir visa visuomenė būtų apsaugota nuo tokių veiksmų, kuriais mažinamas tarpusavio pakantumas ir tolerancija, *inter alia* skleidžiant mintis, pažiūras ar kitą informaciją, kuria kurstoma tautinė neapykanta, prievarta bei diskriminacija, asmenys dėl jų tautybės ar atskiroms tautoms būdingų bruožų, kaip antai kalba, tikėjimas, yra šmeižiami, kitaip pažeidžiamos Konstitucijoje įtvirtintos ir jos saugomos asmenų teisės ir laisvės. Pažymėtina ir tai, kad asmenų tarpusavio pakantumas ir tolerancija neatsiejami nuo tarpusavio pagarbos, t. y. pagarbos kiekvieno žmogaus orumui“ (TAR, 2024-04-25, Nr. 7601).

Taigi, šioje išvadoje Konstitucinis Teismas išaiškino Seimo nario konstitucinio statuso ypatumus informacijos laisvės aspektu, pabrėždamas šios laisvės ribas.

1.1.1.2. Apkaltos proceso ypatumai

2024 m. balandžio 25 d. išvadoje Konstitucinis Teismas visų pirma pakartojo esmines apkaltos konstitucinės doktrinos nuostatas, suformuluotas ankstesniuose savo aktuose[5].

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje apkaltos konstitucinis institutas, įtvirtintas Konstitucijos 74 straipsnyje, yra interpretuojamas kaip viena iš viešos demokratinės kontrolės formų[6]. Konstitucijos 74 straipsnio 1 dalyje *inter alia* nustatyta: „Respublikos Prezidentą, Konstitucinio Teismo pirmininką ir teisėjus, Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir teisėjus, Apeliacinio teismo pirmininką ir teisėjus, Seimo narius, šiurkščiai pažeidusius Konstituciją arba sulaužiusius priesaiką, taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas, Seimas 3/5 visų narių balsų dauguma gali pašalinti iš užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą.“ Apkaltos proceso tikslas – išspręsti Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytų asmenų konstitucinės atsakomybės klausimą, taikant konstitucinę sankciją – pašalinimą iš užimamų pareigų. Konstitucinės atsakomybės taikymas yra viena iš valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos – savisaugos priemonių, gynimosi nuo minėtų aukščiausių valstybės valdžios pareigūnų, nepaisančių Konstitucijos ir teisės, būdas, nebeleidžiant eiti tam tikrų pareigų, nes jie nevykdo savo įsipareigojimo besąlygiškai vadovautis Konstitucija, teise, Tautos ir Lietuvos valstybės interesais, savo veiksmais yra diskreditavę valstybės valdžią[7].

Konstitucinio Teismo doktrinoje priesaikos sulaužymas yra aiškinamas ir kaip šiurkštus Konstitucijos pažeidimas, o šiurkštus Konstitucijos pažeidimas kartu yra ir priesaikos sulaužymas. Tačiau kadangi ne kiekvienas Konstitucijos pažeidimas savaime yra šiurkštus Konstitucijos pažeidimas, sprendžiant, ar Seimo narys ar kitas aukščiausias valstybės valdžios pareigūnas, kuriam taikoma apkalta, savo veiksmais šiurkščiai pažeidė Konstituciją, kiekvienu atveju būtina įvertinti veiksmų pobūdį, jų turinį, atlikimo aplinkybes, laiką, vietą, sistemingumą, pakartotinumą, trukmę, veiksmus atlikusio asmens elgesį po jų padarymo, kitas reikšmingas aplinkybes[8].

Apkaltos procese įgaliojimus turi tik dvi institucijos – Seimas ir Konstitucinis Teismas. Apkaltos procesas gali būti pradedamas tik Seime. Pagal Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalies 4 punktą Konstitucinis Teismas teikia išvadą, ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai; Konstitucijos 107 straipsnio

5 *Inter alia* Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. balandžio 15 d., 2004 m. gegužės 25 d., 2017 m. vasario 24 d. nutarimai, 2017 m. gruodžio 19 d., 2017 m. gruodžio 22 d., 2023 m. gruodžio 5 d. išvados.

6 *Inter alia* Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, 2010 m. spalio 27 d., 2017 m. gruodžio 22 d., 2024 m. balandžio 25 d. išvados.

7 *Inter alia* Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, 2017 m. gruodžio 19 d., 2017 m. gruodžio 22 d., 2024 m. balandžio 25 d. išvados.

8 *Inter alia* Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. spalio 27 d., 2014 m. birželio 3 d., 2017 m. gruodžio 22 d., 2024 m. balandžio 25 d. išvados.

(2019 m. kovo 21 d. redakcija) 4 dalyje nustatyta, kad, remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis, Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalyje nurodytus klausimus galutinai sprendžia Seimas, pagal Konstitucijos 74 straipsnį apkaltos proceso tvarka Seimas 3/5 visų narių balsų dauguma gali panaikinti Seimo nario mandatą ar pašalinti iš užimamų pareigų kitą aukščiausią valstybės valdžios pareigūną, kuriam taikoma apkalta.

Pagal Konstitucijos 74 straipsnio (2022 m. balandžio 21 d. redakcija) 2 dalį asmuo, kurį Seimas už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, gali užimti Konstitucijoje nurodytas pareigas, kurių ėjimo pradžia pagal Konstituciją yra susieta su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu, kai nuo Seimo sprendimo, kuriuo jis buvo pašalintas iš užimamų pareigų ar panaikintas jo Seimo nario mandatas, yra praėję ne mažiau kaip dešimt metų.

Konstitucinio Teismo išvada, kad asmuo šiurkščiai pažeidė Konstituciją (taigi ir sulaužė priesaiką), yra galutinė; jokia valstybės institucija, joks valstybės pareigūnas, joks kitas subjektas tokios Konstitucinio Teismo išvados pakeisti ar panaikinti negali. Jeigu Seimas, laikydamasis Konstitucijos, apkaltos proceso tvarka pašalino Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytą valstybės pareigūną iš užimamų pareigų, panaikino jo Seimo nario mandatą, toks Seimo sprendimas taip pat yra galutinis.

Konstitucinis Teismas 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje, pabrėždamas apkaltos proceso ypatumus ir atsižvelgdamas į bylos aplinkybes ir savo 2017 m. gruodžio 19 d. išvadoje[9] pateikiamą iš Konstitucijos kylančių tinkamo proceso reikalavimų, taikytinų apkaltos procesui, aiškinimą, plėtojo doktriną, susijusią su apkaltos proceso atribojimu nuo Seime vykstančios apkaltos aspektu preliminarios parlamentinės procedūros, kuriai yra taikomi skirtingi reikalavimai, taip pat formulavo nuostatas dėl asmens, kuriam inicijuojama apkalta, priedermės dalyvauti ir pateikti paaiškinimus dėl tiriamų jo veiksmų Seimo sudarytai komisijai nevykdymo pasekmių vertinimo.

Konstitucinis Teismas 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje nurodė, kad Seime vykstantys preliminarūs veiksmai, kaip antai Seimo narių iniciatyva pradėti apkaltą, jų pateiktų kaltinimų pagrįstumo tyrimas Seimo sudarytoje komisijoje ar kitame Seimo struktūriniame padalinyje, yra parlamentinė procedūra, kuri negali būti laikoma teisiniu procesu *stricto sensu*, per ją sprendžiama ne dėl asmens konstitucinės atsakomybės taikymo, o tik ar yra pagrindas pradėti apkaltą, ir tai nelaikytina apkaltos proceso stadija, nes apkalta asmeniui, kuriam ji gali būti taikoma, prasideda tik Seimui priėmus atitinkamą nutarimą dėl apkaltos proceso konkrečiam asmeniui pradžios. Vis dėlto ir šiai procedūrai taikytini tinkamo teisinio proceso reikalavimai: asmuo, kuriam gali būti pradedama apkalta, *inter alia* turi turėti realią galimybę žinoti, kuo yra kaltinamas, teikti paaiškinimus ir kt.

Seimo narys ar valstybės pareigūnas, kuriam pradedama ar pradėta apkalta, turi teisę ir iš jo priesaikos kylančią priedermę dalyvauti apkaltos procese, tačiau, kaip Konstitucinis Teismas

9 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, TAR, 2017-12-19, Nr. 20413.

pabrėžė 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje, priedermės dalyvauti ir pateikti paaiškinimus dėl tiriamų veiksmų nevykdymas, kai asmuo yra tinkamai informuotas apie vykstančią parlamentinę procedūrą, nėra kliūtis Seimo sudarytai komisijai ar kitam Seimo struktūriniam padaliniui, turintiems įstatyme nustatytus įgaliojimus šioje parlamentinėje procedūroje, vykdyti savo įgaliojimus ir priimti jų kompetencijai priskirtus sprendimus.

Pagal Konstituciją ypatingą reikšmę turi procesas Konstituciniame Teisme nagrinėjant bylą, ar asmens, kuriam vykdoma apkalta, veiksmai prieštarauja Konstitucijai, taip pat Seime, tęsiant apkaltos procesą įsigaliojus Konstitucinio Teismo išvadai, kad asmens, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai. Remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis, Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalyje nurodytus klausimus galutinai sprendžia Seimas; pagal Konstitucijos 74 straipsnį, apkaltos proceso tvarka Seimas 3/5 visų narių balsų dauguma gali pašalinti Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytą asmenį iš užimamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą.

Konstitucinis Teismas 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje, analizuodamas konstitucinės justicijos bylos aplinkybes, šiai bylai aktualiu aspektu aiškino ir Konstitucijos 107 straipsnio 1 dalį, iš jos kylančios teisės aktų konstitucingumo ir jų taikymo padarinių teisėtumo prezumpcijos turinį, primindamas, kad tol, kol Konstitucinis Teismas nėra oficialiai paskelbęs sprendimo, jog tam tikras teisės aktas (jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, preziumuojama, kad tas teisės aktas (jo dalis) atitinka Konstituciją ir kad jo pagrindu atsiradę teisiniai padariniai yra teisėti[10].

1.1.2. Apkalta kaip istorinis ir modernusis konstitucinės atsakomybės institutas

Apkalta – tai griežčiausia konstitucinės atsakomybės forma. Šis istoriškai jau prieš daugelį šimtmečių susiformavęs parlamentinės vykdomosios valdžios kontrolės institutas išlieka aktualus ir šiandien. Rengiant konstitucijas XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje jis nebuvo pamirštas ir daugelio pasaulio valstybių, taip pat Europos valstybių konstitucijose yra numatytas kaip taikytinas aukščiausiems valstybės (vykdomosios) valdžios pareigūnams, visų pirma valstybės prezidentui, už konstitucijos pažeidimus. Europos valstybėse jo taikymas – itin retas. Čia išsiskiria Lietuvos konstitucinė praktika, kurią tam tikra apimtimi lėmė jau minėtas platus subjektų, kuriems gali būti taikoma apkalta, ratas.

Apkalta, kaip vienas iš moderniųjų konstitucinės atsakomybės institutų, yra grindžiama istorinėmis tradicijomis, visų pirma Anglijos. Vėliau ji buvo plėtojama JAV konstitucinėje praktikoje. Apkalta, kaip ir daugelis kitų konstitucinės teisės institutų, istoriškai susiformavo Anglijos parlamento veikloje. Pirmasis apkaltos procesas vyko 1376 m.: parlamentas sprendė dėl aukšto karaliaus pareigūno lordo Williamo Latimerio atskaitomybės dėl valstybės karinių ir ekonominių

10 *Inter alia* Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d., 2011 m. spalio 25 d., 2019 m. balandžio 16 d. nutarimai.

nesėkmių. Taip susiformavo principas, kad parlamentas gali pareikalauti atsakomybės iš aukštų valstybės pareigūnų, o ne karaliaus[11]. Kaip vienas istoriškai reikšmingesnių apkaltos procesų mokslinėje literatūroje minimas XVIII a. vykęs Warreno Hastingso apkaltos procesas, vertinamas kaip ilgiausias istorijoje, trukęs net 7 metus[12]. O kaip vienas paskutiniųjų Anglijos parlamento istorijoje apkaltos procesų nurodomas 1806 m. vykęs aukštas pareigas ėjusio pareigūno Henry Dundaso, vikonto Melville'io, atsakomybės tyrimas[13]. Moderniosios istorijos laikais bandymo inicijuoti apkaltos procesą Jungtinėje Karalystėje būta 2004 m., kai susikūrė parlamento narių iniciatyva pradėti apkaltą Ministrui Pirmininkui Tony Blairui dėl jo atsakomybės dėl 2003 m. invazijos į Iraką[14]. Konstitucinis apkaltos institutas Jungtinėje Karalystėje šiuo metu išlieka mokslininkų diskusijų objektu[15]. Vis dėlto apkalta, kaip parlamento visų pirma valstybės prezidentams taikoma konstitucinė atsakomybė, išlieka aktuali kitų valstybių konstitucinėje teisėje.

Visų pirma šis institutas, istoriniais saitais susijęs su Anglijos teise ir įtvirtintas JAV 1787 m. Konstitucijoje, išlieka aktualus JAV[16]. Kaip pabrėžia kai kurie autoriai, apkaltos JAV prezidentams iniciatyvos yra kone kasdienybė ir vadinamuoju laikotarpiu po Votergeito apkaltos iniciatyva JAV Kongrese nebuvo registruojama vieninteliam JAV prezidentui – Jimmy Carteriui[17]. Vis dėlto nė vienu atveju Senatas nepriėmė sprendimo pašalinti prezidentą iš pareigų. Tokiam sprendimui priimti reikalinga didelė 2/3 balsų dauguma. Istorinis JAV apkaltos instituto įtvirtinimas suponuoja jo išskirtinai parlamentinį politinį pobūdį, JAV Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad apkalta yra *kvazisencinis* politinis klausimas, kuris nesudaro prielaidų teisminei kontrolei[18]. Apkaltos sprendimai negali būti skundžiami teismui.

Reikia pabrėžti, kad nors apkalta, kaip parlamentinės kontrolės institutas, istoriškai yra skirta įvairiems vykdomosios, teisminės valdžios aukščiausiems pareigūnams, dažniausiai ji taikoma respublikų prezidentams: *inter alia* JAV (kaip antai prezidentams A. Johnsonui (1868); B. Clintonui (1998); D. Trumpui (2020, 2021)), Pietų Korėjos (Roh Moo-hyun (2004), Park Geunhye (2017), Yoon Suk Yeol (2024–2025); Paragvajaus prezidentui Fernando Lugo, pašalintam iš

11 Chris Monaghan, „The United Kingdom and Impeachment: Justification, Renewal, and the House of Commons as a Guardian of the Constitution. In Impeachment", in A Global Context: Law, Politics, and Comparative Practice, edited by Chris Monaghan, Matthew Flinders, and Aziz Z. Huq (Routledge, 2024), 297.

12 *Ibid*., 300.

13 *Ibid.*

14 *Ibid*.

15 *Ibid*., 301–317.

16 Plačiau apie JAV apkaltos institutą žr. *inter alia* Tom Ginsburg, Aziz Huq, and David Landau, „The Uses and Abuses of Presidential Impeachment", *Public Law and Legal Theory Working Paper Series* 731 (2020); Michael J. Gerhardt, „The Trump Impeachments: Lessons for the Constitution, Presidents, Congress, Justice, Lawyers, and the Public", *64 Wm. & Mary L. Rev.* 1309 (2023), https://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol64/iss5/2; Michael J. Gerhardt, „How Impeachment Works", *87 MO. L. REV.* (2022), https://scholarship.law.missouri.edu/mlr/vol87/iss3/8.

17 Tom Ginsburg, Aziz Huq, and David Landau, „The Comparative Constitutional Law of Presidential Impeachment", *The University of Chicago Law Review* 88, 1 (2021): 81–164, 114, https://lawreview.uchicago.edu/sites/default/files/GinsburgHuqLandau_ComparativeImpeachment_88UCLR81.pdf.

18 Ginsburg, Huq and Landau, *supra note*, 16: 24.

pareigų 2012 m., Brazilijos prezidentui Fernando Collorui de Mello (1992), Brazilijos prezidentei Dilmai Russeff (2016)[19]. Apkaltos neišvengė ir kitų valstybių prezidentai – Venesuelos, Filipinų, Indonezijos, Madagaskaro, Peru, Gvatemalos[20]. Prezidento apkalta buvo inicijuota ir Europos valstybėse – Rumunijoje[21], Čekijoje[22], taip pat, kaip minėta, įvykdyta Lietuvoje (2004).

Kai kuriais atvejais prezidentas, priartėjęs prie apkaltos, kaip Pietų Afrikos prezidentas Zuma, atsistatydina ir išvengia apkaltos proceso. Pažymėtina, kad, skirtingai nuo Paragvajaus, Brazilijos ir kai kurių kitų prezidentinių respublikų, kuriose buvo inicijuojama prezidento apkalta, Pietų Afrikos Respublika yra parlamentinė – parlamentas renka prezidentą, prezidento atsakomybės parlamentui procese svarbų vaidmenį atliko ir Pietų Afrikos Konstitucinis Teismas[23].

Apkaltos, kaip konstitucinės atsakomybės, taikymas, siekiant pašalinti iš pareigų valstybės prezidentą, yra reikšmingas Pietų Korėjoje. Dėl šios valstybės prezidento apkaltos sprendžiama jau trečią kartą. 2024 m. Korėjos parlamente inicijuotas apkaltos procesas šiuo metu vyksta Konstituciniame Teisme[24]. Šioje šalyje galutinis yra ne parlamento, o Konstitucinio Teismo sprendimas. Korėjos Konstitucinis Teismas yra priėmęs du sprendimus dėl parlamento inicijuotų valstybės prezidentų apkaltų: per 2004 m. vykusį apkaltos prezidentui Roh Moo-hyun procesą jis nepritarė parlamento sprendimui dėl apkaltos, o 2016–2017 m. vykusiame apkaltos valstybės prezidentei Park Geun-hye procese parlamento pozicijai pritarė ir prezidentė buvo nušalinta nuo pareigų[25].

Per ilgą istorinį apkaltos, kaip konstitucinės atsakomybės instituto, raidos laikotarpį susiformavo skirtingų praktikų. Dėl apkaltos pagrindų ir proceso įvairovės sudėtinga formuluoti bendrą sampratą ir galima būtų pritarti kai kuriems autoriams, teigiantiems, kad apkalta vertintina kaip *catch-all* fenomenas dėl praktikos įvairovės[26].

---

19 Plačiau apie apkaltą prezidentei D. Rousseff žr.: L. G. A. Conci, „Understanding the Impeachment Process of Ms. Rousseff in Brazil – When the Right Law Serves to a Political Coup", in *Current Constitutional Issues: A Jubilee Book on the 40th Anniversary of Scientific Work of Prof. Boguslaw Bannaszak* (Warsaw: C.H. Beck, 2017): 51–65.

20 Plačiau žr.: Ginsburg, Huq, and Landau, *supra note*, 17: 81–164.

21 Philipp Köker, „Impeachment in Central and Eastern Europe", in *Impeachment in a Global Context: Law, Politics, and Comparative Practice*, ed. Chris Monaghan, Matthew Flinders, and Aziz Z. Huq (London: Routledge, 2024), 248–249.

22 The Judgment of the Czech Constitutional Court, March 27, 2013, Pl. ÚS 17/13, E., https://www.usoud.cz/en/decisions/20130327-pl-us-1713-high-treason-1/.

23 Ginsburg, Huq, and Landau, *supra note*, 17: 81–164, 105–108.

24 Constitutional Court of Korea**,** Newsletter, the Second Half of 2024, https://www.ccourt.go.kr/dext5editordata/2025/01/20250123_170723609_69764.pdf.
CNN World, „Dramatic Showdown Looms in South Korea as Yoon Faces Impeachment Trial and Possible Arrest", CNN, January 13, 2025, https://edition.cnn.com/2025/01/13/asia/south-korea-yoon-impeachment-trial-intl-hnk/index.html.

25 Plačiau žr. Thirty Years of Constitutional Court of Korea (1998–2018) (Constitutional Court of Korea, 2018): 118, 283–287, https://library.ccourt.go.kr/en/publication/publicity-materials.

26 Ginsburg, Huq, and Landau, *supra note*, 16: 24.

1.1.3. Lietuvos Konstitucijoje įtvirtinto apkaltos konstitucinio modelio ypatumai kitų valstybių konstitucinės praktikos kontekste

Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintas apkaltos institutas yra plačiai diskutuojamas mokslinėje doktrinoje[27], neabejotina, kad ši tema išliks aktuali ir ateityje.

Kaip minėta, Konstitucinio Teismo aktuose konstitucinė apkaltos doktrina buvo formuluojama atskleidžiant politikų – Respublikos Prezidento, Seimo narių – konstitucinės atsakomybės klausimus[28]. Apkaltos proceso tikslas – išspręsti Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytų asmenų konstitucinės atsakomybės klausimą. Konstituciniams pašalinimo iš pareigų ar Seimo nario mandato panaikinimo pagrindams priskirtini Konstitucijos 74 straipsnyje numatyti pagrindai: šiurkštus Konstitucijos pažeidimas, priesaikos sulaužymas (šie pagrindai, kaip *inter alia* formuluojama Konstitucinio Teismo doktrinoje[29], paprastai sutampa), taip pat paaiškėjimas, jog padarytas nusikaltimas. Kaip minėta, apkaltos procese įgaliojimus turi tik dvi institucijos – Seimas ir Konstitucinis Teismas. Apkaltos procesas gali būti pradedamas tik Seime. Konstitucinis Teismas teikia išvadą, ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis, Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalyje nurodytus klausimus galutinai sprendžia Seimas; pagal Konstitucijos 74 straipsnį apkaltos proceso tvarka Seimas 3/5 visų narių balsų dauguma gali panaikinti Seimo nario mandatą ar pašalinti iš užimamų pareigų kitą aukščiausią valstybės valdžios pareigūną –Respublikos Prezidentą ar atitinkamo teismo teisėją, kuriam gali būti taikoma apkalta. Pagal Konstitucijos 74 straipsnio (2022 m. balandžio 21 d. redakcija) 2 dalį asmuo, kurį Seimas už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo

---

27 *Inter alia* Toma Birmontiene, „Impeachment as Constitutional Liability: Lithuanian Experience“, in *Encyclopedia of Contemporary Constitutionalism* Cremades Javier, Hermida Cristina (eds.) (Cham: Springer, 2023), 1–9; Toma Birmontiene, „Impeachment as Constitutional Liability: Lithuanian Experience in the Comparative Context“, in *Development of Constitutional Law Through Constitutional Justice: Landmark Decisions and Their Impact on Constitutional Culture*, edited by R. Arnold, A. Rytel–Warzocha, and A. Szmyt, 37–57 (Gdańsk: Gdańsk University, 2018); Toma Birmontienė, „Teisėjų nepriklausomumo garantijos ir atleidimo (pašalinimo) iš pareigų pagrindai“, iš *Kelyje su Konstitucija* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022), 12–32; Toma Birmontienė, „Baudžiamosios teisės konstitucionalizavimo patirtis“, iš *Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė: patirtis ir ateitis* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024), 97–113; Egidijus Jarašiūnas, „Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir aukštųjų valstybės pareigūnų apkalta: kelios aktualios problemos“, *Jurisprudencija* 2, 80 (2006): 34–49; Egidijus Kūris, „On Lessons Learned and Yet to Be Learned: Reflections on the Lithuanian Cases in the Strasbourg Court's Grand Chamber“, *East European Yearbook on Human Rights* 2, 1 (2019); Egidijus Kūris, „Apie Konstitucijos pataisas“, iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: Tempore et Loco*, red. D. Jočienė (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 16–146; Vytautas Sinkevičius, „Nusikaltimas, kaip apkaltos pagrindas: kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai“, *Jurisprudencija* 225, 2 (2018): 312–332; Egidijus Šileikis, „Apkaltos instituto konceptualaus supratimo paieška“, *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 955–985; Juta Večerskytė-Brosel, „Apkaltos konstitucinio reguliavimo kaita“, iš *Lietuvos teisė 2022. Esminiai pokyčiai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 15–22; Köker, *supra note*, 21: 248–249.

28 *Inter alia* Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas; 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas; 2010 m. spalio 27 d. nutarimas; 2004 m. kovo 31 d. išvada; 2014 m. birželio 3 d. išvada; 2017 m. gruodžio 19 d. išvada.

29 *Inter alia* Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. spalio 27 d. išvada; 2014 m. birželio 3 d. išvada.

Seimo nario mandatą, gali užimti Konstitucijoje nurodytas pareigas, kurių ėjimo pradžia pagal Konstituciją yra susieta su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu, kai nuo Seimo sprendimo, kuriuo jis buvo pašalintas iš užimamų pareigų ar panaikintas jo Seimo nario mandatas, yra praėję ne mažiau kaip dešimt metų.

Taigi, Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintas apkaltos modelis jungia politinės (Seimo) ir teisminės (Konstitucinio Teismo) valdžios įgaliojimus. Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus vertinti, ar asmens veiksmai prieštarauja Konstitucijai, o parlamentas (Seimas) inicijuoja apkaltos procesą ir sprendžia dėl konstitucinės sankcijos taikymo, jeigu Konstitucinis Teismas konstatavo Konstitucijos pažeidimą. Seimo priimto sprendimo pasekmė – ne tik pašalinimas iš pareigų ar Seimo nario mandato panaikinimas, bet ir teisės ne mažiau kaip 10 metų užimti atitinkamas pareigas netekimas. Apkaltos procesas nutrūksta, jeigu Konstitucinis Tesimas nepateikia išvados, kad asmens veiksmai prieštaravo Konstitucijai, arba Seimas nepriima sprendimo dėl konstitucinės sankcijos taikymo, arba jeigu asmuo atsistatydina apkaltos proceso metu iki Seimui priimant sprendimą dėl konstitucinės sankcijos taikymo. Apkaltai nutrūkus, asmuo toliau gali eiti atitinkamas pareigas. Pažymėtina, kad tam tikrais atvejais, kaip 2023 m. Seimo nario V. Gapšio (nepavykusios) apkaltos atveju, kai yra apkaltinamasis teismo nuosprendis, Seimas tiesiogiai balsuoja dėl konstitucinės sankcijos taikymo, Konstitucinis Teismas išvados neteikia.

Taip pat pažymėtina, kad, kaip minėta, konstitucinės sankcijos, kurią taiko Seimas, turinį sudaro ne tik asmens pašalinimas iš pareigų, bet ir iš jo išplaukiantis Konstitucijos nuostatose nustatytas draudimas ne mažiau kaip 10 m. tokiam asmeniui užimti atitinkamas pareigas. Šie du konstitucinės sankcijos turinio elementai neatsiejami, dėl jų atskirai Seime nėra balsuojama.

Draudimo asmeniui po apkaltos užimti tam tikras pareigas įvairiose valstybėse terminas yra skirtingas: Pietų Korėjoje – 5 metai[30], Brazilijoje – 8 metai[31]. Vis dėlto ir šio apribojimo skyrimas gali būti skirtingas.

Pietų Korėjoje draudimas tam tikrą laiką (5 metus) po apkaltos sprendimo priėmimo eiti su viešos valdžios įgyvendinimu susijusias pareigas, kaip ir Lietuvoje, yra konstitucinės sankcijos sudėtinė dalis, šią sankciją kartu su pašalinimu iš pareigų taiko Konstitucinis Teismas, jo sprendimas apkaltos procese yra galutinis.

Kai kuriuose apkaltos modeliuose konstitucinės sankcijos sudėtinės dalys gali būti taikomos skirtingai, šiuos du klausimus vertinant atskirai ir parlamentui papildomai balsuojant dėl draudimo užimti atitinkamas pareigas asmeniui, kuris po apkaltos proceso yra pašalintas iš pareigų. Brazilijoje parlamentui per apkaltos procesą priėmus sprendimą (2016 m.) pašalinti prezidentę Dilmą Russeff iš pareigų, reikėjo Senate papildomai balsuoti dėl draudimo ateityje 8 metus užimti tam tikras pareigas. Kadangi nebuvo pakankamai reikalingų 2/3 Senato narių balsų,

30 Constitutional Court of Korea, https://www.ccourt.go.kr/site/eng/03/10301040000002020081101.jsp.

31 Constitution of the Federative Republic of Brazil, enacted October 5, 1988, with amendments established by Constitutional Revision Amendments 1 through 6 (1994) and Constitutional Amendments 1 through 122 (2022), Article 52 (sole paragraph), https://www.stf.jus.br/arquivo/cms/legislacaoConstituicao/anexo/brazil_federal_constitution.pdf.

D. Russeff po apkaltos 2018 m. dalyvavo parlamento rinkimuose, tik nesėkmingai – nesulaukė rinkėjų palaikymo[32]. JAV Senate istoriškai susiklostė tvarka, kad 2/3 balsų dauguma balsavus ir priėmus sprendimą dėl asmens pašalinimo iš pareigų apkaltos tvarka, siekiant nustatyti draudimą asmeniui ateityje eiti tam tikras pareigas būtinas papildomas Senato narių paprastosios daugumos sprendimas ir yra pasitaikęs atvejis, kai po pavykusios apkaltos Senate papildomai nepriėmus sprendimo, draudžiančio užimti tam tikras pareigas, buvęs federalinis teisėjas (apkaltos tvarka pašalintas iš pareigų) buvo išrinktas į JAV Kongresą – Atstovų rūmus[33].

Pagal Lietuvoje susiformavusį apkaltos modelį asmeniui atsistatydinus ar jo įgaliojimams pasibaigus apkaltos procesas nutraukiamas. Manytina, kad taip irgi išsprendžiamas pagrindinis parlamento taikomos konstitucinės atsakomybės tikslas – aukščiausių valstybės valdžios pareigūnų, pažeidusių Konstituciją, pašalinimas iš pareigų, todėl apkaltos procesas neturėtų būti tęsiamas, nors šiuo atveju asmuo, išvengia balsavimo Seime dėl apkaltos kartu ir apribojimo ateityje 10 m. laikotarpiu užimti tam tikras pareigas. Pažymėtina, kad tam tikrais atvejais Seime balsuojant dėl Seimo nario apkaltos, nepriimamas sprendimas dėl Seimo nario mandato panaikinimo (pritrūkus Seimo narių 3/5 palaikymo), kaip kad Seimo nario A. Sacharuko atveju, ir asmuo toliau eina Seimo nario pareigas.

Paprastai tokiu atveju apkaltos procesas nutrūksta ir kitose valstybėse. Šiuo aspektu svarbus ir Čekijos Konstitucinio Teismo sprendimas nutraukti apkaltos procesą prezidentui Václavui Klausui pasibaigus jo, kaip prezidento, įgaliojimų laikui. Čekijos Konstitucinis Teismas 2013 m. kovo 27 d. sprendime suformulavo principą, kad nutrūkus prezidento įgaliojimams apkaltos byla negali būti tęsiama[34].

Vis dėlto kai kurių valstybių apkaltos taikymo praktika gali būti kitokia ir asmeniui atsistatydinus ar pasibaigus jo, kaip valstybės pareigūno, įgaliojimams, apkaltos procesas parlamente gali būti tęsiamas, kaip Brazilijoje: prezidentui Fernando Collorui de Mello atsistatydinus iš pareigų nelaukiant parlamento balsavimo dėl apkaltos, parlamentas tęsė apkaltos procesą ir balsavo – priėmė sprendimą dėl prezidento pašalinimo iš pareigų[35].

Pažymėtina, kad atsistatydinus JAV prezidentui Richardui Nixonui apkaltos procesas JAV Kongrese – Atstovų rūmuose – nebuvo tęsiamas: kaip buvo interpretuojama ir ankstesniais atvejais (federalinio teisėjo George'o Englisho atveju 1926 m.), pirminis apkaltos tikslas buvo pasiektas, prezidentas iš pareigų atsistatydino. Vis dėlto JAV prezidento D. Trumpo atveju šio principo nebuvo laikomasi ir prezidento įgaliojimams pasibaigus 2021 m. sausio 20 d. Atstovų rūmai

32 Ginsburg, Huq and Landau, *supra note*, 17: 98.

33 Congressional Research Service, Impeachment and the Constitution, updated December 6, 2023, https://www.gale.com/open-access/impeachment.

34 Čekijos Konstitucinis Teismas 2013 m. kovo 27 d. sprendime Pl. ÚS 17/13 nurodė, kad „kai tik Prezidento pareigybė nustoja egzistuoti (dėl bet kokios priežasties), jos buvęs turėtojas (buvęs Prezidentas) iš esmės praranda teisę toliau būti proceso šalimi konstitucinės teisės delikto bylose kaip kaltinamoji šalis", https://www.usoud.cz/en/decisions/2013-03-27-pl-us-17-13-high-treason.

35 Ginsburg, Huq, and Landau, *supra note*, 17: 81–164, 99–100.

perdavė apkaltos straipsnius Senatui. Po diskusijų Senate vasario 13 d. buvo balsuojama, bet apkaltos verdiktui priimti reikalingų (2/3) Senato narių balsų nepakako[36].

Lietuvoje kol kas nediskutuojama, ar apkaltos procesas gali tęstis ir išrinkus kitą parlamentą, kaip galėtų būti Respublikos Prezidento ar Aukščiausiojo, Apeliacinio ar Konstitucinio teismų pirmininkų ar teisėjų apkaltos atveju, jei visų apkaltos klausimų nebūtų spėta išspręsti per vieno parlamento kadenciją. Manytina, kad, padarius atitinkamus teisės aktų pakeitimus, tokiai situacijai susidarius apkaltos proceso klausimai galėtų būti tęsiami, jeigu, pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas jau būtų pateikęs išvadą dėl asmens veiksmų prieštaravimo Konstitucijai.

Lietuvos apkaltos modelis pasižymi ir plačiu subjektų, kuriems gali būti taikoma apkalta, ratu: Respublikos Prezidentas, parlamento (Seimo) nariai, Konstitucinio, Apeliacinio, Aukščiausiojo teismų pirmininkai ir teisėjai. Pažymėtina, kad teisėjų, kuriems gali būti taikoma apkalta, ratas labai susiaurėjo, Konstituciniam Teismui 2022 m. balandžio 15 d. nutarime[37] suformavus doktriną, kuria remiantis Aukščiausiojo ir Apeliacinio teismų teisėjai gali būti iš pareigų atleidžiami ir kita – paprastesne Konstitucijoje numatyta tvarka, netaikant apkaltos proceso[38]. Taigi, iš esmės apkaltos procesas išlieka taikytinas tik Konstitucinio Teismo teisėjams, siekiant nutraukti jų įgaliojimus.

Apkaltos institutas Lietuvoje, kurio taikymo pradžia susijusi su prezidento apkalta (2004 m.), tam tikra prasme tapo išskirtiniu plačiai taikomu Seimo narių konstitucinės atsakomybės institutu. Konstitucinis Teismas 2010–2024 m. priėmė 6 išvadas dėl 7 Seimo narių, pripažintų šiurkščiai pažeidusių Konstituciją. Apkalta tam tikra prasme praranda savo, kaip griežčiausios parlamentinės kontrolės, esminį tikslą – aukštų vykdomosios valdžios pareigūnų (prezidento, aukščiausių instancijų teisėjų), pažeidusių Konstituciją, pašalinimą iš pareigų – ir tampa patį parlamentą aptarnaujančiu institutu.

Apkaltos institutą įtvirtinant kitų valstybių konstitucijų nuostatose, paprastai prezidentas įvardijamas kaip pagrindinis subjektas, kuriam gali būti taikoma apkalta, taip pat nurodomi aukščiausių teisminių instancijų teisėjai[39]. Kai kuriose konstitucinėse sistemose apkaltos bylos gali būti inicijuojamos ir vykdomosios valdžios pareigūnams[40], bet jų kėlimas parlamentų nariams yra išimtiniai atvejai. Tik itin retai ir kitose konstitucinėse sistemose apkalta taip pat gali būti taikoma parlamento nariams, pvz., kaip Lenkijoje[41], kurioje apkaltos subjektų ratas labai platus, apimantis

36 Congressional Research Service, Impeachment and the Constitution, updated December 6, 2023, https://www.gale.com/open-access/impeachment.

37 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 15 d. nutarimas, TAR, 2022-04-15, Nr. 7867.

38 Plačiau žr.: Toma Birmontienė, „Teisėjų nepriklausomumo garantijos ir atleidimo (pašalinimo) iš pareigų pagrindai“, iš *Kelyje su Konstitucija* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022): 12–32.

39 JAV Atstovų rūmai balsavo dėl apkaltos 15 JAV federalinių teismų teisėjų. Congressional Research Service, Impeachment and the Constitution, updated December 6, 2023, https://www.gale.com/open-access/impeachment.

40 Pažymėtina, kad Lenkijos ir Slovėnijos vyriausybių nariams gali būti pradėtos apkaltos bylos. Žr.: Köker, *supra note*, 21: 242.

41 Lenkijos Respublikos Konstitucijos (1997) 107 straipsnio 2 dalyje galimybė panaikinti Seimo nario mandatą numatyta Valstybės Tribunolui, kuris gali būti vadinamas ir apkaltos teismu. („Dėl bet kokio aukščiau 1 punkte

įvairius valstybės pareigūnus, ir ją taiko ne parlamentas, o Valstybės Tribunolas[42]. Parlamento narių apkalta vertintina labiau kaip išimtis, nes šie klausimai paprastai sprendžiami vadovaujantis pačių parlamentų nustatyta tvarka. Pagal susiformavusią JAV Senato praktiką JAV Kongreso nariams apkalta netaikytina[43].

Apkalta kaip istorinė klasikinė parlamentinės kontrolės forma visų pirma skirta vykdomosios valdžios pareigūnams, taip pat kai kuriems teisminės valdžios atstovams pašalinti iš pareigų, jei jie pažeidžia Konstituciją. Parlamento nariai yra paties parlamento dalis, todėl jų pašalinimo iš parlamento – parlamentaro mandato panaikinimo – klausimai parlamentuose yra ir galėtų būti sprendžiami atskira, paties parlamento nustatyta tvarka, neprilygintina parlamentinei kontrolei, jos klasikinei sampratai. Manytina, kad tokiu atveju toks parlamento sprendimas dėl parlamento nario mandato panaikinimo galėtų būti skundžiamas teismui.

Kadangi Lietuvos Konstitucijos 63 straipsnyje numatyti baigtiniai Seimo nario įgaliojimų nutrūkimo pagrindai, *inter alia*, kaip apkaltos pagrindo, nesant atitinkamo šio Konstitucijos straipsnio nuostatų pakeitimo, negalima nustatyti kitos tvarkos, siekiant panaikinti Seimo nario mandatą, taip pat dėl sutampančių su apkalta pagrindų.

Situacija, kai Konstitucinis Teismas 2024 m. balandžio 25 d. padarė išvadą, kad Seimo narys Remigijus Žemaitaitis šiurkščiai pažeidė Konstituciją, sulaužė Seimo nario priesaiką, o šis atsisakė Seimo nario mandato ir sulaukė sėkmės 2024 m. Seimo rinkimuose, kelia daug diskusijų, ar tinkamas yra Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintas modelis ir tuo aspektu, kad pradėjus apkaltos procesą Seime, vėliau sprendžiant konstitucinės atsakomybės klausimą Konstituciniame Teisme ir Konstituciniam Teismui priėmus išvadą, kad asmuo šiurkščiai pažeidė Konstituciją, tai nėra galutinis sprendimas ir parlamentas turi spręsti dėl konstitucinės sankcijos taikymo.

Konstitucinėse sistemose, kuriose numatytas apkaltos institutas grindžiamas ne tik politinės institucijos – parlamento, bet ir teisminės institucijos dalyvavimu, šis klausimas sprendžiamas įvairiai[44]. Parlamentui priėmus sprendimą dėl apkaltos, konstitucinės sankcijos taikymo klausimas perduodamas teisminei institucijai, neretai – konstituciniam teismui, kaip Pietų Korėjoje, Čekijoje, Kroatijoje, Slovėnijoje, Vokietijoje[45], ar kvaziteisminei institucijai, pvz., Lenkijoje, kaip

nurodyto draudimo pažeidimo Seimo narys, Seimo Maršalkos teikimu priėmus Seimo nutarimą, turi būti patrauktas atsakomybėn prieš Valstybės tribunolą, kuris spręs dėl mandato netekimo"). The Constitution of the Republic of Poland (1997), https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm.

42 The Constitution of the Republic of Poland (1997), art. 198, https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm.

43 Congressional Research Service, Impeachment and the Constitution, updated December 6, 2023, https://www.gale.com/open-access/impeachment.

44 Rytų ir Vidurio Europos valstybėse konstitucinės sankcijos taikymas dažniausiai patikimas konstituciniams teismams. Plačiau žr.: Köker, *supra note*, 21: 239–254.

45 Basic Law for the Federal Republic of Germany, in the revised version published in the Federal Law Gazette Part III, classification number 100-1, as last amended by the Act of 20 December 2024 (Federal Law Gazette 2024 I, no. 439), art. 61, „Impeachment before the Federal Constitutional Court", https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html.
1. Bundestagas arba Bundesratas gali pradėti apkaltos procedūrą Federacijos prezidentui Federaliniame Konsti-

minėta, Valstybės Tribunolui ar Danijoje Apkaltos teismui[46]. Austrijoje[47] ir Rumunijoje[48] prezidento nušalinimo nuo pareigų klausimas sprendžiamas netgi referendumu. Rumunijoje po Konstitucinio Teismo sprendimo dėl prezidento įgaliojimų suspendavimo dar turi vykti referendumas, tik jo sprendimas yra galutinis.

Kaip ir Lietuvoje, apkaltos konstitucinę sankciją prezidentui parlamentas taiko, pvz., Italijoje[49], Prancūzijoje[50]. Latvijoje taip pat parlamentas 2/3 balsų dauguma sprendžia dėl sutikimo Respublikos Prezidentą patraukti baudžiamojon atsakomybėn[51]. Daugelio valstybių konstitucinėse sistemose tik taip ir suprantama, kad apkaltos klausimai pagal susiformavusią ilgametę istorinę konstitucinę tradiciją yra parlamento sprendimo prerogatyva, kaip JAV.

Taigi, abejoti šiuo metu Lietuvoje galiojančia konstitucine apkaltos sąranga nevertėtų – apkaltos modelių gali būti įvairių, bet apkalta savo istorine prigimtimi yra parlamentinės kontrolės priemonė ir teisminių institucijų dalyvavimas ją papildo, bet negali jos pakeisti, tam yra skirtos kitos teisinės atsakomybės rūšys, su kuriomis apkalta nekonkuruoja ir jų nepakeičia.

Išvados

1. Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje Konstitucinis Tesimas plėtojo konstitucinę doktriną, akcentuodamas Seimo nariui iš Konstitucijos kylančią pareigą nepažeisti Konstitucijos nuostatų naudojantis informacijos laisve, taip pat pabrėžė esminius kriterijus, skirtus apkaltos procesui atriboti nuo Seime vykstančios apkaltos aspektu preliminarios parlamentinės procedūros.
2. Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintas apkaltos modelis jungia politinės (Seimo) ir teisminės (Konstitucinio Teismo) valdžios įgaliojimus, apkaltos sankcijos taikymą patikint Seimui,

tuciniame Teisme už tyčinį šio Pagrindinio įstatymo ar bet kurio kito federalinio įstatymo pažeidimą. Apkaltos siūlymui turi pritarti bent ketvirtadalis Bundestago narių arba ketvirtadalis Bundesrato narių. Sprendimui pradėti apkaltą priimti reikalinga dviejų trečdalių Bundestago narių balsų arba dviejų trečdalių Bundesrato balsų dauguma. Apkaltos bylą Federaliniame Konstituciniame Teisme pristato apkaltą inicijavusio organo įgaliotas asmuo.

2. Jei Federalinis Konstitucinis Teismas nustato, kad Federacijos prezidentas tyčia pažeidė Pagrindinį įstatymą ar bet kurį kitą federalinį įstatymą, jis gali paskelbti, kad Prezidentas neteko savo pareigų. Po to, kai Federacijos Prezidentui pradėta apkalta, Teismas gali priimti laikinąsias priemones, uždraudžiančias jam eiti pareigas.

46 Henrik Skovgaard-Petersen, „Impeachment in Denmark. Law and Practice“, in Impeachment in a Global Context. Law, Politics, and Comparative Practice, ed. Chris Monagham, Matthew Flinders, and Aziz Z. Huq (London: Routledge, 2024), 172–191.

47 Constitution of Austria, Federal Constitutional Act (1920 with amendments), art. 60(6), https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1930_1/ERV_1930_1.html.

48 Constitution of Romania (1991), art. 95, 96 .https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania

49 Constitution of Italy (1947), art. 90, https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/The_Constitution_of_the_Italian_Republic.pdf.

50 Constitution of France (1958), art. 68, https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf.

51 Constitution of the Republic of Latvia (1922), art. 54, „Prezidentas gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, jeigu tam pritaria Saeima ne mažesne kaip 2/3 balsų dauguma“ [4 December 1997; 3 May 2007; 8 April 2009]. https://www.saeima.lv/en/legislative-process/constitution.

kuris tokį sprendimą priima didele parlamento narių balsų dauguma, neišvengiant parlamento opozicijos dalyvavimo, ir tai tam tikru aspektu užtikrina proceso politinį neutralumą. Tai, kad, skirtingai nuo kai kurių kitų valstybių, kuriose konstitucinę sankciją taiko Konstitucinis Teismas, Lietuvos Konstitucijoje ši atsakomybė patikėta parlamentui, atitinka praktiką valstybių, kurios apkaltos institutą grindžia istorine klasikine apkaltos, kaip parlamento vykdomosios valdžios kontrolės, samprata. Pagrindinis apkaltos tikslas – pašalinti asmenį iš pareigų – gali būti pasiekiamas taikant abu minėtus konstitucinės kontrolės modelius. Apkalta savo istorine prigimtimi yra parlamentinės kontrolės priemonė ir teisminių institucijų dalyvavimas ją papildo, bet negali jos pakeisti, tam yra skirtos kitos teisinės atsakomybės rūšys, su kuriomis apkalta nekonkuruoja ir jų nepakeičia.

2. 1. Svarstymai, kad būtų efektyviau apkaltos sankcijos taikymo klausimą perduoti Konstituciniam Teismui, ne tik reikalautų Konstitucijos nuostatų koregavimo, bet ir nesutrukdytų parlamentaro siekiui atsisakyti mandato iki Konstituciniam Teismui paskelbiant galutinį sprendimą. Nebent reikėtų papildomai svarstyti Seimo nario teisės laisvai spręsti dėl atsistatydinimo ribojimą, darant *inter alia* Konstitucijos 63 straipsnio pataisas.

2. 2. Svarstant dėl apkaltos proceso tęsimo asmeniui atsistatydinus, kiltų daug konstitucinių abejonių dėl tokio apkaltos proceso kokybės ir prasmės. Apribojimai asmeniui siekti su priesaika Seime susijusių pareigų galėtų būti taikomi įprasta tvarka teisme, sprendžiant atsistatydinusio pareigūno, Seimo nario baudžiamosios atsakomybės klausimus. Konstitucinė atsakomybė nepajėgi išspręsti visų su apkalta susijusių teisinių problemų.

3. Lietuvos, skirtingai nei daugelio kitų valstybių, apkaltos modelis pasižymi tuo, kad apkalta gali būti taikoma Seimo nariams. Tai tam tikra prasme tampa išskirtiniu plačiai paties Seimo taikomu Seimo narių konstitucinės kontrolės institutu – kito būdo nekeičiant Konstitucijos nuostatų pašalinti iš pareigų Seimo narį, pažeidusį Konstituciją, nėra. Taigi, apkalta tam tikra prasme praranda savo, kaip istoriškai susiformavusios griežčiausios parlamentinės kontrolės, esminį tikslą – aukštų, visų pirma, vykdomosios valdžios pareigūnų – prezidento, aukščiausių instancijų teisėjų, pažeidusių Konstituciją, pašalinimą iš pareigų.

The Labyrinths of Impeachment and Ideas for Constitutional Change

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Public Law
Prof. dr. Toma Birmontienė
E-mail: t.birmontiene@mruni.eu

DOI : 10.13165/LT-24-01-01

Summary. *The conclusion of the Constitutional Court of 25 April 2024 that a Member of the Seimas, Remigijus Žemaitaitis, had committed a gross violation of the Constitution and breached the oath of a Member of the Seimas, which was followed by the subsequent resignation by that Member of the Seimas of the parliamentary mandate and his later success in the election of the Seimas in 2024, has sparked considerable debate whether the model enshrined in the Constitution of Lithuania is appropriate. In particular, this debate has centred on the fact that, under this model, the Constitutional Court's conclusion that a person has grossly violated the Constitution does not constitute the final decision in the impeachment process in terms of the application of constitutional sanctions.*

The impeachment model consolidated in the Constitution of Lithuania integrates the powers of both political and judicial authority, i.e. the Seimas and the Constitutional Court. In its rulings, the Constitutional Court has developed the constitutional impeachment doctrine by revealing issues linked to the constitutional responsibility of political officials, including the President of the Republic and Members of the Seimas.

The impeachment mechanism in Lithuania, which was first applied in the impeachment of a President of the Republic, has since become widely used. In one of its most recent acts on impeachment matters, i.e. the conclusion of 25 April 2024, the Constitutional Court further developed the constitutional doctrine, emphasising the constitutional duty of a Member of the Seimas to respect the provisions of the Constitution when exercising the freedom of expression. The Constitutional Court also highlighted key criteria for distinguishing the impeachment process from the preliminary parliamentary procedure conducted in the Seimas before the parliament adopts a decision to start impeachment proceedings.

Impeachment, as one of the modern legal institutions of constitutional responsibility, is based on historical traditions. Over the long historical development of impeachment as a constitutional responsibility mechanism, diverse practices have emerged, resulting in a variety of grounds and procedures for impeachment and thus making it difficult to establish a uniform concept of this legal institution. This article examines the impeachment model enshrined in the Constitution of Lithuania, explores the possibilities for its amendment in the context of impeachment practices in other states, and highlights the fact that, in essence, it has evolved into an instrument of constitutional responsibility primarily applicable to Members of the Seimas, which makes it somewhat unique in this regard.

Keywords**:** *Impeachment, models of impeachment, Constitution, Constitutional Court, parliament, constitutional sanction.*

1.2. Tautinių mažumų teisinio reguliavimo pokyčiai

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Prof. dr. Edita Žiobienė
El. paštas ziobiene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-02

***Santrauka**. 2024 m. priimtas Tautinių mažumų įstatymas yra prasmingas ne tik tautinėms mažumoms, bet ir visai visuomenei, pabrėžiant kiekvieno piliečio svarbą, atliepiant teisėtus lūkesčius, vengiant teisinio netikrumo. Įstatymų leidėjas įtvirtino pagrindines sąvokas (tautinės tapatybės, tautinės mažumos, istorinės tautinės mažumos), perkėlė Europos Tarybos tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuostatas, naująjį įstatymą derino su visų kitų teisės aktų nuostatomis. Straipsnyje analizuojamas naujasis teisinis reguliavimas, nurodomos ydos ir pateikiamos tam tikros rekomendacijos. Akcentuojama, kad teismų galimybė užpildyti teisės spragas neatleidžia įstatymų leidėjo nuo pareigos per protingą laiką, paisant Konstitucijos, įstatymu nustatyti deramą atitinkamų santykių teisinį reguliavimą.*

***Reikšminiai žodžiai:** Konstitucija, teisinės valstybės principas, teisėti lūkesčiai, teisės spraga, tautinė tapatybė, tautinių mažumų teisės, tautinės bendrijos, teisė į švietimą.*

Įvadas

2024 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Tautinių mažumų įstatymą[1] (toliau – įstatymas), kuriuo įtvirtino pagrindinius tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių ir laisvių apsaugos principus. Įstatymas įsigaliojo 2025 m. sausio 1 d. Primintina, kad ankstesnysis, 1989 m. priimtas Tautinių mažumų įstatymas neteko galios 2010 m. ir nuo to meto iki šiol Lietuva gyveno be tautinių mažumų įstatymo.

Konstitucinis Teismas ne vienoje byloje yra pažymėjęs, kad Konstitucijoje įtvirtintos vertybės sudaro ne tik darnią sistemą, bet ir jų pusiausvyrą, o saugomų vertybių sandūroje turi būti rasti sprendimai, užtikrinantys, kad nė viena iš konstitucinių vertybių nebūtų paneigta ar teisiškai nepagrįstai apribota[2]. Kita vertus, teisinei sistemai labai svarbu išlaikyti stabilumą, vertybių pusiausvyrą, pagarbą teisėtiems lūkesčiams ir, be abejo, išvengti teisinio netikrumo.

Statistikos departamento gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, apie 84 proc. Lietuvos gyventojų deklaruoja esantys lietuviai (lentelėje plačiau pateikta lyginamoji trijų pastarųjų surašymų skaitinė ir procentinė išraiška, rodanti nežymų pakitimą). Kiti gyventojai deklaravo

1 Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymas, TAR, 2024-11-14, Nr. 19834.

2 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d., 2002 m. spalio 23 d., 2015 m. rugsėjo 29 d. ir kt. nutarimai.

esantys kitų tautybių. Pagal surašymo duomenis būtų galima identifikuoti, kokios ir kokiose Lietuvos vietovėse gyvenančios tautinės grupės ilgą laiką galėtų atitikti įstatymų leidėjo terminą „gausiai ir tradiciškai gyvenančios“, šis duomuo būtų naudingas sprendžiant atstovavimo, teisės į švietimą, taip pat kai kurių kalbinių, kultūrinių teisių įgyvendinimo klausimus, kai šių teisių įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo tautinės grupės skaitlingumo. Be to, atkreiptinas dėmesys į statistikos duomenų formuluotę „gyventojas“, kuri neturėtų būti tiesiogiai suprantama kaip „pilietis“. Naujajame Tautinių mažumų įstatyme pabrėžiama, kad tautinės mažumos atstovams nustatomi pilietybės ir „ilgalaikių, tvirtų ir nuolatinių ryšių“ su valstybe kriterijai. Tad suprantant galimus statistinius neatitikimus pasirinkta pateikti trijų surašymų (2001, 2011 ir 2021 m.), apimančių du dešimtmečius, lyginamąją analizę, kuri rodo, jog apie 15 proc. Lietuvos gyventojų galėtų būti laikomi tautinėms mažumoms priklausančiais asmenimis.

Gyventojai pagal tautybę 2001, 2011 ir 2021 m.
(Lietuvos Respublikos visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai)

Tautybė	**2001**	**Proc.**	**2011**	**Proc.**	**2021**	**Proc.**
Iš viso	**3 483 971**		**3 043 429**		**2 810 761**	
Lietuviai	2 907 293	83,45	2 516 314	82,68	2 378 118	84,61
Lenkai	234 989	6,74	200 317	6,58	183 421	6,53
Rusai	219 789	6,31	176 913	5,81	141 122	5,02
Baltarusiai	42 866	1,23	36 227	1,19	28 183	1
Ukrainiečiai	22 488	0,65	16 423	0,54	14 168	0,50
Žydai	4 007	0,12	3 050	0,10	2 256	0,08
Totoriai	3 235	0,09	2 793	0,09	2 142	0,08
Vokiečiai	3 243	0,09	2 418	0,08	1 977	0,07
Romai	2 571	0,07	2 115	0,07	2 251	0,08
Latviai	2 955	0,08	2 025	0,07	1 572	0,06
Armėnai	1 277	0,04	1 233	0,04	1 125	0,04
Azerbaidžaniečiai	788	0,02	648	0,02	575	0,02
Moldavai	704	0,02	540	0,02	451	0,02
Gruzinai	437	0,01	372	0,01	333	0,01
Estai	419	0,01	314	0,01	233	0,01
Karaimai	273	0,01	241	0,01	192	0,01
Kitos	3 517	0,10	3 508	0,12	3 009	0,11
Nenurodyta	32 921	0,94	32 978	1,08	49 633	1,77

1.2.1. Tautinių mažumų įstatymo prasmė: teisinė ar simbolinė?

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje šalia plataus žmogaus teisių katalogo išimtinai tik tautinėms bendrijoms skirtos kelios nuostatos: 37-ajame straipsnyje įtvirtinta piliečių, priklausančių tautinėms bendrijoms, teisė puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius, o 45-asis straipsnis

lakoniškai įgalina pačias tautines bendrijas tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus, švietimą, labdarą ir savitarpio pagalbą, taip pat nustato valstybei pareigą teikti tautinėms bendrijoms paramą. Akivaizdu, kad Konstitucijos siekis – pabrėžti pilietinės Tautos svarbą, neskirstant jos narių pagal tautybę, religiją ar kitus požymius, ir valstybės, t. y. jos institucijų, įpareigojimą teikti paramą ir sudaryti sąlygas, taip pat netrukdyti tautinėms bendrijoms savarankiškai puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius. Šiose lakoniškose nuostatose galima atpažinti vadinamąjį prancūziškąjį modelį, kuriame tautinės, rasinės ar religinės „mažumos egzistuoja *de facto*, bet ne *de jure*, nesuteikiant joms mažumų teisių, jos saugomos tik remiantis nediskriminavimo principu“[3]. Šį modelį pasirinko nemažai Centrinės ir Rytų Europos valstybių[4], XX a. paskutinįjį dešimtmetį pasukusių demokratijos keliu ir pasirinkusių kurti etniškai homogeniškas tautines valstybes, savo konstitucijose akcentuojančių valstybės ir tautos teritorinių ribų sutaptį, tačiau realiai vienijančių etniškai mišrias populiacijas, pasižyminčias daugiasluoksniais kolektyviniais identitetais[5], prioritetą teikiant pilietinei Tautai, valstybinei kalbai kaip integruojančiam veiksniui, bendriems valstybės gėriams ir individui bei jo teisių apsaugai. Pasirinkus šią kryptį, ilgainiui imta manyti, kad tautinių mažumų įstatymo nebereikia, nes teisiniai visuomeniniai santykiai reglamentuojami daugybėje kitų įstatymų.

Kita vertus, visus keturiolika metų vyko įvairios lokalios ir tarptautinės diskusijos dėl įstatymo poreikio ir galimų jo nuostatų, suderinamumo su kitais įstatymais, buvo parengti keli jo projektai, valstybės institucijos sulaukė kritiškų pastabų iš tarptautinių organizacijų. Europos Tarybos Ministrų Komitetas rekomendacijose Lietuvai akcentavo įstatymo poreikį ir konstatavo, kad „būtini papildomi teisiniai instrumentai nacionaliniu lygmeniu, o aiškaus ir vieningo tautinių mažumų teisių apsaugos teisinio reglamentavimo trūkumas sukuria netikrumą dėl tautinių mažumų teisių apsaugos Lietuvoje, dėl Konvencijoje nustatytų teisių ir garantijų įgyvendinimo“[6]. Tautinių mažumų atstovai vylėsi, kad 2010 m. netekęs galios Tautinių mažumų įstatymas bus pakeistas nauju, ir ne kartą diskusijose akcentavo nepagarbą jų teisėtiems lūkesčiams, teisinį netikrumą, stabilumo ir saugumo praradimą, taip pat simbolinio ryšio su valstybe ir pasitikėjimo silpnėjimą, todėl buvo rengiami įvairūs šio įstatymo projektai, teigtina, naikinantys teisės spragą.

Dalis teisininkų ir šiandien laikosi požiūrio, kad mūsų valstybės teisės aktų sistemoje netrūko tautinių mažumų padėtį ir teises reglamentuojančio įstatymo, nes iš esmės užteko

3 Susanna Mancini, „Rethinking the Boundaries of Democratic Secession: Liberalism, Nationalism, and the Right of Minorities to Self-determination“, *International Journal of Constitutional Law* 6(3–4) (2008): 553.

4 Kai kurie autoriai (J. Marco, T. Agarin ir kt.) šį modelį kildina iš vokiškojo etninės nacionalinės valstybės modelio, kuris grindžiamas „etninių skirtumų pripažinimu ir teisiniu priklausymo kalbinėms ar religinėms grupėms, suvokiamoms kaip socialiai uždaros ir kultūriškai homogeniškos, institucionalizavimu“. Šiuo atveju pamatinė sąvoka yra tautiškumo principas, reikalaujantis „tautų apsisprendimo teisės, grindžiamos Herderio lygtimi, pagal kurią viena kalba yra objektyvus pagrindas apibrėžti vieną tautą, turinčią sukurti savo valstybę“.

5 Emmanuel Dalle Mulle, Volker Prott ir Alessandro Ambrosino, „The Paris System in Western Europe: Minorities, SelfDetermination, and the Management of Difference in the “Civilized West”“, *Nationalities Papers* (2024): 1–21.

6 Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2019 m. kovo 27 d. rezoliucija CM/ResCMN(2019)4 dėl Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos įgyvendinimo Lietuvos Respublikoje.

Konstitucijos, tarptautinių sutarčių ir kitų įstatymų nuostatų, detaliai reglamentuojančių švietimo, viešojo administravimo, kalbos vartojimo ir kitus svarbius klausimus. Toks pragmatiškas požiūris būdingas ne tik Lietuvos teisininkams. Diskusijos dėl tautinių mažumų teisių reglamentavimo vyksta daugelyje demokratinių pasaulio valstybių, net ir mūsų regiono valstybės pasirinko labai skirtingus tautinių mažumų statuso ir teisių reglamentavimo būdus: tik kai kuriose, pavyzdžiui, Rumunijoje, nėra specialaus tautinių mažumų įstatymo, kitose, pavyzdžiui, Lenkijoje, jis yra, o Kroatijoje tautinių mažumų klausimai reglamentuoti konstituciniu įstatymu.

Suprantama, kad svarbiausi visuomeniniai santykiai turi būti reguliuojami įstatymais, o žmogaus teisių ir laisvių turinys bei jų ribos taip pat turi būti įtvirtinti įstatyme. Pasak Konstitucinio Teismo, įstatymuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti aiškus, suprantamas, neprieštaringas, teisės aktų formuluotės – tikslios, turi būti užtikrinami teisės sistemos nuoseklumas ir vidinė darna, teisės aktuose neturi būti nuostatų, vienu metu skirtingai reguliuojančių tuos pačius visuomeninius santykius; kad teisinių santykių subjektai galėtų savo elgesį orientuoti pagal teisės reikalavimus, teisinis reguliavimas turi būti santykinai stabilus[7]. Taigi tautinių mažumų atstovų susirūpinimas dėl specialaus įstatymo nebuvimo turėtų būti suprantamas, kita vertus, pripažintina, kad tautinių mažumų teisės reglamentuojamos Konstitucijoje, ratifikuotose tarptautinėse sutartyse ir kituose įstatymuose, tad vargu ar galėtume pripažinti esant teisės spragą, nes, kaip pažymi Konstitucinis Teismas, teisės spraga visuomet reiškia, kad atitinkamų visuomeninių santykių teisinis reguliavimas apskritai nei eksplicitiškai, nei implicitiškai nėra nustatytas nei tam tikrame teisės akte, nei kuriuose nors kituose teisės aktuose, tačiau poreikis tuos visuomeninius santykius teisiškai sureguliuoti yra[8]. Taigi, pripažinus, kad nėra teisės spragos, rodos, beliktų sutikti su simboline įstatymo reikšme, tačiau neskubėkim.

2024 m. po audringų diskusijų priimtame kompromisiniame, gan siauros apimties Tautinių mažumų įstatyme teisiniu vertinimu buvo įtvirtinti tautinės tapatybės, tautinių mažumų sąvokos, jų statusas, o simboline prasme – atliepti piliečių, tautinių mažumų atstovų, lūkesčiai, pasitikėjimas ir ilgalaikio santykio su savo valstybe patvirtinimas ar pripažinimas. Pasak F. Palermo ir J. Woelk, „mažumų apsauga turi būti laikoma iš esmės atitinkančia valstybės interesus: jei valstybė parodo jiems lojalumą suteikdama galimybes veiksmingai dalyvauti, ji gali tikėtis lojalumo mainais“[9]. Atsižvelgiant į tai, daugelyje Europos šalių, ne tik Vidurio Rytų Europoje, įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia turėtų iš esmės peržiūrėti ilgalaikės tautinių mažumų politikos tikslus ir priemones, kad įgalintų tautinių mažumų bendruomenių narius jaustis visaverčiais savo šalies piliečiais, ypač – sprendžiant lojalumo savo valstybei, dvigubo lojalumo (savo valstybei ir kitai valstybei, su kuria sieja tautinis ryšys) ar net nelojalumo, aktyvaus dalyvavimo valstybės

7 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708.

8 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d., 2008 m. lapkričio 5 d. sprendimai, 2009 m. kovo 2 d., 2009 m. birželio 22 d., 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimai.

9 Francesco Palermo ir Jens Woelk, „No Representation without Recognition: the Right to Political Participation of (National) Minorities“, *European Integration* 25(3) (2003): 241.

politiniame ar socialiniame gyvenime klausimus.

1.2.2. Tautinės mažumos sąvokos paieškos

Diskusijose dėl tautinių mažumų įstatymo poreikio akcentuotas lūkestis įstatyme nustatyti tautinės mažumos sąvoką ir užtikrinti Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos nuostatų pritaikymą mūsų teisės sistemai, nes daugelis šios Konvencijos nuostatų yra programinio pobūdžio, netaikomos tiesiogiai, tikimasi, kad valstybės narės Konvencijos nuostatas įgyvendins įstatymuose ir poįstatyminiuose aktuose. Be to, Konvencijoje valstybei paliekamos gana plačios diskrecijos ribos – įvertinti esamą situaciją, aplinkybes ir priimti tinkamiausius sprendimus. Lietuvos Respublikos Konstitucijos terminą „tautinės bendrijos“ įstatymų leidėjas, kaip ir 1989 m. Tautinių mažumų įstatymo redakcijoje, taip ir 2024 m. įstatyme keičia terminu „tautinės mažumos“. Primintina, kad Konstitucija neužkerta kelio įstatymuose tiems patiems reiškiniams apibūdinti vartoti kitus žodžius ar formuluotes negu vartojami Konstitucijos tekste[10].

Europos valstybių konstitucijose taip pat vartojami labai skirtingi terminai, pradedant tautinėmis mažumomis (pvz., Kroatijos, Lenkijos), autochtoninėmis tautinėmis mažumomis (Austrijos, Slovėnijos), tautinėmis bendrijomis (Lietuvos, Vengrijos), tautinėmis grupėmis (Slovakijos) ir transformuojant į lingvistines bendruomenes (Austrijos, Švedijos, Šveicarijos). Kai kurių valstybių konstitucijoje arba tautinių mažumų įstatymuose pateikiamas baigtinis pripažintų tautinių bendrijų ar grupių sąrašas.

Bene aktualiausias klausimas – kurioms tautinėms grupėms ir kokiais kriterijais vadovaujantis suteikiamas tautinės mažumos statusas. Tautinėms bendrijoms ar, kitaip pavadinant, tautinėms mažumoms save priskiriančių asmenų tautinį identitetą ir savitumą atskleidžia jų etninė kilmė, kalba, kultūra, religija, papročiai ir tradicijos. Abejotina, ar etniškumas galėtų būti tik biologinė kategorija, pagrįsta kraujo ryšiu, manytina, kad tai labiau kultūrinė kategorija, sietina su asmens gyvenimu būdu, ryšiu su bendruomene, noru puoselėti gimtąją kalbą, kultūrą, taip pat labai svarbus paties asmens laisvas apsisprendimas sietis su tam tikra tautine grupe ir laikyti save jos nariu. Apibendrinant skirtingų autorių pateikiamus sąvokos variantus, teigtina, kad tautinė mažuma – tai bet kokia grupė suverenioje valstybėje gyvenančių asmenų, kuri sudaro mažiau negu pusę šalies gyventojų ir kurios nariams būdingi bendri etniniai, religiniai arba kalbiniai bruožai, skiriantys juos nuo kitos gyventojų dalies[11].

Europos Tarybos tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija, esminė šios srities tarptautinė žmogaus teisių sutartis, taikoma labai lanksčiai, nes sąvokos „tautinė mažuma“ apibrėžties nebuvimas suteikia galimybę sutartį pritaikyti prie konkrečių istorinių, socialinių ir ekonominių bei demografinių aplinkybių, vyraujančių valstybėse, kurios yra šios sutarties šalys. Be

10 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

11 Nicola Girasoli, *National Minorities: Who Are They?* (Budapest: Akademia Kiado, 1995), 94. Francesco Capotorti, *Study Series. Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* (New York: United Nations, 1991), 20.

šių privalumų, kai kurie mokslininkai sąvokos apibrėžties nebuvimą vertina kaip galimą savavališkumo ir nepagrįsto nepripažinimo riziką[12]. Analizuojant Patariamojo komiteto, vykdančio Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos įgyvendinimo priežiūrą, dokumentus, akivaizdu, kad tautinės grupės susidūrė (arba dar vis susiduria) su jų, kaip tautinės mažumos, nepripažinimo problema, pavyzdžiui, Lenkijoje – kašubai, sileziečiai, Bulgarijoje – pomakai, Vokietijoje – rytų fryzai, Šveicarijoje – romai, Austrijoje – lenkai, Rumunijoje – arumunai ir pan. Didžioji dalis šių grupių neįrodo ilgalaikių ryšių su valstybe arba nėra skaitlingos, arba yra kitos priežastys.

Dauguma mokslininkų pripažįsta, kad bene tiksliausia ir geriausia tautinės mažumos sąvoka suformuluota Europos Tarybos (ET) rekomendacijose[13]: sąvoka „tautinė mažuma“ reiškia asmenų grupę valstybėje, kurios nariai:

a) gyvena tos valstybės teritorijoje ir yra jos piliečiai;
b) palaiko ilgalaikius, tvirtus ir nuolatinius ryšius su ta valstybe;
c) pasižymi savitomis etninėmis, kultūrinėmis, religinėmis ar kalbinėmis ypatybėmis;
d) yra pakankamai reprezentatyvūs, nors jų skaičius ir mažesnis nei kitų tos valstybės ar jos regiono gyventojų;
e) yra motyvuoti siekio kartu išsaugoti tai, kas sudaro jų bendrą tapatybę, įskaitant kultūrą, tradicijas, religiją ar kalbą.

Naujajame Tautinių mažumų įstatyme įtvirtinta, kad „tautinė mažuma – tai grupė asmenų, kurią sudaro Lietuvos Respublikos piliečiai, gyvenantys Lietuvos Respublikos teritorijoje, turintys ilgalaikius, tvirtus ir nuolatinius ryšius su Lietuvos Respublika, ir kuri gyventojų skaičiumi yra mažesnė nei Lietuvos Respublikos gyventojų, kuriems būdinga lietuvių tautinė tapatybė, dalis ir yra vienijama siekio išsaugoti savo tautinę tapatybę“. Būtų galima teigti, kad mūsų įstatymų leidėjas tautinių mažumų sąvokoje išlaikė Europos Tarybos Rekomendacijų dvasią, įvardijo visus būtinus tautinei mažumai elementus. Kita vertus, įgyvendinant šią įstatymo nuostatą kils diskusijų ir ginčų dėl sąvokos „turintys ilgalaikius, tvirtus ir nuolatinius ryšius“. Tokio pobūdžio ginčų kyla visose Europos šalyse, kuriose nėra nustatytas konkretus laiko tarpas (pavyzdžiui, Švedijoje, Lenkijoje yra nurodyta 100 metų). Šiais laisvo asmenų judėjimo laikais atvyksta ir kuriasi naujos bendruomenės, kurios ilgainiui pageidaus būti pripažintos ir gauti statusą, įgyti joms priklausančias teises ir valstybės paramą, analogiškai kaip ir netradicinės religinės bendruomenės, siekiančios būti pripažintos tradicine religine bendruomene. Įstatyme taip pat galėtų būti numatyta tautinės grupės pripažinimo tautine mažuma procedūra.

Kitas diskusinis tautinės grupės pripažinimo tautine mažuma klausimas galėtų būti narių skaitlingumas. Kadangi didžioji dalis tautinių mažumų teisių (teisė į švietimą, teisė į kalbos vartojimą, kalbos, kultūros, papročių puoselėjimas, visuomenės informavimo priemonių leidimas sava kalba, topografinių ženklų naudojimas ir kt.) yra kolektyvinio pobūdžio, kai kurios valstybės

12 *The Framework Convention for the Protection of National Minorities: a commentary*, edited by Rainer Hofmann, Tove H. Malloy, Detlev Rein (Brill, Nijhoff, 2018), 92–99.

13 Parliamentary Assembly of the Council of Europe, *Recommendation 1201*, 1993.

įstatymuose yra aiškiai nustačiusios bendruomenės skaitlingumo ar reprezentatyvumo reikalavimą.

Pagirtina, kad įstatymų leidėjas išmintingai nustatė aiškesnius kriterijus istorinėms tautinėms mažumoms – „kurios yra nykstančios ir neturi savo istorinės tėvynės, su kuria gali tapatintis šiuo metu, laikomos istorinėmis tautinėmis mažumomis“, tačiau įstatyme nėra įvardyta, kurioms tautinėms grupėms taikoma ši apsauga. Pavyzdžiui, Lenkijos tautinių mažumų įstatyme ne tik įvardytos konkrečios devynios pripažintos tautinės mažumos (baltarusiai, čekai, lietuviai, vokiečiai, armėnai, rusai, slovakai, ukrainiečiai, žydai), bet ir pateikiamas konkretus pripažintų etninių grupių sąrašas (karaimai, lemkai, romai ir totoriai). Tikėtina, kad aiškių kriterijų nenustatymas mūsų Tautinių mažumų įstatyme ilgainiui taps teisminių ginčų objektu.

1.2.3. Tautinių mažumų kalbų vartojimas ir apsauga

Vienas esminių tautinės mažumos skiriamųjų bruožų yra kalba. Daugeliui tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalba yra vienas iš pagrindinių jų mažumos tapatybės ir identifikacijos veiksnių. Vis dėlto kalba, kaip ir tapatybė, nėra statiška, ji kinta visą žmogaus gyvenimą. Visapusiškas ir veiksmingas teisės vartoti savo (mažumos) kalbą (-as) užtikrinimas reiškia, kad valdžios institucijos turi leisti laisvai identifikuoti asmenis pagal kalbą ir nesuvaržyti asmens tapatybės griežtomis kalbinėmis kategorijomis[14]. Konvencijos 10 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė viešai ir privačiai vartoti savo kalbą, teisė vartoti savo asmenvardžius mažumos kalba ir gauti oficialų jų pripažinimą (11 straipsnio 1 dalis) ir teisė kabinti topografinius ženklus mažumų kalbomis (11 straipsnio 2 dalis) turi ypatingą reikšmę tautinėms mažumoms priklausančių asmenų asmeninei tapatybei, orumui ir savimonei. Patariamasis Komitetas teigia, kad dėl to jos turi būti taikomos visiems, o bet kokie apribojimai turi būti kruopščiai peržiūrimi siekiant užtikrinti, kad jie nepažeistų asmens orumo ir privatumo[15]. Patariamojo komiteto teigimu, valstybės gali priimti įstatymus, kuriais siekiama stiprinti ir saugoti valstybinę kalbą. Valdžios institucijos turi siekti tinkamos pusiausvyros tarp valstybinės kalbos apsaugos ir tautinėms mažumoms priklausančių asmenų kalbinių teisių. Šiuo atžvilgiu skatinimo priemonės yra daug veiksmingesnis būdas stiprinti visų gyventojų valstybinės kalbos mokėjimą ir vartojimą nei bet kokios formos prievarta[16].

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad konstitucinis valstybinės kalbos statusas reiškia, jog lietuvių kalba privalomai vartojama tik viešajame Lietuvos gyvenime. Kitose gyvenimo srityse asmenys nevaržomai gali vartoti bet kokią jiems priimtiną kalbą[17]. Tautinių mažumų įsta-

14 „Thematic Commentary No.3. The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities under the framework Convention“, ACFC/44DOC(2012)001, 8 punktas.

15 „Thematic Commentary No.4. The Scope of Application of the Framework Convention of National Minorities“, ACFC/56DOC(2016)001, 71 punktas.

16 „Thematic Commentary No.3. The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities under the framework Convention“, ACFC/44DOC(2012)001, 53 punktas.

17 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 90-2662.

tyme iš esmės atkartojama Konvencijos nuostata dėl tautinių mažumų kalbų vartojimo: „laisvai ir nevaržomai, privačiai ir viešai, žodžiu ir raštu“ su išlyga, kad „turi būti laikomasi įstatymų, reglamentuojančių valstybinės kalbos vartojimą“.

Primintina, kad valstybinės kalbos mokėjimas suteikia kiekvienam piliečiui galimybę plačiai įgyvendinti ne tik politines teises (pasyvią ir aktyvią rinkimų teisę, teisę dalyvauti valdant savo šalį), bet ir pilietines bei socialines teises, sėkmingą integraciją į pilietinę visuomenę, į socialinį ekonominį valstybės ar regiono gyvenimą ir pan.

Asmenvardžiai. Po beveik tris dešimtmečius vykusių ginčų dėl asmenvardžių rašymo įstatymiškai leidus naudoti papildomas q, x, w raides, įtampa visuomenėje sumažėjo, tačiau gali būti, kad ginčai atsinaujins dėl diakritinių ženklų naudojimo.

Topografiniai ženklai. Konvencijos 11 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad šalys tose teritorijose, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinei mažumai priklausantys asmenys, remdamosi savo teisinės sistemos reikalavimais, o prireikus ir sutartimis su kitomis valstybėmis, bei atsižvelgusios į konkrečias sąlygas, visuomenei skirtus tradicinius vietovių, gatvių pavadinimus ir kitus topografinius įrašus stengiasi daryti taip pat ir mažumos kalba, jeigu yra pakankamas tokio žymėjimo poreikis. Topografinių ženklų įrengimas tautinės mažumos kalba jokiu būdu nereiškia, kad tos tautybės gyventojai negeba naudotis ženklais valstybine kalba, tai rodo pagarbą tradiciškai gyvenančiai bendruomenei, nes naudojamas istoriškai susiformavęs gyvenvietės ar gatvės pavadinimas.

Kaip jau minėta, tiek Konvencijos nuostatose, tiek Tautinių mažumų įstatyme vartojama sąvoka „tradiciškai gausiai“ reiškia, kad šių teisių įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo valstybėje tradiciškai gyvenančių tautinės mažumos atstovų skaitlingumo. Akivaizdu, kad Konvencijoje tikslingai nėra nustatytas minimalus procentinis dydis – siekta palikti kiekvienai valstybei individualiai spręsti, nustatyti skaidrias procedūras ir aiškius kriterijus.

Dažniausiai keliamas klausimas – kokį procentą turėtų sudaryti tautinės mažumos bendruomenė gyvenamojoje vietovėje, kad būtų įrengiami dvikalbiai topografiniai ženklai. Pavyzdžiui, Lenkijos tautinių ir etninių mažumų bei regioninių kalbų įstatyme nustatyta, jog topografiniai ženklai mažumos kalba pateikiami, jeigu savivaldos teritorijoje gyvenanti tautinė bendruomenė sudaro ne mažiau kaip 20 procentų visų registruotų gyventojų, arba kaimuose ar miesteliuose, kur daugiau nei pusė gyventojų konsultacijose pritaria tokių ženklų įrengimui. Austrijos Konstitucinis Teismas 2001 m. gruodžio 13 d. nusprendė, kad 1976 m. priimto Tautinių grupių įstatymo 7 straipsnis, kuriame nustatyta, kad vietovėje, kur tautinės mažumos atstovai sudaro 25 procentus visų gyventojų, turėtų būti statomi dvikalbiai topografiniai ženklai, prieštarauja Konstitucijai ir 1955 m. Konstitucinei sutarčiai[18]. Austrijos Konstitucinio Teismo nuomone, užtektų, kad tautinės mažumos atstovai sudarytų 10 procentų tradiciškai gyvenančių gyventojų. Konstitucinis

18 1955 m. Konstitucinės sutarties (dar vadinamos Vienos valstybės sutartimi, angl. *State Treaty of Vienna*), reglamentuojančios slovėnų ir kroatų tautinių mažumų teises švietimo, kalbos vartojimo ir dalyvavimo visuomenės gyvenime Karintijoje, Burgenlande ir Štirijoje, 7 straipsnyje nustatyta, jog tradiciškai mišriai gyvenamose vietovėse turėtų būti naudojami dvikalbiai topografiniai ženklai.

Teismas atkreipė dėmesį, kad šios garantijos turėtų būti taikomos, kai tautinės mažumos bendruomenė gyvena toje vietovėje tradiciškai ir ilgai bei pakankamai gausiai.

Mūsų įstatymų leidėjas išvengė topografinių ženklų klausimo Tautinių mažumų įstatyme ir paliko teisės spragą. Suprantama, kad tokio pobūdžio ginčai persikels į teismus. 2024 m. gruodžio 18 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, vertindamas topografinių ženklų lietuvių ir lenkų kalba Šalčininkuose įrengimo teisėtumą, nusprendė, kad „nustatytų aplinkybių visuma, tarp jų – ginčo užrašų pateikimo vieta, būdas, jų kiekis, funkcinė paskirtis ir objektai, kuriuos šie užrašai žymi, taip pat užsienio kalbos, kuria minėti užrašai pateikti, statusas (viena iš oficialiųjų Europos Sąjungos kalbų), šias aplinkybes vertinant kompleksiškai, sudarė pagrindą spręsti, kad ginčo situacija patenka į minėtą teisės aktų leidėjo nustatytą išimtį, leidžiančią tarptautinio bendravimo reikmėms transporte viešuosius užrašus greta valstybinės kalbos pateikti ir užsienio kalbomis“[19]. Gaila tik, kad teismas, spręsdamas ginčą, nevertino šių topografinių ženklų tradiciškai ir gausiai gyvenančios tautinės mažumos kontekste, o akcentavo lenkų kalbos, kaip vienos iš Europos Sąjungos, grindžiamos laisvu asmenų judėjimu Sąjungos viduje, oficialiųjų kalbų, poreikį naudojantis svarbių objektų nuorodomis. Lyg ir būtų suprantama, tačiau vis tiek kyla klausimas: kodėl tik viena ES kalba yra aktuali Lietuvoje ir ar ji aktuali tik šiame regione?

Taigi, topografinių ženklų klausimas dar turėtų būti diskutuojamas Seime, nes pasak Konstitucinio Teismo, teismų galimybė užpildyti teisės spragas *ad hoc* nereiškia, kad įstatymų leidėjas neturi pareigos per protingą laiką, paisydamas Konstitucijos, įstatymu nustatyti deramą atitinkamų santykių teisinį reguliavimą[20].

1.2.4. Švietimas

Svarstant Tautinių mažumų įstatymo projektą tiek posėdžių salėje, tiek Žmogaus teisių komitete daugiausia diskusijų kilo dėl teisės į švietimą realizavimo. Tautinių mažumų, ypač skaitlingiausių tautinių mažumų, kurių vaikai mokosi atskirose mokyklose savo gimtąja kalba, atstovams aktualu išlaikyti *status quo*. Labai dažnai diskusijose supriešinamas ugdymas tautinės mažumos kalba ir valstybinės kalbos mokėjimas, mažas atskirų tautinių grupių vaikų bendravimas tarpusavyje, pilietiškumo ugdymas. Tiek Konvencijoje, tiek naujajame įstatyme nustatyta, kad tautinei mažumai priklausantis asmuo turi teisę mokytis tautinės mažumos kalba arba tautinės mažumos kalbos. Europoje egzistuoja labai skirtingo modelio valstybinių ir privačių mokyklų tautinių mažumų kalbai mokyti (pavyzdžiui, Austrijoje – slovėnų, vengrų, slovakų muzikos ir kultūros mokyklos, Jungtinėje Karalystėje – savaitgalinės kalbų ir kultūros mokyklos, Rumunijoje – vengrų mokyklos). Patariamasis Komitetas, apibendrinęs valstybių narių praktiką, visas mokyklas sugrupavo į keturis modelius[21]:

19 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. gruodžio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-1207-1188/2024.

20 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65-2529.

21 „Themathic Commentary No.1 on Education under Framework Conventionfor the Protection of National Minorities“, ACFC/25DOC(2006)002, 16 punktas.

1) mokyklos, kuriose dominuoja mažumos kalba ir kuriose daugumos kalba dėstoma tik kaip dalykas;
2) mokyklos, kuriose dominuoja mažumos kalba, o tam tikri konkretūs dalykai daugiau ar mažiau ribotai dėstomi daugumos kalba (pvz., istorija, religija, kartais geografija dėstomi mažumos kalba);
3) mokyklos, kuriose dominuoja mažumos kalba ir kai kurie konkretūs dalykai daugiau ar mažiau dėstomi mažumos kalba;
4) mokyklos, kuriose vyrauja daugumos kalba ir kuriose tik kai kurie dalykai dėstomi mažumos kalba.

Nors visus šiuos tipus būtų galima vadinti dvikalbėmis mokyklomis, šį terminą reikėtų palikti mokykloms, kuriose abiejų kalbų (mažumos ir daugumos) svarba yra panaši, jos paskirstytos mokymo programose ir skirtingose klasėse, o klasės, kiek įmanoma, sudarytos iš skirtingų grupių mokinių ir mokytojų.

Pažymėtina, kad ilgus dešimtmečius (jeigu analizuosime duomenis nuo 1928 m.) Lietuvoje dominavo pirmasis modelis, kai tautinės mažumos mokyklose buvo mokoma tik tautinės mažumos kalba, o lietuvių kalba mokoma kaip atskiras dalykas arba kaip kita užsienio kalba. Vėliau nuspręsta šiose mokyklose valstybine kalba mokyti istorijos, geografijos, pasaulio pažinimo, pilietiškumo pagrindų. Nuo 2020 m. ikimokyklinio ugdymo įstaigose, kuriose ugdymas vyksta tautinių mažumų kalba, 5 val. per savaitę yra skiriamos lietuvių kalbos mokymuisi.

Švietimo įstatyme nustatyta, kad vietovėse, kuriose tradiciškai gausiai gyvena tautinė mažuma, bendruomenei paprašius savivaldybė laiduoja mokymąsi tautinės mažumos kalba arba tautinės mažumos kalbos mokymąsi. Įstatymų leidėjas ir Švietimo įstatyme vartoja tą pačią formuluotę – „tradiciškai gausiai gyvena tautinė mažuma“. Tad Pietryčių Lietuvoje, kur gyvena gausiausios rusų ir lenkų tautinių mažumų grupės, ikimokyklinio ugdymo tautinių mažumų kalba įstaigų ir bendrojo ugdymo tautinių mažumų kalba mokyklų tinklas išlieka tankiausias. Švietimo įstatyme taip pat nustatyta, kad bendrojo ugdymo ir neformaliojo švietimo mokyklos tautinėms mažumoms priklausantiems mokiniams sudaro sąlygas puoselėti tautinį, etninį ir kalbinį identitetą, mokytis gimtosios kalbos, istorijos ir kultūros. Bendrojo ugdymo ir neformaliojo švietimo mokykloje, kurios nuostatuose (įstatuose), atsižvelgiant į tėvų (globėjų, rūpintojų) ir mokinių pageidavimą, įteisintas tautinės mažumos kalbos mokymas arba mokymas tautinės mažumos kalba, ugdymo procesas gali būti vykdomas arba kai kurių dalykų mokoma tautinės mažumos kalba. Šiose mokyklose lietuvių kalbos dalykas yra sudėtinė ugdymo programos dalis ir jos mokymui skiriama ne mažiau laiko kaip gimtosios kalbos mokymui. Nacionalinės švietimo agentūros duomenimis, Lietuvoje yra 64 mokyklos, kuriose mokoma lenkų kalba, 26 – rusų kalba, o nuo 1994 m. veikia švietimo įstaiga, kurioje mokoma baltarusių kalba. 2013 m. pradėta įgyvendinti suvienodinta lietuvių kalbos mokymo programa tautinių mažumų mokyklose. Taigi, apibendrinant galima teigti, kad tiek specialios įstatymo nuostatos, skirtos konkrečiai tautinėms mažumoms, tiek bendros nuostatos sudaro prielaidas užtikrinti tautinių mažumų teises garantuojančią švietimo sistemą.

Be to, primintina, kad per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje išplito šeštadieninės (sekmadieninės) tautinių mažumų mokyklos mažiau skaitlingoms tautinėms mažumoms. 2021 m. duomenimis, Lietuvoje veikė 46 šeštadieninės (sekmadieninės) mokyklos: keturios armėnų, trys baltarusių, viena estų, viena graikų, viena karaimų, dvi latvių, keturiolika lenkų, viena rumunų, keturios rusų, penkios totorių, keturios ukrainiečių, viena uzbekų, keturios vokiečių ir trys žydų. Šiose mokyklose mokosi apie 900 mokinių. Jie mokosi gimtosios kalbos, savo tautos istorijos, religijos, literatūros, muzikos ir kitų etninės kultūros dalykų. Tokia šeštadieninės (sekmadieninės) mokyklos programa skatina perteikti tautinės kultūros pagrindus, puoselėti ir saugoti tautinį savitumą[22].

Naujajame Tautinių mažumų įstatyme akcentuojamas tautinių mažumų mokymo kalbos, kuri yra oficiali Europos Sąjungos kalba, išskirtinumas. Nacionalinės švietimo agentūros duomenimis, nuo 2019 m. mokyklos gali naudotis ir Europos Sąjungos šalyse parengtais ir išleistais vadovėliais gimtosiomis kalbomis, kurių mokoma Lietuvos tautinių mažumų mokyklose[23]. Suprantama, kad šiuo atveju tai taikoma tik mokykloms, kurių ugdomoji kalba yra lenkų.

Kaip minėta, daugiausia diskusijų kyla dėl tautinių mažumų mokyklų moksleivių valstybinės kalbos žinių lygio. Pasak Konstitucinio Teismo, valstybinės kalbos mokėjimas yra visaverčio piliečių dalyvavimo valdant valstybę prielaida ir būtina sąlyga, nes pagal Konstituciją lietuvių kalba, kaip valstybinė kalba, yra valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų viešosios raiškos ir bendravimo tarpusavyje bei su visuomenės nariais priemonė. Ji yra svarbus valstybingumo elementas, visus Lietuvos Respublikos piliečius vienijantis, valstybinę bendruomenę – pilietinę Tautą integruojantis veiksnys, nes užtikrina visiems valstybės piliečiams lygias galimybes dalyvauti valdant savo šalį, priimant valstybinės reikšmės sprendimus, taip pat teisę lygiomis sąlygomis stoti į valstybinę tarnybą[24]. Taigi, valstybinės kalbos mokėjimas yra būtinas kiekvienam piliečiui savo teisėms sėkmingai realizuoti. Labai panašiai yra konstatavęs ir EŽTT bei Latvijos Konstitucinis Teismas keliose Latvijos bylose (*Džibuti ir kiti prieš Latviją*, *Valiullina ir kiti prieš Latviją*): „priemonės, kurių ėmėsi Latvijos vyriausybė, siekdama padidinti valstybinės kalbos vartojimą mokyklose, buvo proporcingos ir būtinos, visų pirma siekiant užtikrinti švietimo sistemos vienovę ir pakankamą latvių kalbos lygį, kad gyventojai galėtų veiksmingai dalyvauti viešajame gyvenime“[25].

Pažymėtina, kad socialinėje ir ekonominėje srityje įgyvendinant regioninę tautinių mažumų politiką svarbu nepamiršti švietimo svarbos ir geriausių vaiko interesų principo, kad naujajai kartai būtų suteikta subalansuota kompetencijų pusiausvyra, leidžianti visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, kartu išsaugant savitą tapatybę, gimtąją kalbą ir tradicijas.

22 Nacionalinė švietimo agentūra, *Lietuvos tautinių mažumų švietimo analizė* (Vilnius, Nacionalinė švietimo agentūra, 2022), 13.

23 Nacionalinė švietimo agentūra, *supra note*, 22: 58.

24 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 52-1917.

25 EŽTT 2023 m. rugsėjo 14 d. sprendimas byloje *Valiullina ir kiti prieš Latviją*, peticijos Nr. 56928/19, žiūrėta 2025 m. sausio 22 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14185; EŽTT 2023 m. lapkričio 16 d. sprendimas byloje *Džibuti ir kiti prieš Latviją*, peticijos Nr. 225/20, žiūrėta 2025 m. sausio 22 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-228839.

1.2.5. Tautinių mažumų dalyvavimas visuomeniniame gyvenime ir jų atstovavimas

Aktyvus ir veiksmingas tautinėms mažumoms priklausančių asmenų dalyvavimas visuomenės gyvenime, politinėje, socialinėje ar ekonominėje srityje, yra svarbus ir naudingas visai visuomenei. Tad valstybės vykdoma tautinių mažumų politika plačiąja prasme yra labai svarbi. Tautinių mažumų įstatyme nedviprasmiškos nuostatos dėl tautinių mažumų tarybos sudarymo ir kompetencijos ribų nustatymo, taip pat įstatyminė garantija dėl dalyvavimo bendrojo ugdymo taryboje, pilietinių ir politinių teisių ir laisvių įgyvendinimo akcentai (tiek dėl asociacijų, tiek dėl politinių partijų), galbūt pakartojantys kai kurių kitų įstatymų nuostatas arba nukreipiantys į kitus įstatymus, suteikia tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims simbolinę reikšmę, kad jie yra svarbūs šiai valstybei, visateisiai nariai, turintys tuos pačius tikslus, siekiantys aktyviai prisidėti prie savo valstybės ir visuomenės gerovės.

Patariamasis komitetas taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad veiksmingų platformų, kuriose būtų galima aptarti su tokiomis grupėmis susijusias problemas, prieinamumas gali ne tik skatinti pasitikėjimą tarp mažumų bendruomenių, bet ir padėti atvirai ir lanksčiai spręsti problemas, trukdančias naudotis teisėmis, ir taip skatinti visuomenės sanglaudą bei stabilumą. Diskusijose nereikėtų apsiriboti vien klausimais, susijusiais su tautinių mažumų kultūrų išsaugojimu ar finansavimo skyrimu, jos turėtų apimti visus plačiajai visuomenei, įskaitant tautinių mažumų bendruomenes, rūpimus klausimus.

Išvados

1. Po keturiolikos metų pertraukos priimtas Tautinių mažumų įstatymas, įsiterpęs į teisės sistemą, turi ne tik teisinę, bet ir simbolinę reikšmę: įtvirtintos tautinės tapatybės, tautinės mažumos, istorinės tautinės mažumos sąvokos.
2. Įstatymų leidėjas, nenustatydamas aiškių kriterijų, keliamų tautinei bendrijai, siekiančiai būti pripažinta tautine mažuma Lietuvoje, nepaaiškindamas sąvokų „turintys ilgalaikius, tvirtus ir nuolatinius ryšius“ ir „tradiciškai gausiai gyvenantys“, palieka teisės spragas, dėl kurių ilgainiui ims kilti teisminiai ginčai. Dėl įvairių priežasčių migruojančios, naujai įsikuriančios tautinės bendruomenės ilgainiui ims puoselėti teisėtus lūkesčius būti pripažintos ir gauti statusą, įgyti joms priklausančias teises ir valstybės paramą, ypač jei įstatymų leidėjas nenustatys konkrečių sąlygų ir terminų.
3. Įstatymų leidėjas nereglamentavo topografinių ženklų tautinės mažumos kalba naudojimo „tradiciškai gausiai gyvenamose vietovėse“. Šią spragą *ad hoc* užpildo teismų praktika, kaip anksčiau buvo ir asmenvardžių rašymo asmens dokumentuose atveju, bet primintina, kad teismų praktikos formavimas neatleidžia įstatymų leidėjo nuo pareigos tinkamai reglamentuoti teisinius visuomeninius santykius.

4. Įgyvendinant tautinių mažumų politiką svarbu nepamiršti švietimo svarbos ir geriausių vaiko interesų principo, kad naujajai kartai būtų suteikta subalansuota kompetencijų pusiausvyra, leidžianti visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, kartu išsaugant savitą tapatybę, gimtąją kalbą ir tradicijas.

Developments in the Legal Regulation of National Minorities

Mykolas Romeris University School of Law
Institute of Public Law
Prof. Dr. Edita Žiobienė
E-mail: ziobiene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-02

Summary*. The Law on National Minorities, adopted in 2024, is not only beneficial for national minorities, but also for society as a whole, emphasising the importance of every citizen, meeting legitimate expectations and avoiding legal uncertainty. The legislator has established the basic concepts (national identity, national minorities, historical minorities), transposed the provisions of the EC Framework Convention on National Minorities, and harmonised the new law with the provisions of all other legal acts. The article analyses the new legal framework, identifies shortcomings and offers some recommendations. It emphasises that the possibility for the courts to fill gaps in the law does not exempt the legislator from the obligation to establish an appropriate legal regulation of the relevant relations by law within a reasonable time, in compliance with the Constitution.*

Keywords: *Constitution, rule of law, legitimate expectations, legal gap, national identity, minority rights, national communities, right to education.*

1.3. Rinkimų teisės pokyčiai 2024 metais

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Laura Matjošaitytė
El. paštas laura_matjosaityte@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-03

Santrauka. *Straipsnyje atskleidžiama, kokie 2024 m. rinkimų teisinio reglamentavimo pokyčiai buvo įgyvendinti ir kokius siūloma įgyvendinti keičiant Lietuvos Respublikos rinkimų kodeksą, analizuojamos priežastys, paskatinusios tokių pokyčių atsiradimą, ir aptariama aktualiausia teismų praktika rinkimų bylose.*

Reikšminiai žodžiai: *rinkimai; Lietuvos Respublikos rinkimų kodeksas; pasyvioji rinkimų teisė; kandidatų anketa; kandidatų duomenys; rinkimų užstatas; rinkimų programa.*

Įvadas

2024-ieji Lietuvoje, kaip ir daugelyje pasaulio valstybių, buvo rinkimų metai. Tik, priešingai nei svetur, šiais metais Lietuvos rinkimų organizatoriui teko organizuoti net trejus rinkimus: 2024 m. gegužės 12 d. vyko Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai ir referendumas dėl pilietybės išsaugojimo, birželio 9 d. – rinkimai į Europos Parlamentą, o spalio 13 d. – Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai.

2022 m. visus rinkimus reglamentuojančius teisės aktus sujungus į vieną ir priėmus nuo 2022 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojusį Lietuvos Respublikos rinkimų kodeksą, visi rinkimai pradėti organizuoti remiantis šiuo konstituciniu įstatymu. Visgi, kadangi rinkimai nėra statiškas procesas, o reikalauja nuolatinės teisinio reguliavimo peržiūros, Rinkimų kodekso pataisos yra neišvengiamos.

Kadangi Rinkimų kodeksas yra patvirtintas konstituciniu įstatymu, šio kodekso teisinė forma taip pat yra konstitucinis įstatymas, kuris pagal Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalį gali būti keičiamas tik ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma priimamu konstituciniu įstatymu[1].

Vis dėlto Rinkimų kodeksas negali būti keičiamas vykstant rinkimų politinei kampanijai, kaip nustatyta jo 194 straipsnyje, kuri prasideda nuo rinkimų datos paskelbimo ir baigiasi praėjus 100 dienų nuo Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos (toliau – VRK) sprendimo, kuriuo nustatomi galutiniai rinkimų rezultatai arba rinkimai pripažįstami negaliojančiais, įsigaliojimo dienos (Rinkimų kodekso 64 straipsnio 2 dalis). Kitaip tariant, 2023 m. lapkričio

1 Teisės departamento 2024 m. spalio 14 d. išvada Nr. XIVP-4198 „Dėl Rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo Nr. XIV-1381 79 ir 80 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto“.

12 d. įsigaliojus Seimo 2023 m. lapkričio 9 d. nutarimui Nr. XIV-2231 „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų skyrimo“, kuriuo paskelbta Respublikos Prezidento rinkimų data – 2024 m. gegužės 12 d., taip pat 2023 m. gruodžio 9 d. įsigaliojus Seimo 2023 m. gruodžio 5 d. nutarimui Nr. XIV-2302 „Dėl rinkimų į Europos Parlamentą datos paskelbimo“, kuriuo paskelbta rinkimų į Europos Parlamentą Lietuvos Respublikoje data – 2024 m. birželio 9 d.“[2], Rinkimų kodekso keisti nebebuvo galima.

Taigi įstatymų leidėjas, laikydamasis Rinkimų kodekso 194 straipsnyje įtvirtintų nuostatų, kuriose nurodyta, kad šis kodeksas negali būti keičiamas vykstant rinkimų politinei kampanijai, išskyrus atvejus, kai būtina įgyvendinti Konstitucinio Teismo aktą arba Europos Sąjungos teisės aktą, 2024 m. teisinio reglamentavimo, įtvirtinto Rinkimų kodekse, pokyčių, išskyrus keletą atvejų, nevykdė.

Vienas iš siūlymų buvo pakeisti Rinkimų kodekso 168 straipsnio 3 dalies 2 punktą, „atsisakant reikalavimo, kad jungtinis (ar jam prilygintas) kandidatų sąrašas gali gauti Europos Parlamento narių mandatų, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 7 procentai rinkimuose dalyvavusių rinkėjų, ir nustatant, kad jungtinis (ar jam prilygintas) kandidatų sąrašas gali gauti mandatų, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip 5 procentai rinkimuose dalyvavusių rinkėjų“, taip pat Rinkimų kodekso 170 straipsnio 4 dalį, numatant, kad pagal rinkimų kvotas nepaskirstyti mandatai būtų skirstomi po vieną kandidatų sąrašams, dalyvaujantiems skirstant mandatus, vietoj šiuo metu numatyto skirstymo kandidatų sąrašams, gavusiems mandatų“[3].

Visgi, įvertinus tai, jog remiantis Europos Sąjungos teisės aktais[4] minimali vietų paskirstymo riba Europos Parlamento rinkimuose negali viršyti 5 proc. atiduotų galiojančių balsų, reikalavimo, kad jungtiniam (ar jam prilygintam) kandidatų sąrašui būtų nustatoma aukštesnė nei 5 proc. riba, buvo atsisakyta.

Be kita ko, šis Rinkimų kodekso keitimas buvo būtinas Europos Sąjungos teisės akto įgyvendinimui, todėl atitiko Rinkimų kodekso 194 straipsnio nuostatas, pagal kurias „šis kodeksas negali būti keičiamas vykstant rinkimų politinei kampanijai, išskyrus atvejus, kai būtina įgyvendinti Konstitucinio Teismo aktą arba Europos Sąjungos teisės aktą“[5].

1.3.1. Siūlymai keisti Rinkimų kodeksą

Nors Rinkimų kodekso 194 straipsnyje įstatymų leidėjas draudžia keisti Rinkimų kodeksą, iniciatyvų jį keisti tikru rinkimų maratonu tapusiais 2024-aisiais sulaukta išties nemažai.

2 Teisės departamento 2024 m. vasario 13 d. išvada Nr. XIVP-3476 „Dėl Rinkimų kodekso 92 straipsnio pakeitimo konstitucinio įstatymo projekto“.

3 2024 m. kovo 6 d. aiškinamasis raštas dėl Rinkimų kodekso 168 ir 170 straipsnių pakeitimo konstitucinio įstatymo projekto, Nr. XIVP-3513.

4 Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso 168 ir 170 straipsnių pakeitimo konstitucinis įstatymas, TAR, 2024-05-13, Nr. 8755.

5 2024 m. kovo 6 d. aiškinamasis raštas dėl Rinkimų kodekso 168 ir 170 straipsnių pakeitimo konstitucinio įstatymo projekto, Nr. XIVP-3513.

Pavyzdžiui, siūlyta numatyti Rinkimų kodekse teisę rinkimų stebėtojams, pastebėjusiems rinkimų proceso dalyvių daromus pažeidimus, juos fiksuoti vaizdo ir garso priemonėmis be asmenų sutikimo (Rinkimų kodekso 92 straipsnio 8 dalies 5 punktas)[6]. Nors „teisė į atvaizdą ir asmens privatumą gali būti ribojama siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams“[7], tokie siūlymai keisti teisinį reglamentavimą kelia tam tikrų klausimų. Asmens teisė į privatumą ir slapto balsavimo principas yra kertiniai demokratinių rinkimų elementai. Siūlymas daryti įrašus be sutikimo galėtų kelti riziką balsavimo proceso skaidrumui ir pažeisti rinkėjų konstitucines teises. Kyla abejonių, ar taip nebūtų pažeistos Bendrojo duomenų apsaugos reglamento nuostatos, pagal kurias draudžiama rinkti asmens duomenis be asmens sutikimo (Bendrojo asmens duomenų apsaugos reglamento 21 straipsnio 1 dalis)[8], ar, pavyzdžiui, asmens teisė į atvaizdą, aptarta Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.23 straipsnyje, taip pat ar nebūtų pažeistas asmens privatumas, slapto balsavimo teisė ir t. t. Todėl, prieš rengiant tokius siūlymus, reikėtų gerai įsivertinti, ar, kaip ne kartą savo nutarimuose yra pažymėjęs Konstitucinis Teismas, tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti ir tarp asmens teisės ir viešo intereso yra tinkama pusiausvyra[9]. Galiausiai asmuo savo teisės į privatumą nepraranda net ir būdamas viešoje vietoje ir, jeigu jis nesutinka, kad būtų filmuojamas ir (ar) fotografuojamas, tokie veiksmai turi būti nutraukti, o ne vykdomi prieš jo valią.

Dar viena Rinkimų kodekso pataisa iniciatoriai siūlo rinkėjus informuoti ne tik apie tuos kandidatus, kurie teisės aktuose nustatyta tvarka buvo pašalinti iš Respublikos Prezidento pareigų arba neteko Seimo nario, Europos Parlamento nario, savivaldybės tarybos nario, mero mandato už priesaikos sulaužymą, šiurkštų Konstitucijos pažeidimą ar nusikaltimo padarymą, bet ir apie tuos, kurie ne daugiau nei prieš dešimt metų, nesulaukę apkaltos proceso pabaigos, atsistatydino iš Seimo nario ar kitų Konstitucijos 74 straipsnyje numatytų pareigų, taip pat savivaldybės tarybos nario, mero pareigų iš karto po to, kai Konstitucinis Teismas arba Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pagal savo kompetenciją pateikė išvadą, kad jie šiurkščiai pažeidė Konstituciją ir (arba) sulaužė priesaiką, ir nuo jų atsistatydinimo dienos nėra praėję dešimt metų[10]. Nors teisinėje valstybėje kiekvienas asmuo, elgęsis ne pagal teisės aktų reikalavimus ir daręs atitinkamus pažeidimus, teisinės atsakomybės neturėtų išvengti, tačiau, jeigu įstatymų leidėjas tokiam asmeniui sudaro sąlygas atsakomybės išvengti ir tas asmuo vėliau siekia dalyvauti valstybės gyvenime ir būti

6 2024 m. vasario 6 d. Rinkimų kodekso 92 straipsnio pakeitimo konstitucinio įstatymo projektas, Nr. XIVP-3476; 2024 m. vasario 6 d. aiškinamasis raštas dėl Rinkimų kodekso 92 straipsnio pakeitimo konstitucinio įstatymo projekto, Nr. XIVP-3476.

7 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2008.

8 Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Europos Sąjungos teisės grupės 2024 m. vasario 23 d. išvada Nr. XIVP-3476 „Dėl Rinkimų kodekso 92 straipsnio pakeitimo konstitucinio įstatymo projekto“.

9 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000-12-08, Nr. 105-3318; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000-01-12, Nr. 3-78.

10 2024 m. gegužės 30 d. aiškinamasis raštas dėl Rinkimų kodekso 76, 176 ir 193 straipsnių pakeitimo konstitucinio įstatymo projekto, Nr. XIVP-3844.

išrinktas, pagrįsta manyti, kad rinkėjams tokia svarbi informacija apie kandidato praeities faktus turėtų būti žinoma ir negali būti nuo jų slepiama, juolab kad atitinkami pažeidimai tokiais atvejais paprastai jau būna konstatuoti kompetentingų teisminių institucijų. Galiausiai ir Konstitucinis Teismas savo nutarimuose yra pažymėjęs, kad „rinkimų procese turi būti sudarytos realios galimybės aktyviąją rinkimų teisę įgyvendinantiems asmenims, sprendžiantiems dėl kandidato tinkamumo, gauti informaciją apie svarbius tokio asmens gyvenimo faktus, galinčius turėti reikšmės atstovaujant rinkėjų interesams ir tvarkant viešuosius reikalus“[11].

Kita vertus, kaip teisingai pažymėjo Seimo teisininkai, „rinkėjams apsisprendžiant dėl kandidato tinkamumo renkamoms pareigoms reikšminga informacija galėtų būti ne asmens atsistatydinimo iš pareigų faktas, o Konstitucinio Teismo arba Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo pripažinimas, kad tas asmuo šiurkščiai pažeidė Konstituciją ir (arba) sulaužė priesaiką“[12]. Tai yra dvi skirtingų kategorijų informacijos, pateikiamos rinkėjams, grupės. Vienu atveju rinkėjai tiesiog informuojami apie tai, kad kandidatas išvengė gresiančios atsakomybės, o kitu atveju aiškiai informuojami apie kandidato padarytą konkretų teismo konstatuotą pažeidimą. Be to, kaip matyti iš teisės akto projekto, siūloma rinkėjus informuoti apie atsakomybės išvengusius kandidatus, bet nesiūloma pateikti jiems informacijos apie kandidatus, kurių, nors Konstitucinio Teismo pripažintų šiurkščiai pažeidusių Konstituciją ir sulaužiusių priesaiką, per apkaltos procesą Seimo nariai nusprendė nepašalinti iš Seimo. Kitaip tariant, siūloma įstatymų leidėjui įtvirtinti dvejopus standartus ir rinkėjams teikti selektyvią informaciją apie kandidatus. Tai keltų klausimų dėl kandidatų lygiateisiškumo principo pažeidimo.

Naujų Rinkimų kodekso pataisų rengėjai taip pat siūlo konstituciniame rinkimų įstatyme įtvirtinti, kad jeigu kandidatas priklausė Lietuvos komunistų partijos nomenklatūrai[13], šią informaciją nuo rinkėjų nuslėpė ir buvo išrinktas rinkimuose, VRK per 5 darbo dienas turėtų pripažinti, kad išrinktas savivaldybės tarybos ar Europos Parlamento narys padarė šiurkštų pažeidimą, ir panaikinti jo mandatą, o jeigu tokį pažeidimą padarė Seimo narys ar Respublikos Prezidentas, informacija apie tai būtų perduodama atitinkamiems subjektams[14].

Dar viena inicijuota Rinkimų kodekso pataisa susijusi su renkamų rinkėjų asmens duomenų mažinimu ir tuo, kad rinkėjai vengia apie save pateikti asmens duomenis[15]. Siūloma sumažinti renkamų asmens duomenų kiekį parašų rinkimo lapuose ir užtikrinti rinkėjų išreikštą valią, pasirašant už kandidatą ar kandidatų sąrašą dėl galimybės dalyvauti rinkimuose. Visgi, nors Bendrajame asmens duomenų apsaugos reglamente ir įtvirtintas duomenų kiekio mažinimo

11 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. lapkričio 17 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011-11-22, Nr. 141-6634.

12 *Ibid*.

13 2024 m. birželio 6 d. aiškinamasis raštas dėl Rinkimų kodekso 76, 85, 176 ir 193 straipsnių pakeitimo konstitucinio įstatymo projekto, Nr. XIVP-3913.

14 *Ibid.*

15 2024 m. spalio 4 d. aiškinamasis raštas dėl Rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo Nr. XIV-1381 79 ir 80 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto, Nr. XIVP-4198.

principas[16], kita vertus, jų turi būti pateikiama tiek, kad būtų galima įsitikinti pasirašiusiojo tapatybe. Jeigu dalies duomenų, kurie šiuo metu yra renkami parašų rinkimų lapuose, nebeliks, rinkimų organizatoriui gali kilti problemų identifikuojant pasirašiusius rinkėjus, taip pat gali nukentėti ir kandidatai, jei bus nustatyta, kad tas pats rinkėjas pasirašė keletą kartų, nors faktiškai taip nebus. Jei rinkimų organizatorius negalės patikrinti rinkėjų tapatybės dėl duomenų trūkumo, gali atsirasti piktnaudžiavimo atvejų. Be to, minimalus duomenų kiekis gali sumažinti pasitikėjimą rinkimų procesu ir sudaryti sąlygas klaidoms ar sukčiavimui. Todėl būtina rasti pusiausvyrą tarp duomenų mažinimo ir jų pakankamumo, kad būtų užtikrintas rinkėjų tapatybės nustatymas.

2024 m. Seimo rinkimuose sumažėjus balsuojančiųjų užsienyje skaičiui kilo nerimas dėl Pasaulio lietuvių vienmandatės rinkimų apygardos, kurioje balsuoja užsienyje gyvenantys ar laikinai ten esantys piliečiai, ateities kituose nacionaliniuose rinkimuose[17]. Siekiant užbėgti įvykiams už akių, pasiūlyta dėl apygardos sudarymo spręsti ne pagal paskutiniuose Seimo rinkimuose balsavusių rinkėjų skaičių, o atsižvelgiant į užsiregistravusių balsuoti rinkėjų skaičių. Vis dėlto manytina, kad toks teisinis reguliavimas būtų ydingas. Tam, kad būtų išsaugota Pasaulio lietuvių vienmandatė rinkimų apygarda, pakaktų fiktyviai deklaruoti norą balsuoti užsienyje ir pasiekti atitinkamą užsiregistravusiųjų skaičių. Tai neatspindėtų tikrojo norinčiųjų balsuoti užsienyje skaičiaus ir galėtų susidaryti tokia situacija, kad kandidatą užsienio vienmandatėje rinkimų apygardoje išrinktų gerokai mažesnis rinkėjų skaičius nei bet kurioje iš vienmandačių rinkimų apygardų Lietuvoje. Galiausiai prašymo balsuoti užsienio apygardoje pateikimas ne tik nepatvirtina, jog asmuo balsuos, bet ir nereiškia, kad jis atitinka imperatyvius įstatymų leidėjo rinkėjui keliamus amžiaus, pilietybės ir kitus reikalavimus[18].

Kitas siūlomas Rinkimų kodekso pakeitimas yra susijęs su rinkimų užstato grąžinimo sąlygomis, kuomet kandidatas, iš karto po Seimo rinkimų atsisakęs mandato, rinkimų užstatą atgauna, o kandidatai į merus ir tarybos narius tokios teisės neturi[19]. Tai verčia manyti, jog įstatymų leidėjas nesuvienodino rinkimų teisinio reglamentavimo, nors tai buvo vienas iš Rinkimų kodekso tikslų, neužtikrino plačiąja prasme aiškintino kandidatų lygiateisiškumo ir nepagrindė, kodėl skirtingas teisinis reglamentavimas gali būti objektyviai pateisinamas[20].

---

16 2024 m. spalio 22 d. išvada dėl Rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo Nr. XIV-1381 79 ir 80 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto.

17 2024 m. spalio 16 d. aiškinamasis raštas dėl Rinkimų kodekso 17 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, Nr. XIVP-4219.

18 Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2023 m. rugsėjo 13 d. išvada Nr. 102-P-40.

19 2023 m. gruodžio 3 d. aiškinamasis raštas dėl Rinkimų kodekso 89 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, Nr. XVP-41.

20 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012-07-04, Nr. 78-4063; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 14 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012-12-20, Nr. 149-7634; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2013-02-20, Nr. 19-938; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2013-05-21, Nr. 52-2604; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2013-11-20, Nr. 119-6005; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. balandžio 14 d. nutarimas, TAR, 2014-04-15, Nr. 4467.

1.3.2. Teisminiai ginčai

1.3.2.1. Dėl duomenų kandidato anketoje

Nors, kaip minėta, 2024 m. įstatymų leidėjas Rinkimų kodekso pataisų, išskyrus tam tikras išimtis, nepriiminėjo, rinkimų ir teisinio reguliavimo vertinimo takoskyrų gausa rinkimų proceso dalyvius skatino naudotis teisinėmis priemonėmis kreipiantis į teismą.

2024 m. dalis rinkimų ginčų tarp rinkimų organizatoriaus ir pasyviąja teise besinaudojančių asmenų kilo dėl kandidatų anketoje privalomų nurodyti duomenų apie kandidatų bendradarbiavimą su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis nenurodymo, pažeidžiančio rinkėjų teisę gauti informaciją apie svarbius tokio asmens gyvenimo faktus, galinčius turėti reikšmės jam atstovaujant rinkėjų interesams ir tvarkant viešuosius reikalus[21].

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 34 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad teisę būti išrinktam nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija ir rinkimų įstatymai. Kaip pažymima administracinių teismų praktikoje, „teisė į laisvus rinkimus yra įtvirtinta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnyje“[22].

Europos Žmogaus Teisių Teismas, aiškindamas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau taip pat – Konvencija) Pirmojo protokolo 3 straipsnio („Teisė į laisvus rinkimus“) nuostatas, nurodė, jog „šiame straipsnyje laiduojamos teisės (taip pat teisė būti išrinktam) nėra absoliučios teisės, joms gali būti taikomi apribojimai“[23]. Taip pat pažymima, kad „valstybės Konvencijos dalyvės savo vidaus teisės sistemose nustato šių teisių įgyvendinimo sąlygas, kurios pagal Konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnį iš esmės yra galimos. Šioje srityje joms yra suteikta plati diskrecijos laisvė[24], tačiau, kaip pabrėžia EŽTT, „tokios sąlygos negali apriboti šių teisių taip, kad pakenktų pačiai jų esmei ir dėl jų tos teisės taptų neveiksmingos, sąlygos turi būti nustatytos siekiant teisėto tikslo, o pritaikytos priemonės turi būti proporcingos“[25].

Aiškindamas Konstitucijos 34 straipsnio 2 dalį Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „Konstitucijos garantuojama asmens teisė įstatyme numatytomis sąlygomis būti renkamam – svarbi asmens konstitucinė teisė“[26]. Taip pat Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje akcentuota,

21 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 26 d. sprendimas, TAR, 2024-10-07, Nr. 17529.

22 *Ibid*.

23 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1987 m. kovo 2 d. sprendimas byloje *Mathieu-Mohin ir Clerfayt prieš Belgiją*, peticijos Nr. 9267/81; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 6 d. sprendimas byloje *Labita prieš Italiją*, peticijos Nr. 26772/95.

24 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. kovo 16 d. sprendimas byloje *Ždanoka prieš Latviją*, peticijos Nr. 58278/00.

25 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1987 m. kovo 2 d. sprendimas byloje *Mathieu-Mohin ir Clerfayt prieš Belgiją*, peticijos Nr. 9267/81; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 6 d. sprendimas byloje *Labita prieš Italiją*, peticijos Nr. 26772/95; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. spalio 6 d. sprendimas byloje *Hirst prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 74025/01.

26 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011-05-14, Nr. 58-2771; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. gegužės 28 d. nutarimas, TAR, 2021-05-28, Nr. 12007.

jog „iš Konstitucijos 34 straipsnio 2 dalies nuostatos įstatymų leidėjui kyla pareiga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuriuo būtų užtikrinama *inter alia* rinkimų proceso skaidrumas, rinkėjams reikšmingos informacijos apie pasyviąją rinkimų teisę įgyvendinančius subjektus viešumas“[27], o „rinkimų proceso skaidrumas – būtina prielaida rinkėjams pasitikėti atstovaujamąja institucija“[28].

Įstatymų leidėjas, siekdamas rinkėjus informuoti apie rinkimuose dalyvaujančius kandidatus, Rinkimų kodekso 75 straipsnyje yra numatęs specialią tokios informacijos surinkimo iš kandidatų formą – kandidato anketą, kurioje kandidatų rinkimų organizatoriui pateikiamų duomenų sąrašas detalizuojamas Rinkimų kodekso 76 straipsnyje. Nors neabejotinai visa pasyviąją rinkimų teisę įgyvendinančių asmenų kandidato anketoje nurodoma informacija rinkėjams yra labai svarbi, visgi tam tikri jos duomenys yra ganėtinai jautrūs, sulaukiantys nemažai visuomenės susidomėjimo ir keliantys daugybę diskusijų. Prie tokių duomenų galima priskirti Rinkimų kodekso 76 straipsnio 1 dalies 11 punkte numatytus duomenis apie tai, ar kandidatas yra sąmoningai bendradarbiavęs su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis[29].

Dėl ypatingos šios informacijos svarbos rinkėjams ji skelbiama ne tik rinkimų organizatoriaus interneto svetainėje viešinamoje kandidato anketoje, bet ir rinkimų komisijos leidžiamame kandidato plakate, kuriame pažymima, jog kandidatas yra sąmoningai bendradarbiavęs su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis (Rinkimų kodekso 76 straipsnio 6 dalis).

Rinkimų organizatorius, kaip nustatyta Rinkimų kodekso 84 straipsnio 1 dalyje, likus ne mažiau kaip 30 dienų iki rinkimų dienos savo interneto svetainėje paskelbia ne tik kandidatų sąrašus, kandidatus, bet ir pareiškinius dokumentus, įskaitant kandidato anketą. Svarbu paminėti, kad rinkimų organizatorius, gavęs rinkimuose dalyvaujančių ir pasyviąją rinkimų teisę įgyvendinančių asmenų pateiktą informaciją, ne iš karto ją viešina ir skelbia visuomenei, t. y. rinkėjams, o pagal Rinkimų kodekso 80 straipsnį turi patikrinti, ar pareiškiniuose dokumentuose esanti informacija atitinka Rinkimų kodekso reikalavimus, *inter alia*, jų išsamumo aspektu[30]. Kitaip tariant, VRK pagal Rinkimų kodekso 80 straipsnio nuostatas tenka pareiga patikrinti, ar kandidatų anketose kandidatai nurodė visą įstatymų leidėjo imperatyviai reikalaujamą nurodyti informaciją ir ar ta informacija yra teisinga.

Kadangi asmenys, kurie siekia būti įregistruoti kaip kandidatai ir dalyvauti Seimo rinkimuose, remiantis Rinkimų kodekso 78 straipsnio 2 dalimi pareiškinius dokumentus privalo pateikti ne vėliau kaip iki rinkimų likus 65 dienoms (2024 m. vykusių Seimo rinkimų atveju – iki 2024 m. rugpjūčio 9 d.), o VRK, remiantis imperatyviomis Rinkimų kodekso 84 straipsnio 1 dalies nuostatomis[31], kandidatų anketas savo interneto svetainėje skelbia iki rinkimų likus 30 die-

27 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. gegužės 28 d. nutarimas, TAR, 2021-05-28, Nr. 12007.

28 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011-05-14, Nr. 58-2771; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. kovo 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012-04-03, Nr. 40-1973.

29 Lietuvos Respublikos rinkimų kodeksas, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

30 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 26 d. sprendimas, TAR, 2023-02-03, Nr. 2010.

31 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 26 d. sprendimas, TAR, 2024-10-07, Nr. 17529.

nų, laikytina, kad VRK turi 35 dienas įvykdyti įstatymų leidėjo Rinkimų kodekso 80 straipsnio 1 dalyje nustatytai pareigai patikrinti kandidatų pareiškinius dokumentus ir įsitikinti juose nurodytų duomenų teisingumu bei išsamumu. Vis dėlto, nors 35 dienos gali atrodyti nemažai, tai gali būti per trumpas laikotarpis, atsižvelgiant į informacijos sudėtingumą ir didelį kandidatų skaičių. Tokia situacija didina klaidų ir nepagrįstų sprendimų riziką.

Kita vertus, tam, kad VRK galėtų įvykdyti įstatymų leidėjo reikalavimus, jai suteikiama teisė kreiptis pagalbos į Užsienio reikalų ministeriją, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministeriją, Lietuvos Respublikos teisingumo ministeriją, Juridinių asmenų registro tvarkytoją ar į kitas valstybės institucijas, kad šios praneštų kandidatui registruoti reikšmingus duomenis (Rinkimų kodekso 80 straipsnio 1 dalis). Kadangi terminas, per kurį VRK turi patikrinti visų kandidatų pareiškiniuose dokumentuose nurodytus duomenis, yra trumpas, įstatymų leidėjas numatė, kad į VRK prašymus turi būti reaguojama skubos tvarka, o informacija pateikiama ne vėliau kaip iki rinkimų likus 32 dienoms, kad VRK dar galėtų su institucijų pateikta informacija susipažinti, ją įvertinti, apibendrinti ir priimti atitinkamus sprendimus.

VRK duomenimis apie kandidatų bendradarbiavimą su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis nedisponuoja, tad dėl duomenų apie kandidatus pateikimo šiuo aspektu, remiantis Rinkimų kodekso 81 straipsnio 8 dalimi, kreipiamasi į Lietuvos Respublikos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą. Jeigu iš šios institucijos gauna duomenų, jog asmuo, įgyvendinantis pasyviąją rinkimų teisę, visgi yra sąmoningai bendradarbiavęs su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, tačiau to kandidato anketoje nenurodė, VRK, vykdydama įstatymų leidėjo valią, tokius asmens veiksmus privalo vertinti kaip pagrindą jo neregistruoti kandidatu arba, jeigu asmuo jau buvo įregistruotas kandidatu, jo registraciją panaikinti[32]. Tai susiję su tuo, jog „Seimo rinkimų vykdymas, ilgą laiką grindžiamas principu, kad sąmoningo bendradarbiavimo su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis atskleidimas turi būti visų kandidatų į Seimo narius pareiškinių dokumentų pateikimo (ir tų kandidatų registravimo) sudedamoji dalis, prisideda prie lygios visų kandidatų pasyviosios rinkimų teisės užtikrinimo“[33]. Galiausiai Rinkimų kodekso 76 straipsnyje nurodytos informacijos tikslingas ar nesąmoningas nuslėpimas vertinamas kaip rinkėjo teisių turėti įstatyme nustatytos apimties informaciją apie kandidatą į Seimo narius suvaržymas, darantis ar galintis daryti įtaką jo sprendimui, todėl tokio pažeidimo teisinės pasekmės – kandidato į Seimo narius registracijos panaikinimas – yra konstituciškai pateisinamos[34]. Kita vertus, kandidato registracijos panaikinimas yra griežta sankcija, kuri turėtų būti taikoma tik esant proporcingam ir teisėtam tikslui. VRK sprendimai turi būti pagrįsti ne tik formalumu, bet ir atitikti proporcingumo principą, kad nebūtų nepagrįstai ribojama pasyvioji rinkimų teisė. Todėl tam, kad asmuo nebūtų registruotas kandidatu, vien fakto, kad jis kandidato anketoje nenurodė, jog bendradarbiavo su

32 Lietuvos Respublikos rinkimų kodeksas, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

33 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 27 d. sprendimas, TAR, 2024-10-07, Nr. 17537.

34 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. rugsėjo 27 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. R[502]-16/2012.

buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, nepakanka. Remiantis Rinkimų kodekso 193 straipsnio 1 dalies 14 punktu privalu įrodyti, kad asmuo sąmoningai bendradarbiavo ir apskritai, kad jis tokia veikla užsiėmė.

VRK 2024 m. Seimo rinkimų metu įprasta tvarka kreipėsi į Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą dėl duomenų apie rinkimuose dalyvaujančių asmenų bendradarbiavimo su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis pateikimo. Kadangi kompetentinga institucija VRK jokių duomenų, kurie būtų pagrindas pripažinti atitinkamus asmenis sąmoningai bendradarbiavusius su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, nepateikė, 2024 m. rugsėjo 5 d. buvo priimtas sprendimas „Dėl kandidatų ir kandidatų sąrašų, dalyvaujančių 2024 m. spalio 13 d. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimuose, įregistravimo ir paskelbimo“, kurio 1 punkte nutarta „įregistruoti 2024 m. spalio 13 d. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimuose dalyvaujančius išsikėlusius kandidatus, politinių partijų keliamus kandidatus vienmandatėse rinkimų apygardose, politinių partijų, jų koalicijų kandidatų sąrašus daugiamandatėje rinkimų apygardoje, kandidatų sąrašams burtais suteiktus rinkimų numerius, šių sąrašų kandidatų rinkimų numerius“[35].

Visgi, praėjus daugiau nei savaitei po kandidatų registracijos, VRK nusprendė pakartotinai kreiptis į Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą su prašymu patikrinti ne visus, o tik kelis savo 2024 m. rugsėjo 5 d. priimtu sprendimu įregistruotus kandidatus, nors Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „pagal Konstituciją įstatymu reguliuojant rinkimų santykius turi būti užtikrinta lygi visų kandidatų pasyvioji rinkimų teisė“[36]. Siekiant nepažeisti kandidatų lygiateisiškumo principo, būtų teisinga kreiptis dėl pakartotinio visų rinkimuose įregistruotų kandidatų duomenų patikrinimo, išskyrus atvejus, kai paaiškėjo papildoma informacija apie konkrečius kandidatus. Be to, tokiais veiksmais galėjo būti pažeisti ir rinkėjų teisėti lūkesčiai, nes jiems nebuvo pateikta papildoma informacija apie likusius kandidatus. Net jeigu Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras jokių papildomų duomenų apie kandidatus nebūtų pateikęs, rinkėjams tai būtų padėję išsklaidyti abejones tiek dėl kandidatų nurodytų duomenų teisingumo, tiek dėl viso rinkimų proceso skaidrumo ir sąžiningumo. Tam tikrų abejonių kelia ir VRK pakartotinio kreipimosi į Gyventojų genocido ir rezistencijos centrą laikas, prašymo turinys ir teisinis pagrindas. Galiausiai VRK turėtų užtikrinti sklandų ir laiku vykdomą bendradarbiavimą su kitomis institucijomis, pvz., Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centru, kad visi reikalingi duomenys būtų pateikti laiku.

Visgi, atlikus selektyviai atrinktų kandidatų pakartotinį tikrinimą, buvo nustatyta, jog du Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro dar 2024 m. rugpjūčio mėn.[37] tikrinti ir 2024 m.

35 Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos 2024 m. rugsėjo 5 d. sprendimas Nr. Sp-228, TAR, 2024-09-05, Nr. 15692.

36 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011-05-14, Nr. 58-2771; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. kovo 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012-04-03, Nr. 40-1973; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. spalio 13 d. nutarimas, TAR, 2014-10-13, Nr. 13988.

37 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. rugsėjo 27 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. R^{502}-16/2012.

rugsėjo 5 d. VRK sprendimu kandidatais įregistruoti kandidatai yra bendradarbiavę su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis. Taigi VRK 2024 m. rugsėjo 20 d., likus kiek daugiau nei kelioms savaitėms iki Seimo rinkimų, vadovaudamasi Rinkimų kodekso 81 straipsnio 4 dalies 2 punktu ir 8 dalimi ir atsižvelgdama į Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro 2024 m. rugsėjo 19 d. raštą Nr. 13R-660 nutarė panaikinti šių dviejų kandidatų registraciją[38]. Vis dėlto šiuo atveju taip ir liko neaišku, dėl kokių priežasčių Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras papildomų apie kandidatus turimų duomenų nepateikė VRK iš karto, nors, remiantis Rinkimų kodekso 80 straipsnio 1 dalimi, rašytinis atsakymas į VRK paklausimą dėl duomenų pateikimo turi būti duodamas per 7 dienas, bet ne vėliau kaip iki rinkimų likus 32 dienoms. Tai kelia rimtų abejonių, ar tokiais veiksmais viešojo sektoriaus institucijos nepažeidė Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatyme įtvirtintų viešojo administravimo principų ir atitinkamai rinkimuose dalyvavusių kandidatų teisėtų lūkesčių principo.

Siekdami teisinio aiškumo, rinkimų proceso dalyviai 2024 m. rugsėjo 20 d. VRK sprendimą dėl kandidatų registracijos panaikinimo apskundė LVAT, o šis priimdamas sprendimus suformavo atitinkamą praktiką tokio pobūdžio bylose.

Vienas iš kandidatų Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui pateiktame skunde dėl VRK sprendimo nurodė, jog daug metų kandidatuoja įvairiuose rinkimuose, kiekvienais metais VRK nurodo to paties turinio informaciją, VRK visuomet tokią informaciją tikrindavo tais pačiais būdais ir jokių duomenų apie jo galimą sąmoningą bendradarbiavimą su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis nebuvo[39]. Šiuo atveju susidarė neordinari situacija – teisinis reguliavimas, pagal kurį kandidatuojantys asmenys įpareigojami VRK teikiamoje kandidato anketoje nurodyti duomenis apie bendradarbiavimą su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, o VRK ir Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras – tokius duomenis tikrinti, iš esmės nepasikeitė. Visgi VRK pirmą kartą kreipusis į Genocido ir rezistencijos tyrimo centrą dėl duomenų apie visus rinkimuose dalyvaujančius kandidatus, galimai bendradarbiavusius su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, duomenys apie sąmoningą dalyvavimą nebuvo pateikti. Duomenys apie galimą dviejų kandidatų bendradarbiavimą VRK buvo pateikti tik po to, kai asmenys VRK sprendimu buvo įregistruoti kandidatais, jiems buvo išduoti kandidatų pažymėjimai, duomenys apie juos, kaip oficialius kandidatus į Seimo narius, buvo paskelbti VRK interneto svetainėje, kaip numatyta Rinkimų kodekso 84 straipsnio 1 dalyje, su kandidatų duomenimis susipažino rinkėjai ir buvo pateiktas pakartotinis VRK prašymas dėl duomenų pateikimo. Tai taip pat kelia klausimų dėl tokių veiksmų suderinamumo su teisinio tikrumo ir teisinės valstybės principais.

LVAT, nagrinėdamas vieno iš kandidatų skundą, nurodė, jog atsižvelgiant į Rinkimų kodekso 30 straipsnio 1 dalį VRK yra nuolatinė aukščiausioji rinkimų ir referendumų rengimo ir vykdymo valstybės institucija, o tai suponuoja, jog nors VRK rinkimų organizavimo metu gali

38 Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos 2024 m. rugsėjo 20 d. sprendimas Nr. Sp-244, TAR, 2024-09-20, Nr. 16511.

39 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 26 d. sprendimas, TAR, 2024-10-07, Nr. 17529.

ir tam tikrais atvejais privalo pasitelkti institucinę pagalbą, kaip antai kreiptis dėl duomenų ar informacijos pateikimo į kitas valstybės institucijas ar asmenis, visais atvejais galutinį sprendimą, įvertinusi visą gautą informaciją ir visas aplinkybes, priima išimtinai ji pati[40].

Tad VRK, spręsdama dėl kandidatų registracijos panaikinimo, turėjo ne tik formaliai remtis Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pateiktais duomenimis (institucijos raštu ir iš Ypatingojo archyvo gauta asmens kortele), bet ir juose nurodytą informaciją įvertinti ir nustatyti, ar remiantis turimais duomenis galima laikyti, jog kandidatai yra sąmoningai bendradarbiavę su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis (o tai yra pagrindas, remiantis 81 straipsnio 8 dalimi, tokio kandidato registraciją panaikinti). Vis dėlto, kaip konstatavo teismas, šiuo atveju VRK buvo pateikti duomenys tik apie atitinkamo kandidato darbovietę ir eitas pareigas, o esmingai svarbių duomenų, kurie liudytų faktišką ir sąmoningą atitinkamo kandidato veiklą buvusios SSRS specialiosiose tarnybose, atitinkamų jos pavedimų ar užduočių vykdymą, byloje nėra[41]. Be to, kaip pažymėjo teismas, „asmens kortelė, nesant jokių kitų pareiškėjo darbo VSK Šiaulių sk. santechniku teisinį faktą liudijančių duomenų, nėra pakankamas įrodymas, kuriuo vieninteliu remiantis būtų teisinis pagrindas pripažinti, kad pareiškėjas dirbo VSK Šiaulių sk. santechniku ir vien tai suponavo jo veiksmų kaip sąmoningo bendradarbiavimo su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis teisinį įvertinimą Rinkimų kodekso nuostatų taikymo kontekste“[42]. VRK, gavusi iš kitų institucijų jų dispozicijoje turimus duomenis, negali jais aklai vadovautis, o kiekvieną kartą turi atlikti savo tyrimą ir nustatyti, ar yra teisinis pagrindas priimti atitinką sprendimą. Reikia siekti, kad būtų surinkti papildomi duomenys, patvirtinantys ar paneigiantys kandidatų sąmoningo bendradarbiavimo faktą (pvz., dokumentai apie užduočių vykdymą, rašytiniai liudijimai). Priešingu atveju, jeigu VRK sprendimai bus grindžiami nepakankamais įrodymais arba neaiškiais vertinimo kriterijais, tai gali pažeisti kandidatų teises. Tokie sprendimai gali būti laikomi neproporcingais, ypač jei sąmoningas bendradarbiavimas su SSRS specialiosiomis tarnybomis neįrodytas. Be to, skelbiant informaciją apie kandidatus, kurie, VRK manymu, bendradarbiavo su SSRS tarnybomis, kyla rizika nepagrįstai formuoti rinkėjų nuomonę, todėl informacija apie kandidato praeitį turi būti skelbiama tik esant patikimiems įrodymams ir pagrįstam teisiniam sprendimui.

Kita vertus, nors VRK tikrinimo pareiga yra įtvirtinta teisės aktuose, kyla klausimų, ar ji visuomet pagrįstai išplečiama iki faktinio įrodymų vertinimo ir teisinio kvalifikavimo. Juk VRK nėra teisminė institucija, todėl jos gebėjimas įvertinti sudėtingus įrodymus (pvz., asmens sąmoningą bendradarbiavimą su buvusiomis SSRS tarnybomis) gali būti ribotas. Šioje srityje institucijos vaidmuo turėtų būti aiškiai apibrėžtas – ar VRK tik renka informaciją, ar taip pat sprendžia dėl jos teisinės reikšmės. Taigi įstatymų leidėjas turėtų aiškiau apibrėžti, kiek VRK gali (ir privalo)

40 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 26 d. sprendimas, TAR, 2024-10-07, Nr. 17529; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 26 d. išvada, *Valstybės žinios*, 2012-10-27, Nr. 125-6285.

41 *Ibid.*

42 *Ibid.*

analizuoti ir interpretuoti gautą informaciją apie kandidatų veiklą, siekiant išvengti kompetencijos viršijimo. Galiausiai galėtų būti svarstomas specialios *ad hoc* komisijos sukūrimas ginčytiniems atvejams vertinti.

Kitoje panašaus pobūdžio byloje ginčas tarp rinkimų organizatoriaus ir kandidato kilo dėl to, kad kandidatas buvo viešai pripažinęs savo bendradarbiavimą su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, bet kandidato anketoje duomenų, kad jis dirbo Valstybės saugumo komitete (toliau – VSK; rusų k. – *Komitet gosudarstvenoj bezopasnosti*, t. y. KGB), nepateikė.

LVAT šiuo atveju pažymėjo, kad VSK kadriniai darbuotojai, sąmoningai ir savo noru dirbę šioje organizacijoje, patenka į Rinkimų kodekso 76 straipsnio 1 dalies 11 punkte nurodytą „sąmoningai bendradarbiavusių su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis asmenų kategoriją“[43]. Duomenų, kad Rinkimų kodekse būtų nuostatų, patvirtinančių įstatymų leidėjo valią ir ketinimus VSK kadrinių darbuotojų nelaikyti „sąmoningai bendradarbiavusiais su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis“, nėra[44].

Todėl vien tai, kad kandidato biografijoje pildydamas grafą „Darbo patirtis“ kandidatas, be kita ko, nurodė, kad nuo 1978 iki 1990 metų jo darbovietė buvo „Valstybės saugumo komitetas“, pareigos – „vyresnysis operatyvinis įgaliotinis“, neatleidžia jo nuo pareigos, atsakant į kandidato anketos 11 klausimą, išviešinti faktą apie savo sąmoningą bendradarbiavimą su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis[45], taigi VRK, nustačiusi, jog kandidatas kandidato anketoje šio fakto nenurodė, teisėtai ir pagrįstai panaikino jo registraciją.

Dar vienas ginčas tarp VRK ir kandidato kilo dėl to, kad jis kandidato anketoje nenurodė duomenų apie savo teistumą. Kiekvienas rinkimuose dalyvaujantis asmuo VRK teikiamoje kandidato anketoje turi nurodyti, ar jis buvo teistas, jeigu taip – už kokias nusikalstamas veikas. Tai taikoma tiek Lietuvoje, tiek užsienyje padarytoms nusikalstamoms veikoms. Visgi šiais metais, priešingai nei ankstesniais, siekiant išvengti situacijų, kai kandidatai VRK teikiamose kandidatų anketose sąmoningai ar per klaidą nurodo tikrovės neatitinkančius duomenis, VRK interneto svetainėje skelbiama kandidato anketa buvo susieta su Informatikos ir ryšių departamento duomenų baze, todėl kandidatams duomenų apie savo teistumą į kandidato anketą įrašyti nereikėjo, jie buvo įtraukiami automatiškai. Kandidatas, pastebėjęs, jog VRK jo kandidato anketoje automatiškai nurodė duomenis apie teistumą, kreipėsi į rinkimų organizatorių su prašymu nutraukti, jo vertinimu, tikrovės neatitinkančių duomenų skelbimą. Nors automatizuotas duomenų įrašymas (pvz., apie teistumą) yra naudingas, VRK turėtų turėti procedūras, leidžiančias kandidatui ginčyti klaidingą informaciją ir pateikti papildomus įrodymus, kad tikrovės neatitinkantys duomenys būtų pašalinti.

VRK vieną kandidato prašymą atmetė, o kitą atsisakė nagrinėti, konstatavusi, kad jis yra

43 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 27 d. sprendimas, TAR, 2024-10-07, Nr. 17537.

44 *Ibid.*

45 *Ibid.*

tapatus pirmajam[46]. Kitaip tariant, VRK atsisakė nagrinėti prašymą dėl to, kad jis buvo teikiamas dėl to paties dalyko ir tuo pačiu pagrindu[47]. Vis dėlto manytina, jog VRK turi užtikrinti, kad pakartotiniai prašymai būtų nagrinėjami atsižvelgiant į naujus argumentus ir faktus, o ne atmetami kaip tapatūs ankstesniems. Galiausiai į VRK sprendimus reikėtų integruoti gerą viešojo administravimo praktiką – atlikti visapusišką tyrimą, įvertinti gautus duomenis ir priimti pagrįstus, teisėtus sprendimus.

LVAT, išnagrinėjęs tarp šalių kilusį ginčą, pažymėjo, jog VRK, nagrinėdama pareiškėjo prašymą, iš esmės neanalizavo, „ar pakartotiniame kreipimesi pateikiami nauji faktiniai duomenys, papildomi argumentai, leidžiantys abejoti ankstesnio atsakymo pagrįstumu“[48], nors, kaip nurodyta LVAT jurisprudencijoje, „duomenų apie nuteisimą nurodymas yra siejamas su formaliąja faktine padėtimi, o ne su subjektyviu asmens vertinimu“[49]. Šiuo atveju buvo apsiribota formaliu biurokratišku veiksmu, neatliekant išsamaus tyrimo ir nurodytų aplinkybių vertinimo.

Be kita ko, sprendime, priimtame išnagrinėjus tarp VRK ir pareiškėjo kilusį ginčą, LVAT dar kartą pabrėžė, kad administraciniame akte, šiuo atveju ir VRK rašte, „turi būti nurodomi pagrindiniai faktai, argumentai ir įrodymai, pateikiamas teisinis pagrindas, kuriuo viešojo administravimo subjektas rėmėsi priimdamas administracinį aktą; motyvų išdėstymas turi būti adekvatus, aiškus ir pakankamas. Ši teisės norma siejama su teisėtumo principu, pagal kurį reikalaujama, kad viešojo administravimo subjektai savo veikla nepažeistų teisės aktų, kad jų sprendimai būtų pagrįsti, o sprendimų turinys atitiktų teisės normų reikalavimus.“[50] Be to, kaip pažymima teismų praktikoje, „[a]dministraciniame akte išdėstyto sprendimo motyvai turi būti nurodomi tokia apimtimi, kad besikreipiančiam subjektui konkrečiu individualiu atveju būtų aišku, kodėl jam nėra suteikiama prašoma teisė, kokios faktinės aplinkybės ir teisės normos tai lemia, kokius teisės aktuose numatytus veiksmus jis turėtų atlikti ar į kokius subjektus turėtų kreiptis, kad galėtų įgyvendinti savo teisėtus interesus. Kai administraciniame akte tai nėra nurodyta, motyvai negali būti vertinami kaip pakankami, o pats administracinis aktas teisėtas ir pagrįstas.“[51] Taip pat „[a]dministracinio akto priėmimo faktinis pagrindas ir individuali argumentacija turi būti žinomi ne tik viešojo administravimo subjektui, priimančiam sprendimą, bet ir asmeniui, kurio atžvilgiu jis priimamas“[52]. Kitaip tariant, VRK, kaip viešojo administravimo institucija, priimdama

46 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2019 m. kovo 6 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. eR-1-968/2019.

47 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2014 m. birželio 5 d. nutartis, TAR, 2014-06-20, Nr. 8825; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2014 m. gegužės 29 d. nutartis, TAR, 2014-06-20, Nr. 8586.

48 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. sausio 16 d. nutartis, TAR, 2016-03-22, Nr. 5586.

49 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. vasario 23 d. sprendimas, „Administracinių teismų praktika“, 2007-04-30, Nr. 1-0.

50 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. balandžio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eI-5-662/2023.

51 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. rugpjūčio 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-192-492/2022.

52 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. birželio 6 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. eR-32-502/2024.

administracinį aktą – sprendimą, sukuriantį jame nurodytam asmeniui atitinkamas teises ir pareigas, turi jame nurodyti išsamius ir pakankamus motyvus ir jie turi būti suprantami ne tik pačiai viešojo administravimo institucijai, bet ir asmeniui, dėl kurio sprendimas yra priimtas. Priešingu atveju bus priimami formalūs, biurokratiški, gero viešojo administravimo principo neatitinkantys sprendimai, kurie nedera su viešojo administravimo institucijų pobūdžiu ir įstatymų leidėjo požiūriu į institucijas.

1.3.2.2. Dėl rinkimų užstato

LVAT taip pat nagrinėjo tarp VRK ir asmenų, siekusių kandidato statuso, kilusį ginčą dėl rinkimų užstato sumokėjimo. Vienas iš ginčų persikėlė į LVAT po to, kai VRK 2024 m. rugsėjo 5 d. priėmė sprendimą Nr. Sp-226, nusprendusi neregistruoti M. M. kandidatu vienmandatėje Nalšios šiaurinėje rinkimų apygardoje. Sprendimas buvo motyvuotas tuo, kad asmuo rinkimų užstatą sumokėjo per elektroninių pinigų įstaigą „Monese“, o ne iš kredito įstaigos sąskaitos, kaip reikalaujama pagal Rinkimų kodekso 75 straipsnio 2 dalies 7 punktą.

Asmuo, siekęs pasinaudoti savo pasyviąja rinkimų teise, teismui pateiktame skunde nurodė, jog Rinkimų kodekse įtvirtintas reikalavimas rinkimų užstatą mokėti tik iš kredito įstaigos sąskaitos yra pernelyg formalus ir neaiškus. Plačiąja prasme užstato mokėjimas įvyko iš kredito įstaigos sąskaitos. Elektroninių pinigų įstaiga jo lėšas laikė bankinėje sąskaitoje ir išleido pavedimams skirtus elektroninius pinigus būtent tai sumai. Pareiškėjui pavedus elektroninių mokėjimų įstaigai sumokėti užstato sumą, įstaiga įvykdė šį pareiškėjo nurodymą, atitinkamai sumažėjo įstaigos bankinėje sąskaitoje laikoma pinigų suma[53]. Teismas, išnagrinėjęs tarp šalių kilusį ginčą, konstatavo, jog Rinkimų kodekso 75 straipsnio 2 dalies 7 punkte numatytas reikalavimas asmeniui, siekiančiam kandidatuoti rinkimuose, susimokėti pačiam iš savo (asmeninės arba bendros, pvz., su sutuoktiniu) sąskaitos, esančios kredito įstaigoje, įregistruotoje Rinkimų kodekse nustatytomis sąlygomis, yra susijęs su rinkėjų teise žinoti informaciją apie rinkimuose dalyvaujančius kandidatus, ir užtikrina rinkimų skaidrumą, todėl yra nustatytas tikslingai[54].

Vis dėlto LVAT argumentacija, kad reikalavimas mokėti užstatą tik iš kredito įstaigos sąskaitos užtikrina kandidatų lygiateisiškumą, kelia abejonių. Šiuolaikinėmis sąlygomis lygiateisiškumą užtikrina ne konkreti mokėjimo forma, o tai, ar visiems kandidatams suteikiamos vienodos galimybės įvykdyti reikalavimus. Kandidatai, neturintys sąskaitų kredito įstaigose (pvz., dėl socialinių, geografinių ar finansinių aplinkybių), gali būti diskriminuojami.

Taip pat teismas nurodė, kad reikalavimas asmeniui, keliamam vienmandatėje ar daugiamandatėje rinkimų apygardoje, sumokėti rinkimų užstatą nepažeidžia tokio asmens pasyviosios rinkimų teisės. Toks reguliavimas užtikrina lygią visų kandidatų pasyviąją rinkimų teisę, pasyviąją

53 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. R-46-815/2024.

54 *Ibid.*

rinkimų teisę įgyvendinančių subjektų sąžiningą konkurenciją, rinkimų proceso skaidrumą ir kitų demokratinių rinkimų principų laikymąsi[55]. LVAT vertinimu, kandidatų lygiateisiškumo principas nėra pažeidžiamas Rinkimų kodekse numatant, kad rinkimų užstatą kandidatai gali mokėti tik iš savo banko sąskaitos, esančios kredito įstaigoje. Kandidatų lygiateisiškumo rinkimų procese problema galėtų kilti, jeigu vienam ar keliems kandidatams būtų suteiktos išskirtinės teisės mokėti rinkimų užstatą ne nustatyta tvarka, o lengvatinėmis sąlygomis.

Visgi kyla abejonių, ar reikalavimas sumokėti rinkimų užstatą tik iš kredito įstaigos sąskaitos nėra pernelyg formalus ir atitinka pagrindinį rinkimų teisės tikslą – užtikrinti demokratinius rinkimus ir kandidatų pasyviąją rinkimų teisę. Galiausiai šiuo reikalavimu neatsižvelgiama į šiuolaikinių mokėjimo sistemų realijas, kai daugeliui kandidatų yra patogiau naudotis elektroninių pinigų įstaigų ar kitų finansinių paslaugų teikėjų paslaugomis, kurios užtikrina pinigų pervedimų skaidrumą.

Dar vienas panašaus pobūdžio ginčas kilo dėl to, kad rinkimuose siekiantis dalyvauti asmuo užstatą sumokėjo per AB Lietuvos paštą – perlaida, įnešta grynaisiais pinigais. Buvo nuspręsta, kad nors AB Lietuvos paštas turi sąskaitą kredito įstaigoje, į kurią pateko pareiškėjo grynųjų pinigų perlaida, ir vėliau pinigai buvo pervesti VRK, tai negali būti vertinama kaip tinkamas Rinkimų kodekso 75 straipsnio 2 dalies 7 punkto nuostatos laikymasis, nes AB Lietuvos paštas nėra kredito įstaiga, o asmuo neturi savo sąskaitos AB Lietuvos pašte[56]. Šiuo atveju ne mažiau svarbu tai, ar VRK tinkamai informavo kandidatus apie atitinkamus rinkimų užstato mokėjimo reikalavimus. Jei kandidatai nebuvo aiškiai informuoti, kad rinkimų užstato mokėjimas per kitas finansų įstaigas bus laikomas netinkamu, atsakomybės perkėlimas vien kandidatui kelia sąžiningumo klausimų.

1.3.2.3. Dėl kandidato programos

Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų metu taip pat nepavyko išvengti ginčų tarp rinkimų organizatoriaus ir kandidatų, jie vėliau persikėlė į Lietuvos vyriausiąjį administracinį teismą. Vienas tokių ginčų buvo susijęs su kandidato į Respublikos Prezidentus programos atitiktimi teisės aktų reikalavimams.

Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose dalyvaujantys asmenys, nepriklausomai nuo to, ar jie kelia kandidatūras patys, ar yra keliami politinių organizacijų, VRK turi pateikti Rinkimų kodekse įstatymų leidėjo nurodytus pareiškinius dokumentus (Rinkimų kodekso 75 straipsnio 3 dalies 11 punktas), vienas kurių – trumpa rinkimų programa, parengta pagal VRK reikalavimus, nustatytus VRK 2022 m. rugpjūčio 11 d. sprendime Nr. Sp-59 patvirtintame Kandidatų sąrašų ir kandidatų rinkimų programų spausdinimo tvarkos apraše (toliau – Aprašas), kurio 5 punkte

55 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 12 d. sprendimas, TAR, 2024-09-20, Nr. 16439; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 18 d. sprendimas, TAR, 2024-09-30, Nr. 17033.

56 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 12 d. sprendimas, TAR, 2024-09-20, Nr. 16439.

nurodyta, kad „pateikta rinkimų programa privalo būti parengta laikantis Konstitucijos, Rinkimų kodekso ir kitų teisės aktų nuostatų bei moralės, teisingumo, visuomenės darnos, sąžiningų ir garbingų rinkimų principų <...> Jeigu pateikta rinkimų programa ar kita medžiaga neatitinka Apraše nustatytų reikalavimų, apie tai nedelsiant informuojamas kandidato atstovas rinkimams. Nustatyti trūkumai privalo būti nedelsiant pašalinti. Jų nepašalinus, leidinyje atspausdinamas kandidato vardas, pavardė bei informacinio pobūdžio pranešimas, kad kandidato pateikta rinkimų programa neatitinka VRK nustatytų reikalavimų."[57]

Už Respublikos Prezidento rinkimuose dalyvaujančių kandidatų rinkimų programų leidinio sudarymą, redagavimą ir maketavimą atsakinga VRK (Aprašo 25 punktas). Tai savo praktikoje yra pažymėjęs ir LVAT, nurodydamas, kad „siekdamas konstitucinių vertybių pusiausvyros, įstatymų leidėjas Rinkimų kodekse yra įtvirtinęs specialias rinkimų procedūras (įskaitant kandidatų rinkimų programų spausdinimą bei platinimą rinkėjams), kurioms vykdyti yra skiriamos valstybės biudžeto lėšos ir kurių priežiūra bei kontrolė yra deleguota VRK", „Rinkimų kodekso nuostatomis VRK yra suteikta kompetencija vertinti kandidatų į Respublikos Prezidentus rinkimų programos turinį"[58].

Už pateiktų rinkimų programų turinį atsako jas pateikę kandidatai, tai nurodoma ir rinkimų programų leidinyje (Aprašo 26 punktas.). Kandidatui į Respublikos Prezidentus skirtame leidinio plote privalo būti išspausdinta kandidato vardas, pavardė, nuotrauka, kas iškėlė (partijos logotipas), rinkimų šūkis (neprivaloma) ir rinkimų programa. Kandidatų rinkimų programos leidinyje išdėstomos pagal kandidatų pavardžių pirmąsias raides abėcėlės tvarka (Aprašo 27 punktas).

2024 m. gegužės 12 d. Respublikos Prezidento rinkimuose asmenys, siekiantys būti kandidatais, kaip ir numatoma Rinkimų kodekse, VRK pateikė savo trumpas rinkimų programas. Vieno asmens, siekiančio būti kandidatu, rinkimų programoje VRK nustatė esant „teiginių, nukreiptų prieš tarptautinius Lietuvos įsipareigojimus, įskaitant Lietuvos narystę NATO", ir pripažino, kad programa „siekiama skleisti nepasitikėjimą užsieniečiais, nepagrįstai (be teisinio argumento) valdžia vadinama „išdavikais"". Kadangi tokie rinkimų programoje pateikti teiginiai, VRK vertinimu, neatitiko Rinkimų kodekso 93 straipsnio 2 dalyje įtvirtintų visuomenės darnos, sąžiningų ir garbingų rinkimų principų, 2024 m. kovo 26 d. VRK sprendimu Nr. Sp-78 buvo nutarta „VRK leidžiamame 2024 m. gegužės 12 d. Respublikos Prezidento rinkimuose dalyvaujančių kandidatų rinkimų programų leidinyje spausdinti tik asmens, siekiančio tapti kandidatu, vardą, pavardę ir informacinį pranešimą, kad kandidato pateikta rinkimų programa neatitinka VRK nustatytų reikalavimų"[59]. Kita vertus, nors VRK pabrėžia rinkimų skaidrumo svarbą, sprendimas neskelbti programos galėjo sukelti priešingą poveikį – sumažinti rinkėjų pasitikėjimą rinkimų procesu. Tokiais atvejais VRK galėtų apsvarstyti galimybę skelbti kandidatų programas su išlygomis

57 Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas, TAR, 2022-08-12, Nr. 17024.

58 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. balandžio 4 d. sprendimas, TAR, 2024-04-12, Nr. 6838.

59 Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos 2024 m. kovo 26 d. sprendimas Nr. 78.

(pvz., įspėjant dėl tam tikrų jų teiginių) vietoje visiško programos neskelbimo.

Beje, siekiantis būti kandidatu asmuo, dėl kurio buvo priimtas aptariamas sprendimas, su VRK sprendimu nesutiko ir jį apskundė LVAT, pažymėdamas, kad VRK savo sprendime nenurodė, kas ir kaip kandidato rinkimų programoje pažeidžia „visuomenės darnos principus", taip pat teisės nuostatų, kurias tariamai pažeidžia kandidato rinkimų programos teiginiai, nepagrindė, kodėl laikosi pozicijos, kad ginčo frazės yra nukreiptos prieš Lietuvos tarptautinius įsipareigojimus, ir taip be jokio teisinio pagrindo apribojo jo „konstitucinę teisę laisvai reikšti įsitikinimus ir nuomonę".

2024 m. balandžio 4 d. priimtu sprendimu LVAT, atsižvelgdamas į tai, kad skundžiamas 2024 m. kovo 26 d. VRK sprendimas Nr. Sp-78 neatitiko Rinkimų kodekso 21 straipsnio 2 dalyje nustatytų privalomų reikalavimų (sprendimas turi būti pagrįstas ir motyvuotas), nutarė jį panaikinti ir įpareigojo VRK iš naujo teisės aktuose nustatyta tvarka spręsti dėl asmens, siekiančio būti kandidatu, pateiktos rinkimų programos spausdinimo 2024 m. gegužės 12 d. Respublikos Prezidento rinkimuose dalyvaujančių kandidatų rinkimų programų leidinyje. LVAT pažymėjo, kad VRK sprendimuose turi būti nurodytos ne tik faktinės aplinkybės, bet ir teisiniai pagrindai. Jeigu VRK nustato, kad tam tikros kandidato programos nuostatos neatitinka Lietuvos Respublikos prisiimtų tarptautinių ar kitokių įsipareigojimų, turi būti aiškiai ir išsamiai nurodyta, kokių Lietuvos įsipareigojimų tai neatitinka ir kokia apimtimi, o ne apsiribojama abstrakčiomis frazėmis. Kitaip tariant, LVAT sprendime pabrėžiama, jog VRK turėjo išsamiai nurodyti, kokie kandidato programos teiginiai prieštarauja tarptautiniams įsipareigojimams. VRK turėtų pateikti aiškius kriterijus, kuriais remiantis nustatoma, ar programa kenkia konstitucinėms vertybėms arba tarptautiniams įsipareigojimams, kartu užtikrinant, kad nebūtų nepagrįstai ribojama saviraiškos laisvė.

Kita vertus, LVAT sprendime pažymėjo, kad „kandidato į Respublikos Prezidentus rinkimų programa yra ne bet koks, o oficialus dideliu tiražu leidinyje už valstybės biudžeto lėšas (Rinkimų kodekso 132 str. 1 d.) spausdinamas, t. y. viešai skelbiamas ir rinkėjams platinamas pareiškinis dokumentas, kuris turi būti parengtas pagal VRK nustatytus reikalavimus (Rinkimų kodekso 75 str. 3 d. 11 p.). Kandidato į Respublikos Prezidentus rinkimų programa turi būti parengta taip, kad joje skelbiamos programinės nuostatos ir idėjos būtų išreikštos korektiškai, jomis nebūtų paneigiamos konstitucinės vertybės. Nors rinkimų programoje kandidato reiškiama valstybės institucijų ir (ar) atskirų jos pareigūnų veiklos kritika, jų sprendimų bei veiksmų neigiamas vertinimas savaime netraktuotini kaip atitinkamų valdžios institucijų ar pareigūnų autoriteto diskreditavimas, vertinant, ar tokia viešai už valstybės biudžeto lėšas leidžiamame leidinyje reiškiama kritika nediskredituoja institucijų ir pareigūnų, galiausiai pačios valstybės pasirinktos vidaus bei užsienio politikos (geopolitinės) krypties, būtina atsižvelgti į šios kritikos turinį, taip pat į visas aplinkybes, kuriomis ši kritika buvo pareikšta."[60]

Vis dėlto LVAT konstatavo, jog „kandidato į Respublikos Prezidentus rinkimų programoje

60 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. balandžio 4 d. sprendimas, TAR, 2024-04-12, Nr. 6838.

neturi būti nuostatų, paneigiančių tokias Lietuvos konstitucines vertybes, kaip pasirinkta valstybės geopolitinė kryptis, narystė Europos Sąjungoje ir NATO, bei nepagrįstai, nepamatuotai menkinančių šiomis narystėmis prisiimtų tarptautinių įsipareigojimų vykdymą. Priešingu atveju, būtų ne tik menkinamas Tautos pasitikėjimas valstybe, bet ir žeminamas Respublikos Prezidento institucijos, į kurią kandidatuojama su tokia rinkimine programa, autoritetas."[61] Teismas pažymėjo, jog „VRK kyla teisė ir pareiga išsamiai įvertinti jai teikiamų kandidatų į Respublikos Prezidentus rinkimų programų turinį, o nustačius, kad rinkimų programos neatitinka Konstitucijos bei Rinkimų kodekso reikalavimų, [ji] turi ne tik teisę, bet ir pareigą atsisakyti skelbti tokią rinkimų programą leidinyje"[62]. LVAT vertinimu, nepakanka VRK sprendime nurodyti abstrakčių teiginių, be to, VRK „sprendime nurodyti atskiri kandidato rinkimų programos teiginiai niekaip nesusieti su Rinkimų kodekso 93 straipsnio 2 dalies bei Aprašo 5 punkto normų dispozicijomis, neatskleistas šiose teisės normose įtvirtintų rinkimų teisės principų turinys, neindividualizuota, kaip šie principai turi būti (buvo) taikomi nagrinėjamu atveju"[63]. Pasak LVAT, „vertinant, ar viešai už valstybės biudžeto lėšas leidžiamame leidinyje reiškiama valdžios institucijų kritika nediskredituoja institucijų ar pareigūnų, būtina atlikti bendro konteksto, o ne segmentuotą vertinimą, atsižvelgiant į visas aplinkybes, kuriomis ši kritika buvo pareikšta"[64], o šiuo atveju, kaip nustatė teismas, VRK tokių veiksmų neatliko, apsiribojo tik abstrakčiu vertinimu. VRK sprendimas remtis vien abejonėmis dėl rinkimų programos atitikties rinkimų principams ar tarptautiniams įsipareigojimams nėra pakankamas pagrindas riboti kandidato teises. Abejonės turėtų būti išsklaidytos išsamiai analizuojant faktus ir teisės normas

Kadangi VRK sprendimas stokojo motyvacijos, LVAT konstatavo, kad buvo pažeista pasyviąją rinkimų teisę įgyvendinančio asmens teisė žinoti ir suprasti, kokiu teisiniu pagrindu VRK atsisakė jo programą spausdinti VRK leidžiamame kandidatų į Respublikos Prezidentus programų leidinyje. Teismas pažymėjo, kad „VRK leidžiamame kandidatų rinkimų programų leidinyje nenurodant konkrečių pagrindų, dėl kurių yra neskelbiama tam tikro kandidato rinkimų programa, rinkėjai per rinkimų agitaciją laiku negautų visos reikšmingos informacijos apie visus kandidatus tam, kad jie galėtų susidaryti nuomonę apie kandidatus ir ją pareikštų rinkimų dieną"[65]. Taigi VRK sprendimas programų leidinyje nepateikti jokios informacijos apie kandidatą pažeistų vieną svarbiausių rinkėjų teisių – teisę gauti informaciją apie rinkimuose dalyvaujančius kandidatus, o dėl to galėtų kilti klausimų ir dėl rinkimų rezultatų legitimumo.

Be kita ko, LVAT sukritikavo ir 2024 m. kovo 26 d. VRK sprendimą Nr. Sp-78, kuriame buvo nurodyta, kad VRK kandidatų programų leidinyje spausdins tik kandidato vardą, pavardę

61 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. balandžio 4 d. sprendimas, TAR, 2024-04-12, Nr. 6838.

62 *Ibid.*

63 *Ibid.*

64 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. balandžio 4 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. R-16-463/2024.

65 *Ibid.*

ir informacinį pranešimą ir kad kandidato pateikta rinkimų programa neatitinka VRK nustatytų reikalavimų. Teismo požiūriu, „rinkėjams turi būti pateikta aiškiai suprantama informacija, kodėl tam tikra rinkimų programa negali būti viešai skelbiama, todėl leidinyje nepakanka pateikti informaciją, kad „kandidato pateikta rinkimų programa neatitinka VRK nustatytų reikalavimų“[66]. Teismo vertinimu, „tokiais atvejais turėtų būti pateikta bent jau nuoroda į konkretų VRK dėl tokios rinkimų programos priimtą sprendimą, tačiau toks sprendimas pirmiausia turi atitikti Rinkimų kodekso 21 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą reikalavimą, t. y. turi būti pagrįstas ir motyvuotas“[67]. Kitaip tariant, viešojo sektoriaus institucijos, atsakingos už rinkimų organizavimą ir informacijos rinkėjams apie rinkimus ir juose dalyvaujančius kandidatus teikimą, turi teikti tiek ir tokios apimties informacijos, kad nebūtų pažeista rinkėjų teisė gauti informaciją klausimais, dėl kurių jie turės apsispręsti prieš žymėdami rinkimų biuletenį ir jį įmesdami į balsadėžę. O biurokratiškai vykdomos procedūros nesiderina su aukščiausiais rinkimų organizavimo principais ir rinkimams, kaip vienoms svarbiausių demokratinių procedūrų, keliamais reikalavimais.

Vis dėlto, LVAT panaikinus ginčijamą VRK sprendimą, kuriuo buvo atsisakyta spausdinti vieno iš Respublikos Prezidento rinkimuose dalyvavusių kandidatų rinkimų programą dėl VRK joje nustatytų teiginių, nukreiptų prieš tarptautinius Lietuvos įsipareigojimus, įskaitant Lietuvos narystę NATO, ir to, kad, VRK vertinimu, programa siekiama skleisti nepasitikėjimą užsieniečiais, valdžia vadinama „išdavikais“, ir LVAT išaiškinus, jog VRK turi ne tik teisę, bet ir pareigą tikrinti kandidatų rinkimų programas ir kandidatų programų leidinyje nespausdinti kandidatų programos nuostatų, neatitinkančių Konstitucijos ir Rinkimų kodekso, VRK 2024 m. balandžio 6 d. priėmė sprendimą, kuriuo visgi nusprendė VRK leidžiamame kandidatų rinkimų programų leidinyje išspausdinti kandidato rinkimų programą, kurią spausdinti buvo kategoriškai atsisakiusi. Naujajame savo sprendime VRK nurodė, kad nors kandidato programa VRK kelia abejonių dėl jos atitikties rinkimų principams, prioritetas turi būti teikiamas rinkimų operatyvumui ir rinkėjų teisei gauti informaciją apie kandidatus[68].

Visgi, VRK 2024 m. balandžio 6 d. priėmus sprendimą dėl kandidato programos, kuri VRK kėlė abejonių dėl atitikties Lietuvos Respublikos prisiimtiems tarptautiniams įsipareigojimams, spausdinimo taip ir liko neaišku, ar kandidato rinkimų programa atitinka Konstitucijoje, Rinkimų kodekse ir kituose teisės aktuose nustatytus reikalavimus, ar jiems prieštarauja. Dėl to kyla abejonių, ar tokiais veiksmais nebuvo pažeisti ne tik tarptautiniai įsipareigojimai, bet ir tokie pamatiniai teisinės valstybės principo elementai, kaip teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas. Neužtikrinus asmens teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo, nebūtų užtikrintas asmens pasitikėjimas valstybe ir teise. Manytina, kad šiuo atveju VRK turėjo rasti pusiausvyrą tarp rinkėjų teisės žinoti ir viešojo intereso ir tai turėjo būti padaryta nepriklausomai nuo to, kiek laiko buvo likę iki rinkimų ir kokias procedūras reikia atlikti. VRK

66 Lietuvos administracinio teismo 2024 m. balandžio 1 d. – 2024 m. balandžio 30 d. praktikos apžvalga.

67 *Ibid.*

68 Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos 2024 m. balandžio 6 d. sprendimas Nr. Sp-91.

sprendimų nenuoseklumas (pirma atsisakymas spausdinti programą, o vėliau – sprendimas visgi ją spausdinti) kelia abejonių dėl sprendimų priėmimo procesų skaidrumo ir profesionalumo. Tokie veiksmai mažina pasitikėjimą rinkimų organizatoriaus veikla.

Kita vertus, kaip savo sprendime pažymėjo LVAT, VRK kyla pareiga atsisakyti skelbti rinkimų programą leidinyje tik tuo atveju, jeigu nustatoma, kad rinkimų programa neatitinka Konstitucijos ir Rinkimų kodekso reikalavimų. Kitaip tariant, abejonės nėra pagrįstas ir teisėtas pagrindas atsisakyti VRK leidžiamuose leidiniuose skelbti kandidato programą ir per juos supažindinti rinkėjus su rinkimuose dalyvaujančiais kandidatais.

1.3.2.4. Dėl skundų teismingumo

2024 m. LVAT buvo nagrinėjama nemažai bylų, kuriose teismas išaiškino, kokiose bylose ir kokiais atvejais skundai dėl rinkimų ginčų gali būti paduodami tiesiogiai LVAT.

Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 17 straipsnio 1 dalies 9 punkte nustatyta, kad administraciniai teismai sprendžia bylas dėl Rinkimų kodekso ir Lietuvos Respublikos referendumo konstitucinio įstatymo pažeidimų. ABTĮ 20 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad Regionų administracinis teismas yra pirmoji instancija administracinėms byloms, nurodytoms šio įstatymo 17 straipsnyje, išskyrus bylas, nurodytas šio įstatymo 17 straipsnio 1 dalies 11, 13 ir 14 punktuose. ABTĮ 21 straipsnio 1 dalies 3 punkte nustatyta, kad Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra galutinė instancija byloms pagal skundus dėl VRK sprendimų ar neveikimo, išskyrus skundus, kurie priskirti Konstitucinio Teismo kompetencijai.

Vadovaujantis Rinkimų kodekso 44 straipsnio 6 dalimi, VRK sprendimai gali būti skundžiami šiame kodekse nustatyta tvarka. Rinkimų kodekso 185 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta, kad VRK sprendimai dėl šio straipsnio 2 dalyje nurodytų skundų, taip pat dėl rinkimų politinės kampanijos dalyvio statuso praradimo, rinkėjų parašų rinkimo reikalavimų pažeidimo arba šios komisijos neveikimas per 3 dienas nuo jos sprendimo įsigaliojimo dienos arba nuo tos dienos, kai sprendimas turėjo būti priimtas, gali būti skundžiami Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui.

Rinkimų kodekso 189 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad savivaldybių tarybų ir merų rinkimuose ar rinkimuose į Europos Parlamentą VRK sprendimai dėl balsų skaičiavimo rezultatų, balsų skaičiavimo protokolo surašymo ar rezultatų nustatymo per 5 dienas nuo sprendimo įsigaliojimo dienos arba šios komisijos neveikimas per 5 dienas nuo tos dienos, kai kodekse nustatytais terminais sprendimas turėjo būti priimtas, gali būti skundžiami Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui.

LVAT, aiškindamas Administracinių bylų teisenos įstatymo ir Rinkimų kodekso nuostatas, susijusias su skundo dėl VRK sprendimo teikimu tiesiogiai LVAT, nurodė, kad „skundai LVAT, kaip pirmajai ir vienintelei instancijai, gali būti teikiami tik griežtai vadovaujantis Rinkimų

kodekso nuostatomis“[69]. Taigi LVAT, kaip vienintelei instancijai, gali būti skundžiami ne bet kokie VRK priimti sprendimai, o tik nurodyti Rinkimų kodekso 185 straipsnio 2 dalyje ir dėl rinkimų politinės kampanijos dalyvio statuso praradimo, rinkėjų parašų rinkimo reikalavimų pažeidimo, taip pat LVAT gali būti skundžiamas su tuo susijęs VRK neveikimas[70]. Be to, gali būti skundžiamas ne bet koks VRK neveikimas, o tik aiškiai įvardytose srityse – kai nėra priimami sprendimai Rinkimų kodekso 185 straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais, taip pat sprendimai dėl rinkimų politinės kampanijos dalyvio statuso praradimo ir rinkėjų parašų rinkimo reikalavimų pažeidimo. Kitaip tariant, suinteresuoti asmenys, manantys, kad VRK priimtais sprendimais buvo pažeistos jų teisės, pirmiausia turi įvertinti, koks yra sprendimo turinys, ir tik tuomet kreiptis dėl to sprendimo į kompetentingą teismą. Nors rinkimų laikotarpiu tarp rinkimų organizatoriaus ir suinteresuoto asmens kilusius ginčus LVAT nagrinėja pakankamai greitai, tai nėra pakankamas pagrindas reikalauti, kad LVAT rinkimų laikotarpiu išnagrinėtų visus su rinkimais susijusius ginčus. Kita vertus, galbūt vertėtų apsvarstyti galimybę LVAT būti lankstesniam skundų teismingumo klausimais rinkimų laikotarpiu, kad būtų greičiau užtikrinamas teisingumas ir sumažėtų procesiniai trikdžiai.

Visgi, atsižvelgiant į tai, kad 2024 m. į LVAT tiesiogiai su skundais dėl VRK priimtų sprendimų ir (ar) neveikimo, kurie šiam teismui nebuvo teismingi, kreipėsi nemažai pareiškėjų, manytina, kad VRK tiek savo priimamuose sprendimuose, tiek teikdama pareiškėjams informaciją turėtų išsamiau informuoti apie VRK sprendimų ir (ar) neveikimo apskundimo galimybes – tai užtikrintų sklandesnį teisminį procesą.

1.3.2.5. Dėl rinkimų rezultatų apskundimo

LVAT 2024 m. taip pat buvo nagrinėjama pareiškėjų skundų dėl rinkimų rezultatų pripažinimo negaliojančiais.

Nors rinkimų rezultatai gali netenkinti daugybės suinteresuotų asmenų, įstatymų leidėjas Rinkimų kodekso 191 straipsnyje yra imperatyviai nurodęs, kad dėl rinkimų rezultatų su paklausimu galima kreiptis į specialią instituciją – Konstitucinį Teismą, ir tokią teisę turi tik griežtai apibrėžtas subjektų ratas – Respublikos Prezidentas arba Seimas. Kiti asmenys teisinio pagrindo kreiptis į Konstitucinį Teismą neturi. Be to, remiantis Konstitucinio Teismo įstatymo 77 straipsniu, su paklausimu, ar nebuvo pažeistas Rinkimų kodeksas rengiant ir vykdant rinkimus konkrečioje

69 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. kovo 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eR-8-415/2024; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. kovo 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eR-9-1047/2024; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. balandžio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eR-23-602/2024, 2024 m. balandžio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eR-24-463/2024, 2024 m. gegužės 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eR-25-556/2024, 2024 m. gegužės 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eR-28-525/2024, 2024 m. gegužės 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eR-30-624/2024 ir kt.

70 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. spalio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. R-62-662/2024.

rinkimų apygardoje per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus, galima kreiptis į Konstitucinį Teismą ne vėliau kaip per 3 dienas po to, kai oficialiai paskelbiamas VRK sprendimas dėl rinkimų galutinių rezultatų toje rinkimų apygardoje nustatymo arba dėl laisvos Seimo nario vietos atsiradimo ar užėmimo. Taigi praleistas kreipimosi į Konstitucinį Teismą terminas taip pat yra pagrindas tokį kreipimąsi atmesti. Tuo siekiama užtikrinti teisinį tikrumą ir valstybės stabilumą.

Vienu iš atvejų pareiškėjas, kreipdamasis ne į Konstitucinį Teismą, o į LVAT siekė, kad 2024 m. Seimo rinkimų rezultatai būtų pripažinti negaliojančiais. Teisėjų kolegija, įvertinusi pareiškėjo skunde suformuluotą reikalavimą anuliuoti rinkimų rezultatus, įpareigoti VRK organizuoti naujus rinkimus ir kitus skundo reikalavimus, nustatė, kad pareiškėjo siekiamas inicijuoti ginčas nenagrinėtinas Lietuvos vyriausiajame administraciniame teisme[71]. Tam, kad rinkiminis ginčas būtų nagrinėjamas LVAT, turi būti ne tik tinkamai suformuluoti skundo reikalavimai (tai iš esmės svarbu kiekvienam LVAT teikiamam skundui), nurodytas faktinis ir teisinis jo pagrindas, bet ir atitinkamo skundo nagrinėjimas priskirtas LVAT kompetencijai. Jeigu LVAT teikiamas skundas, kurį prašoma nagrinėti Rinkimų kodekso 185 straipsnio 6 dalyje ir 189 straipsnio 4 dalyje nustatyta tvarka, bet skundo dėl Rinkimų kodekso pažeidimo per Respublikos Prezidento ar Seimo rinkimus nagrinėjimas priskirtas Konstitucinio Teismo kompetencijai (Rinkimų kodekso 191 straipsnis), LVAT laikosi pozicijos, kad yra pagrindas atsisakyti priimti pareiškėjo skundą nagrinėti LVAT remiantis ABTĮ 33 straipsnio 2 dalies 1 punkte nurodytu pagrindu (skundas nenagrinėtinas teismų ABTĮ nustatyta tvarka). Tiesiog LVAT nėra kompetentingas teismas ginčams dėl rinkimų rezultatų panaikinimo. LVAT nagrinėjami tik rinkimų komisijų sprendimai dėl šių protokolų patvirtinimo (Rinkimų kodekso 191 straipsnio 2 dalis).

Taigi, nors ginčai dėl rinkimų rezultatų gali pasirodyti kaip natūralus demokratinio proceso elementas, teisiniai mechanizmai užtikrina, kad jie būtų sprendžiami pagal aiškiai nustatytas procedūras, kurios apsaugo tiek rinkimų rezultatų stabilumą, tiek rinkėjų pasitikėjimą rinkimų sistema. Galiausiai atsisakymas nagrinėti skundus, kurių nagrinėjimas nepriklauso LVAT kompetencijai, pabrėžia teisinį tikrumą, kurio siekiama, kad rinkimų rezultatai nebūtų nuolat užginčijami

Išvados

1. 2024 m. Seimo rinkimų organizavimo praktika parodė, kad, nors įstatymų leidėjo pastangos užtikrinti rinkimų proceso skaidrumą ir rinkėjų teisę gauti svarbią informaciją apie kandidatus yra svarbios, šiuos tikslus įgyvendinant praktikoje susiduriama su reikšmingais iššūkiais. Viešojo administravimo spragos, susijusios su selektyviu ir ne laiku atliekamu kandidatų duomenų tikrinimu ir neaiškumais dėl kompetentingų institucijų pateikiamos informacijos, kelia abejonių dėl rinkimų proceso sąžiningumo ir institucijų veiklos efektyvumo.

71 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. gruodžio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. R-73-662/2024.

Tai skatina ne tik peržiūrėti ir tobulinti teisinį reguliavimą, bet ir užtikrinti geresnį institucijų tarpusavio bendradarbiavimą. Tik taip galima didinti rinkimų proceso skaidrumą, užtikrinti kandidatų lygiateisiškumą ir kurti rinkėjų pasitikėjimą rinkimų sistema.

2. Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos priimami sprendimai dėl kandidatų rinkimų programų turinio turi būti pagrįsti ir motyvuoti, aiškiai nurodant teisinius pagrindus ir aplinkybes, kodėl tam tikri programos teiginiai neatitinka teisės aktų ir negali būti spausdinami kandidatų programų leidinyje. Priešingu atveju gali kilti grėsmė dėl kandidatų teisių ir rinkėjų teisės gauti informaciją pažeidimo.
3. Reikalavimas rinkimų užstatą sumokėti iš asmeninės sąskaitos kredito įstaigoje užtikrina rinkimų skaidrumą, kandidatų lygiateisiškumą ir demokratinių rinkimų principų laikymąsi.
4. Rinkimų ginčų nagrinėjimui taikomos aiškiai apibrėžtos teisinės ribos, jų būtina griežtai laikytis. Siekiant užtikrinti efektyvesnį teisminį procesą ir užkirsti kelią nepagrįstų skundų skaičiaus didėjimui, siūlytina aktyviau informuoti suinteresuotus asmenis apie apskundimo procedūras.

Developments in Electorial Law in 2024

Mykolas Romeris University Law School
Public Law Institute
Laura Matjošaitytė
E-mail: laura_matjosaityte@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-03

Summary. *The article reveals what changes in the legal regulation of the 2024 elections have been implemented and which are proposed to be implemented by amending the Electoral Code of the Republic of Lithuania. It analyses the reasons that have led to the emergence of such changes, and discusses the most relevant case law in electoral cases from 2024.*

Keywords: *elections; Electoral Code of the Republic of Lithuania; passive suffrage; candidates' questionnaire; candidates' data; electoral deposit; election programme.*

1.4. Lietuvos Baudžiamojo kodekso normų peržiūros priežastys, kryptys ir vertinimas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Prof. dr. Andrius Nevera
El. paštas anevera@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-04

Santrauka. *Straipsnyje analizuojami Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK, baudžiamasis įstatymas, Lietuvos baudžiamasis įstatymas) pakeitimai ir papildymai, padaryti per 2024 metus. Juos lėmė keli veiksniai. Svarbiausias – XVIII Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimas, susijęs su iniciatyva atlikti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso ex post vertinimą, inter alia siekiant subalansuoti bausmių ir baudžiamojo poveikio sistemas*[1]*. Įgyvendinant šiuos tikslus, 2024 metais priimti du įstatymai, esmingai atnaujinę BK bendrąją ir specialiąją dalis. Pakeitimus taip pat lėmė ir siekis tobulinti baudžiamosios atsakomybės sąlygas už manipuliavimą sporto varžybomis; už nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus krašto apsaugos tarnybai ir mobilizacijai; taip pat ir už nusikaltimus Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai. Siekis įgyvendinti 2017 m. kovo 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos (ES) 2017/541 dėl kovos su terorizmu, pakeičiančios pamatinį Tarybos sprendimą 2002/475/TVR ir iš dalies keičiančios Tarybos sprendimą 2005/671/TVR nuostatas (toliau – Direktyva (ES) 2017/541), lėmė esminius bendrininkavimo instituto reglamentavimo pokyčius ir nustatė atsakomybės už teroristinės grupės arba organizuotos teroristinės grupės kūrimą, vadovavimą atitinkamai grupei ar dalyvavimą jų veikloje. Europos Komisijai identifikavus BK trūkumus dėl 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pamatinio sprendimo 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos (toliau – Pamatinis sprendimas 2002/584/TVR) ir 2022 m. vasario 16 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos (ES) 2022/228, kuria dėl suderinimo su Sąjungos asmens duomenų apsaugos taisyklėmis iš dalies keičiama Direktyva 2014/41/ES (toliau – Direktyva 2022/228), nuostatų perkėlimo į nacionalinę teisę, iškilo poreikis plėsti atsisakymo vykdyti Europos arešto orderį pagrindus. 2022 m. gruodžio 14 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos (ES) 2022/2557 dėl ypatingos svarbos subjektų atsparumo, kuria panaikinama Tarybos direktyva 2008/114/EB (toliau – Direktyva (ES) 2022/2557) nuostatų perkėlimas į mūsų valstybės teisę, lėmė poreikį tobulinti ir melagingo pranešimo apie visuomenei gresiantį pavojų ar ištikusią nelaimę atsakomybės sąlygas.*

Aktualizavus šiuos baudžiamojo įstatymo pakeitimus, kyla poreikis juos įvertinti ir pasiūlyti pildomų ar net kitokių sprendinių, kurie atlieptų baudžiamosios teisės, kaip ultima ratio teisės paskirtį, išties subalansuotų Lietuvos baudžiamąją politiką. Straipsnyje kritiškai pasisakoma ne apie

1 „Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. XIV-72 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, TAR, 2020-12-11, Nr. 27121.

vieną sprendimą, susijusį su baudžiamosios atsakomybės griežtinimu. Kritiškai vertinamos ir tos baudžiamojo įstatymo pataisos, kurios atliepia tik šios dienos poreikį, eliminuoja toliaregiškumą ir atsiriboja nuo mokslinio įdirbio.

***Reikšminiai žodžiai**: baudžiamoji jurisdikcija, bauda, juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė, baudžiamojo įstatymo galiojimas laike, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, pamatinis sprendimas, direktyva, Europos arešto orderis, specialiosios dalies normos sankcija, manipuliavimas sporto varžybomis, krašto apsaugos tarnyba, valstybės perversmas, padėjimas kitai valstybei veikti prieš Lietuvos Respubliką, šnipinėjimas, kolaboravimas, antikonstitucinė grupė ir organizacija, bendrininkavimo formos, teroristinė grupė, organizuota teroristinė grupė, ypatingos svarbos subjektas.*

Įvadas

2024 metais baigta XVIII Lietuvos Respublikos Vyriausybės (toliau – Vyriausybė) inicijuota ir nuo 2023 metų kryptingai įgyvendinama sisteminė Lietuvos baudžiamojo įstatymo pertvarka, kuri per visą jo gyvavimo laikotarpį yra didžiausia ir reikšmingiausia. Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plane skirtingais jos veiklos laikotarpiais buvo nustatyti atitinkami rodikliai: subalansuoti valstybės baudžiamąją politiką; atlikti bausmių taikymo reglamentavimo kompleksinę analizę ir sisteminę peržiūrą; atlikti nusikalstamų veikų sankcijų sistemos analizę; atnaujinti baudžiamojo poveikio priemonių katalogą[2], reformuoti juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės institutą, užtikrinti baudžiamojo įstatymo sankcijų proporcingumą, pagrįstumą ir tarpusavio suderinamumą[3]. Įgyvendinant šiuos rodiklius, 2024 metais baudžiamasis įstatymas pildytas ir keistas du kartus.

Pirmasis pakeitimų ir papildymų paketas priimtas 2024 m. balandžio 25 dieną, iš esmės jis susijęs su bendrosios dalies nuostatų pertvarkymu[4]. Naujuoju teisiniu reguliavimu Lietuvos Respublikos baudžiamosios jurisdikcijos principų sąrašas papildytas individualiu interesų apsaugos principu, kartu išplėstos ir personalinio principo taikymo ribas. Šie pakeitimai reikšmingi nustatant ir įgyvendinant atsakomybę pagal Lietuvos baudžiamąjį įstatymą, nes esmingai išplečiamas teisinis mūsų valstybės vertinimas ir pirmą kartą baudžiamuoju įstatymu pripažįstama, kad teisinis pilietybės santykis grindžiamas ne vienpusiu teisiniu santykiu, o abipusėmis teisėmis,

2 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. kovo 10 d. nutarimas Nr. 155 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano patvirtinimo“, TAR, 2021-03-17, Nr. 5318.

3 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2023 m. gruodžio 20 d. nutarimas Nr. 1006 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. kovo 10 d. nutarimo Nr. 155 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2023-12-22, Nr. 25188.

4 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 5, 7, 8, 18, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66,67, 69, 70, 72^2, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 97, 243, 244 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 5^1, 40^1, 58^1, 72^5, 72^6, 72^7, 72^8 straipsniais įstatymas“, TAR, 2024-05-02, Nr. 8214.

pareigomis ir gynyba. Taigi Lietuvos piliečiai turės galimybę siekti, kad užsienyje jiems nusikalstamas veikas padarę asmenys būtų persekiojami Lietuvoje. Anksčiau ir ypač tuomet, kai nuo nusikalstamos veikos Lietuvos piliečiai nukentėdavo užsienyje, jie galėjo tikėtis tik konsulinės pagalbos arba žmogiškosios užuojautos. Omenyje turint savotiškas individualių interesų apsaugos principo ir personalinio principo sąsajas, pakeistas ir BK 5 str., nustatant, kad į jo teisinį reguliavimą pateks ne tik užsienyje padaryti nusikaltimai, bet ir baudžiamieji nusižengimai.

Valstybės interesų apsaugos principas nuo pat pirmų jo įtvirtinimo baudžiamajame įstatyme dienų buvo susietas su veikos abipusio baudžiamumo reikalavimu (sąlyga). Toks teisinis reguliavimas sunkino ar net darė neįmanomą įgyvendinti šiuo principu paremtą mūsų valstybės baudžiamąją jurisdikciją dėl nusikaltimų, padarytų užsienyje Lietuvos valstybės interesams. Nepaisant to, kad apie būtinumą tokiu atveju atsiriboti nuo veikos abipusio baudžiamumo reikalavimo mokslinėje literatūroje pasisakyta dar XX a.[5], mūsuose ši mintis ilgai nepripažinta ar net ignoruota.

Tai, kad mūsų valstybės baudžiamųjų įstatymų leidyba yra specifinė, o tam tikrais atvejais net chaotiška, įrodo universalios jurisdikcijos principo reglamentavimo korekcijos. Kaip žinia, sisteminė BK pertvarka prasidėjo 2023 metais priimant įstatymą Nr. XIV-1925[6]. Šiuo teisės normų aktu *inter alia* buvo pertvarkyta ir baudžiamosios atsakomybės už kontrabandą sistema. Vienas iš neigiamų šios pertvarkos aspektų buvo tai, kad vietoj vieno kontrabandos straipsnio baudžiamajame įstatyme suformuoti papildomi septyni. Padarius šiuos pakeitimus, turėjo būti peržiūrimas ir universalų baudžiamosios jurisdikcijos principą įtvirtinantis BK 7 str., ypač 12 p., nes pagal tuomet galiojusią šios normos redakciją universalus principas galėjo būti taikomas ir už tokius su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis susijusius nusikaltimus, neturėjusius nieko bendra su tarptautinio pobūdžio nusikaltimais. Be to, BK 7 str. 12 p. redakcija suponavo ir tai, kad baudžiamumas universalaus principo pagrindu nustatytas tarptautinėse sutartyse net ir už sąvokas. Akivaizdu, kad tokį teisinį reglamentavimą reikėjo keisti, tai tam tikra apimtimi ir buvo įgyvendinta 2024 metais.

2024 m. balandžio 25 dieną priimtu įstatymu atsisakyta ilgą laiką taikytos ir bausmės individualizavimo principą iškreipiančios bausmės vidurkio taisyklės. Šis pakeitimas suteikia galimybę bausmę individualizuoti, skirti ją pagal padarytos nusikalstamos veikos aplinkybes, pirmiausia orientuojantis į minimalią konkretaus straipsnio normos sankciją, o ne matematiniais skaičiavimais grįstą vidurkį.

Formalistinio požiūrio atsisakyta sprendžiant klausimą ir dėl asmens pripažinimo

5 Plačiau žr., pavyzdžiui, Iain Cameron, *The protective principle of criminal jurisdiction in Nordic criminal law, Criminal law theory in transition Finish and comparative perspectives* (Helsinki, 1992), 548.

6 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 141, 156, 176, 178, 180, 181, 182, 183,184, 189^1, 190, 192, 195, 196, 197, 199, 199^1, 199^2, 200, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 212, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 224^1, 246, 248, 253, 255, 256, 267, 267^1, 277, 281 straipsnių ir XXIX skyriaus pavadinimo pakeitimo, kodekso papildymo 253^2, 256^2, 260^1, 266^1, 267^2, 267^3, 276^4, 282^1 straipsniais ir 186, 298 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas“, TAR, 2023-05-04, Nr. 8475.

recidyvistu, įpareigojant teismą atitinkamą sprendimą motyvuoti. Kita vertus, nustatyta, kad nuo baudžiamosios atsakomybės pagal laidavimą negali būti atleisti pavojingiausi nusikaltėliai – pavojingi recidyvistai.

Dėmesio skirta ir asmenims, kurie nusikalstamas veikas padaro būdami abstinencijos būsenos arba apsvaigę nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų ir tai turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui. Kai nėra baudžiamojo poveikio priemonių, nukreiptų į tokius kaltininkus, neabejotinai kuriama ir didinama pakartotinio nusikalstamumo grėsmė. Nauju teisiniu reguliavimu įtvirtinta galimybė teismui įpareigoti asmenį dalyvauti alkoholizmo ir narkomanijos prevencijos, ankstyvosios intervencijos, resocializacijos ar kitose programose ar kursuose. Svarbu ir tai, kad sudaromos sąlygos kartu su bausme skirti kuo daugiau baudžiamojo poveikio priemonių.

Mažinant realiai laisvės atėmimo bausmes atliekančių asmenų nustatyta, kad teismas gali visiškai arba iš dalies atidėti paskirtos bausmės vykdymą (išskyrus atvejus, kai padaromas labai sunkus nusikaltimas), jei paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymas aiškiai prieštarautų teisingumo principui. Nustatyta ir tai, kad ribotai pakaltinami asmenys gali būti ne tik baudžiami švelniau, bet ir atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės jiems taikant priverčiamąsias medicinos priemones.

Išskirtinio įstatymų leidėjų dėmesio susilaukė ir juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės institutas. Nauju teisiniu reguliavimu nustatoma, kad juridiniai asmenys gali būti atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės, jei: nusikalstama veika prarado pavojingumą dėl nusikalstamos veikos mažareikšmiškumo, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, yra baudžiamąją atsakomybę lengvinančių aplinkybių ir pagal laidavimą; išplečiamas juridinio asmens veiklos apribojimo bausmės turinys; didinama bauda, ją siejant su atitinkamais metais gautomis pajamomis; įtvirtinami papildomi bausmės skyrimą lemiantys kriterijai; įteisintos naujos ir tik juridiniams asmenims skiriamos baudžiamojo poveikio priemonės (draudimas juridiniam asmeniui dalyvauti viešuosiuose pirkimuose, gauti paramą, subsidiją ar dotaciją, draudimas reorganizuoti); nustatoma, kad nuosprendžius dėl juridinio asmens padaryto sunkaus ir labai sunkaus nusikaltimo reikės privalomai skelbti per visuomenės informavimo priemones.

Reikšmingi baudžiamosios politikos pokyčiai susieti ir su nepilnamečių baudžiamąja atsakomybe: įtvirtinta galimybė paskirti neturtinės žalos atlyginimą kaip auklėjamojo poveikio priemonę; numatytas imperatyvas nustatyti terminą, per kurį nepilnametis turi atlikti nemokamus darbus, kartu nurodant, kad jis negali būti trumpesnis nei vieni metai; nustatyta galimybė skirti įpareigojimus ir draudimus kartu; atsisakyta galimybės taikyti intensyvią priežiūrą. Galiausiai įstatymų leidėjas padarė ir redakcinių pakeitimų, sušvelnino baudžiamąją atsakomybę už vengimą vykdyti baudžiamojo poveikio priemones ir už juridiniam asmeniui paskirtos bausmės ar baudžiamojo poveikio priemonės nevykdymą.

Paskutinis XVIII Lietuvos Respublikos Vyriausybės inicijuotas sisteminės Lietuvos

baudžiamojo įstatymo pertvarkos paketas priimtas 2024 metų lapkričio 7 d. įstatymu Nr. XIV-3060[7]. Juo siekta subalansuoti baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies net 152 straipsnių normų sankcijas, tikintis, kad baudžiamoji atsakomybė už atitinkamas veikas bus proporcingesnė nei iki tol. Įsigaliojus šiems pakeitimams, asmenys, kurie padarys nusikaltimus vaikams, seksualinius ar smurtinius nusikaltimus, bus baudžiami griežtesne bausme. Be to, už smurtinius ir seksualinius nusikaltimus baudžiamoji atsakomybė griežtinama atsisakant baudos bausmės.

Gerokai didinama ir terminuoto laisvės atėmimo bausmė už genocidą ir tarptautinės teisės draudžiamą elgesį su žmonėmis. Straipsnio normos sankcijos minimumas didinamas ir už neteisėtą valstybės paslapties atskleidimą, įgijimą, perleidimą, laikymą, jeigu nėra šnipinėjimo požymių. Šis pokytis lemia atitinkamų nusikaltimų kategorijos kaitą – jie tampa apysunkiais.

Balansuojant atsakomybę, iš apysunkių nusikaltimų sankcijų išbraukta švelniausia bausmė – viešieji darbai. Kita vertus, už apysunkius nusikaltimus nustatomos alternatyvios terminuotam laisvės atėmimui bausmės – bauda arba laisvės apribojimas. Be to, už neatsargų sunkų sveikatos sutrikdymą, neatsargų gyvybės atėmimą, dokumentų ir antspaudų klastojimą, netikros elektroninės mokėjimo priemonės pagaminimą ar klastojimą ir daugelį kitų nusikaltimų sušvelninta viršutinė terminuoto laisvės atėmimo bausmės riba.

Šio etapo pakeitimai susiję ir su dviejų bendrosios dalies straipsnių korekcijomis: tikslintas BK 113[1] str. pavadinimas griežtesnio baudžiamojo įstatymo galiojimo atgal (BK 3 str. 3 d.) kontekste ir nustatyta, kad baudžiamąją atsakomybę sunkins atvejai, kai nusikalstama dėl religinio motyvo.

Be minėtų sisteminių BK pokyčių, 2024 metais baudžiamasis įstatymas buvo keičiamas arba pildomas dar šešis kartus. Iš jų du pakeitimai susiję su Europos Sąjungos (toliau – ES) teisės aktų įgyvendinimu: Direktyva 2017/541[8] ir Direktyva (ES) 2022/2557[9]. Baudžiamojo įstatymo kaitai įtakos turėjo ir siekis nacionalinį teisinį reglamentavimą priderinti prie 2014 m. Europos Tarybos konvencijos dėl manipuliavimo sporto varžybomis[10] (toliau – Manipuliavimo sporto varžybomis konvencija), nes reikėjo suvienodinti sąvokas. Poreikis suvienodinti sąvokas pagal

---

7 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 60, 99, 100, 100[1], 100[2], 100[3], 103, 107, 108, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131,132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 147[1], 147[2], 148, 149, 150, 151, 151[1], 152, 152[1], 156, 156, 157, 159, 160, 161,162, 169, 170, 170[1], 170[2], 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182[1], 185, 188, 189, 189[1], 191, 192, 193, 194, 196, 198, 198[1], 198[2], 202, 206, 207, 208, 209,210, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 249[1], 250, 250[2], 250[4], 250[5], 251, 256, 256[1], 257, 257[1], 258, 259, 262, 265, 267, 267[1], 267[2], 267[3], 268, 270, 270[2], 270[3], 273, 274, 275, 276, 276[1], 276[2], 276[3], 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 292[1], 294, 295, 296,297, 299, 300, 301, 302, 302[1], 303, 304, 306, 306[1], 306[2], 307, 308, 309, 310, 311, 312 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas“, TAR, 2024-11-12, Nr. 19686.

8 „2017 m. kovo 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2017/541 dėl kovos su terorizmu, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/475/TVR ir iš dalies keičianti Tarybos sprendimą 2005/671/TVR“, OL L 88, 2017 3 31, p. 6–21, EUR-LEX, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=celex%3A32017L0541.

9 „2022 m. gruodžio 14 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2022/2557 dėl ypatingos svarbos subjektų atsparumo, kuria panaikinama Tarybos direktyva 2008/114/EB“, OL L 333, 2022 12 27, p. 164–198, EUR-LEX, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2557.

10 „Europos Tarybos konvencija dėl manipuliavimo sporto varžybomis“, TAR, 2024-07-16, Nr. 13093.

Pamatinį sprendimą 2002/584/TVR[11] ir Direktyvą 2022/228[12] lėmė asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį sąlygų reglamentavimo pokyčius.

Galiausiai baudžiamasis įstatymas buvo pildomas pateikiant alternatyvios krašto apsaugos tarnybos prievolininko sąvoką ir nustatant atsakomybės sąlygas už tokios tarnybos vengimą. Dėl išsamesnio ir tikslesnio reglamentavimo patikslinta vengimo atlikti tikrąją karo tarnybą nusikaltimo sudėtis.

Taigi aukščiau aptarti baudžiamojo įstatymo pakeitimai ir papildymai yra šio mokslinio straipsnio objektas. Analizuojant plataus masto naujoves, siekiama išsiaiškinti, ar tikrai visais atvejais pasirinkti veiksmingiausi ir šiuolaikiškiausi sprendiniai, ypač turint omenyje, kad dalis pokyčių susiję su griežtinama baudžiamąja politika.

Šiems tikslams įgyvendinti straipsnyje taikomi teisiniams tyrimams įprasti metodai (teisinės analizės, sisteminis, teleologinis, istorinis ir kt.).

1.4.1. Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies naujovės, jų pagrįstumo vertinimas ir tobulinimo vektoriai

Baudžiamojo įstatymo bendrosios dalies pakeitimai ir papildymai pirmiausia sietini su XVIII Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos (toliau – Programa) nuostatų įgyvendinimu. Vienas iš šios Vyriausybės tikslų, vertinant Programos rodiklius, buvo siekis subalansuoti baudžiamąją politiką, kuri įgyvendintų *ultima ratio* principą kuo plačiau. Vyriausybė, vertindama 2024 m. balandžio 25 dieną priimtą BK pakeitimo ir papildymo paketą, pasisakė net ir apie tai, kad atitinkamų pokyčių tikslas pasiekti, jog už padarytus nusikaltimus būtų baudžiama proporcingai[13].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – KT) jurisprudencija iš esmės ne kartą konstatavo, kad vienas iš konstitucinio teisinės valstybės principo elementų yra konstitucinis proporcingumo principas, kuris reiškia, kad įstatymo nustatytos priemonės turi atitikti teisėtus ir visuomenei svarbius tikslus, jos turi būti būtinos minėtiems tikslams pasiekti ir neturi varžyti asmens teisių ir laisvių akivaizdžiai labiau, negu reikia šiems tikslams pasiekti[14]. Kita vertus, mokslinėje literatūroje proporcingumo principas jau ganėtinai seniai suprantamas kaip teisingumo principo sinonimas[15], o tai yra visiškai logiška, nes kiekvienas neproporcingas teisinis

11 „2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos“, OL L 190, 2002 7 18, p. 1–20, EUR-LEX, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32002F0584.

12 „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2022/228 2022 m. vasario 16 d. kuria dėl suderinimo su Sąjungos asmens duomenų apsaugos taisyklėmis iš dalies keičiama Direktyva 2014/41/ES“, OL L 39, 2022 2 21, p. 1–3, EUR-LEX, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32022L0228.

13 Ewelina Dobrowolska, „Baudžiamasis kodeksas tampa veiksmingesnis ir modernesnis“, *Infolex*, 2024 m. balandžio 25 d., https://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=129480#

14 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 4 d. nutarimas“, TAR, 2024-06-04, Nr. 10188.

15 John Smith ir Brian Hogan, *Criminal Law. Fouth edition* (London: Butterworths, 1978), 7.

sprendimas nėra ir teisingas.

Nepaisant to, kad dažniausiai proporcingumo (teisingumo) sąvoka siejama su skiriamomis bausmėmis (baudimu) ir taikomomis baudžiamojo poveikio priemonėmis[16], vis dėlto pritartina pozicijai, kad proporcingumo principas (proporcingumo taisyklės) vienodai taikomas (galioja) visoms trims valstybinės valdžios grandims (įstatymų leidžiamajai, vykdomajai ir teisminei)[17], nes jis taikomas viešojoje teisėje bendrai ir privalomas visiems valstybės veiksmams, nepaisant formos ir turinio[18].

Pritariant šiai proporcingumo sampratai ir atitinkamo turinio kontekste vertinant nagrinėjamus BK pakeitimus ir papildymus, pirmiausia dėmesys atkreiptinas į tai, kad BK 5^1 str. nustatant užsieniečių baudžiamosios atsakomybės už užsienyje padarytas nusikalstamas veikas Lietuvos Respublikos piliečiams ir kitiems nuolat Lietuvoje gyvenantiems asmenims sąlygas, buvo išplėstas valstybės baudžiamosios jurisdikcijų principų sąrašas. Šis pokytis vertintinas itin palankiai, nes pirmiausia Lietuvos piliečiai, taip pat ir nuolat Lietuvoje gyvenantys užsieniečiai ilgą laiką negalėjo tikėtis deramos apsaugos dėl skriaudos, kuri jiems padaryta būnant užsienyje, arba tokiais atvejais, kai jie būna Lietuvoje, bet pagal nusikalstamos veikos padarymo vietos nustatymo taisykles (BK 4 str. 3 d.) sprendžiama, kad nusikalstama veika padaryta užsienyje[19].

Nepaisant to, kad KT dar 1994 metų balandžio 13 d. nutarime pasisakė apie tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (toliau – Konstitucija) įtvirtinta pamatinė pilietybės instituto nuostata, jog pilietybė yra nuolatinis asmens politinis, teisinis ryšys su konkrečia valstybe, grindžiamas abipusėmis teisėmis bei pareigomis ir iš jų išplaukiančiu savitarpio pasitikėjimu, ištikimybe bei gynyba, Lietuvos baudžiamajame įstatyme net kelis dešimtmečius nebuvo normų, kurios įtvirtintų pareigą užtikrinti Lietuvos piliečių apsaugą nuo užsienyje jiems padarytų nusikalstamų veikų. Kitaip tariant, Lietuvos baudžiamasis įstatymas pilietybės teisinį santykį ilgą laiką suprato kitaip nei Konstitucija.

Kita vertus, baudžiamajame įstatyme įtvirtinus vadinamąjį individualių interesų apsaugos, arba kitaip dar vadinamą, pasyvųjį personalinį principą (vok. *Individualschutsprinzip*, angl. *passive personality principle*), kyla poreikis išsiaiškinti, ar toks pokytis atitinka proporcingumo reikalavimą keliais šio principo turinio aspektais. Visų pirma, kyla klausimas, ar XIX a. pabaigoje

16 Gintaras Goda, „Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga lyginamoji teisinė analizė“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 1995).

17 Aharon Barak, *Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 380.

18 Egidijus Losis, „Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2010), 45.

19 Ryškiausias tokios situacijos pavyzdys susijęs su atveju, kuomet po suklastotų 2020 m. rugpjūčio mėnesį Baltarusijos Respublikos prezidento rinkimų prieš taikius protestuotojus buvo panaudota itin stipri fizinė jėga, lėmusi ir Lietuvos pilietės Marijos Matusevič sužalojimą. Paradoksaliausias šio atvejo aspektas yra tai, kad fizinio ir psichologinio smurto banga prieš Lietuvos pilietę sustiprėjo po to, kai pas ją buvo rastas Lietuvos Respublikos piliečio pasas. Plačiau: „Baltarusijoje sumušta Lietuvos pilietė papasakojo apie patirtą siaubą: pamatę lietuvišką pasą talžė dar stipriau“, *LRT*, 2021 m. sausio 18 d., https://www.lrt.lt/lituanica/aktualijos/751/1323919/baltarusijoje-sumusta-lietuvos-piliete-papasakojo-apie-patirta-siauba-pamate-lietuviska-pasa-talze-dar-stipriau.

– XX a. pradžioje susiformavęs individualių interesų apsaugos principas turėtų būti susietas tik su baudimu už nusikaltimus ar ir už baudžiamuosius nusižengimus.

Lietuvos įstatymo leidėjo manymu, baudžiamoji atsakomybė pagal Lietuvos baudžiamąjį įstatymą turi kilti bet kuriuo atveju, t. y. padarius tiek nusikaltimą, tiek ir baudžiamąjį nusižengimą. Tačiau svarbu suprasti, kad tie valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai, kurie nustato atsakomybę pagal atitinkamos šalies teisę už nusikalstamas veikas, padarytas už jos teritorijos ribų, jau savaime reiškia išplėstą valstybės jurisdikciją. Dėl šios priežasties turi būti vadovaujamasi labai rimtais argumentais nustatant šio principo rėmus, o tiksliau tariant, į šio principo veikimo sritį patenkančias veikas.

Primintina, kad atskirų valstybių teisėje nustatyta, jog individualių interesų apsaugos principo pagrindu baudžiami iš esmės tik už rimtus teisės pažeidimus[20]. Šio pasirinkimo pagrindas – siekis atsiriboti nuo baudžiamumo už tokias veikas, kurios nedaro esminės žalos baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms. Dažniausiai tokios veikos nepriskirtinos veikoms, už kurias baudžiamumą nustato baudžiamasis įstatymas. Todėl vargu ar pateisinama nustatyti, kad individualių interesų apsaugos principo pagrindu gali būti baudžiama dėl užsienyje padaryto baudžiamojo nusižengimo. Manytina, kad toks teisinis reguliavimas neproporcingas, nes kito suvereno teritorijoje padarytas nedidelės vertės svetimo turto pagrobimas vargu ar gali būti ištirtas Lietuvoje, ypač tuo atveju, jei nusikalstamos veikos padarymo vietos valstybė arba kaltininko pilietybės valstybė atsisako vykdyti baudžiamąjį persekiojimą arba jo nevykdo. Be to, atkreiptinas dėmesys į tai, kad individualių interesų apsaugos principui taikytinas ir abipusio baudžiamumo reikalavimas (BK 8 str.), todėl yra labai didelė tikimybė, kad už mažai pavojingą teisės pažeidimą jo padarymo valstybėje nebus nustatyta baudžiamoji atsakomybė. Galiausiai svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad teisiškai bendradarbiaujama baudžiamosiose bylose ekstradicijos ar Europos arešto orderio lygiais tik tuo atveju, jei už atitinkamą veiką baudžiama bent jau vienų metų laisvės atėmimo bausme.

BK 12 str. norma nustato, kad baudžiamasis nusižengimas yra tokia pavojinga veika, už kurią baudžiama bausme, nesusijusia su laisvės atėmimu, išskyrus areštą. Kitaip tariant, daugiau nei akivaizdu, kad baudžiamieji nusižengimai nėra tokios veikos, dėl kurių valstybės teisiškai bendradarbiautų, nes tai paprasčiausiai neapsimoka, neracionalu. Taigi galima prognozuoti, kad tuo atveju, jei Lietuvai iškils poreikis užsienietį persekioti ir bausti BK 5^1 str. pagrindu už baudžiamąjį nusižengimą, atitinkamas ketinimas nebus įgyvendintas dėl vadinamojo per mažo baudžiamumo už atitinkamą veiką.

Minėta, kad Lietuvos baudžiamoji jurisdikcija individualių interesų apsaugos principo pagrindu galima tik tuomet, jei nusikalstamos veikos padarymo vietos valstybė arba kaltininko pilietybės valstybė atsisako vykdyti baudžiamąjį persekiojimą arba jo nevykdo. Iš pirmo žvilgsnio tokia formuluotė yra gana pragmatinė, praktinė, suteikianti pirmumo teisę įgyvendinti savo

20 Tim Hiller, *Sourcebook on Public International Law, 1st Edition* (London, Sydney: Cavendish Publishing Limited, 1998), 279.

baudžiamąją jurisdikciją nusikalstamos veikos padarymo vietos valstybei arba kaltininko pilietybės valstybei. Tačiau kyla klausimas, kokiomis teisinėmis priemonėmis bus išsiaiškinta, ar yra atitinkama sąlyga, jei Lietuvoje nebus pradėtas ikiteisminis tyrimas, kai taps žinoma apie į BK 5[1] str. sritį patenkančią padarytą nusikalstamą veiką. Juk valstybių teisinis bendradarbiavimas galimas tik ikiteisminio tyrimo ar baudžiamosios bylos lygiais. Taigi vien dėl šios priežasties akivaizdu, kad aktualizuota sąlyga yra perteklinė. Be to, visiškai nesuprantama ir tai, kodėl šioje sąlygoje nurodoma tik kaltininko pilietybės valstybė, nes konkrečios nusikalstamos veikos kaltininkas gali būti ir asmuo, neturintis pilietybės.

BK 5[1] str. nustačius jo taikymą tiek dėl nusikaltimų, tiek ir dėl baudžiamųjų nusižengimų, iškilo poreikis atitinkamai redaguoti ir BK 5 str. Nes pripažinti individualių interesų apsaugos principą yra būtina personalinio principo (aktyvaus personalinio principo) pripažinimo pasekmė, nes tik tokiu atveju galima kalbėti apie abipusį valstybės ir jos piliečių bei joje nuolat gyvenančių asmenų ryšį. Kitaip tariant, individualių interesų apsaugos ir personalinis principai yra tarsi dvi vienos monetos pusės. Taigi atitinkami BK 5 str. pakeitimai šiuo požiūriu yra logiški. Tačiau iki to atlikta analizė, manau, įtikinamai įrodo, kad pirminė šio straipsnio redakcija, nustatanti šio principo taikymą tik dėl nusikaltimų, buvo kur kas pragmatiškesnė ir proporcingesnė.

Analizuojant atitinkamus BK pakeitimus ir papildymus svarbu pabrėžti, kad juos rengiant neįsigilinta į tai, jog BK 8 str. 1 d. įtvirtinta veikos abipusio baudžiamumo sąlyga negalės būti įgyvendinta tuo atveju, jei nusikalstama veika bus padaryta ne užsienio valstybėje, o teritorijose ar zonose, kuriose nė viena valstybė neįgyvendina savo suvereniteto (atvira jūra, kosmoso erdvė, vadinamosios *terra nulius* teritorijos), arba niekam nepriklausančiuose objektuose, kurie plaukia atvira jūra ar virš jos skrenda. Manytina, kad šiuo klausimu būtina diskutuoti ir ateityje padaryti BK pakeitimus, kurie ne iliuziškai, o iš tiesų įgyvendintų baudžiamosios atsakomybės neišvengiamumo principą. Vienas iš galimų sprendinių – įtvirtinti nuostatą, kad aukščiau nurodytais atvejais asmens baudžiamumas personalinio principo pagrindu būtų užtikrintas išskirtinai tik padarius nusikaltimą.

Kita vertus, itin pozityvus žingsnis buvo žengtas atsisakant veikos abipusio baudžiamumo sąlygos sąsajumo su BK 6 str., kuriame įtvirtintas valstybės interesų apsaugos principas (vok. *Staatsschutzprinzip*). Mokslinės diskusijos jau seniai pabrėžia, kad veikos abipusio baudžiamumo sąlyga neturi nieko bendra su valstybės interesų apsaugos principu, nes jis skirtas ideologinėms vertybėms, kurios kitose valstybėse vertinamos ir ginamos skirtingai, apsaugoti[21]. Tačiau liko neišspręstas vadinamasis šio principo subjekto klausimas, kuris, vertinant naująją BK 8 str. 1 d. redakciją, tapo dar svarbesnis ir aktualesnis.

Esmė ta, kad BK 6 str. taikomas tik užsieniečiams, neturintiems nuolatinės gyvenamosios vietos Lietuvos Respublikoje. Tai reiškia, jei nusikaltimus Lietuvos valstybei (BK 114–128 str.) padarys Lietuvos pilietis arba Lietuvoje nuolat gyvenantis asmuo, jo baudžiamoji atsakomybė turės

21 Andrius Nevera, „Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse“ (daktaro disertacija, Lietuvos teisės universitetas, 2002), 95–96.

būti sprendžiama BK 5 str. pagrindu ir paisant veikos abipusio baudžiamumo reikalavimo. Tačiau minėta, kad valstybės interesų apsaugos principas užtikrina patraukimą baudžiamojon atsakomybėn asmenų, kurie nusikalsta Lietuvos valstybei, t. y. padaro tokius nusikaltimus, darančius žalą ideologinėms vertybėms: valstybės nepriklausomumui, teritorijos vientisumui, konstitucinei santvarkai. Minėta ir tai, kad ideologinių vertybių supratimas, jų turinys ir apsauga įvairiose valstybėse yra skirtingi. Tai ypač aktualu vertinant nuo 2022 metų vasario 24 dienos trunkančią Rusijos Federacijos agresiją Ukrainos valstybės atžvilgiu, kuomet visiems žinomais veiksmais paneigtas šios valstybės suverenitetas ir teritorijos vientisumas. Neabejotina, kad tokių veikų vykdytojai turi savo teisę ir ja vadovaujasi. Neabejotina ir tai, kad jais gali būti ne tik užsieniečiai, neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos Lietuvos Respublikoje, bet ir Lietuvos piliečiai ar kiti nuolat Lietuvoje gyvenantis asmenys. Be to, šie asmenys BK 114–128 str. aprašytus nusikaltimus gali daryti, kad ir tokiose teritorijose ar zonose, kuriose nė viena valstybė neįgyvendina savo suvereniteto. Tokiu atveju personaliniam principui priskirtos veikos abipusio baudžiamumo sąlygos pritaikyti nepavyks, nes atitinkamose teritorijose negalioja jokios valstybės teisė. Taigi vertinant šį aspektą, kyla poreikis diskutuoti bei spręsti ir dėl dar vieno BK 6 str. pakeitimo, kad daugiau asmenų galėtų būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn pagal Lietuvos baudžiamąjį įstatymą už nusikaltimus Lietuvos valstybei, juos padarius už Lietuvos teritorijos ribų.

Universalus baudžiamosios jurisdikcijos principas (vok. *Universalitätprinzip,* angl. *universality principle*) įstatymu Nr. XIV-2573 koreguotas nedaug – pakeistas BK 7 str. 12 p., nustatant, kad universalus principas taikytinas nusikaltimams, susijusiems su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis (260–267[1] str.). Iš pirmo žvilgsnio šis pakeitimas yra tarsi techninis, tačiau gilinimasis į pasikeitusius straipsnių numerius atskleidė nenuoseklų, chaotišką ir tam tikra apimtimi net ydingą įstatymų leidėjo universalios jurisdikcijos principo reglamentavimą.

Įstatymu Nr. XIV-2573 padaryti BK pakeitimai ir papildymai įsigalioja 2025 m. vasario 1 dieną. Tai reiškia, kad iki tol galiojusio teisinio reglamentavimo pagrindu universali jurisdikcija tarsi galėjo būti taikoma nusikalstamoms veikoms, numatytoms BK 259–269 str. Kitaip tariant, ji galėjo būti taikoma už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, neturint tikslo jas platinti (BK 259 str.), taip pat dėl sąvokų išaiškinimo (BK 269 str.). Natūralu, kad BK 269 str. savaime negalėjo turėti jokių sąsajų ne tik su universalia jurisdikcija, bet ir su jokia kita valstybės baudžiamosios jurisdikcijos rūšimi, nes jame pateikiamos tik BK XXXVII skyriui aktualios sąvokos. Universali jurisdikcija negalėjo būti nustatyta ir dėl BK 259 str. aprašytų pavojingų veikų, nes jos neatitinka nei 1961 metų Bendrosios narkotinių medžiagų konvencijos[22], nei 1988 metų Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencijos dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta[23] paskirties ir nuostatų. Be to, BK 259 str. aprašytos

22 „1961 metų Bendroji narkotinių medžiagų konvencija“, *Valstybės žinios*, 2001-06-15, Nr. 51–1768.

23 „1988 metų Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta“, *Valstybės žinios*, 1998-04-22, Nr. 38–1004.

veikos, kurių viena priskiriama net ir baudžiamajam nusižengimui (BK 259 str. 3 d.), neatitinka ir paties universalaus principo paskirties[24]. Galiausiai pakeitimų kontekste keltinas teisinio pagrindo klausimas, Lietuvai suteikiantis teisę nustatyti universalią jurisdikciją už BK 268 str. aprašytą nusikaltimą, kuris gali būti padaromas tik dėl neatsargumo. Akivaizdu, kad paaiškinti tokio teisinio reguliavimo negalima, todėl atitinkamas nusikaltimas iš BK 7 straipsnio 12 punkto turi būti kuo skubiau pašalintas.

Vienas iš svarbių ir dažnai taikomų baudžiamosios teisės institutų yra bendrininkavimo institutas. Neatsiejamos jo dalys yra bendrininkų rūšys ir bendrininkavimo formos. Viena iš itin aktualių bendrininkavimo formų yra organizuota grupė, kuri kartu su nusikalstamu susivienijimu pripažįstama organizuoto nusikalstamumo atmaina (forma)[25].

Lietuvos baudžiamajame įstatyme bendrininkų rūšių ir bendrininkavimo formų apibrėžimai pateikti atitinkamai 24 ir 25 str. ir iki 2024 metų nė karto nekeisti. Tačiau 2024-ieji tam tikra prasme tapo esminių šių straipsnių normų pokyčių metais, nes bent jau BK 25 str. (Bendrininkavimo formos) keistas net du kartus.

Pirmoji BK 25 str. kaita susijusi su 2024 m. kovo 14 d. priimtu įstatymu Nr. XIV-2488[26]. Tai lėmė Europos Komisijos (toliau – Komisija) nuomonė Nr. INFR(2021)2087 dėl netinkamo Direktyvos 2017/541 nuostatų perkėlimo į Lietuvos nacionalinę teisę. Anot Komisijos, Lietuva neįvykdė savo įsipareigojimų pagal Direktyvos 2017/541 2 str. 3 d., 4 str. ir 15 str. 3 d., aiškinamus kartu su 28 str. 1 d., kadangi BK nuostatose neaiškiai apibrėžiama teroristinės grupės sąvoka[27].

Eliminuojant Direktyvos 2017/541 2 str.. 3 d., 4 str. ir 15 str. 3 d. perkėlimo į nacionalinę teisę spragas, iki tol buvęs bendrininkavimo formų sąrašas papildytas teroristine grupe (BK 24 str. 3 d.). Šis pokytis įvyko, nes, Komisijos nuomone, nei organizuotos grupės, nei tuo labiau nusikalstamo susivienijimo sąvokos neatitiko Direktyvos 2017/541 2 str. 3 d. suformuluoto teroristinės grupės apibrėžimo, jos požymių. Be to, pasisakyta ir dėl to, kad Lietuvos baudžiamajame įstatyme nusikalstamo susivienijimo sąvokos turinys nesiejamas su Direktyvos 2017/541 2 str. 3 d. įgyvendinimu[28].

Taigi pagal Komisijos nuomonę suformuotų gairių kontekste buvo priimtas sprendimas keisti nusikalstamo susivienijimo apibrėžimą ir bendrininkavimo formų sąrašą papildyti teroristinės grupės apibrėžtimi. Pažymėtina, kad šis įstatymo leidėjo sprendimas yra dar vienas pavyzdys, kada ES teisės aktus stengiamasi įgyvendinti taip, kad į nacionalinę teisę jie būtų perkelti

24 Plačiau žr., Nevera, *supra note,* 21: 105–118.

25 Aurelijus Gutauskas, „Organizuotas nusikalstamumas ir jo baudžiamasis teisinis vertinimas“ (daktaro disertacija, Lietuvos teisės universitetas, 2002), 95–130.

26 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 24, 25, 32, 39^1, 249^1, 250^2, 250^4, 250^6 ir 252^1 straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2024-03-15, Nr. 4809.

27 Plačiau žr., „Aiškinamasis raštas dėl Baudžiamojo kodekso 24, 25, 32, 39^1, 249^1, 250^2, 250^4, 250^6 ir 252^1 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto“, LRS, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/a4916c3077d411eeadbcc0bf53e6c339?jfwid=-yb0uu37h6.

28 *Ibid.*

pažodžiui, neieškant būdų, kaip atitinkamam tikslui pritaikyti jau reglamentuotas bendrininkavimo formas.

Anot Komisijos, pagal Direktyvos 2017/541 2 str. 3 d. teroristinė grupė reiškia organizuotą grupę iš daugiau kaip dviejų asmenų, sukurtą per tam tikrą laikotarpį ir suderintai veikiančią turint tikslą daryti teroristinius nusikaltimus. Nurodoma ir tai, kad organizuota grupė yra grupė, kuri nėra atsitiktinai sudaryta tiesiogiai kokiam nors nusikaltimui padaryti ir kurios nariams nebūtinai turi būti formaliai padalyti vaidmenys, narystės tęstinumas ar išplėtota struktūra.

Sutiktina su Komisijos nuomone, kad nusikalstamo susivienijimo apibrėžimas tikrai neatitiko Direktyvos 2017/541 2 str. 3 d. sukonstruoto teroristinės grupės apibrėžimo, nepaisant, kad buvo nurodyta, jog nusikalstamam susivienijimui prilyginama antikonstitucinė grupė ar organizacija bei teroristinė grupė. Tokia padėtis buvo dėl to, kad pagal Lietuvos baudžiamąjį įstatymą nusikalstamo susivienijimo organizuotumas užprogramuotas kur kas aukštesniu lygmeniu. Tačiau kyla klausimas, ar šalinant atitinkamą trūkumą nebuvo galima modifikuoti organizuotos grupės apibrėžtį taip, kad būtų peržiūrėti tam tikros užduoties atlikimo ar skirtingų vaidmenų požymiai. Neabejotina, kad šioms įžvalgoms išnagrinėti ir jas argumentuoti reikalinga atskira mokslinė erdvė, tačiau akivaizdu, kad BK 25 str. pateiktas teroristinės grupės apibrėžimas turi ne vieną ir ne du panašumus į organizuotos grupės apibrėžimą. Juolab teroristinės grupės apibrėžimas pateiktas prieš organizuotos grupės (BK 25 str. 3 d.), o ne prieš nusikalstamo susivienijimo apibrėžimą, nors, kitaip nei organizuotoje grupėje, jose pabrėžiamas trijų ar daugiau asmenų junginys.

Minėta, kad, įgyvendinant Direktyvos 2017/541 nuostatas, buvo koreguota ir nusikalstamo susivienijimo sąvoka. Šios korekcijos esmė ta, kad nuo 2024 m. kovo 16 dienos nusikalstamam susivienijimui kartu su antikonstitucine grupe ar organizacija prilyginama jau ne teroristinė grupė, o organizuota teroristinė grupė. Tai reiškia, kad organizuotos teroristinės grupės apibrėžtis turi būti nustatoma nusikalstamo susivienijimo (BK 25 str. 4 d.) ir BK 249[1] str. 3 d. įtvirtintų požymių sandūroje, kur svarbiu akcentu tampa tokios grupės tikslas – daryti teroristinius nusikaltimus. Svarbu ir tai, kad į Lietuvos baudžiamojo kodekso bendrininkavimo formų sąrašą įrašyta teroristinė grupė lėmė ir kitus pokyčius. Teisėsaugos institucijos užduoties vykdymas (BK 32 str.) ir atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 39[1] str. nuostatas susietas ir su šia bendrininkavimo forma.

Organizuotos grupės apibrėžimo esmė – išankstinis dviejų ar daugiau asmenų susitarimas daryti kelis nusikaltimus arba vieną apysunkį, sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, kai kiekvienas grupės narys, darydamas nusikaltimą, atlieka tam tikrą užduotį ar turi skirtingą vaidmenį. Iki 2024 m. balandžio 25 dienos įstatymu Nr. XIV-2573 priimtų pakeitimų organizuotos grupės apibrėžimas buvo siejamas ir su tuo, kad susitarimas daryti nurodytus nusikaltimus galėjo būti įgyvendintas bet kurioje stadijoje, t. y. iš esmės rengiantis ar kėsinantis jį padaryti. Naujoje organizuotos grupės sąvokoje (BK 25 str. 4 d.) šio požymio nebeliko. Kitaip tariant, įstatymų leidėjas nusprendė, kad organizuota grupė kaip tokia negali būti kuriama ir negali veikti bet kurioje nusikalstamos veikos stadijoje; ją sukonstruoti galima tik esant išankstiniam susitarimui.

Tokia organizuotos grupės sąvokos korekcija yra logiška, nes, esant pasikėsinimui padaryti nusikaltimą, tikrai nėra galimybės užtikrinti tokį organizuotumą, kuris konstatuotų esant organizuotą grupę. Tačiau šį žingsnį reikėjo žengti kur kas anksčiau, nes apie tai, kad atitinkamas organizuotos grupės sąvokos požymis nėra nei logiškas, nei būtinas, mokslininkai pasisakė 2002 metais, t. y. dar iki įsigaliojant šiuo metu galiojančiam baudžiamajam įstatymui[29]. Taigi belieka pasidžiaugti bent jau tuo, kad mokslinė mintis buvo išgirsta, nors tam prireikė net 22 metų.

Įstatymo Nr. XIV-2573 priėmimas susijęs ir su recidyvo baudžiamojo teisinio reglamentavimo pokyčiais. Lietuvos mokslininkai recidyvo arba recidyvinio nusikalstamumo sampratą išsamiausiai nagrinėjo kriminologiniu aspektu[30] ir iš esmės aktualizuodami ne recidyvo poveikį bausmei, o jo sąsajas su nusikalstamo elgesio pakartojimui, nepaisant net ir to, išnykęs ar ne teistumas[31].

Sutiktina su tuo, kad baudžiamuoju teisiniu aspektu nusikaltimų recidyvas labiausiai susijęs su bausmės skyrimu (BK 56 ir 60 str.), tačiau ši sąsaja nėra vienintelė. Nusikaltimų recidyvas turi poveikį ir tam tikrų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšių (BK 38 ir 39^2 str.) taikymui bei teistumo terminų skaičiavimui (BK 97 str.). Tačiau bendrąja prasme baudžiamojo teisinio vertinimo sąsaja su nusikaltimų recidyvu nėra paprasta, nes priklauso nuo nusikaltimų recidyvo rūšies – nusikaltimų recidyvo ir pavojingo nusikaltimų recidyvo.

Pažymėtina, kad baudžiamosios teisės mokslas jau seniai pasisako, jog nusikaltimų recidyvas turėtų būti eliminuotas iš baudžiamosios teisės tiek kaip nusikalstamų veikų daugeto forma, tiek ir kaip teisinė kategorija, nes tai, ką vadiname nusikaltimų recidyvu, yra jų kartojimas, todėl pakanka to, kad vien tik kaltininko asmenybė būtų ta aplinkybė, kurią vertinant galėtų būti skiriamos griežtesnės bausmės ir taikomi įstatymo numatyti suvaržymai, apribojimai[32]. Tačiau Lietuvos įstatymų leidėjas kol kas linkęs operuoti recidyvu, nors, vertinant pakitusį BK 27 str. pavadinimą ir tam tikrus jo normų turinio aspektus, matyti, kad kai kurios mokslininkų mintys jau skinasi kelią ir nelieka vien tik teoriniai samprotavimai. Omenyje turiu tai, kad naujas BK 27 str. pavadinimas ir abiejose jo dalyse vartojami žodžiai siejami ne su vadinamąja nusikalstamų veikų daugeto forma – nusikaltimų recidyvu, o orientuoti į asmens teisinio statuso nurodymą. Ši išvada daroma dėl to, kad BK 27 str. pervadintas, nurodant, jog juo reglamentuojamos taisyklės, kurių pagrindu bus sprendžiamas tik kaltininko papildomo teisinio statuso suteikimo klausimas. Tačiau

---

29 „Aiškinamasis raštas dėl Baudžiamojo kodekso 24, 25, 32, 39^1, 249^1, 250^2, 250^4, 250^6 ir 252^1 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto“, LRS, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/a4916c3077d411eeadbcc0bf53e6c339?jfwid=-yb0uu37h6, 98–100.

30 Plačiau žr., pavyzdžiui, Gitana Jurgelaitienė, „Pagrindinės recidyvinio nusikalstamumo kryptys Lietuvoje“, *Jurisprudencija* 14 (4) (1999); Gitana Jurgelaitienė, *Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje*, Daktaro disertacija (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001); Svetlana Justickaja, „Recidyvinis nusikalstamumas: tyrimo galimybės ir perspektyvos Lietuvoje“, *Teisės problemos* 3(65) (2009): 7–11.

31 Justickaja, *supra note*, 30: 8.

32 Andrius Nevera, „Nusikalstamų veikų daugeto formos ir jų reikšmė skiriamai bausmei“, *Jurisprudencija* 4 (37) (2003): 39–47; Tomas Girdenis, „Nusikalstamų veikų daugeto samprata: teorinės ir praktinės problemos“, *Socialinių mokslų studijos* 4 (4) (2009): 146–147.

tenka apgailestauti, kad Lietuvos įstatymų leidėjas kol kas nelinkęs nebeišskirti recidyvo ir imti vertinti vien tik kaltininko asmenybę.

Taigi 2024 m. balandžio 25 dienos įstatymo Nr. XIV-2573 pagrindu BK 27 str. dabar reglamentuoja recidyvisto ir pavojingo recidyvisto statuso klausimus. Kitas esminis BK 27 str. pokytis susijęs su tuo, kad kaltininkas nebus pavadintas recidyvistu vien tik BK 27 str. 1 d. normos pagrindu. Šį sprendimą išskirtinai priims konkrečią baudžiamąją bylą nagrinėjantis teismas.

Atitinkamo teisinio reglamentavimo pakeitimas iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti neesmingas. Tačiau naujas teisinis reglamentavimas atsitraukia nuo iki tol galiojusio išskirtinai formalistinio ir proporcingumo reikalavimo neatitinkančio požiūrio ir atveria galimybę individualizuotai, t. y. ne formos, o turinio aspektais vertinti kaltininko situaciją, nusikaltimo kartojimo faktą. Formalaus ir nelogiško teisinio reglamentavimo atsisakyta pertvarkant ir BK 27 str. 2 d., nes iš šios normos pašalinta pavojingo recidyvo kategorija ir dėmesys sukoncentruotas į aplinkybes, kurias vertindamas teismas gali spręsti, ar pripažinti asmenį pavojingu recidyvistu.

Nagrinėjamo įstatymo pakeitimų ir papildymų kompleksas susijęs ir su BK VI skyriaus (Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės) normomis. Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšys reglamentuotos tiek bendrojoje, tiek specialiojoje Lietuvos baudžiamojo įstatymo dalyse ir tokių atvejų suskaičiuojama per 20. Tačiau bazinės, bendriausios reglamentuotos BK VI skyriaus normomis. Būtent savotiška šių normų revizija ir įgyvendinta priimant įstatymą Nr. XIV-2573.

Vienas reikšmingiausių pokyčių susijęs su atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės dėl mažareikšmiškumo (BK 37 str.). Esmė ta, kad naujai sukonstruota BK 37 str. norma nustato, jog atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės galima tiek padarius nusikaltimą, tiek ir baudžiamąjį nusižengimą. Toks įstatymo leidėjo požiūris į šią atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšį, galima sakyti, atstato pirminę padėtį. Mat pirminė BK redakcija nustatė, jog teismas gali atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės asmenį, padariusį nusikalstamą veiką, kuri nors formaliai ir turi kurios nors baudžiamojo įstatymo numatytos veikos požymių, bet dėl mažareikšmiškumo nėra pavojinga.

Tačiau nespėjus baudžiamajam įstatymui įsigalioti, 2003 m. balandžio 10 d. įstatymu Nr. IX-1495 buvo pakeista daug BK straipsnių, taip pat ir 37, nustatant, kad mažareikšmė veika gali būti tik viena nusikalstamos veikos rūšis – nusikaltimas. Šis pakeitimas buvo grindžiamas tuo, kad dėl baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės, dalyko, padarinių ar kitų požymių baudžiamasis nusižengimas mažiau pavojingas nei nusikaltimas, todėl neturi būti sudarytos galimybės spręsti dar ir dėl jo mažareikšmiškumo. Nepaisant to, kad kai kurie autoriai pasisakė, jog atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės dėl mažareikšmiškumo reikėtų padarius tiek nusikaltimą, tiek baudžiamąjį nusižengimą[33], vis dėlto įstatymu Nr. IX-1495 padarytas pakeitimas išgyveno ilgiau nei dvidešimt vienus metus.

33 Iveta Vitkutė-Zvezdinienė, „Nusikaltimo mažareikšmiškumo atribojimo nuo baudžiamojo nusižengimo problemos“, *Jurisprudencija* 8(98) (2007): 39.

Žinoma, vertinant 2024 m. balandžio 25 dienos įstatymo Nr. XIV-2573 priėmimo tikslus, galima sutikti su tuo, kad nauja BK 37 str. redakcija galimai suteiks galimybę sumažinti patrauktų baudžiamojon atsakomybėn asmenų skaičių. Tačiau vargu ar praktikoje tokių atveju bus daug. Be to, vertinant tai, kad baudžiamasis nusižengimas iš esmės yra tarp nusikaltimo ir administracinio nusižengimo balansuojantis teisės pažeidimas, vargu ar galima surasti svarių argumentų, kurie leistų daryti neginčijamą išvadą dėl galimo baudžiamojo nusižengimo mažareikšmiškumo. Todėl pritartina mokslininkams, pasisakantiems, kad daugiau nei dvidešimt trejus metus galiojusi BK 37 str. redakcija buvo tinkama, nes padarius baudžiamąjį nusižengimą, sprendimas dėl atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės būtų grindžiamas tais pačiais argumentais, kurie baudžiamąjį nusižengimą skiria nuo nusikaltimo[34].

Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai yra lengvinančių aplinkybių (BK 38 str.), ilgą laiką retai taikytas, nes buvo nustatytos gan sunkiai įgyvendinamos sąlygos. Ypač tai sietina su tuo, kad reikėdavo nustatyti bent dvi atsakomybę lengvinančias aplinkybes. Pertvarkius atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės straipsnį, šis reikalavimas susietas tik su nesunkiu tyčiniu nusikaltimu, o baudžiamojo nusižengimo ar neatsargaus nusikaltimo padarymo atveju pakanka nustatyti tik vieną lengvinančią aplinkybę. Taigi yra didelė tikimybė, kad pakeitimai suteiks galimybę esmingai mažinti ikiteisminio tyrimo įstaigų ir teismų darbą ir savo pastangas nukreipti į kur kas pavojingesnių nusikalstamų veikų tyrimą ir nagrinėjimą.

Tikėtina, kad tam tikra prasme BK 40 str. pokyčiai taip pat mažins teistų asmenų skaičių, nes nauja šio straipsnio normų redakcija iš esmės plečia atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagal laidavimą taikymo galimybes, ypač, jei bus padaromas baudžiamasis nusižengimas, neatsargus ar nesunkus nusikaltimas. Kita vertus, analizuojant šio straipsnio pakeitimus, galima matyti ir tai, kad įstatymų leidėjas kartu suvaržo šios atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšies taikymą asmenims, pripažintiems pavojingais recidyvistais, taip pat anksčiau jau atleistiems nuo baudžiamosios atsakomybės pagal laidavimą, jeigu nuo ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo sprendimo atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės įsiteisėjimo dienos iki naujos veikos padarymo praėjo mažiau negu treji metai (BK 40 str. 10 d.).

Manytina, kad ši BK 40 str. naujovė nėra proporcinga, ypač turint omenyje asmenis, jau atleistus nuo baudžiamosios atsakomybės. Sutikti su įstatymų leidėju galima būtų tuomet, jei toks apribojimas būtų susietas su padarytu tyčiniu nusikaltimu, nes baudžiamojo nusižengimo, neatsargaus ar nesunkaus nusikaltimo padarymo atveju susiduriama tikrai su mažai arba itin mažai pavojingomis veikomis ir galimai juos padariusiais asmenimis. Ypač tai aktualu padarius naują neatsargų nusikaltimą. Tokia situacija negalėtų būti prilyginta net pakartotinumui, nes atitinkamas vertinimas galimas tik padarius tyčinį nusikaltimą. Pabrėžtina ir tai, kad neatsargaus nusikaltimo kvalifikavimas priklauso iš esmės nuo priežastinio ryšio eigos, o ne nuo kaltininko kryptingo

34 Gintaras Švedas, Paulius Veršekys, Justyna Levon ir Darius Prapiestis, *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso bendrosios dalies vientisumo ir naujovių (su)derinimo iššūkiai. Monografija* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017), 165.

noro sukelti baudžiamajame įstatyme aprašytus padarinius (tiesioginė tyčia) ar nuo sąmoningo leidimo jiems atsirasti (netiesioginė tyčia). Taigi įstatymų leidėjo pozicija konkrečiu klausimu yra gan prieštaringa, todėl, labai tikėtina, artimiausiu metu bus diskusijų, ar reikia dar kartą pertvarkyti BK 40 str. normas.

Ilgą laiką manyta, kad visos arba bent jau dauguma atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšių taikomos tik tuo atveju, jei nusikalstamą veiką padaro fizinis asmuo. Tai lėmė BK VI skyriaus normų konstrukcija, ypač omenyje turint tokius terminus: *asmuo, padaręs...*, *...prisipažino padaręs nusikalstamą veiką*.

Primintina, kad juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė yra išvestinė, o tai reiškia, kad juridinis asmuo nėra nusikalstamos veikos subjektas. Jis yra tik baudžiamojon atsakomybėn trauktinas asmuo (baudžiamosios atsakomybės subjektas) ir tik tuo atveju, jei nusikalstamą veiką jo naudai arba interesais padaro fizinis asmuo, esant kitoms būtinoms BK 20 str. nustatytoms sąlygoms. Šios nuostatos ilgus metus tarsi savaime įpareigojo mąstyti ir veikti šabloniškai, t. y. BK VI skyriaus normas taikyti tik fiziniams asmenims.

Žinoma, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai asmuo aktyviai padėjo atskleisti organizuotos grupės, teroristinės grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytas nusikalstamas veikas (BK 39[1] str.) ar pranešėjo atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 39[2] str.) tikrai negalėjo ir negali būti taikomi sprendžiant dėl juridinio asmens atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės. Tokia išvada peršasi vertinant ir specialias atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis, kurios reglamentuotos tiek BK bendrosios, tiek specialiosios dalių normomis.

Tačiau aiškinant BK 36–40 str. normas ne vien tik pažodžiui, bet ir kitais teisės normų aiškinimo metodais[35], galima buvo nesunkiai ir jau nuo pirmų BK įsigaliojimo dienų spręsti, kad atitinkamos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšys gali būti taikomos ir juridiniam asmeniui. Tačiau šis požiūris Lietuvos teismų praktikoje ilgą laiką nepripažintas, neigtas. Tik 2021 metais Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinė septynių teisėjų kolegija jam pritarė[36], pabrėždama, kad BK 40 str. taikymas juridiniam asmeniui turi būti motyvuotas, ypač tais atvejais, kai nuo baudžiamosios atsakomybės neatleidžiamas nusikalstamą veiką padaręs fizinis asmuo. Taigi atitinkamas atvejis iš esmės galėjo būti vertinamas teismų praktikos lūžiu, atveriančiu galimybę BK 36, 37, 38, 39 ir 40 str. normas taikyti ir juridiniams asmenims, net ir nesant konkretaus straipsnio, tai nustatančio imperatyviai. Tačiau vertinant tai, kad mūsuose naujovės sunkiai įsisavinamos ir

35 Negalima teisės normų aiškinti pasitelkiant vien tik lingvistinį metodą. Atitinkamai ne kartą pasisakyta ir KT jurisprudencijoje, vienareikšmiškai pabrėžiant, kad teisės norma turi būti aiškinama mažų mažiausiai kartu su lingvistiniu (pažodiniu) taikant loginį ir sisteminį teisės normų aiškinimo metodą. Plačiau žr., pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. birželio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 852 „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ patvirtintos Namo perdavimo bendrijai tvarkos 2.1.2 papunkčio ir 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo 20 straipsnio 3 daliai“, *Valstybės žinios*, 1999-06-25, Nr. 56–1813.

36 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2021 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-44-719/2021“.

perprantamos, į BK VI skyriaus normų sistemą įvesta atitinkama imperatyvi norma tik dar labiau prisideda prie atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto raidos sprendžiant juridinių asmenų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės klausimus.

Svarbu tai, kad priimtas įstatymas Nr. XIV-2573 atnešė ir daugiau naujovių, susijusių su juridinių asmenų baudžiamąja atsakomybe. Vienos vertintinos išskirtinai pozityviai, tačiau yra ir priešingai. Išskirtinai pozityviai reikia vertinti įstatymų leidėjo ryžtą išplėsti juridinių asmenų baudžiamojo poveikio priemonių sąrašą, nes ankstesnė sistema buvo tikrai skurdi, o tai visai nesiderino su atsakomybės individualizavimo ir proporcingumo principais.

Žinoma, galima būtų kalbėti ir apie tai, kad juridiniams asmenims galiojusi baudžiamojo poveikio priemonių sistema nesiderino ir su bausmės tikslais, neleido tinkamai veikti juridinį asmenį. Tačiau nemanau, kad būtent šios priežastys gali būti siejamos su juridinio asmens baudžiamąja atsakomybe, nes ji yra išvestinė[37]; juridinis asmuo nedaro nusikalstamos veikos, todėl banalu kalbėti, kad jį galima paveikti taikant daugiau bausmių. Juridinis asmuo *per se* neturi sąmonės ir valios. Jo, kaip teisinių santykių subjekto, valią įgyvendina konkretūs fiziniai asmenys, todėl banalu manyti, kad bausmės tikslai gali būti siejami su juridiniu asmeniu, jei net ir fizinio asmens atžvilgiu jų išskyrimas galėtų būti kvestionuojamas.

Taigi išaušus 2025 m. vasario 1 dienai juridiniam asmeniui kartu su bausme galima paskirti šias naujas baudžiamojo poveikio priemones: draudimą dalyvauti viešuosiuose pirkimuose (BK 72^{7} str.), draudimą juridiniam asmeniui gauti tikslinę paramą, subsidiją ar dotaciją (BK 72^{8} str.), draudimą juridiniam asmeniui reorganizuotis (BK 72^{9} str.). Šie pokyčiai itin svarbūs, nes jie visiškai pagrįstai leis riboti baudžiamojon atsakomybėn patraukto juridinio asmens teisę dalyvauti viešųjų pirkimų procedūrose, užkirs kelią valstybės ar ES lėšų panaudojimui nusikalstamiems tikslams. Galiausiai pagaliau bus intervuota ir į tokius procesus, kai vykdant reorganizaciją panaikinamas baudžiamojon atsakomybėn patrauktas juridinis asmuo ir jam taikyta atsakomybė iš tikros virsta butaforine. Nustatyta ir tai, kad apie juridiniam asmeniui paskirtas baudžiamojo poveikio priemones bus skelbiama juridinių asmenų registre.

Įstatymų leidėjas taip pat padarė svarbių juridinių asmenų bausmių korekcijų. Nors pats juridiniams asmenims nustatytas bausmių sąrašas nepapildytas, juridinio asmens veiklos apribojimo bausmė (BK 52 str.) įgavo naują ir tikrai veiksmingą turinį. Naujos BK 52 str. 1 d. redakcijos pagrindu teismas galės juridiniam asmeniui uždrausti ne tik verstis tam tikra veikla ar įpareigoti uždaryti tam tikrą jo padalinį, bet ir uždrausti dalyvauti tam tikruose sandoriuose; galės panaikinti juridinio asmens veiklą, kurią vykdant padaryta nusikalstama veika, taip pat ir konkrečius leidimus ir (ar) licencijas.

Baudžiamajame įstatyme sukonstruojamas ir bausmės skyrimą juridiniams asmenims reglamentuojantis straipsnis (BK 58^{1} str.). Ši naujovė taip pat vertintina pozityviai, nes nustato aiškias ir išskirtinai su juridinio asmens veikla susijusias aplinkybes, kurios, santykyje su bendraisiais

37 Hans Kelsen, *Grynoji teisės teorija* (Vilnius: Eugrimas, 2002), 167.

bausmės skyrimo pagrindais (BK 54 str.), suteiks galimybę juridiniam asmeniui paskirti kur kas individualesnę bausmę nei iki šiol.

Minėta, kad tam tikros ir su juridinio asmens baudžiamąja atsakomybe susijusios naujovės vertintinos neigiamai. Tokia yra juridiniam asmeniui taikytinos baudos bausmės dydžio nustatymo taisyklė, kuomet juridinio asmens metinės pajamos iki nusikaltimo padarymo ėjusiais metais viršijo 300 000 MGL. Baudžiamasis įstatymas tokiu atveju nustato, kad juridiniam asmeniui skiriama 2–15 procentų metinių pajamų, gautų iki nusikaltimo padarymo ėjusiais metais, dydžio bauda, o maksimali bauda negali būti mažesnė nei 100 000 MGL. Esu tikras, kad ši BK naujovė susilauks kritikos ir prie baudos bausmės dydžių dar bus sugrįžta. Tiesa, šis klausimas aktualus ir fizinių asmenų kontekste, nes BK nustatytos baudos yra neproporcingos, neteisingos ir darančios šią bausmę griežtesnę nei laisvės atėmimas, o baudos paskirtis yra priešinga.

Grįžtant prie juridiniams asmenims taikytinos naujos baudos dydžio nustatymo taisyklės galima pasakyti, kad ji yra savotiškas mirties nuosprendis, kuris, metaforiškai kalbant, turėtų būti įvykdytas pačiu žiauriausiu būdu. Šis vertinimas teikiamas pirmiausia dėl tol, kad skiriama 2–15 procentų metinių pajamų bauda.

Juridinio asmens metinės pajamos – tai visos pajamos, kurias jis uždirba per metus. Jos apima pinigines sumas, gautas už prekes ar paslaugas, taip pat bet kokias kitas finansines sumas, kurios patenka į juridinio asmens biudžetą per ataskaitinius metus. Esmė ta, kad metinės juridinio asmens pajamos nereiškia pelno, nes nuo jų dar reikia atskaityti sąnaudas, mokesčius ir kitus įsipareigojimus. Taigi manytina, kad kur kas teisingiau būtų, jei nagrinėjamu atveju baudos dydis būtų apskaičiuotas nuo grynojo pelno. Galiausiai neigiamai reikėtų vertinti ir tai, kad atitinkami BK 47 str. pokyčiai reglamentuojami iki šiol baudžiamajam įstatymui svetimu būdu – BK 47 str. papildant 4^1 d., o ne pateikiant naują dalių numeraciją. Baudžiamajame įstatyme iki šiol buvo galima tik vadinamoji skaičiukų prijungimo prie straipsnio numerio praktika, nes šį poreikį lėmė siekis išsaugoti straipsnių numeraciją ir taip apsisaugoti nuo sumaišties. Tačiau baudžiamajame įstatyme straipsnio dalys taip niekada nenumeruotos, nes, kitaip nei straipsnių atveju, pakeista jų numeracija nesukuria chaoso. Taigi ši naujovė baudžiamajam įstatymui yra visiškai svetima.

Sugrįžtant prie fizinio asmens baudžiamosios atsakomybės, aktualus BK 54 str. 3 d. pakeitimas, kuris suteikia galimybę pagal teisingumo principą ne tik motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę, bet ir visiškai arba iš dalies atidėti paskirtos bausmės vykdymą. Ši taisyklė netaikoma tik už labai sunkius nusikaltimus. Vertinant šį atitinkamos normos pokytį, galima pasakyti, kad jis yra itin reikšmingas baudžiamosios atsakomybės individualizavimo ir proporcingumo kontekste. Mūsuose ilgą laiką baudžiamoji atsakomybė buvo griežtinama, plečiamas sunkių nusikaltimų skaičius, o tai turėjo ir turi tiesioginių sąsajų su dažnai skiriama laisvės atėmimo bausme ir realiu jos atlikimu, nusikaltimų kartojimu[38]. Manytina, kad nauja BK 54 str. 3 d. bus dar vienas saugiklis, kurį įjungus bus galima daugiau atidėti bausmių vykdymo ir kartu mažinti laisvės atėmimo bausmę

38 Plačiau žr., pavyzdžiui, Gintautas Sakalauskas, Skirmantas Bikelis, Vaidas Kalpokas ir Aušra Pocienė, *Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai* (Vilnius: Teisės institutas, 2012), 161–162.

atliekančių asmenų skaičių bei valstybės skiriamus biudžeto asignavimus kalėjimų sistemai.

Atsakomybės švelninimo vektorius brėžiamas nustatant naujas taisykles, susijusias su bausmės skyrimu (BK 61 str.), skiriant švelnesnę, negu įstatymo numatytą, bausmę (BK 62 str.), keičiant bausmių sudėjimo ir keitimo taisykles (BK 65 str.). Plačiau pasisakant dėl šių atsakomybės švelninimo vektorių, pirmiausia pabrėžtina tai, kad nauja BK 61 str. pavadinimo ir 2 bei 4 d. redakcija iš dalies išsprendė visiškai absurdišką vadinamąją bausmės skyrimo pagal straipsnio normos sankcijos vidurkį problemą. Daugiau nei akivaizdu, kad ypač laisvės atėmimo bausmės dydis turėtų būti parenkamas pagal konkretaus nusikaltimo aplinkybes ir kaltininko asmenybę, o ne vadovaujantis aritmetiniais skaičiavimais. Kitoks teisinis reglamentavimas neturi nieko bendra su bausmės individualizavimu, proporcingumu ir teisinės valstybės principu.

Taigi naujas teisinis reglamentavimas pirmiausiai nustato, kad švelnesnė ar griežtesnė bausmės rūšis parenkama ir skirtinos bausmės dydis nustatomas motyvuotai, įvertinus atsakomybę lengvinančias ir (ar) sunkinančias aplinkybes, jų skaičių, pobūdį ir tarpusavio santykį, taip pat kitas BK 54 str. 2 d. nurodytas aplinkybes, o ne skaičiuojant konkrečios bausmės vidurkį. Na, o tuo atveju, kai kaltininkas savo noru prisipažįsta padaręs nusikaltimą, nuoširdžiai gailisi, aktyviai padeda atskleisti nusikaltimą ir nėra atsakomybę sunkinančių aplinkybių, teismas įprastai skiria jam minimalią straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą numatytą laisvės atėmimo bausmę arba su laisvės atėmimu nesusijusią bausmę. Esant šioms sąlygoms, teismas visgi gali skirti didesnę nei minimalią sankcijoje už padarytą nusikaltimą numatytą laisvės atėmimo bausmę, tačiau tokį savo sprendimą privalo motyvuoti. Akivaizdu, įgyvendinta ši naujovė gali tapti lūžio tašku, nes atitinkamos normos yra dar viena teisinė priemonė, kuria turėtų būti veikiamas laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičius.

Sunkaus arba labai sunkaus nusikaltimo padarymo atveju ir esant BK 61 str. 4 d. nurodytoms aplinkybėms laisvės atėmimo bausmės vidurkio kriterijus išlieka, tačiau jis įgauna kiek kitokią reikšmę, nes teismui nustatomas ne atspirties taškas, o maksimali skiriamos laisvės atėmimo bausmės riba. Dėmesys atkreiptinas ir į tai, kad padaryto sunkaus ir labai sunkaus nusikaltimo atveju sudaroma galimybė paskirti net ir su laisvės atėmimu nesusijusią bausmę, išskyrus atvejus, kai straipsnio sankcijoje numatyta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė. Žinoma, tokiu atveju turi būti jau nurodytos aplinkybės: savanoriškas prisipažinimas padarius nusikaltimą, nuoširdus gailėjimasis, aktyvus padėjimas atskleisti nusikaltimą ir atsakomybę sunkinančių aplinkybių nebuvimas.

Taigi naujas teisinis reglamentavimas pašalino situacijos suvienodinimo faktorių skiriant bausmes ir padėjo pagrindus bausmės dydžio parinkimui pagal nusikalstamą veiką, jos aplinkybes ir kaltininko asmenybę. Akivaizdu, kad šis reglamentavimas leis ne iliuziškai, o realiai individualizuoti asmeniui skiriamą bausmę.

Analizuojamas BK pakeitimų ir papildymų paketas kur kas racionaliau ir konstruktyviau sprendžia su priklausomybe nuo alkoholio, narkotikų ar psichotropinių medžiagų turinčių asmenų atsakomybės klausimus, jei jų padaryta nusikalstama veika tiesiogiai susijusi su nurodytais

faktoriais. BK 62 str. 2 d. papildyta nauju punktu, kuris teismui suteiks galimybę baudžiamojo įstatymo nurodytais atvejais skirti šią baudžiamojo poveikio priemonę – dalyvavimą alkoholizmo ir narkomanijos prevencijos, ankstyvosios intervencijos, resocializacijos ar kitose programose ir kursuose.

Svarbu ir tai, kad pakoreguotos ir BK 62 str. dalys, susijusios su baudžiamojo poveikio priemonių skyrimu nepilnamečiams ir juridiniams asmenims. Pokyčiai buvo būtini ir nulemti *inter alia* pakeitimais, susijusiais su juridinių asmenų baudžiamojo poveikio priemonių, nepilnamečių auklėjamojo poveikio priemonių sąrašais, o svarbiausia su tuo, kad teismui suteikiama galimybė tam tikras baudžiamojo poveikio priemones (BK 72, 72^1, 72^2, 72^3 ir 72^5 str.) kartu su bausme skirti ir nepilnamečiams. Būtent šis pokytis yra ryškiausias, nes iki tol manyta, kad nepilnamečiams baudžiamojo poveikio priemonės kartu su bausme negali būti skiriamos, nes visas dėmesys turėtų būti sutelkiamas į jų auklėjimą, resocializaciją. Nepilnamečiui įmoka į nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondą, turto konfiskavimas ir išplėstinis turto konfiskavimas galėjo būti skiriamas tik atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės BK VI ar XI skyriuose numatytais pagrindais arba atleistam nuo bausmės BK X skyriuje arba BK 92 str. (Bausmės vykdymo atidėjimas nepilnamečiams) numatytais pagrindais.

Žinoma, ši nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatybė niekur nedingsta; ji net plečiama, nes nepilnamečiui aukščiau nurodytais pagrindais gali būti skiriamos ir šios baudžiamojo poveikio priemonės: įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusio asmens ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusio asmens arčiau nei nustatytu atstumu, dalyvauti smurtinį elgesį keičiančiose, alkoholizmo ir narkomanijos prevencijos, ankstyvosios intervencijos, resocializacijos ar kitose programose ir kursuose.

Reikšminga nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės naujove tampa ir tai, kad nepilnamečiui, vykdančiam tokias auklėjamojo pobūdžio priemones kaip turtinės ir (ar) neturtinės žalos atlyginimas arba jos pašalinimas, nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai ir elgesio apribojimas, sulaukus aštuoniolikos metų, vykdymas tęsiamas iki teismo nustatyto termino pabaigos. Kitaip tariant, sulaukus pilnametystės, teismo sprendimu nustatytos pareigos niekur nedingsta; jos turi būti įgyvendintos visa apimtimi.

Nauju, bet tikrai diskusiniu teisiniu reguliavimu pripažintina tai, kad nusprendžiant atidėti bausmės vykdymą nepilnamečiui, negali būti skiriama intensyvi priežiūra. Be šios naujovės, bausmės vykdymo atidėjimo nepilnamečiams straipsnis (BK 92 str.) papildytas ir nuostata, kad nepilnamečiui, nuteistam laisvės atėmimu už dėl neatsargumo padarytus nusikaltimus arba už vieną ar kelis nesunkius, apysunkius ar sunkius tyčinius nusikaltimus, teismas, remdamasis šio kodekso 54 str. 3 d., gali visiškai arba iš dalies atidėti paskirtos bausmės vykdymą nuo vienų iki trejų metų. Šiai naujovei pritartina visiškai, nes kuo daugiau bus taisyklių, eliminuojančių ypač nepilnamečiui paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymą, tuo mažiau bus kartojami nusikaltimai.

Taigi nepaisant to, kad gan ilgą laiką nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų

reglamentavimo kaita buvo labai saikinga, atitinkami pokyčiai sukūrė tikrai didelę erdvę mokslinėms diskusijoms, ypač apimtimi, susijusia su nepilnamečiams skirtinomis baudžiamojo poveikio priemonėmis[39]. Manytina, kad išskirtinai mokslininkų dėmesio turėtų sulaukti ir nustatyti bausmės vykdymo atidėjimo apribojimai, kurie identiška apimtimi nustatyti tiek nepilnamečiams (BK 92 str. 3 d.), tiek ir pilnamečiams (BK 75 str. 3 d.) asmenims.

BK pokyčiai aktualūs dėl to, kad yra ne viena pozityviai vertintina bausmės vykdymo instituto teisinio reglamentavimo naujovė (ypač tai, kad nuteistiems laisvės atėmimu už dėl neatsargumo padarytus nusikaltimus arba už vieną ar kelis nesunkius, apysunkius ar sunkius tyčinius nusikaltimus, teismas, remdamasis BK 54 str. 3 d., gali visiškai arba iš dalies atidėti paskirtos bausmės vykdymą nuo vienų iki trejų metų), vis dėlto nepasiryžta atsisakyti specifinių išimčių, kurios trukdo atverti duris ir plačiau pritaikyti šį institutą padarytų sunkių nusikaltimų atvejais.

Bausmės už sunkų nusikaltimą vykdymo atidėjimo galimybė buvo nustatyta 2015 m. kovo 23 d. įstatymu Nr. XII-1554[40]. Šiam pokyčiui pritarė absoliuti dauguma teisinės bendruomenės narių[41]. Tačiau vos po kelerių metų – 2019 m. birželio 27 d. – priimtas įstatymas Nr. XIII-2263, kuris radikaliai ir sunkinančiai sudėlioja bausmės už sunkius nusikaltimus vykdymo atidėjimo apribojimus[42]. Turint omenyje tai, kad 2024 m. balandžio 25 dienos įstatymu Nr. XIV-2573 siekta pakeisti valstybės baudžiamąją politiką, kaip *ultima ratio* priemonę, subalansuoti baudžiamojo poveikio priemones, neabejotinai turėjo būti žengtas ryžtingas žingsnis atsisakant minėto ribojimo. To nepadarius, atitinkamų tikslų deklaravimas[43] skamba nenuoširdžiai ir neįtikinamai.

Vertinant valstybės požiūrį į užsienyje priimtus nuosprendžius ir jų galią Lietuvos Respublikoje, svarbi naujovė yra papildoma BK nuostata, kuri tampa itin reikšminga tiek bausmės skyrimo už kelias nusikalstamas veikas (BK 63 str.) aspektu, tiek ir ją skiriant, kai neatlikus bausmės padaryta nauja nusikalstama veika (BK 64 str.). Analizuojant šį klausimą, svarbu pabrėžti, kad bet koks nuosprendis yra ne kas kita, o individualaus teisės taikymo aktas, kuris priimamas konkrečios valstybės vardu. Kaip ir bet kuris kitas teisės aktas, nuosprendis yra vientisas teisinis dokumentas, todėl jį modifikuoti gali tik jį priėmusio suvereno vardu veikęs teismas. Būtent dėl šios priežasties labai svarbu, kad užsienyje priimti nuosprendžiai nebūtų bendrinami su Lietuvoje priimtais ir būtų vykdomi atskirai. Kitu atveju susiduriame su situacija, kai užsienyje priimtas nuosprendis tarsi paskandinamas Lietuvos teismo priimtame baigiamajame akte. To vengiant,

---

39 Iki šiol atlikti moksliniai tyrimai nepateikė siūlymų, susijusių su tuo, kad nepilnamečiams galima būtų skirti baudžiamojo poveikio priemones; jų skyrimas nuo pirmų BK galiojimo dienų buvo siejamas išskirtinai su fiziniais ir juridiniais asmenimis.

40 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 27, 38, 39, 55, 56, 60, 62, 75, 179 ir 187 straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2015-03-23, Nr. 4087.

41 Švedas, Veršekys, Levon ir Prapiestis, *supra note,* 34: 201.

42 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 67, 70, 71, 74, 75, 85, 92 ir 243 straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2019-07-05, Nr. 11177.

43 Plačiau žr. „Seimas pritarė Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies atnaujinimų paketui“, *Teise. Pro*, 2024 m. balandžio 25 d., https://www.teise.pro/index.php/2024/04/25/seimas-pritare-baudziamojo-kodekso-bendrosios-dalies-atnaujinimu-paketui/.

BK 63 str. ir 64 str. papildyti nuostata, kad Lietuvos Respublikoje pripažinti ir vykdytini užsienio valstybės nuosprendžiai, kuriais paskirta laisvės atėmimo bausmė arba su laisvės atėmimu susijusi bausmė, nebendrinami ir vykdomi atskirai.

2024 m. balandžio 25 dienos įstatymo Nr. XIV-2573 nuostatų kontekste ypač atkreiptinas dėmesys į jo įsigaliojimą reglamentuojančio straipsnio kaitą. Šio įstatymo 50 str. 1 d. nustatyta, kad jis įsigalioja 2024 m. lapkričio 1 d., o 2 d. – kad jo nuostatos taikomos tik toms nusikalstamoms veikoms, kurios padarytos po įstatymo įsigaliojimo dienos. Kitaip tariant, įstatymų leidėjas nusprendė paneigti BK 3 str. 2 d. taisyklę, kuri įtvirtina vadinamojo švelnesnio baudžiamojo įstatymo galiojimo atgal taisyklę, taikomą iki tokio įstatymo įsigaliojimo nusikalstamą veiką padariusiems asmenims, taip pat atliekantiems bausmę ir teistiems asmenims.

Švelnesnio įstatymo taikymo atgal aspektai buvo moksliškai nagrinėti[44]. Be to, dėl jų taikymo priimti ir reikšmingi teismų sprendimai[45]. Pažymėtina, kad nepaisant išsakytos pozicijos, jog gali būti taip, jog naujas teisinis reglamentavimas gali būti palankesnis, palyginti su anksčiau galiojusiu (pvz., sušvelnintos BK 64^1 str. nuostatos), tačiau paties teisinio reglamentavimo esmė gali būti tokia, kad nėra nei teisinga, nei įmanoma grįžti į pirminę padėtį ir dar kartą spręsti klausimą dėl kaltininkui skirtinos bausmės[46].

Mano giliu įsitikinimu, tokia pozicija gali būti teisinga tik tuomet, jei įstatymų leidėjas į gyvenimą paleidžia naują taisyklę, kuri pritaikoma tik nustačius specifines aplinkybes. Būtent tokio turinio buvo 2013 m. liepos 2 dienos įstatymo Nr. XII-499 tikslas[47]. Tačiau, jei įstatymų leidėjas nustato naujas ir savo esme teisinę padėtį lengvinančias galiojančios normos taisykles (pvz., bausmė mažinama ne vienu trečdaliu, o per pusę), neabejotinai ji turi būti pritaikyta ir tiems asmenims, kurie vis dar yra vadinamajame baudžiamajame teisiniame santykyje. Būtent tokios ir yra daugelis įstatymo Nr. XIV-2573 nuostatų, todėl įstatymų leidėjo pozicija, kad jos negali būti taikomos atgal, akivaizdžiai nesiderino nei su BK 3 str. 2 d., nei su proporcingumu, be to, prieštaravo ir Konstitucijoje įtvirtintam teisinės valstybės principui.

Analizuojant kvestionuojamą įstatymo Nr. XIV-2573 normą, atkreiptinas dėmesys į tai, kad dėl jos neteisėtumo nepasisakė privalomą išvadą teikiantis Lietuvos Respublikos Seimo Kanceliarijos Teisės departamentas[48]. Be to, skaitant pagrindinio komiteto išvadą, kuri teikiama įver-

44 Plačiau žr., pavyzdžiui, Gintaras Švedas, *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006), Gintaras Švedas, „Švelnesnis baudžiamasis įstatymas ir jo taikymo ribos Lietuvos teismų jurisprudencijoje“, *Teisė* 97 (2015).

45 Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-36-693/2015, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. balandžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-216-139/2015“.

46 Gintaras Švedas, „Švelnesnis baudžiamasis įstatymas ir jo taikymo ribos Lietuvos teismų jurisprudencijoje“, *Teisė* 97 (2015): 34.

47 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 64^1 straipsniu įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2013-07-13, Nr. 75–3770.

48 „Teisės departamento išvada dėl Baudžiamojo kodekso 5, 7, 8, 18, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72^2, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 97, 243, 244 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 5^1, 40^1, 58^1, 72^5, 72^7, 72^8, 72^9 straipsniais įstatymo projekto“, LRS, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/65fcf300f8b111eeaa63cf21c12b4657?jfwid=-yb0uu32uy.

tinant suinteresuotų asmenų pozicijas dėl konkretaus įstatymo projekto, matyti, kad atitinkama formuluotė buvo pasiūlyta Lietuvos apeliacinio teismo ir jai buvo pritarta[49].

Tačiau džiugu, kad anksčiau ar vėliau tikrieji teisiniai argumentai nugali pseudoteisinius argumentus. Būtent tokią išvadą galima daryti vertinant 2024 m. spalio 15 d. įstatymą Nr. XIV-3033[50], kuriuo buvo pakeista tiek 2024 m. balandžio 25 dienos įstatymo Nr. XIV-2573 įsigaliojimo data, tiek ir nieko bendra su imperatyviomis bei teisės viršenybės principą pripažįstančiose valstybėse neginčijamomis švelnesnio baudžiamojo įstatymo galiojimo atgal nuostatomis neturinti jo formuluotė[51]. Nauju teisiniu reguliavimu nustatyta, kad BK straipsnių nuostatų galiojimas laiko atžvilgiu nustatomas pagal BK 3 str. nuostatas, išskyrus 2024 m. spalio 15 d. įstatymo Nr. XIV-3033 50 str. 3 d. nustatytą taisyklę, kuri susijusi su jo 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 22–23, 26–27, 37 ir 45 str. nuostatų galiojimu tiek, kiek jos lengvina teisinę asmenų padėtį, taikomos tik toms iki įstatymo įsigaliojimo dienos padarytoms nusikalstamoms veikoms, dėl kurių dar nebaigtas bylų nagrinėjimo procesas pirmosios, apeliacinės ar kasacinės instancijų teismuose. Kitaip tariant, ši išimtis nemaža apimtimi yra būtent tokia, kuomet švelnesnei normai pritaikyti reikėtų sugrįžti į baudžiamosios bylos nagrinėjimą visa arba nemaža apimtimi, o tai, pasibaigus bylos nagrinėjimui, neįmanoma (lot. *lex non cogit ad impossibilia*).

Baudžiamojo įstatymo kaita 2024 metais buvo nulemta ir poreikiu pašalinti Komisijos nustatytus trūkumus dėl Pamatinio sprendimo 2002/584/TVR ir Direktyvos 2022/228 nuostatų perkėlimo į nacionalinę teisę. Įdomu tai, kad Lietuva Komisijos pateiktą oficialų pranešimą dėl ES teisės pažeidimo procedūros Nr. 2020/2306 gavo 2020 m. gruodžio 3 dieną. Siekiant, kad Lietuvai pradėta pažeidimo procedūra būtų nutraukta, 2022 m. gegužės 24 d. priimti *inter alia* Baudžiamojo kodekso pakeitimai[52], susiję su siekiu iki galo suderinti BK 9^1 str. normas ir minėtus ES teisės aktus.

Šie baudžiamojo įstatymo pakeitimai analizuoti ir vertinti rengiant leidinį „Lietuvos teisė 2022. Esminiai pokyčiai“[53]. Anuomet iš esmės pasisakiau dėl to, kad BK 9^1 str. dar laukia pokyčiai, nes 2022 metais jie daryti ne asmens perdavimo pagal Europos arešto orderį (toliau – EAO)

---

49 „Pagrindinio komiteto išvada dėl Baudžiamojo kodekso 5, 7, 8, 18, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72^2, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 97, 243, 244 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 5^1, 40^1, 58^1, 72^5, 72^7, 72^8, 72^9 straipsniais įstatymo projekto“, LRS, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/36749060f8b211eeaa63cf21c12b4657?jfwid=-yb0uu32uy.

50 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 5, 7, 8, 18, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72-2, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 97, 243, 244 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 5^1, 40^1, 58^1, 72^5, 72^7, 72^8, 72^9 straipsniais įstatymo Nr. XIV-2573 50 straipsnio pakeitimo įstatymas“, TAR, 2024-10-23, Nr. 18357.

51 2024 m. lapkričio 7 d. įstatymo Nr. XIV-3060 projekte taip pat buvo numatytos BK 3 str. 2 d. nuostatoms prieštaraujanti jo įsigaliojimo tvarka. Tačiau svarstant šį projektą buvo aiškiai pasisakyta dėl to, kad tokių nuostatų negali būti. Keista, turime įsibėgėjantį XXI a., išvystytą baudžiamosios teisės doktriną ir praktiką, o vis dar atsiranda iniciatyvų, kuriomis stengiamasi tą įdirbį nubraukti.

52 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 9^1, 118 ir 119 straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2022-06-01, Nr. 11875.

53 *Lietuvos teisė 2022. Esminiai pokyčiai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022).

vykdymo sąlygoms tobulinti, o iš esmės tam, kad būtų nutraukta Komisijos prieš Lietuvą pradėta ES teisės pažeidimo procedūra[54]. Praėjo dveji metai ir Lietuvos įstatymų leidyba vėl nukreipiama BK 9^1 str. normų tobulinimo linkme, nes, nepaisant pakeitimų, kurie, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuomone, visiškai pašalino nustatytus trūkumus, pažeidimo procedūra nebuvo nutraukta.

2023 m. gruodžio mėn. Komisija informavo Lietuvą, kad nebaigs pažeidimo procedūros, kol nebus pakeitimų dėl Pamatinio sprendimo 2002/584/TVR 4 str. 6 p., nes į BK 9^1 str. 4 d. 3 p. nurodytą atsisakymą vykdyti EAO pagrindo taikymo apimtį turi patekti ne tik Europos Sąjungos valstybių narių, bet ir trečiųjų valstybių piliečiai[55]. Svarbu tai, kad atitinkamos nuostatos būtinumą konstatavo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – ESTT) 2023 m. birželio 6 d. sprendimu byloje *O. G.* (C-700/21).

Pažymėtina, kad esminis identifikuotos ir aktualizuotos problemos aspektas tas, kad 9^1 str. 4 d. 3 p., kuris skirtas vienam iš neprivalomo neperdavimo kitai ES valstybei narei pagrindų, buvo nustatyta, kad atitinkama galimybė susieta ne tik su Lietuvos piliečiais ir užsieniečiais, kurie turi teisę gyventi Lietuvoje, bet ir su kitų valstybių (nebūtinai ES) gyventojais. Tačiau vertinant tai, kad šis galimo asmens neperdavimo pagal EAO pagrindas susietas su socialine nuteistojo asmens reabilitacija, jis turi būti taikomas ir tiems užsieniečiams, kurie nors ir neturi teisės gyventi Lietuvos Respublikoje, bet čia yra tam tikrais teisėtais pagrindais tuomet, kai buvo sulaikyti pagal išduotą EAO. Kitaip tariant, tokioje situacijoje svarbiausias kriterijus yra teisėtas konkretaus asmens buvimas valstybėje ir stiprūs jo socialiniai ryšiai, o ne teisė Lietuvoje gyventi.

Akivaizdu, kad atitinkamas Pamatinio sprendimo 2002/584/TVR aiškinimas paremtas ir asmenų lygybės prieš įstatymą principu, kuris įtvirtintas ir Konstitucijos 29 str. 1 d. Manytina, kad vertinant tai, jog Konstitucija yra tiesioginio taikymo teisės aktas, konkrečioje byloje galima buvo remtis atitinkama nuostata ir siekti, kad teisėtai Lietuvoje esantis asmuo, kuris čia turi tvirtus socialinius ryšius (pvz., Lietuvoje gyvena jo sutuoktinis, vaikai, tėvai), nebūtų perduotas EAO išdavusiai valstybei, o jam paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymą perimtų Lietuva. Tačiau tokių situacijų praktikoje nebuvo, todėl ir nebuvo galimybės patikrinti tiesioginio Konstitucijos 29 str. 1 d. poveikio EAO vykdymo procedūroms.

Taigi tiek šis, tiek ir ankstesni BK 9^1 str. pakeitimo ir papildymo atvejai akivaizdžiai rodo, kad reikia iš esmės revizuoti su atitinkama sritimi susijusius BK straipsnius ir taip užkirsti kelią galimam jų kaitaliojimui vien tik ES teisės aktų ar ESTT sprendimų pagrindu.

54 Andrius Nevera ir Dovilė Murauskaitė, „2022 metų Lietuvos baudžiamosios politikos aktualijos ir jos efektyvinimo kryptys“, iš *Lietuvos teisė 2022. Esminiai pokyčiai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 43.

55 „Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų registracijos Nr. XIVP-4133, XIVP-4134“, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/6a807370743011ef9c779dd37198d447?jfwid=-hd9rulu8i.

1.4.2. Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies normų sankcijų pokyčiai: bandymas sukurti subalansuotą sistemą

Teisingos bausmės parinkimui įtakos turi įvairūs veiksniai: padarytos nusikalstamos veikos pavojingumas, motyvai, tikslai; kaltės forma ir rūšis; nusikalstamos veikos stadija; kaltininko asmenybė; bendrininko vaidmuo darant nusikalstamą veiką ir bendrininkavimo forma; atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės; nusikalstama veika padaryta žala. Tačiau svarbiausias veiksnys – baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies normos sankcija.

Manytina, kad bet kurios valstybės baudžiamojo kodekso specialiosios dalies normų sankcijų konstravimas yra vienas sudėtingiausių baudžiamosios teisės, baudžiamosios politikos klausimų. Sankcijų konstrukcijai įtakos turi pasirinkta koncepcija, kuri lemia tam tikro turinio ir atitinkamos struktūros bausmių sistemą, specialiosios dalies skyrių ir straipsnių struktūrą, taip pat ir tarptautinių normų bei ES teisės aktų imperatyvai. Galiausiai būtinumas konkrečios normos sankciją suderinti ne tik su to paties kodekso skyriaus, bet ir su kito skyriaus ar net kito teisės akto normų sankcijomis.

Kitaip tariant, baudžiamojo įstatymo normų sankcijų konstravimas yra savotiškos ir daugiafunkcės dėlionės rinkimo procesas. Tačiau problema ta, kad, pavykus sukonstruoti daugiau ar mažiau subalansuotą ir darnią BK normų sankcijų sistemą, ji gali būti sugriauta akimirksniu. Būtent panaši istorija nutiko ir mūsų baudžiamajam įstatymui, nes pirmųjų pokyčių jis sulaukė dar nė nepradėjęs galioti.

Kita vertus, bendrai vertinant 2000 m. rugsėjo 26 d. priimto BK pirminės versijos specialiosios dalies sankcijų sistemą, galima drąsiai pasakyti, kad ji buvo paruošta tikrai gerai ir sudarė prielaidas efektyviai pereiti prie švelnesnės baudžiamosios politikos ir kur kas teisingesnės bausmės skyrimo. Tačiau vėliau su BK susiję pokyčiai ilgus metus kurtą sistemą išbalansavo. Specialioji baudžiamojo įstatymo dalis keista arti 100 kartų (vertinant įstatymų skaičių), o tai reiškia, kad konkrečių normų pakeitimo ar papildymo naujomis atvejų buvo dar daugiau. Baudžiamųjų įstatymų leidyba gan dažnai nutoldavo nuo esminio baudžiamosios teisės principo – *ultima ratio.* Ji prasilenkdavo ir su KT jurisprudencija[56]. Todėl natūralu, kad ilgainiui baudžiamasis įstatymas tapo savotiška skundų ir pageidavimų knyga, populistinių politinių ambicijų įgyvendinimo sritimi, poveikio nusikalstamumui priemone, nors ilgalaikės ir ypač griežtos bausmės tik blogina kriminogeninę situaciją, nedaro teigiamo poveikio nusikalstamumui.

Neabejotinai anksčiau ar vėliau turėjo kilti noras peržiūrėti per du dešimtmečius (2000–2020 metais) susidariusią situaciją, ją įvertinti ir padaryti pokyčius, kurie baudžiamąjį įstatymą sugrąžintų į pusiausvyros, darnos vėžes. Būtent toks noras susiformavo XVIII Vyriausybės darbo pradžioje, kurios programoje buvo numatyta atlikti nusikalstamų veikų sankcijų sistemos analizę,

56 Žr., pavyzdžiui, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas”, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 131-4743.

įvertinti jų proporcingumą, pagrįstumą ir tarpusavio suderinamumą bei parengti atitinkamus BK pakeitimus.

BK pakeitimų poreikis argumentuotas tuo, kad: baudžiamojo įstatymo sankcijų struktūrai trūko subalansavimo, sistemiškumo ir tarpusavio suderinamumo; daugelis bausmių nusikalstamų veikų sankcijose nebuvo įtvirtintos sistemiškai, todėl teismui nesudarytos tinkamos galimybės individualizuoti kaltininkui skiriamą bausmę; sunkių ir labai sunkių nusikaltimų sankcijų sistema išbalansuota, nenumatytos apatinės laisvės atėmimo bausmės ribos, todėl dažnai nebuvo galimybės skirti nusikalstamos veikos pavojingumą atitinkančios bausmės arba jos per švelnios; baudžiamajame įstatyme nustatytos minimalios ir maksimalios laisvės atėmimo bausmių ribos neužtikrina atitikimo teisingumo, proporcingumo ir *ultima ratio* principams; dėl dažnai skiriamos laisvės atėmimo bausmės mažėja nuteistųjų asmenų efektyvios resocializacijos galimybė[57].

Kelerių metų darbo vaisiai buvo pripažinti 2024 m. lapkričio 7 d. priimant įstatymą Nr. XIV-3060[58]. Juo pakeistos 152 baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies straipsnių sankcijos. Pokyčių apimtis ir pobūdis tikrai nemaži: sugriežtinta minimali atskirų nusikaltimų kategorijų laisvės atėmimo bausmės riba; mažiausia bausmė už genocidą ir už tarptautinės teisės draudžiamą elgesį su žmonėmis tapo ne penkeri, o dešimt metų; už neteisėtą valstybės paslapties atskleidimą, įgijimą, perleidimą, laikymą, jeigu nėra šnipinėjimo požymių, galima bausti iki ketverių metų laisvės atėmimu (vietoje trejų); iš apysunkių nusikaltimų sankcijų pašalinta švelniausia bausmė – viešieji darbai; apysunkių nusikaltimų sankcijos papildytos bauda ar laisvės apribojimu; sušvelninta laisvės atėmimo bausmės viršutinė riba už neatsargų sunkų sveikatos sutrikdymą ir neatsargų gyvybės atėmimą, dokumentų ir antspaudų klastojimą, netikros elektroninės mokėjimo priemonės gaminimą ar klastojimą ir kt.; už vadinamuosius smurtinius ir seksualinius nusikaltimus atsisakyta baudos bausmės[59].

---

57 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės Kanceliarijos Teisės grupės 2024 m. vasario 8 d. išvada Nr. NV-325 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 60, 99, 100, 100[1], 100[2], 100[3], 103, 107, 108, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 147[1], 147[2], 148, 149, 150, 151, 151[1], 152, 152[1], 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 170[1], 170[2], 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182[1], 185, 188, 189, 189[1], 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 198[1], 198[2], 202, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 249[1], 250, 250[2], 250[4], 250[5], 251, 256, 256[1], 257, 257[1], 258, 259, 262, 265, 267, 267[1], 267[2], 267[3], 268, 270, 270[2], 270[3], 273, 274, 275, 276, 276[1], 276[2], 276[3], 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 292[1], 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 302[1], 303, 304, 306, 306[1], 306[2], 307, 308, 309, 310, 311, 312 straipsnių pakeitimo ir įstatymo ir Lietuvos Respublikos Kriminalinės žvalgybos Nr. XI-2234 8 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų TAP-24-73, 24-74, 24-75; TAIS NR. 23-17003(2), 23-17002(2), 24-1046““, LRS, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/0cfbdf70b9d511ee9269b566387cfecb?positionInSearchResults=14&searchModelUUID=77f04b51-0bca-4055-bbfc-e2be98fd20f9.

58 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 60, 99, 100, 100[1], 100[2], 100[3], 103, 107, 108, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 147[1], 147[2], 148, 149, 150, 151, 151[1], 152, 152[1], 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 170[1], 170[2], 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182[1], 185, 188, 189, 189[1], 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 198[1], 198[2], 202, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 249[1], 250, 250[2], 250[4], 250[5], 251, 256, 256[1], 257, 257[1], 258, 259, 262, 265, 267, 267[1], 267[2], 267[3], 268, 270, 270[2], 270[3], 273, 274, 275, 276, 276[1], 276[2], 276[3], 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 292[1], 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 302[1], 303, 304, 306, 306[1], 306[2], 307, 308, 309, 310, 311, 312 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas“, TAR, 2024-11-12, Nr. 19686.

59 „Seimas pritarė bausmių proporcingumo pokyčiams“, Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerija, 2024 m. lapkričio 7 d., https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/seimas-pritare-bausmiu-proporcingumo-pokyciams/.

Galima pasakyti, kad pozityviausiai vertintini pokyčiai, susiję su švelninamomis BK normų sankcijomis, nes tai tikrai teigiamai veiks nusikaltimų pakartojimo prevenciją; mažins nuteistųjų laisvės atėmimo bausme skaičių; mažės ir laisvės atėmimo bausmę realiai atliekančių asmenų. Tačiau ne visus baudžiamojo įstatymo pokyčius reikia vertinti teigiamai. Ypač tai taikytina laisvės atėmimo bausmės griežtinimui, nustatant arba griežtinant jos minimumą ar keliant šios bausmės maksimumą sunkių ar labai sunkių nusikaltimų atvejais. Pavyzdžiui, iki 2024 m. lapkričio 7 d. priimto įstatymo įsigaliojimo BK 100[2] str. (Vaikų atskyrimas) aprašyto nusikaltimo kaltininkas galėjo būti baudžiamas laisvės atėmimu iki aštuonerių metų. Tai reiškė, kad skiriant bausmę už šį nusikaltimą laisvės atėmimo bausmės galima amplitudė buvo nuo trijų mėnesių iki aštuonerių metų. Dabar laisvės atėmimo bausmės minimumas yra dveji metai. Dvejų metų laisvės atėmimo bausmės minimumas nustatytas ir BK 151 str. (Privertimas lytiškai santykiauti) 2 d., 156 str. (Vaiko pagrobimas ar naujagimio sukeitimas) 1 d. ir 180 str. (Plėšimas) 2 d. Vienų metų minimumas nustatytas, pavyzdžiui, kaltininkams, padariusiems BK 100[3] str. (Kankinimas) aprašytą nusikaltimą.

Kadangi BK specialiosios dalies normos dispozicijoje aprašoma baigtinė ir dažniausiai vieno asmens padaryta veika, jos sankcija konstruojama vertinant nusikalstamos veikos stadiją, bendrininkų rūšis ir jų veikas, bendrininkavimo formas bei daugelį kitų bendrojoje dalyje nurodomų veiksnių, kurie ir lemia poreikį įvertinti, ar būtina nustatyti laisvės atėmimo bausmės sankcijos minimumą, nepaisant sunkaus kriminalinio nusikaltimo. Būtent dėl šių priežasčių diskusijai pasirinktų normų ankstesnės sankcijos negalėtų būti vertinamos kaip nesubalansuotos ar neproporcingos.

Negalima sutikti ir su tuo, kad reikėjo didinti laisvės atėmimo bausmės apatinę ribą už padarytus apysunkius ar sunkius ar net labai sunkius nusikaltimus. BK 99 str. (Genocidas) sankcija nustatė, kad minimali laisvės atėmimo bausmė yra penkeri metai. Tokį pat laisvės atėmimo bausmės minimumą nustatė ir BK 100 str. (Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis) sankcija. Dėl pakeitimų šių nusikaltimų baudžiamumas pakito iš esmės. Laisvės atėmimo bausmės minimumas pakeltas iki dešimties metų. Tačiau ar tai reiškia, kad ilgus metus šių sankcijų konstrukcinė problema nepastebėta? Manytina, kad atsakymas į šį klausimą yra vienareikšmiškas – BK 99 ir 100 str. sankcijos buvo ne tik proporcingos, bet ir atitinkančios tarptautinius standartus.

Pažymėtina, kad sankcijų už tarptautinius nusikaltimus (BK 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113 ir 113[1] str.) teisėtumo ribas nulemia ne nacionalinė, o tarptautinė teisė[60]. Žvelgiant į Tarptautinio Baudžiamojo Teismo Romos statutą[61] (toliau – Romos statutas), matyti, kad už jo jurisdikcijai priskirtus padarytus tarptautinius nusikaltimus (genocido nusikaltimas; nusikaltimai žmoniškumui; karo nusikaltimai; agresijos nusikaltimas) Tarptautinis

60 Machteld Boot, *Nullum Crimen Sine Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court*, (United Kingdom: School of Human Right Research Series, 2002), 508.

61 Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje Tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimui (*Valstybės žinios*, 2003-05-21, Nr. 49–2165).

Baudžiamasis Teismas gali skirti vieną iš šių bausmių: a) laisvės atėmimą, kuris nustatomas metų skaičiumi, bet ne ilgiau kaip 30 metų; arba b) laisvės atėmimą iki gyvos galvos, jei tai pateisinama labai sunkiu nusikaltimu ir nuteistojo asmenybe.

Nesutiktina ir su tuo, kad laisvės atėmimo bausmės minimumo ar maksimumo pakėlimas vienais ar dvejais metais akimirksniu atitinkamas sankcijas padarė proporcingesnes, leidžiančias paskirti teisingesnes bausmes. Būtent tokių transformacijų patyrė, pavyzdžiui, BK 100[1] str. (Priverstinis dingimas), 125 str. (Valstybės paslapties atskleidimas), 135 str. (Sunkus sveikatos sutrikdymas) 1 d., 149 str. (Iššaginimas), 150 str. (Seksualinis prievartavimas), 151 str. (Privertimas lytiškai santykiauti), 180 str. (Plėšimas) 3 d. Vertinant tokius pokyčius, dėmesys atkreiptinas į tai, kad bausmės paskyrimą kaltininkui lemia ir BK bendrosios dalies nuostatos, kurios bendrąja prasme susijusios arba su padaryta veika, arba su ją padariusio asmens asmenybe. Todėl naivu tikėtis, kad konkrečių sankcijų korekcijos vienų ar dvejų metų amplitudėje iš esmės keičia situaciją. Mano giliu įsitikinimu, tokie sankcijų pokyčiai yra iliuziniai, nes tokia ir panaši BK straipsnių normų kaita atveria galimybes BK 54 str. 3 d. taikyti dar plačiau, nors kuriant baudžiamąjį įstatymą manyta, kad šios normos taikymas turi būti išimtis. Tačiau baudžiamųjų įstatymų griežtinimas tokį požiūrį savotiškai skandina ir transformuoja. Atrodo, priartėjome prie to, kad BK 54 str. 3 d. pradeda veikti visai kitokia formulė – teisingumo principo sampratos ribos tiesiogiai priklauso nuo sankcijos griežtumo.

Vertinant būtent tokius pokyčius, aktualūs yra kelis dešimtmečius vystoma diskusija ir moksliniai tyrimai subalansuotai (teisingai) baudžiamųjų normų sankcijų sistemos kūrimo (projektavimo) metodikai parengti. Pritartina pozicijai, kad iki šiol tokios metodikos nėra[62], nors yra teigiančių, kad visgi tokia buvo sukurta[63].

Tikriausiai ir vertinamų BK pataisų autoriai taip pat įsitikinę, kad, rengdami atitinkamo įstatymo projektą, sukūrė bent sankcijų sistemos kūrimo metodiką, susijusią su laisvės atėmimo bausme, kuomet nustatant minimalias BK normų sankcijų laisvės atėmimo bausmių ribas, vadovautasi tokiu minimalių ir maksimalių laisvės atėmimo bausmių nustatymo santykiu: jeigu sankcijoje nurodyta maksimali laisvės atėmimo riba yra 7 m., nustatomos minimalios laisvės atėmimo riba yra 1 m.; atitinkamai 8 m. ir 2 m.; 10 m. ir 3 m.; 12 m. ir 4 m.; 15 m. ir 5 m.[64].

62 Gintaras Švedas, „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso specialiosios dalies straipsnių sankcijų sudarymo probleminiai aspektai“, *Teisė* 79 (2011): 7.

63 Albertas Čaplinskas, Antanas Dapšys, Jonas Misiūnas ir Vladislavas Poškevičius, „Kriminalinių bausmių sistemos darna ir sankcijų optimizavimas kaip baudžiamosios politikos veiksmingumo prielaidos“*, Teisė* 37, (2000).

64 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės Kanceliarijos Teisės grupės 2024 m. vasario 8 d. išvada Nr. NV-325“, *supra note,* 57.

Tačiau, vertinant priimto įstatymo Nr. XIV-3060 tekstą ir gretinant jį su projekto (Nr. XIVP-3601(2)) lyginamuoju variantu[65], matyti, kad šis principas pritaikytas ne visais atvejais. Ir tai tikrai pozityvu. Tačiau šis nuopelnas priskirtinas ne įstatymų leidėjui, o ekspertams, aktyviai dalyvavusiems ir teikusiems siūlymus svarstant atitinkamą projektą Lietuvos Respublikos Seime.

Tinkamu sprendimu negalima pripažinti baudos bausmės pašalinimą iš atskirų BK normų (pvz., 267 str. 1 ir 2 d. (Neteisėtas disponavimas stipriai veikiančiomis ar nuodingosiomis medžiagomis), 281 str. 3 d. (Kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimas), 286 str. (Pasipriešinimas valstybės tarnautojui ar viešojo administravimo funkcijas atliekančiam asmeniui), 287 str. (Grasinimas valstybės tarnautojui ar viešojo administravimo funkcijas atliekančiam asmeniui) sankcijų. Tas pats pasakytina ir dėl viešųjų darbų bausmės pašalinimo iš tų normų sankcijų, kurios nustato kaltininkui skirtiną bausmę už apysunkį nusikaltimą.

Baudos bausmės paskirtis turėtų būti efektyvi terminuoto laisvės atėmimo alternatyva, o vertinant Lietuvos situaciją, BK 47 str. nustatyti baudos dydžiai yra „drakoniški". Todėl iš konkrečios normos sankcijos pašalinta bauda nepateisinama bendrąja prasme ir įmanoma tik tuo atveju, jei, atlikus visus galimus atitinkamos normos dispozicijoje aprašytos veikos pasireiškimo objektyvioje tikrovėje modeliavimus, prieinama prie išvados, kad baudos bausmės nustatymas būtų veikimas *ultra vires*. Be to, sutiktina su pozicija, kad daug sankcijoje nustatytų bausmių ir jų dydžių, kurie ryškiai nesiskiria pagal savo griežtumą, sudaro tinkamas prielaidas teismams paskirti teisingą bausmę. Todėl manytina, kad straipsnių, nustatančių atsakomybę už apysunkius nusikaltimus, sankcijose šalia baudos ir (ar) laisvės apribojimo numatant ir viešuosius darbus, tikrai nebūtų sukurta aiškiai savo griežtumu išsiskirianti bausmių grandinė.

Minėta, kad net ir pavykus sukonstruoti daugiau ar mažiau subalansuotą ir darnią specialiosios dalies normų sankcijų sistemą, ji gali būti akimirksniu sugriauta priimant tokį įstatymą, kuris įtvirtins kitokį sankcijos modelį nei tas, kuriuo vadovautasi rengiant sisteminę BK sankcijų peržiūrą. Kasmet daugėjant tokių atvejų, po dešimtmečio ar dviejų vėl reikės imtis tokios pačios veiklos, jei atitinkamas poreikis bus aktualus. Tačiau vargu ar tokiu atveju atitinkama veikla duotų rezultatą, atitinkantį pamatinius baudžiamosios teisės principus, ypač turint omenyje, kad sisteminės peržiūros eiga ir rezultatai tiesiogiai priklauso nuo tikslų, o jiems įtakos turi įstatymų leidybos procese dominuojantis politinis nusiteikimas. Kitaip tariant, sisteminę baudžiamojo kodekso normų peržiūrą nebūtinai gali vainikuoti švelninama baudžiamoji atsakomybė.

---

65 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 60, 99, 100, 100[1], 100[2], 100[3], 103, 107, 108, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 147[1], 147[2], 148, 149, 150, 151, 151[1], 152, 152[1], 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 170[1], 170[2], 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182[1], 185, 188, 189, 189[1], 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 198[1], 198[2], 202, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 249[1], 250, 250[2], 250[4], 250[5], 251, 256, 256[1], 257, 257[1], 258, 259, 262, 265, 267, 267[1], 267[2], 267[3], 268, 270, 270[2], 270[3], 273, 274, 275, 276, 276[1], 276[2], 276[3], 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 292[1], 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 302[1], 303, 304, 306, 306[1], 306[2], 307, 308, 309, 310, 311, 312 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymo projekto lyginamasis variantas", LRS, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/2ad07950910e11ef955ff95815eb5ce5?jfwid=oqhccoxv5.

BK specialiosios dalies normos 2024 metais buvo keičiamos ir kitais, nei aptarta, pagrindais. Jau minėta, kad 2024 m. kovo 14 d. buvo priimtas įstatymas Nr. XIV-2488, modifikavęs tam tikras su bendrininkavimu susijusias baudžiamojo įstatymo normas. Taip pat minėta, kad šią kaitą inspiravo tai, kad Lietuva netinkamai įgyvendino Direktyvą 2017/541 ir savo baudžiamajame įstatyme nepateikė teroristinės grupės ir organizuotos teroristinės grupės apibrėžimų, nenustatė tinkamos atsakomybės už įvairias su šiomis grupėmis susijusias veiklas[66]. Nors Lietuva laikėsi kitokios pozicijos, jos argumentai nebuvo išgirsti ir ji privalėjo koreguoti ne tik aptartas BK bendrosios dalies, bet ir specialiosios dalies normas. Kitaip tariant, Lietuva turėjo iš esmės pažodžiui perkelti Direktyvos 2017/541 nuostatas į nacionalinį lygmenį. Dėl šios priežasties pakeisti BK 249^1 str. (Teroristinės arba organizuotos teroristinės grupės kūrimas ir veikla), 250^2 str. (Teroristinių nusikaltimų kurstymas), 250^4 str. (Teroristinės veiklos finansavimas ir rėmimas), 250^6 str. (Vykimas teroristiniais tikslais) ir 252^1 str. (Sąvokų išaiškinimas); pakeitimus, atsižvelgiant į Lietuvos ir Komisijos įvykusią pozicijų apsikeitimo istoriją, galima pavadinti formaliais. Akivaizdu, kad esmingai jie nieko nepakeitė, nes Direktyvos 2017/541 nuostatas anksčiau įgyvendinę BK pakeitimai (juos tinkamai aiškinant) galėjo užtikrinti baudžiamąją atsakomybę už teroristinius nusikaltimus pagal Lietuvos baudžiamąjį įstatymą.

2024 m. birželio 6 d. priimtu įstatymu Nr. XIV-2683 sugriežtinta atsakomybė už valstybės perversmą (BK 114 str.), padėjimą kitai valstybei veikti prieš Lietuvos Respubliką (BK 118 str.), kolaboravimą (BK 120 str.), antikonstitucinių grupių ir organizacijų organizavimą bei dalyvavimą tokių grupių veikloje (BK 121 str.). Sugriežtinimų būta esminių. Už valstybės perversmą ir tam tikras veikas, susijusias su antikonstitucinėmis grupėmis ir organizacijomis, nustatyta griežčiausia bausmė – laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Kolaboravimas tapo baudžiamas laisvės atėmimo bausme nuo penkerių iki penkiolikos metų, nors anksčiau už jį galima buvo skirti laisvės atėmimą nuo trejų iki dešimties metų.

Tai, kad šie pakeitimai būtini, argumentuota iš esmės 2022 m. vasario 24 d. prasidėjusia intensyvia Rusijos karine invazija į nepriklausomą Ukrainos valstybę. Invazija kelia grėsmę ne tik Ukrainos valstybingumui, bet ir visos Europos saugumui bei tarptautine teise grįstiems pasaulio valstybių santykiams. Pasisakyta ir dėl to, kad, be išorinių grėsmių, taip pat pastebimos tęstinės Rusijos pastangos kištis į mūsų šalies vidaus reikalus, todėl yra rizika, kad prorusiškai nusiteikę Lietuvos piliečiai ir į Lietuvą atvykę Rusijos piliečiai gali kėsintis į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorinį vientisumą ir konstitucinę santvarką. Galiausiai iš esmės nurodoma, kad, saugantis nuo šių grėsmių, turi būti griežtinama atsakomybė už tam tikrus BK XVI skyriuje numatytus nusikaltimus, nes pernelyg maži bausmių dydžiai nekoreliuoja su pavojingomis veikomis, šio skyriaus vieta BK specialiojoje dalyje ir todėl neužtikrina atitinkamų teisinių gėrių apsaugos[67].

66 Plačiau žr., „Aiškinamasis raštas dėl Baudžiamojo kodekso 24, 25, 32, 39^1, 249^1, 250^2, 250^4, 250^6 ir 252^1 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto“, LRS, https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/a4916c3077d411eeadbcc0bf53e6c339?jfwid=-yb0uu37h6.

67 Plačiau žr., „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 114, 119, 120 ir 121 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas“, LRS, https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/ec05d450278611eea0b6cad9848a9596/#_ftn2.

Neginčijant, kad 2022 m. vasario 24 d. prasidėjusi ir iki šiol tebesitęsianti Rusijos agresija yra didžiulė grėsmė ir didžiulis iššūkis visai žmonijai, visgi kyla išskirtinai profesionalus klausimas dėl to, ar išties nuoširdžiai manoma, kad sugriežtintos sankcijos gali atgrasyti nuo nusikaltimų, kuriais būtų kėsinamasi į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir konstitucinę santvarką. Be to, ar rengiant ir 2022 metų gegužės 24 d. priimtą įstatymą Nr. XIV-1117 nebuvo galima identifikuoti tas pačias priežastis ir taip sumažinti intervencijų į BK skaičių?

Kadangi su BK XVI skyriumi susiję 2022 metų pakeitimai jau išnagrinėti leidinyje „Lietuvos teisė 2022. Esminiai pokyčiai", tikrai nereikia kartoti minčių, kurios pateiktos. Papildomai ir ypač vertinant bet kokią iniciatyvą, susijusią su bausmių griežtinimu, pasisakytina tik dėl to, kad šiandien ir visą BK galiojimo laikotarpį aktualus vieno žinomiausio Lietuvos kriminologo prof. J. Bluvšteino pastebėjimas, kad „Lietuvos Respublika paveldėjo iš sovietinio politinio mentaliteto ne tik siekimą nepaprastai plačiai taikyti baudžiamosios teisės normas ir metodus. Ji paveldėjo ir postulatą, teigiantį, kad vienintelė galima valstybės reakcija į viso nusikalstamumo didėjimą ar atskirų rūšių nusikaltimų daugėjimą yra baudžiamųjų represijų griežtinimas. Kriminologijos žinios jau dabar leidžia daryti išvadą, kad šis postulatas yra klaidingas. Šio postulato pagrindu padalytų sprendimų rezultatai paprastai būna priešingi, nei buvo laukta"[68].

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 316 (Vengimas atlikti karo tarnybą), 330 (Sąvokų išaiškinimas) str. pakeitimo ir Kodekso papildymo 314[1] str. (Skyrimo į alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą ir jos atlikimo vengimas) įstatymas buvo priimtas dėl to, kad iškilo poreikis Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatyme tinkamai reglamentuoti nuostatas, susijusias su alternatyvia krašto apsaugos tarnyba. Primintina ir pabrėžtina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) sprendime byloje *Teliatnikov prieš Lietuvą* (peticija Nr. 51914/19) nustatė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 9 str. (teisė į minties, sąžinės ir religijos laisvę) pažeidimą dėl nesudarytos galimybės atlikti alternatyvią civilinę krašto apsaugos tarnybą. EŽTT, vertindamas galimybę atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą nusprendė, kad alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba, numatyta Karo prievolės įstatyme, nėra tikra alternatyva, nes ji priklauso nuo kariuomenės kontrolės ir priežiūros. EŽTT taip pat pažymėjo, kad sprendžiant, ar alternatyvioji tarnyba yra civilinė, svarbu ne tik tai, ar pati tarnyba yra civilinė, bet taip pat svarbiais laikytini tokie veiksniai: pavaldumas, kontrolė, taikytinos taisyklės ir apipavidalinimas.

Taigi vertinant išsakytą EŽTT poziciją ir jos pagrindu keičiant Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymą, kilo būtinybė nustatyti baudžiamąją atsakomybę ne tik už šaukimo į privalomąją karo tarnybą vengimą (BK 314 str.), bet ir už skyrimo į alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą ir jos atlikimo vengimą. Taip pat iškilo poreikis BK apibrėžti ir naujai atsiradusią alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos prievolininko sąvoką.

Tarptautinio konteksto poveikis lėmė pokyčius, susijusius su BK 182[1] str. aprašytu nusikaltimu – manipuliavimu sporto varžybomis. 2024 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. XIV-2853[69]. Šio

68 Bluvšteinas J., *Kriminologija* (Vilnius: Pradai, 1994), 328.

69 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 182[1] straipsnio pakeitimo įstatymas", TAR, 2024-07-05, Nr. 12639.

pokyčio esmė ta, kad sąvoka „profesionalios sporto varžybos“ pakeista į sąvoką „aukšto meistriškumo sporto varžybos“, nes Manipuliavimo sporto varžybomis konvencijoje yra būtent aukšto meistriškumo varžybos ir ypač manipuliavimas jomis. Neneigiant šių aktualijų ir poreikio nustatyti baudžiamąją atsakomybę už šią veiką, reikia pasakyti tai, kad šis nusikaltimas neturi nieko bendra su BK XXVIII skyriaus saugomomis vertybėmis: nuosavybe, turtinėmis teisėmis ir turtiniais interesais. Būtent dėl šios priežasties artimiausiu metu turėtų būti tinkamai išspręstas šio straipsnio vietos BK normų sistemoje klausimas.

Paskutinis su BK specialiosios dalies pakeitimu susijęs teisės aktas yra 2024 m. lapkričio 7 d. įstatymas Nr. XIV-3050[70]. Jis įgyvendino Direktyvos (ES) 2022/2557) nuostatas, kurios baudžiamuoju aspektu svarbios tiek, kad BK 285 str. normų dispozicijoje nurodomas „ypač svarbus subjektas“ ir eliminuojama nuoroda į Civilinės saugos įstatymą. Tai reiškia, kad BK 285 str. kontekste svarbiu teisės aktu, kuris turės būti pasitelktas aiškinant jame vartojamas sąvokas, tampa Lietuvos Respublikos krizių valdymo ir civilinės saugos įstatymas, kurio 2 str. 17^2 d. nustatyta, kad „Ypatingos svarbos subjektas“ – juridinis asmuo, kita organizacija ar jų padalinys, pagal savo paskirtį ar veiklos pobūdį teikiantis būtinąsias paslaugas ir priklausantis vienai iš šio įstatymo 1 priede nurodytų kategorijų, ir įtrauktas į Lietuvos Respublikos Vyriausybės tvirtinamą ypatingos svarbos subjektų sąrašą. Galiausiai pažymėtina tai, kad Direktyva (ES) 2022/2557), atsižvelgiant į vis didėjančią tarpsektorinę tarpusavio priklausomybę ir kintančią geopolitinę situaciją, yra itin reikšminga. Ja siekiama atnaujinti ES sistemą dėl ypatingos svarbos infrastruktūros atsparumo išplečiant sektorius, kuriems nustatomi atitinkami reikalavimai, ir kiekvienai valstybei narei nustatant tam tikrus įpareigojimus.

Išvados

1. Lietuvos baudžiamojo įstatymo sisteminė peržiūra buvo reikalinga, nes per visą jo galiojimo laikotarpį padaryta labai daug pakeitimų, griežtinusių baudžiamosios atsakomybės sąlygas. Būtent šis sisteminės peržiūros aspektas turėjo būti svarbiausias. Iš dalies jis ir įgyvendintas, nes tiek bendrosios, tiek ir specialiosios BK dalių pokyčiai atitiko *ultima ratio* ir kitus pamatinius baudžiamosios teisės principus. Prie to prisidėjusių specialistų dėka peržiūrėtas Lietuvos baudžiamasis įstatymas sudarys prielaidas švelninti baudžiamąją atsakomybę, mažinti nuteistųjų laisvės atėmimo bausme ir šią bausmę atliekančių asmenų skaičių. Tačiau kartu priimti ir sprendimai, griežtinę baudžiamąją atsakomybę, todėl pakeitimų visumos negalima vertinti išskirtinai pozityviai. Be to, atliekant BK sisteminę peržiūrą nekeisti baudos bausmės dydžiai, kurie, būdami „drakoniški“, tikrai neužtikrina esminės šios bausmės paskirties – būti efektyvia terminuoto laisvės atėmimo alternatyva. Nepamatuotai griežtos bausmės vykdymo atleidimo sąlygos taip pat nepakeistos.

70 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 285 straipsnio ir priedo pakeitimo įstatymas“, TAR, 2024-11-14, Nr. 19821.

2. Išskirtinai pozityviai vertintina tai, kad BK pakeitimai pagaliau įgyvendino net kelias Lietuvos mokslininkų senokai įrodytas tiesas. O tai reiškia, kad, labai tikėtina, jau netolimoje perspektyvoje įstatymų leidėjai į mokslą atsigręš visu veidu, ieškos teisingiausių ir optimaliausių sprendimų. Kita vertus, pakeitimai, nustatę griežtesnes laisvės atėmimo bausmės ribas arba susiję su laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės tiražavimu, vis dar įrodo, kad Lietuvoje neįsisąmoninta sena tiesa, jog griežtinama baudžiamoji politika duoda kitokius rezultatus nei siekiama. Kaip ir tai, kad griežtos bausmės pačios savaime neužtikrina efektyvios nusikalstamumo prevencijos.
3. Teigiamai vertintini BK pakeitimai, susiję su juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės sąlygomis. Tačiau pozityvias naujoves užgožia drastiškai ir visiškai be pagrindo sugriežtinta juridiniam asmeniui skirtinos baudos bausmės apskaičiavimo taisyklė, kuri šiam baudžiamosios atsakomybės subjektui tampa itin žiauriai įgyvendinama mirties bausme.
4. Kadangi skiriant bausmę nereikės vadovautis vidurkio taisykle, bus skiriama individualizuota bausmė, o tai reiškia, kad teisingesnė. Labiau subalansuota taps ir nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė, o teisingumo principas turės įtakos ne tik skiriamai bausmei, bet ir bausmės vykdymo atidėjimo taikymui.
5. Atsižvelgiant į tai, kad atlikus sisteminę baudžiamojo įstatymo peržiūrą ir įgyvendinus kitus projektinius sprendinius visgi liko neišspręstų ir su baudžiamosios politikos švelninimu susijusių klausimų, tikėtina, nebus stovima vietoje ir reikiamų pakeitimų projektai bus paruošti bei priimti. Kartu išlieka viltis, kad Lietuvos baudžiamo kodekso kaita bus užtikrinama tik tuo atveju, kai išties būtina, o ne siekiant populistinių tikslų. Tikėtina, bus suvokta ir tai, kad nusikalstamumo kontrolė, o ne kova su nusikalstamumu yra pagrindinis tikslas, kurio efektyvumas užtikrinamas socialinėmis, ekonominėmis ir kitomis priemonėmis.

Causes, Directions and Evaluation of the Revision of the Norms of the Lithuanian Criminal Code

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Criminal Law and Procedure
Prof. dr. Andrius Nevera
E-mail: anevera@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-04

Summary. *The article analyses the amendments and additions to the Criminal Code of the Republic of Lithuania that have been made during the year 2024. Several factors have contributed to these changes. The most important of these is the implementation of the provisions of the Eighteenth Programme of the Government of the Republic of Lithuania, which relates to the initiative to carry out an ex-post evaluation of the Criminal Code of the Republic of Lithuania, inter alia, with a view to balancing the systems of penalties and punitive measures. In pursuit of these objectives, two laws were adopted in 2024 which substantially updated the general and special parts of the CC respectively. The amendments were also motivated by the aim of improving the conditions of criminal liability for the manipulation of sports competitions, for crimes and misdemeanours relating to the national defence service and mobilisation, as well as for crimes against the independence of the Lithuanian State, the integrity of its territory and the constitutional order. The aim of implementing the provisions of Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism, replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA, has led to fundamental changes in the regulation of the institute of complicity, as well as to the introduction of liability for the establishment, direction or participation in the activities of a terrorist group or organised terrorist group.*

The European Commission identifies shortcomings in the Lithuanian Criminal Code as a result of the 13 June 2002. The transposition of Council Framework Decision 2002/584/JHA on the European Arrest Warrant and the surrender procedures between Member States and Directive (EU) 2022/228 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2022 amending Directive 2014/41/EU for the purposes of alignment with the Union's rules on the protection of personal data, has necessitated the need to broaden the grounds for refusing to execute a European Arrest Warrant. The transposition of Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC has also led to the need to improve the conditions of liability for false reporting of a danger or disaster to the public.

The actualization of these amendments to the Criminal Law raises the need to evaluate them and, if necessary, to propose additional or even different solutions that would fulfil the purpose of criminal law as an ultima ratio law and would make the Lithuanian criminal policy truly balanced. The article is critical of a number of solutions that are related to the strengthening of criminal

liability. It is also critical of those amendments to the Criminal Law which are only in line with the needs of the day, which eliminate foresight and which are disconnected from scientific research.

***Keywords**: criminal jurisdiction, fine, criminal liability of a legal person, temporal validity of a criminal law, exemption from criminal liability, Framework Decision, Directive, European Arrest Warrant, sanction of the special part of the provision, manipulation of sporting events, national defence service, coup d'état, assisting another state to act against the Republic of Lithuania, espionage, collaboration, unconstitutional group and organisation, forms of complicity, terrorist group, organised terrorist group, entity of special importance.*

1.5. 2024 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai: pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos stiprinimas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Prof. dr. Jolanta Zajančkauskienė
El. paštas zajan@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-05

Santrauka. *Nepaisant esamų Europos Sąjungos ir nacionalinių teisinių priemonių, pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų padėtis įvairiose ES valstybėse narėse kelia susirūpinimą tiek dėl jų teisių apsaugos neužtikrinimo teisiniu reguliavimu, tiek dėl neveiksmingo šio reguliavimo įgyvendinimo. Šioje srityje atlikti tyrimai rodo, kad pažeidžiami įtariamieji ir kaltinamieji tam tikrais atvejais neįgalinami dalyvauti baudžiamajame procese, jo metu susiduria su teisinės pagalbos ir paramos prieinamumo stoka ir pan. Todėl valstybės narės imasi skirtingų priemonių, įskaitant teisinio reguliavimo priemones, siekdamos tinkamai užtikrinti ir veiksmingai įgyvendinti visų pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisę į teisingą procesą.*

Atsižvelgiant į tai, šiame straipsnyje pristatomi ir nagrinėjami 2024 m. padaryti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai dėl vaikų, kurie yra įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamajame procese, ir asmenų su psichikos negalia, kuriems gali būti ar yra taikomos priverčiamosios medicinos priemonės, teisių apsaugos. Šios teisinio reguliavimo naujovės vertintinos pozityviai, kaip priemonės, dėl kurių pažeidžiamiems baudžiamojo proceso dalyviams padidės baudžiamojo teisingumo prieinamumas.

Reikšminiai žodžiai: *Baudžiamojo proceso kodeksas; pažeidžiami įtariamieji ir kaltinamieji; nepilnamečiai įtariamieji ir kaltinamieji; asmenys su psichikos negalia; teisių apsauga.*

Įvadas

Pastaraisiais metais Europos Sąjunga (toliau – ES) vis daugiau dėmesio skiria pažeidžiamiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems. Siekiant tinkamai užtikrinti šių baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugą ir veiksmingai įgyvendinti jų teisę į teisingą teismą, ES yra priimtos ir įgyvendinamos tam tikros teisinės priemonės.

Visų pirma, privalomuosiuose teisės aktuose, direktyvose, yra įtvirtintos nuostatos, kuriomis siekiama stiprinti pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines teises. Šiuose dokumentuose nurodoma, kad valstybės narės, įgyvendindamos tam tikrą direktyvą, turi atsižvelgti į specialius pažeidžiamų asmenų poreikius[1].

1 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, OL L 280, 2010 10 26, 1–7; 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos

Antra, atkreiptinas dėmesys, kad ES valstybėse narėse nėra bendros pažeidžiamo suaugusio asmens baudžiamajame procese apibrėžties dėl nuolatinės jos kaitos. Vis dėlto paprastai pripažįstama, kad kai kuriems suaugusiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems dėl psichikos ar fizinės negalios reikia specialių apsaugos priemonių baudžiamajame procese, kad jie suprastų savo teises ir (ar) gebėtų jomis veiksmingai naudotis. Todėl ES lygmeniu, siekiant padidinti pažeidžiamų suaugusių asmenų apsaugą, buvo nuspręsta priimti neprivalomą rekomendaciją. Dar 2013 m. lapkričio 27 d. priimta rekomendacija[2] valstybės narės raginamos stiprinti įtariamųjų ir kaltinamųjų, kurie dėl savo amžiaus, psichikos ar fizinės būklės ar kitokios negalios negali suprasti baudžiamojo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti, procesines teises.

Trečia, priešingai nei paminėtu atveju, bendrai sutariama, kad visi vaikai (nepilnamečiai) yra pažeidžiami baudžiamojo proceso dalyviai. Todėl buvo priimta direktyva[3], kurioje numatytos procesinės garantijos vaikams, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamajame procese.

Nepaisant paminėtų teisinių priemonių, tiek pažeidžiamų suaugusiųjų, tiek vaikų, kurie yra įtariamieji ar kaltinamieji, padėtis įvairiose ES valstybėse narėse kelia susirūpinimą tiek dėl jų teisių apsaugos neužtikrinimo teisiniu reguliavimu, tiek dėl neveiksmingo teisinio reguliavimo įgyvendinimo. Tai patvirtina ir šioje srityje atlikti tyrimai[4]. Pavyzdžiui, juose nurodoma, kad Lietuvoje ginamieji, kurie turi psichikos sveikatos sutrikimą, intelekto ir (arba) psichosocialinę negalia, neretai susiduria su teisinės pagalbos ir paramos prieinamumo stoka, dažnai neturi galimybių suprasti teisinių procesų ar veiksmingai dalyvauti bendraujant su savo advokatais ar kitais proceso dalyviais[5]. Todėl valstybės narės imasi skirtingų priemonių, įskaitant teisinio reguliavimo priemones, siekdamos tinkamai užtikrinti ir veiksmingai įgyvendinti visų pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisę į teisingą procesą.

Atsižvelgiant į tai, formuluojamas šio tyrimo objektas – 2024 m. Lietuvos Respublikos

direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese, OL L 142, 2012 6 1, 1–10; 2013 m. spalio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu, OL L 294, 2013 11 6, 1–12; 2016 m. kovo 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/343 dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo, OL L 65, 2016 3 11, 1–11.

2 2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose, OL C 378, 2013 12 24, 8–10.

3 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, OL L 132, 2016 5 21, 1–20.

4 Pavyzdžiui, žr.: Bernadette Fidler, Camille Schaltenbrand ir Edith Riegler, *Enhancing the Rights of Defendants and Detainees with Intellectual and/or Psychosocial Disabilities: EU Cross-Border Transfers, Detention and Alternatives. Comparative Report* (Ludwig Boltzmann Institute of Fundamental and Human Rights, 2023), https://gmr.lbg.ac.at/wp-content/uploads/sites/12/2024/02/Justice-for-All_Comparative_Report_EN.pdf; *Children as suspects or accused persons in criminal proceedings: procedural safeguards* (Europos Sąjungos leidinių biuras, 2022), https://data.europa.eu/doi/10.2811/56789.

5 *Ginamųjų su psichikos sveikatos sutrikimais, intelekto ir (arba) psichosocialine negalia teisė į teisingą teismą – ES tarpvalstybinis perdavimas, sulaikymas ir alternatyvios priemonės. Nacionalinio tyrimo ataskaita* (Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2023), 2.

baudžiamojo proceso kodekso (toliau – Baudžiamojo proceso kodeksas, BPK) pakeitimai, susiję su pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsauga. Šio straipsnio tikslas – pristatyti ir išnagrinėti 2024 m. padarytus Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimus dėl vaikų, kurie yra įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamajame procese, ir asmenų su psichikos negalia, kuriems gali būti ar yra taikomos priverčiamosios medicinos priemonės, teisių apsaugos. Atliekant tyrimą buvo taikomi teisės aktų sisteminės analizės, apibendrinimų ir kiti mokslinių tyrimų metodai.

1.5.1. Nepilnamečių įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsauga

1.5.1.1. Baudžiamojo proceso kodekso 21 ir 22 straipsnių pakeitimai

Dar 2023 m. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija gavo Europos Komisijos (toliau – Komisija) oficialų pranešimą Nr. INFR(2023)2074 dėl netinkamo 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos (ES) 2016/800 dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji[6] (toliau – Direktyva 2016/800 arba Vaikų direktyva) nuostatų perkėlimo į Lietuvos nacionalinę teisę. Komisija informavo, kad Lietuva neįvykdė savo įsipareigojimų pagal tam tikras Direktyvos 2016/800 nuostatas[7]. Siekiant pašalinti identifikuotus Vaikų direktyvos nuostatų perkėlimo į nacionalinę teisę trūkumus, buvo parengtas ir priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22 ir 189[1] straipsnių pakeitimo įstatymas[8].

Komisija, įvertinusi atitinkamas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso[9] nuostatas, nustatė, kad iš Direktyvos 2016/800 4 straipsnio 1 dalies antros pastraipos b punkto iii papunkčio kylančios prievolės informuoti nepilnamečius įtariamuosius ir kaltinamuosius apie teisę apriboti laisvės atėmimą ir naudoti alternatyvias priemones, įskaitant teisę į reguliarią sulaikymo peržiūrą, kaip numatyta 10 ir 11 straipsniuose, Lietuvos nacionalinėje teisėje įgyvendintos netinkamai[10].

Pagal Direktyvos 2016/800 10 straipsnio 1 dalį valstybės narės turi užtikrinti, kad „vaiko laisvės atėmimas bet kurioje proceso stadijoje būtų taikomas kuo trumpiau. Turi būti tinkamai atsižvelgta į vaiko amžių ir padėtį bei konkrečias bylos aplinkybes“[11], o pagal šio straipsnio 2 dalį

---

6 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800, *supra note*, 3.

7 2023 m. gruodžio 1 d. aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22 ir 189-1 straipsnių pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso priedo pakeitimo įstatymo projektų Nr. XIVP-3355, 3356, LRS, žiūrėta 2024 m. gruodžio 18 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/a3e76f94904911eea791d94269904d9b?jfwid=162bh1a577.

8 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22 ir 189-1 straipsnių pakeitimo įstatymas, TAR, 2024-03-26, Nr. 5372.

9 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (suvestinė redakcija 2024-01-01–2024-03-31), *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

10 2023 m. gruodžio 1 d. aiškinamasis raštas, *supra note*, 7.

11 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800, *supra note*, 3.

– „kad laisvės atėmimas, visų pirma sulaikymas, būtų taikomas vaikams tik kraštutiniu atveju. <...> bet koks sulaikymas būtų grindžiamas pagrįstu sprendimu, kuriam būtų galima taikyti teismo atliekamą teisminę peržiūrą. Tokiam sprendimui taip pat gali būti taikoma reguliari peržiūra pagrįstais laikotarpiais, kurią atlieka teismas *ex officio* arba ji atliekama vaiko, vaiko advokato arba teisminės institucijos, kuri nėra teismas, prašymu. Nedarant poveikio teismų nepriklausomumui valstybės narės užtikrina, kad sprendimai, kurie turi būti priimami pagal šią dalį, būtų priimami nepagrįstai nedelsiant."[12]

Šiame kontekste pažymėtina, kad Direktyvoje 2016/800 nėra nustatytas minimalus nepilnamečių laisvės atėmimo baudžiamojo proceso metu terminas. Kalbant apie laisvės atėmimo taikymą, nurodytų sąvokų *kuo trumpiau* ir *tik kraštutiniu atveju* turinys aiškinamas pagal konkrečius atvejus ir toks požiūris atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) poziciją[13]. Pavyzdžiui, byloje *Nart prieš Turkiją* EŽTT pažymėjo, kad suėmimo trukmės pagrįstumas negali būti vertinamas *in abstracto*, tai turi būti daroma analizuojant konkrečios baudžiamosios bylos aplinkybes ir nustatant, ar pagal jas egzistuoja viešasis interesas, kuris pateisina asmens laisvės ribojimą ir nusveria pareigą gerbti šią laisvę[14]. Šioje byloje EŽTT konstatavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos[15] (toliau – EŽTK) 5 straipsnio 3 dalies pažeidimą, nes pareiškėjas buvo laikomas suimtas keturiasdešimt aštuonias dienas, kai dar buvo nepilnametis. Byloje *Güveç prieš Turkiją* buvo nustatyta, kad suėmimas, pradėtas taikyti pareiškėjui nuo tada, kai jam buvo 15 metų, truko daugiau kaip ketverius su puse metų. EŽTT konstatavo, kad tokia suėmimo trukmė buvo pernelyg ilga ir pažeidė EŽTK 5 straipsnio 3 dalį[16]. Priešingai, byloje *J. M. prieš Daniją*, kurioje nepilnametis buvo suimtas daugiau kaip 16 mėnesių, EŽTT nenustatė EŽTK 5 straipsnio 3 dalies pažeidimo. Vaikas buvo įkurdintas saugioje įstaigoje jauniems nusikaltėliams, ten buvo tiriama jo psichikos būklė. Be to, tolesnio suėmimo teisėtumą reguliariai vertino vidaus teismai. Šioje byloje vidaus teismai rėmėsi ne tik pareiškėjui pateikto kaltinimo sunkumu, bet ir visuomenės reakcija. Jie nurodė, kad būtų įžeistas visuomenės teisingumo jausmas, jei pareiškėjas, kuris buvo kaltinamas aštuoniasdešimt penkerių metų senolės iššaginimu ir nužudymu, būtų buvęs paleistas į laisvę, kol bus baigti jo psichikos būklės tyrimai, juo labiau kad jis nuo pat pradžių prisipažino padaręs nusikaltimą[17].

Direktyvos 2016/800 11 straipsnyje valstybės narės įpareigojamos užtikrinti, kad *„tuo*

12 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800, *supra note*, 3.

13 *Toolkit: The Children Directive* (Fair Trials, 2018), 30, https://www.fairtrials.org/articles/information-and-toolkits/toolkit-the-children-directive/.

14 EŽTT 2008 m. gegužės 6 d. sprendimas byloje *Nart prieš Turkiją*, peticijos Nr. 20817/04, HUDOC, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-86189%22]}.

15 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

16 EŽTT 2009 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Güveç prieš Turkiją*, peticijos Nr. 70337/01, HUDOC, https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-2610659-2839228%22]}.

17 EŽTT 2012 m. lapkričio 13 d. sprendimas byloje *J. M. prieš Daniją*, peticijos Nr. 34421/09, HUDOC, https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:[%2234421/09%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-114485%22]}.

atveju, kai įmanoma, kompetentingos institucijos vietoj sulaikymo taikytų jam alternatyvias priemones“[18]. Kaip nurodoma šioje direktyvoje, „tokios alternatyvios priemonės galėtų būti draudimas vaikui būti tam tikrose vietose, įsipareigojimas vaikui gyventi konkrečioje vietoje, apribojimai dėl bendravimo su konkrečiais asmenimis, įsipareigojimas prisistatyti kompetentingoms institucijoms, dalyvavimas švietimo programose arba, jei vaikas su tuo sutinka, terapinio gydymo ar priklausomybės gydymo programose“[19]. Šios alternatyvios priemonės gali būti taikomos tiek viso baudžiamojo proceso metu, tiek po jo. Pasak teisės ekspertų, pirmenybė turėtų būti teikiama šioms priemonėms, nes suėmimas reiškia vaiko atskyrimą nuo šeimos, mokyklos ir jo draugų ir pan. Ypač teigiamai vertinamos tokios alternatyvios priemonės kaip konsultavimas, dalyvavimas socialinėse ir (ar) mokymosi programose, įvairiapusė šeimos terapija, nes jos padeda suteikti nepilnamečiui įtariamajam ar kaltinamajam reikiamą pagalbą jau baudžiamojo proceso metu. Kita vertus, šių priemonių prieinamumas įvairiose ES valstybėse narėse ar atskirų valstybių narių regionuose skiriasi[20].

Apibendrinant galima teigti, jog iš aptartų Vaikų direktyvos 10 ir 11 straipsnio nuostatų aišku, kad baudžiamojo proceso metu kompetentingos institucijos privalo pranešti nepilnamečiam įtariamajam ar kaltinamajam apie tai, kad procesinės prievartos priemonės, kuriomis atimama jų laisvė, gali būti taikomos tik kraštutiniu atveju, prieš tai apsvarsčius galimybes taikyti alternatyvias priemones, taip pat tokios procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos kuo trumpiau ir jų taikymui, įskaitant taikymo pratęsimus, turi būti taikoma teisminė peržiūra.

Įvertinus Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nuostatas, buvo konstatuota, kad tiek nepilnamečiams, tiek pilnamečiams įtariamiesiems ir kaltinamiesiems suėmimas gali būti taikomas tik kraštutiniu atveju, nes jis gali būti skiriamas tik tais atvejais kai švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis negalima pasiekti BPK 119 straipsnyje numatytų tikslų (BPK 122 straipsnio 7 dalis). Kompetentingos institucijos pirma turi apsvarstyti švelnesnių (alternatyvių) kardomųjų prievartos priemonių taikymo galimybes ir tik tuomet, kai jomis negalima pasiekti BPK 119 straipsnyje numatytų tikslų, spręsti klausimą dėl suėmimo skyrimo įtariamajam ar kaltinamajam. Nepilnamečiam įtariamajam ar kaltinamajam gali būti paskirta bet kuri švelnesnė nei suėmimas kardomoji priemonė, numatyta Baudžiamojo proceso kodekso 131-1–136 straipsniuose, be to, kodekso 138 straipsnyje nurodyta speciali kardomoji priemonė – nepilnamečio įtariamojo atidavimas prižiūrėti tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais. Taip pat BPK yra įtvirtinti specialūs reikalavimai dėl suėmimo taikymo trukmės ir jo pratęsimo, kai suėmimas skiriamas nepilnamečiams, numatant reguliarią šios kardomosios priemonės taikymo teisminę peržiūrą (BPK 127 straipsnis). Taigi šie specialūs BPK įtvirtinti reikalavimai užtikrina, kad suėmimas nepilnamečiam įtariamajam ar kaltinamajam

18 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800, *supra note*, 3.

19 *Ibid*. (14).

20 *Children as suspects or accused persons in criminal proceedings: procedural safeguards*, 93.

būtų taikomas kuo trumpiau[21].

Atsižvelgiant į aptartas Lietuvos teisinio reguliavimo nuostatas ir siekiant pašalinti Europos Komisijos identifikuotus trūkumus, susijusius su Vaikų direktyvos perkėlimu į nacionalinę teisę, buvo būtina užtikrinti, kad nepilnamečiai įtariamieji ir kaltinamieji būtų tinkamai informuojami apie jų teisę į laisvės atėmimo ribojimą ir naudoti alternatyvių priemonių taikymą, įskaitant teisę į reguliarią sulaikymo peržiūrą, kaip numatyta šios direktyvos 10 ir 11 straipsniuose[22]. Siekiant įgyvendinti šiuos tikslus, BPK 21 straipsnio 4 dalis ir 22 straipsnio 3 dalis buvo papildytos nuostata, kad įtariamasis ar kaltinamasis turi teisę gauti informaciją apie reguliarią suėmimo peržiūrą ir suėmimui alternatyvių kardomųjų priemonių taikymo galimybes. Šiais papildymais buvo visiškai įgyvendinti Direktyvos 2016/800 4 straipsnio 1 dalies antros pastraipos b punkto iii papunkčio reikalavimai.

1.5.1.2. Baudžiamojo proceso kodekso 189[1] straipsnio pakeitimai

Komisija, įvertinusi Lietuvos nacionalinį teisinį reguliavimą, nustatė, kad nėra atitinkamų priemonių, kuriomis Direktyvos 2016/800 7 straipsnio 4 dalies a punktas būtų perkeltas į nacionalinę teisę[23]. Jame numatyta, kad „[p]er individualų vertinimą, laikantis dokumentavimo tvarkos atitinkamoje valstybėje narėje, nustatoma ir pažymima tokia informacija apie vaiko individualias savybes ir aplinkybes, kuri galėtų būti naudinga kompetentingoms institucijoms: a) nustatant, ar reikia imtis kokios nors konkrečios priemonės, kuri būtų naudinga vaikui <...>“[24].

Šiame kontekste pažymėtina, kad pagal Vaiko direktyvą individualaus vertinimo, kaip galimos vaiko poreikių nustatymo priemonės, tikslai yra vaiko poreikių patenkinimas (užtikrinimas) bet kuriame baudžiamojo proceso etape ir per visą baudžiamąjį procesą; priemonių, procedūrų, sprendimų baudžiamajame procese parinkimas ir priėmimas, atsižvelgiant / atliepiant vaiko individualius poreikius; teisinio veiksmingumo sprendimų priėmimas (socialinė integracija, recidyvo prevencija – vaiko nenusikalstamam elgesiui, elgesio korekcijoms ateityje tinkamų sąlygų sudarymas). Atliekant įtariamųjų ir kaltinamųjų individualų vertinimą, privalu atsižvelgti į jų asmenybę, brandą, ekonomines, socialines ir šeimos aplinkybes, įskaitant gyvenamąją aplinką. Taip pat būtina įvertinti galimą vaiko pažeidžiamumą, tokį kaip mokymosi sutrikimai ar bendravimo sunkumai. Individualaus vertinimo mastas ir jo išsamumas turėtų būti pritaikomi pagal baudžiamosios bylos aplinkybes, ypač atsižvelgiant į nusikalstamos veikos sunkumą ir galimas priemones, taikomas nustačius vaiko kaltę. Šio vertinimo rezultatai turėtų būti naudojami priimant sprendimus dėl specialių priemonių taikymo vaikui, pavyzdžiui, praktinės pagalbos suteikimo arba

21 2023 m. gruodžio 1 d. aiškinamasis raštas, *supra note*, 7.

22 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800, *supra note*, 3: 4 straipsnio 1 dalies b punkto iii papunktis.

23 2023 m. gruodžio 1 d. aiškinamasis raštas, *supra note*, 7.

24 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800, *op. cit.*, 7 straipsnio 4 dalies a punktas.

tinkamų atsargumo priemonių parinkimo, įskaitant laikino sulaikymo ar kitų alternatyvių priemonių taikymą. Jei individualus vertinimas dar neatliktas, tai neturėtų trukdyti priimti sprendimus baudžiamajame procese, tačiau šie sprendimai vėliau turi būti peržiūrėti, atsižvelgiant į gauto vertinimo rezultatus. Be to, individualus vertinimas turi būti atliekamas ankstyvoje baudžiamojo proceso stadijoje, kad kompetentingos institucijos galėtų atsižvelgti į jo rezultatus, priimdamos sprendimus, įskaitant sprendimus dėl kaltinamojo akto. Tačiau jei vertinimo neatlikimas yra būtinas, siekiant apsaugoti vaiko interesus, pavyzdžiui, išvengti nepagrįsto suėmimo pratęsimo, kaltinamasis aktas gali būti pateiktas ir be vertinimo[25].

EŽTT taip pat pabrėžia, kad valdžios institucijos turi tinkamai elgtis su vaiku baudžiamajame procese, atsižvelgdamos į jo amžių, brandos lygį ir jo intelektinius bei emocinius gebėjimus[26]. Vaikai, kurių pažintinei ir emocinei raidai reikia skirti ypatingą dėmesį, nusipelno paramos ir pagalbos, kad būtų apsaugotos jų teisės. EŽTT įsitikinimu, turi būti taikomos tinkamos procesinės apsaugos priemonės, kad būtų apsaugoti vaiko interesai ir jo gerovė, kai kyla pavojus jo laisvei. Priešinga išvada reikštų, kad vaikai atsidurtų akivaizdžiai nepalankesnėje padėtyje nei suaugusieji tokioje pačioje situacijoje. Todėl vaikams su sunkia negalia gali prireikti papildomų apsaugos priemonių, kad jie būtų pakankamai apsaugoti[27].

Europos Sąjungos valstybėse narėse nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo teisė į individualų vertinimą reguliuojama skirtingai, skiriasi ir šios teisės įgyvendinimo mechanizmai. Pavyzdžiui, Austrijos, Belgijos, Estijos, Vokietijos, Italijos, Maltos ir Portugalijos vidaus teisės aktuose įtvirtintas įtariamųjų ir kaltinamųjų vaikų individualus vertinimas yra privalomas. Bulgarijoje individualus vertinimas apsiriboja „socialine ataskaita (įvertinimu)“[28]. Manytina, jog tokią situaciją lėmė tai, kad pačioje Vaikų direktyvoje nekonkretizuojama, kaip turi būti įgyvendinama nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo teisė į individualų vertinimą, ir suteikiama plati diskrecija valstybėms narėms šioje srityje, atsižvelgiant į nacionalinių teisės sistemų ypatumus, tradicijas, turimus išteklius.

Pagal Lietuvos BPK individualus vertinimas apibūdinamas kaip „informacijos apie nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo asmenybę, jo aplinką ir poreikius apsaugos, švietimo ir socialinės integracijos srityse apibendrinimas“ (27^2 straipsnis). Pirmą kartą apklausus nepilnametį įtariamąjį, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras nedelsdamas inicijuoja kreipimąsi į valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją, kad būtų atliktas individualus nepilnamečio vertinimas, laikantis Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro nustatytos tvarkos ir formos (189^1 straipsnio 1 dalis). Nepilnamečio individualaus vertinimo tvarkos apraše reguliuojami Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos

25 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/800, *supra note*, 3: 36–39; 7 straipsnis.

26 Pavyzdžiui, EŽTT 1999 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *V. v. prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 24888/94, HUDOC, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58594%22]}.

27 EŽTT 2016 m. kovo 23 d. sprendimas byloje *Blokhin prieš Rusiją*, peticijos Nr. 47152/06, HUDOC, https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-161822%22]}.

28 Žr. plačiau: *Children as suspects or accused persons in criminal proceedings : procedural safeguards*, 78–83.

ir jos įgalioto teritorinio skyriaus veiksmai atliekant nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo individualų vertinimą, individualaus vertinimo atlikimo ir individualaus vertinimo pažymos pateikimo ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui ar prokurorui terminai, forma ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo, atliekant individualų vertinimą, tvarka[29]. Be to, individualų vertinimą atlieka ne tik valstybinė vaiko teisių apsaugos institucija, bet ir laisvės atėmimo įstaiga, jei nepilnametis yra suimtas (BPK 189[1] straipsnio 1 dalis).

Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvoje nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo individualaus vertinimo reguliavimas ir jo įgyvendinimo mechanizmas buvo nevienareikšmiškai vertinami jau nuo pirmųjų jų gyvavimo metų. Dar 2020 m. išsakytos pastabos dėl šios teisinės priemonės yra aktualios ir šiuo metu. Pritartina, kad individualus nepilnamečių įtariamųjų ir kaltinamųjų vertinimas turėtų būti laikomas įrodymais pagrįsta sprendimų priėmimo priemone, kuri leidžia patenkinti vaiko poreikius kiekviename baudžiamojo proceso etape, ypač sprendžiant procesinius klausimus ar priimant galutinius sprendimus baudžiamosiose bylose, ir taip pat leidžia išgirsti nepilnametį, tinkamai atstovauti jam ir bendrauti su juo, atsižvelgti į jo specifinę situaciją, padėti priimti vaikui kuo palankesnius sprendimus ir sudaryti tinkamas sąlygas jo būsimam elgesiui taisyti[30]. Galima teigti, kad Lietuvoje individualus vertinimas vykdomas gana formaliai ir neatliepia nurodytų tikslų, nes siejamas tik su informacijos apie vaiko asmenybę ir jo aplinką surinkimu ir jos apibendrinimu, bet teisinis reguliavimas neapima nei reikalavimo taikyti konkrečias individualaus vertinimo priemones, nei reikalavimo taikyti moksliškai pagrįstus vertinimo instrumentus[31].

Grįžtant prie teisinio reguliavimo, paminėtina, kad iki Lietuvos BPK 189[1] straipsnio pakeitimo[32] jo 2 dalyje buvo numatyta, kad į nepilnamečio individualaus vertinimo duomenis atsižvelgiama parenkant nepilnamečiui kardomąsias ir kitas procesines prievartos priemones, priimant sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo ar bylos perdavimo teismui, organizuojant proceso veiksmus su nepilnamečiu įtariamuoju ar nepilnamečiu kaltinamuoju, priimant sprendimus dėl bausmės, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonių skyrimo nepilnamečiui. Taigi BPK nebuvo numatyta, kad į nepilnamečio individualaus vertinimo duomenis privalu atsižvelgti teikiant nepilnamečiams įtariamiesiems ar kaltinamiesiems pagalbą baudžiamojo proceso metu. Visgi šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo[33] 45 straipsnio nuostatas, kuriose buvo (yra) įtvirtintos pagalbos priemonės teisę pažeidusiam vaikui. Šios

29 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2019 m. rugsėjo 9 d. įsakymas Nr. A1-509 „Dėl nepilnamečio individualaus vertinimo tvarkos aprašo pavirtinimo“ (galiojanti suvestinė redakcija nuo 2024-04-16), TAR, 2019-09-09, Nr. 14331.

30 Rūta Vaičiūnienė ir kt., Įtariamųjų ir kaltinamųjų vaikų individualus vertinimas: įžvalgos formuojant gerąją praktiką Direktyvos (ES) 2016/800 kontekste (Vilnius: Žara, Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas, 2020), 214–216.

31 *Ibid*., 102.

32 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21, 22 ir 189-1 straipsnių pakeitimo įstatymas, TAR, 2024-03-26, Nr. 5372.

33 Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (suvestinė redakcija nuo 2024-11-01), TAR, 2017-10-10, Nr. 16087.

pagalbos priemonės apima: 1) atidų, rūpestingą, sąžiningą ir pagarbų elgesį su teisę pažeidusiu vaiku, įvertinant vaiko amžių ir brandos lygį, ypatingą dėmesį skiriant jo poreikių įvertinimui, teisių ir teisėtų interesų apsaugai visose teisinės atsakomybės taikymo proceso stadijose; 2) procesinių veiksmų atlikimą vaikui draugiškoje fizinėje aplinkoje, atitinkančioje jo interesus; 3) psichologinės, socialinės ir kitos vaikui reikalingos pagalbos prieinamumo, nuoseklumo ir tęstinumo užtikrinimą viso baudžiamojo proceso metu; 4) bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje – alternatyvių konflikto sprendimo priemonių taikymą vaikui, kuris įtariamas, kaltinamas dėl neatsargaus arba tyčinio nesunkaus ar apysunkio nusikaltimo padarymo, taip skatinant vaiką ieškoti būdų taikiai susitarti su nukentėjusiuoju. Be to, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 46 straipsnyje yra nurodomos pagalbos priemonės vaikui, kuriam paskirta su laisvės atėmimu susijusi poveikio priemonė.

Nepaisant to, kad Lietuvos nacionalinėje teisėje yra numatytos nepilnamečiam įtariamajam ar kaltinamajam teikiamos pagalbos priemonės, tačiau, kaip minėta, BPK reglamentuojant nepilnamečių individualų vertinimą nebuvo nurodyta, kad į nepilnamečio individualaus vertinimo duomenis privalu atsižvelgti teikiant nepilnamečiams įtariamiesiems ar kaltinamiesiems minėtą pagalbą. Todėl, siekiant pašalinti Komisijos nustatytas Lietuvos nacionalinio teisinio reguliavimo neatitiktis Vaikų direktyvos nuostatoms, BPK 189[1] straipsnio 2 dalis buvo papildyta nuostata, kad į nepilnamečio individualaus vertinimo duomenis atsižvelgiama teikiant nepilnamečiam įtariamajam ar kaltinamajam pagalbą baudžiamojo proceso metu. Pažymėtina, kad šis teisinio reguliavimo pokytis yra aiškinamas kartu su minėtomis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 45 straipsnio nuostatomis[34]. Manytina, kad šie teisėkūros pokyčiai yra itin reikšmingi, nes jie sudaro teisines prielaidas įgyvendinti Direktyvos 2016/800 nuostatas ir veiksmingai užtikrinti visapusišką vaiko poreikių ir jo interesų įvertinimą ir suteikti jam reikalingą pagalbą baudžiamojo proceso metu.

1.5.2. Asmenų, kuriems gali būti ar yra taikomos priverčiamosios medicinos priemonės, teisių gynybos stiprinimas

Baudžiamasis teisingumas ir jo prieinamumas yra ypač svarbūs asmenims su psichikos negalia. Šie asmenys pagrįstai tikisi, kad galės veiksmingai dalyvauti visuose baudžiamojo proceso etapuose. Vis dėlto neretai asmenims su psichikos negalia baudžiamasis teisingumas tampa sunkiai prieinamas – jie netenka teisės dalyvauti baudžiamajame procese ir (arba) neįgalinami jame dalyvauti. Pagal Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvenciją[35] asmenys su negalia, įskaitant asmenis su psichikos negalia, yra ne socialiniai ar gydymo „objektai“, o subjektai, turintys teises,

34 2023 m. gruodžio 1 d. aiškinamasis raštas, *supra note*, 7.

35 United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Adopted and Opened for Signature, Ratification and Accession by General Assembly Resolution 61/106 of 13 December 2006, entry into force 3 May 2008, UN, žiūrėta 2024 m. gruodžio 27 d., https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprote.pdf.

gebantys siekti šių teisių gynimo ir laisvai priimantys sprendimus. Taip pat asmenys su psichikos negalia vienodomis sąlygomis su kitais asmenimis turi teisę įgyvendinti visas teises, kurios užtikrintos EŽTK, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje[36] ir kituose žmogaus teisių standartuose, ir jomis naudotis.

Kalbant apie baudžiamąjį procesą ir asmenis su psichikos negalia, kurie yra padarę baudžiamajame įstatyme uždraustas veikas, atkreipiamas dėmesys į tai, kad nuo klausimo, ar toks asmuo gali suprasti procesą, reikėtų pereiti prie kito klausimo – kokios paramos tokiems asmenims reikia procese, kad jie gebėtų veiksmingai jame dalyvauti. Todėl skatinama atsisakyti „specialiai sukurtų" baudžiamojo proceso rūšių ir (ar) teisenų ir užtikrinti, kad bendras baudžiamasis procesas atitiktų asmenų su psichikos negalia poreikius, būtų jiems prieinamas[37].

Paprastai bendrame baudžiamajame procese, kuris vyksta dėl asmens su psichikos negalia, dominuoja papildomos procesinės garantijos. Jos apima gynėjo, atstovų pagal įstatymą, šeimos narių ar artimų giminaičių įtraukimą, specialias apklausų ir kitų proceso veiksmų procedūras ir kt. Visgi kai kuriose Europos valstybėse asmens su psichikos negalia, t. y. galimai nepakaltinamo ar nepakaltinamo asmens ar asmens, kuriam sutriko psichika po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo ir dėl to jis negali suprasti savo veiksmų esmės ar jų valdyti, teisinis likimas yra sprendžiamas pereinant į specifinę baudžiamojo proceso rūšį – priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą. Tokia specifinė baudžiamojo proceso rūšis yra įtvirtinta Lietuvos BPK XXIX skyriuje. Vis dėlto toliau šiame straipsnyje, paliekant klausimą dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso tikslingumo tolesnėms diskusijoms, pristatomi 2024 m. šio proceso teisinio reguliavimo pokyčiai.

2024 m. buvo pakeista Baudžiamojo proceso kodekso 405 straipsnio 4 dalis[38], joje įtvirtinant, kad sprendžiant klausimą dėl priverčiamosios medicinos priemonės pratęsimo, rūšies pakeitimo ar panaikinimo teismo posėdyje turi dalyvauti išvadą apie asmens sveikatos būklę pateikusios sveikatos priežiūros įstaigos atstovas ir asmens, kuriam taikomos priverčiamosios medicinos priemonės, gynėjas. Pagal iki šių pakeitimų galiojusias nuostatas tokiame posėdyje gynėjo dalyvavimas nebuvo privalomas.

Šiame kontekste pažymėtina, kad priverčiamosios medicinos priemonės yra gydymo ir valstybės prievartos priemonių derinys[39]. Jos skiriasi nuo bausmės savo paskirtimi, turiniu ir teisinėmis pasekmėmis. Priverčiamosiomis medicinos priemonėmis nesiekiama nubausti asmens už padarytą pavojingą veiką; jų taikymas neužtraukia teistumo ir kitų baudžiamajame įstatyme

36 Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, OL C 326, 2012 10 26, 391–407.

37 Piers Gooding, Charles O'Mahony, „Laws on Unfitness to Stand Trial and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Comparing reform in England, Wales, Northern Ireland and Australia", *International Journal of Law, Crime and Justice* 44 (2016): 122–145, https://doi.org/10.1016/j.ijlcj.2015.07.002.

38 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 53, 217, 307, 338, 357, 389, 392, 405 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 357-1 straipsniu įstatymas, TAR, 2024-05-02, Nr. 8215.

39 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2020 m. liepos 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-133-942/2020.

nurodytų padarinių; be to, jos skiriamos nenurodant termino, kada jų taikymas privalo būti nutrauktas[40]. Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo tikslas yra išgydyti asmenį (aut. pastaba – arba pagerinti jo psichikos būklę), padariusį įstatymo uždraustą pavojingą veiką, jį prižiūrint ar izoliuojant gydymo metu nuo visuomenės, taip siekiant apsaugoti tiek visuomenę nuo tokio asmens galimų pavojingų veikų, tiek patį uždraustą veiką padariusį asmenį nuo jam gresiančių pavojų[41]. Pateikiami tikslai apima ne tik asmens su psichikos negalia interesus, atsižvelgiama ir į visuomenės interesą[42].

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso[43] 98 straipsnio 1 dalies 1–4 punktuose išdėstytos priverčiamųjų medicinos priemonių rūšys, o šio straipsnio 2–5 dalyse nustatyti kriterijai, kuriems esant yra skiriama konkreti priverčiamoji medicinos priemonė. Pažymėtina, kad teismas turi diskreciją savo nuožiūra spręsti klausimą dėl būtinybės taikyti priverčiamąsias medicinos priemones ir parinkti tokių priemonių rūšį, t. y. pagal poreikį gali taikyti ambulatorinį stebėjimą pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis arba stacionarinį stebėjimą bendro, sustiprinto arba griežto stebėjimo sąlygomis specializuotose psichikos sveikatos priežiūros įstaigose[44]. Pagrindinis kriterijus parenkant bet kurią priverčiamąją medicinos priemonę yra psichikos sutrikimo pobūdis, reikalaujantis tam tikro stebėjimo ir gydymo režimo[45]. Asmeniui su psichikos negalia pirmiausia turi būti suteikiama medicinos pagalba, todėl skiriamos priemonės turi būti tokios, kurios labiausiai padėtų šį tikslą pasiekti[46]. Kaip minėta, teismas nenustato priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo laiko, jos taikomos, kol asmuo pasveiksta arba pagerėja jo psichikos būklė ir išnyksta jo pavojingumas. Kiekvienu atveju teismas pagal sveikatos priežiūros įstaigos išvadą (BK 98 straipsnio 6 dalis) ne rečiau kaip kartą per šešis mėnesius privalo teismo posėdyje (BPK 405 straipsnio 4 dalis) spręsti klausimą dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo pratęsimo, rūšies pakeitimo ar jų taikymo panaikinimo[47].

Pažymėtina, kad priverstinis gydymas, ypač stacionarus, sveikatos priežiūros įstaigoje, pagal savo pobūdį yra viena griežčiausių priemonių. EŽTT pažymi kad „<...> psichikos liga

40 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2022 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-135-697/2022.

41 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2017 m. gruodžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-328-648/2017.

42 Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis ir Jolanta Zajančkauskienė, *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 386.

43 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas (suvestinė redakcija 2025-02-01–2025-12-31), *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741.

44 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2021 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-177-628/2021.

45 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-343-648/2015; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2021 m. vasario 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-5-976/2021.

46 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2024 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-37-387/2024.

47 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2021 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-206-495/2021.

sergantys asmenys sudaro ypač pažeidžiamą grupę, todėl jų teisių apribojimas turi būti labai tikslus ir gali būti pateisinamas tik dėl „labai svarių priežasčių“ <...>. Asmens laisvės atėmimas yra tokia griežta priemonė, kad ji gali būti pateisinama tik tuo atveju, jei, įvertinus kitas švelnesnes priemones, nustatoma, kad jų nepakanka asmens arba viešajam interesui apsaugoti, todėl atitinkamą asmenį reikia sulaikyti <...>“[48]. Todėl, sprendžiant dėl priverčiamųjų medicinos priemonių paskyrimo, jų taikymo pratęsimo, rūšies pakeitimo ar jų taikymo panaikinimo, svarbu ir tai, ar asmuo, kuriam nustatytas psichikos sutrikimas, yra socialiai pavojingas, ar asmens psichikos būklė kelia realią grėsmę tiek jam pačiam, tiek aplinkiniams asmenims. Sprendžiant tokį rimtą klausimą būtina užtikrinti procedūrines asmens teises, įvertinus tai, kad dėl psichikos sveikatos būklės jis ribotai geba arba visa apimtimi negeba jų įgyvendinti[49].

Visų pirma, sprendžiant pirmiau minėtus klausimus dėl priverčiamosios medicinos priemonės, asmeniui baudžiamajame procese būtina užtikrinti tinkamą teisinę pagalbą. Tai viena pagrindinių asmens procedūrinių teisių, kuri yra ypač svarbi tais atvejais, kai teisininkas atstovauja procesiškai neveiksniam asmeniui. Tokio pobūdžio procesuose neretai susiklosto situacija, kai teismas turi priimti sprendimą pagal ekspertų išvadas, nes be papildomų priemonių neįmanoma užtikrinti informacijos pateikimo tokiam asmeniui, taip pat išklausyti jo asmeniškai teisme. Tokiu atveju, kai reikalingos papildomos priemonės, kompetentingi baudžiamojo proceso subjektai turi suteikti reikiamą pagalbą, t. y. užtikrinti gynėjo dalyvavimą. Literatūroje nurodoma, kad tai atspindi iš JT neįgaliųjų teisių konvencijos kylančią „protingo pritaikymo“ sąvoką[50].

Apibendrinant BPK 405 straipsnio 4 dalies pakeitimas, įtvirtinantis, kad sprendžiant teismo posėdyje klausimą dėl priverčiamosios medicinos priemonės taikymo pratęsimo, rūšies pakeitimo ar jos taikymo panaikinimo privalo dalyvauti gynėjas, vertintinas teigiamai kaip papildoma procesinė garantija, įgalinanti asmenį dalyvauti procese per teisinį atstovą.

Be to, paminėtinas ir BPK 392 straipsnio 2 dalies pakeitimas[51], nukreipiantis į Baudžiamojo kodekso 18 straipsnio 3 dalies pakeitimus[52]. Šiuo pakeitimu, kuris įsigalioja nuo 2025 m. vasario 1 d., numatoma galimybė ir asmenis, kurie padarė sunkius arba labai sunkius nusikaltimus ir teismo buvo pripažinti ribotai pakaltinamais, atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ir jiems taikyti priverčiamąsias medicinos priemones. Pritartina, kad iki šių pakeitimų Baudžiamajame

48 EŽTT 2018 m. birželio 26 d. sprendimo byloje *D. R. prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 691/15, 88 punktas, HUDOC, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-184425%22]}.

49 Rima Ažubalytė ir Jolanta Zajančkauskienė, „Accessible and Sustainable Criminal Justice: The Right of an Incapacited Accused Person to Be Present at a Court Hearing“, iš *Law and Sustainability: Perspectives for Lithuania and Beyond*, editors: Alessio Bartolacelli, Dovilė Sagatienė (Księgarnia akademicka publishing, Mykolas Romeris University, 2023), 320.

50 *Ibid*., 327–328.

51 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 53, 217, 307, 338, 357, 389, 392, 405 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 357-1 straipsniu įstatymas, TAR, 2024-05-02, Nr. 8215.

52 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 5, 7, 8, 18, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72-2, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 97, 243, 244 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 5-1, 40-1, 58-1, 72-5, 72-6, 72-7, 72-8 straipsniais įstatymas, TAR, 2024-05-02, Nr. 8214.

kodekse įtvirtintas teisinis reguliavimas buvo „prieštaringas, sukuriantis prielaidas nepagrįstai griežtai taikyti baudžiamąją atsakomybę ribotai pakaltinamų asmenų atžvilgiu“[53].

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ribotas pakaltinamumas yra susijęs su nusikalstamą veiką darančio asmens nevisiška galimybe suvokti pavojingos veikos pobūdį ar galėjimu valdyti savo veiksmus (BK 18 straipsnio 1 dalis). Jeigu asmuo teismo psichiatrijos ekspertizės išvadoje pripažįstamas ribotai pakaltinamu, ikiteisminis tyrimas atliekamas bendra BPK IV dalyje numatyta tvarka. Teisme byla taip pat nagrinėjama bendra Baudžiamojo proceso kodekso V dalyje numatyta tvarka. Tik tuomet, kai priima sprendimą taikyti asmeniui, pripažintam ribotai pakaltinamu, priverčiamąsias medicinos priemones, teismas priima nutartį BPK 403 straipsnyje numatyta tvarka. Dėl tokio sprendimo po to taikomos šio kodekso 404–406 straipsniuose nustatytos priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso taisyklės.

BK 18 straipsnio 2 dalyje yra aiškiai nurodoma, kad asmuo, padaręs baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą ir teismo pripažintas ribotai pakaltinamu, atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau jam gali būti taikomos priverčiamosios medicinos priemonės. Todėl pritartina, kad gali būti ir tokio pobūdžio situacijų, kai ribotai pakaltinamą asmenį, kuris padarė sunkų arba labai sunkų nusikaltimą, reikia ne bausti, o jam taikyti priverčiamąsias medicinos priemones dėl psichikos sveikatos. Kartu akcentuotina, kad minėtais Baudžiamojo proceso kodekso ir Baudžiamojo kodekso pakeitimais yra įtvirtinama tik galimybė, o ne privalomas reikalavimas teismui[54]. Teismas kiekvienu atveju priims sprendimą, išsamiai ir nešališkai išnagrinėjęs reikšmingas bylos aplinkybes.

Išvados

1. Atlikta 2024 m. BPK pakeitimų analizė rodo, kad teisinio reguliavimo pokyčiais buvo siekiama sustiprinti pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugą šiose srityse:
    a) tinkamas informavimas apie teises: BPK 21 straipsnio 4 dalį ir 22 straipsnio 3 dalį papildžius nuostata, kad įtariamasis ar kaltinamasis turi teisę gauti informaciją apie reguliarią suėmimo peržiūrą ir suėmimui alternatyvių kardomųjų priemonių taikymo galimybes, ne tik visiškai įgyvendinti Direktyvos 2016/800 4 straipsnio 1 dalies antros pastraipos b punkto iii papunkčio reikalavimai, bet ir užtikrinta nepilnamečio įtariamojo ir kaltinamojo teisė į informaciją;
    b) visapusiškas individualus vertinimas: BPK 189[1] straipsnio 2 dalies papildymas nuostata, kad būtų atsižvelgta į nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo individualaus

53 Pagrindinio komiteto išvada dėl Baudžiamojo kodekso 5, 7, 8, 18, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 54, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72-2, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 97, 243, 244 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 5-1, 40-1, 58-1, 72-5, 72-7, 72-8, 72-9 straipsniais įstatymo projekto Nr. XIVP-3066(2), LRS, žiūrėta 2024 m. gruodžio 29 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/36749060f8b211eeaa63cf21c12b4657?positionInSearchResults=4&searchModelUUID=b9c0224e-7f97-4c51-8fb8-0e56f6ea5ff5.

54 Pagrindinio komiteto išvada Nr. XIVP-3066(2), *supra note*, 53.

vertinimo rezultatus, teikiant jam pagalbą baudžiamajame procese, kartu su Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 45 straipsnyje įtvirtintomis pagalbos priemonėmis teisę pažeidusiam vaikui sudaro teisines prielaidas įgyvendinti Direktyvos 2016/800 7 straipsnio 4 dalies a punkto nuostatas, veiksmingai užtikrinti visapusišką vaiko poreikių, jo interesų įvertinimą ir suteikti jam reikalingą pagalbą baudžiamojo proceso metu;

c) teisinės pagalbos suteikimas: BPK 405 straipsnio 4 dalies pakeitimas, įtvirtinantis, kad teismo posėdyje sprendžiant klausimą dėl priverčiamosios medicinos priemonės taikymo pratęsimo, rūšies pakeitimo ar jos taikymo panaikinimo privalo dalyvauti gynėjas, vertintinas kaip proceso prieinamumo teisinė priemonė, įgalinanti asmenį su psichikos negalia dalyvauti procese per teisinį atstovą.

2. Be kita ko, Baudžiamojo proceso kodekso 392 straipsnio 2 dalies ir BK 18 straipsnio 3 dalies pakeitimai užtikrina proporcingą galimybę taikyti ribotai pakaltinamam asmeniui priverčiamąsias medicinos priemones atsižvelgiant į jo psichikos sveikatos būklę ir panaikina galimybę nepagrįstai griežtai, atsižvelgiant tik į nusikalstamos veikos pavojingumą, taikyti jam baudžiamąją atsakomybę.

Amendments to the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania in 2024: Strengthening the Protection of the Rights of Vulnerable Participants in Criminal Procedure

Mykolas Romeris University School of Law
Institute of Criminal Law and Procedure
Prof. dr. Jolanta Zajančkauskienė
E-mail: zajan@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-05

Summary. *Despite the existing European Union and national legal instruments, the situation of vulnerable suspects and accused persons in different EU Member States is a matter of concern, both because of the lack of protection of their rights in the legal framework and the ineffective implementation of the legal framework. This is confirmed by various studies carried out in this area, which indicate that vulnerable suspects and accused persons are unable to participate in criminal procedures, lack access to legal assistance and support, etc. For this reason, Member States are taking various measures, including legislation, to adequately guarantee and effectively implement the right to a fair trial for all vulnerable suspects and accused persons.*

In this context, this article presents and analyzes the amendments to the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania made in 2024 regarding the protection of the rights of children who are suspects, accused persons in criminal procedures and persons with mental disabilities who may be or are subjected to coercive medical measures. These legislative innovations are to be welcomed as measures that will improve access to criminal justice for vulnerable participants in criminal procedures.

Keywords: *Code of Criminal Procedure; Vulnerable suspects and accused persons; Juvenile suspects and accused persons; Persons with mental disabilities; Protection of rights.*

1.6. Ginčų dėl asmenų su negalia teisių pažeidimų nagrinėjimas administraciniame procese

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Prof. dr. Eglė Bilevičiūtė
El. paštas eglek@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-06

Santrauka. *Nuo 2024 m. sausio 1 d. Lietuvos administracinių ginčų komisija perėmė privaloma tvarka nagrinėti asmenų su negalia skundus dėl neįgalumo, darbingumo, individualių poreikių nustatymo ir kt. Tokia nauja ginčų dėl asmenų su negalia teisių pažeidimų nagrinėjimo tvarka yra didelės reformos, vadinamosios negalios reformos, dalis. Buvo nutarta optimizuojant visą sistemą optimizuoti ir ginčų šioje srityje nagrinėjimą.*

Straipsnyje trumpai pristatoma negalios reforma, instituciniai pokyčiai, tokiai ginčų rūšiai aktuali ankstesnė teismų praktika ir dabartinė, jau susiformavusi ikiteisminė ginčų dėl asmenų su negalia teisių pažeidimų nagrinėjimo praktika, o išvadose pateikiamos įžvalgos dėl tolesnių ginčų dėl asmenų su negalia teisių pažeidimų nagrinėjimo tvarkos vystymosi perspektyvų.

Reikšminiai žodžiai: *administraciniai ginčiai, išankstinis ginčų nagrinėjimas, asmenys su negalia, neįgalumo ir darbingumo nustatymas, socialinė integracija.*

Įvadas

2010 m. priimta Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija[1] buvo ratifikuota ir Lietuvoje[2]. Konvencijos preambulėje teigiama, kad „neįgalumo sąvoka yra vis dar plėtojama ir kad neįgalumas atsiranda dėl asmenų, turinčių sveikatos sutrikimų, ir požiūrio bei aplinkos sudaromų kliūčių sąveikos, trukdančios tokiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai su kitais asmenimis“. Konvencijos 1 straipsnyje nurodyta, kad „[š]ios Konvencijos tikslas – skatinti, apsaugoti ir užtikrinti visų neįgaliųjų visapusišką ir lygiateisį naudojimąsi visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, taip pat skatinti pagarbą šių asmenų prigimtiniam orumui“.

Ratifikuodama Konvenciją, Lietuva įsipareigojo įgyvendinti Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatas rengiamuose įstatymuose ir praktikoje užtikrinti lygybės ir nediskriminavimo

1 Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71-3561.

2 Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo ratifikavimo, *Valstybės žinios*, 2010-06-10, Nr. 67-3350; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. gruodžio 8 d. nutarimas Nr. 1739 „Dėl Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo“ (nauja redakcija nuo 2019-07-12), TAR, 2019-07-11, Nr. 11470.

principų realizavimą. Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 ir 13 straipsniai yra laikomi pavyzdiniu pokyčiu, teisiškai pripažįstant žmonių su negalia savarankiškumą. Tarptautiniai principai ir gairės dėl žmonių su negalia teisės į teisingumą[3] apima principą, kad visi žmonės su negalia turi teisinį veiksnumą, todėl nė vienam iš jų dėl negalios negali būti apribota teisė į teisingumą.

Europos Tarybos strategijoje dėl neįgaliųjų teisių „Žmogaus teisės: realybė visiems[4]" buvo išdėstyti prioritetai 2017–2023 m. laikotarpiui. Bendras strategijos tikslas yra įgyvendinti neįgaliųjų lygybę, orumą ir lygias galimybes konkrečiose srityse, kuriose Europos Taryba gali įnešti savo indėlį. Tam būtina užtikrinti savarankiškumą, pasirinkimo laisvę, visapusį ir aktyvų dalyvavimą visose gyvenimo ir visuomenės srityse.

2021 m. Europos Komisija patvirtino 2021–2030 m. neįgaliųjų teisių strategiją[5], kuria siekiama pagerinti neįgaliųjų gyvenimą Europoje ir visame pasaulyje. Strategijos tikslas – užtikrinti, kad visi neįgalieji Europoje, neatsižvelgiant į lytį, rasinę ar etninę kilmę, religiją ar įsitikinimus, amžių ir lytinę orientaciją, galėtų naudotis savo žmogaus teisėmis, turėtų lygias galimybes ir galėtų lygiai dalyvauti socialiniame ir ekonominiame gyvenime. Strategijoje sprendžiamos problemos, kylančios nepalankiomis sąlygomis gyvenančioms moterims, vaikams, vyresnio amžiaus asmenims, neįgaliems ir socialinių ir ekonominių sunkumų turintiems pabėgėliams, ir skatinamas daugiasektorinis požiūris, laikantis Jungtinių Tautų darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 m.[6] 2023 m. Europos Komisija pateikė pasiūlymą dėl reglamento dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, priemonių pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo suaugusiųjų apsaugos srityje[7]. Šiame pasiūlyme pažymima, kad didelė dalis suaugusiųjų, kuriems būtų taikomas šis reglamentas, yra neįgalieji. Jų teisės, įskaitant teisę į lygybę prieš įstatymą, neliečiamumą, teisę kreiptis į teismą ir pagarbą jų prigimtiniam orumui bei asmens savarankiškumui, užtikrinamos Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija[8].

2023 m. pabaigoje Lietuvoje gyveno apie 224,9 tūkst. asmenų su negalia, palyginti su 2022 m., šis skaičius šiek tiek padidėjo. 2023 m. darbingo amžiaus asmenų su negalia buvo 142,9 tūkst., palyginti su 2022 m., šis skaičius šiek tiek sumažėjo[9].

---

3 Catalina Devandas Aguilar, „Tarptautiniai principai ir gairės dėl žmonių su negalia teisės į teisingumą", Ženeva, 2020 m. rugpjūtis, neoficialų leidinio vertimą parengė LNF.

4 „Žmogaus teisės: realybė visiems. Europos Tarybos 2017–2023 m. strategija dėl negalios", Europos Taryba, 2017 m. kovas. Spausdinta Europos Taryboje.

5 Europos Komisija, Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Lygybės Sąjunga. 2021–2030 m. neįgaliųjų teisių strategija", COM(2021) 101 *final*.

6 United Nations, „Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", https://sdgs.un.org/2030agenda.

7 Europos Komisija, Pasiūlymas. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas dėl jurisdikcijos, taikytinos teisės, priemonių pripažinimo ir vykdymo bei bendradarbiavimo suaugusiųjų apsaugos srityje, COM(2023) 280 *final*.

8 Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71-3561.

9 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Statistika apie negalią", https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/negalios-reforma-ir-asmenu-su-negalia-itrauktis/statistika-2/.

2024 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas[10], kuriuo įgyvendinama sisteminė negalios reforma. Reformos principai atitinka Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatas. Šios reformos pokyčiai turi užtikrinti žmonių su negalia teises ir lygias galimybes įvairiose gyvenimo srityse. Vienas iš esminių reformos tikslų – pokyčiai nustatant negalią ir pagalbos teikimas vieno langelio principu, taip pat kokybiškas asmenų su negalia skundų dėl galimo jų teisių pažeidimų nagrinėjimas.

1.6.1. 2024 m. Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo esminiai pokyčiai

Nuo 2024 m. sausio 1 d. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas[11] pakeistas Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymu[12], kurio „paskirtis – užtikrinti asmens su negalia teisių apsaugą ir įgyvendinimą lygiai su kitais asmenimis, reglamentuoti negalios nustatymo, asmens su negalia individualiųjų pagalbos poreikių nustatymo, tenkinimo ir finansavimo pagrindus, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Konstitucijos, Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatas, kitas tarptautinės teisės normas ir principus, nustatyti asmens su negalia teisių apsaugos sistemos institucijas, jų veiklos teisinius pagrindus, funkcijas, teises ir pareigas asmens su negalia teisių apsaugos srityje“. Įstatyme apibūdintos pagrindinės sąvokos. Asmuo su negalia – asmuo, kuriam šio įstatymo nustatyta tvarka nustatytas neįgalumo lygis arba 55 procentų ar mažesnis dalyvumo lygis. Aplinkos veiksnys – išorinė priežastis ir (ar) aplinkybė, padedančios arba trukdančios asmens su negalia savarankiškam gyvenimui ir veiklai. Negalia – ilgalaikis funkcinis asmens organizmo sutrikimas (asmens įgimtos ir (ar) įgytos savybės), kuris dėl aplinkos veiksnių trukdo asmeniui visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenės gyvenime lygiai su kitais asmenimis. Dalyvumo lygis – atsižvelgiant į pilnamečio asmens negalią ir aplinkos veiksnius kompleksiškai įvertintos ir nustatytos asmens galimybės ir pajėgumas visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenės gyvenime. *Dalyvumo lygis* nustatomas asmenims iki pilnametystės, jeigu jie yra (buvo) draudžiami valstybiniu socialiniu draudimu, ir pilnamečiams asmenims. Dalyvumo lygis dėl nelaimingo atsitikimo darbe (tarnyboje), pakeliui į darbą (tarnybą) ar iš darbo (tarnybos) arba susirgimo profesine liga asmeniui nustatomas neatsižvelgiant į jo amžių. Dalyvumo lygis nustatomas *kompleksiškai įvertinus aplinkos veiksnių* įtaką asmens savarankiškumui, galimybes veiksmingai dalyvauti visuomenės gyvenime ir asmens organizmo funkcijų sutrikimus po to, kai yra panaudotos visos galimos medicininės priemonės ir atsižvelgiant į individualiojo pagalbos poreikio mastą. Neįgalumo lygis – atsižvelgiant į nepilnamečio

10 Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas (nauja redakcija nuo 2024-01-01, Nr. XIV-1722), TAR, 2023-01-04, Nr. 135.

11 Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (nauja redakcija nuo 2005-07-01, Nr. IX-2228), *Valstybės žinios*, 2004-05-22, Nr. 83-2983.

12 Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas (nauja redakcija nuo 2024-01-01, Nr. XIV-1722), TAR, 2023-01-04, Nr. 135.

negalią ir aplinkos veiksnius kompleksiškai įvertintos ir nustatytos asmens galimybės visapusiškai ugdytis ir veiksmingai dalyvauti visuomenės gyvenime. *Neįgalumo lygis* nustatomas asmenims iki pilnametystės, išskyrus asmenis, kurie yra (buvo) draudžiami valstybiniu socialiniu draudimu[13].

Apibrėžiama, kad *asmens su negalia teisių apsaugos politikos valdymas* – asmens su negalia teisių apsaugos politikos strateginių tikslų ir (ar) pažangos uždavinių nustatymas, priemonių ir projektų planavimas, administravimas, organizavimas, įgaliojimų ir atsakomybės paskirstymas ir stebėsena. Tarp asmens su negalia teisių apsaugos politikos valdymo institucijų įsteigta tokia institucija kaip Asmens su negalia gerovės taryba, kurios veiklos tikslas yra gerinti valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų veiklos koordinavimą, jų bendravimą ir bendradarbiavimą su nevyriausybinėmis organizacijomis ir teisės aktų įgyvendinimą asmens su negalia teisių apsaugos srityje.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2023 m. kovo 8 d. nutarimu Nr. 146 „Dėl sutikimo reorganizuoti Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybą prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir Techninės pagalbos neįgaliesiems centro prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos savininko teisių ir pareigų perdavimo“[14], nuo 2024 m. sausio 1 d. Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba reorganizuota jungimo būdu, ją prijungiant prie Neįgaliųjų reikalų departamento. Po reorganizavimo veikia Asmens su negalia teisių apsaugos agentūra prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau taip pat – Agentūra).

Agentūra ir (ar) jos struktūriniai padaliniai, dalyvaudami formuojant ir įgyvendinant asmens su negalia teisių apsaugos politiką, organizuoja asmens su negalia teisių apsaugos užtikrinimą, Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatyme nustatyta tvarka ir terminais priima sprendimus dėl asmens su negalia neįgalumo lygio, jo atsiradimo laiko ir termino; dalyvumo lygio, jo priežasties, atsiradimo laiko ir termino, netekto dalyvumo procentų; profesinės reabilitacijos poreikio; darbo pobūdžio ir sąlygų; individualios pagalbos teikimo išlaidų kompensacijos poreikio ir termino; lengvojo automobilio ar jo techninio pritaikymo išlaidų kompensacijos poreikio ir termino; techninės pagalbos priemonių poreikio; automobilio statymo kortelės poreikio ir termino. Agentūros priimti sprendimai yra privalomi ir gali būti skundžiami privaloma ikiteisminė tvarka pagal Lietuvos Respublikos ikiteisminio administracinių ginčų nagrinėjimo tvarkos įstatymą ir (ar) Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymą.

Įgyvendinant reformą buvo atlikta tam tikrų kitų pakeitimų[15]. Iki 2024 m. negalios vertinimas Lietuvoje iš esmės buvo grindžiamas medicininiais kriterijais. Dabar Agentūra, remdamasi

13 Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas (nauja redakcija nuo 2024-01-01, Nr. XIV-1722), TAR, 2023-01-04, Nr. 135.

14 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2023 m. kovo 8 d. nutarimas Nr. 146 „Dėl sutikimo reorganizuoti Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybą prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir Techninės pagalbos neįgaliesiems centro prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos savininko teisių ir pareigų perdavimo“, TAR, 2023-03-10, Nr. 4354.

15 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Negalios reforma: dažniausiai užduodami klausimai“, žiūrėta 2025 m. vasario 3 d., https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/negalios-reforma-dazniausiai-uzduodami-klausimai/ .

gydytojo siuntimu, vertina du aspektus: 60 proc. sudaro medicininių kriterijų vertinimas (siuntime pateiktos informacijos atitiktis bazinio dalyvumo kriterijams), 40 proc. – individualios pagalbos poreikio vertinimas (pildomas privalomas klausimynas). Dabar negalia vertinama labiau atsižvelgiant į konkretaus žmogaus individualius poreikius, dalyvumo sutrikdymą ir aplinkos kliuvinius, vertinamos daugybė kitų sričių: mobilumas, apsitarnavimas, bendravimas, kasdienė veikla, gyvenamoji aplinka ir kt. Naujasis negalios vertinimo modelis turėtų sumažinti medicininių kriterijų įtaką negalios vertinimo rezultatui ir labiau atspindėti individualius žmonių poreikius ir reikiamą pagalbą, didesne apimtimi vertinamos aplinkos kliūtys. Žmogus su negalia, kaip ir visi visuomenės nariai, turi turėti teisę į visų gyvenimo sričių prieinamumą ar, kitaip tariant, dalyvavimą jose. Svarbus žmonių su negalia dalyvavimas ne tik darbo rinkoje, bet ir švietime, kultūrinėje veikloje, visuomenėje, politikoje ir t. t. Kadangi pagal naująjį negalios modelį vertinamos kliūtys, kurias reikia šalinti visose gyvenimo srityse, pasirinktas terminas „dalyvumo lygis“. Į medicininius kriterijus ir toliau atsižvelgiama, nes, neįvertinus asmens sveikatos būklės, neįmanoma objektyviai nustatyti negalios lygio, bet mažinama šių kriterijų įtaka pačiam negalios vertinimo rezultatui. Naujasis negalios vertinimo modelis taikomas naujai, t. y. pirmą kartą, dėl negalios vertinimo besikreipiantiems asmenims ir asmenims, kuriems negalios nustatymo terminas yra pasibaigęs ir kurie dėl negalios vertinimo kreipiasi pakartotinai.

1.6.2. Asmenų su negalia administracinių ginčių nagrinėjimas

Visi fiziniai ir juridiniai asmenys, kurie mano, kad valdžios institucijos pažeidė jų teises, įstatymuose nustatyta tvarka gali kreiptis į administracinį teismą. Prieš kreipiantis į administracinį teismą, viešojo administravimo subjektų priimti individualūs teisės aktai arba veiksmai (neveikimas) ar vilkinimas atlikti veiksmus gali būti, o įstatymų nustatytais atvejais – turi būti ginčijami kreipiantis į išankstinio ginčų nagrinėjimo ne teismo tvarka instituciją[16]. Įstatyme nurodytais atvejais išankstinis ginčų nagrinėjimas ne teismo tvarka yra privalomas. Tai reiškia, jog į apygardos administracinį teismą galima kreiptis tik po to, kai ginčas išnagrinėtas ikiteismine tvarka. Nuo 2024 m. sausio 1 d. privaloma išankstinio ginčų nagrinėjimo ne teismo tvarka turi būti nagrinėjami ir ginčai dėl neįgalumo ir darbingumo lygio nustatymo. Lietuvos Respublikos ikiteisminio administracinių ginčų nagrinėjimo tvarkos įstatyme[17] nustatyta, kad skundus (prašymus) dėl viešojo administravimo subjektų priimtų individualių administracinių aktų ar veiksmų (neveikimo) viešojo administravimo srityje ikiteismine tvarka nagrinėja Lietuvos administracinių ginčų komisija (toliau – LAGK) ir jos teritoriniai padaliniai.

Vykdant negalios reformą, keičiasi asmenų su negalia skundų nagrinėjimas. Iki šiol skundus dėl institucijų sprendimų vienais atvejais nagrinėdavo LAGK, kitais – Ginčų komisija prie

16 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas (nauja redakcija nuo 2016-07-01, Nr. XII-2399), TAR, 2016-06-15, Nr. 16849.

17 Lietuvos Respublikos ikiteisminio administracinių ginčų nagrinėjimo tvarkos įstatymo Nr. VIII-1031 pakeitimo įstatymas, TAR, 2020-06-22, Nr. 13618.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – GK), nors GK nagrinėjami skundai (teisiniai santykiai, iš kurių kyla ginčai) nėra labai specifiški ir nuo kitų LAGK nagrinėjamų skundų skiriasi nežymiai. Pareiškėjui ne visada būdavo aišku, į kurią ginčų nagrinėjimo instituciją kreiptis, norint apskųsti buvusios Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos sprendimą. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos teigimu, per metus 16 GK darbuotojų išnagrinėdavo vidutiniškai apie 250 ginčų, o 60 darbuotojų (27 nariai) turinti Administracinių ginčų komisija per tą patį laiką išspręsdavo per 1,7 tūkst. bylų[18]. Iki 2024 m. skundus dėl buvusios Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos sprendimo buvo galima teikti Ginčų komisijai prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. Nuo 2024 m. sausio 1 d. Ginčų komisijos, kaip skundų nagrinėjimo instituto, atsisakyta. Ji nuo 2024 m. vasario 1 d.[19] likviduota, o nuo 2024 m. sausio 1 d. skundus (prašymus) dėl Asmens su negalia teisių apsaugos agentūros individualių administracinių aktų ir veiksmų (neveikimo) teisėtumo, taip pat dėl Agentūros vilkinimo atlikti jos kompetencijai priskirtus veiksmus privaloma ikiteismine tvarka nagrinėja LAGK.

1.6.2.1. Administracinių bylų ypatumai sprendžiant ginčus dėl asmenų su negalia teisių pažeidimų iki 2024 m. reformos

Nors naujos teismų praktikos dar nėra, nes Regionų administraciniam teismui apskųsti tik 9 LAGK sprendimai bylose dėl asmenų su negalia skundų, tačiau iš ankstesnės administracinių teismų praktikos galima išskirti ir po reformos ginčų dėl asmenų su negalia teisių pažeidimų sprendimui aktualias nuostatas.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (toliau – LVAT) analogiškose bylose dėl darbingumo lygio nustatymo yra išaiškinęs, kad Tarnyba (dabar – Agentūra) yra viešojo administravimo subjektas, todėl privalo vadovautis bendraisiais viešosios teisės principais, įtvirtintais Viešojo administravimo įstatyme. Tarnybos sprendimas turi būti motyvuotas, atitikti objektyvumo ir teisėtumo reikalavimus. Ypač pabrėžta tai, kad Tarnybai suteikta kompetencija spręsti klausimus, reikalaujančius specialių (medicininių) žinių, grindžiamus medicininiais tyrimais ir dokumentų duomenimis, asmeniui, kurio darbingumo lygis nustatomas, neturint atitinkamų žinių ne visada yra aiškūs ir suprantami. Tik žinodamas priimto sprendimo faktinius ir teisinius motyvus pareiškėjas gali realizuoti teisę skųsti priimtą sprendimą, o institucija, nagrinėjanti skundą ikiteismine tvarka, ir teismas – spręsti dėl priimto sprendimo pagrįstumo[20].

LVAT praktikoje ne kartą akcentuota, kad administracinis teismas sprendžia viešojo

18 Remigijus Bielinskas, „M. Navickienė: Ginčų komisija ištiria per mažai ginčų, dirba nekokybiškai“, 2022 m. gruodžio 12 d., https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/m-navickiene-gincu-komisija-istiria-per-mazai-gincu-dirba-nekokybiskai-56-1979076.

19 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2024 m. vasario 1 d. įsakymas Nr. A1-96 „Dėl ginčų komisijos prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos likvidavimo“, TAR, 2024-02-01, Nr. 1858.

20 LVAT 2010 m. lapkričio 29 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A756-2122/2010, 2010 m. gruodžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1456/2010, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos apžvalga, 2021 m. gruodžio 1 d. – 2021 m. gruodžio 31 d.

administravimo srities ginčus. Nagrinėdamas ginčą teismas turi patikrinti viešojo administravimo subjekto priimto akto pagrįstumą bei teisėtumą šiais aspektais: ar jis priimtas kompetentingo subjekto; ar buvo laikytasi pagrindinių procedūrų, ypač taisyklių, turėjusių užtikrinti objektyvų visų aplinkybių įvertinimą ir sprendimo pagrįstumą. Teismui nesuteikta kompetencija pačiam nustatyti darbingumo lygį[21]. Nagrinėdamas ginčą dėl darbingumo lygio nustatymo, teismas sprendžia tik teisės klausimus. Teismui nesuteikta kompetencija spręsti medicininius ir darbingumo lygio nustatymo (klasifikavimo) klausimus[22]. Taip pat Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegija 2013 m. nurodė, kad specialių mokslo žinių reikalaujantis medicinos srities klausimų sprendimas nepatenka į administracinio teismo kompetencijos ribas[23].

Taigi LAGK nagrinėdama asmenų su negalia skundus privalo laikytis jau suformuotos administracinių teismų praktikos.

1.6.2.2. Ginčų dėl asmenų su negalia teisių pažeidimų nagrinėjimas nuo 2024 m. sausio 1 d.

Remiantis Asmens su negalia teisių apsaugos agentūros direktorės pranešimu[24], nuo 2024 m. sausio 1 d. iki 2024 m. lapkričio 30 d. Agentūra atliko 71 867 dalyvumo lygio nustatymo procedūras, 6458 neįgalumo lygio nustatymo procedūras, 59 318 individualios pagalbos poreikių nustatymo procedūrų. Agentūra gavo 5219 skundų dėl savo teritorinių padalinių sprendimų.

LAGK nuo 2024 m. sausio 1 d. iki gruodžio 1 d. gavo 316 skundų dėl Agentūros sprendimų (163 atvejais nustatytas terminas trūkumams pašalinti; 49 atvejais priimtas sprendimas laikyti skundą nepaduotu, nes jo teikėjas nepašalino trūkumų, 29 skundus priimti atsisakyta), 201 skundas išnagrinėtas iš esmės, iš jų 98 skundai tenkinti, 93 atmesti, sudaryta 11 taikos sutarčių, 9 LAGK sprendimai apskųsti Regionų administraciniam teismui. Visą informaciją dėl skundų pateikimo ir nagrinėjimo, skundų formas galima rasti ir Agentūros, ir LAGK interneto svetainėje. LAGK paskirtas specialistas, kurio funkcija yra tiesiogiai konsultuoti asmenis su negalia dėl skundų pateikimo komisijai.

Galima išskirti asmenų su negalia skundų nagrinėjimo tendencijas. Agentūra labai geranoriškai bendradarbiauja su LAGK dėl nustatytų trūkumų pašalinimo. Agentūra, kaip atsakovė, neskundžia LAGK sprendimų administraciniams teismams, o atlieka pakartotinius vertinimus

21 LVAT 2012 m. balandžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-1789/2012, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos apžvalga, 2021 m. gruodžio 1 d. – 2021 m. gruodžio 31 d.

22 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. balandžio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-328/2012, 2019 m. gruodžio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-847-602/2019, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos apžvalga, 2021 m. gruodžio 1 d. – 2021 m. gruodžio 31 d.

23 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-22/2013, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos apžvalga, 2021 m. gruodžio 1 d. – 2021 m. gruodžio 31 d.

24 2024 m. gruodžio 8 d. vykęs negalios reformos įgyvendinimo aptarimas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijoje.

atsižvelgdama į visas sprendimuose nurodytas pastabas ir motyvacijos ar procedūrų trūkumus. Agentūra labai dažnai siūlo dar iki LAGK sprendimo taikyti nagrinėjamoje byloje neteisminę mediaciją. Toks institucijų bendradarbiavimas užtikrina, kad sprendimus priimanti Agentūra mokytųsi ir taisytų su priimamais sprendimais ir atliekamomis procedūromis susijusias klaidas. Pažymėtina, kad anksčiau bendradarbiavimas tarp buvusios Neįgalumo nustatymo tarnybos ir GK buvo neefektyvus.

Visuose LAGK sprendimuose dėl asmenų su negalia skundų bylos medžiaga pripažįstama nevieša, nes joje yra nemažai neskelbtinų asmens duomenų, susijusių su asmens sveikata. Gana sėkmingai taikoma neteisminė mediacija ginčuose dėl galimo asmenų su negalia teisių pažeidimų – 2024 m. įvyko 9 mediacijos procesai, iš jų 7 pasibaigė taikos sutartimi. Ekspertizių buvo paskirta vos kelios, tačiau šioje srityje dar nėra visiškai susiformavusi praktika, nes LAGK bylose teisingiau būtų kviesti specialistus, kurie teiktų išvadas.

Išvados

1. Negalios reformos tikslas – pertvarkyti žmonių su negalia socialinės įtraukties sistemą ir aiškiai reglamentuoti jų teisių užtikrinimo ir įgyvendinimo mechanizmą. Atsisakyta diskriminacinių sąvokų „neįgalusis“, „specialieji poreikiai“ vartojimo, vietoje jų įtvirtintos sąvokos „asmuo su negalia“, „individualūs poreikiai“. Reorganizavus Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybą ir Neįgaliųjų reikalų departamentą, pertvarkius Techninės pagalbos neįgaliesiems centrą, įsteigta Asmens su negalia teisių apsaugos agentūra, kuri nuo 2024 m. sausio 1 d. užtikrina, kad paslaugos žmonėms su negalia būtų teikiamos ir negalia vertinama vieno langelio principu. Nuo 2024 m. sausio 1 d. diegiamas pagalbos koordinavimo metodas – asmeniui kreipiantis dėl negalios vertinimo, kartu įvertinamas pagalbos poreikis ir kartu su asmeniu sudaromas individualus pagalbos planas. Tobulinant negalios nustatymo modelį, mažiau įtakos turi medicininiai kriterijai, labiau atsižvelgiama į individualius kiekvieno asmens poreikius, daugiau dėmesio teikiama aplinkos kliūčių, dalyvumo vertinimui. Asmens su negalia teisių apsaugos agentūros priimti sprendimai yra privalomi ir gali būti skundžiami privaloma ikiteismine tvarka, visų pirma – Agentūros direktoriui, po to – Lietuvos administracinių ginčų komisijai. Tuo atveju, jei asmuo su negalia nesutinka su Lietuvos administracinių ginčų komisijos sprendimu, toks sprendimas gali būti skundžiamas administraciniam teismui. Ginčų nagrinėjimas tapo labiau prieinamas gyventojams, nes LAGK turi padalinių tinklą regionuose.
2. LAGK, nagrinėdama asmenų su negalia skundus, visų pirma tikrina, ar Agentūros sprendimas atitinka VAĮ administraciniam sprendimui keliamus reikalavimus, t. y. patikrina Agentūros priimto sprendimo pagrįstumą ir teisėtumą šiais aspektais: ar jis priimtas kompetentingo subjekto; ar laikytasi pagrindinių procedūrų, ypač taisyklių, turėjusių užtikrinti objektyvų visų aplinkybių įvertinimą ir sprendimo pagrįstumą. LAGK nesuteikta kompetencija

pačiai nustatyti neįgalumo ar dalyvumo lygį ir specialiųjų poreikių būtinumą. Taip pat LAGK neturi kompetencijos spręsti specialių mokslo žinių reikalaujančius medicinos srities klausimus, bet tam gali pasitelkti atitinkamos srities ekspertą, remiantis nuo 2024 m. sausio 1 d. įsigaliojusiu reglamentavimu. Galima teigti, kad asmenų su negalia skundų nagrinėjimas tapo efektyvesnis, aiškesnis ir labiau prieinamas asmenims su negalia, tačiau dar yra svarbių tokių skundų nagrinėjimo praktikos vystymosi sričių, pvz., specialių žinių panaudojimas nagrinėjant ginčus neteismine tvarka.

Examination of Disputes in Administrative Proceedings concerning Violations of the Rights of Persons with Disabilities

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Public Law
Prof. dr. Eglė Bilevičiūtė
E-mail: eglek@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-06

Summary. *From 1 January 2024 the Lithuanian Administrative Disputes Commission has taken over the compulsory examination of complaints of persons with disabilities regarding disability, working capacity, determination of individual needs, etc. This new procedure for handling disputes concerning violations of the rights of persons with disabilities is part of a major so-called disability reform in Lithuania. It was decided to optimise the entire system by optimising the handling of disputes in this area.*

The article briefly presents the disability reform, the institutional changes, the previous case law relevant to this type of disputes and the current, already established, pre-trial practice of disputes on the violation of the rights of persons with disabilities. The conclusions of the article provide insights on the prospects for the further development of the disability dispute procedure.

Keywords: *administrative disputes, early litigation, persons with disabilities, determination of disability and incapacity for work, social integration.*

1.7. Valstybės tarnybos reforma 2024 m. ir naujasis teisinis reguliavimas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Dr. Gintautas Vilkelis
El. paštas givil@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-07

***Santrauka**. Lietuvos Respublikos valstybės tarnyba yra nuolat pertvarkoma. Nuo 2024 m. įsigaliojo naujas teisinis reguliavimas, pasikeitė priėmimo į valstybės tarnybą, darbo apmokėjimo sistema, veiklos vertinimo tvarka. Valstybės tarnybos departamentas tapo Viešojo valdymo agentūra, kuri yra atsakinga už šios reformos sėkmę. Reformai tęsiantis jau metus, išryškėjo trūkumų ir problemų. Gaunama siūlymų keisti teisės aktus. Daug diskusijų kelia sprendimai valstybės tarnautojus paversti darbuotojais pagal darbo sutartį. Naujasis teisinis reguliavimas turi būti atnaujintas atsižvelgiant į 2024 m. reformos patirtį.*

***Reikšminiai žodžiai**: valstybės tarnyba, valstybės tarnautojas, Viešojo valdymo agentūra.*

Įvadas

Įgyvendinant Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos, kuriai pritarta Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. nutarimu Nr. XIV-72 ir Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano, patvirtinto Vyriausybės 2021 m. kovo 10 d. nutarimu Nr. 155 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano patvirtinimo“ 9.3 papunktyje „Stiprūs ir atsakingi vadovai – valstybės tarnybos veidas“ numatytus veiksmus, 2024 m. buvo siekiama įtvirtinti teisinės valstybės tarnybos tobulinimo, kurio tikslas – sustiprinti vadovavimo ir lyderystės gebėjimus, padidinti valstybės tarnybos profesionalumą, lankstumą ir efektyvumą, diegiant inovacijas modernizuoti valstybės tarnybos žmogiškųjų išteklių valdymą, sėkmingą įgyvendinimą. Įgyvendinant šiuos tikslus buvo bandoma padaryti valstybės tarnybą patrauklesnę, efektyvesnę ir kūrybiškesnę. Vis dėlto 2024 m. vykdytos valstybės reformos eiga parodė nevienareikšmiškus rezultatus. Šiame straipsnyje nagrinėjami esminiai valstybės tarnybos reformos įgyvendinimo rezultatai, teisinio reguliavimo spragos ir empirinė valstybės tarnybos reformos patirtis. Pažymėtina, kad nuo 2024 m. sausio 1 d. galiojant naujam teisiniam reguliavimui dar nėra teisminės praktikos pavyzdžių ir valstybės ir savivaldybių institucijos teisės normų taikymo problemas dažnai sprendžia vadovaudamosi Viešojo valdymo agentūros rekomendacijomis.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime, be kita ko, konstatavo, kad valstybės tarnybos paskirtis garantuoti viešąjį interesą valstybės ir savivaldybių

institucijoms vykdant viešąjį administravimą ir teikiant viešąsias paslaugas, o ne privačius šia veikla užsiimančių darbuotojų interesus lemia valstybės tarnautojų, kaip korpuso, ypatingą formavimo tvarką, jų teisinio statuso specifiką, taip pat ypatingą atsakomybę visuomenei už jiems pavestų funkcijų vykdymą. Konstitucinis Teismas yra pateikęs keletą valstybės tarnybos sampratos išaiškinimų, pavyzdžiui, yra pabrėžęs, kad „[v]alstybės tarnyba yra asmenų, dirbančių institucijose, per kurias vykdomos valstybės funkcijos, profesinė veikla, o valstybės tarnyba kaip profesinės veiklos sistema turi būti nešališka, neutrali, organizuota ir veikti taip, kad būtų užtikrinamas viešojo intereso garantavimo tęstinumas pasikeitus politinei valdžiai. Vieni iš valstybės tarnybos konstitucinės sampratos elementų, kartu ir reikalavimų, kurių privalu paisyti organizuojant valstybės tarnybą ir reguliuojant valstybės tarnybos santykius, yra valstybės tarnybos sistemos vieningumas, jos funkcionavimo nepertraukiamumas“[1]. Būtent šių reikalavimų laikymasis, kaip pažymėjo Konstitucinis Teismas, būtų pagrindas siekiant užtikrinti, kad visoje valstybėje būtų galima nuolat veiksmingai vykdyti viešąjį administravimą ir teikti viešąsias paslaugas garantuojant viešąjį interesą. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje išskiriamas ir komunikacinis valstybės tarnybos sampratos aspektas, nurodant, kad „valstybės tarnyba turi būti atvira, prieinama žmonėms, kurių reikalus ji tvarko, visuomenė turi būti informuojama apie valdžios įstaigų darbą“[2].

Valstybės tarnautojų, kaip šiuolaikinio viešojo administravimo aparato, veikla neatsiejama nuo visuomenės gerovės kūrimo, viešųjų interesų, valstybės tikslų siekimo, pasitikėjimo valdžia didinimo ir šalies įvaizdžio gerinimo[3]. Sparčiai besikeičianti aplinka, šiuolaikinis gyvenimo tempas, vykdomos viešojo valdymo ir viešojo administravimo reformos lemia aukštus reikalavimus valstybės tarnybai. Pažymėtina, jog karjeros valstybės tarnautojai neretai yra tapatinami su darbuotojais, dirbančiais pagal darbo sutartis viešojo administravimo institucijose ir įstaigose, tačiau yra esminis skirtumas – valstybės tarnautojų ir darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis, veiklos reglamentavimas: valstybės tarnautojų veikla reglamentuojama Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatyme (toliau – VTĮ), o darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis viešojo administravimo institucijose ir įstaigose, – Lietuvos Respublikos darbo kodekse (toliau – DK). Darbuotojai, dirbantys pagal darbo sutartį, su darbdaviu sudaro darbo sutartį, kurioje yra nustatomos šalių sulygtos darbo sąlygos: darbuotojo darbovietė ir darbo funkcijos, darbo užmokesčio mokėjimo sąlygos, kitos sutarties sąlygos[4]. Valstybės tarnautojai, kitaip nei darbuotojai, dirbantys pagal darbo sutartį, darbo sutarties nesudaro, o yra įdarbinami pagal VTĮ ir jame nustatytas sąlygas, todėl galima teigti, jog darbdavys yra valstybė.

Vis dėlto reikia pažymėti, kad teisinis valstybės tarnautojų ir darbuotojų, dirbančių pagal

1 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708.

2 *Ibid.*

3 Aušra Druskienė ir Ingrida Šarkiūnaitė, „Motivational Incentives of Civil Servants in Lithuanian Municipalities“, *Viešoji politika ir administravimas 3* (2018): 345.

4 Neringa Glebovė, „Valstybės tarnybos samprata ir valstybės tarnautojo statuso ypatumai“, *Teisė* (2010): 142, https://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/download/220/170/.

darbo sutartį, tarnybos ir darbo santykių reguliavimas panašėja, o kartais, įgyvendinus 2024 m. reformos nuostatas, yra tapatus. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. sausio 3 d. nutarimu Nr. 6 „Dėl valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos ir biudžetinių įstaigų veiklos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ nustatyta bendra valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos ir darbuotojų pagal darbo sutartį veiklos vertinimo tvarka ir vertinimų rezultatai. Dar anksčiau buvo priimtas Vyriausybės nutarimas dėl darbo apmokėjimo sistemos rekomendacijų, kuriose nustatyta bendra valstybės tarnautojų ir darbuotojų pagal darbo sutartį darbo apmokėjimo sistema, o tai dar labiau suartino valstybės tarnautojų ir darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis biudžetinėse įstaigose, tarnybos ir darbo sąlygas, nepaisant cituoto Konstitucinio Teismo sprendimo apie valstybės tarnybą ir valstybės tarnautojus.

2024 m. sausio 1 d. įsigaliojus naujai VTĮ redakcijai[5], prasidėjo dideli pokyčiai valstybės tarnybos santykių srityje. 2024 m. buvo įgyvendinama nauja valstybės tarnautojų darbo apmokėjimo tvarka, tarnybinės veiklos vertinimo tvarka. Organizuojamas priėmimas į valstybės tarnybą ir valstybės tarnautojų pareigybių ištarnybinimas iškėlė nemažai klausimų dėl tinkamo VTĮ nuostatų įgyvendinimo, valstybės tarnybos teisinio reguliavimo spragų ir Viešojo valdymo agentūros (toliau – VVA) vaidmens įgyvendinant valstybės tarnybos reformą. Vykdant valstybės tarnybos reformą buvo siūloma patikslinti pagrindines už valstybės tarnybos politikos įgyvendinimą paskirtos atsakingos institucijos funkcijas. VVA buvo priskirta atsakomybė už valstybės tarnybos pokyčių monitoringą, vadovų korpuso stiprinimą, specialistų pritraukimą į valstybės tarnybą, pasaulinių viešojo ir privačiojo sektorių žmogiškųjų išteklių valdymo tendencijų stebėjimą ir populiarinimą tarp valstybės tarnybos ir viešojo sektoriaus organizacijų, metodinės pagalbos teikimą. Tinkamai vykdant šias funkcijas buvo tikimasi iš esmės pagerinti valstybės tarnybos darbą.

Ne viskas vyko sklandžiai. Tai patvirtina faktas, kad vienas pirmųjų valstybės tarnautojų, atleistų iš valstybės tarnybos po tarnybinės veiklos vertinimo pagal naująją tarnybinės veiklos vertinimo tvarką, buvo VVA direktorius. Beveik pusę metų VVA, pagrindinė valstybės tarnybos reformos įgyvendinimo institucija, dirbo be vadovo. Nepaisant šios situacijos, VTĮ numatytos reformos nuostatos buvo įgyvendinamos. Šiame straipsnyje aptariami esminiai valstybės tarnybos santykių teisinio reguliavimo pokyčiai 2024 metais, jų reikšmė ir įtaka Lietuvos teisės sistemai.

Valstybės tarnybos institutas yra konstitucinės, administracinės, iš dalies – darbo teisės šakų institutas, apimantis normas, reglamentuojančias valstybės tarnybos principus, priėmimo į valstybės tarnybą tvarką, valstybės tarnautojo pareigybes, pareigas ir teises, karjerą, darbo užmokestį, tarnybinę atsakomybę, socialines garantijas, tarnybos valdymą[6]. Todėl valstybės tarnybos reformos metu buvo pakeista keliasdešimt įstatymų ir kitų teisės aktų. Keičiant valstybės tarnybos teisės normas visų pirma buvo sprendžiami valstybės tarnautojų ir viešojo sektoriaus darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį, darbo apmokėjimo klausimai, tarnybinės veiklos ir veiklos

5 Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo Nr. VIII-1316 pakeitimo įstatymas, TAR, 2023-06-09, Nr. 11556.

6 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė: bendroji dalis* (Vilnius: MRU, 2021), 310.

vertinimo klausimai. Valstybės institucijų ir vietos savivaldos institucijų vadovai dabar gali patys nustatyti ribinį pareigybių skaičių, tvirtinti institucijų struktūrą, pareigybių aprašymus, darbo užmokesčio politiką, kuri tapo bendra tiek valstybės tarnautojams, tiek darbuotojams, dirbantiems pagal darbo sutartis. Pasikeitė valstybės tarnautojų socialinės garantijos – buvo peržiūrėtas priemokos už stažą valstybės tarnyboje skaičiavimas. Maksimalus dydis sumažėjo nuo 30 proc. iki 20 proc. Taip pat reformos autoriai numatė, kad dalis valstybės tarnautojų, kurie nevykdo viešojo administravimo funkcijų, turi tapti darbuotojais, dirbančiais pagal darbo sutartį.

Pirmaisiais valstybės tarnybos reformos metais jos įgyvendinimo procesai įgavo pagreitį. Atsirado nemažai neišspręstų klausimų, aiškėja teisinio reguliavimo neišbaigtumas. Teismus pasiekė pirmieji valstybės tarnautojų skundai. Vėl paaštrėjo tarnybinių ginčų proceso tematika, nes valstybės tarnautojų skundus dėl tarnybos santykių nagrinėja tik administraciniai teismai, o tai daug ilgesnis procesas nei, pavyzdžiui, darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį, skundų nagrinėjimas darbo ginčų komisijose. Tarnybinių ginčų nagrinėjimo ikiteisminio ginčų nagrinėjimo institucijose klausimas lieka neišspręstas.

Šio straipsnio tikslas – pristatyti ir išanalizuoti Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos reformos 2024 m. eigą, teisinį reguliavimą, įgyvendinimo procesus, kylančias įgyvendinimo problemas, ryškėjančias teisinio reguliavimo spragas ir pasekmes valstybės tarnybos teisei ir tarnybos santykiams.

Šiame straipsnyje naudojami kritinės analizės, dokumentų analizės, lyginamasis ir loginės analizės metodai.

1.7.1. Priėmimas į valstybės tarnybą

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnio pirmame sakinyje įtvirtinta, kad piliečiai turi teisę lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą. Vis dėlto ši teisė nėra absoliuti: valstybė negali įsipareigoti ir neįsipareigoja kiekvieno asmens priimti dirbti valstybės tarnyboje. Valstybės tarnyba turi būti kvalifikuota, gebėti vykdyti jai keliamus uždavinius. Todėl VTĮ įtvirtinta atrankos į valstybės tarnybą sistema ir priėmimo tvarka. Įgyvendinant valstybės tarnybos reformą nuo 2024 m. sausio 1 d. buvo pakeisti bendrieji reikalavimai valstybės tarnautojams, VTĮ numatytas naujas nepriekaištingos reputacijos bendrasis reikalavimas, pradėtas taikyti išbandymo laikotarpis po priėmimo į valstybės tarnautojo pareigybę konkurso, atsisakyta nuostatos, kad maksimalų valstybės ir savivaldybių institucijų pareigybių skaičių nustato institucija, vykdanti steigėjo funkcijas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka sukurtas naujas susitarimo su institucijos vadovu institutas.

Naujos VTĮ redakcijos 9 straipsnyje patikslinti bendrieji reikalavimai pretendentams į valstybės tarnybą. Ji turi:

1) turėti Lietuvos Respublikos pilietybę ir mokėti valstybinę lietuvių kalbą pagal Vyriausybės nustatytas kalbos mokėjimo kategorijas;

2) būti ne jaunesni kaip 18 metų ir ne vyresni kaip 65 metų. Reikalavimas būti ne vyresniam kaip 65 metų netaikomas politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojams;
3) būti nepriekaištingos reputacijos;
4) turėti ne žemesnį kaip aukštąjį universitetinį išsilavinimą arba aukštąjį koleginį išsilavinimą.

Esminis bendrųjų priėmimo į valstybės tarnybą reikalavimų pokytis buvo atskiru punktu įrašytas nepriekaištingos reputacijos reikalavimas, kurio nuostatos išdėstytos VTĮ 5 straipsnyje, numatant konkrečius terminus, ribojančius galimybes pretenduoti į valstybės tarnautojo pareigybę, jei asmuo yra teistas ir nuo bausmės atlikimo nėra praėjęs atitinkamas terminas.

Nuo 2024 m. sausio 1 d. VTĮ numatyta galimybė valstybės tarnautojui nustatyti išbandymo laikotarpį: asmuo, laimėjęs konkursą į valstybės tarnautojo pareigybę, priimamas su sąlyga, kad atitiks darbdavio lūkesčius ir atliks pavestas bandomajam laikotarpiui užduotis tinkamai. Priimtas į valstybės tarnautojo pareigas asmuo turi pereiti dvigubą atranką – konkursą ir bandymo laikotarpį. Siekiant patikrinti, ar asmuo yra tinkamas valstybės tarnautojo pareigoms ir ar valstybės tarnautojo pareigos tinka asmeniui, gali būti nustatomas išbandymo terminas. Valstybės tarnautoją į pareigas priimantis asmuo šį terminą gali taikyti tik tuo atveju, jei tai buvo nurodyta skelbime apie konkursą (kai valstybės tarnautojas priimamas be konkurso – iki asmeniui priimant sprendimą stoti į valstybės tarnybą). Išbandymo terminas negali būti ilgesnis kaip 3 mėnesiai. Pripažinęs, kad išbandymo rezultatai nepatenkinami, valstybės tarnautoją į pareigas priimantis asmuo iki išbandymo termino pabaigos gali priimti sprendimą atleisti valstybės tarnautoją iš pareigų šio įstatymo 35 straipsnio 1 dalies 20 punkte nustatyta tvarka. Valstybės tarnautojas per išbandymo terminą gali atsistatydinti savo noru, apie tai raštu įspėjęs jį į pareigas priimantį asmenį prieš 3 darbo dienas. Šio dvigubo barjero – konkurso ir išbandymo laikotarpio – įteisinimas kelia nevienareikšmius vertinimus, nes dviguba atranka labiau atgraso potencialius kandidatus, nei padeda pritraukti perspektyvių pretendentų į valstybės tarnybą.

Didžiausią leistiną valstybės tarnautojų ir darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį ir gaunančių darbo užmokestį iš valstybės biudžeto ir valstybės pinigų fondų, skaičių nuo 2024 m. sausio 1 d. tvirtina įstaigos vadovas. Atsisakyta nuostatos, kad didžiausią leistiną skaičių tvirtina institucija, vykdanti steigėjo funkcijas. Valstybės tarnautojų ir darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis, pareigybių skaičių ir pareigybių sąrašus valstybės ar savivaldybių institucijose ar įstaigose dabar nustato šių institucijų ir įstaigų vadovai, konsultuodamiesi su darbuotojų atstovavimą įgyvendinančiais asmenimis, jeigu kituose įstatymuose nenustatyta kitaip. Atsisakyta ankstesnės nuostatos, kad steigėjas turėjo išimtinę teisę nustatyti institucijos pareigybių ribinį skaičių, išimtinė institucijos vadovo teisė didinti pareigybių skaičių dabar yra ribojama tik darbo užmokesčio fondo dydžio.

Į valstybės tarnautojo pareigas priimami asmenys turi atitikti ir specialiuosius reikalavimus, nustatytus teisės aktuose ar pareigybės aprašyme. Pareigybės aprašyme negali būti nustatyta

tokių specialiųjų reikalavimų, kurie nebūtini jame nustatytoms funkcijoms atlikti. Į karjeros valstybės tarnautojo pareigas priimamam asmeniui nėra privalomas reikalavimas turėti valstybės tarnybos stažą, išskyrus įstatymuose nustatytus atvejus. Asmenys, norintys tapti valstybės tarnautojais, privalo turėti atitinkamą išsilavinimą, profesinę patirtį, kai kurias asmenines savybes, be to, kuo aukštesnės pareigos, kuo svarbesnė veiklos sritis, tuo didesni reikalavimai keliami šias pareigas einantiems asmenims. Nuo 2024 m. sausio 1 d. grįžta prie decentralizuotos priėmimo tvarkos, kai viešojo administravimo institucijos galėjo organizuoti atrankos procesą savarankiškai ir tik institucijų vadovų atranka buvo vykdoma VVA centralizuotai. Taip pat buvo numatyta, kad viešojo administravimo institucijos gali kreiptis pagalbos į VVA ir prašyti šios agentūros pagalbos organizuojant konkursus.

Priimant į valstybės tarnybą nuo 2024 m. sausio 1 d. taikomas susitarimo su įstaigos vadovu institutas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2023 m. gruodžio 20 d. nutarimu Nr. 998 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. lapkričio 28 d. nutarimo Nr. 1176 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo įgyvendinimo“ pakeitimo“[7] patvirtintoje naujoje redakcijoje nustatyta, kad susitarimas dėl įstaigos vadovo kadencijos laikotarpio ir (ar) tam tikrų jo etapų pagrindinių veiklos tikslų ir rezultatų sudaromas su Vyriausybės įstaigos vadovu (toliau – į pareigas priimantis asmuo).

Į įstaigų vadovų pareigas priimama 5 metų kadencijai konkurso būdu arba šiame įstatyme nustatytais atvejais be konkurso. Įstatymuose nustatytais atvejais į įstaigų vadovų pareigas priimama politinio (asmeninio) pasitikėjimo pagrindu. Konkursus į įstaigų vadovų pareigas Vyriausybės nustatyta tvarka centralizuotai organizuoja, kandidatų į įstaigų vadovų pareigas paiešką ir jų atranką vykdo Vyriausybės įgaliota įstaiga. Konkursas skelbiamas ne vėliau kaip likus 6 mėnesiams iki įstaigos vadovo kadencijos pabaigos. Su asmeniu, priimamu į įstaigos vadovo, išskyrus politinio (asmeninio) pasitikėjimo įstaigos vadovą, pareigas sudaromas susitarimas dėl pagrindinių kadencijos laikotarpio ir (ar) tam tikrų jo etapų veiklos tikslų ir rezultatų. Šį susitarimą sudaro įstaigos vadovą į pareigas į pareigas priimantis asmuo, o kai jį priima kolegiali institucija, – šios institucijos vadovas. Susitarimo dėl pagrindinių įstaigos vadovo kadencijos laikotarpio ir (ar) tam tikrų jo etapų veiklos tikslų ir rezultatų turinio reikalavimus, sudarymo ir keitimo, atitikties pasiektiems tikslams ir rezultatams vertinimo tvarką nustato Vyriausybė. Šio susitarimo įgyvendinimas, pasiekti rezultatai vertinami įstaigos vadovo tarnybinės veiklos vertinimo metu, taip pat skiriant jį antrai kadencijai. Asmuo gali eiti tos pačios valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos vadovo pareigas ne daugiau kaip dvi kadencijas iš eilės.

Įstaigos vadovas jį į pareigas priimančio asmens ar kolegialios institucijos sprendimu gali būti be konkurso skiriamas antrai kadencijai, atsižvelgiant į tai, ar pirmosios kadencijos metu jis pasiekė susitarime dėl pagrindinių kadencijos laikotarpio ir (ar) tam tikrų jo etapų veiklos

7 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2023 m. gruodžio 20 d. nutarimas Nr. 988 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. lapkričio 28 d. nutarimo Nr. 1176 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo įgyvendinimo“ pakeitimo“, TAR, 2023-12-22, Nr. 25075.

tikslų ir rezultatų nustatytus veiklos tikslus ir rezultatus. Sprendimas skirti įstaigos vadovą antrai kadencijai be konkurso priimamas likus ne mažiau kaip 6 mėnesiams iki jo pirmosios kadencijos pabaigos. Be konkurso į įstaigos vadovo (išskyrus įstaigos vadovą, priimamą į pareigas politinio (asmeninio) pasitikėjimo pagrindu) pareigas gali būti priimama atkūrus valstybės tarnautojo statusą VTĮ 33 straipsnyje numatytais atvejais ir tvarka.

Nuo 2024 m. sausio 1 d. iš esmės pakeista priėmimo į karjeros ir laikinųjų valstybės tarnautojų pareigas tvarka (atrankos decentralizuotos visos šalies valstybės tarnybos mastu, išskyrus atrankas į įstaigų vadovų pareigas). Vis dėlto VTĮ numatyta, kad valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos prašymu į karjeros valstybės tarnautojo pareigas valstybės tarnautojus atrenka Vyriausybės įgaliota įstaiga (Viešojo valdymo agentūra).

1.7.2. Ištarnybinimas

Valstybės tarnautojas – asmuo, einantis pareigas valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje ir atliekantis viešojo administravimo funkcijas arba užtikrinantis diplomatinės tarnybos institucijų ar prekybos atstovybių užsienyje funkcionavimą, arba padedantis valstybės ar vietos valdžią įgyvendinantiems asmenims atlikti jiems nustatytas funkcijas, išskyrus vidaus administravimo funkcijas, kaip jos apibrėžtos Viešojo administravimo įstatyme. Vidaus administravimas – veikla, kuria užtikrinamas viešojo administravimo subjekto, turinčio viešojo juridinio asmens statusą, savarankiškas funkcionavimas (personalo administravimas, finansinė apskaita, dokumentų tvarkymas, apskaita ir saugojimas, viešųjų pirkimų vykdymas, vidaus auditas, projektų valdymas, viešųjų ryšių palaikymas, vidaus tyrimai, informacinių ir ryšių technologijų administravimas, turto administravimas, kita ūkinio ar techninio pobūdžio veikla), kad jis galėtų atlikti viešąjį administravimą. Valstybės tarnybos įstatymo pakeitimo įstatymo nuostatose numatyta, kad Vyriausybės įgaliota įstaiga iki 2030 m. sausio 1 d. įvertina, ar valstybės ir savivaldybių institucijos bei įstaigos tinkamai įvertino jų pareigybių sąrašuose esančias valstybės tarnautojų pareigybes, ir šios sąvokos neatitinkančias pareigybes iki 2025 m. sausio 1 d. panaikina arba vietoje jų įsteigia darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis, pareigybes. Ar institucijos ir įstaigos įgyvendino šiuos reikalavimus iki šio termino, vertins Viešojo valdymo agentūra. Valstybės tarnautojų statuso keitimas į darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį, yra vadinamas populiariai – ištarnybinimu. Toks valstybės tarnautojų statuso keitimas yra ne pirmas, priėmus Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statuto naują redakciją: prieš kelerius metus dalis statutinių valstybės tarnautojų, kurie nevykdė viešojo administravimo funkcijų, neteko savo statuso ir atitinkamai jiems numatytų socialinių garantijų. Asmenis ištarnybinus, jų darbo užmokestis ir socialinės garantijos, pradėjus dirbti pagal darbo sutartį, keičiasi, daugeliu atvejų – į blogesnę pusę.

Įsigaliojus VTĮ, valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose buvo sudarytos komisijos, kurios, vadovaudamosi Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo Nr. VIII-1234 pakeitimo įstatymo Nr. XIII-2987 2 straipsnio 11 dalimi[8], 2024 m peržiūrėjo institucijos ar įstai-

8 Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo Nr. VIII-1234 2 straipsnio pakeitimo įstatymas, TAR, 2023-06-09, Nr. 11585.

gos pareigybių sąraše esančias valstybės tarnautojų pareigybes ir jų sąrašą turėjo teikti tvirtinti institucijos ar įstaigos vadovui. Šio įstatymo 1 straipsnyje išdėstyto VTĮ 3 straipsnio 11 dalyje apibrėžtos valstybės tarnautojo sąvokos neatitinkančios valstybės tarnautojų pareigybės iki 2025 m. sausio 1 d. turėjo būti panaikintos arba vietoj jų įsteigtos darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis, pareigybės. Naikinant šio įstatymo 1 straipsnyje išdėstyto VTĮ 3 straipsnio 11 dalyje apibrėžtos valstybės tarnautojo sąvokos neatitinkančią valstybės tarnautojo pareigybę, su asmeniu, ėjusiu šias pareigas, su jo sutikimu sudaroma darbo sutartis dėl darbo toje pačioje valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje, jeigu vietoj naikinamos valstybės tarnautojo pareigybės steigiama darbuotojo, dirbančio pagal darbo sutartį, pareigybė. Naikinant valstybės tarnautojo sąvokos neatitinkančią valstybės tarnautojo pareigybę, jeigu vietoj naikinamos valstybės tarnautojo pareigybės steigiama darbuotojo, dirbančio pagal darbo sutartį, pareigybė, su asmeniu, ėjusiu šias pareigas, jo sutikimu, nesurengus konkurso, sudaroma darbo sutartis dėl darbo toje pačioje valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje. Asmeniui, pasinaudojusiam šia teise ir tęsiančiam darbo santykius toje pačioje valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje, išeitinė išmoka pagal VTĮ 32 straipsnio 4 dalį ir kompensacija už nepanaudotas kasmetines atostogas nemokamos. Išsaugoma jo teisė į nepanaudotas kasmetines atostogas (ne daugiau kaip už trejus tarnybos metus, išskyrus atvejus, kai jis faktiškai negalėjo jomis pasinaudoti) ir jos suteikiamos DK nustatyta tvarka. Darbuotojui, pradėjusiam dirbti pagal darbo sutartį, kasmetinės atostogos suteikiamos DK nustatyta tvarka, išsaugant iki tol toje valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje įgytą darbo stažą.

Siekiant sklandžiai pasirengti valstybės tarnautojų, vykdančių vidaus administravimo funkcijas, ištarnybinimui, 2024 m. sausio mėnesį buvo sudarytos valstybės tarnautojų pareigybių vertinimo komisijos, į kurias įtraukiamos ir toje biudžetinėje įstaigoje veikiančios profesinės sąjungos ar darbo tarybos atstovas (-ai). Vertinimo komisija turėjo peržiūrėti institucijos ar įstaigos pareigybių sąraše esančias valstybės tarnautojų pareigybes ir įvertinti, ar pareigybės funkcijos atitinka viešąjį, ar vidaus administravimą (personalo administravimas, buhalterinė apskaita, dokumentų tvarkymas, apskaita ir saugojimas, viešųjų pirkimų vykdymas, vidaus auditas, projektų valdymas, viešųjų ryšių palaikymas, vidaus tyrimai, informacinių ir ryšių technologijų administravimas, turto administravimas, kita ūkinio ar techninio pobūdžio veikla).

Ištarnybinimo proceso statistinių duomenų dar nėra, tačiau pagal gaunamą informaciją akivaizdu, kad šis procesas buvo vykdomas netolygiai, įvairiose valstybės ir savivaldybės institucijose ir įstaigose pasiekti skirtingi rezultatai. Ištarnybinimas buvo atidžiai stebimas profesinių sąjungų, jos teikė siūlymus dėl ištarnybinimo teisinio reguliavimo pakeitimų.

2024 m. gruodžio 3 d. Lietuvos Respublikos Seime buvo įregistruotas Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo Nr. VIII-1316 pakeitimo įstatymo Nr. XIV-1985 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas[9], kuriame numatyti ištarnybinimo teisinio reguliavimo pakeitimai.

9 Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo Nr. VIII-1316 pakeitimo įstatymo Nr. XIV-1985 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, TAPIS, 2024-12-03, Nr. XVP-44.

Įstatymo projekto autoriai aiškinamajame rašte nurodė: „<...> pareigybių vertinimo procesas institucijose ir įstaigose vyksta skirtingai ir dažnai pareigybių vertinimas priklauso nuo įstaigos vadovybės pozicijos. Dalyje įstaigų viešojo administravimo funkcijų nevykdanči[a]s valstybės tarnautojų pareigybes siūloma griežtai panaikinti. Kitose įstaigose valstybės tarnautojo sąvokos neatitinkančioms pareigybėms papildomai priskiriamos viešojo administravimo funkcijos, kad būtų išlaikomas valstybės tarnautojo statusas ir socialinės garantijos.“ Projekto autoriai konstatavo, kad valstybės tarnybos pertvarkos įgyvendinimas peržiūrint pareigybes įstaigose vyksta nenuosekliai, skirtinga apimtimi, o tai bereikalingai kelia įtampą kolektyvuose ir tarp įstaigų. Projekto autoriai nurodė manantys, kad esamu VTĮ pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 8 dalyje įtvirtintu reguliavimu, pagal kurį „ištarnybinamos“ užimtos pareigybės, nepavyks pasiekti valstybės tarnybos pertvarka užsibrėžto tikslo – išgryninti valstybės tarnautojų korpusą. Aiškinamajame rašte projekto autoriai pažymėjo, kad yra galimai pažeidžiami valstybės tarnautojų teisėti lūkesčiai, kuomet jie, pasirinkę savo profesinę veiklą valstybės tarnyboje, iš jos yra atleidžiami, todėl, matydami nenuoseklumą, jie teikia valstybės tarnautojų teisėtus lūkesčius užtikrinančius pakeitimus. Minėtame įstatymo projekte siūloma nustatyti, kad valstybės ar savivaldybių institucijose ar įstaigose sudarytoms komisijoms įvertinus valstybės tarnautojų pareigybių atitiktį valstybės tarnautojų sąvokai nuo 2025 m. sausio 1 d. gali būti panaikinamos tik tos pareigybės, kurios yra laisvos (neužimtos).

Atsižvelgdami į tai, kad dalyje valstybės ar savivaldybių institucijų ar įstaigų valstybės tarnautojų pareigybių peržiūros procesas yra įsibėgėjęs, projekto autoriai siūlo numatyti, kad valstybės tarnautojo pareigybės panaikinimas galimas ir šias pareigas einančio asmens sutikimu, jei kolektyvinėje sutartyje ar kitu susitarimu buvusiam valstybės tarnautojui, su kuriuo būtų sudaroma darbo sutartis, būtų užtikrintos turėtos socialinės garantijos. Šio įstatymo projekto pateikimas ir svarstymas padės atsakyti į pagrindinius klausimus dėl ištarnybinimo taikymo pagrįstumo, objektyvumo ir tinkamo teisės normų taikymo. Atkreiptinas dėmesys, kad teismų praktikos pavyzdžių šiuo klausimu dar nėra, teismai nėra pateikę savo pozicijos dėl ištarnybinimo teisinio reguliavimo klausimų.

1.7.3. Darbo apmokėjimo sistema

Apskaičiuojant valstybės tarnautojų, valstybės pareigūnų pareiginę algą nuo 2024 m. sausio 1 d. yra taikomas bazinis dydis, lygus Valstybinės duomenų agentūros paskelbtam 2022 m. vidutiniam mėnesiniam šalies (su individualiomis įmonėmis) darbo užmokesčiui – **1 785,4** euro. Valstybės tarnautojų pareiginės algos koeficientai perskaičiuoti valstybės tarnautojo iki VTĮ naujos redakcijos įsigaliojimo gautą pareiginę algą padalijant iš Lietuvos Respublikos pareiginės algos (atlyginimo) bazinio dydžio nustatymo ir asignavimų darbo užmokesčiui perskaičiavimo įstatyme nustatyto pareiginės algos (atlyginimo) bazinio dydžio (1785,4 euro). Gautas koeficientas apvalinamas iki šimtųjų dalių. Įgyvendinant valstybės tarnybos reformą nuo 2024 m. sausio 1 d. valstybės ir savivaldybių institucijose nustatyta vienoda valstybės tarnautojų ir darbuotojų,

dirbančių pagal darbo sutartį, darbo apmokėjimo sistema. Iki valstybės reformos įgyvendinimo pradžios valstybės tarnautojams darbo užmokestis buvo apskaičiuojamas vadovaujantis VTĮ ir poįstatyminiais teisės aktais, darbo apmokėjimo sistemos institucijose ir įstaigose buvo taikomos tik darbuotojams, dirbantiems pagal darbo sutartį. Kilo poreikis nustatyti ir patvirtinti naujas darbo apmokėjimo sistemas tam, kad įgyvendinus valstybės tarnybos reformą būtų galima sušvelninti naujų pokyčių naštą tiek tarnautojams, tiek (ypač) ištarnybintiems asmenims ir dirbantiems pagal darbo sutartį darbuotojams. Svarbiu uždaviniu tapo tolygaus, teisingo, skaidraus, aiškaus ir pagrįsto darbo apmokėjimo užtikrinimas, išvengiant darbo apmokėjimo netolygumų darbuotojams, turintiems panašią atsakomybę ir vykdantiems panašias funkcijas.

Naujojoje VTĮ redakcijoje ir poįstatyminiuose teisės aktuose numatyta, kad darbo apmokėjimo sistema nustatoma kolektyvinėje sutartyje. Jeigu kolektyvinės sutarties nėra, darbo apmokėjimo sistemą nustato valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos vadovas ir paskelbia viešai valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos interneto svetainėje. Darbo apmokėjimo sistema nustatoma vadovaujantis Vyriausybės patvirtintomis rekomendacijomis. Prieš valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos vadovui nustatant ar keičiant darbo apmokėjimo sistemą, Darbo kodekse nustatyta tvarka turi būti įvykdytos informavimo ir konsultavimo procedūros. Darbo apmokėjimo sistemoje detalizuojami valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos pareigybių sąraše esančių pareigybių pareiginės algos koeficiento, viršijančio VTĮ 1 priede nustatytą minimalų pareiginės algos koeficientą, dydžio nustatymo kriterijai (darbo patirtis, veiklos sudėtingumas, atsakomybės lygis, papildomų įgūdžių ar žinių, svarbių einamoms pareigoms, turėjimas ir pan.) ir į juos atsižvelgiant nustatomi didžiausi pareiginės algos koeficientų dydžiai, pareiginės algos koeficientų intervalai konkrečioms pareigybėms, priemokų dydžiai ir jų skyrimo tvarka.

Nuo 2024 m. sausio 1 d. neliko įstaigų skirstymo į grupes, todėl įstaigų vadovų pareiginė alga nustatoma pagal pareigybei VTĮ 2 priede nustatytą pareiginės algos koeficientą arba iš pareigybei nustatyto pareiginės algos koeficientų intervalo, atsižvelgiant į valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos veiklos pobūdį, jos dydį, santykį su pavaldžiais ir nepavaldžiais subjektais, jos veiklos ir sprendimų galiojimo ribas, vadovaujantis Vyriausybės patvirtintais valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų vertinimo kriterijų įverčiais.

Pakeistos ir kai kurios valstybės tarnautojų socialinės garantijos, nustatyta, kad valstybės tarnautojams gali būti mokamas ne didesnis nei 20 proc. pareiginės algos priedas už stažą. Anksčiau, iki 2024 m. sausio 1 d., buvo nustatytas 30 proc. priedas, taigi jis sumažintas trečdaliu. Valstybės tarnautojams ir asmenims, kurių tarnybos Lietuvos valstybei stažas įsigaliojus naujai VTĮ redakcijai yra didesnis negu 20 metų, priedo už tarnybos Lietuvos valstybei stažą dydis procentais fiksuojamas ir yra lygus šio įstatymo įsigaliojimo dieną sukauptam priedo už tarnybos Lietuvos valstybei stažą dydžiui procentais. Fiksuotasis priedo už tarnybos Lietuvos valstybei stažą dydis nekinta. Šio dydžio priedas už tarnybos Lietuvos valstybei stažą, sukauptą iki VTĮ naujos redakcijos įsigaliojimo dienos, mokamas tol, kol asmuo eina pareigas valstybės tarnyboje. Fiksuotasis priedo už tarnybos Lietuvos valstybei stažą dydis išlieka ir jam grįžus į valstybės tarnybą. Šios

dalies nuostatos taikomos ir asmenims, ėjusiems valstybės tarnautojo pareigas ir priimtiems į valstybės tarnautojo pareigas iki ar po VTĮ naujos redakcijos įsigaliojimo dienos.

Darbo apmokėjimo sistema nustatoma vadovaujantis Vyriausybės 2023 m. lapkričio 8 d. nutarime Nr. 857 „Dėl darbo apmokėjimo sistemos nustatymo rekomendacijų patvirtinimo" patvirtintomis rekomendacijomis[10]. Darbo apmokėjimo sistemoje, atsižvelgiant į VTĮ ir Darbo kodekso nuostatas, detalizuojami valstybės ar savivaldybės institucijos ar įstaigos pareigybių sąraše esančių pareigybių pareiginės algos koeficiento, viršijančio šio VTĮ 1 priede nustatytą minimalų pareiginės algos koeficientą, dydžio nustatymo kriterijai (darbo patirtis, veiklos sudėtingumas, atsakomybės lygis, papildomų įgūdžių ar žinių, svarbių einamoms pareigoms, turėjimas ir pan.) ir pagal juos nustatomi didžiausi pareiginės algos koeficientų dydžiai, pareiginės algos koeficientų intervalai konkrečioms pareigybėms, priemokų dydžiai ir jų skyrimo tvarka.

Atsižvelgiant į naująjį teisinį reguliavimą, valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose sukurta vienoda darbo apmokėjimo ir pareigybių grupavimo sistema, kurioje taikoma vienoda tvarka ir principai tiek valstybės tarnautojams, tiek darbuotojams, dirbantiems pagal darbo sutartį. Biudžetinėse įstaigose personalo administravimas ir darbo užmokesčio skaičiavimo procesas tapo paprastesnis. Valstybės tarnybos reformos metu nuo 2024 m. sausio 1 d. įgyvendinamas kertinis naujosios darbo apmokėjimo sistemos principas yra tinkamas institucijos ir įstaigos pareigybių grupavimas į lygius ir jų rangavimas nuo žemiausio iki aukščiausio, atspindintis sąlyginį kiekvienos pareigybės indėlį įstaigos vertės kūrimo grandinėje, t. y. vaidmenį realizuojant įstaigos veiklos tikslus. Pareigybių lygių aibėje aukščiausiam pareigybių lygiui priskiriama įstaigos vadovo pareigybė, o žemiausiam – pati paprasčiausia savo darbo turiniu pareigybė. Tarpinių pareigybių lygių skaičius gali skirtis priklausomai nuo konkrečiam pareigybės lygiui priskiriamų pareigybių darbo turinio skirtumų reikšmingumo, t. y. jei į atskirus pareigybių lygius grupuojamos pareigybės, kurių darbo turinys skiriasi mažiau reikšmingai, įstaigos pareigybių lygių struktūrą sudarytų daugiau lygių (pvz., 20 ar daugiau) nei tuo atveju, jei į atskirus pareigybių lygius būtų grupuojamos pareigybės, kurių darbo turinys skirtųsi reikšmingiau.

Darbo apmokėjimo sistemos kūrimo tikslu pareigybės į skirtingus lygius grupuojamos pagal aiškiai suvokiamus jų skirtumus. Vėlesniuose darbo apmokėjimo sistemos kūrimo etapuose kiekvienam pareigybės lygiui nustatomas pareiginės algos koeficientų intervalas, kuris yra pakankamas, kad atspindėtų unikalių, net ir į tą patį lygį sugrupuotų pareigybių darbo turinio skirtumus arba konkrečioms pareigybėms keliamus kompetencijų ir atitinkamų gebėjimų reikalavimus. Vertinant pareigybes neturėtų būti vertinami konkretaus valstybės tarnautojo gebėjimai ir jo darbo rezultatai. Siūlytina pareigybę vertinti kaip laisvą, t. y. neužimtą, ir apsibrėžti pareigybei keliamus reikalavimus ir tinkamo rezultato lūkesčius.

10 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2023 m. lapkričio 8 d. nutarimas Nr. 857 „Dėl darbo apmokėjimo sistemos nustatymo rekomendacijų patvirtinimo", TAR, 2023-11-10, Nr. 21855.

Rekomenduojama įstaigoje sudaryti objektyvių kriterijų, pagal kuriuos mokama priemoka, sąrašą, konkrečius skiriamų priemokų dydžius (dydžių intervalus) pagal atskirus kriterijus, priemokų sumavimo taisykles ir kitas priemokų skyrimo sąlygas, kad būtų užtikrinti teisingo mokėjimo už darbą, vienodo atlyginimo už tokį patį ar lygiavertį darbą principai. Taip pat rekomenduojama sudaryti atvejų, už kuriuos skatinama ar apdovanojama, sąrašą ir konkrečius skiriamų išmokų ar dovanų vertės dydžius (dydžių intervalus). Įstaigoje gali būti įtvirtinami konkretūs dydžiai (dydžių intervalai) nustatant valstybės tarnautojui didesnę pareiginę algą, kai jo veikla įvertinama kaip viršijanti lūkesčius, ir mažesnę pareiginę algą, kai veikla įvertinama kaip neatitinkanti lūkesčių

Įvertinus 2024-uosius, kaip darbo apmokėjimo sistemos įgyvendinimo metus, reikia pažymėti, kad išryškėjo naujojo teisinio reguliavimo privalumai ir trūkumai. Kiekviena valstybės ir savivaldybių institucija ir įstaiga turi atskirą, savarankiškai parengtą ir patvirtintą darbo apmokėjimo sistemą. VTĮ nustato tik pareigybių koeficientų žemutines ribas. Galima viršutinė institucijos ir įstaigos pareigybės riba yra institucijos ar įstaigos vadovo pareiginės algos koeficiento riba. Tai leidžia lanksčiai įvertinti kiekvienos valstybės institucijos poreikius, nustatyti prioritetus, papildomas skatinimo priemones ir patenkinti darbuotojų lūkesčius. Darbo apmokėjimo sistema privalomai skelbiama kiekvienos institucijos ir įstaigos interneto svetainėje – tai užtikrina skaidrumą ir galimybes susipažinti ir, jei reikia, palyginti su kitų valstybės institucijų ir įstaigų darbo užmokesčio dydžiais, skatinimo priemonėmis.

Vis dėlto sprendimą dėl darbo apmokėjimo sistemos turinio ir tvirtinimo vienasmeniškai priima ir valstybės institucijos ar įstaigos vadovas po konsultacijų su darbuotojų teises įgyvendinančiomis organizacijomis (jų pritarimas neprivalomas). Darbo užmokesčiui skirti valstybės biudžeto asignavimai nedidinami. Nepaisant priskirtų viešojo administravimo funkcijų ir valstybės siekio vienodai visiems užtikrinti kokybiškas viešąsias paslaugas, ima veikti privačiojo sektoriaus darbo rinkos dėsniai, valstybės tarnautojai keičia tarnybos vietas ir pereina dirbti į tą valstybės instituciją, kurioje mokamas didesnis darbo užmokestis. Tai reiškia, kad bus ir jau yra atskirų valstybės institucijų sėkmės istorijų ir kai kurių valstybės institucijų nesėkmės patirčių. Iš esmės darbo užmokesčio sistema veikia sąlyginės rinkos sąlygomis, tačiau viską lemia valstybės institucijos ar įstaigos vadovo profesinis pasirengimas ir kompetencija. Pažymėtina, kad verslo įmonės gali bankrutuoti ir nutraukti veiklą, o viešojo administravimo institucija privalo funkcionuoti ir vykdyti pavestas funkcijas net jei nėra kvalifikuotų specialistų ar netinkamai administruojamos darbo užmokesčiui skirtos lėšos. Atsakymus gausime netrukus, kai bus įvertinti metiniai valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų rezultatai, bet jau dabar aišku, kad teisinis reguliavimas nėra išbaigtas, nėra kontrolės ir priežiūros mechanizmų ir nėra numatyta rizikos prevencijos priemonių.

1.7.4. Tarnybinės veiklos vertinimas

Įgyvendinant valstybės tarnybos reformos nuostatas dėl tarnybinės veiklos vertinimo buvo atsisakyta tarnybinės veiklos vertinimo komisijų ir suvienodintas valstybės tarnautojų ir biudžetinių įstaigų darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį, tarnybinės veiklos vertinimo ir veiklos vertinimas. Vertinant valstybės tarnautojų tarnybinę veiklą laikomasi tam tikrų vertinimo kriterijų, kurie turi būti visiems vienodi ir aiškiai suprantami, taip pat apimti valstybės tarnautojo veiklą ir veiklos rezultatų vertinimą. Nors karjeros valstybės tarnautojus vertina tiesioginiai vadovai, VTĮ taip pat išskiriama galimybė tam tikrais atvejais valstybės tarnautojams kreiptis į asmenį, priimantį į pareigas, kai valstybės tarnautojas yra nepatenkintas tiesioginio vadovo vertinimo išvada ir siūlymu. Asmuo, priimantis į pareigas, gali atlikti objektyvumo ir pagrįstumo patikrą ir siūlyti peržiūrėti išvadą ir siūlymą. Taip VTĮ įtvirtinta nauja galimybė valstybės tarnautojams peržiūrėti vertinimo išvadą, kai buvo panaikintos vertinimo komisijos ir valstybės tarnautojai neteko galimybės apskųsti sprendimą dėl galimai neobjektyvaus vertinimo ir atitinkamos išvados.

Atkreiptinas dėmesys, kad vertinant valstybės tarnautojo tarnybinę veiklą turi būti vertinami jo gebėjimai atlikti funkcijas, profesinės kompetencijos ir konkretūs darbo rezultatai. Taip pat svarbu paminėti, kad nors valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos vertinimo sistema jau ne kartą keista, valstybės tarnautojai vis dar įžvelgia trūkumų ir pateikia kritinių pastabų dėl vertintojų ir vertinimo kriterijų, nustatytų dabartinėje tarnybinės veiklos vertinimo sistemoje. Vertintojai neretai vadovaujasi asmenine nuomone apie vertinamąjį, todėl svarbu, kad vertinant valstybės tarnautojus būtų laikomasi objektyvumo principo ir išvengiama išankstinių nuostatų dėl konkretaus valstybės tarnautojo.

Vyriausybė 2024 m. sausio 3 d. nutarimu Nr. 6 „Dėl valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos ir biudžetinių įstaigų darbuotojų veiklos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“[11] patvirtino naują valstybės tarnautojų ir darbuotojų pagal darbo sutartis vertinimo tvarką. Pirmą kartą valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos vertinimas ir darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį, veiklos vertinimas reglamentuojamas vienodai, pagal tą patį teisės aktą. Valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos ir biudžetinių įstaigų darbuotojų veiklos vertinimo tvarkos apraše buvo reglamentuojamas VTĮ 18 straipsnio 1 dalyje nurodytų valstybės tarnautojų kasmetinis ir neeilinis tarnybinės veiklos vertinimas ir Lietuvos Respublikos biudžetinių įstaigų darbuotojų darbo apmokėjimo ir komisijų narių atlygio už darbą įstatymo 9 straipsnio 1 dalyje nurodytų valstybės ir savivaldybių įstaigų darbuotojų veiklos vertinimas.

Valstybės tarnautojo tarnybinė veikla vertinama, jeigu jis ne trumpiau kaip 6 mėnesius per kalendorinius metus eina valstybės tarnautojo pareigas toje valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje, kurioje atliekamas vertinimas. Įstaigos vadovo tarnybinę veiklą vertina šį valstybės tarnautoją į pareigas priimantis asmuo, o kai įstaigos vadovą į pareigas priima kolegiali institucija,

11 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. sausio 3 d. nutarimas Nr. 6 „Dėl valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos ir biudžetinių įstaigų darbuotojų veiklos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, TAR, 2024-01-03, Nr. 88.

– šios institucijos vadovas. Karjeros valstybės tarnautojo ir laikinojo valstybės tarnautojo tarnybinę veiklą vertina jų tiesioginiai vadovai. Vertinami karjeros valstybės tarnautojas ir laikinasis valstybės tarnautojas turi teisę kviesti biudžetinės įstaigos darbuotojų atstovavimą įgyvendinančių subjektų atstovą dalyvauti tiesioginiam vadovui vertinant jų tarnybinę veiklą. Įstaigos vadovą į pareigas priimantis asmuo, o kai įstaigos vadovą į pareigas priima kolegiali institucija, – šios institucijos vadovas, tiesioginis karjeros valstybės tarnautojo ar laikinojo valstybės tarnautojo vadovas valstybės tarnautojo tarnybinę veiklą gali įvertinti taip:

1) viršijanti lūkesčius;
2) atitinkanti lūkesčius;
3) iš dalies atitinkanti lūkesčius;
4) neatitinkanti lūkesčių.

Atkreiptinas dėmesys, kad vėl grįžtama prie 4 tarnybinės veiklos vertinimo reikšmių vietoje iki 2024 m. sausio 1 d. buvusių 3 reikšmių. Taip pat panaikinta Tarnybinės veiklos vertinimo komisija, veikusi kaip tam tikra apeliacinė institucija, kurioje valstybės tarnautojai galėjo išsakyti savo priekaištus, lūkesčius ir tikėtis tarnybinės veiklos vertinimo išvados peržiūros. Kai valstybės tarnautojo tarnybinė veikla įvertinama kaip atitinkanti lūkesčius, jo teisinė padėtis nesikeičia ir valstybės tarnautojo tarnybinės veiklos vertinimas baigiamas, išskyrus atvejus, kai jis nesutinka su tiesioginio vadovo pateiktu tarnybinės veiklos vertinimu.

Valstybės tarnautojas, nesutinkantis su tiesioginio vadovo pateiktu tarnybinės veiklos vertinimu, turi teisę kreiptis į valstybės tarnautoją į pareigas priimantį asmenį (jo įgaliotą asmenį) ir paprašyti įvertinti tarnybinės veiklos vertinimo objektyvumą ir pagrįstumą. Jei valstybės tarnautoją į pareigas priimantis asmuo (jo įgaliotas asmuo) padaro išvadą, kad valstybės tarnautojo tarnybinė veikla įvertinta neobjektyviai ir nemotyvuotai, valstybės tarnautojo tiesioginis vadovas atlieka pakartotinį valstybės tarnautojo tarnybinės veiklos vertinimą. Valstybės tarnautoją į pareigas priimančio asmens (jo įgalioto asmens) išvada dėl valstybės tarnautojo tarnybinės veiklos vertinimo objektyvumo ir pagrįstumo gali būti skundžiama Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatyme nustatyta tvarka, o darbuotojas, dirbantis pagal darbo sutartį, dėl tokio paties ginčo sprendimo gali kreiptis į Darbo ginčų komisiją.

Pirmieji praktiniai pavyzdžiai patvirtina nuogąstavimus, kad tarnybinės veiklos vertinimo komisijų naikinimas buvo klaida. Pagal dabartinį reglamentavimą tarnybinės veiklos vertinimo išvadą pavedama peržiūrėti tam pačiam asmeniui, kuris jau įvertino ir parengė išvadą dėl valstybės tarnautojo veiklos metinio vertinimo. Tas pats asmuo du kartus turi vertinti ir pagal asmens, priimančio į tarnybą, pavedimą keisti valstybės tarnautojo vertinimo išvadą. Tai kelia pagrįstų abejonių dėl pakartotinio tarnybinės veiklos vertinimo tikslingumo ir rezultatų.

Reikia dar kartą pažymėti, kad valstybės tarnautojas, nesutinkantis su tarnybinio vertinimo išvada ir sprendimais, gali kreiptis tik į administracinį teismą, kuriame bylų nagrinėjimo trukmė bus dar ilgesnė nei laukiant kito tarnybinės veiklos metinio vertinimo, todėl itin aktuali yra tarnybinių ginčų komisijų problema. Tokio pobūdžio tarnybiniai ginčai, kaip skundai dėl tarnybinės veiklos vertinimo, turėtų būti nagrinėjami greitai, supaprastinta tvarka.

1.7.5. Bendrasis valstybės tarnybos valdymas

2024 m. sausio 1 d. įsigaliojus naujai VTĮ redakcijai valstybės tarnyboje įvyko ir valstybės institucijų struktūrinių pokyčių. Dar 2023 m. buvęs Valstybės tarnybos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos pertvarkytas į Viešojo valdymo agentūrą (VVA), kuriai numatytos naujos funkcijos tiek dėl valstybės tarnautojų, tiek dėl darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis, visame viešajame sektoriuje. VVA pavesta administruoti ne tik valstybės tarnautojų tarnybos santykius, bet ir visų viešojo sektoriaus darbuotojų darbo ir veiklos klausimus.

VVA buvo iškeltas tikslas sukurti profesionalią bei veiksmingą valstybės tarnybą, taip pat garantuoti VTĮ ir su juo susijusių teisės aktų įgyvendinimo vientisumą[12]. VVA vieta bendrajame valstybės tarnybos valdymo kontekste ypatinga tuo, kad čia kaupiama duomenų bazė leidžia analizuoti valstybės tarnyboje susiklosčiusias tendencijas, stebėti jų praktinį veiksmingumą ir prognozuoti su tuo susijusius pokyčius, teikti išvadas dėl jų įgyvendinimo. Siekiant modernizuoti šalies viešąjį valdymą, atsiranda poreikis tobulinti ne tik teisinį reguliavimą, bet ir institucinę sąrangą, organizuoti efektyvų valstybės tarnybos valdymą. Pagal dabartinį teisinį reguliavimą yra dvi valstybės institucijos, atsakingos už bendrąjį valstybės tarnybos valdymą: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (toliau – VRM) ir Vyriausybės įgaliota institucija.

VRM formuoja valstybės politiką vidaus reikalų ministrui pavestoje valstybės tarnybos valdymo srityje, organizuoja, koordinuoja ir kontroliuoja jos įgyvendinimą; teikia Vyriausybei su valstybės tarnyba susijusių teisės aktų projektus; atlieka kitas šiame įstatyme ir kituose teisės aktuose nustatytas funkcijas valstybės tarnybos valdymo srityje.

Viešojo valdymo agentūrai jos nuostatuose pavestos funkcijos dalyvauti formuojant žmogiškųjų išteklių valdymo politiką valstybės tarnyboje ir ją įgyvendinti valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose (t. y. atstovaujamosiose, valstybės vadovo, vykdomosiose, teisminės valdžios institucijose, teisėsaugos institucijose ir įstaigose, audito, kontrolę (priežiūrą) atliekančiose institucijose ir įstaigose, kitose valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose, kurios finansuojamos iš valstybės ar savivaldybių biudžetų bei valstybės pinigų fondų ir kurioms Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatyme nustatyta tvarka yra suteikti viešojo administravimo įgaliojimai); organizuoti ir įgyvendinti centralizuotą aukštesniųjų vadovų korpuso valdymą; plėtoti pažangią valdyseną biudžetinėse įstaigose ir viešosiose įstaigose, kurių savininkė ar dalininkė yra valstybė ir (ar) savivaldybė; kaupti informaciją apie Lietuvos Respublikos viešojo sektoriaus įstaigų teikiamas administracines ir viešąsias paslaugas ir jų rodiklius; kelti valstybės, kaip darbdavio, įvaizdį.

Galima konstatuoti, kad valstybės tarnybos reformos sėkmę lemia sėkmingas VRM ir VVA funkcijų vykdymas, šių institucijų specialistų profesionalumas ir tinkamas galiojančių teisės normų taikymas.

12 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2023 m. rugpjūčio 30 d. nutarimas Nr. 693 „Dėl Viešojo valdymo agentūros organizacinės formos pakeitimo, Viešojo valdymo agentūros nuostatų ir administracijos struktūros patvirtinimo“, TAR, 2023-08-31, Nr. 17214.

Išvados

1. Priėmus naująją Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo redakciją, nuo 2024 m. sausio 1 d. prasidėjęs valstybės tarnybos pertvarkos ir reformų laikotarpis tęsėsi ir visus 2024 metus. Valstybės tarnybos santykių ir darbo santykių biudžetinės įstaigose teisinis reguliavimas dar labiau suvienodėjo, o kai kuriose srityse, pavyzdžiui, valstybės tarnautojų tarnybinės veiklos vertinimo ir darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį, veiklos vertinimo, tapo identiškas. Darbo apmokėjimo sistema biudžetinėse įstaigose taip pat yra vienoda. Tai kelia pagrįstų abejonių dėl Konstitucinio Teismo išsakytų teiginių apie valstybės tarnautojus kaip ypatingą darbuotojų grupę, įgyvendinančią valstybės politikų sprendimus ir turinčią ypatingą teisinį statusą. Tarnybos ir darbo santykiai ir jų teisinis reguliavimas toliau vienodėja.
2. Naujos priėmimo tvarkos su konkursu ir bandomuoju laikotarpiu, t. y. dvigubu atrankos barjeru, nustatymas atgrasė dalį pretendentų nuo kandidatavimo į valstybės tarnybą ir padarė priėmimą į valstybės tarnybą dar sudėtingesnį. Teisinio reguliavimo pokyčiai buvo priimti tinkamai neįvertinus galimų pasekmių ir poveikio.
3. Reformos įgyvendinimo eiga parodė, kad kai kurie esminiai valstybės tarnybos reformos sprendimai, kaip, pavyzdžiui, ištarnybinimas, tarnybinės veiklos vertinimas, padidino socialinę įtampą ir sukėlė pasyvų institucijų pasipriešinimą. Vienas pirmųjų įstatymo projektų, įregistruotų po Lietuvos Respublikos Seimo 2024 m. rinkimų, buvo VTĮ pakeitimo projektas dėl ištarnybinimo peržiūros.
4. Teisinio reguliavimo analizė parodė ydingą praktiką tarnybinių ir darbo ginčų teisinio reguliavimo srityje. Valstybės tarnautojai gali skųsti asmenų, priimančių į tarnybą, sprendimus tik Regionų administraciniam teismui, o darbuotojai, dirbantys pagal darbo sutartį, dėl tų pačių asmenų sprendimų, kurie priimami vadovaujantis tais pačiais teisės aktais dėl tarnybinio vertinimo ir veiklos vertinimo bei darbo apmokėjimo klausimų, kreipiasi su skundais į darbo ginčų komisijas. Lietuvos Respublikos teisės sistemoje išlieka esminis neišspręstas klausimas dėl tarnybinių ginčų komisijų steigimo ir valstybės tarnautojams vienodų teisių su darbuotojais, dirbančiais pagal darbo sutartis, apskųsti dėl jų priimtus sprendimus suteikimo.
5. Tinkamai neparengti teisinio reguliavimo sprendimai ir klaidingas galimų pasekmių vertinimas gali tik pabloginti valstybės tarnautojų socialines garantijas, valstybės tarnybos ir darbo santykius, pabloginti viešojo valdymo kokybę ir viešųjų paslaugų teikimą.

Civil Service Reform in 2024 and the New Legal Regulation

Mykolas Romeris University Law School
Public Law Institute
Dr. Gintautas Vilkelis
E-mail: givil@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-07

Summary. *The civil service of the Republic of Lithuania is undergoing continuous reorganization. As of 2024, a new legal regulation has come into force, introducing changes to the admission process, work payment systems, and performance evaluation procedures. The Civil Service Department has been replaced by the Public Management Agency, which is primarily responsible for implementing the reform.*

The reform has been underway for a year, and during this time, certain shortcomings and issues have emerged. As a result, proposals to amend the civil service legislation have been submitted. One of the most debated changes involves the decision to convert civil servants into employees under employment contracts, a move that has sparked considerable discussion.

To ensure its effectiveness, the new legal regulation must be updated, taking into account the lessons learned and experiences gained in 2024.

Keywords: *public service, civil servant, Public management agency.*

1.8. Dirbtinio intelekto įrankių naudojimo teikiant sveikatos priežiūros paslaugas teisinė problematika

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Nastė Grubliauskienė
El. paštas naste.grubliauskiene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-08

Santrauka. *2024 m. rugpjūčio 1 d. įsigaliojo Europos Sąjungos dirbtinio intelekto aktas (toliau – ir DI aktas). Tai pirmasis pasaulyje teisės aktas, kurio paskirtis – pagerinti vidaus rinkos veikimą nustatant vienodą teisinę sistemą, visų pirma skirtą dirbtinio intelekto sistemų kūrimui, pateikimui rinkai, pradėjimui naudoti ir naudojimui Sąjungoje paisant Sąjungos vertybių, skatinti į žmogų orientuoto ir patikimo dirbtinio intelekto įsisavinimą kartu užtikrinant aukšto lygio sveikatos, saugumo, pagrindinių teisių, įtvirtintų Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, apsaugą, įskaitant demokratijos, teisinės valstybės ir aplinkos apsaugą, saugoti nuo žalingo dirbtinio intelekto sistemų poveikio Sąjungoje ir remti inovacijas.*

Straipsnyje nagrinėjama, kaip Europos Sąjungos dirbtinio intelekto akte reglamentuojamos dirbtinio intelekto technologijos, kokią įtaką sveikatos priežiūros srityje naudojamų dirbtinio intelekto technologijų taikymui ir reglamentavimui turės DI aktas ir kokios pagrindinės teisinės ir etinės problemos gali kilti naudojant dirbtinio intelekto sistemas medicinoje.

Reikšminiai žodžiai: *Europos Sąjunga, dirbtinis intelektas, Dirbtinio intelekto aktas, sveikatos priežiūra, medicina.*

Įvadas

Dirbtinis intelektas (toliau – ir DI) – tai sistemos, kurios demonstruoja protingą ir sumanų elgesį, analizuodamos savo aplinką ir darydamos gana savarankiškus sprendimus tikslui pasiekti[1]. Dirbtinio intelekto sistemos gali būti grindžiamos vien programine įranga (pavyzdžiui, medicininių vaizdų analizės programinė įranga) ir veikti virtualiajame pasaulyje arba gali būti integruotos techninėje įrangoje (pavyzdžiui, chirurginiuose robotuose)[2]. DI veikia visose visuomenės gyvenimo ir ekonomikos srityse ir daro įtaką kasdienei žmogaus veiklai. Dirbtinio intelekto sistemų integravimas į sveikatos priežiūros paslaugų teikimą yra globalus, sisteminis sveikatos apsaugos sistemų pokytis. Vis dėlto DI integravimas į sveikatos priežiūrą ne tik lemia medicinos pažangą ir naudą žmogui bei visuomenei, bet ir kelia sudėtingus teisės bei etikos klausimus.

1 „Lietuvos dirbtinio intelekto strategija. Ateities vizija“, Eimin.lrv.lt, žiūrėta 2024 m. lapkričio 25 d. https://eimin.lrv.lt/uploads/eimin/documents/files/DI_strategija_LT(1).pdf.

2 *Ibid.*

Pavyzdžiui, kaip užtikrinti, kad algoritminiai sprendimai atitiktų žmogaus teisių apsaugos principus? Šie klausimai yra ypač svarbūs, nes DI jau dabar transformuoja visuomenės socialinę elgseną ir santykį su technologijomis[3].

Europos Sąjunga (toliau – ir ES) pirmoji pasaulyje 2024 m. rugpjūtį priėmė pirmąjį teisiškai privalomą sektorinį dirbtinio intelekto technologijas reguliuojantį teisės aktą – Europos Parlamento ir Tarybos reglamentą 2024/1689, kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/797 ir (ES) 2020/1828 (toliau – Dirbtinio intelekto aktas)[4].

2024 m. rugsėjį Europos Komisija Europos Sąjungos vardu pasirašė Europos Tarybos pagrindų konvenciją dėl dirbtinio intelekto ir žmogaus teisių, demokratijos ir teisinės valstybės[5]. Ši konvencija yra pirmasis tarptautinis teisiškai privalomas dokumentas dėl DI ir visiškai suderinamas su ES teise ir DI aktu. Pasirašydama šią konvenciją, ES išreiškė siekį tapti jos šalimi. Kitos valstybės ir tarptautinės organizacijos taip pat imasi dirbtinio intelekto teisėkūros iniciatyvų: 2023 m. JAV prezidentas pasirašė įsakymą, skirtą DI technologijai reguliuoti, Kinijos vyriausybė priėmė generatyvinio DI gaires, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija 2019 m. priėmė neprivalomus dirbtinio intelekto reguliavimo principus, o G7 2023 m. susitarė dėl Pagrindinių tarptautinių principų dėl dirbtinio intelekto.

1.8.1 Dirbtinio intelekto technologijos sveikatos priežiūros kontekste

Dirbtiniu intelektu laikomos įvairios sistemos, pavyzdžiui, mašininis mokymasis (angl. *machine learning*), gilusis mokymasis (angl. *deep learning*), ekspertinė sistema (angl. *expert system*) ar generatyvinis dirbtinis intelektas (balso sintezė, vaizdų sintezė, teksto sintezė)[6]. Viena populiariausių ir plačiausiai naudojamų dirbtinio intelekto rūšių – didieji kalbos modeliai (angl. *large language models*, arba LLM), gebantys kurti ir suprasti tekstą: generuoti rašinius, elektroninius laiškus, eilėraščius ir kita, versti iš vienos kalbos į kitą, išsamiai atsakyti į klausimus, netgi atviruosius, generuoti kodą įvairiomis programavimo kalbomis, apibendrinti ilgus tekstus į trumpesnes versijas.

Sveikatos priežiūros srityje dirbtinio intelekto technologijos padeda analizuoti duomenis, prognozuoti rezultatus ir automatizuoti procesus. Pavyzdžiui, gilusis mokymasis yra plačiai naudojamas medicininiams vaizdams analizuoti, siekiant diagnozuoti vėžį ar kitas ligas ankstyvojoje

3 Darius Amilevičius, „Dirbtinis intelektas ir besiformuojančių technologijų etika“, *Naujasis židinys-Aidai* 4 (2017): 19–24.

4 OL L, 2024/1689, 2024 7 12, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401689.

5 „Komisija pasirašė Europos Tarybos pagrindų konvenciją dėl dirbtinio intelekto ir žmogaus teisių, demokratijos ir teisinės valstybės“, Europa.eu, žiūrėta 2024 m. gruodžio 8 d., https://digital-strategy.ec.europa.eu/lt/news/commission-signed-council-europe-framework-convention-artificial-intelligence-and-human-rights.

6 John McCarthy, „What is artificial intelligence“, (2007), https://cse.unl.edu/~choueiry/S09-476-876/Documents/whatisai.pdf.

stadijoje.

DI technologijos leidžia efektyviau stebėti pacientų būklę (pavyzdžiui, per nuotolį analizuoti gyvybinius rodiklius), optimizuoti diagnostiką ir pagreitinti tyrimų rezultatus. Jos taip pat padeda optimizuoti klinikinių tyrimų procesus, prognozuoti gydymo rezultatus ir kurti individualizuotus gydymo planus. Orientacija į unikalų pacientą, kartu siekiant gerinti visuomenės sveikatą, apima pacientų švietimą, jų įtraukimą į priežiūros procesus, ligų prevenciją, rizikos veiksnių numatymą, gydymo plano laikymosi skatinimą, ligų valdymą, atkryčių ar remisijos stebėseną. Per šiuos procesus gauti duomenys taip pat padeda personalizuoti gydymo ir priežiūros procesus.

Pasaulio sveikatos organizacija nurodo, kad DI technologijas galima naudoti tokiose sveikatos srityse kaip psichologinė sveikata, klimato kaitos įtaka žmogaus sveikatai ar užkrečiamųjų ligų protrūkių atsiradimui, vaistų kūrimas, užkrečiamųjų ligų protrūkių ar kitų sveikatos krizių prognozavimas, elektroniniai sveikatos įrašai, vėžio tyrimai (į kuriuos įeina įvairių sričių moksliniai tyrimai, įskaitant vėžio atsiradimo priežasčių paieškas, naujų diagnostikos metodų kūrimas, gydymo metodų ir profilaktikos programų tobulinimas), personalizuoti asmens sveikatos priežiūros planai, genomika ir kt.

Teisiniu aspektu DI technologijų integracija į sveikatos apsaugos sistemą turi potencialo reikšmingai prisidėti prie teisės į sveikatos priežiūrą, kuri yra pripažįstama pagrindine žmogaus teise pagal tarptautinius ir regioninius teisės aktus, prieinamumo didinimo. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) 8 straipsnyje įtvirtinta teisė į privatų ir šeimos gyvenimą apima ne tik teisę į informaciją apie sveikatos paslaugas, bet ir praktinį jų prieinamumą, taip pat nuotoliniu būdu. DI sprendimai, galintys sumažinti medicininių paslaugų prieinamumo barjerus, pavyzdžiui, sutrumpinti laukimo eilėse laiką ar suteikti galimybę gauti paslaugas geografiškai atokiose vietovėse arba asmenims, dėl negalios negalintiems atvykti į gydymo įstaigą, gali būti laikomi priemone, padedančia užtikrinti šios teisės įgyvendinimą.

Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos kontekste DI technologijų naudojimas leidžia įgyvendinti principines nuostatas, tokias kaip paciento teisė į individualizuotą gydymą ir informuotą sutikimą. DI technologijos, analizuodamos didelius duomenų kiekius, leidžia pateikti išsamias, pacientui suprantamas rekomendacijas apie galimus gydymo būdus ar rezultatus. Tokios technologijos ne tik didina paciento įsitraukimą į gydymo procesą, bet ir užtikrina, kad jis galėtų priimti sprendimus, pagrįstus moksliškai tikslia ir personalizuota informacija.

Svarbu pažymėti, kad DI naudojimas gali padėti spręsti geografinės sveikatos priežiūros prieinamumo nelygybės problemas, kurios dažnai kyla neurbanizuotuose ar socialiai pažeidžiamuose regionuose. Jungtinių Tautų Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas rekomenduoja valstybėms užtikrinti, kad teisė į sveikatos apsaugą būtų prieinama visiems, neatsižvelgiant į gyvenamąją vietą. DI sprendimai, tokie kaip telemedicina, mobiliųjų sveikatos programėlių naudojimas ar automatizuoti diagnostikos įrankiai, prisideda prie šių tikslų įgyvendinimo mažindami atskirtį tarp skirtingų gyventojų grupių.

Galiausiai DI integracija skatina skaidrumą ir atskaitomybę sveikatos apsaugos sistemoje,

mažindama žmogiškųjų klaidų tikimybę ir gerindama paslaugų kokybę. Tokie sprendimai stiprina pacientų pasitikėjimą sveikatos apsaugos sistema, o kartu užtikrina, kad ji atitiktų tarptautiniuose teisės aktuose nustatytus standartus, kuriuose akcentuojama sveikatos apsaugos paslaugų kokybė ir prieinamumas.

1.8.2. ES dirbtinio intelekto aktas: pagrindiniai aspektai

ES dirbtinio intelekto aktas tiesiogiai taikomas viešiesiems ir privatiesiems subjektams Europos Sąjungoje ir už jos ribų, kai DI sistemos bus teikiamos Europos Sąjungos rinkai arba jos naudojimas turės įtakos žmonėms Europos Sąjungoje[7]. DI aktas neapima dirbtinio intelekto sistemų, naudojamų išimtinai kariniais, gynybos ar nacionalinio saugumo tikslais, jis netaikomas asmeninei, neprofesinei veiklai. Visgi dėl to gali kilti rizika, jei DI sistemos, sukurtos šiuose sektoriuose, vėliau bus pritaikomos civiliniams tikslams nesant tinkamo reguliavimo. DI aktas netaikomas mokslinių tyrimų ir plėtros projektuose kuriamoms DI sistemoms, kol produktas ar paslauga dar nėra patekę į rinką. Taip siekiama netrukdyti inovacijų kūrimo procesui[8].

DI akte nustačius kelias pagrindines reguliavimo priemones siekiama užtikrinti, kad DI technologijos būtų naudojamos saugiai, derinant technologinę pažangą su žmogaus teisių ir laisvių apsauga. Pirmiausia DI akte nustatyti skirtingi dirbtinio intelekto sistemų rizikos lygiai ir pagal tai reglamentuojamas jų naudojimas[9]. Sistemos skirstomos į keturias pagrindines rizikos kategorijas: nepriimtinos rizikos, didelės rizikos, ribotos rizikos ir minimalios ar mažos rizikos.

Nepriimtinos DI rizikos – tai sistemos, kurios laikomos keliančiomis grėsmę žmonėms ir dėl to yra draudžiamos. Prie nepriimtinos rizikos DI sistemų priskiriamos šios sistemos[10]:

a) kognityvinis asmenų ar konkrečių pažeidžiamų grupių elgesio manipuliavimas (pavyzdžiui, balsu aktyvuojami žaislai, skatinantys pavojingą vaikų elgesį);
b) socialinių balų suteikimas, t. y. žmonių klasifikavimas pagal elgesį, socialinį ir ekonominį statusą, asmenines savybes (vadinamasis socialinis kreditas);
c) biometrinė identifikacija ir asmenų skirstymas į kategorijas;
d) realiuoju laiku ir nuotoliniu būdu veikiančios biometrinės atpažinimo sistemos,

7 „Dirbtinis intelektas. Klausimai ir atsakymai“, ec.europa.eu, žiūrėta 2024 m. gruodžio 1 d., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lt/qanda_21_1683.

8 „Rugpjūčio 1 d. įsigaliojo ES dirbtinio intelekto aktas: Inovacijų agentūra padės verslams prisitaikyti prie pokyčių“, inovacijuagentura.lt, žiūrėta 2024 m. gruodžio 2 d., https://inovacijuagentura.lt/news/2024/07/rugpjucio-1-d.-isigaliojo-es-dirbtinio-intelekto-aktas-inovaciju-agentura-pades-verslams-prisitaikyti-prie-pokyciu.html?lang=lt.

9 2024 m. rugpjūčio 1 d. įsigaliojus DI aktui, prasidėjo pereinamasis laikotarpis, kol bus pradėtos taikyti visos DI akto nuostatos. Po 6 mėnesių pradės galioti taisyklės, taikomos dirbtinio intelekto sistemoms, keliančioms nepriimtiną riziką, ir draudžiamoms technologijoms. Po 12 mėnesių įsigalios bendrosios paskirties DI valdymo reikalavimai. Po 24 mėnesių bus taikomos visos DI akto nuostatos, įskaitant specifinius reikalavimus didelės rizikos sistemoms.

10 „ES dirbtinio intelekto aktas: kaip jis jus apsaugos“, europarl.eu, žiūrėta 2024 m. lapkričio 26 d., https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20230601STO93804/es-dirbtinio-intelekto-aktas-kaip-jis-jus-apsaugos.

pavyzdžiui, veido atpažinimo sistema.

Neigiamą poveikį saugumui ar pagrindinėms žmogaus teisėms darančios sistemos laikomos keliančiomis didelę DI riziką ir skirstomos į dvi kategorijas. Pirmoji – DI sistemos, naudojamos produktuose, kuriems taikomi ES produktų saugos teisės aktai. Tai apima žaislus, aviaciją, automobilius, keltuvus ir medicinos priemones. Prie didelės rizikos sistemų priskiriamos medicinos priemonės ir *in vitro* diagnostikos medicinos priemonės; sistemos, kurios veikia kritinėse situacijose, kai sprendžiamas asmens sveikatos ar gyvybės klausimas, t. y. sistemos, skirtos fizinių asmenų skubiosios pagalbos skambučiams vertinti ir klasifikuoti; sistemos, kurios nustato prioritetines skubias medicinines pirmosios pagalbos paslaugas; kai paslaugos teikiamos pagal pacientų, kuriems reikia neatidėliotinos medicinos pagalbos, skirstymo sistemas; chirurgija ir pacientų priežiūra[11]. Visos didelės rizikos DI sistemos prieš joms patenkant į rinką ir per visą gyvavimo ciklą bus vertinamos atitikties vertinimo įstaigų (ir, tam tikrais atvejais, paties tiekėjo atliekant vidaus vertinimą).

Nors ribotos rizikos sistemoms taikomi švelnesni reikalavimai, jos, vadovaujantis naujosiomis taisyklėmis, vis tiek turi užtikrinti saugumą ir skaidrumą. Mažos ar minimalios rizikos DI sistemomis nesiekiama tiesioginių medicininių tikslų ir jos nepatenka į griežtą ES medicinos priemonių reglamento taikymo sritį (pavyzdžiui, sveikatos programėlės).

ES piliečiai turės galimybę teikti skundus dėl DI sistemų netinkamos veiklos specialioms nacionalinėms institucijoms. Nors DI akte numatoma daug teisinio reguliavimo ir rizikos paskirstymo priemonių, ne visos DI sritys yra reglamentuojamos pakankamai. Pavyzdžiui, atkreiptinas dėmesys, kad jame tiesiogiai nereglamentuojama asmenų, kurie patiria šių technologijų poveikį, kaip antai pacientai, individualių teisių apsauga[12]. Taip pat kyla klausimas, ar yra pakankami reikalavimai, taikomi minimalios rizikos DI sistemoms. DI akte nereglamentuojami ir intelektinės nuosavybės aspektai, taigi atrodo, kad į daugelį klausimų turės atsakyti nacionalinis reguliavimas ir teismų praktika.

1.8.3. Teisinės ir etinės problemos taikant DI sveikatos priežiūros sektoriuje

Sveikatos priežiūros sektoriuje naudojant dirbtinio intelekto technologijas kyla tam tikrų specifinių, tik šiai sričiai būdingų iššūkių.

Visų pirma, taikant DI technologijas šiame sektoriuje, būtina užtikrinti asmens sveikatos duomenų ir asmens privataus gyvenimo apsaugą. Tvarkant sveikatos asmens duomenis, reikia atkreipti dėmesį į tris pagrindinius aspektus: pirma, tvarkoma jautrmedicininė informacija, antra, duomenų tvarkymas turi atitikti Bendrojo duomenų apsaugos reglamento[13] (toliau – BDAR) rei-

11 Neringa Gaubienė, „ES dirbtinio intelekto aktas: naujos galimybės ir iššūkiai sveikatos paslaugų sektoriuje“ (pranešimas konferencijoje „Kaip įdarbinti dirbtinį intelektą sveikatos priežiūroje“, Kaunas, 2024 m. lapkričio 29 d.).

12 *Ibid.*

13 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB, OL L 119, 2016 5 4, žiūrėta 2024 m. gruodžio 6 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679.

kalavimus, trečia, asmens sveikatos duomenis reikia nuasmeninti (pakeisti taip, kad iš jų nebebūtų galima tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyti duomenų subjekto tapatybės), kai dirbtinio intelekto technologijos mokomos juos apdoroti ir vertinti. Sveikatos duomenys[14], genetiniai duomenys[15], biometriniai duomenys[16] pagal BDAR laikomi specialių kategorijų duomenimis. Tokio tipo duomenims reikia didesnės apsaugos, nes jų tvarkymas gali kelti didesnę riziką pagrindinėms žmogaus teisėms ir laisvėms. Remiantis BDAR nuostatomis, asmuo, kurio duomenys tvarkomi, turi teisę reikalauti, kad jam nebūtų taikomas tik automatizuotu duomenų tvarkymu, įskaitant profiliavimą[17], grindžiamas sprendimas, dėl kurio jam kyla teisinės pasekmės arba kuris jam panašiu būdu daro didelį poveikį[18]. Sveikatos priežiūros įstaiga turi bent jau informuoti apie asmens teisę reikalauti žmogaus įsikišimo ir sudaryti reikiamus procedūrinius susitarimus. DI akte numatytos baudos už reikalavimų nesilaikymą, pabrėžiant dideles nuobaudas už pažeidimus, ypač už netinkamą duomenų naudojimą. Visgi nėra aiškus atsakomybės taikymo modelis ar modeliai, tai, ar bus taikomas atsakomybės be kaltės modelis, taip pat neaiškus baudžiamas subjektas (tiekėjas ar diegėjas).

Kuriant DI sistemas sveikatos priežiūros sektoriui, kyla iššūkių ir dėl didelio duomenų kiekio, ir dėl pačių sveikatos duomenų, kurie yra labai nevienalyčiai, greitai besikeičiantys, dviprasmiški[19]. Mokant dirbtinio intelekto modelius dirbti sveikatos priežiūros srityje, naudojami skaitiniai duomenys (paciento kraujospūdis, širdies ritmas), tekstiniai duomenys (epikrizės, gydytojų užrašai), vaizdai (rentgeno, MRT nuotraukos), garsiniai duomenys (plaučių, širdies triukšmas), ilgalaikiai duomenys (kardiogramos, gliukozės matavimo informacija), genetiniai duomenys, erdviniai duomenys (pavyzdžiui, auglių lokacija vaizduose) ir kt. DI akte nustatyta,

---

14 Sveikatos duomenys – asmens duomenys, susiję su fizine ar psichine fizinio asmens sveikata, įskaitant duomenis apie sveikatos priežiūros paslaugų teikimą, atskleidžiantys informaciją apie to fizinio asmens sveikatos būklę. BDAR 29 straipsnio darbo grupė 2015 m. vasario 5 d. rašte Europos Komisijai dėl „mHealth0147 paaiškino, kad sveikatos duomenys turėtų būti suprantami daug plačiau negu medicininiai duomenys.
„Asmens duomenų apsaugos gairės sveikatos priežiūros sektoriui“, vdai.lrv.lt, žiūrėta 2024 m. gruodžio 1 d., https://vdai.lrv.lt/uploads/vdai/documents/files/04_%20SolPriPa%20Asmens%20duomenu%20apsaugos%20gaires%20SVEIKATOS%20prieziuros%20sektoriui%202019-10-22.pdf.

15 Genetiniai duomenys – asmens duomenys, susiję su paveldėtomis ar įgytomis fizinio asmens genetinėmis savybėmis, suteikiančiomis unikalios informacijos apie to fizinio asmens fiziologiją ar sveikatą, gauti visų pirma analizuojant biologinį atitinkamo fizinio asmens mėginį.

16 Biometriniai duomenys – po specialaus techninio apdorojimo gauti asmens duomenys, susiję su fizinio asmens fizinėmis, fiziologinėmis arba elgesio savybėmis, pagal kurias galima konkrečiai nustatyti arba patvirtinti to fizinio asmens tapatybę, kaip antai veido atvaizdai arba daktiloskopiniai duomenys.

17 Profiliavimas atliekamas tada, kai vertinami asmens asmeniniai aspektai, kad būtų padarytos prognozės, net jeigu nebus priimtas joks sprendimas. Pvz., jeigu įmonė vertina asmens savybes (kaip antai amžių, lytį ar ūgį) arba skirsto į tam tikras kategorijas, tai reiškia, kad asmeniui taikomas profiliavimas.

18 Sprendimų priėmimas tik automatizuotu būdu reiškia, kad sprendimai bus priimami technologinėmis priemonėmis, be jokio žmogaus įsikišimo. Automatizuotas atskirų sprendimų priėmimas, grindžiamas specialių kategorijų asmens duomenų (pavyzdžiui, sveikatos duomenų) tvarkymu, galimas, kai asmuo davė aiškų sutikimą ir kai tvarkyti duomenis būtina dėl svarbaus viešojo intereso priežasčių, remiantis įstatymais. Abiem šiais atvejais priimtas sprendimas turi apsaugoti asmens teises ir laisves tinkamomis apsaugos priemonėmis.

19 Riccardo Miotto et al., „Deep learning for healthcare: review, opportunities and challenges“, *Briefings in bioinformatics* Vol. 19, 6 (2018): 1236–1246. doi:10.1093/bib/bbx044.

kad dirbtinio intelekto sistemos, kurios gali generuoti tekstą ir vaizdus pagal vartotojo įvestį, turi atitikti tam tikrus skaidrumo reikalavimus, pavyzdžiui, atskleisti techninę dokumentaciją ir mokymui naudotų duomenų aprašymą. Tokiu atveju svarbu nustatyti, kaip ir iš kur gauti duomenys, ar buvo gautas duomenų subjekto sutikimas ir kitus su duomenų saugumu susijusius aspektus.

Naudojant DI sistemas sveikatos priežiūros sektoriuje, būtina užtikrinti sveikatos priežiūros specialistų gebėjimus dirbti su šiomis technologijomis. Tarptautinė patirtis rodo, kad dirbtinio intelekto technologijų diegimas gali neigiamai paveikti darbuotojų sveikatą, gerovę, saugumą ir darbo našumą. Todėl svarbu ugdyti ne tik techninius įgūdžius, reikalingus DI technologijoms kurti ar diegti, bet ir tokias kompetencijas kaip emocinis intelektas, mokymosi gebėjimai, atsakingumas ir lankstus mąstymas. Naudojant DI ypatingą dėmesį reikia skirti paciento autonomijai, kuri grindžiama įstatymu garantuojamos teisės ir asmens gebėjimo savarankiškai priimti sprendimus pripažinimu. Autonomijos principas realizuojamas užtikrinimu, kad asmens sutikimas būtų laisvas, be netinkamų apribojimų ar spaudimo ir pagrįstas informuotumu, suteikiant išsamią informaciją apie siūlomus veiksmus. Be to, asmeniui suteikiama teisė bet kuriuo metu pakeisti savo nuomonę ir atšaukti duotą sutikimą. Kalbant apie autonomijos principo laikymąsi, pacientai turi būti informuojami apie DI sistemų naudojimą ir, kaip nurodo Europos Tarybos Žmogaus teisių biomedicinos ir sveikatos srityje stebėjimo komitetas, išlikti kritiški DI atžvilgiu. Taip pat pacientai turi teisę žinoti, kada jie bendrauja su DI sistema, teisę būti aiškiai informuojami apie DI sistemų naudojimą jų atveju, teisę sutikti arba atsisakyti DI sistemų naudojimo ir teisę reikalauti antrosios nuomonės, kiek įmanoma be DI sistemų įsikišimo. Vis dėlto vertinant autonomijos principo turinį ir geriausių paciento interesų aspektą kyla klausimų: pavyzdžiui, ar galima pacientui atsisakyti DI sistemų medicinoje, jei jos reikšmingai pagerintų gydymą.

Sveikatos priežiūros sektoriuje būtina užtikrinti, kad DI sistemos veiktų be šališkumo ir diskriminavimo. Tiek Pasaulio sveikatos organizacija, tiek Europos Taryba nurodo, kad prieiga prie DI technologijų turi būti atvira visiems žmonėms, nepaisant jų amžiaus, lyties, rasės, tautybės, turtinės padėties, seksualinės orientacijos, taip pat DI negali būti suprogramuotas taip, kad veiktų nepalankiai tam tikrų socialinių grupių atžvilgiu ir jas diskriminuotų. Kita vertus, kuriant DI technologijas svarbu spręsti su duomenų šališkumu susijusius iššūkius, nes, pavyzdžiui, dažnai neproporcingai daug genetinių duomenų yra surenkama iš Europos žemyno kilmės žmonių. Taip pat DI technologijos apdoroja daug elektroninių medicininių įrašų, kuriuose būna nemažai klaidų ir netikslios informacijos. Taigi DI sistemų „maitinimas“ duomenimis pirmiausia yra žmonių etikos klausimas: kaip žmonės užtikrina, kad DI gautų proporcingai diversifikuotus duomenis, kaip žmonės atsako už į sistemą įvedamų duomenų tikslumą, kaip žmonės prisiima atsakomybę už savo klaidas mokant DI sistemas ir kaip tokias klaidas reikia ištaisyti.

1.8.4. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija dirbtinio intelekto taikymo srityse

Europoje jurisprudencija, susijusi su DI technologijų naudojimu, daugiausia formuojama bylose, susijusiose su asmens duomenų tvarkymu. Bylose, susijusiose su valstybės institucijų vykdomu pirštų atspaudų, biologinių mėginių ir DNR profilių rinkimu bei saugojimu nusikalstamų veikų prevencijos tikslais, Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT) yra aiškiai nurodęs, kad modernių mokslinių technologijų naudojimas turi būti griežtai subalansuotas su privataus gyvenimo apsaugos interesais (*S. ir Marper prieš Jungtinę Karalystę*, 2008, 112 punktas). EŽTT nurodė, kad jokia technologija negali būti naudojama nepaisant potencialios žalos asmens teisei į privatumą.

Valstybės, siekiančios pirmauti technologinės plėtros srityje, prisiima ypatingą atsakomybę už tinkamą technologinės naudos ir privataus gyvenimo apsaugos balanso nustatymą. Atsižvelgiant į sparčius genetikos ir informacinių technologijų pokyčius, egzistuoja rizika, kad ateityje genetinės informacijos apsaugos interesai gali būti pažeidžiami naujais, sunkiai numatomais būdais (ten pat, 71 punktas). Tai ypač svarbu kalbant apie DI technologijų, kurios ne tik plečia duomenų apdorojimo galimybes, bet ir kelia naujų teisės reguliavimo iššūkių, taikymą.

Sparti technologijų, tokių kaip veido atpažinimo ir veido žemėlapių sudarymo sistemos, raida kelia rimtų problemų dėl asmenų fotografavimo, nuotraukų saugojimo ir galimo duomenų platinimo. EŽTT pabrėžė, kad nacionaliniai teismai, vertindami kišimosi į asmens privatų gyvenimą būtinumą, privalo įvertinti ir technologijos sudėtingumą bei jos poveikį (*Gaughran prieš Jungtinę Karalystę*, 2020, 70 punktas). Modernios dirbtinio intelekto sistemos, apdorojančios milžiniškus duomenų kiekius, kelia riziką, kad į stebėjimo sistemas pateks net asmenys, nepriklausantys pradinėms tikslinėms grupėms.

Kovojant su organizuotu nusikalstamumu ir terorizmu, modernios komunikacijos priemonės reikalauja adaptuotų tyrimo įrankių. Vis dėlto Europos Žmogaus Teisių Teismas ne kartą pabrėžė, kad tokių technologijų naudojimas turi būti griežtai reguliuojamas, užtikrinant tinkamas apsaugos nuo piktnaudžiavimo priemones. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie masinio sekimo atvejus EŽTT akcentavo, kad tokie veiksmai turi būti pagrįsti aiškiu būtinumu ir juos turi lydėti veiksmingos teisinės apsaugos priemonės (*Szabó ir Vissy prieš Vengriją*, 2016, 73–89 punktai). Kai kuriose bylose buvo konstatuota, kad vykdomoji valdžia taiko masinio sekimo priemones be pakankamos kontrolės, o tai kelia rimtą grėsmę asmens teisėms.

Didelė piktnaudžiavimo rizika išlieka ir slapto stebėjimo sistemose, kai teisėsaugos institucijos turi tiesioginę prieigą prie visų mobiliojo telefono ryšio komunikacijų. Tokios sistemos, nepaisant veiksmingumo kovoje su nusikalstamumu, turi užtikrinti tinkamą privačiojo gyvenimo apsaugą ir teisines garantijas nuo savivalės (*Roman Zakharov prieš Rusiją*, 2015, 302–305 punktai). Tai ypač svarbu DI technologijų kontekste, nes duomenų rinkimas ir analizė vykdomi nauju mastu, galinčiu pažeisti asmens teises į privatumą. Atskirų technologijų naudojimo atvejų analizė

rodo, kad į dirbtinio intelekto reglamentavimą būtina įtraukti veiksmingas apsaugos nuo piktnaudžiavimo ir savivalės priemones. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje pabrėžiama, kad vykstant technologinei raidai reikia atnaujinti ir žmogaus teisių apsaugą, o teisės aktai turi atitikti modernių technologijų keliamus iššūkius.

1.8.5. Dirbtinio intelekto įrankių naudojimas ir reglamentavimas nacionalinėje teisėje

Lietuvos sveikatos priežiūros įstaigose DI sistemų naudojimas nėra naujiena. Dar 2019 m. parengtoje Lietuvos dirbtinio intelekto strategijoje nurodoma, kad DI turi būti sutelktas į pagrindinius sektorius, kuriuose DI sprendimų reikia labiausiai. Vienas iš šių sektorių yra sveikatos priežiūra (kiti sektoriai – gamyba, žemės ūkis, transportas, energetika). Lietuvos medicinos įmonė „Zive“ sukūrė namuose naudojamą medicinos prietaisą, skirtą širdies ligų diagnostikai[20]. 2023 m. pavasarį Klaipėdos universiteto ligoninėje atlikta pirmoji Lietuvoje operacija, pasitelkiant DI[21]. Lietuvos sveikatos mokslų universitetas (LSMU) kartu su startuoliu „Ligence“ širdies ligų diagnostikai ir tyrimams naudoja DI įrankį, automatizuojantį širdies ultragarso tyrimus. Šis DI sprendimas leidžia tiksliai ir greitai įvertinti paciento širdies būklę, o tai itin svarbu siekiant išvengti diagnostikos klaidų ir pagreitinti tyrimų procesą[22]. Lietuvos ligoninėse dirbtinis intelektas naudojamas automatinei radiologinių vaizdų analizei, atliekant rentgenografiją, kompiuterinę tomografiją ir magnetinio rezonanso tyrimus: DI algoritmai geba atpažinti subtilias anomalijas, kurių žmogaus akis gali nepastebėti. Ši technologija taip pat prisideda prie objektyvios ir standartizuotos diagnozės teikimo[23]. DI diegiamas ir pacientų informavimo bei komunikacijos srityje. Pavyzdžiui, interaktyvios platformos ir virtualūs asistentai, padėdami pacientams gauti personalizuotą informaciją ir patarimų apie sveikatos būklę ir gydymą, mažina pacientų nerimą ir gerina bendrą jų sveikatos priežiūros patirtį[24].

Nepaisant reikšmingų pasiekimų, DI technologijų diegimas Lietuvos sveikatos priežiūros sektoriuje susiduria su iššūkiais – finansavimo, specialistų trūkumo ir menkos DI infrastruktūros mažesnių miestų sveikatos priežiūros įstaigose. Be to, būtina šviesti sveikatos priežiūros

20 „Lietuviai sukūrė namuose naudojamą medicinos prietaisą, skirtą ankstyvai širdies ligų diagnostikai“, inovacijuagentura.lt, žiūrėta 2024 m. lapkričio 20 d., https://inovacijuagentura.lt/news/2024/01/lietuviai-sukure-namuose-naudojama-medicinos-prietaisa-skirta-ankstyvai-sirdies-ligu-diagnostikai.html?lang=lt.

21 „Klaipėdos universiteto ligoninėje atlikta pirmoji Lietuvoje operacija, pasitelkiant dirbtinį intelektą“, lrt.lt, 2023 m. kovo 8 d., https://www.lrt.lt/naujienos/sveikata/682/1931909/klaipedos-universiteto-ligonineje-atlikta-pirmoji-lietuvoje-operacija-pasitelkiant-dirbtini-intelekta.

22 „Dirbtinis intelektas medicinoje – objektyvesnė ir efektyvesnė sveikatos priežiūra“, lsmu.lt, žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://lsmu.lt/dirbtinis-intelektas-medicinoje-objektyvesne-ir-efektyvesne-sveikatos-prieziura/.

23 „LSMU jungiasi prie dirbtinio intelekto ekscelencijos centro: plėtos medicinos tyrimus“, lsmu.lt, žiūrėta 2024 m. gruodžio 2 d., https://lsmu.lt/lsmu-jungiasi-prie-dirbtinio-intelekto-ekscelencijos-centro-pletos-medicinos-tyrimus/.

24 „Lietuvos medicinos futurotika ir dirbtinio intelekto įtaka gydymo strategijoms bei pacientų patirčiai“, socmodelis.lt, žiūrėta 2024 m. lapkričio 28 d., https://www.socmodelis.lt/lietuvos-medicinos-futurotika-ir-dirbtinio-intelekto-itaka-gydymo-strategijoms-bei-pacientu-patirciai/.

specialistus ir pacientus apie DI technologijų galimybes ir ribas.

Dirbtinio intelekto reguliavimo teisėkūros srityje Lietuva nėra toli pažengusi. 2019 m. buvo parengta Lietuvos dirbtinio intelekto strategija[25]. 2024 m. gegužę Lietuvos Respublikos Seimas priėmė rezoliuciją „Dėl dirbtinio intelekto technologijų naudojimo viešajame sektoriuje principų“[26] – joje paragino Lietuvos Respublikos Vyriausybę vykdant vykdomosios valdžios funkciją užtikrinti šių dirbtinio intelekto technologijų naudojimo viešajame sektoriuje principų laikymąsi: 1) kreipimosi į žmogų; 2) asmens iniciatyvos; 3) atsakomybės už priimtus sprendimus; 4) atsekamumo; 5) kokybės garantijos; 6) lygiateisiškumo; 7) nepiktnaudžiavimo; 8) rezultatų individualizavimo; 9) skaidrumo; 10) teisės viršenybės ir teisinio reguliavimo ekvivalentiškumo; 11) žmogaus interesų pirmenybės.

Švietimo srityje 2024 m. balandžio 29 d. Lietuvos akademinės etikos ir procedūrų kontrolierius priėmė įsakymą „Dėl dirbtinio intelekto etiško naudojimo mokslo ir studijų procese gairių patvirtinimo“.

Nepaisant šių pastangų, Lietuvoje dirbtinio intelekto reguliavimo srityje vis dar trūksta aiškumo ir nuoseklumo. Nacionalinės teisės aktai yra deklaratyvaus pobūdžio, taip pat nereglamentuoja klausimų, susijusių su DI technologijų naudojimu sveikatos priežiūros sektoriuje, pavyzdžiui, duomenų apsaugos ar atsakomybės už DI priimtus sprendimus. Be to, Lietuvos teisinis reguliavimas šiuo metu atsilieka nuo Europos Sąjungos iniciatyvų, tokių kaip Dirbtinio intelekto aktas, kuriuo siekiama suderinti DI reglamentavimą visoje ES, kad būtų užtikrinamas technologijų saugumas ir patikimumas.

Išvados

1. Europos Sąjungos dirbtinio intelekto aktas yra reikšmingas žingsnis siekiant sukurti bendrą teisinę sistemą dirbtinio intelekto technologijoms. Dirbtinio intelekto reguliavimas jame grindžiamas rizika: nustatytos skirtingų rizikos lygių sistemos ir saugumo bei skaidrumo reikalavimai, skatinamas etiško ir patikimo DI naudojimas. Vis dėlto Dirbtinio intelekto akte tam tikros sritys, kaip antai minimalios rizikos sistemų reguliavimas, pacientų teisių apsauga ir intelektinės nuosavybės klausimai, lieka neišspręstos. Šioms spragoms užpildyti reikės papildomo teisinio reguliavimo ir teismų praktikos.
2. Sveikatos priežiūros srityje itin svarbu užtikrinti jautrių asmens duomenų apsaugą pagal Bendrojo duomenų apsaugos reglamento nuostatas. Be to, būtina gerbti paciento teisę į informuotą sprendimų priėmimą, įskaitant galimybę sutikti su DI sistemų naudojimu ar jo atsisakyti. Taip pat DI technologijų taikymas sveikatos priežiūros sektoriuje turi būti pagrįstas pagarba žmogaus orumui, autonomijai ir žmogaus teisių apsaugos principais.

25 Lietuvos dirbtinio intelekto strategija, *supra note*, 1.

26 Lietuvos Respublikos Seimo 2024 m. gegužės 9 d. rezoliucija Nr. XIV-2620 „Dėl dirbtinio intelekto technologijų naudojimo viešajame sektoriuje principų“, TAR, 2024-05-16, Nr. 8947.

3. Iš Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos galima daryti išvadą, kad dirbtinio intelekto technologijų naudojimas turi būti griežtai suderintas su žmogaus teisių apsauga. Technologinė pažanga negali būti įgyvendinama asmens privatumo ir kitų žmogaus teisių sąskaita, todėl būtinas aiškus teisinis reguliavimas ir veiksmingos apsaugos nuo piktnaudžiavimo ir savivalės priemonės.
4. Lietuvoje dirbtinio intelekto reguliavimo srityje vis dar trūksta aiškių ir nuoseklių sprendimų. Nacionalinės teisės aktai apsiriboja deklaratyviais teiginiais ir neapima svarbių aspektų, susijusių su DI technologijų taikymu sveikatos priežiūros sektoriuje, pavyzdžiui, duomenų apsaugos ar atsakomybės už DI priimtus sprendimus. Be to, Lietuvos teisinis reguliavimas moderniųjų technologijų srityje kol kas neatitinka Europos Sąjungos iniciatyvų, įskaitant Dirbtinio intelekto aktą, lygio.

Legal Issues in the Use of Artificial Intelligence Tools in Healthcare Services

Mykolas Romeris University School of Law
Institute of Public Law
Nastė Grubliauskienė
E-mail: naste.grubliauskiene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-08

Summary. *On 1 August 2024, the European Union Artificial Intelligence Act (hereinafter - AI Act) came into force. This is the first law in the world aimed at improving the functioning of the internal market by establishing a unified legal framework primarily designed for the development, market placement, deployment, and use of artificial intelligence systems within the Union while respecting Union values. The Act seeks to promote the adoption of human-centric and trustworthy artificial intelligence while ensuring a high level of health, safety, and the protection of fundamental rights enshrined in the Charter of Fundamental Rights of the European Union. Additionally, it aims to protect democracy, the rule of law, environmental sustainability, and safeguard against the harmful impact of artificial intelligence systems in the Union while fostering innovation.*

The article explores how the European Union Artificial Intelligence Act regulates artificial intelligence technologies, its impact on the application and regulation of AI technologies in healthcare, and the main legal and ethical challenges that may arise in using AI systems in medicine.

Keywords: *European Union, artificial intelligence, Artificial Intelligence Act, healthcare, medicine.*

1.9. Suinteresuotos visuomenės teisė kreiptis į teismą

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Prof. dr. Rasa Ragulskytė-Markovienė
El. paštas r.markoviene@mruni.eu
Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė
El. paštas r.slidziauskaite@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-09

Santrauka. *Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais (Orhuso konvencija) 9 straipsnio 3 dalyje šalys įpareigojamos užtikrinti teisminę apsaugą dėl aplinkosaugos teisės pažeidimų, tačiau leidžiama nustatyti nacionalinius kriterijus šiai teisei įgyvendinti. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo aiškinimu, šios nuostatos turi būti suderintos su Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsniu, užtikrinančiu veiksmingą teisinę gynybą. Lietuvoje ilgą laiką nebuvo sudaryta galimybių suinteresuotos visuomenės atstovams savarankiškai ginčyti su aplinka susijusius norminius aktus. 2021 m. priimtu Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo pakeitimu, išplėtusiu teisę kreiptis į teismus, tiesiogiai įgyvendintos Orhuso konvencijos nuostatos ir išspręstos Europos Komisijos identifikuotos Lietuvos teisės problemos. Šis teisės aktas sustiprino nevyriausybinių organizacijų galimybes ginti aplinkosaugos interesus, tačiau kartu iškėlė klausimų dėl jo praktinio įgyvendinimo. Pastaraisiais metais Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje pradėti plėtoti kriterijai, pagal kuriuos vertinama suinteresuotos visuomenės organizacijų teisė kreiptis į teismus dėl aplinkosaugos srities norminių administracinių aktų teisėtumo.*

Reikšminiai žodžiai: *teisė gauti informaciją, Orhuso konvencija, suinteresuota visuomenė, norminiai teisės aktai, aplinkosauga.*

Įvadas

Europos Sąjungos sutarties[1] 19 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „[v]alstybės narės numato teisių gynimo priemones, būtinas užtikrinant veiksmingą teisminę apsaugą Sąjungos teisei priklausančiose srityse“. Ši nuostata pabrėžia valstybių narių ir jų institucijų pareigą pasirūpinti, kad piliečiai galėtų veiksmingai ginti savo teises. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos[2] (toliau – Chartija) 47 straipsnyje pabrėžiama, jog kiekvienas asmuo, kurio teisės ir laisvės, garantuojamos Sąjungos teisės, yra pažeistos, turi teisę į veiksmingą jų gynybą teisme. Šios nuostatos yra esminės, siekiant užtikrinti demokratinės valstybės funkcionavimą ir teisinės valstybės principą. Europos

1 Europos Sąjungos sutarties suvestinė redakcija, OL C 115/13, 2008 5 9, p. 15.

2 Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, OL C 202, 2016 6 7, p. 389–405.

Sąjungos (toliau – ES) teisės sistemai taip pat priklauso ES sudaryti tarptautiniai susitarimai, tarp kurių ypatingą vietą užima Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais (Orhuso konvencija)[3], ratifikuota 2005 m. vasario 17 d. Tarybos sprendimu 2005/370/EB[4]. Orhuso konvencijoje įtvirtinti vadinamieji 3 ramsčiai – teisė gauti informaciją apie aplinką, teisė dalyvauti priimant sprendimus aplinkosaugos srityje ir teisė kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – ESTT) yra konstatavęs, jog Orhuso konvencija yra privaloma visoms ES valstybėms narėms[5].

Teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais įgyvendinimas kelia tam tikrų iššūkių daugeliui ES valstybių narių (tai matyti visų pirma iš gausios ESTT jurisprudencijos). Šis klausimas aktualus ir Lietuvos Respublikoje. Nevyriausybinės organizacijos, veikiančios aplinkosaugos srityje, nuolat pabrėžia, jog joms trūksta galimybių teismo tvarka ginčyti valdžios institucijų sprendimus aplinkosaugos klausimais[6].

1.9.1. Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalis ir Lietuvos nacionalinės teisės pakeitimai

Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalyje nustatyta, jog „<...> kiekviena Šalis užtikrina, kad visuomenės atstovai, atitinkantys nacionaliniuose įstatymuose numatytus kriterijus, jeigu tokie yra, galėtų administracine arba teismo tvarka kreiptis dėl privačių asmenų arba valstybės institucijų, pažeidžiančių nacionalinių įstatymų nuostatas, susijusias su aplinkosauga, veiksmų ar neveikimo užginčijimo“.

ESTT yra nurodęs, jog Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalis ir Pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnis turi būti aiškinami kartu taip, kad „valstybės narės įpareigojamos užtikrinti veiksmingą Sąjungos teisės, visų pirma aplinkos teisės nuostatų, suteiktų teisių teisminę apsaugą“. Be to, ESTT pažymėjo, kad „Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalyje numatyta teisė apskųsti būtų neveiksminga, netgi prarastų prasmę, jeigu reikėtų pripažinti, kad, nustačius tokius kriterijus, tam tikroms „visuomenės atstovų“ kategorijoms, ypač „suinteresuotos visuomenės atstovams“, kaip

3 Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais, *Valstybės žinios*, 2001-08-24, Nr. 73-2572.

4 2005 m. vasario 17 d. Tarybos sprendimas dėl Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais sudarymo Europos bendrijos vardu (2005/370/EB), OL L 124, 2005 5 17, p. 1–3.

5 Teisingumo Teismo (didžiosios kolegijos) 2011 m. kovo 8 d. sprendimas byloje *Lesoochranarske zoskupenie VLK prieš Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky*, C-240/09, EU:C:2011:125, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:62009CJ0240; Teisingumo Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimas byloje *Protect Natur-, Arten- und Landschaftsschutz Umweltorganisation prieš Bezirkshauptmannschaft Gmünd*, C-664/15, ECLI:EU:C:2017:987, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:62015CN0664.

6 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo Nr. VIII-1029 112 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, https://e-seimas.lrs.lt/rs/lasupplement/TAP/8c7113a1d0aa11ea8f4ce1816a470b26/94785fb78e90005c82371b97a4df71bd/.

aplinkos apsaugos organizacijos, nebūtų suteikta jokia teisė apskųsti“[7]. Taigi, nors Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalyje numatyta galimybė nacionalinės teisės aktuose nustatyti kreipimosi į teismus sąlygas, su Konvencija būtų nesuderinamas nustatymas tokių sąlygų, kurios sudarytų kliūtis aplinkosaugos organizacijoms ar kitiems visuomenės atstovams efektyviai ginčyti veiksmus ar neveikimą, kuriais pažeidžiamos ES aplinkos teisės nuostatos.

Lietuvos Respublikos teisinis reguliavimas, susijęs su teisės kreiptis į teismą aplinkosaugos klausimais užtikrinimu, nuolat tobulinamas. Vienas naujausių esminių pakeitimų – 2021 m. gegužės 27 d. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo Nr. VIII-1029 112 straipsnio pakeitimo įstatymas Nr. XIV-364[8] (įsigaliojo nuo 2021 m. liepos 2 d.), kuriuo siekta tiesiogiai įgyvendinti Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies nuostatas, kreipiantis į teismą dėl su aplinka susijusio norminio administracinio akto ginčijimo.

Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo (toliau – ABTĮ) 112 straipsnyje nustatytas subjektų, kurie gali kreiptis į teismą dėl norminio administracinio akto teisėtumo ištyrimo, sąrašas. Iki minėto pakeitimo ABTĮ nebuvo nustatyta suinteresuotos visuomenės teisė teikti abstraktų pareiškimą ištirti su aplinka susijusio norminio administracinio akto teisėtumą. Suinteresuotos visuomenės atstovai galėjo prašyti individualų ginčą nagrinėjančio teismo kreiptis dėl norminio administracinio akto teisėtumo ištyrimo, grįsdami tokio akto sąsają su jų nurodomais aplinkos teisės nuostatų pažeidimais. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – LVAT) praktika šiuo aspektu buvo aiškiai suformuota pabrėžiant, kad ta sąsaja turi būti tiesioginė, o ginčijamas norminis administracinis aktas – taikytinas sprendžiant konkretų individualų ginčą[9]. LVAT yra konstatavęs, kad „tam, jog būtų pradėta norminio administracinio akto teisėtumo patikros byla, turi būti nustatyta, kad šis norminis teisės aktas realiai buvo pritaikytas ir tokiu būdu nulėmė realų ar tariamą asmens teisių pažeidimą. Taigi ir asmens teisių pažeidimas turi būti siejamas su teisės akte numatytų elgesio taisyklių realiu pritaikomumu, o ne vien su teisės akto buvimu.“[10]

Taigi minėtas įstatymo pakeitimas suteikė galimybę nevyriausybinėms organizacijoms ir kitiems suinteresuotiems asmenims aktyviau ginti savo teises aplinkosaugos srityje, tačiau kartu kelia ir tam tikrų klausimų, kaip šie teisinio reguliavimo pokyčiai atsispindės teismų praktikoje.

---

7 Teisingumo Teismo 2019 m. spalio 3 d. sprendimas byloje *Wasserleitungsvernad Nordliches Burgenland*, C-197/18, EU:C:2019:824, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:62018CJ0197.

8 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo Nr. VIII-1029 112 straipsnio pakeitimo įstatymas Nr. XIV-364, TAR, 2021-06-09, Nr. 13172.

9 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenis Nr. 23, 2012 sausis–birželis, p. 825, https://www.lvat.lt/data/public/uploads/2018/01/lvat_biuletenis_23.pdf/.

10 *Ibid*.

1.9.2. Problemų, susijusių su Orhuso konvencijos įgyvendinimu, sprendimas

Valstybės narės, nustatydamos procesines teisminės gynybos taisykles, privalo laikytis Chartijos 47 straipsnyje įtvirtintų teisės į veiksmingą teisinę gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą reikalavimų[11]. Remiantis ESTT išaiškinimais, Orhuso konvencijoje įtvirtintos teisės taikomos tik „visuomenės atstovams, atitinkan[tiems] nacionaliniuose įstatymuose numatytus kriterijus"[12]. Be to, Orhuso konvencijos nuostatos, reglamentuojančios teisę kreiptis į teismus (9 straipsnio 1, 2 ir 3 dalys) turi skirtingą teisinę galią. ESTT yra patvirtinęs, kad Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalis neveikia tiesiogiai[13].

ESTT jurisprudencijoje patvirtinama ir galima skirtinga teisių apimtis skirtingose valstybėse narėse. ESTT yra nurodęs, kad asmenims, kurie nepriklauso „suinteresuotos visuomenės" grupei, teisė kreiptis į teismą gali būti taikoma platesne apimtimi, jei nacionalinės teisės aktai suteikia visuomenei daugiau teisių dalyvauti sprendimų priėmimo procese, kaip tai leidžiama pagal Orhuso konvencijos 3 straipsnio 5 dalį[14]. Tokios palankesnės nacionalinės priemonės, užtikrinančios platesnį visuomenės dalyvavimą ir teises, gali tapti pagrindu teisminiams skundams, patenkantiems į Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies taikymo sritį. ESTT taip pat yra nurodęs, kad valstybės narės, naudodamosi diskrecija, gali nustatyti tam tikrus procesinius kriterijus, kuriuos būtina įvykdyti, norint pateikti skundą pagal Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalį[15]. Vis dėlto šie kriterijai turi būti suderinti su Chartijos 47 straipsnyje įtvirtintais teisminės gynybos principais.

Lietuvoje ilgą laiką nebuvo suteikiama galimybių aplinkosaugos organizacijoms teisme ginčyti su aplinka susijusius norminius administracinius aktus, kurie gali turėti poveikį jų interesams aplinkosaugos srityje. Iki 2021 m. liepos 2 d. galiojusioje ABTĮ 112 straipsnio 1 dalyje buvo nustatyta, kad kreiptis į administracinį teismą prašydami ištirti, ar norminis administracinis aktas (ar jo dalis) atitinka įstatymą ar Vyriausybės norminį teisės aktą, turi teisę Seimo nariai, Seimo kontrolieriai, vaiko teisių apsaugos kontrolierius, lygių galimybių kontrolierius, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės pareigūnai, bendrosios kompetencijos ir specializuoti teismai, prokurorai ir profesinės savivaldos asociacijos, įsteigtos pagal įstatymą vykdyti viešąsias funkcijas. Nurodyti subjektai taip pat turėjo teisę kreiptis į administracinį teismą, prašydami ištirti konkrečios bendrijos, politinės partijos, politinės organizacijos ar asociacijos priimto bendro pobūdžio teisės

11 Teisingumo Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimo byloje *Protect Natur-, Arten- und Landschaftsschutz Umweltorganisation prieš Bezirkshauptmannschaft Gmünd*, C-664/15, ECLI:EU:C:2017:987, 87 punktas, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:62015CJ0664.

12 *Ibid*., 45 punktas.

13 Teisingumo Teismo (didžiosios kolegijos) 2011 m. kovo 8 d. sprendimo byloje *Lesoochranarske zoskupenie VLK prieš Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky*, C-240/09, EU:C:2011:125, 45 ir 51 punktai, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:62009CJ0240.

14 Teisingumo Teismo 2021 m. sausio 13 d. sprendimo byloje *Europos Komisija prieš Slovėnijos Respubliką*, C-826/18, OL C 155, 2019 5 6, 47 ir 48 punktai, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:62018CA0826.

15 Teisingumo Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimo byloje *Protect Natur-, Arten- und Landschaftsschutz Umweltorganisation prieš Bezirkshauptmannschaft Gmünd*, *supra note*, 11, 86 punktas.

akto teisėtumą. Be to, prašyti administracinio teismo pradėti tyrimą, ar norminis administracinis aktas (ar jo dalis) atitinka įstatymą ar Vyriausybės norminį teisės aktą, turėjo teisę asmenys, taip pat kiti viešojo administravimo subjektai, įskaitant valstybės tarnautojus ir pareigūnus, kai jie mano, kad jų teisės ar įstatymų saugomi interesai yra pažeisti, kai tame teisme yra nagrinėjama konkreti byla dėl jų teisių pažeidimo (ABTĮ 113 straipsnio 1 dalis).

Europos Komisija, išanalizavusi Lietuvos teisės normas, padarė išvadą, kad sąlygos kreiptis į teismą dėl aplinkos apsaugos klausimų yra labai apsunkintos tais atvejais, kai skundžiamas sprendimas yra norminis administracinis aktas, o apribojimai taikomi ne tik nevyriausybinėms organizacijoms, bet ir kitiems pareiškėjams. Europos Komisija laikėsi nuomonės, jog Lietuva pažeidė Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies nuostatas (siejamas su ES sutarties 4 straipsnio 3 dalimi, 19 straipsnio 1 dalimi, Chartijos 47 straipsniu ir 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos direktyvos 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos[16] 14, 15 ir 16 straipsniais). Dėl tokio netinkamo Orhuso konvencijos įgyvendinimo Europos Komisija buvo pradėjusi prieš Lietuvą formalią ES teisės pažeidimo nagrinėjimo procedūrą Nr. 2020/4026[17] ir įpareigojo Lietuvą pašalinti nustatytus trūkumus teisinės gynybos srityje. 2021 m. gegužės 27 d. priėmus minėtą Administracinių bylų teisenos įstatymo Nr. VIII-1029 112 straipsnio pakeitimo įstatymą Nr. XIV-364 (toliau – ABTĮ pakeitimo įstatymas), buvo siekiama tiesiogiai įgyvendinti Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies nuostatas ir išvengti ES teisės pažeidimo konstatavimo. ABTĮ pakeitimo įstatymu buvo papildyta ABTĮ 112 straipsnio 1 dalis: numatyta, kad kreiptis į administracinį teismą prašydami ištirti, ar su aplinka susijęs norminis administracinis aktas (ar jo dalis) atitinka įstatymą ar Vyriausybės norminį teisės aktą, taip pat turi teisę suinteresuotos visuomenės, kaip ji apibrėžta Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatyme, atstovai. Pagal Aplinkos apsaugos įstatymo[18] 1 straipsnio 22 punktą suinteresuota visuomenė – tai vienas arba daugiau fizinių ar juridinių asmenų, kuriems daro arba gali daryti poveikį sprendimai, veiksmai ar neveikimas aplinkos ir jos apsaugos bei gamtos išteklių naudojimo srityje arba kurie yra suinteresuoti šių sprendimų procesu. Pagal šią apibrėžtį asociacijos ir kiti viešieji juridiniai asmenys (išskyrus valstybės ar savivaldybės, jų institucijų įsteigtus juridinius asmenis), kurie įsteigti teisės aktuose nustatyta tvarka ir skatina aplinkos apsaugą, visais atvejais laikomi suinteresuotais asmenimis.

Minėtas ABTĮ 112 straipsnio 1 dalies pakeitimas, išplėtęs teisę ginčyti norminius administracinius aktus aplinkos apsaugos srityje, sudarė prielaidas Lietuvos teismų praktikos pokyčiams.

16 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos direktyvos 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos, OL L 206, 1992 7 22, p. 7; 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 15 sk., 2 t., p. 102, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:01992L0043-20130701.

17 Europos Komisijos pranešimas spaudai „Gegužės mėn. sprendimų dėl pažeidimų rinkinys. Svarbiausi sprendimai“, 2020 m. gegužės 14 d., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lt/INF_20_859.

18 Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas, *Lietuvos aidas*, 1992-01-30, Nr. 20-0.

Orhuso konvencija, Lietuvoje ratifikuota 2001 m. liepos 10 d.[19] ir įsigaliojusi nuo 2002 m. balandžio 28 d.[20], turi didelę reikšmę Lietuvos teisės raidai ir jurisprudencijai. Pagal šį tarptautinį susitarimą visuomenei, įskaitant nevyriausybines organizacijas, suteiktos plačios teisės aplinkos srityje, įskaitant teisę kreiptis į teismus ginant aplinkos apsaugos interesus.

Dar 1992 m. sausio 21 d. priimtas Aplinkos apsaugos įstatymas (toliau – AAĮ), kuriame buvo nustatyti aplinkos teisės pagrindai, reglamentavo tam tikras piliečių ir visuomeninių organizacijų teises ginant aplinkosaugos interesus. AAĮ (originali įstatymo redakcija) 7 straipsnio 3 punkte buvo numatyta teisė reikalauti, kad būtų nutrauktas kenksmingas ūkinės veiklos objektų poveikis aplinkai, 8 punkte – reikalauti nubausti asmenis, kaltus dėl kenksmingo poveikio aplinkai, ir pareigūnus, netinkamai vykdančius jiems pavestas aplinkos apsaugos funkcijas. 2001 m. gruodžio 20 d. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo 1, 4, 6, 7, 8, 9, 23 straipsnių, II skyriaus pavadinimo pakeitimo ir įstatymo papildymo 22^1 straipsniu įstatyme Nr. IX-677 [21] AAĮ 7 straipsnis buvo išdėstytas nauja redakcija, jo 8 punkte nustatant piliečių, visuomeninių organizacijų, kitų juridinių ir fizinių asmenų teisę Lietuvos Respublikos įstatymu nustatyta tvarka paduoti skundą (prašymą) reikalauti nubausti asmenis, kaltus dėl kenksmingo poveikio aplinkai, ir pareigūnus, kurių priimti sprendimai ar veiksmai (neveikimas) pažeidė piliečių, visuomeninių organizacijų, kitų juridinių ir fizinių asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus. 2010 m. gegužės 28 d. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo 1, 7, 8, 9 straipsnių, II skyriaus pavadinimo ir priedo pakeitimo ir papildymo įstatymu Nr. XI-858[22] buvo padaryta esminių ABTĮ pakeitimų, susijusių su Orhuso konvencijos įgyvendinimu. ABTĮ 1 straipsnio 22 punkte apibrėžta sąvoka „suinteresuota visuomenė“, 7 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad suinteresuota visuomenė turi teisę Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą dėl viešojo intereso gynimo užginčijant sprendimų, veiksmų ar neveikimo aplinkos ir jos apsaugos bei gamtos išteklių naudojimo srityje materialinį ar procesinį teisėtumą.

Orhuso konvencijos įgyvendinimui didelę įtaką turėjo ir teismų praktika. Viena iš pirmųjų LVAT nutarčių, kurioje išryškinta Orhuso konvencijos svarba sprendžiant dėl visuomenės teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais, buvo priimta 2004 m. sausio 23 d. administracinėje byloje Nr. A^3-11-04. Analizuodamas Orhuso konvencijos 9 straipsnį ir 2 straipsnio 4 ir 5 dalis, teismas išskyrė atvejus, kai visuomenės nariai ir jų asociacijos turi teisę ginčyti aplinkosaugos srityje priimtus sprendimus. LVAT nurodė subjektus, kurie turi teisę kreiptis į teismą:

1) asmuo, manantis, kad jo prašymas suteikti informaciją pagal Orhuso konvencijos

19 Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais ratifikavimo, *Valstybės žinios*, 2001-08-24, Nr. 73-2565.

20 Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos 2002 m. rugpjūčio 14 d. pranešimas dėl tarptautinių sutarčių įsigaliojimo, *Valstybės žinios*, 2002-08-14, Nr. 80-0.

21 Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo 1, 4, 6, 7, 8, 9, 23 straipsnių, II skyriaus pavadinimo pakeitimo ir įstatymo papildymo 22^1 straipsniu įstatymas, *Valstybės žinios*, 2002-01-09, Nr. 2-49.

22 Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo 1, 7, 8, 9 straipsnių, II skyriaus pavadinimo ir priedo pakeitimo ir papildymo įstatymas, *Valstybės žinios*, 2010-06-17, Nr. 70-3472.

4 straipsnį (jame reglamentuota teisė gauti informaciją apie aplinką) nebuvo nagrinėtas, buvo neteisėtai atmestas, buvo iš dalies ar visiškai atsisakyta pateikti informaciją, arba kitais atvejais, kai į prašymą nebuvo deramai atsižvelgta pagal nurodyto straipsnio nuostatas;

2) vienas arba daugiau fizinių ar juridinių asmenų ir pagal nacionalinius įstatymus ar praktiką jų asociacijos, organizacijos arba grupės, manantys, kad buvo pažeista kokia nors jų teisė, turi teisę kreiptis dėl priimtų sprendimų, siekdami teisiniu ir procesiniu požiūriu užginčyti bet kokio sprendimo teisėtumą, veiksmus arba neveikimą;
3) vienas arba daugiau fizinių ar juridinių asmenų ir pagal nacionalinius įstatymus ar praktiką jų asociacijos, organizacijos arba grupės, kuriems daro įtaką arba gali daryti įtaką aplinkosaugos srityje priimami sprendimai arba kurie yra suinteresuoti sprendimų priėmimo procesu, turi teisę kreiptis dėl priimtų sprendimų, siekdami teisiniu ir procesiniu požiūriu užginčyti bet kokio sprendimo teisėtumą, veiksmus arba neveikimą;
4) nevyriausybinės organizacijos, padedančios spręsti aplinkosaugos problemas ir veikiančios pagal nacionalinių įstatymų reikalavimus, rodančios suinteresuotumą, turi teisę kreiptis dėl priimtų sprendimų, siekdamos teisiniu ir procesiniu požiūriu užginčyti bet kokio sprendimo teisėtumą;
5) vienas arba daugiau fizinių ar juridinių asmenų ir pagal nacionalinius įstatymus ar praktiką jų asociacijos, organizacijos arba grupės, atitinkantys nacionaliniuose įstatymuose numatytus kriterijus, jeigu tokie yra, turi teisę kreiptis dėl privačių asmenų arba valstybės institucijų, pažeidžiančių nacionalinių įstatymų nuostatas, susijusias su aplinkosauga, veiksmų arba neveikimo užginčijimo.

LVAT pažymėjo, jog, sistemiškai analizuojant Orhuso konvencijos 2 straipsnio 5 dalies, 9 straipsnio 2 dalies normas ir ABTĮ 5 straipsnio 3 dalies 3 punkte ir 56 straipsnio 1 dalyje nurodytas teisės normas, yra akivaizdu, kad suinteresuotos visuomeninės organizacijos, padedančios spręsti aplinkosaugos problemas, veikiančios pagal nacionalinių įstatymų reikalavimus, turi teisę ginti viešąjį interesą aplinkosaugos srityje ir tuo tikslu kreiptis į administracinį teismą. Remdamasis nurodytais kriterijais, LVAT pabrėžė, kad visuomeninės organizacijos, kurios pagal nacionalinę teisę yra pripažįstamos suinteresuotomis šalimis aplinkosaugos srityje, turi teisę ginti viešąjį interesą administraciniame teisme.

Vėlesniuose teismų procesiniuose sprendimuose buvo įtvirtinti kriterijai, pagal kuriuos aplinkosaugos organizacijos gali efektyviai naudotis teise ginti viešąjį interesą, nepriklausomai nuo jų įsteigimo datos ar veiklos geografinės apimties (svarbu, kad jos realiai įgyvendintų aplinkos apsaugos tikslus). Vienas iš paminėtinų sprendimų – LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos 2013 m. rugsėjo 23 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A^{520}-211/2013, kuris reikšmingai prisidėjo prie kriterijų, taikomų asociacijoms, ginančioms viešąjį interesą, aiškinimo. Teismas šioje byloje pažymėjo, kad Lietuvos Respublikos teisės aktuose asociacijoms nenustatyta jokių specifinių

reikalavimų, kurie apribotų jų teisę kreiptis į teismą dėl viešojo intereso, pavyzdžiui, reikalavimų dėl narių skaičiaus, teritorinės veiklos apimties ar įsisteigimo momento; svarbiausias kriterijus yra ne organizacijos egzistavimo trukmė ar dydis, bet jos gebėjimas realiai atstovauti viešajam interesui. Išplėstinė teisėjų kolegija nusprendė, jog asociacija, nors ji buvo įsteigta neseniai, turi teisę kreiptis į teismą, jei siekia ginti viešąjį interesą aplinkos apsaugos ir kraštotvarkos srityse. Svarbu tai, kad teismas išskyrė būtinybę patikrinti, ar šis teisinis subjektiškumas – teisė ginti viešąjį interesą – iš tikrųjų egzistuoja kreipimosi į teismą metu. Siekdamas nustatyti, ar asociacija atitinka „suinteresuotos visuomenės" statusą pagal Aplinkos apsaugos įstatymą, teismas išskyrė šiuos reikalavimus:

1) asociacija (nevyriausybinė organizacija) turi būti įsteigta teisės aktuose nustatyta tvarka ir veikti pagal Lietuvos Respublikos įstatymų reikalavimus;
2) ji turi skatinti aplinkos apsaugą ir padėti spręsti kraštotvarkos problemas.

LVAT taip pat pabrėžė, kad, siekiant įvertinti, ar asociacija iš tikrųjų skatina aplinkos apsaugą, būtina remtis objektyviais kriterijais – t. y. jos įstatų nuostatomis ir faktine veikla aplinkos apsaugos ir kraštotvarkos srityse. Teismas atkreipė dėmesį, kad aplinkosaugos veikla turėtų būti ne tik formaliai deklaruojama, bet ir faktiškai vykdoma, siekiant spręsti konkrečias kraštotvarkos problemas ir skatinti aplinkos apsaugą. Teismas pabrėžė, kad tik faktiškai vykdoma, o ne deklaratyviai nurodyta dokumentuose aplinkosaugos veikla suteikia asociacijai pagrindą ginti viešąjį interesą teisme.

Taigi LVAT 2004 m. sausio 23 d. sprendime administracinėje byloje Nr. A^{3}-11-04 suformuoti reikalavimai iš esmės sudarė pagrindą identifikuoti asociacijos atitiktį AAĮ nustatytiems suinteresuotos visuomenės kriterijams.

Kitas LVAT praktikoje išryškintas kreipimosi į teismą aplinkosaugos klausimais aspektas –reikalavimas, kad bylos objektas būtų susijęs su aplinkos apsauga. LVAT 2021 m. gegužės 26 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eA-1115-789/2021 pažymėjo, kad visuomeninės organizacijos, sprendžiančios aplinkosaugos problemas ir atitinkančios nacionalinės teisės aktus, turi teisę ginti viešąjį interesą administraciniame teisme tik tada, kai bylos objektas yra susijęs su aplinkos apsauga (t. y. elementais, tokiais kaip oras, atmosfera, vanduo, dirvožemis, žemė, kraštovaizdis, gamtos objektai, biologinė įvairovė) (šioje nutartyje taip pat pateiktos nuorodos į ankstesnę LVAT praktiką: 2004 m. birželio 26 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A^{7}-720/2004, 2004 m. lapkričio 5 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A^{8}-988/2004, 2008 m. vasario 29 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A-039-210/2008, 2011 m. spalio 10 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A^{525}-2683-2011). Teismas konstatavo, kad leidimas įgyvendinti projektą, darantį poveikį gamtos ištekliams (pvz., medžių šalinimui), laikytinas sprendimu, susijusiu su aplinkos apsauga ir gamtos išteklių naudojimu. Šioje byloje taip pat išryškintas skirtumas, kada pareiškėjas gali kreiptis į teismą remdamasis Orhuso konvencijos 9 straipsnio 2 dalimi ir kada jis gali inicijuoti teisminį ginčą remdamasis Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalimi. Teismas pažymėjo, kad Orhuso konvencijos 9 straipsnio 2 dalies nuostata taikytina tik tada, kai sprendimai, veiksmai ar neveikimas

patenka į Orhuso konvencijos 6 straipsnio reguliavimo sritį, t. y. kai planuojama veikla gali turėti didelį poveikį aplinkai ir būtina atlikti poveikio aplinkai vertinimą. Kadangi šioje byloje nebuvo pateikta įrodymų, jog rekonstrukcijos projektas galėtų turėti didelį poveikį aplinkai, pareiškėjo teisė kreiptis į teismą pagal Orhuso konvencijos 9 straipsnio 2 dalį nebuvo pripažinta. Dėl Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalies taikymo teismas pažymėjo, kad ši nuostata nesuteikia tiesioginės teisės kreiptis į teismą, o tik leidžia visuomenės nariams pasinaudoti teisminėmis priemonėmis nacionalinėje teisėje nustatytais pagrindais, jei aplinkosaugos nuostatos buvo pažeistos. Atsižvelgdamas į tai, kad šioje byloje pareiškėjas turėjo teisę kreiptis į teismą pagal nacionalinę teisę, teismas pripažino, jog jis turėjo teisę kreiptis į teismą ir pagal Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalį.

Šie teismų praktikos pavyzdžiai iliustruoja, kaip teismai sprendžia suinteresuotos visuomenės statuso klausimą, ginčijant individualius administracinius aktus. Svarbią reikšmę turi asociacijos įstatai, jos faktinė veikla ir pagrindimas, kad ginčo objektas yra susijęs su aplinkos apsauga.

1.9.3. 2021 m. ABTĮ pakeitimu įtvirtinta suinteresuotos visuomenės teisė kreiptis į teismą

Administracinių bylų teisenos įstatymo 112 straipsnio 1 dalyje (2021 m. gegužės 27 d. redakcija, galiojanti nuo 2021 m. liepos 2 d.) nustatyta suinteresuotos visuomenės teisė kreiptis į administracinį teismą, siekiant įvertinti, ar su aplinka susijęs norminis administracinis aktas atitinka įstatymų arba Vyriausybės teisės aktų reikalavimus. Ši įstatymo nuostata tiesiogiai siejasi su aplinkos teisės įgyvendinimu, užtikrinant tiek materialinių, tiek procedūrinių teisių apsaugą kreipiantis į teismą.

Aplinkos apsaugos įstatymo 1 straipsnio 1 punkte apibrėžiama sąvoka „aplinka“, aiškinant aplinkos apibrėžtį teismų praktikoje taip pat pasitelkiamos Orhuso konvencijos nuostatos[23].

Norminis administracinis aktais – tai viešojo administravimo subjekto priimtas daugkartinio taikymo teisės aktas, nustatantis elgesio taisykles, skirtas individualiai neapibrėžtai asmenų grupei (Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo[24] 2 straipsnio 9 punktas). Norminiams administraciniams aktams, susijusiems su aplinkos apsauga, be kita ko, priskirtini ir atitinkami teritorijų planavimo dokumentai[25].

Pakeitus ABTĮ 112 straipsnio 1 dalies nuostatas, pradėta formuoti teismų praktika, kuria aiškinamos kreipimosi į teismus pagal ABTĮ 112 straipsnio 1 dalį sąlygos. LVAT, 2022 m. spalio 5 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eI-14-556/2021 analizuodamas suinteresuotos visuomenės teisę ginčyti norminius administracinius aktus, konstatavo, kad pagal ABTĮ 112 straipsnio

23 LVAT 2024 m. birželio 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-5-822/2024.

24 Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1999-07-09, Nr. 60-1945.

25 LVAT 2011 m. birželio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-2007/2011, 2015 m. birželio 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1475-556/2015; išplėstinės teisėjų kolegijos 2017 m. kovo 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eI-8-756/2017.

1 dalį, aiškinamą kartu su Aplinkos apsaugos įstatymo 1 straipsnio 22 punktu, su abstrakčiu pareiškimu dėl su aplinka susijusio norminio administracinio akto (ar jo dalies) atitikties įstatymui ar Vyriausybės norminiam teisės aktui tiesiogiai kreiptis į administracinį teismą gali vienas ar daugiau fizinių arba juridinių asmenų. Toks kreipimasis galimas tik tokiu atveju, kai ginčijamas norminis administracinis aktas, priimtas aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių naudojimo srityje, daro ar gali daryti poveikį besikreipiančiam asmeniui ar asmenims arba šie asmenys yra suinteresuoti tokio akto procesu.

LVAT, analizuodamas įvairius suinteresuotos asmens teisės kreiptis į teismą aspektus, pirmiausia remiasi Aplinkos apsaugos įstatyme ir kituose teisės aktuose (Lietuvos Respublikos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatyme[26] (toliau – PAV įstatymas), Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatyme[27] ir kt.) įtvirtinta sąvoka „suinteresuota visuomenė“. Atsižvelgiant į tai, asociacijos ir kiti viešieji juridiniai asmenys, jei jie skatina aplinkos apsaugą, laikomi suinteresuotais asmenimis. Pavyzdžiui, LVAT 2022 m. rugpjūčio 31 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eAS-578-624/2022 atskleidė ir įvertino pareiškėjo asociacijos „Už švarų orą“ atitiktį PAV įstatyme įtvirtintai sąvokai „suinteresuota visuomenė“ ir jos kriterijams. Teismas detaliai išanalizavo pareiškėjo veiklą ir kitus duomenis (kada buvo įsteigta asociacija (pareiškėjas), kas įtvirtinta jos įstatuose, kokie yra pagrindiniai veiklos tikslai (vartotojų, žmogaus ir pilietinių teisių apsauga, taip pat aplinkos apsaugos skatinimas), kokia veikla buvo vykdoma (rinkti gyventojų parašai prieštaraujant statybai, rengti raštai institucijoms, teiktos pastabos dėl išsamaus poveikio aplinkai vertinimo procedūros būtinybės)), atsižvelgė į aktyvų pareiškėjo dalyvavimą atrankos dėl poveikio aplinkai vertinimo procese ir konstatavo, kad pareiškėjas atitinka įstatyme įtvirtintą suinteresuotos visuomenės sąvoką ir atitinkamus kriterijus.

Vis dėlto yra ir teismų praktikos pavyzdžių, kai teismas konstatavo, kad pareiškėjai nepagrindė savo suinteresuotumo aplinkosaugos srityje. LVAT 2022 m. spalio 5 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eI-14-556/2022 LVAT konstatavo, kad pareiškėjo G. B. pareiškime pateikti teiginiai nėra tiesiogiai susiję su aplinkos apsaugos teisės aktų įgyvendinimu; pareiškėjas nesirėmė jokiomis Orhuso konvencijos nuostatomis ar aplinkos apsaugos teisės aktų nuostatomis, taip pat nepateikė argumentų, pagrindžiančių jo dalyvavimo ginčijamo teisės akto priėmimo procedūroje teisėtumą, t. y. kad tarptautinė, nacionalinė ar ES teisė jam suteikia konkrečias tokio dalyvavimo teises; pareiškėjo suinteresuotumas šiuo atveju nebuvo grindžiamas norminio administracinio akto neigiamu poveikiu aplinkos apsaugai, priešingai – tik asmeniniais turtiniais interesais (žalos padarytai aplinkai atlyginimu), kurie nėra susiję su aplinkos apsauga ar viešojo intereso gynimu; todėl tokiu atveju vien aplinkybė, kad asmuo (pažeidėjas) patenka į norminio teisės akto taikymo sritį ir mano, jog pagal tokį teisės aktą apskaičiuoto žalos aplinkai atlyginimo dydis yra per didelis, nėra pakankama suinteresuotumui pagal ABTĮ 112 straipsnio 1 dalį, siejamą su Aplinkos

26 Lietuvos Respublikos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996-08-30, Nr. 82-1965.

27 Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1995-12-30, Nr. 107-2391.

apsaugos įstatymo 1 straipsnio 22 punktu, pagrįsti.

Iš esmės analogišką išvadą LVAT padarė ir 2023 m. lapkričio 6 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eI-21-815/2023, kurioje pareiškėjai – Aukštaitijos žvejų verslininkų asociacija ir fizinis asmuo – inicijavo ginčą dėl įsakymo, kuriuo buvo nustatyti upinių nėgių ir seliavų sugavimo valstybiniuose vidaus vandenyse limitai 2023–2025 metams. Teismas pažymėjo, kad pareiškėjai nepateikė argumentų, kurie susietų jų ginčą su įsakymo poveikiu aplinkosaugai ar siekiu veiksmingai saugoti aplinką; išdėstyti argumentai apsiribojo žuvininkystės verslo interesais, t. y. žvejybos kvotų mažinimo įtaka verslininkų veiklai, todėl vien aplinkybė, jog įsakymas daro poveikį pareiškėjų – žvejų verslininkų asociacijos ir fizinio asmens – interesams, nėra pakankama suinteresuotumui aplinkosaugos srityje pagrįsti. Teismas pabrėžė, kad kiekvienu atveju turi būti įvertinta, ar ginčijamo akto teisėtumo vertinimas yra susijęs su valstybės įsipareigojimais aplinkos apsaugos srityje.

2022 m. gruodžio 7 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eI-18-662/2022 teisėjų kolegija, įvertinusi pareiškimo turinį, konstatavo, kad pareiškėjas nepateikė teisiškai reikšmingų aplinkybių, tiesiogiai susijusių su ginčijamo administracinio akto teisėtumu aplinkosaugos srityje, nenurodė argumentų, susijusių su siekiu veiksmingai saugoti aplinką ar užtikrinti aplinkai padarytos žalos atlyginimą; dėmesys buvo sutelktas į žalos aplinkai apskaičiavimo proporcingumo klausimus, akcentuojant poveikį asmeniniams turtiniams interesams. Teismas pažymėjo, kad tokie argumentai nėra suderinami su ABTĮ 112 straipsnio 1 dalies, siejamos su Aplinkos apsaugos įstatymo 1 straipsnio 22 punktu, nuostatomis, kurių tikslas yra ginti viešąjį interesą aplinkosaugos srityje. Teismas taip pat pabrėžė, kad aplinkybė, jog pareiškėjas vienija fizinius ir juridinius asmenis, kurie gali patekti į ginčijamo norminio teisės akto taikymo sritį arba bendrai prisideda prie aplinkos apsaugos skatinimo, savaime nėra pakankama suinteresuotumui pagrįsti; šiuo atveju pareiškėjo keliamas klausimas dėl teisės akto teisėtumo nėra tiesiogiai siejamas su valstybės įsipareigojimais didinti aplinkos apsaugą ar jų įgyvendinimo užtikrinimu.

LVAT 2022 m. lapkričio 23 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eA-274-662/2022 nustatė, kad asociacija Šimkų kaimo bendruomenė buvo įregistruota Lietuvos Respublikos juridinių asmenų registre 2020 m. balandžio 20 d., jau po to, kai pareiškėjui D. G. elektroniniu paštu buvo išsiųstas Klaipėdos rajono savivaldybės administracijos direktoriaus 2020 m. vasario 20 d. įsakymas Nr. (5.1.1 E) AV-396 „Dėl žemės sklypo (kad. Nr. (duomenys neskelbtini)), esančio (duomenys neskelbtini), žemės naudojimo būdo pakeitimo“, tarp šios bendruomenės veiklos tikslų nėra numatyta veikla, tiesiogiai susijusi su aplinkos apsaugos skatinimu ar kraštotvarkos problemų sprendimu. Teismas taip pat pažymėjo, kad nebuvo nustatyta duomenų, patvirtinančių, jog iki ginčo inicijavimo teisme asociacija būtų vykdžiusi realią veiklą aplinkos apsaugos ar teritorijų vystymo srityje, todėl nėra pagrindo pripažinti, kad ji aktyviai veikė šiose srityse.

Aptarta LVAT praktika atspindi esminį principą – teismai kiekvienoje byloje turi ištirti, ar pareiškėjas atitinka suinteresuotos visuomenės kriterijus, kaip nustatyta ABTĮ 112 straipsnio

1 dalyje ir Aplinkos apsaugos įstatymo 1 straipsnio 22 punkte[28]. Toks vertinimas yra būtinas siekiant nustatyti, ar pareiškėjas turi teisę tiesiogiai kreiptis į administracinį teismą su prašymu dėl norminio administracinio akto teisėtumo. Tinkamas suinteresuotumo vertinimas užtikrina teisės į teisingą teismą įgyvendinimą ir atitinka Orhuso konvencijos tikslus, skatindamas visuomenės įsitraukimą ir dalyvavimą priimant aplinkosaugos sprendimus.

1.9.4. Teismų praktikos tendencijos 2024 m.

2024 m. LVAT toliau plėtojo po minėto ABTĮ pakeitimo pradėtą formuoti praktiką. 2024 m. vasario 14 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eAS-76-815/2024 LVAT analizavo grupės pateiktą skundą, kuriame pareiškėjai (fiziniai asmenys ir juridinis asmuo) siekė apginti pirmiausia savo teisę į nekilnojamąjį turtą, valdomą nuosavybės ar kitu teisiniu pagrindu, ją siedami su teise gyventi palankioje aplinkoje. Teismas pažymėjo, kad, siekiant nustatyti tokį ryšį, būtina aiškiai pagrįsti materialinį suinteresuotumą, t. y. kaip neigiamai yra ar būtų paveikiama teisė gyventi pareiškėjų sveikatai ir gerovei palankioje aplinkoje. Teismas nurodė, kad, nors pareiškėjai skunde teigė veikiantys kaip „suinteresuota visuomenė“, jų kreipimasis į teismą pirmiausia buvo susijęs su turtinių interesų apsauga ir jie nepateikė jokių įrodymų ar argumentų, susijusių su visuomenės interesu aplinkosaugos srityje. Teismas akcentavo, kad, norint įgyvendinti „suinteresuotos visuomenės“ teisę kreiptis į teismą aplinkosaugos bylose, esminė sąlyga yra aplinkosaugos tikslų prioritetas, o ne privačių interesų gynimas. Teismas taip pat pabrėžė, kad siekis apsaugoti turtinius interesus savaime nėra nesuderinamas su aplinkos apsaugos tikslu, tačiau būtina, kad būtų prioritetizuojamas visuomenės interesas ir aplinkosaugos tikslų įgyvendinimas.

Reikia pažymėti, jog pastarųjų metų teismų praktikoje pastebima, kad į teismus, siekdami ginti viešąjį aplinkosaugos interesą, kreipiasi vis daugiau fizinių asmenų. Kaip matyti iš teismų priimtų procesinių sprendimų pavyzdžių, šie asmenys priskirtini suinteresuotai visuomenei, jeigu jie pagrindžia savo suinteresuotumą aplinkosaugos srityje. Viename iš 2024 m. priimtų Regionų administracinio teismo sprendimų (neįsiteisėjęs 2024 m. sausio 25 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. eI3-674-621/2024), dėl kurio paduotas apeliacinis skundas LVAT, remiantis Orhuso konvencijos 2 straipsnio 5 dalimi, Aplinkos apsaugos įstatymo 1 straipsnio 22 punktu, 7 straipsnio 1 dalimi buvo aiškiai konstatuota, kad pareiškėjai fiziniai asmenys laikytini suinteresuota visuomene ir turi teisę kreiptis į teismą siekiant užginčyti sprendimus, veikimą ar neveikimą aplinkosaugos srityje.

Suinteresuotos visuomenės teisių klausimai 2024 m. buvo aktualūs ne tik Lietuvoje, bet ir ES Teisingumo Teismui (toliau – ESTT) nagrinėjant prašymus priimti prejudicinį sprendimą. 2024 m. sausio 11 d. ESTT priėmė sprendimą byloje C252/22[29]. Šioje byloje Teisingumo Teis-

28 LVAT 2023 m. sausio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eAS-64-662/2023; LVAT 2023 m. vasario 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS-94-552/2023.

29 Teisingumo Teismo (ketvirtosios kolegijos) 2024 m. sausio 11 d. sprendimas byloje *Societatea Civilă Profesională de Avocaţi AB & CD prieš Consiliul Judeţean Suceava ir kt.*, C-252/22. ECLI:EU:C:2024:13, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=cellar:48bb96a7-b066-11ee-b164-01aa75ed71a1.

mas analizavo, ar pagal Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalį draudžiamos nacionalinės teisės nuostatos, ribojančios *locus standi* subjektams, kurie nėra aplinkosaugos nevyriausybinės organizacijos. Nacionalinėje Rumunijos teisėje tokie subjektai galėjo teikti skundus tik įrodę teisėtą privatų interesą arba teisinę padėtį, tiesiogiai susijusią su jų veiklos tikslais, o šioje byloje pareiškėja buvo pagal Rumunijos teisę įsteigta advokatų profesinė bendrija. Teisingumo Teismas pabrėžė, kad Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalyje valstybėms narėms suteikiama diskrecija nustatyti kriterijus, pagal kuriuos asmenys gali įgyvendinti teisę apskųsti administracinius aktus. Nors šia nuostata siekiama užtikrinti galimybę visuomenei ginčyti aktus, turinčius poveikį aplinkai, Konvencijoje nereikalaujama įtvirtinti visuotinio ieškinio teisės (*actio popularis*). Tai reiškia, kad valstybės narės gali apriboti skundo priimtinumą, jei toks ribojimas yra proporcingas ir užtikrina teisingą pusiausvyrą tarp teisės į teismą ir administracinių procedūrų efektyvumo.

Nagrinėjant Rumunijos teisės pavyzdį, *locus standi* reikalavimas įrodyti teisėtą privatų interesą arba specifinį ryšį su administraciniu aktu atitiko Konvencijos tikslus. Teismas pažymėjo, kad toks reikalavimas leidžia atriboti teisę kreiptis į teismą nuo abstrakčių, niekuo nepagrįstų skundų, tačiau neužkerta kelio suinteresuotiems visuomenės nariams ginti aplinkosaugos interesų. Svarbu, kad aplinkosaugos nevyriausybinės organizacijos Rumunijoje nėra saistomos teisėto privataus intereso reikalavimo ir gali tiesiogiai ginti viešąjį interesą, o tai atitinka Orhuso konvencijos 9 straipsnio 2 dalį. Rumunijos teisėje buvo numatyta ir šios taisyklės – įrodyti teisėtą privatų interesą arba specifinį ryšį su administraciniu aktu – išimtis, bet ji taikytina tik nevyriausybinėms organizacijoms, padedančioms spręsti aplinkosaugos problemas. Pagal šią nuostatą jos gali remtis visų pirma teisėtu viešuoju interesu ir neprivalo pagrįsti teisėto privataus intereso.

Teismas išaiškino, kad Rumunijos teisės nuostatos, ribojančios *locus standi* kitoms visuomenės kategorijoms, neprieštarauja Orhuso konvencijai. Taip pat buvo pabrėžta, jog šios teisės ribojimas yra teisėtas tol, kol jis nepašalina galimybės visuomenės atstovams, turintiems konkretų ryšį su ginčijamu aktu, pasinaudoti teise į teisinę gynybą. Taigi, valstybės narės gali taikyti tokius kriterijus, jei jie išlaiko viešojo intereso gynimo efektyvumą ir neeliminuoja suinteresuotų asmenų teisės kreiptis į teismą.

Šis ESTT sprendimas atspindi jau minėtą LVAT suformuotą praktiką sprendžiant ginčus bylose dėl su aplinka susijusių norminių administracinių aktų teisėtumo, kai teismams būtina įvertinti, ar pareiškėjai gali būti priskirtini suinteresuotai visuomenei ir atitinka nustatytus kriterijus.

Taigi, kaip ir bylose dėl individualių administracinių teisės aktų teisėtumo, bylose dėl su aplinka susijusių norminių administracinių aktų teisėtumo taip pat išsamiai vertinama, ar pareiškėjas yra priskirtinas suinteresuotai visuomenei, kaip tai suprantama pagal AAĮ ir kitus teisės aktus, ar pareiškėjo suinteresuotumas yra tiesiogiai susijęs su konkrečioje byloje ginčijamu norminiu teisės aktu, ar yra ginami aplinkos apsaugos interesai, t. y. ar keliamas klausimas dėl norminio teisės akto teisėtumo yra tiesiogiai susijęs su aplinkos apsauga ir jos įgyvendinimo užtikrinimu. Be to, vertinama, ar asociacija yra realiai veikianti aplinkos apsaugos srityje. Reikšmingi veiksniai

šiuo aspektu gali būti ne tik ginčų inicijavimas teismuose, siekiant apginti visuomenės interesams aplinkos apsaugos srityje arba juos ginti, bet ir bet kuri kita aktyvi veikla, susijusi su aplinkosaugos interesų gynimu.

Išvados

1. Pagal Orhuso konvencijos 9 straipsnio 3 dalį valstybės įpareigojamos sudaryti sąlygas visuomenės atstovams, atitinkantiems nacionalinės teisės aktuose nustatytus kriterijus, ginčyti veiksmus ar neveikimą, pažeidžiančius aplinkosaugos teisės aktus. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas pabrėžia, jog šios teisės veiksmingumas reikalauja, kad suinteresuotai visuomenei, įskaitant aplinkosaugos organizacijas, būtų užtikrinta reali galimybė kreiptis į teismus.
2. Iki 2021 m. Lietuvos teisėje suinteresuotai visuomenei nebuvo suteikta teisė tiesiogiai kreiptis į teismus dėl norminių administracinių aktų, susijusių su aplinkos apsauga, panaikinimo manant, kad tokiais aktais yra pažeidžiami aplinkosaugos interesai. 2021 m. liepos 2 d. įsigaliojusiu ABTĮ 112 straipsnio pakeitimu suinteresuotos visuomenės teisės šiuo aspektu buvo išplėstos. Šis pakeitimas tiesiogiai susijęs su Orhuso konvencijos įgyvendinimu ir buvo atliktas siekiant išvengti ES teisės pažeidimo procedūros, pradėtos Europos Komisijos.
3. Nors ABTĮ 112 straipsnio pakeitimas suteikė naujų galimybių ginčyti norminius aktus, kyla tam tikrų iššūkių, susijusių su šio pakeitimo įgyvendinimu teismų praktikoje. LVAT pradėta formuoti praktika ir 2024 m. priimtų LVAT procesinių sprendimų, aiškinant ABTĮ 112 straipsnio pakeitimą, pavyzdžiai rodo, kad suinteresuotos visuomenės statusas pripažįstamas tik tiems subjektams, kurie pagrindžia savo aktyvią veiklą aplinkosaugos srityje ir siekia apginti viešąjį aplinkosaugos interesą. Be to, taikomas gana griežtas reikalavimas pagrįsti, kad ginčijamas norminis aktas yra susijęs su aplinkos apsaugos pažeidimais.
4. Suinteresuotos visuomenės teisės kreiptis į administracinį teismą dėl su aplinka susijusių norminių aktų teisėtumo užtikrinimas yra svarbi priemonė ginant viešąjį aplinkosaugos interesą. Šios teisės įtvirtinimu ABTĮ 112 straipsnyje ir pagal jį formuojama teismų praktika buvo prisidėta prie tinkamo Orhuso konvencijos reikalavimų įgyvendinimo. Vis dėlto praktikoje kylantys iššūkiai rodo, kad būtina ir toliau stiprinti suinteresuotos visuomenės galimybes prisidėti prie aplinkosaugos interesų gynimo teismuose. Šis siekis susijęs ne tik su minėtu ABTĮ 112 straipsnio pakeitimu, bet ir su kitais veiksniais, kurie yra svarbūs siekiant užtikrinti veiksmingą ir rezultatyvų šios teisės įgyvendinimą (pvz., aplinkosauginiu švietimu, teisinės pagalbos, teikiamos ginant viešąjį aplinkosaugos interesą, finansavimu, platesniu valstybės institucijų, ginančių viešąjį interesą šioje srityje, įsitraukimu ir pan.).

Access to Justice for the Public Concerned

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Public Law
Prof. dr. Rasa Ragulskytė-Markovienė
E-mail: r.markoviene@mruni.eu
Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė
E-mail: r.slidziauskaite@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-09

Summary. *Article 9(3) of the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention) obliges Parties to provide judicial remedies for breaches of environmental law but allows for the establishment of national criteria for the implementation of this right. According to the Court of Justice of the European Union, these provisions must be brought into line with Article 47 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, which guarantees an effective remedy at law. For a long time, representatives of the public concerned have not been allowed to challenge environmental legislation independently in Lithuania. The amendment to the Law on Administrative Procedure of the Republic of Lithuania adopted in 2021, which expanded the right of access to court, directly implemented the provisions of the Aarhus Convention and resolved the problems in Lithuanian law identified by the European Commission. This legislation strengthened the ability of NGOs to defend environmental interests, but also raised questions about its practical implementation. In recent years, the case law of the Supreme Administrative Court of Lithuania has begun to develop criteria for assessing the right of interested public organisations to appeal to the courts on the legality of normative administrative acts in the field of environmental protection.*

Keywords: *right to information; Aarhus Convention; the public concerned; normative acts.*

1.10. Transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo probleminiai klausimai: teisinio reguliavimo pokyčių 2024 metais analizė ir galimi iššūkiai

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Erika Statkienė
El. paštas erstatkiene@stud.mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-10

Santrauka. *Straipsnyje analizuojami reikšmingiausi 2024-aisiais Lietuvos Respublikos priimti teisės aktai, kurių inkorporavimą į Lietuvos teisinę sistemą lėmė Europos Sąjungos nuosekliai priimami ir keičiami reglamentai bei direktyvos dėl transeuropinio transporto tinklo plėtros gairių įgyvendinimo valstybėse narėse. Transeuropinio transporto tinklo teisinis reguliavimas nuo savo įstatymų dešimtojo dešimtmečio pradžioje tapo aktyviai taikytina dinamiška sistema, kuria remiama ne tik fizinė Europos transporto sistemų infrastruktūra, bet ir platesni Europos Sąjungos tvarumo, skaitmenizavimo ir regioninės sanglaudos tikslai. Transeuropiniai transporto, energetikos ir telekomunikacijų tinklai plėtojami siekiant sujungti Europos Sąjungos regionus ir prisidėti prie vidaus rinkos ir užimtumo augimo, stiprinant ekonominę, socialinę ir teritorinę sanglaudą*[1]*. 2024 m. tam, kad būtų galima įgyvendinti projektus, kurie yra transeuropinio transporto tinklo Lietuvos Respublikos dalis, remdamasi ES reglamentų nuostatomis Lietuva priėmė Įstatymą dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo, kurio pagrindinis tikslas – paspartinti transeuropinio transporto tinklo plėtrą, palengvinant administracinius procesus ir užtikrinant efektyvesnį šių projektų įgyvendinimą. Šiuo 2024 m. balandžio 11 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtu įstatymu siekiama nustatyti supaprastintą leidimų transeuropinio transporto tinklo projektams Lietuvoje, kurie yra Europos Sąjungos transeuropinio transporto tinklo dalis, išdavimo procedūrą tinkamai reglamentuojant administravimą, planavimą, leidimų išdavimą ir įgyvendinimą. Šiame straipsnyje nagrinėjama transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo įgyvendinimo reikšmė Lietuvos teisinei sistemai. Išanalizavus Europos Sąjungos mastu formuojamus teisinio reguliavimo pokyčius, išskiriami teigiami ir neigiami transeuropinio transporto tinklo gairių įgyvendinimo praktiniai aspektai ir įvertinamas jų reikšmingumas Lietuvos teisei. Akivaizdu, jog transeuropinio transporto tinklo reguliavimo sistema bus toliau reformuojama, kad tinklas išliktų atsparus, tvarus ir pajėgus remti skaitmeniniu ryšiu susietą konkurencingą Europą, siekiant klimato ir ekonominių tikslų, todėl būtina įvertinti, ar Lietuva atliepia iškeltus tikslus, identifikuoti, su kokiais iššūkiais susiduria įgyvendindama teisinį reguliavimą, ir nustatyti, kokią reikšmę pokyčiai gali turėti ateities perspektyvoje.*

Reikšminiai žodžiai*: transeuropinis transporto tinklas, Europos žaliasis kursas, infrastruktūros tinklai.*

1 Faktų apie Europos Sąjungą suvestinės – 2024, „Transeuropiniai tinklai. Gairės“, žiūrėta 2025 m. sausio 10 d., https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/lt/FTU_3.5.1.pdf.

Įvadas

Negalima paneigti, jog transeuropinis transporto tinklas atlieka svarbų vaidmenį Europos Sąjungos (toliau – ES) ekonominėje ir socialinėje integracijoje, jungdamas valstybes nares visapusiška transporto infrastruktūra, apimančia kelius, geležinkelius, vidaus vandenų kelius, jūrų uostus ir oro uostus. ES teisinis reglamentavimas per daugelį metų keitėsi, siekiant politinių tikslų skatinti tvarumą, ekonomikos augimą ir regionų sanglaudą, kartu sprendžiant klimato kaitos keliamus uždavinius ir efektyvaus tarpvalstybinio judumo poreikį.

Vertinant transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo plėtros eigą ir tinkamo įgyvendinimo svarbą ES valstybėse narėse, atsižvelgiant į tai, kad Reglamentu Nr. 2022/2192[2] buvo pasiūlyta 2022 m. pritaikyti Energetikos infrastruktūros transeuropinio transporto tinklo gaires prie Europos žaliojo kurso, tik patvirtinamas ES siekio užtikrinti tinkamą ES bendrosios rinkos veikimą ir tolesnį bendros Europos transporto erdvės, kurios neatsiejama dalis yra ir Lietuva, plėtojimą reikšmingumas. 2021 m. rezoliucijoje[3] pabrėžiama ES konkurencingumo pasaulyje ateinančiais dešimtmečiais svarba, remiama žalioji ir skaitmeninė pertvarka, siekiant pažangaus, tvaraus, veiksmingo ir saugaus judumo, raginant investuoti į infrastruktūrą, tad Lietuva privalo atitinkamai reaguoti įgyvendindama transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokyčius savo teisinėje sistemoje.

Dabartinei transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo sistemai, įtvirtintai Reglamentu Nr. 1315/2013[4], kurio nuostatos taikomos ir Lietuvai, nustatytas uždavinys padėti pereiti prie tvaraus transporto – nuo kelių prie geležinkelių ir vidaus vandenų kelių, pabrėžiant būtinybę mažinti transporto išmetamą anglies dioksido kiekį, kad būtų pasiektas su klimato kaitos tikslais susijęs Europos ekologinis susitarimas. Pasitelkiant teisinį reguliavimą skatinama kurti daugiarūšes platformas, kuriose būtų galima sklandžiai sujungti įvairias transporto rūšis, kad palengvėtų įvairių transporto tinklų integracija ir būtų skatinamas efektyvesnis krovinių ir keleivių vežimas. Akcentuotina, jog, remiantis nauju Reglamentu Nr. 2024/1679[5], pagrindinio (kuris turi būti baigtas iki 2030 m.) ir kompleksinio (visuotinio, kuris turi būti baigtas iki 2050 m.) tinklų atskyrimas

2 2022 m. lapkričio 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2022/2192, kuriuo dėl 2014–2020 m. bendradarbiavimo programų, remiamų pagal Europos kaimynystės priemonę ir įgyvendinamų pagal Europos teritorinio bendradarbiavimo tikslą, įgyvendinimo sutrikdymo nustatomos konkrečios nuostatos, OL L 292, 2022, p. 1, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32022R2192.

3 2021 m. sausio 20 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Transeuropinio transporto tinklo (TEN-T) gairių peržiūros (2019/2192(INI)), OL C 456, 2021, p. 47, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52021IP0010.

4 2013 m. gruodžio 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1315/2013 dėl Sąjungos transeuropinio transporto tinklo plėtros gairių, kuriuo panaikinamas Sprendimas Nr. 661/2010/ES (tekstas svarbus EEE), OL L 348, 2013, p. 1, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1315&qid=1738746898966.

5 2024 m. birželio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2024/1679 dėl transeuropinio transporto tinklo plėtros Sąjungos gairių, kuriuo iš dalies keičiami reglamentai (ES) 2021/1153 ir (ES) Nr. 913/2010 ir panaikinamas Reglamentas (ES) Nr. 1315/2013, OL L, 2024/1679, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32024R1679.

užtikrina, kad pirmenybė būtų teikiama svarbiausiai infrastruktūrai, kartu planuojant ilgalaikę visos Europos tinklo plėtrą. Reglamente didelis dėmesys skiriamas skaitmeninių sprendimų integravimui į transeuropinio transporto tinklą, apimant pažangiųjų transporto sistemų diegimą, eismo valdymo technologijas ir palydovinės navigacijos sistemų naudojimą saugai ir veiksmingumui didinti. Šis reguliavimas reikšmingas ir Europos investicijų banko vaidmeniui finansuojant infrastruktūros projektus, remiamus Europos infrastruktūros tinklų priemone, pagal kurią finansiniai ištekliai skiriami prioritetiniams projektams, tad didžioji dalis priimtų teisės aktų sietini su infrastruktūros projektų rėmimu įgyvendinant transeuropinio transporto tinklo plėtros gairių nuostatas. Pasitelkiant dokumentų analizės, lyginamąjį ir istorinį metodus, šiame straipsnyje nagrinėjami aktualūs transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokyčiai, turintys reikšmės Lietuvos teisei, identifikuojami praktinio įgyvendinimo privalumai, trūkumai bei iššūkiai ir numatomos teisinio reguliavimo galimybės, siekiant ES nustatytų tikslų realizavimo.

1.10.1. Transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokyčių raida ir turinys

Bendro Europos transporto tinklo koncepcija atsirado dešimtojo dešimtmečio pradžioje, sukūrus Europos bendrąją rinką. Mastrichto sutartimi buvo sukurtas ES lygmens transporto politikos teisinis pagrindas ir paskatinta transporto, energetikos ir telekomunikacijų transeuropinių tinklų idėja. Pagrindinės Bendrijos gairės dėl transeuropinio transporto tinklo plėtros buvo priimtos 1996 metais[6], jose nustatytos konkretaus tinklo charakteristikos kiekvienai transporto rūšiai, nurodyti finansuotini bendro intereso ir prioritetiniai projektai. Ypatingas dėmesys skirtas aplinką tausojančių transporto rūšių, ypač geležinkelio, projektams, įtraukiant 14 bendro intereso projektų, patvirtintų 2001 m. gegužės 22 d. Eseno Europos Vadovų Tarybos susitikime[7], ir taip įtvirtinant visas transporto rūšis apimantį Bendrijos transporto plėtros planą, palengvinantį laisvą prekių ir žmonių judėjimą, siekiant užtikrinti tarpvalstybines jungtis ir skatinti aplinkai nekenksmingas transporto rūšis.

Europos Sąjungos plėtra 2004–2007 m., gerokai vėluojant projektų įgyvendinimui ir kilus finansavimo sunkumų, paskatino persvarstyti transeuropinio transporto tinklo gairių teisinio reguliavimo turinį. Prioritetinių projektų skaičius buvo padidintas iki 30[8], jie turėjo atitikti ES aplinkos teisės aktus, siekiant padidinti jūrų transporto maršrutų efektyvumą ir geriau susieti

6 1996 m. liepos 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos sprendimas Nr. 1692/96/EB, pateikiantis Bendrijos gaires dėl transeuropinio transporto tinklo plėtros, OL L 228, 1996, p. 1, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:31996D1692&qid=1738745163052.

7 2001 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos sprendimas Nr. 1346/2001/EB, iš dalies keičiantis Sprendimą Nr. 1692/96/EB jūrų uostų ir vidaus uostų, intermodalių terminalų bei III priedo projekto Nr. 8 atžvilgiu, OL L 185, 2001, p. 1, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32001D1346.

8 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos sprendimas 884/2004/EB, iš dalies keičiantis Sprendimą 1692/96/EB, pateikiantį Bendrijos gaires dėl transeuropinio transporto tinklo plėtros (tekstas svarbus EEE), ES leidinių biuras, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cfd1dc3e-27de-4c58-b64d-5e20e87492d5/language-lt.

trumpųjų nuotolių laivybą su geležinkelių transportu, paskiriant ypač svarbių projektų Europos koordinatorius, kurie atliktų tarpininkų vaidmenį bendraujant su valstybėse sprendimus priimančiomis institucijomis, vežėjais, transporto paslaugų naudotojais ir pilietinės visuomenės atstovais.

Šiuo tarpsniu Lietuva priėmė ir patvirtino Europos Sąjungos finansinės pagalbos transeuropinio transporto tinklo plėtros projektams įgyvendinti Lietuvoje administravimo taisykles[9], kuriose detalizuojamos projektų valdymo ir kontrolės taisyklės, finansavimo ir atsakomybės pasidalijimas tarp institucijų, projektų vykdytojų funkcijos. Taisyklėse buvo aiškiai apibrėžta projektų planavimo, vykdymo ir priežiūros tvarka, koordinuojančiosios institucijos (Susisiekimo ministerijos), įgyvendinančiosios institucijos (Transporto investicijų direkcijos) ir projekto vykdytojų atsakomybė ir vaidmenys, nurodyta, kad prioritetas skiriamas „bendro intereso projektams", dalinai finansuojamiems iš nacionalinių ir privačių lėšų, detalizuota mokėjimų ir ataskaitų sistema, užtikrinanti skaidrumą ir kontrolę.

Esminis transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokytis sietinas su 2013 m. priimtu reglamentu[10], pritaikant visos ES tinklą apimantį sistemingesnį požiūrį ir nustatant bendro tinklo kūrimo ir finansavimo taisykles, iš esmės tinklo plėtrą suderinant su platesniais ES politikos tikslais, tokiais kaip anglies dioksido išmetimo mažinimas, skaitmenizavimas ir tvaraus transporto skatinimas. Reglamente buvo nustatytos privalomos kiekvienos transporto rūšies infrastruktūros plėtros techninės specifikacijos ir prioritetinės veiksmų sritys. Plėtojant tinklą daugiausia dėmesio skirta trūkstamoms jungtims, ypač tarpvalstybinėse atkarpose, infrastruktūros sąveikumui, daugiarūšio transporto jungčių tobulinimui ir transporto išmetamų šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekio mažinimui. Vėlesni Komisijos deleguotieji aktai[11] tinkle taip pat atsispindi pokyčius bendradarbiaujant su ES nepriklausančiomis šalimis.

Pažymėtina, jog Lietuvos Respublikos vyriausybė, įgyvendindama reglamentą ir siekdama, kad būtų veiksmingai planuojamos ir administruojamos Europos infrastruktūros tinklų priemonės projektams skiriamos finansinės pagalbos lėšos, priėmė nutarimą dėl Europos infrastruktūros tinklų priemonę koordinuojančiųjų institucijų paskyrimo[12], paskirstė atsakomybę Susisiekimo ministerijai, Centrinei projektų valdymo agentūrai ir Energetikos ministerijai ir nurodė parengti atitinkamas projektams įgyvendinti Lietuvoje administravimo taisykles[13]. Kaip minėta, Europos Sąjungos finansinės pagalbos transeuropinio transporto tinklo plėtros projektams

9 Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2007 m. liepos 4 d. įsakymas 3-238 „Dėl Europos Sąjungos finansinės pagalbos transeuropinio transporto tinklo plėtros projektams įgyvendinti Lietuvoje administravimo taisyklių patvirtinimo", *Valstybės žinios*, 2007-07-10, Nr. 76-3026.

10 2013 m. gruodžio 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1315/2013 dėl Sąjungos transeuropinio transporto tinklo plėtros gairių, *supra note*.

11 Europos Komisija, „Deleguoti aktai dėl transeuropinio transporto tinklo", EUR-Lex, https://eur-lex.europa.eu.

12 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. spalio 15 d. nutarimas Nr. 1102 „Dėl Europos infrastruktūros tinklų priemonę koordinuojančiųjų institucijų paskyrimo", TAR, 2014-10-20, Nr. 14316.

13 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. spalio 15 d. nutarimas Nr. 1102 „Dėl Europos infrastruktūros tinklų priemonę koordinuojančiųjų institucijų paskyrimo" (suvestinė redakcija nuo 2022-06-22), TAR, 2014-10-20, Nr. 14316.

įgyvendinti Lietuvoje administravimo taisyklės buvo priimtos 2007 m. Šios taisyklės papildytos pakeičiant jų 37 punktą nauja redakcija, įsigaliojusia 2012-12-18[14], siekiant užtikrinti finansavimo skaidrumą, atsakomybės pasidalijimą ir projekto įgyvendinimo sklandumą. Šiuo punktu siekiama reglamentuoti nacionalinio finansavimo ir transeuropinio transporto tinklo programos lėšų derinimo tvarką, nustatant reikalavimą, pagal kurį projekto vykdytojas privalo per 5 darbo dienas apmokėti nacionalinės finansavimo dalies išlaidas, vadovaudamasis Europos Komisijos sprendime nustatytais reikalavimais ir proporcijomis, o apie apmokėjimą raštu informuoti įgyvendinančiąją instituciją. Vien šiomis taisyklėmis teisinio reguliavimo pokyčiai, padaryti remiantis reglamentu, neapsiribojo, atitinkamai buvo inicijuojami kiti teisės aktų pakeitimai, sietini su reglamento įgyvendinimu, tokie kaip Europos infrastruktūros tinklų priemonės įgyvendinimo Lietuvos Respublikoje nutarimo pakeitimas, nutarimo dėl 2021–2030 metų nacionalinio pažangos plano patvirtinimo pakeitimas, Alternatyviųjų degalų įstatymo pakeitimas, nutarimas dėl projekto „Rail Baltica“ geležinkelio linijos modernizavimo susisiekimo komunikacijų inžinerinės infrastruktūros vystymo plano patvirtinimo ir projekto pripažinimo ypatingos valstybinės svarbos projektu[15].

Tęsiant transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokyčių raidos analizę ir su tuo susijusių teisės aktų turinio ypatumų apžvalgą, būtina paminėti ir Europos žaliąjį kursą, kuris, nors pats savaime nėra transeuropinio transporto tinklo reglamentas, visgi turėjo didelę reikšmę transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo tobulinimui. 2019 m. gruodžio mėn. Europos Komisijos priimtame komunikate „Europos žaliasis kursas“[16] pagrindinis dėmesys skiriamas kovai su klimato kaita, nustatant ES poveikio klimatui neutralumo tikslą iki 2050 m. Pagal Europos žaliąjį kursą transporto išmetamą šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį siekiama sumažinti 90 %, kad būtų neutralizuotas ekonomikos poveikis klimatui ir kartu siekiama nulinės taršos tikslo. Būtent tai paskatino peržiūrėti transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo politiką,

14 Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2013 m. gruodžio 9 d. įsakymas Nr. 3-619 „Dėl Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2007 m. liepos 4 d. įsakymo Nr. 3-238 „Dėl Bendrijos finansinės pagalbos transeuropinio transporto tinklo plėtros projektams įgyvendinti Lietuvoje administravimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“, *Valstybės žinios,* 2013-12-17, Nr. 129-6596.

15 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2017 m. liepos 26 d. nutarimas Nr. 609 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. spalio 15 d. nutarimo Nr. 1102 „Dėl Europos infrastruktūros tinklų priemonės įgyvendinimo Lietuvos Respublikoje“ pakeitimo“, TAR, 2017-07-31, Nr. 12843; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. spalio 30 d. nutarimas Nr. 938 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. rugsėjo 9 d. nutarimo Nr. 998 „Dėl 2021–2030 metų nacionalinio pažangos plano patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2024-11-08, Nr. 19510; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. rugsėjo 25 d. nutarimas Nr. 800 „Dėl Lietuvos Respublikos alternatyviųjų degalų įstatymo Nr. XIV-196 2, 5, 9, 12, 15, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 35 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymo projekto pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“, TAR, 2024-09-26, Nr. 16704; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. birželio 12 d. nutarimas Nr. 489 „Dėl projekto „Rail Baltica“ geležinkelio linijos Lenkijos ir Lietuvos valstybių siena–Jiesia modernizavimo susisiekimo komunikacijų inžinerinės infrastruktūros vystymo plano patvirtinimo ir žemės paėmimo visuomenės poreikiams pagal projekto „Rail Baltica“ geležinkelio linijos Lenkijos ir Lietuvos valstybių siena–Jiesia modernizavimo susisiekimo komunikacijų inžinerinės infrastruktūros vystymo plano sprendinius procedūros pradžios“, TAR, 2024-06-17, Nr. 10983.

16 2019 m. gruodžio 11 d. Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Europos žaliasis kursas“, COM(2019) *final*, Briuselis, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52019DC0640.

siekiant transporto infrastruktūros suderinimo su klimato kaitos tikslais, įskaitant geležinkelių ir vidaus vandenų transporto skatinimą ir priklausomybės nuo kelių ir oro transporto mažinimą.

Visgi transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokyčiai, kurie neišvengiami dėl technologijų raidos ir klimato kaitos, turi būti nuolatos tinkamai koreguojami, griežtinant ir keičiant teisinio reguliavimo turinį, kad transportas taptų tvaresnis, įperkamesnis ir veiksmingesnis, taip pat skatinant daugiarūšiškumą, perėjimą prie kitų transporto rūšių, sąveikumą ir skaitmenizavimą, kartu didinant jo atsparumą ir bendras valdymo priemones. Svarbu paminėti būtent šiuo tikslu svarstytus 2013 m. reglamento pakeitimus, kurie buvo galutinai priimti 2024 m.[17] B. Thaler ir D. Riquet pranešime Europos parlamentui buvo išaiškinta, jog pokyčio pagrindas – poreikis sukurti veiksmingą, tvarią, daugiarūšę ir modernią visų rūšių transporto infrastruktūrą, kuri sujungtų jos piliečius ir įmones, kad būtų remiama jos vidaus rinka ir prekyba, stiprinama ekonominė, socialinė ir teritorinė sanglauda, kartu prisidedant prie jos priklausomybės nuo iškastinio kuro mažinimo tikslo, tad transeuropiniai transporto tinklai laikomi pagrindiniu ES transporto infrastruktūros politikos ramsčiu[18]. Pranešime detalizuojama, jog įgyvendinimo planą sudaro trys strateginiai laipsniško įgyvendinimo etapai, kad darbus būtų galima baigti laiku: pagrindinį tinklą – iki 2030 m., išplėstinį pagrindinį tinklą – iki 2040 m., visuotinį tinklą – iki 2050 m. Tikimasi, kad vien užbaigus pagrindinį tinklą bus sukurta dar 4 500 mlrd. EUR arba 1,8 % Sąjungos BVP ir iki 2030 m. sudarys 13 mln. darbo vietų.

Nepaisant išvardytų transeuropinio transporto tinklo privalumų, susiduriama ne tik su diegimo problemomis, pajėgumų trūkumu, veiklos ir administracinėmis kliūtimis[19], bet ir su teisinio reguliavimo pokyčių įgyvendinimo iššūkiais dėl didelio biurokratizmo, finansavimo stokos, teisinio reguliavimo atitikties ir tinkamo įgyvendinimo priežiūros institucijos kompetencijos, su kuriais neabejotinai susiduria ir Lietuva.

1.10.2. Transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo įgyvendinimo praktiniai aspektai

Analizuojant ES galiojančių transeuropinio transporto tinklo reglamentų (Nr. 2021/1153, 2022/869, Nr. 347/2013, 2024/1679) turinį, paskirtį ir pateikiamas gaires, svarbiausia įvertinti ne tik teisės aktų nuostatų tinkamumą, bet ir praktinio įgyvendinimo keliamus iššūkius Lietuvai, siekiant nustatytų ES tikslų įgyvendinimo. Šie klausimai aktualūs ir kitoms valstybėms narėms,

17 2024 m. balandžio 24 d. Europos Parlamento teisėkūros rezoliucija dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento dėl Sąjungos transeuropinio transporto tinklo plėtros gairių, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2021/1153 bei Reglamentas (ES) Nr. 913/2010 ir panaikinamas Reglamentas (ES) Nr. 1315/2013 (COM(2021)0812 – C9-0472/2021 – 2021/0420(COD)), https://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2024/04-24/0317/P9_TA(2024)0317_LT.pdf.

18 Europos Parlamento pranešimas dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento dėl transeuropinio transporto tinklo plėtros gairių, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2021/1153 bei Reglamentas (ES) Nr. 913/2010 ir panaikinamas Reglamentas (ES) Nr. 1315/2013, 2023, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0147_LT.html#_section2.

19 *Ibid.*

kurioms taikytinas transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo nuostatų įgyvendinimo reikalavimas. Kaip rodo Tiago A. Santos ir kt. atliktas tyrimas[20], transeuropinio transporto tinklo infrastruktūros integravimas su trumpų atstumų gabenimo jūra ir kitais daugiarūšio transporto sprendimais yra svarbus tiek ekonominiu, tiek strateginiu aspektu, prisidedant prie ES transporto politikos tikslų, tačiau būtina įtraukti logistikos ekspertų nuomonę, kad gautos išvados būtų patvirtintos ir užtikrintas realus taikymas praktikoje. Josep Vicent Boira ir Matteo Berzi atliktame tyrime[21] išryškėjo teisinio suderinimo problema: nacionalinės teisės sistemos ne visada dera su ES transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo reikalavimais, o tai sunkina tarpvalstybinio bendradarbiavimo galimybes, veikia projektų įgyvendinimo spartą, geležinkelių sektoriuje trūkstant bendro reguliavimo, apimančio aspektus nuo licencijavimo iki rinkos prieigos sąlygų. Tyrimo rezultatai taip pat atskleidė, jog liberalizacija Europos transporto sektoriuje, ypač geležinkelių rinkose, padarė esminį poveikį transeuropinio transporto tinklo koridorių veiklai, padidino privačių investuotojų susidomėjimą geležinkelių projektais, paskatino konkurenciją tarp operatorių ir infrastruktūros valdytojų, taip pat iškėlė būtinybę suderinti reguliavimo sistemas tarp ES valstybių narių, išryškinus skirtumus tarp šalių reguliavimo pajėgumų ir infrastruktūros būklės. Vertindami transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokyčius, M. Mazur ir kt. savo tyrime nustatė, kad transeuropinio transporto tinklo koridoriai yra pagrindiniai strateginės reikšmės objektai, reikšmingi siekiant įgyvendinti ES tikslą pereiti prie tvaraus transporto, o elektromobilių įkrovimo infrastruktūros plėtra tinkle padeda užtikrinti tinkamą transporto dekarbonizaciją, tad teisės aktų suderinimas tarp ES valstybių narių, sietinas su transeuropinio transporto tinklo ir elektromobilių įkrovimo infrastruktūros plėtra tinkle, yra būtinas siekiant infrastruktūros standartų suderinamumo[22]. Tyrimo rezultatai patvirtina, jog tinkamai suformuluoti nacionaliniai ir ES teisės aktai padeda išvengti interesų grupių konfliktų, supaprastina leidimų išdavimo procedūras ir užtikrina, kad projektai atitiktų ilgalaikius tvarumo tikslus, nes vienas iš didžiausių iššūkių – tai teisės aktų neatitikimai tarp skirtingų regionų, pasireiškiantys biurokratinėmis kliūtimis, kurios stabdo leidimų išdavimo procesą ir nustatytų planų įgyvendinimą.

Europos Komisija, pradėjusi transeuropinio transporto tinklo reglamento peržiūros procesą, siekdama atspindėti kintančius transporto politikos prioritetus išskyrė esminius pakeitimus, kurie sietini su griežtesniais projektų aplinkosaugos kriterijais, miestų mazgų geresnio susisiekimo didžiuosiuose miestuose sukūrimu, griežtesniais reikalavimais tarpvalstybiniams projektams, naujų skaitmeninių technologijų integravimu. COVID-19 pandemija išryškino atsparių transporto tinklų svarbą, tad pagal ES atkūrimo ir atsparumo didinimo priemonę infrastruktūrai skirta

20 Tiago A. Santos ir kt., „Integrating Short Sea Shipping with Trans-European Transport Networks“, *Journal of Marine Science and Engineering* 10, No. 2 (2022): 218, https://doi.org/10.3390/jmse10020218.

21 Josep Vicent Boira ir Matteo Berzi, „Liberalization, Trans-European Corridors and EU Funds: A New Scenario in the Relationship between Rail Networks and Mediterranean Cities“, *Land* 12 No. 11 (2023): 1986, https://doi.org/10.3390/land12111986.

22 M. Mazur, J. Dybała ir A. Kluczek, „Suitable Law-Based Location Selection of High-Power Electric Vehicles Charging Stations on the TEN-T Core Network for Sustainability: A Case of Poland“, *Archives of Transport* 69, No. 1 (2024): 75–90, https://doi.org/10.61089/aot2024.1mrj1x75.

daug lėšų, kurios galėtų paspartinti transeuropinio transporto tinklo projektus, ypač tuos, kurie orientuoti į tvarias transporto rūšis.

Pažymėtina, jog būsimus transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokyčius ir toliau lems ES tikslas iki 2050 m. pasiekti poveikio klimatui neutralumą, tad griežtės teisinių įpareigojimų mažinti transporto išmetamųjų teršalų kiekį ir didinti atsinaujinančiųjų išteklių energijos naudojimą transporto sektoriuje reikalavimai. Atsakomybė už transporto infrastruktūros planavimą, statybą ir priežiūrą ir toliau tenka valstybėms narėms, o teritorijų planavimu ir leidimų išdavimu dažnai rūpinasi regioninės valdžios institucijos, kaip patvirtina ir Lietuvos teisės aktų pokyčių stebėsena. Komisijos paskirti Europos koordinatoriai veikia kaip tarpininkai, palaikantys ryšius su nacionalinėmis sprendimus priimančiomis institucijomis, vežėjais ir transporto paslaugų naudotojais bei pilietinės visuomenės atstovais, kad būtų lengviau plėtoti tinklo koridorius ir horizontaliuosius prioritetus.

2018 m. Komisija pateikė pasiūlymą dėl reglamento supaprastinimo priemonių transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimui paspartinti. Pasiūlymu buvo siekiama sumažinti TEN-T projektų įgyvendinimo vėlavimus, supaprastinant leidimų išdavimo taisykles ir paaiškinant procesus, kurių projektų rengėjai turi laikytis tam tikrose administracinėse procedūrose, pavyzdžiui, leidimų išdavimo ir viešųjų pirkimų procedūrose, priimant Direktyvą Nr. 2021/1187[23]. Pažymėtina, jog Lietuva 2024 m. balandžio 11 d. priimtu įstatymu patvirtino supaprastinimo svarbą siekiant mažinti administracinę naštą ir išvengti terminų pažeidimo tikimybės, taigi tinkama linkme žengia link ES reglamentuose nustatytų tikslų įgyvendinimo.

Paminėtina, kad 2022 m. liepos 27 d. Komisija pateikė iš dalies pakeistą pasiūlymą[24], kuriuo siekiama atsižvelgti į pasikeitusias geopolitines aplinkybes, įskaitant keturių Europos transporto koridorių išplėtimą į Ukrainą ir Moldovą. 2023 m. lapkričio mėn. Komisija pasiūlė[25] pirmąjį pagal naująsias taisykles remiamų projektų sąrašą[26]. Daugiau kaip pusė iš 166 išvardytų projektų yra susiję su elektros energijos, jūrų ir pažangiaisiais elektros energijos tinklais, taip pat sąraše yra anglies dioksido tinklo projektų, kuriais remiamas anglies dioksido surinkimo ir saugojimo rinkos kūrimas. Pirmą kartą įtraukti vandenilio ir elektrolizerių projektai, taip pat bendro intereso projektas, jungiantis ES ir kitas šalis, įskaitant Ukrainą.

---

23 2021 m. liepos 7 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2021/1187 dėl supaprastinimo priemonių transeuropinio transporto tinklo (TEN-T) įgyvendinimui paspartinti, OL L 258, 2021, p. 1, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32021L1187.

24 European Commission, Amended Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Union Guidelines for the Development of the Trans-European Transport Network, Amending Regulation (EU) 2021/1153 and Regulation (EU) No 913/2010 and Repealing Regulation (EU) 1315/2013, 2022, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0384.

25 Europos Komisija, „Komisija ES paramai gauti siūlo 166 tarpvalstybinius energetikos projektus, galinčius padėti įgyvendinti Europos žaliąjį kursą", pranešimas spaudai, 2023 m. lapkričio 28 d., Briuselis, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/lt/ip_23_6047/IP_23_6047_LT.pdf.

26 2023 m. lapkričio 28 d. Europos Komisijos deleguotasis reglamentas (ES) 2024/1041, kuriuo dėl Sąjungos bendro intereso projektų ir abipusio intereso projektų sąrašo iš dalies keičiamas Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2022/869, OL L, 2024/1041, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32024R1041.

1.10.3. Lietuvos Respublikos įstatymo dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo įgyvendinimo reikšmė Lietuvos teisei

Lietuva, atliepdama ES nustatytų gairių svarbą ir patvirtindama pirma minėtų tyrimų rezultatų aktualumą, ėmėsi veiksmų suteikti ypatingos valstybinės svarbos statusą transeuropinio transporto tinklą Lietuvos teritorijoje sudarantiems projektams. Siekiant paspartinti šios infrastruktūros projektų įgyvendinimą ir reaguojant į ES reglamentuose nustatytų reikalavimų turinį, buvo priimtas Įstatymas dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo. Pagal šio įstatymo 3 straipsnio 2 dalį „[v]isi projektų teritorijų planavimo dokumentai rengiami, derinami, keičiami, koreguojami, tikrinami, tvirtinami, galioja, viešinami, taip pat ginčai dėl jų sprendžiami Teritorijų planavimo įstatyme nustatyta valstybei svarbių projektų teritorijų planavimo tvarka“[27]. Įstatymo rengėjų tikslas – aiškumo, planuojant teritorijas ir rengiant projektų įgyvendinimo planus, teisinis įtvirtinimas, palengvinantis finansavimo užtikrinimą. Įstatyme aiškiai nurodoma, jog Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerija skiriama paskirtąja institucija, išvardijamos jos funkcijos, išdėstoma informacijos teikimo projekto rengimo ir įgyvendinimo procedūroje dalyvaujantiems subjektams tvarka. Taip pat nurodoma leidimų išdavimo procedūra, pagal kurią nustatomas ne ilgesnis kaip 4 metų nuo leidimo išdavimo procedūros pradžios terminas. Įstatyme numatoma, kad tarpvalstybiniam projektui įgyvendinti gali būti steigiama projekte dalyvaujančių Lietuvos Respublikos ir kitos Europos Sąjungos valstybės narės bendra įmonė, pabrėžiant, jog esant sąlygai, kai bendra įmonė vykdo su tarpvalstybiniu projektu susijusias viešųjų pirkimų procedūras, taikoma Lietuvos Respublikos ar kitos šiame projekte dalyvaujančios Europos Sąjungos valstybės narės nacionalinė teisė.

Vertinant ES teisės aktų turinį ir Lietuvos teisės aktų pokyčius, galima teigti, kad transeuropinio transporto tinklo svarba akivaizdi, ypač turint omenyje tai, jog jis jungia ES valstybių narių didžiuosius miestus, geležinkelių terminalus, jūrų ir oro uostus ir kitus transporto mazgus. Lietuvoje į tinklą įtraukiamos tokios tarptautinės kelių ir geležinkelių jungtys, kaip „Rail Baltica“, „Via Baltica“, magistralinis kelias Klaipėda–Kaunas–Vilnius, geležinkelis Vilnius–Klaipėda, taip pat Klaipėdos valstybinis jūrų uostas, Vilniaus, Kauno ir Palangos oro uostai, Kauno intermodalinis terminalas ir kiti svarbūs transporto infrastruktūros objektai[28].

Remiantis Europos Sąjungos Tarybos pranešimu, siekiant užtikrinti, kad infrastruktūros planai atitiktų realius veiklos vykdymo poreikius, pagrindinio tinklo koridoriai sujungiami su krovinių vežimo geležinkeliais koridoriais, kad sudarytų vadinamuosius Europos transporto koridorius. Taip plėtojami darnaus ir daugiarūšio krovinių ir keleivių vežimo srautai Europoje, o dėl Rusijos agresijos karo prieš Ukrainą poveikio, siekiant užtikrinti geresnį susisiekimą su

27 Lietuvos Respublikos įstatymas dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo, TAR, 2024-04-19, Nr. 7263.

28 Lietuvos Respublikos Seimas, „Seimas pritarė greitesniam transeuropinio transporto tinklo projektų įgyvendinimui“, 2024 m. balandžio 11 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35435&p_k=1&p_t=288176.

pagrindinėmis kaimyninėmis šalimis, Europos transporto koridoriai išplečiami įtraukiant Ukrainą ir Moldovą, kartu sumažinant tarpvalstybinių jungčių su Rusija ir Baltarusija skaičių[29]. Siekiant užtikrinti pakankamus pajėgumus geležinkelių transporto veiklai be pertrūkių, susitarta dėl nuostatų dėl Europos geležinkelių eismo valdymo sistemos diegimo išplėstiniame pagrindiniame ir visuotiniame tinkle, perėjimo prie Europos standartinio nominalaus vėžės pločio, 740 metrų ilgio krovininių traukinių skaičiaus padidinimo ir 160 km/val. minimalaus geležinkelio linijos greičio keleiviniams traukiniams. Pranešime nurodoma, jog kompromisiniu susitarimu užtikrinamos geresnės ir greitesnės keleivių ir krovinių vežimo geležinkeliais jungtys, taip pat geresnė uostų, oro uostų ir daugiarūšio krovininio transporto terminalų integracija į transeuropinio transporto tinklą, pritariant politikos miestų lygmens stiprinimui ir susitariant, kad ne vėliau kaip 2027 m. kiekvienam miestų transporto mazgui turėtų būti nustatytas darnaus judumo mieste planas. Paminėtinas ir oro infrastruktūros naudojimas, nes naujuoju reglamentu remiamas tikslas pagerinti oro uostų sujungimą su geležinkelių transporto paslaugomis, siekiant sumažinti skrydžių skaičių, nustatant, kad didžiųjų Europos miestų oro uostai, kuriuose bendras metinis keleivių srautas viršija 12 mln. keleivių, iki 2040 m. gruodžio 31 d. bus sujungti su transeuropiniu geležinkelių tinklu ir taip sudarytos sąlygos teikti tolimojo susisiekimo paslaugas. Pranešime taip pat pabrėžiama, jog valstybės narės turės užtikrinti, kad jų nacionaliniai transporto ir investicijų planai būtų suderinti su naujojo reglamento prioritetais, atsižvelgiant į Europos koordinatorių, kuriems pavesta užtikrinti devynių Europos transporto koridorių priežiūrą, darbo planuose nustatytus prioritetus.

Vertinant apžvelgtus ES ir Lietuvos teisės transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokyčius akivaizdu, kad ir ateityje pagrindinis teisėkūros tikslas bus orientuotas į dvigubų iššūkių – klimato kaitos ir skaitmeninės transformacijos – sprendimus, užtikrinant, kad transeuropinio transporto tinklas išliktų ES ekonominės ir aplinkosaugos strategijos pamatiniu akmeniu.

1.10.4. Transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo nuostatų įgyvendinimo iššūkiai

Būtina paminėti, jog skirtingų finansinių priemonių, pavyzdžiui, ES dotacijų, Europos investicijų banko paskolų ir privačiojo sektoriaus dalyvavimo, derinimas gali apsunkinti finansavimo procesą, kai kiekvienai finansavimo priemonei taikomi skirtingi tinkamumo kriterijai, paraiškų teikimo procesai ir terminai, todėl atsiranda administracinė našta ir kyla vėlavimo rizika. Tad Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintas įstatymas „Dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo“[30], siekiant supaprastinti procesus ir biurokratinę naštą, yra tinkamas

29 Europos Sąjungos Taryba, „Transeuropinis transporto tinklas (TEN-T): Taryba ir Parlamentas pasiekė susitarimą, kuriuo siekiama užtikrinti darnų susisiekimą Europoje,“ pranešimas spaudai, 2023 m. gruodžio 18 d., https://www.consilium.europa.eu/lt/press/press-releases/2023/12/18/trans-european-transport-network-ten-t-council-and-parliament-strike-a-deal-to-ensure-sustainable-connectivity-in-europe/.

30 Lietuvos Respublikos įstatymas dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo, TAR, 2024-04-19, Nr. 7263.

žingsnis siekiant ES nustatytų tikslų. Įstatyme išskirti ir išvardyti ne tik konkretūs įstatymai, bet ir šiuos įstatymus įgyvendinantys teisės aktai (Lietuvos Respublikos statybos įstatymas, Lietuvos Respublikos žemės paėmimo visuomenės poreikiams įgyvendinant ypatingos valstybinės svarbos projektus įstatymas, Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas, Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymas ir juos įgyvendinantys teisės aktai[31]), taikomi tiek, kiek to nereglamentuoja šis įstatymas, o jų apribotas taikymas yra susijęs su teisiniais santykiais, atsirandančiais šio įstatymo pagrindu. Įstatymo tikslas sietinas su transeuropinio transporto tinklo projektų įgyvendinimo paspartinimu per teisinio reguliavimo pokyčius, įteisinant reikalingų administracinių paslaugų suteikimą ir administracinių sprendimų priėmimą prioriteto tvarka, per kuo trumpesnį terminą. Šio įstatymo turinys atliepia ES reglamentuose įtvirtintų tikslų pasiekimo įgyvendinimą spartinant nustatytų sąlygų įvykdymą, supaprastinant administracinės naštos ir biurokratizmo mažinimo teisinį reguliavimą.

Vertinant iššūkius, susijusius su valdymo ir koordinavimo klausimais, susiduriama su valstybių narių reguliavimo metodų, projektų planavimo ir statybos terminų skirtumais, kurie gali sukelti kliūčių, kai tam tikrų tinklo atkarpų darbai vėluoja dėl vienos jurisdikcijos problemų, o tai paveikia bendro tinklo sujungiamumą ir veiksmingumą. Išnagrinėjus teisės aktų raidą ir turinį, galima teigti, jog skirtingų nacionalinių transporto tinklų sąveika tebėra iššūkis, nes tarpvalstybinio geležinkelių transporto integraciją sunkina geležinkelio vėžės pločio, elektrifikavimo sistemų ir signalizacijos technologijų skirtumai, atsižvelgiant į tai, ar Lietuvoje vėluojama įdiegti Europos geležinkelių eismo valdymo sistemą.

Taip pat būtina paminėti iššūkius, sietinus su sudėtinga valdymo struktūra, kurią sudaro Europos Komisija, nacionalinės vyriausybės ir regioninės valdžios institucijos. Dėl tokios struktūros sprendimų priėmimo procesai vyksta lėtai, ilgos finansavimo patvirtinimo procedūros ir biurokratinis mechanizmas stabdo projektų inicijavimą ir užbaigimą. Reglamentavimo kliūtys, tokios kaip poveikio aplinkai vertinimas, žemės įsigijimo klausimai ir leidimų reikalavimai, taip pat sulėtina projektų įgyvendinimą ir gali paveikti valstybių narių galimybes laiku įgyvendinti nustatytus tikslus. Turint omenyje, kad straipsnyje analizuojami reglamentai yra būtini, supaprastintų procedūrų nebuvimas dažnai kritikuojamas, nes dėl jo vėluojama įgyvendinti ypatingos svarbos infrastruktūros projektus. Šį iššūkį Lietuva siekia įveikti Įstatymu dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo.

Pažymėtina, jog siekiant transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo tikslų nebus apsieita ir be aplinkos ir socialinės srities keliamų iššūkių. Plečiant transporto infrastruktūrą (nors transeuropinio transporto tinklas skatina tvarų transportą ir dėlto vykdoma geležinkelių ir vidaus vandenų kelių, greitkelių ar uostų plėtra) neišvengiamai kyla su poveikiu aplinkai susijusių problemų, tokių kaip biologinės įvairovės ar natūralių buveinių apsaugos išsaugojimas, iš principo kenkiančių aplinkosaugos tikslams. Iššūkiu laikoma ir klimato kaitos tikslų pagal Europos žaliąjį

31 Lietuvos Respublikos ekonomikos komiteto 2024 m. kovo 20 d. išvada Nr. 108-P-13 „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo“ įstatymo projekto XIVP-3336“.

kursą (pavyzdžiui, iki 2050 m. išmetamųjų teršalų kiekį sumažinti 90 proc.) reali įveika, nes didelio masto infrastruktūros projektus reikia suderinti su griežtais aplinkos apsaugos standartais, o griežtesnės aplinkosaugos taisyklės gali lemti vėlavimą arba aplinkosaugos grupių pasipriešinimą, sunkinantį projektų patvirtinimo procesus.

Nors nagrinėtuose reglamentuose raginama integruoti pažangiąsias technologijas, tokias kaip intelektinės transporto sistemos ir skaitmeninė infrastruktūra, visgi jos įgyvendinamos netolygiai. Kai kuriuose regionuose ir transporto rūšyse skaitmeniniai sprendimai diegiami pavėluotai, o tai trukdo siekti tikslo sukurti išmanųjį tinklą. Spartūs technologiniai pokyčiai lemia prieš daugelį metų suplanuotos infrastruktūros senėjimą, todėl reikia nuolat nuosekliai atnaujinti ir koreguoti projektus, atitinkamai keičiant ir teisinio reguliavimo turinį, kad būtų galima integruoti naujas technologijas. Tai vėlgi tampa iššūkiu.

Dideliu iššūkiu laikomi ir geopolitiniai veiksniai, kai valstybės narės, skirdamos išteklius vidaus projektams, teikia pirmenybę nacionaliniams infrastruktūros poreikiams, o ne tinklo užbaigimui. Kaip minėta, 2023 m. Komisija pasirašė susitarimus dėl tinklo išplėtimo į Vakarų Balkanus, Ukrainą, Moldovą, tad neigiamos įtakos įgyvendinimui gali turėti geopolitiniai iššūkiai. Dėl politinių pokyčių valstybėse narėse, tokių kaip vyriausybių kaita ar nacionalinių infrastruktūros strategijų pokyčiai, projektai gali būti atšaukiami arba keičiami jų prioritetai, todėl kyla netikrumas dėl ilgalaikio transeuropinio transporto tinklo planavimo. Iššūkiu laikoma ir geopolitinė įtampa, kylanti įgyvendinant ES vidaus transporto jungtis, dėl santykių su kaimyninėmis šalimis, kaip antai Rusija. Ši įtampa gali turėti įtakos tarpvalstybinės infrastruktūros plėtrai arba tam tikrų transporto koridorių saugumui, tad inicijuojant teisinio reguliavimo pokyčius į tai reikia atsižvelgti. Numatytas poreikis stiprinti susisiekimą su trečiosiomis šalimis, ypač su ES kaimyninėmis šalimis, apsunkina projektų įgyvendinimą dėl skirtingos reguliavimo aplinkos ar politinio nestabilumo. Be kita ko, regioniniai skirtumai ir netolygus vystymasis Europoje tik patvirtina, jog transporto infrastruktūra plėtojama nevienodai: Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse ji išvystyta labiau, o Pietų ir Rytų Europos šalims sunkiau užbaigti pagrindinius projektus, tad dėl šių skirtumų, tikėtina, gali išlikti ekonominė regionų nelygybė. Atsižvelgiant į tai, kad transporto infrastruktūra ir jos plėtros užtikrinimas, remiantis teisinio reguliavimo pokyčių inicijavimo pagrindais, yra glaudžiai susiję su ekonomikos augimu ir konkurencingumu, dėl neefektyvaus ar sudėtingai įgyvendinamo teisinio reguliavimo turinio nepakankamas transporto tikslų išvystymas gali trukdyti siekti sanglaudos tikslų, tad transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo plėtrai būtinas nuolatinis teisės aktų keitimas, realiai įvertinus situaciją.

Išvados

1. Nors Lietuva tinkamai inkorporuoja ES reglamentuose nustatytus transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimui būtinus teisės aktų pakeitimus, priėmusi įstatymų pakeitimus dėl administravimo taisyklių įgyvendinimo, kurie struktūrizuoja projektų valdymą,

finansavimo procesus ir užtikrina atskaitomybę ir efektyvumą, visgi tų pakeitimų turinys ir jų praktinis įgyvendinimas sukėlė tam tikrų iššūkių dėl papildomai sukuriamos didelės administracinės naštos projektų vykdytojams, sudėtingų ataskaitų ir kontrolės mechanizmų taikymo. Juos siekiama pašalinti 2024 m. balandžio 11 d. Įstatymu dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo.

2. Įvertinus ES transeuropinio transporto tinklo teisinio reguliavimo pokyčių įtaką Lietuvos teisei, galima teigti, jog Lietuvos Respublika pakankamai aktyviai ir tinkamai reaguoja į ES transeuropinio transporto tinklo gairėse numatytų tikslų įgyvendinimą, pasitelkdama teisinio reguliavimo tobulinimą. Lietuvos Respublikos Seimo priimtas Įstatymas dėl transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo paspartinimo tik patvirtina, jog siekiama supaprastinti administracinės naštos ir biurokratizmo mechanizmus, tad su tuo susijusio teisinio reguliavimo pokyčių reikšmė Lietuvai yra akivaizdi. Turint omenyje, kad tinklas jungia skirtingų rūšių transporto mazgus, į jį įtraukiamos tarptautinių kelių ir geležinkelių jungtys, magistraliniai keliai, jūrų ir oro uostai ir kiti svarbūs transporto infrastruktūros objektai pasitelkiant įstatymus pripažįstami ypatingos valstybinės svarbos projektais. Projektų įgyvendinimo paspartinimas užtikrinamas įteisinant reikalingų administracinių paslaugų suteikimą ir administracinių sprendimų priėmimą prioriteto tvarka, per kuo trumpesnį terminą. Būtent to ir siekiama priimtu įstatymu. Įstatymo tikslas – sumažinti administracinę naštą, siekiant projektų įvykdymo terminų laikymosi užtikrinimo ir projektų įgyvendinimo paspartinimo, tad šio teisės akto turinys atliepia ES reglamentuose įtvirtintus transeuropinio transporto tinklo plėtros tikslus
3. Transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo iššūkių, kylančių dėl finansavimo galimybių, valdymo ir koordinavimo klausimų, biurokratijos, geopolitinės įtampos, skirtingų prioritetų, netolygaus vystymosi Europoje, socialinio priimtinumo, tikimybė realiai tikėtina, tačiau, vertinant teisinio reguliavimo turinio atitiktį ES priimtų reglamentų gairėms, Lietuva galėtų įveikti kliūtis, toliau inicijuodama tinkamą teisės aktų pakeitimų sureguliavimą, kad transeuropinio transporto tinklo įgyvendinimo plėtros tikslai būtų pasiekti. Tai pagerintų susisiekimą, skatintų tvarų judumą ir regioninę sanglaudą visoje Europos Sąjungoje.

Problematic Issues of the Implementation of the Trans-European Transport Network: Analysis of Changes in Legal Regulation in 2024 and Possible Challenges

Mykolas Romeris University Law School
Public Law Institute
Erika Statkienė
E-mail: erstatkiene@stud.mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-10

Summary. *The article analyzes the most relevant legal acts adopted by the Republic of Lithuania in 2024, which were incorporated into the Lithuanian legal system as a result of the European Union's consistently adopted and amended regulations and directives concerning the implementation of guidelines for the development of the Trans-European Transport Network in the Member States. The legal regulation of the Trans-European Transport Network, established in the early 1990s, has evolved into a dynamically applied framework supporting not only the physical infrastructure of European transport systems but also broader EU goals of sustainability, digitalization, and regional cohesion. Trans-European transport, energy, and telecommunications networks are developed to connect the EU's regions and contribute to the growth of the internal market and employment while fostering economic, social, and territorial cohesion. In 2024, aiming to implement projects that are part of Lithuania's segment of the Trans-European Transport Network, Lithuania adopted a law to accelerate the implementation of the Trans-European Transport network. Based on EU regulatory provisions, this law primarily seeks to expedite the network's development by simplifying administrative processes and ensuring more effective project implementation. The Law on Accelerating the Implementation of the Trans-European Transport Network, adopted by the Seimas of the Republic of Lithuania on 11 April 2024, establishes a streamlined permitting procedure for Trans-European Transport Network projects in Lithuania, which are part of the EU's Trans-European Transport Network. This includes properly regulating the administration, planning, permitting, and implementation processes in this context. This article examines the significance of the legal implementation of the Trans-European Transport Network for Lithuania's legal system. By analyzing legal regulatory changes at the EU level, the article highlights the practical advantages and challenges of implementing this network guidelines and evaluates their impact on Lithuanian law. It is evident that the Trans-European Transport Network regulatory framework will continue to be reformed to ensure, that the network remains resilient, sustainable, and capable of supporting a digitally connected and competitive Europe, while meeting climate and economic goals. Thus, the article emphasizes the need to assess whether Lithuania is responding effectively to these objectives, identifies challenges faced in implementing legal regulations, and evaluates the implications of these changes for the future.*

Keywords: *Trans-European Transport Network, European Green Deal, infrastructure networks*

1.11. Tarptautinių sankcijų pažeidimas muitinės veikloje: naujausia Lietuvos teismų praktika

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Erika Pudžmytė
El. paštas erika.pudzmyte@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-11

Santrauka. *Atsakomybės už tarptautinių sankcijų pažeidimą taikymas Lietuvos Respublikoje tapo aktualus tik pastaraisiais metais, priėmus daugiau sankcijų Rusijos Federacijai ir Baltarusijos Respublikai, todėl teismų praktikos analizė yra itin reikalinga ir reikšminga tolesniam šios atsakomybės taikymui. Šiuo metu Lietuvos Respublikoje už tarptautinių sankcijų pažeidimą dažniausiai taikoma administracinė atsakomybė, todėl teismų praktikos dėl baudžiamosios atsakomybės už tarptautinių sankcijų pažeidimą taikymo nėra. Teismų praktikos dėl administracinės atsakomybės už tarptautinių sankcijų pažeidimą taikymo taip pat negausu, tačiau esama teismų praktika, kuri formuojasi nuo 2023 m. balandžio 15 d. esminių teisinio reglamentavimo pokyčių, susijusių su administracine atsakomybe už tarptautinių sankcijų pažeidimą, yra itin svarbi muitinės veikloje sprendžiant subjekto kaltės ar turto konfiskavimo klausimą.*

Reikšminiai žodžiai: *tarptautinių sankcijų pažeidimas, ribojamosios priemonės, muitinės veikla, subjekto kaltė, turto konfiskavimas, teismų praktika.*

Įvadas

2022 m. vasario 24 d. Rusijos Federacijos pradėta plataus masto karinė agresija prieš Ukrainą ir jos žmones tapo tikru iššūkiu Europos Sąjungai (toliau – ES). ES, skatinama būtinybės nutraukti Ukrainos civilių gyventojų atžvilgiu vykdomus pažeidimus ir užkirsti kelią įžūliems Rusijos bandymams naikinti Ukrainos teritorinį vientisumą, suverenitetą ir autonomiją pažeidžiant tarptautinę teisę, reagavo priimdama rekordiškai daug sankcijų, dar vadinamų ribojamosiomis priemonėmis. Reikia pažymėti, kad ES sankcijos yra viena pagrindinių reagavimo į pasaulinius iššūkius priemonių, skirtų tarptautinės taikos ir saugumo puoselėjimui bei vystymui užtikrinti, už kurių įgyvendinimą ir vykdymą visų pirma atsakingos valstybės narės.

Šiandien tarptautinių sankcijų pažeidimas yra vienas didžiausių iššūkių bei grėsmių tarptautinės taikos ir saugumo užtikrinimui ir ES bendrų vertybių puoselėjimui. Tenka pripažinti, kad šiuo metu valstybės narės su tarptautinių sankcijų pažeidimu kovoja skirtingomis teisinėmis priemonėmis, skirtingai apibrėžia tarptautinių sankcijų pažeidimą ir taiko skirtingą teisinę

atsakomybę[1]. Akivaizdu, kad toks nevienodas teisinis reguliavimas trukdo nuosekliai taikyti ES sankcijų politiką ir kelia grėsmę tarptautinės taikos ir saugumo išsaugojimui ir puoselėjimui, nes sankcijų pažeidėjai gali ieškoti palankesnio teisinio reglamentavimo ir daryti teisės pažeidimus toje valstybėje narėje, kurioje teisinė atsakomybė yra švelniausia.

Lietuvos Respublikoje įtvirtinta administracinė ir baudžiamoji atsakomybė už tarptautinių sankcijų pažeidimą. Vis dėlto reikia pažymėti, kad atsakomybės už tarptautinių sankcijų pažeidimą taikymas Lietuvos Respublikoje tapo aktualus tik pastaraisiais metais, priėmus daugiau sankcijų Rusijos Federacijai ir Baltarusijos Respublikai, ir tapo tikru iššūkiu valstybės kompetentingoms institucijoms, įskaitant Lietuvos Respublikos muitinę[2], kuri yra viena svarbiausių valstybės institucijų, užtikrinančių ES sankcijų Lietuvos Respublikoje įgyvendinimą ir vykdymą, ir kurios veikloje dažniausiai susiduriama su administracinės ir baudžiamosios atsakomybės už tarptautinių sankcijų pažeidimą praktiniu taikymu.

Siekiant efektyvios ES sankcijų politikos, 2023 m. Lietuvos Respublikoje buvo padaryta pagrindinių teisinio reglamentavimo pokyčių, susijusių su administracine ir baudžiamąja atsakomybe už tarptautinių sankcijų pažeidimą. Nuo 2023 m. balandžio 15 d. papildžius nacionalinį teisinį reguliavimą galimybe Lietuvos Respublikos teisės aktais nustatyti ribojamąsias priemones[3], atitinkamai buvo pakeistas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 123[1] straipsnis[4] ir Administracinių nusižengimų kodekso (toliau – ANK) 515 straipsnis[5], numatant atsakomybę ne tik už tarptautinių sankcijų, bet ir už Lietuvos Respublikos teisės aktuose nustatytų ribojamųjų priemonių pažeidimą. Taip pat nuo 2023 m. balandžio 15 d. ANK 515 straipsnyje įtvirtinta juridinio asmens vadovo ar kitų atsakingų asmenų atsakomybė, numatyta administracinė atsakomybė už pakartotinius administracinius nusižengimus ir turto konfiskavimo galimybė. Šie esminiai pakeitimai buvo grindžiami tuo, kad ANK nustatyta atsakomybė nepakankama asmenims atgrasyti nuo Lietuvos Respublikoje įgyvendinamų tarptautinių sankcijų pažeidinėjimo,

1 Šiuo metu vienose valstybėse narėse už tarptautinių sankcijų pažeidimą taikoma baudžiamoji atsakomybė, kitose – administracinė ir baudžiamoji atsakomybė, trečiose – tik administracinė atsakomybė. Plačiau žr. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation, „Prosecution of sanctions (restrictive measures) violations in national jurisdictions: a comparative analysis", (2021), https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/genocide_network_report_on_prosecution_of_sanctions_restrictive_measures_violations_23_11_2021.pdf.

2 Lietuvos Respublikos muitinės duomenimis, nuo 2022 m. kovo mėn. už ANK 515 straipsnyje numatyto nusižengimo padarymą surašomų protokolų skaičius nuosekliai didėjo: kovą – 4, balandį – 19, gegužę – 14, birželį – 65, liepą – 93, rugpjūtį – 110, rugsėjį – 136, spalį – 140, lapkritį – 90 protokolų. 2022 m. kovo–lapkričio mėnesiais muitinėje surašytas 671 protokolas. Plačiau žr. Aiškinamajame rašte dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sankcijų įstatymo Nr. XIV-1020 pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 123[1] straipsnio pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 515 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų, TAR, 2023-03-09, Nr. XIVP-2493.

3 Įsigaliojus naujos redakcijos Lietuvos Respublikos tarptautinių sankcijų įstatymui, šalia sąvokos „tarptautinės sankcijos" įtvirtinta nauja sąvoka „ribojamosios priemonės". Plačiau žr. Lietuvos Respublikos tarptautinių sankcijų įstatyme (suvestinė redakcija nuo 2023-04-15), TAR, 2004-04-22, Nr. IX-2160.

4 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 123-1 straipsnio pakeitimo įstatymas, TAR, 2023-03-30, Nr. XIV-1866.

5 Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 29, 515 ir 589 straipsnių pakeitimo įstatymas, TAR, 2023-03-30, Nr. XIV-1867.

fiziniai ir juridiniai asmenys vis tiek mėgina išvengti taikomų ribojimų. Be to, nustačius tarptautinių sankcijų pažeidimą, susijusį su prekių importu, eksportu ar tranzitu, pagal galiojantį teisinį reglamentavimą prekės nėra sulaikomos ir konfiskuojamos, o grąžinamos asmeniui – tai sudaro galimybes asmenims pakartotinai mėginti pažeisti tarptautines sankcijas[6]. Taigi naujasis administracinės atsakomybės reglamentavimas, palyginti su senuoju įstatymu, sugriežtino atsakomybę už Lietuvos Respublikoje įgyvendinamų tarptautinių sankcijų pažeidinėjimą ir įtvirtino galimybę ne tik skirti tarptautinių sankcijų pažeidėjams proporcingas, veiksmingas ir atgrasančias administracines baudas, bet ir taikyti efektyvią poveikio priemonę – turto konfiskavimą.

Tenka pripažinti, kad nors Lietuvos Respublikoje numatyta administracinė ir baudžiamoji atsakomybė už tarptautinių sankcijų pažeidimą, šiuo metu Lietuvoje, kaip ir kitose valstybėse narėse, už tarptautinių sankcijų pažeidimą dažniausiai taikoma administracinė atsakomybė. Taigi teismų praktikos, susijusios su šios kategorijos baudžiamosiomis bylomis, nėra. Šiame kontekste reikia pažymėti, kad baudžiamojo persekiojimo už tarptautinių sankcijų pažeidimą vaidmuo vis didėja, juolab kad Europos Sąjungos Taryba 2022 m. lapkričio 28 d. priėmė sprendimą[7] įtraukti ribojamųjų priemonių pažeidimą į ES nusikaltimų sričių, išvardytų Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 83 straipsnio 1 dalyje, sąrašą greta terorizmo, prekybos žmonėmis bei seksualinio moterų ir vaikų išnaudojimo, neteisėtos prekybos narkotikais, neteisėtos prekybos ginklais, pinigų plovimo, korupcijos, mokėjimo priemonių klastojimo, kompiuterinių nusikaltimų ir organizuoto nusikalstamumo. Priėmus šį sprendimą, Europos Parlamentas ir Europos Sąjungos Taryba 2024 m. balandžio 24 d. priėmė Direktyvą (ES) 2024/1226[8] dėl nusikalstamų veikų apibrėžties ir sankcijų už Sąjungos ribojamųjų priemonių pažeidimą, kuria iš dalies keičiama Direktyva (ES) 2018/1673. Šia direktyva valstybės narės įpareigojamos pagal savo nacionalinę teisę ES ribojamųjų priemonių pažeidimą laikyti nusikalstama veika, atsižvelgiant į direktyvoje nustatytas būtiniausias taisykles dėl nusikalstamų veikų apibrėžties ir sankcijų už tų Sąjungos ribojamų priemonių pažeidimą. Valstybės narės šią direktyvą į nacionalinę teisę privalo perkelti iki 2025 m. gegužės 21 d.

Reikia pripažinti, kad šie sprendimai rodo aiškią ES poziciją tarptautinių sankcijų vykdymą stiprinti griežčiausiomis, t. y. baudžiamosios teisės, priemonėmis. Dabartinėmis aplinkybėmis, plečiantis tarptautinių sankcijų taikymo Rusijos Federacijai ir kitoms valstybėms, teikiančioms paramą šaliai agresorei, mastui ir tuo pačiu metu daugėjant sankcijų apėjimo atvejų, šie sprendimai vertinami teigiamai – visoje ES suderinus ribojamųjų priemonių pažeidimo apibrėžtis ir minimalias sankcijas, galima tikėtis efektyvesnio sankcijų įgyvendinimo ir vykdymo.

---

6 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sankcijų įstatymo Nr. XIV-1020 pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 123^1 straipsnio pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 515 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų, TAR, 2023-03-09, Nr. XIVP-2493.

7 2022 m. lapkričio 28 d. Tarybos sprendimas (ES) 2022/2332 dėl Sąjungos ribojamųjų priemonių pažeidimų laikymo viena iš nusikaltimų sričių Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 83 straipsnio 1 dalies tikslais, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022D2332.

8 2024 m. balandžio 24 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2024/1226 dėl nusikalstamų veikų apibrėžties ir sankcijų už Sąjungos ribojamųjų priemonių pažeidimą, kuria iš dalies keičiama Direktyva (ES) 2018/1673, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401226.

Nors šiuo metu Lietuvos Respublikoje už tarptautinių sankcijų pažeidimą dažniausiai taikoma administracinė atsakomybė, teismų praktikos dėl administracinės atsakomybės už tarptautinių sankcijų pažeidimą taikymo atvejų taip pat nėra gausu, tačiau 2024 m. teismų praktika, susijusi su 2023 m. balandžio 15 d. priimtais esminiais teisinio reglamentavimo pokyčiais – traukiamų administracinėn atsakomybėn asmenų rato išplėtimu ir įtvirtinta turto konfiskavimo galimybe, muitinės veikloje yra itin reikšminga sprendžiant subjekto kaltės ar turto konfiskavimo klausimą. Taigi neišvengiamai artėjant teisinio reglamentavimo pokyčiams ir atsižvelgiant į tai, kad atsakomybės už tarptautinių sankcijų pažeidimą taikymas Lietuvos Respublikoje yra gana naujas dalykas ir šioje srityje teismų praktika dar tik formuojasi, būtina apžvelgti pirmąją teismų praktiką ir išsiaiškinti jos kryptį.

Šio straipsnio pagrindinis tikslas – išanalizuoti 2024 m. naujausią ir aktualiausią teismų praktiką administracinėse bylose dėl subjekto kaltės nustatymo ir turto konfiskavimo taikymo ir nustatyti kriterijus, kuriais vadovaujantis nustatoma subjekto kaltė ir taikomas turto konfiskavimas. Siekiant išsikelto tikslo straipsnyje taikomi loginis analitinis, sisteminės analizės, lingvistinis ir apibendrinimo metodai.

1.11.1. Teismų praktika administracinėse bylose nustatant subjekto kaltę

Pagal šiuo metu galiojančio ANK 515 straipsnio 1 dalį Lietuvos Respublikoje įgyvendinamų tarptautinių sankcijų arba Lietuvos Respublikos įstatymuose nustatytų ribojamųjų priemonių pažeidimas užtraukia baudą asmenims nuo dviejų šimtų iki šešių tūkstančių eurų ir juridinių asmenų vadovams ar kitiems atsakingiems asmenims – nuo šešių šimtų iki šešių tūkstančių eurų. ANK 515 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad šio straipsnio 1 dalyje numatytas administracinis nusižengimas, padarytas pakartotinai, užtraukia baudą asmenims nuo dviejų tūkstančių iki šešių tūkstančių eurų ir juridinių asmenų vadovams ar kitiems atsakingiems asmenims – nuo keturių tūkstančių iki šešių tūkstančių eurų. ANK 515 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad už šio straipsnio 1, 2 dalyse numatytus administracinius nusižengimus gali būti skiriamas administracinio nusižengimo padarymo įrankio, priemonės, taip pat prekių arba lėšų, kurios buvo nusižengimo dalykas ar veiklos rezultatas, konfiskavimas[9].

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ANK nėra normos, analogiškos įtvirtintajai BK 16 straipsnio 4 dalyje, pagal kurią asmuo baudžiamas už nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymą dėl neatsargumo tik BK specialiojoje dalyje atskirai nustatytais atvejais. Tai reiškia, kad visi administraciniai nusižengimai gali būti padaromi tiek tyčia, tiek dėl neatsargumo, išskyrus tuos atvejus, kai pagal sudėties konstrukciją akivaizdu, kad tas administracinis nusižengimas gali būti padaromas tik tam tikra kaltės forma[10]. ANK 515 straipsnyje nėra numatyta jokių šio

9 Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas (suvestinė redakcija nuo 2023-04-15), TAR, 2015-06-25, Nr. XII-1869.

10 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 23 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-36-387/2021.

administracinio nusižengimo požymių, iš kurių turinio būtų galima spręsti apie administracinės atsakomybės taikymą tik už tyčinius tarptautinių sankcijų pažeidimus, todėl pagrįstai galima teigti, kad šis administracinis nusižengimas padaromas tiek tyčia, tiek dėl neatsargumo.

ANK 515 straipsnyje nustatytos teisės normos yra blanketinio pobūdžio, t. y. jų dispozicija nurodo bendrą pareigą, kurios konkretaus teisinio santykio dalyviai privalo laikytis, tačiau šios pareigos turinio nedetalizuoja, nukreipdama į kitus reglamentuojamam teisiniam santykiui aktualius norminius aktus, kuriuose įtvirtintų konkrečių normų pažeidimas ir užtraukia atsakomybę pagal aptariamą ANK straipsnį[11]. Lietuvos Respublikos tarptautinių sankcijų įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad Lietuvos Respublikoje įgyvendinamų tarptautinių sankcijų šio įstatymo ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka privalo laikytis ir jas įgyvendinti visi fiziniai ir juridiniai asmenys[12]. Vis dėlto tenka pripažinti, kad, esant dabartinei situacijai dėl priimtų didelės apimties sankcijų Rusijos Federacijai ir Baltarusijos Respublikai, itin plačiam draudžiamų prekių, kurias draudžiama įvežti į ES ar iš jos išvežti, sąrašui ir atsižvelgiant į tai, kad tarptautines sankcijas įgyvendinantys teisės aktai yra sudėtingi, juose numatoma išimčių ir pereinamieji laikotarpiai, praktikoje gali pasitaikyti atvejų, kai asmenys, saistomi prievolių muitinei, skirtingai interpretuodami tarptautines sankcijas įgyvendinančius teisės aktus sąžiningai klysta dėl gabenamų prekių, įsitikinę, kad šios prekės nėra sankcionuotos. Tokiu atveju pagrįstai kyla klausimas, kokiais kriterijais vadovaujantis praktikoje nustatoma subjekto kaltė, juolab kad šis administracinis nusižengimas gali būti padaromas dėl neatsargumo.

Administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-50-806/2024[13] buvo nagrinėjamas muitinės apeliacinis skundas dėl pirmosios instancijos teismo nutarties, kuria muitinės nutarimas administracinio nusižengimo byloje buvo panaikintas ir administracinio nusižengimo teisena, pradėta A. S. pagal ANK 515 straipsnio 1 dalį, nutraukta. A. S. buvo nubausta už tai, kad, būdama muitinės tarpininko atstovė, 2023 m. gegužės 23 d. pateikė muitinei TIR knygelę, kurioje buvo nurodytos prekės, kurių gavėja – Rusijos Federacijoje registruota įmonė ir kurios įtrauktos į 2014 m. liepos 31 d. Tarybos reglamento (ES) Nr. 833/2014 dėl ribojamųjų priemonių atsižvelgiant į Rusijos veiksmus, kuriais destabilizuojama padėtis Ukrainoje, XXIII priedo C dalį (2023 m. balandžio 27 d. reglamento redakcija). Muitinė, nesutikdama su pirmosios instancijos teismo padaryta išvada, kad nagrinėjamu atveju A. S. veiksmuose nėra kaltės – nei tyčios, nei neatsargumo, nurodė, kad vykdant tranzito (TIR) procedūrą A. S., užpildydama ir pateikdama tranzito deklaraciją muitinei, turėjo įsitikinti, jog prekėms nėra taikomos ES ribojamosios priemonės, tačiau to nepadarė.

Apeliacinės instancijos teismas muitinės skundo netenkino ir nurodė aplinkybes, į kurias atsižvelgė konstatuodamas, jog byloje nenustatyta, kad A. S. veikė tyčine ar neatsargia kaltės

11 Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. gruodžio 5 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-232-651/2024.

12 Lietuvos Respublikos tarptautinių sankcijų įstatymas, *supra note*, 3.

13 Vilniaus apygardos teismo 2024 m. vasario 28 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-50-806/2024.

forma. Nagrinėjamu atveju teismas atsižvelgė į trumpą laiko tarpą, praėjusį nuo pereinamojo laikotarpio pabaigos iki administracinio nusižengimo protokolo surašymo dienos (beveik du mėnesiai) (kiek tai susiję su XXIII priedo C dalyje išvardytomis prekėmis, 1 ir 2 dalyse nustatyti draudimai netaikomi sutarčių, sudarytų anksčiau nei 2023 m. vasario 26 d., ir papildomų sutarčių, būtinų tokioms sutartims įvykdyti, vykdymui iki 2023 m. kovo 27 d., kaip nustatyta reglamento 3k straipsnio 3c dalyje), į TARIC sistemoje esančius duomenis, kuriais remiantis tokių prekių eksportas galimas po kontrolės, t. y. pateiktoms prekėms yra taikomi ribojimai, o ne imperatyvūs draudimai ir jų eksportas į Rusijos Federaciją leidžiamas po patikrinimo, atliekant ribojamųjų prekių kontrolę. Apeliacinės instancijos teismas, vertindamas A. S. veiksmus, taip pat atsižvelgė į tai, kad A. S. tranzito deklaracijoje pateikė teisingą informaciją, tikrino, ar nepažeidžiamas galimas sankcijų taikymas, įvesdama prekių KN kodą į TARIC sistemą, ir atkreipė dėmesį į tai, kad A. S. analogiškoms prekėms dokumentus pildė ir muitinei teikė anksčiau, t. y. 2023 m. balandžio 18 d., ir jos buvo išleistos iš Europos Sąjungos teritorijos į Rusijos Federaciją, nenustačius jokių neatitikimų.

Pažymėtina, kad nagrinėjamu atveju apeliacinės instancijos teismas, vertindamas A. S. kaltę, atsižvelgė ne tik į A. S, bet ir į muitinės veiksmus, kurie buvo įvertinti A. S. naudai. Šiuo atveju teismas atkreipė dėmesį į tai, kad 2023 m. gegužės 23 d. tikrindami prekes eksporto muitinės įstaigoje muitinės pareigūnai jokių neatitikimų nenustatė ir prekes išleido, o tai, kad šioms prekėms taikomos sankcijos, buvo nustatyta tik 2023 m. gegužės 26 d. atlikus pakartotinį patikrinimą Lavoriškių kelio poste, t. y. išvežimo muitinės įstaigoje. Apeliacinės instancijos teismas pritarė pirmosios instancijos išvadai, jog nagrinėjamu atveju vien aplinkybių, kad A. S. turi šioje srityje specialių žinių (yra muitinės tarpininko atstovė), o prekės turėjo būti eksportuojamos į Rusijos Federaciją, nepakanka jos kaltei konstatuoti pagal ANK 515 straipsnio 1 dalį, ir, atsižvelgiant į tai, kad gabenamoms prekėms yra taikomi ribojimai, o ne imperatyvūs draudimai, A. S. galėjo sąžiningai klysti ir turėjo pagrindą manyti, kad šios prekės po muitinės įstaigos kontrolės galės būti eksportuojamos į Rusijos Federaciją.

Svarbu pažymėti, kad nagrinėjant šią bylą pirmojoje instancijoje buvo iškeltas klausimas dėl A. S., kaip subjekto, tinkamumo atsakyti pagal ANK 515 straipsnį. Pareiškėjas nurodė, kad A. S. yra nepagrįstai surašytas administracinio nusižengimo protokolas pagal ANK 515 straipsnio 1 dalį, nes pagal susiformavusią teismų praktiką muitinės tarpininkai, pildantys deklaracijas, yra traukiami administracinėn atsakomybėn pagal atitinkamas ANK 212 ar 213 straipsnio dalis.

Šiuo atveju pirmosios instancijos teismas išaiškino, jog ANK pakeitimu išplėtus asmenų, kuriems gali būti taikoma ši teisės norma, ratą, nustatant, kad už ANK 515 straipsnio 1 dalyje numatyto administracinio nusižengimo padarymą atsako ir juridiniai asmenys bei kiti atsakingi asmenys, atstovavimo muitinėje paslaugas teikiantys asmenys gali būti traukiami administracinėn atsakomybėn pagal šį straipsnį kaip atitinkantys minėto administracinio nusižengimo subjekto požymius, todėl A. S., kaip tarptautinėje prekių tiekimo grandinėje dalyvaujantis asmuo (muitinės

tarpininko atstovė), atitinka nagrinėjamo administracinio nusižengimo subjekto požymius[14].

Kitoje administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-1-976/2024[15] buvo nagrinėjamas muitinės prašymas atnaujinti Ž. G. administracinio nusižengimo bylą ir panaikinti apylinkės teismo nutarimą ir apygardos teismo nutartį. Nagrinėjamu atveju asmuo, kaip vežėjo atstovas, buvo nubaustas pagal ANK 515 straipsnio 1 dalį už tai, kad iš Lietuvos Respublikos į Rusijos Federaciją per muitinės postą gabeno prekes, pažeisdamas 2022 m. balandžio 8 d. Tarybos reglamento (ES) 2022/576, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) Nr. 833/2014 dėl ribojamųjų priemonių atsižvelgiant į Rusijos Federacijos veiksmus, kuriais destabilizuojama padėtis Ukrainoje, 3k straipsnio 1 dalį. Muitinė prašyme atnaujinti administracinio nusižengimo bylą nurodė, kad Ž. G. atitiko ANK 515 straipsnio subjektui keliamus reikalavimus ir veikė nerūpestingai, jis atstovavo vežėjui neįsitikinęs, kokias prekes gavo vežti į Rusijos Federaciją, jas priėmė vežti ir pateikti muitinei. Muitinė pažymėjo, kad Ž. G. yra vairuotojas ir vežėjo atstovas, kuriam keliami didesnio rūpestingumo ir apdairumo reikalavimai: jis turi ne tik išmanyti krovinių gabenimo specifiką, bet ir, kilus klausimų, pats išsiaiškinti prekių statusą, susisiekdamas su muitinės tarpininku, suformavusiu eksporto manifestą, arba darbdaviu, bet to nepadarė.

Nagrinėjamu atveju kasacinės instancijos teismas atmetė muitinės prašymą ir konstatavo, kad Ž. G., kaip vežėjo atstovas, turėjo teisinę pareigą numatyti, jog jo veika gali būti pažeistos tarptautinės sankcijos, nes draudimai ir apribojimai, taikomi pagal reglamentą, buvo teisės aktų nustatyta tvarka paskelbti ir įgijo teisinę galią. Vis dėlto žemesniųjų instancijų teismai, spręsdami dėl Ž. G. galimybės pagal bylos aplinkybes ir asmenines savybes numatyti, kad jis pažeis tarptautines sankcijas, pagrįstai nustatė, kad jis negalėjo to numatyti. Kasacinės instancijos teismas pažymėjo, kad Ž. G. gabentos eksportui į Rusijos Federaciją prekės buvo deklaruotos muitinėje pasinaudojus muitinės tarpininko paslaugomis. Pagal muitinės tarpininko deklaracijas eksporto muitinės įstaiga priėmė sprendimą išleisti prekes eksportuoti. Nors sprendimas išleisti prekes eksportuoti nagrinėjamos bylos kontekste yra susijęs visų pirma su leidimu gabenti prekes į muitinės išvežimo įstaigą, asmeniui, neturinčiam detalių žinių apie muitinės veiklą reglamentuojančius aktus, teisėjų kolegijos nuomone, gali susidaryti pagrįsta nuomonė, kad muitinės procedūros, apimančios ir tarptautinių sankcijų laikymąsi, yra įvykdytos ir gabenant prekes eksportui į Rusiją tarptautinės sankcijos nėra pažeidžiamos. Taigi, kasacinės instancijos teismas, atsižvelgdamas į tai, kad asmuo detaliai neišmanė muitinės veiklą reglamentuojančių teisės aktų, turėjo muitinės sprendimą leisti eksportuoti prekes, sudarantį įspūdį, jog gabenant prekes tarptautinės sankcijos nėra pažeidžiamos, taip pat turėjo ribotas galimybes neklysdamas įsitikinti, kad jo gabenamoms eksportuoti prekėms netaikomos tarptautinės sankcijos, padarė išvadą, kad asmuo, nors ir turėjo teisinę pareigą numatyti, kad dėl jo veikos bus pažeistos tarptautinės sankcijos, pagal veikos

14 Vilniaus regiono apylinkės teismo 2023 m. gruodžio 11 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. II-385-1199/2023.

15 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. sausio 23 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-1-976/2024.

aplinkybes ir savo asmenines savybes negalėjo to numatyti.

Taip pat šioje byloje kasacinės instancijos teismas atkreipė dėmesį į tai, kad, kiek tai susiję su tarptautinių sankcijų pažeidimu, įstatymų leidėjas ANK 515 straipsnyje neįtvirtino kokių nors nuostatų, rodančių, kad pagal ANK 515 straipsnį galinčiam atsakyti asmeniui keliami didesnio rūpestingumo reikalavimai išmanyti jo veiklą reglamentuojančius teisės aktus, palyginus su kitais asmenimis. Dėl to išvada dėl asmens kaltės turi būti daroma pagal bendrąsias neatsargios kaltės nustatymo taisykles.

Taigi, kaip teisingai pažymėjo kasacinės instancijos teismas, ANK 515 straipsnyje nėra įtvirtinta, kad pagal ANK 515 straipsnį galinčiam atsakyti asmeniui keliami didesnio rūpestingumo reikalavimai išmanyti jo veiklą reglamentuojančius teisės aktus, palyginus su kitais asmenimis. Visgi tenka pripažinti, kad tarptautinėje prekių tiekimo grandinėje dalyvauja ne tik asmuo, kuris tiesiogiai pateikia prekes muitinei, bet ir kiti asmenys (prekių savininkas, ekspeditorius, muitinės tarpininkas ir kt.), kurių vaidmuo tarptautinėje prekių tiekimo grandinėje gali būti skirtingas, dėl to muitinės veiklą reglamentuojančių teisės aktų išmanymas gali būti svarbi aplinkybė nustatant subjekto kaltę. Pavyzdžiui, kalbant apie muitinės tarpininko atstovų ir jų atsakomybės ribas, nuoseklioje teismų praktikoje akcentuota, jog muitinės tarpininko atstovui, įgijusiam specialių žinių šioje srityje, keliami didesni rūpestingumo ir apdairumo reikalavimai[16].

Administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-293-1035/2024[17] apeliacinės instancijos teisme buvo nagrinėjamas administracinėn atsakomybėn patraukto asmens muitinės tarpininko atstovės O. S. atstovo apeliacinis skundas dėl O. S. nubaudimo už tai, kad ji, atstovaudama prekių siuntėjui, pateikė eksporto deklaraciją prekių išvežimui iš Sąjungos muitų teritorijos į Rusijos Federaciją. Nagrinėjamu atveju nustatyta, kad eksporto deklaracija prekių išvežimui iš Sąjungos muitų teritorijos į Rusijos Federaciją buvo pateikta dėl prekių, kurias pagal Reglamento (ES) Nr. 833/2014 3k straipsnį draudžiama tiesiogiai ar netiesiogiai parduoti, tiekti, perduoti ar eksportuoti bet kuriam fiziniam ar juridiniam asmeniui, subjektui ar organizacijai Rusijoje arba naudojimui Rusijoje (3k straipsnio 1 dalis) ir tiesiogiai ar netiesiogiai teikti techninę pagalbą, tarpininkavimo paslaugas arba kitas paslaugas, susijusias su 1 dalyje nurodytomis prekėmis ir technologijomis ir su tų prekių bei technologijų tiekimu, gamyba, technine priežiūra ir naudojimu (3k straipsnio 2 dalies a punktas). O. S. atstovas nesutikdamas su pirmosios instancijos teismo sprendimu nurodė, kad pirmosios instancijos teismas nepagrįstai nustatė subjektyviąją pusę (kaltę) O. S. veiksmuose dėl tarptautinių sankcijų pažeidimo, nes O. S. ginčo prekę klasifikavo pagal prekės siuntėjo pateiktus duomenis ir informaciją. Taip pat O. S. atstovas pažymėjo, kad pirmosios instancijos teismas neatsižvelgė į teismo posėdyje pateiktus Italijos bendrovės vadovo parodymus, kad jis pakeitė prekės kodą, kuris yra deklaruotas muitinės dokumentuose, prekių gavėjos Rusijos

16 Vilniaus apygardos teismo 2023 m. vasario 21 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-52-1035/2023.

17 Vilniaus apygardos teismo 2024 m. rugsėjo 25 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-293-1035/2024.

Federacijos bendrovės prašymu ir informaciją apie pakeistą prekės kodą nuslėpė nuo O. S., todėl, jo vertinimu, tam asmeniui ir turi būti taikoma atsakomybė už tarptautinių sankcijų pažeidimus.

Nagrinėjamu atveju apeliacinės instancijos teismas atmetė O. S. atstovo apeliacinį skundą ir nurodė, kad šiuo atveju atsakomybę dėl neteisingai deklaracijoje nurodyto prekės kodo nepagrįstai bandoma perkelti prekės eksportuotojui, nurodžiusiam prekių KN kodą prekės dokumentuose, tačiau vien tai savaime dar nesudaro pagrindo atleisti O. S. nuo administracinės atsakomybės. Šiuo atveju teismas konstatavo, kad aptariamoje situacijoje O. S. nebuvo pakankamai atidi ir rūpestinga, nesiėmė visų reikiamų priemonių teisingiems prekių kodams nustatyti, rėmėsi eksportuotojo pateiktais dokumentais, kuriuose buvo nurodytas prekių nomenklatūrinis kodas, nors turėjo galimybę prekę klasifikuoti tinkamai. Visi reikalingi dokumentai, kuriais, be kita ko, rėmėsi ir Vilniaus teritorinė muitinė, konstatuodama netinkamo kodo nurodymą, jai buvo prieinami. Be to, teisės aktų nuostatose numatoma galimybė deklarantams prekes apžiūrėti ar kitaip patikrinti (suskaičiuoti, pasverti, išmatuoti, atlikti kitus veiksmus, reikalingus prekių kiekybinėms ir kokybinėms charakteristikoms nustatyti), taip pat imti pavyzdžius (mėginius), jeigu kyla abejonių dėl prekių klasifikavimo teisingumo. Taigi, esant nurodytoms aplinkybėms, apeliacinės instancijos teismas sutiko su pirmosios instancijos teismo išvada, jog nagrinėjamu atveju O. S. veikė neatsargia kaltės forma dėl nerūpestingumo, t. y. ji, nors ir nenumatė, kad dėl jos veiksmų gali kilti neigiamų padarinių, pagal veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo tai numatyti.

Taip pat šioje byloje apeliacinės instancijos teismas pritarė muitinės argumentams, kad O. S. muitinės tarpininkavimo srityje turi pakankamai darbo patirties, todėl privalo puikiai išmanyti muitinės procedūras, prekių deklaravimo tvarką, teisės aktus, reglamentuojančius šią tvarką, ir imtis visų įmanomų priemonių, kad muitinės procedūros būtų įvykdytos tinkamai, nes jai, kaip muitinės tarpininko atstovei, priešingai nei prekių siuntėjui ir eksportuotojui, kuriam aktualu kuo greičiau parduoti savo prekes ir įvykdyti sutartį, keliami didesni rūpestingumo ir apdairumo reikalavimai.

Toliau analizuojant teismų praktiką, susijusią su subjekto kaltės nustatymu, paminėtina administracinė byla Nr. eAN2-36-365/2024[18], kurioje apeliacine tvarka buvo nagrinėjamas administracinėn atsakomybėn patraukto asmens O. K. atstovės skundas. Šioje byloje O. K. buvo nubaustas už tai, kad į Europos Sąjungos teritoriją siekė importuoti draudžiamas linų granules, t. y. atvykęs į muitinės postą pateikė dokumentus, kuriuose buvo nurodyta, kad gabenamos kuro granulės iš linų (KN kodas 1404). Atliekant muitinį dokumentų ir krovinio tikrinimą pareigūnams kilo įtarimas, kad deklaracijoje pateikti neteisingi duomenys, t. y. neteisingai nurodytas prekės kodas ir prekės aprašymas, todėl buvo paimtas prekių mėginys. Gavus prekių klasifikavimo aktą nustatyta, jog prekės deklaruotos neteisingai, t. y. jos turėjo būti deklaruotos KN 4401 kategorijoje. Taigi O. K. gabendamas tokį krovinį pažeidė 2022 m. kovo 2 d. Tarybos reglamento (ES) Nr. 2022/355, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (EB) Nr. 765/2006 dėl ribojamųjų priemonių atsižvelgiant

18 Vilniaus apygardos teismo 2024 m. vasario 7 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. eAN2-36-365/2024.

į padėtį Baltarusijoje, X priedą dėl 1o straipsnio, gabendamas krovinį, kurio KN kodas 44, į Lietuvos Respubliką ir ANK 515 straipsnio 1 dalį.

Nagrinėjamu atveju apeliacinės instancijos teismas pritarė pirmosios instancijos teismo išvadoms, jog nusižengimas padarytas neatsargia kaltės forma, dėl asmens nerūpestingumo, ir apeliacinį skundą atmetė. Apeliacinis teismas grįsdamas savo išvadą dėl O. K. kaltės atsižvelgė į tai, kad O. K. pirmosios instancijos teisme nurodė, jog žinojo, kad medienos gaminių iš Baltarusijos vežti negalima, todėl pirko granules iš linų, nes buvo tikras, kad tai augalinės kilmės medžiaga ir jokie draudimai jai netaikomi, tačiau nesiekė išsiaiškinti, kokiu kombinuotosios nomenklatūros kodu jo įsigytos prekės turėtų būti klasifikuojamos. Taip pat teismas atkreipė dėmesį į tai, kad per administracinio nusižengimo bylos nagrinėjimą O. K., priešingai, nei tvirtina apeliaciniame skunde, nurodė, kad reglamente netikrino, ar tokiai prekei taikomi draudimai. Be to, O. K. nurodė, jog ne pirmą kartą kirto Lietuvos Respublikos valstybinę sieną, t. y. vyko į Baltarusiją ir iš ten gabeno prekes, o tokias granules vežė antrą kartą; pirmą kartą muitinės pareigūnai jokių pretenzijų dėl gabenamo krovinio jam nereiškė, o nagrinėjamu atveju, išvažiuodamas iš Lietuvos Respublikos, jis teiravosi muitinės pareigūno, ar linų granules galima vežti, ir buvo informuotas, kad tai nėra draudžiama. Teismas konstatavo, kad tokie apelianto parodymai liudija, jog prekes jis iš Baltarusijos pirko ir į Lietuvą importavo periodiškai. Nagrinėjamu atveju apeliacinės instancijos teismas pritarė pirmosios instancijos teismo išvadai, kad asmuo, norėdamas gabenti konkrečią prekę, turėtų iš anksto pasidomėti, ar tai prekei netaikomi įvežimo ribojimai, kreipdamasis raštu ar telefonu į Muitinės departamentą, kurio įgaliotieji pareigūnai galėtų suteikti konsultaciją ir asmeniui išaiškinti, kuriai kategorijai priskiriama jo nurodoma prekė.

Svarbu pažymėti, jog šiame teismo sprendime akcentuota, kad, esant dabartinei situacijai dėl taikomų didelės apimties sankcijų Rusijos Federacijai ir Baltarusijos Respublikai ir itin plačiam draudžiamų įvežti į Europos Sąjungos teritoriją prekių sąrašui, asmuo, kuris neįsitikinęs dėl vienokių ar kitokių prekių gabenimo teisėtumo veža tokias prekes, prisiima riziką dėl konkrečios prekės įvežimo teisėtumo.

Taigi, iš nurodytų teismo sprendimų matyti, kad teismas spręsdamas dėl asmens kaltės atsižvelgia į kiekvieno asmens konkrečius veiksmus, jų pobūdį, intensyvumą, būdą, pastangas juos darant, situaciją, kuriai esant tie veiksmai buvo padaryti, asmens vaidmenį tarptautinėje prekių tiekimo grandinėje, muitinės veiklą reglamentuojančių teisės aktų išmanymą, muitinės pareigūnų veiksmus ir pan. Kaip matyti, pirmose dviejose nagrinėtose administracinėse bylose buvo susidariusi situacija, kai eksporto muitinės įstaigoje muitinės pareigūnai, nenustatę neatitikimų, prekes išleido, o prekėms atvykus į išvykimo muitinės įstaigą ir muitinės pareigūnams atlikus pakartotinį patikrinimą prekės buvo sulaikytos. Tokiu atveju ši pareigūnų klaida buvo įvertina administracinėn atsakomybėn traukiamo asmens naudai, konstatuojant, jog muitinės sprendimas leisti eksportuoti prekes galėjo sudaryti įspūdį, kad gabenant prekes tarptautinės sankcijos nėra pažeidžiamos, todėl atsakomybėn traukiamas asmuo galėjo sąžiningai klysti dėl gabenamų prekių.

Apibendrinus nurodytus teismo sprendimus, galima pagrįstai teigti, jog teismai į subjekto

kaltės nustatymą nežiūri formaliai ir akcentuoja, kad muitinė privalo ištirti visas aplinkybes prieš konstatuodama subjekto kaltę. Taip pat svarbu pažymėti, kad tarptautinėje prekių tiekimo grandinėje dalyvauja ne tik tiesiogiai prekes pateikiantis asmuo, pavyzdžiui, vairuotojas, bet ir kiti asmenys (prekių savininkas, prekių vežėjas, ekspeditorius, atstovavimo muitinėje paslaugas teikiantys asmenys), kurių vaidmuo tarptautinėje prekių tiekimo grandinėje yra skirtingas ir kurių kiekvienas gali skirtingai prisidėti prie tarptautinių sankcijų pažeidimo. Todėl šiame kontekste paminėtina administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-1-976/2024 suformuota kasacinio teismo pozicija, kad nustačius tarptautinių sankcijų pažeidimą muitinė turėtų, remdamasi įstatymais, poįstatyminiais teisės aktais, sutartimis, įgaliojimais, kitais teisės aktais ir byloje nustatytomis aplinkybėmis, įvertinti kiekvieno iš šių asmenų indėlio pažeidžiant tarptautines sankcijas reikšmingumą ir atsižvelgdama į tai priimti sprendimą dėl kaltojo asmens, priešingu atveju gali susidaryti situacija, kad bus baudžiamas asmuo, kuris nėra atsakingas už tarptautinių sankcijų pažeidimą.

1.11.2. Teismų praktika administracinėse bylose taikant turto konfiskavimą

2023 m. kovo 30 d. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 29, 515 ir 589 straipsnių pakeitimo įstatymu Nr. XIV-1867[19], kuris įsigaliojo nuo 2023 m. balandžio 15 d., ANK 515 straipsnis buvo papildytas 3 dalimi, kurioje nustatyta, kad tiek pirmą kartą, tiek pakartotinai pažeidusiam Lietuvos Respublikoje įgyvendinamas tarptautines sankcijas asmeniui gali būti skiriamas administracinio nusižengimo padarymo įrankio, priemonės, taip pat prekių arba lėšų, kurios buvo nusižengimo dalykas ar veiklos rezultatas, konfiskavimas. Pažymėtina, kad tokios administracinės poveikio priemonės įtvirtinimas sudaro galimybę konfiskuoti ir ne pažeidėjui nuosavybės teise priklausantį turtą (prekes), nes tarptautinėje prekių tiekimo grandinėje dalyvauja ne tik prekių savininkas, bet ir kiti asmenys (prekių vežėjas, ekspeditorius, atstovavimo muitinėje paslaugas teikiantys asmenys), kurie prisideda prie tarptautinių sankcijų pažeidimo[20].

Žodžių junginys „gali būti“ iš esmės suponuoja, kad turto konfiskavimo taikymas nėra privalomas ir dėl šios poveikio priemonės sprendžiama kiekvienu atveju individualiai. Šiuo atveju teisės taikytojas turi diskreciją nuspręsti – taikyti šią poveikio priemonę ar ne. Tokiu atveju pagrįstai kyla klausimas, kokiais kriterijais vadovaujantis, nustačius ANK 515 straipsnio pažeidimą, paskiriamas turto konfiskavimas. Iš esamų teismo sprendimų matyti, kad šiuo metu Lietuvos Respublikoje teismų praktika formuojasi ta linkme, kad nustačius ANK 515 straipsnio pažeidimą prekių konfiskavimo taikymo galimybė yra ribota.

Administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-200-348/2024[21] buvo nagrinėjamas administracinėn atsakomybėn patrauktos K. S. atstovo apeliacinis skundas dėl pirmosios instancijos

19 Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 29, 515 ir 589 straipsnių pakeitimo įstatymas, s*upra note*, 5.

20 Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas, *supra note*, 9.

21 Kauno apygardos teismo 2024 m. rugpjūčio 12 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-200-348/2024.

teismo nutarties, be kita ko, nesutinkant su administracinio poveikio priemonės – turto konfiskavimo – skyrimu. K. S. buvo nubausta už tai, kad 2024 m. kovo 8 d. vykdama per Kauno teritorinės muitinės Kybartų kelio postą iš Lietuvos Respublikos į Kaliningrado sritį (Rusijos Federaciją) raštu deklaravo 8200 Eur. Per muitinį patikrinimą nustatyta, kad 200 Eur ji turėjo asmeninėms reikmėms, o 8000 Eur gabeno tėvui, gyvenančiam Rusijos Federacijoje. Taip K. S. pažeidė Lietuvos Respublikoje įgyvendinamas tarptautines sankcijas, nustatytas 2014 m. liepos 31 d. Tarybos reglamento (ES) Nr. 833/2014 5i straipsnio 1 dalyje. K. S. už nusižengimą, numatytą ANK 515 straipsnio 1 dalyje, paskirta administracinė nuobauda – 1900 Eur bauda, ir administracinio poveikio priemonė – 8000 Eur konfiskavimas.

Spręsdamas turto konfiskavimo klausimą apeliacinės instancijos teismas konstatavo, kad nagrinėjamu atveju paskirta administracinio poveikio priemonė – turto (8000 Eur) konfiskavimas – yra neproporcinga. Apeliacinės instancijos teismas šią išvadą padarė atsižvelgdamas į tai, jog K. S. anksčiau už analogiško pažeidimo padarymą bausta nebuvo, konfiskuoto turto vertė (8000 Eur) yra kiek daugiau nei 4 kartus didesnė nei paskirta 1900 Eur bauda, o tai, teismo vertinimu, yra neproporcinga pagal padarytą nusižengimą ir pačios K. S. asmenybę. Apeliacinės instancijos teismas taip pat atsižvelgė į tai, kad padarytu administraciniu nusižengimu iš esmės žalos nebuvo padaryta, K. S. nėra linkusi sistemingai pažeidinėti teisės reikalavimus, ir į tai, kad administracinio nusižengimo padarymą lėmė noras padėti artimam giminaičiui – tėvui, jam perduodant pinigų, nes jis pats negali jų išsigryninti.

Kitoje administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-326-1121/2024[22] apeliacinės instancijos teismas, išnagrinėjęs administracinėn atsakomybėn patraukto asmens M. S. atstovo skundą dėl pirmosios instancijos nutarties, spręsdamas turto konfiskavimo klausimą konstatavo, kad administracinio poveikio priemonės turto konfiskavimo taikymas yra pagrįstas dalyje, jį taikant administracinio nusižengimo dalyko, t. y. prekių, kurioms buvo taikomi ribojimai, dyzeliniams ir benzininiams varikliams, prekės Nr. 1–3, konfiskavimui, tačiau kitai daliai gabentų prekių (t. y. įvairioms naudotų automobilių dalims, prekė Nr. 4) ribojimai nėra taikomi, todėl ir turto konfiskavimas nėra pagrįstas. Taip pat teismas pripažino nepagrįstu administracinio nusižengimo padarymo priemonės, puspriekabės „Krone“, konfiskavimą.

Nagrinėjamu atveju apeliacinės instancijos teismas spręsdamas administracinio nusižengimo dalyko ir priemonės konfiskavimo klausimą atsižvelgė į tai, kad konfiskuoto turto vertė siekia 35 009 Eur, puspriekabės „Krone“ vertė – 14 610 Eur, o muitinė paskyrė M. S. administracinę nuobaudą – 600 Eur dydžio baudą, t. y. minimalią sankcijoje numatytą baudą. Teismo vertinimu, už administracinį nusižengimą skirdama minimalią sankcijoje numatytą nuobaudą muitinė konstatavo, kad administracinio nusižengimo pavojingumo laipsnis nėra didelis. Teismas pažymėjo, kad tai yra svarbus aspektas, sprendžiant dėl papildomos priemonės – turto konfiskavimo – taikymo būtinybės ir apimties. Šiame kontekste apeliacinės instancijos teismas vertino ir tai, kad

22 Vilniaus apygardos teismo 2024 m. spalio 29 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-326-1121/2024.

M. S. anksčiau už analogiško pažeidimo padarymą baustas nebuvo, prekės nebuvo draudžiamos civilinėje apyvartoje, M. S. neginčijo administracinio nusižengimo faktinių aplinkybių, priešingai – prisipažino jį padaręs, nuoširdžiai gailėjosi ir padėjo jį išaiškinti, be to, padarytu administraciniu nusižengimu iš esmės žalos nebuvo padaryta.

Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad turto konfiskavimu, kaip ir kitomis administracinio poveikio priemonėmis, siekiama įgyvendinti administracinės nuobaudos paskirtį, tai yra papildoma baudimo priemonė. Todėl šiuo atveju negalima nesutikti su apeliacinės instancijos teismo pozicija, kad skiriant minimalią sankcijoje numatytą nuobaudą ir kartu pripažinus, kad veikos pavojingumo laipsnis nėra didelis, visos apimties turto konfiskavimo taikymas, kuris reikšmingai viršytų patį administracinės nuobaudos dydį, turėtų būti vertinamas kaip neproporcinga priemonė.

Iš esmės analogiškos pozicijos buvo laikomasi ir pirmuosiuose teismo sprendimuose šios kategorijos bylose, sprendžiant turto konfiskavimo klausimą.

Administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-124-932/2023[23] apeliacinis teismas, netenkinęs muitinės apeliacinio skundo dalyje dėl turto konfiskavimo, pabrėžė, kad importo deklaracijoje nurodytų prekių vertė siekia 15 836,07 Eur, o muitinės nutarimu L. P. buvo paskirta 1200 Eur galutinė nuobauda. Teismo vertinimu, administracinio poveikio priemonė, kuri iš esmės turi padėti įgyvendinti nuobaudos paskirtį, šiuo atveju taptų papildoma nubaudimo priemone, kuri reikšmingai viršytų nuobaudos dydį ir būtų neproporcinga tiek padarytam administraciniam nusižengimui, tiek nuobaudos tikslų įgyvendinimui. Apeliacinės instancijos teismas, priimdamas sprendimą dėl administracinės poveikio priemonės taikymo, taip pat atsižvelgė į tai, kad L. P. administraciniai nusižengimai buvo padaryti veikiant neatsargia kaltės forma, o ginčo prekės yra išskirtinai civilinio pobūdžio. L. P. neginčijo administracinių nusižengimų faktinių aplinkybių, iš jo paaiškinimų matyti, kad jis nėra linkęs sistemingai pažeidinėti teisės aktų reikalavimus, o nagrinėjamus administracinius nusižengimus lėmė tik nerūpestingas elgesys. Be to, L. P. tokio pobūdžio administracinius nusižengimus padarė pirmą kartą, anksčiau administracine tvarka baustas tik už Kelių eismo taisyklių pažeidimus.

Iš nurodytų teismų sprendimų matyti, kad teismas, nagrinėdamas turto konfiskavimo taikymo pagrįstumą, vertino asmens ankstesnius teisės aktų reikalavimų pažeidimus ir jų sistemingumą, t. y. ar asmuo tokio pobūdžio pažeidimą padarė pirmą kartą, ar sistemingai pažeidinėja teisės aktų reikalavimus, taip pat kaltės formą (tyčia ar neatsargumas), asmens paaiškinimus dėl kaltės (nuoširdžiai prisipažino ar neigė kaltę), konfiskuojamų prekių savybes (civilinės, karinės ar dvejopos paskirties prekės), prekių kiekį ir vertę, asmeniui skiriamos baudos dydžio ir konfiskuojamų prekių vertės santykį.

Apibendrinus pirmiau nurodytus teismo sprendimus, galima pagrįstai teigti, kad susiklosčius tokiai situacijai, kai asmuo sąžiningai klysta dėl gabenamos prekės, klaidingai interpretuoja

23 Vilniaus apygardos teismo 2023 m. balandžio 28 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. AN2-124-932/2023.

ribojamąsias priemones įgyvendinančius teisės aktus, suklysta dėl gabenamų prekių savybių, t. y. veikia neatsargia kalte, gabenamos prekės yra išskirtinai civilinio pobūdžio ir jų vertė reikšmingai viršija skiriamos baudos dydį, sankcionuojamų prekių konfiskavimas nelaikytinas pagrįstu ir proporcingu. Tokiu atveju galima pagrįstai teigti, kad šiuo metu teismų praktika formuojasi ta linkme, kad nustačius ANK 515 straipsnio pažeidimą prekių konfiskavimo taikymo galimybė yra ribota. Vis dėlto reikia pripažinti, kad situacija nuolat keičiasi ir artimiausiu metu peržiūrėjus nacionalinius įstatymus ir įgyvendinus 2024 m. balandžio 24 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą (ES) 2024/1226 dėl nusikalstamų veikų apibrėžties ir sankcijų už Sąjungos ribojamųjų priemonių pažeidimą, kuria iš dalies keičiama Direktyva (ES) 2018/1673, baudžiamosios ir administracinės atsakomybės už tarptautinių sankcijų pažeidimą teisinis reglamentavimas, įskaitant turto konfiskavimo taikymą, gali kardinaliai pasikeisti.

Išvados

1. Iš apžvelgtų naujausių ir aktualiausių 2024 m. priimtų teismų sprendimų matyti, kad šios kategorijos bylose daugiausia dėmesio skiriama subjekto kaltės ir turto konfiskavimo pagrįstumo vertinimui.
2. Naujausios teismų praktikos apžvalga ir analizė leidžia teigti, kad teismai į subjekto kaltės nustatymą nežiūri formaliai ir vertindami subjekto kaltę atsižvelgia į konkrečius asmens veiksmus, jų pobūdį, intensyvumą, būdą, pastangas juos darant, situaciją, kuriai esant tie veiksmai buvo padaryti, asmens vaidmenį tarptautinėje prekių tiekimo grandinėje, muitinės veiklą reglamentuojančių teisės aktų išmanymą, taip pat muitinės pareigūnų veiksmus, kurie tam tikrais atvejais gali būti lemiami konstatuojant subjekto kaltės nebuvimą.
3. Muitinės veikloje nustatant tarptautinių sankcijų pažeidėją itin reikšminga Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicija šiuo klausimu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo sprendime pažymėjo, kad tarptautinėje prekių tiekimo grandinėje dalyvauja ne vienas asmuo, kuris gali prisidėti prie tarptautinių sankcijų pažeidimo, todėl muitinė kiekvienu atveju turėtų nustatyti kiekvieno asmens indėlį į tarptautinių sankcijų pažeidimą, tokių veiksmų reikšmingumą ir atsižvelgdama į tai priimti sprendimą dėl kaltojo asmens.
4. Šiuo metu besiklostanti teismų praktika, susijusi su turto konfiskavimu, rodo, kad turto konfiskavimo taikymas padarius administracinį nusižengimą, numatytą ANK 515 straipsnyje, yra ribotas, nes dažniausiai yra pripažįstamas kaip neproporcingas. Iš apžvelgtų ir analizuotų teismo sprendimų matyti, kad teismas, nagrinėdamas turto konfiskavimo taikymo pagrįstumą, atsižvelgia į asmens ankstesnius teisės aktų reikalavimų pažeidimus ir jų sistemingumą, t. y. ar asmuo tokio pobūdžio pažeidimą padarė pirmą kartą, ar sistemingai pažeidinėja teisės aktų reikalavimus, taip pat kaltės formą (tyčia ar neatsargumas), asmens paaiškinimus dėl kaltės (nuoširdžiai prisipažino ar neigė kaltę), konfiskuojamų prekių savybes (civilinės, karinės ar dvejopos paskirties prekės), prekių kiekį ir vertę, asmeniui skiriamos baudos dydžio ir konfiskuojamų prekių vertės santykį.

Violation of International Sanctions in Customs Activities: Latest Lithuanian Court Practice

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Public Law
Erika Pudžmytė
E-mail: erika.pudzmyte@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-11

Summary. *The application of responsibility for violating international sanctions in the Republic of Lithuania has become relevant only in recent years, following the implementation of more sanctions against the Russian Federation and the Republic of Belarus. Therefore, the analysis of court practice is vital and significant for the further application of responsibility for international sanctions violations. Currently, administrative responsibility is most applied in the Republic of Lithuania for international sanctions violations, so there is no court practice regarding criminal responsibility for such violations. Court practice regarding administrative responsibility for international sanctions violations is also not abundant. Still, the existing court practice, which has been forming since 15 April 2023, with significant legal regulatory changes related to administrative responsibility for international sanctions violations, is significant in customs activities when addressing the subject's guilt or property confiscation issues.*

Keywords: *violation of international sanctions, restrictive measures, customs activities, subject's guilt, property confiscation, court practice.*

II

II

PRIVATINĖ TEISĖ

II

2.1. Mediacijos instituto teisinio reguliavimo tobulinimas: nuo profesinės savivaldos teisės mediatoriams suteikimo iki privalomosios mediacijos modelio pokyčių

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Prof. dr. Agnė Tvaronavičienė
El. paštas a.tvaronaviciene@mruni.eu
Lektorė Indrė Kasiulaitė
El. paštas i.korsakoviene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-12

Santrauka. *Atsižvelgdama į 2022 m. atliktame privalomosios mediacijos šeimos ginčuose galiojančio teisinio reguliavimo poveikio ex post vertinime pateiktas ekspertų rekomendacijas, 2024 m. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija inicijavo Mediacijos įstatymo ir susijusių teisės aktų pakeitimus. Jais tobulinamas nuo 2020 m. sausio 1 d. Lietuvoje taikomas privalomosios mediacijos modelis, be kita ko, išplečiant mediatorių, teikiančių valstybės finansuojamos privalomosios mediacijos paslaugas, funkcijas. Lietuvos mediatorių rūmams suteikiamas institucijos, įgyvendinančios mediatorių savivaldą, statusas ir tobulinamas mediacijos proceso teisinis reguliavimas, detalizuojant ir išgryninant tam tikras specifines, iki šiol praktikoje kėlusias neaiškumų nuostatas. Pokyčiais, kurie pristatomi ir vertinami šiame straipsnyje, siekiama mediacijos paslaugų kokybės gerinimo ir mediatoriaus profesijos stiprinimo. Sistemiškai vertinant galimą jų poveikį tolesniam mediacijos instituto vystymuisi Lietuvoje, analizuojami ir iššūkiai, kurie galėtų apsunkinti šių pokyčių tikslo pasiekimą.*

Reikšminiai žodžiai: *mediacija, privalomoji mediacija, mediatorius, savivaldos teisė, profesinė savivalda, Lietuvos mediatorių rūmai*

Įvadas

Mediacija kaip teisinių ginčų sprendimo būdas oficialiai Lietuvoje pradėta taikyti 2005 m., kai Teismų tarybos nutarimu[1] keliuose Lietuvos Respublikos apylinkės teismuose buvo pradėtas vykdyti bandomasis teisminės mediacijos projektas[2]. Metams bėgant jis išsiplėtė iki teisminės mediacijos instituto, kuris šiandien sėkmingai taikomas tiek civiliniame procese, tiek administracinėje teisenoje visuose Lietuvos Respublikos teismuose. 2008 m., įgyvendinant

1 Teismų tarybos 2005 m. gegužės 20 d. nutarimas Nr. 13 P – 348 „Dėl bandomojo teisminės mediacijos projekto“, žiūrėta 2024 m. spalio 8 d., https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2005/05/20050520-348.doc.

2 Plačiau: Natalija Kaminskienė, Agnė Tvaronavičienė ir Irena Žemaitaitytė, „Teisminės mediacijos Lietuvoje raida ir galimos tobulinimo kryptys: teisėjų požiūrio tyrimas“, *Jurisprudencija* 30(1) (2023): 209–237.

Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą dėl tam tikrų mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų[3], priimtas Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas, kuris 2011–2024 m. buvo keistas bent 6 kartus. Per beveik 20 metų mediacijos institutas Lietuvoje išsiplėtė nuo liberalaus, tik įgalinčio veikti, iki gana detalaus ir daugiau imperatyvų turinčio teisinio reglamentavimo, numatančio aiškią mediacijos valdymo sistemą, įtvirtinančio daugelį mediaciją skatinančių procesinių paskatų ir sankcijų bei privalomą mediacijos taikymą šeimos ginčuose, nustatančio kvalifikacinius reikalavimus mediatoriams, jų veiklos vertinimo sistemą ir reguliuojančio daugelį kitų mediacijos paslaugų teikimo aspektų. Atkreiptinas dėmesys, kad palaipsniui įgyvendinami pokyčiai visuomet buvo atliekami pasitelkiant socialinį dialogą ir partnerystę tarp viešąją politiką teisingumo srityje įgyvendinančios Teisingumo ministerijos ir mediatorių bendruomenės, Lietuvos teismų, advokatūros, notariato, Antstolių rūmų ir kitų susijusių institucijų[4]. Be kita ko, paskutiniai mediacijos teisinio reglamentavimo pokyčiai buvo inspiruoti ir aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano 8.3.5 papunktyje numatyto atlikti privalomosios mediacijos šeimos ginčuose teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimo. Įgyvendinant šią nuostatą 2022 m. Teisingumo ministerijos užsakymu Valstybės strateginės analizės centras (STRATA) kartu su pasitelktais mediacijos ekspertais atliko pirmąjį Lietuvoje *ex post* vertinimą pagal naująją Galiojančio teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimo metodiką[5] – ištyrė privalomosios mediacijos šeimos ginčuose galiojančio teisinio reguliavimo poveikį Lietuvos teisinei sistemai. Privalomosios mediacijos šeimos ginčuose teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimo[6] (toliau – *ex post* vertinimas) rekomendacijose, be kita ko, buvo išvardyti ir siūlymai dėl mediacijos paslaugų kokybės gerinimo, kurie ir paskatino įstatymo leidėją 2024 m. priimti teisės aktų pakeitimus, pristatomus šiame straipsnyje.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti mediacijos teisinio reguliavimo naujoves ir jų galimą poveikį tolesniam mediacijos instituto vystymuisi Lietuvoje. Siekiant šio tikslo straipsnyje apžvelgiami naujausi pakeitimai, analizuojamos jų priėmimo priežastys, tikslai, išskiriami galimi iššūkiai ir siūlomi jų įveikimo būdai. Rengiant straipsnį remtasi mokslinės literatūros ir dokumentų analizės, istoriniu lyginamuoju, lyginamuoju, apibendrinimo, sisteminės analizės ir kitais metodais.

---

3 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/52/EB dėl tam tikrų mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų, OL L 136, 2008 5 24, p. 3–8.

4 Kaip šios socialinės partnerystės vaisių galima įvardyti taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) plėtros koncepciją („Dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo“, TAR, žiūrėta 2024 m. spalio 8 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1de59bf05d7211e5beff92bd32ec99a1?jfwid=-fxdp6ur6), kuri nuosekliai įgyvendinama nepaisant politinės valdžios pokyčių, Mediacijos koordinacinės tarybos veiklą ir visų pokyčių detalų bendrą išdiskutavimą ir jų poreikio atsakingą įvertinimą tariantis tarp socialinių partnerių.

5 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. gegužės 5 d. nutarimas Nr. 308 „Dėl Galiojančio teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimo metodikos ir ataskaitos formos patvirtinimo“, TAR, 2021-05-10, Nr. 10296.

6 „Privalomosios mediacijos šeimos ginčuose teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimas“, STRATA, žiūrėta 2024 m. spalio 7 d., https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/ex%20post%20vertinimas/Privalomosios%2Bmediacijos%2Bs%CC%8Ceimos%2Bginc%CC%8Cuose%2Bteisinio%2Breguliavimo%2Bpoveikio%2Bex%2Bpost%2Bvertinimo%2Bataskaita%20(1).docx.

2.1.1. Teisinio reguliavimo pokyčiai, susiję su mediatorių profesine savivalda

2.1.1.1. Profesinės savivaldos samprata ir mediatorių veiklos reguliavimo ypatumai

Profesinėms organizacijoms suteikti reguliavimo įgaliojimai reiškia valstybės suteiktą teisę joms pačioms nustatyti reikalavimus, taikomus asmenims norint pradėti verstis praktika, rūpintis teikiamų paslaugų kokybe ir daryti įtaką praktikuojančių specialistų elgesiui užtikrinant, kad jis atitiktų profesinės etikos normas ir veiklos standartus[7]. Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad esminiai savarankiškai besireguliuojančių profesijų bruožai yra trys: 1) unikalus žinių ir įgūdžių derinys, būdingas konkrečiai profesijai, 2) įsipareigojimas veikti viešojo intereso labui, o ne siekiant asmeninės naudos ir 3) nepriklausomybė nuo išorės subjektų įtakos profesijos reikalams. Taigi, natūralu, kad perimdama dalį valstybės funkcijų profesinė bendruomenė įsipareigoja užtikrinti ir kontroliuoti, kad jos atstovų veikla neprieštarautų viešajam interesui, ir apsaugoti visuomenę nuo nekokybiškų paslaugų teikimo[8].

Analizuojant profesinės savivaldos ypatumus dažniausiai nagrinėjama teisininkų ar medicinos srities profesijų atstovų[9] savivalda, o mediatoriaus profesijai idėja apie profesijos savivaldą yra novatoriška. Mokslinėje literatūroje iki šiol tebevyksta diskusija, ar mediatoriaus veikla apskritai yra profesija ir ar ji gali ir turėtų būti reguliuojama[10]. Vis dėlto Europoje pastebima tendencija vis detaliau reglamentuoti mediatorių veiklą ir vis dažniau keliamas klausimas ne ar reikia ir kodėl reikia reguliuoti mediatorių veiklą, o kokią šių profesionalų reguliavimo formą pasirinkti[11].

Mediatoriaus veiklai reguliuoti valstybės renkasi skirtingas formas – nuo rėmimosi laisvos rinkos principu iki detalaus mediacijos institucionalizavimo. Kaip pažymėjo N. Alexander, civilinės teisės jurisdikcijos valstybėse, pavyzdžiui, Austrijoje ir Slovakijoje, mediatorių veiklos reguliavimas grįstas pozityvistine reguliavimo samprata, kurios statiškumas lemia ribotas įstatymo leidėjo ir visos profesijos galimybes prisitaikyti prie besikeičiančių mediacijos ir mediatoriaus profesijos realijų. Bendrosios teisės jurisdikcijose mediacijos reguliavimas įprastai paliekamas rinkos savireguliacijai ar teismams, o tai suteikia galimybes lanksčiau ir greičiau derintis prie nuolat besikeičiančio, gyvybingo mediacijos proceso ir rinkos dalyvių lūkesčių[12]. Svarbų vaidmenį vals-

7 Tracey L. Adams, „Self-regulating professions: past, present, future", *Journal of Professions and Organization* 4 (1), (March 2017): 84.

8 Robert Schultze, „What Does It Mean to Be a Self-Governing Regulated Profession?", *Journal of property tax assessment & administration* 4 (3) (2007-07): 41.

9 Tracey L. Adams, *supra note*, 7: 79–82.

10 Andrew Boon, Richard Earle ir Avis Whyte, „Regulating Mediators?", *Legal ethics (Oxford, England)* 10 (1) (2007): 32–33; Alyson Carrel ir Adrian Lin, „Regulating Mediator Practice: Highlights from Europe and the United States", *Dispute resolution magazine* 24 (1) (2017): 21; Ursula Sabine Caser ir Ramos Nuno, „The Institutionalization of Mediation: Reflections from an Expert Panel", *Oñati socio-legal series* 9 (4) (2019): 519–522.

11 Felix Steffek, „Mediation in the European Union: An Introduction", žiūrėta 2024 m. spalio 8 d., https://bit.ly/4dw4lEl.

12 Nadja Marie Alexander, „Through the Looking Glass: Exploring the Regulatory-Ethical Ecosystem for Mediation", *Singapore Management University School of Law Research Paper* No. 26/2020 (2020): 8.

tybių įstatymų leidėjams apsisprendžiant dėl mediatorių veiklos reguliavimo atlieka ir jų teikiamų paslaugų mastas. Pastebima, kad tose valstybėse, kur mediacija pradedama taikyti privalomai tam tikrose ginčų kategorijose, paprastai yra nustatomi aiškūs reikalavimai mediatorių kvalifikacijai, priimamas sąrašo modelis, didesnis dėmesys skiriamas mediatorių veiklos reguliavimui. Tai iliustruoja ir Lietuvos pavyzdys. Mediatoriaus veikla Lietuvoje institucionalizuota 2017 m.[13], kai nuo rinkos dėsniais grįsto liberalaus mediatorių veiklos modelio buvo pereita prie mediatorių kvalifikacijos reikalavimų nustatymo, žinių ir gebėjimų tikrinimo, įrašymo į sąrašą. 2024 m. žengtas dar vienas svarbus žingsnis – Lietuva tapo bene pirmąja Europoje valstybe, pasiryžusia suteikti savivaldos teisę mediatorių profesijai.

2.1.1.2. Profesinė mediatorių savivalda Lietuvoje nuo 2025 m. sausio 1 d.

Mediatoriaus veikla kaip profesinė veikla pirmą kartą Lietuvos teisės aktuose įvardyta 2017 m. priimtos naujosios Mediacijos įstatymo redakcijos 2 straipsnio 3 dalyje[14]. 2023 m. Lietuvos mediatorių rūmų (toliau – LMR) pastangomis mediatoriaus profesija buvo įtraukta į profesijų klasifikatorių[15]. Per *ex post* vertinimą apklausus į Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašą įrašytus mediatorius, paaiškėjo, kad daugiau nei 86 proc. apklaustųjų mediacijai skiria tik iki 30 proc. savo darbo laiko. Tik 1,5 proc. mediatorių nurodė, kad medijuoja nuo 90 iki 100 proc. savo darbo laiko. Atitinkamai daugiau nei 91 proc. mediatorių nurodė, kad jų pajamos už mediacijos paslaugų teikimą sudaro tik iki 30 proc. bendrai už profesinę veiklą gaunamų pajamų. Tik 2 proc. mediatorių nurodė, kad jų pajamos už mediaciją sudaro nuo 90 iki 100 proc. visų už profesinę veiklą gaunamų pajamų[16]. Iš to galima daryti išvadą, kad mediacijos paslaugų teikimas Lietuvoje yra daugiausiai papildoma profesinė veikla ir tik maža dalis mediatorių pragyvena išskirtinai iš šios veiklos, todėl mediatoriaus profesijos stiprinimas Lietuvoje išlieka svarbiu veiksniu, siekiant populiarinti taikų ginčų sprendimą visuomenėje.

Mediacijos entuziastai 2017 m. įkūrė pelno nesiekiančią organizaciją LMR, kurios tikslas – „vienyti ir koordinuoti LMR narių veiklą, atstovauti LMR narių interesams ir juos ginti, formuoti vieningą mediacijos taikymo praktiką ir jos plėtojimo politiką ar tenkinti kitus viešuosius interesus“[17]. 2024 m. ši asociacija turėjo daugiau kaip 130 narių. Įgyvendindama viziją tapti visus

13 Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo Nr. X-1702 pakeitimo įstatymas, TAR, 2017-07-12, Nr. 12053.

14 *Ibid.*

15 Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministro 2023 m. lapkričio 30 d. įsakymas Nr. 4-672 „Dėl Lietuvos profesijų klasifikatoriaus patvirtinimo“, TAR, 2023-11-30, Nr. 23073.

16 Privalomosios mediacijos šeimos ginčuose teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimo ataskaitos 1 priedas, STRATA, žiūrėta 2024 m. spalio 7 d., https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/ex%20post%20vertinimas/Privalomosios%2Bmediacijos%2Bs%CC%8Ceimos%2Bginc%CC%8Cuose%2Bteisinio%2Breguliavimo%2Bpoveikio%2Bex%2Bpost%2Bvertinimo%2Bataskaitos%2B1%2Bpriedo%2Bpriedai.docx.

17 Lietuvos mediatorių rūmų įstatai, LMR, žiūrėta 2024 m. spalio 8 d., https://www.lmr.lt/wp-content/uploads/2017/07/Lietuvos-mediatoriu-rumu-istatai-2022m..pdf.

Lietuvos mediatorius vienijančia bendruomene[18], LMR aktyviai veikė mediacijos viešinimo, skatinimo, mediatorių interesų atstovavimo srityje, kaip vienintelė Lietuvoje mediatorius vienijanti organizacija. Taip pat ji nuolat palaikė socialinį dialogą su Teisingumo ministerija ir kitais mediacijos valdymo subjektais, dalyvavo teisėkūros procese, delegavo narius į Mediacijos koordinacinę tarybą, Mediatorių kvalifikacinio egzamino ir Mediatorių veiklos vertinimo komisijas.

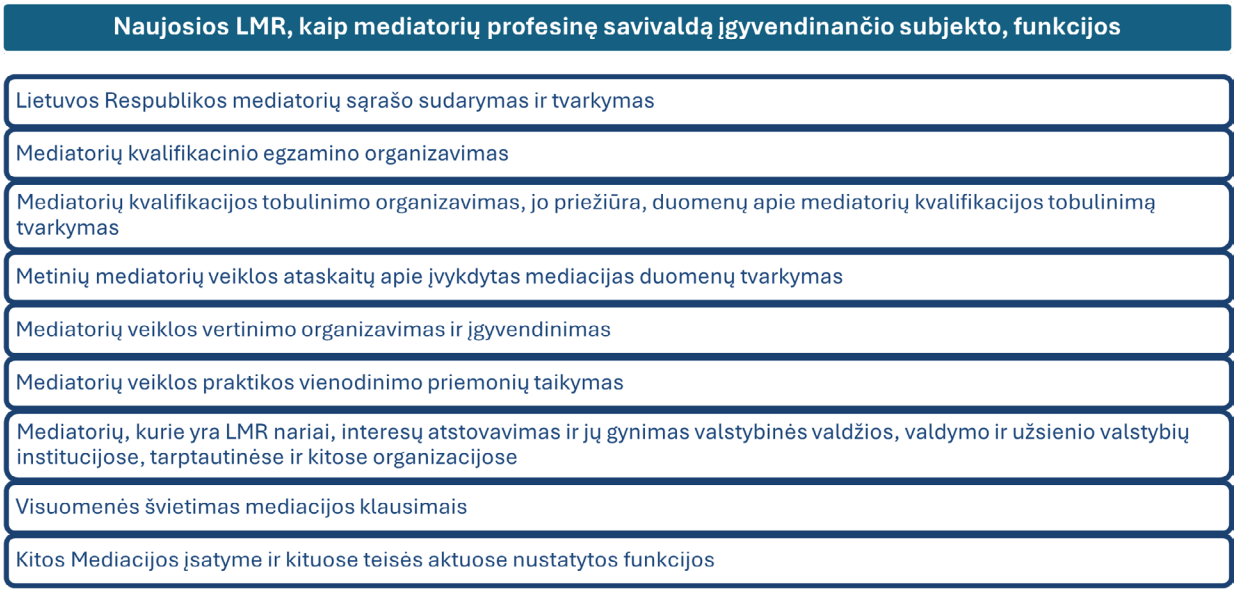
Vadovaujantis Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 29 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 31 straipsniu įstatymu (toliau – pakeitimo įstatymas) priimtos su LMR suderintos nuostatos, pagal kurias ši asociacija tampa vienu iš mediacijos valdymo subjektų, jai perduodamos tam tikros iki šiol Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos (toliau – VGTPT) vykdytos funkcijos ir įpareigojimas įgyvendinti Lietuvos mediatorių savivaldą (žr. 1 pav.). Tokie pokyčiai nulemti siekio „efektyviau spręsti su mediatorių veikla susijusius klausimus, stiprinti visų mediatorių veiklos koordinavimą ir rūpintis kitais profesinei savivaldai svarbiais klausimais“[19].

Įsigaliojus pakeitimams nuo 2025 m. sausio 1 d. LMR vykdys jiems Mediacijos įstatymu suteiktas tam tikras viešojo administravimo funkcijas. Pasak pakeitimo įstatymo projekto rengėjų, „[k]artu bus išlaikytas viešojo administravimo sistemos nuoseklumas, aiškus ir optimalus funkcijų tarp Tarnybos ir LMR paskirstymas, kadangi ir kitų profesijų (advokatų, antstolių, notarų ir kt.) atveju profesinės savivaldos organizacijoms įstatymais yra suteikti įgaliojimai organizuoti, spręsti, koordinuoti svarbiausius su konkrečios profesijos plėtra ir puoselėjimu susijusius klausimus“[20]. Vertinant sistemiškai, pasikeitus LMR statusui ir jiems pradėjus įgyvendinti Lietuvos mediatorių savivaldą, vykdyti naujas Mediacijos įstatymu jiems suteiktas funkcijas tai nereikš visiško LMR savarankiškumo. Viena vertus, siekiant užtikrinti skaidrumą, svarbiausius teisės aktus ir toliau tvirtins teisingumo ministras. Kita vertus, visiems šiems aktams bus būtinas LMR pritarimas. Taigi, ir toliau neišvengiamai bus svarbi glaudi šių dviejų subjektų partnerystė ir bendradarbiavimas.

18 Informacija iš Lietuvos mediatorių rūmų svetainės www.lmr.lt, žiūrėta 2024 m. spalio 7 d., https://www.lmr.lt/lmr-misija-ir-vizija/.

19 Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 21, 22, 23, 26, 28, 29 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 31 straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas, TAR, žiūrėta 2024 m. spalio 7 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/64d0aee0c1c511ee9269b566387cfecb?jfwid=-zee0uw32c.

20 *Ibid.*

1 pav. Naujosios LMR, kaip mediatorių profesinę savivaldą įgyvendinančio subjekto, funkcijos. Parengta autorių.

Mediatorių savivaldos įgyvendinimo svarbiausia prielaida yra įtvirtinta pakeitimo įstatymo 2 straipsnyje, papildančiame Mediacijos įstatymą 3^1 straipsniu, kurio 4 dalyje nurodyta, kad „[k]iekvienas mediatorius, įrašytas į Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašą, išskyrus mediatorius, kurie yra teisėjai, yra Lietuvos mediatorių rūmų narys“[21]. Privaloma narystė LMR įgalins šią organizaciją efektyviai spręsti kylančius profesinius iššūkius, nustatyti vienodus visiems Lietuvos mediatoriams privalomai taikomus praktikos standartus.

Savivalda yra susijusi ne tik su platesnėmis teisėmis ir geresnėmis galimybėmis jas įgyvendinti, bet ir su atsakomybe bei pareigomis, kurias vykdyti dažnai sudėtinga. Mediatorių savivaldos teisė yra reikšmingas pasiekimas, tačiau kartu kelia ir naujų iššūkių mediatorių bendruomenei, visų pirma susijusių su asociacijos finansavimu. Valstybės biudžeto asignavimų mediatorių savivaldai nėra numatyta, tad tikėtina, kad, kaip ir kitos savivaldos Lietuvoje (pavyzdžiui, Lietuvos advokatūra, Notarų rūmai, Antstolių rūmai ir kt.), mediatorių savivalda bus išlaikoma iš narių įnašų ir lėšų, gaunamų iš tam tikrų papildomų veiklų ar teikiamų paslaugų, kaip numatyta LMR įstatuose. Natūralu, kad privaloma narystė LMR lems ir poreikį mokėti nario mokestį, taigi mažiau praktikuojantys mediatoriai turės apsispręsti, ar tęsti mediatoriaus veiklą. Tai natūraliai veda prie dar vieno iššūkio – grėsmės, kad dėl prievolės mokėti nario mokestį sumažės mediatorių skaičius. Šiuo metu Lietuvos Respublikos mediatorių sąraše yra virš 700 asmenų, kurių didelė dalis, tikėtina, mediatoriaus veiklos nevykdo. Privaloma narystė LMR ir nario mokestis, tikėtina, taps būdu išgryninti veikiančių mediatorių korpusą ir užtikrinti, kad sąraše esantys asmenys būtų realiai praktikuojantys. Vis dėlto kartu kyla klausimas, ar sumažėjus mediatorių skaičiui bus užtikrintas mediacijos paslaugų paklausos ir pasiūlos balansas. Pasitikint rinkos dėsningumu, šį

21 Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 29 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 31 straipsniu įstatymas, TAR, 2024-06-20, Nr. 11245.

iššūkį galima vertinti pozityviai – didesnė paslaugų paklausa skatins aukštos kompetencijos mediatorius daugiau laiko skirti šiai veiklai ir paversti ją pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu.

Analizuojant pokyčių nulemtus iššūkius, akivaizdu, kad socialinė partnerystė tarp LMR ir kitų mediacijos valdymo subjektų (ypač Teisingumo ministerijos) išliks kritiškai svarbi. Kitų mediacijos valdymo subjektų galioje lieka teisė nustatyti daugelį LMR veiklai aktualių nuostatų. Nors pastarąjį dešimtmetį valdančiosios daugumos buvo palankiai nusiteikusios taikaus ginčų sprendimo skatinimo atžvilgiu, nėra garantijų, kad toks pozityvus požiūris vyraus ir ateityje. Valdančiųjų politinių jėgų prioritetai ir tikslai, susiję su teisinės sistemos tobulinimu, gali būti mažiau palankūs mediacijos plėtrai, nei buvo iki šiol, o tai gali apsunkinti sklandų darbą.

Svarbu paminėti ir tai, kad profesine savivalda siekiama vienodinti ir narių veiklos praktiką, jai taikyti tam tikrus unifikuotus standartus, nuolat ieškoti priemonių gerinti teikiamų paslaugų kokybę. Mediacija – lankstus, prie ginčo šalių poreikių prisitaikantis procesas, kurį vykdo įvairūs specialistai, turintys skirtingą išsilavinimą, įvaldę skirtingus mediacijos stilius, mokęsi skirtingose mediacijos mokyklose Lietuvoje ir užsienyje. Skirtingi požiūriai į procesą gali kelti iššūkių siekiant kurti bendrus veiklos standartus ir vertinant mediatorių veiklą pagal ginčo šalių skundus, skaldyti bendruomenę ir sukelti pasipriešinimą pokyčiams. Taigi pokyčių valdymas iš LMR vadovybės pareikalaus specifinių žinių ir įgūdžių palaikyti ne tik socialinį, bet ir bendruomeninį dialogą.

Būtina atkreipti dėmesį, kad mediatoriaus profesija Lietuvoje (kaip ir visoje Rytų bei Centrinėje Europoje) yra palyginti nauja ir vis dar besivystanti. Savivaldos įgijimas, be visų paminėtų funkcijų, reiškia ir prisiimamą atsakomybę kurti mediatoriaus įvaizdį visuomenėje, puoselėti pasitikėjimu grįstą ryšį tarp visuomenės narių ir mediatorių. Ši pareiga neatsiejama nuo būtinybės ir toliau šviesti visuomenę mediacijos klausimais, o tam reikia savarankiškai užsitikrinti ne tik žmogiškuosius, bet ir finansinius išteklius, nesikliauti valstybės parama, o bandyti pritraukti nacionalinį ir tarptautinį projektinį finansavimą, bendradarbiaujant su aukštojo mokslo ir verslo sektoriais.

2.1.2. Privalomosios mediacijos teisinio reguliavimo pokyčiai

Privalomoji mediacija šeimos ginčuose Lietuvoje buvo numatyta naujojoje 2017 m. Mediacijos įstatymo redakcijoje[22]. Ją reglamentuojančios nuostatos įsigaliojo nuo 2020 m. sausio 1 d. Originalus, tik Lietuvai būdingas modelis pasižymi tuo, kad vietoje įprasto, klasikiniu vadinamo privalomojo pirmojo ginčo šalių informacinio susitikimo su mediatoriumi mūsų valstybėje ginčo šaliai, kuri ketina kreiptis į teismą, yra privaloma inicijuoti mediacijos procesą, kita ginčo šalis gali pasirinkti, ar jame dalyvauti, ar ne, o prasidėjus mediacijos procesui abi ginčo šalys yra laisvos iš

22 Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo Nr. X-1702 pakeitimo įstatymas, *supra note*, 13.

jo bet kada pasitraukti[23]. Kitas Lietuvos privalomosios mediacijos modelio ypatumas – valstybė finansuoja tam tikrą mediacijos valandų skaičių visiems Lietuvos gyventojams nepaisant jų pajamų.

Remiantis VGTPT ataskaita[24] ir *ex post* vertinimo[25] rezultatais, teigtina, kad Lietuvoje privalomoji mediacija yra taikoma efektyviai ir didesnė pusė ginčų, kurie buvo spręsti šiuo būdu, išsisprendė taikiai. Kaip matyti iš 2 lentelėje pateiktų duomenų, 2020–2023 m. privalomojoje mediacijoje pasiektų susitarimų skaičius svyruoja nuo 52,70 iki 56,44 proc. nuo visų baigtų privalomųjų mediacijų, finansuojamų valstybės ir administruotų VGTPT. Vis dėlto, nepaisant didelio taikių susitarimų skaičiaus, Lietuvoje taikomas modelis neišnaudojo viso potencialo, nes daugiau nei pusė nesutarimų nepasiekė mediatorių, antrajai ginčo šaliai atsisakius arba nustatytu terminu neatsakius į kvietimą dalyvauti privalomojoje mediacijoje. 2 lentelės duomenys apie inicijuotus ir realiai įvykusius privalomosios mediacijos procesus rodo, kad 2020–2023 m. atvejai, kai antrosios ginčų šalys nesutiko dalyvauti pirmųjų ginčo šalių inicijuotuose privalomosiose mediacijose arba nustatytu terminu neatsakė į tokius kvietimus, sudarė nuo 50,70 iki 52,47 proc. nuo visų gautų prašymų dėl privalomosios mediacijos vykdymo skaičiaus.

Duomenys apie mediaciją	**2020 m.**	**2021 m.**	**2022 m.**	**2023 m.**
Gauta prašymų dėl privalomosios mediacijos vykdymo	6789	6369	7345	8469
Priimta sprendimų dėl mediatoriaus paskyrimo (skaičiais)	2751	2838	3183	3859
Priimta sprendimų dėl mediatoriaus paskyrimo (procentais nuo viso gautų prašymų skaičiaus)	40,52 %	44,56 %	43,34 %	45,57 %
Priimta pažymų dėl privalomosios mediacijos pabaigos (kai nesutiko ar neatsakė per terminą) (skaičiais)	3442	3217	3776	4444
Priimta pažymų dėl privalomosios mediacijos pabaigos (kai nesutiko ar neatsakė per terminą) (procentais nuo viso gautų prašymų skaičiaus)	**50,70 %**	**50,51 %**	**51,41 %**	**52,47 %**
Baigtos mediacijos pagal VGTPT paskyrimus	1983	2900	3035	3636
Privalomojoje mediacijoje taikiai pasibaigę ginčai (skaičiais)	1045	1587	1713	1972
Privalomojoje mediacijoje taikiai pasibaigę ginčai (procentais nuo visų pasibaigusių mediacijų pagal VGTPT paskyrimus skaičiaus)	**52,70 %**	**54,72 %**	**56,44 %**	**54,24 %**

2 lentelė. Privalomosios mediacijos vykdymas 2020–2023 m. Parengta autorių pagal VGTPT 2023 m. metinės ataskaitos duomenis.

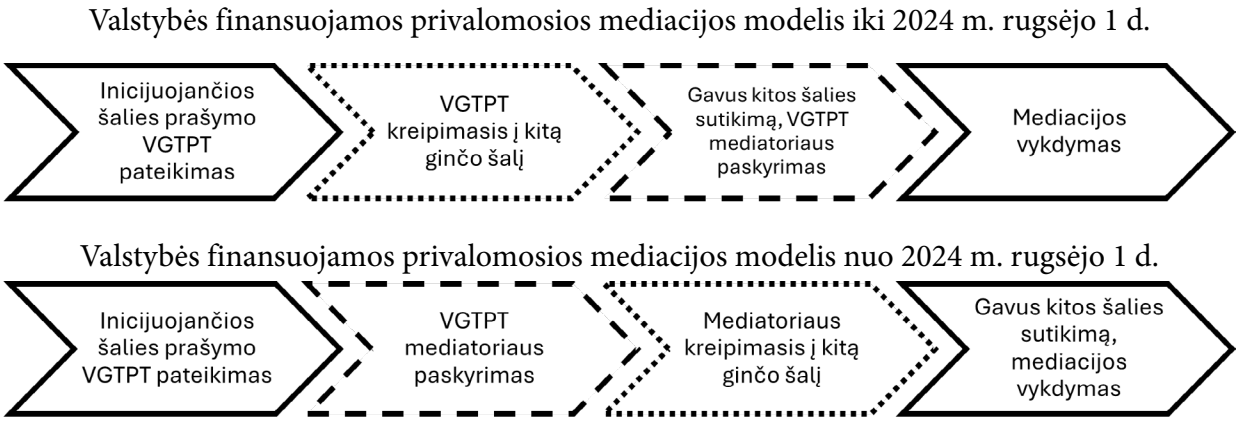
23 Plačiau apie Lietuvoje taikomą privalomosios mediacijos modelį: Agnė Tvaronavičienė ir Odeta Intė, *Mandatory Mediation in Family Disputes in Lithuania: Model and First Year Application Experience*, 53–69 (Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2021), 53–69; Agnė Tvaronavičienė ir Natalija Kaminskienė, „Privalomoji mediacija šeimos ginčuose“, iš *Lietuvos teisė 2019: esminiai pokyčiai* (2019), 52–58.

24 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos 2023 metų veiklos ataskaita, VGTPT, žiūrėta 2024 m. spalio 7 d., https://vgtpt.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/3/Bic8USHqMYs.pdf.

25 „Privalomosios mediacijos šeimos ginčuose teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimas“, *supra note*, 6.

Dėmesys į šią problemą taip pat buvo atkreiptas *ex post* vertinime, 9 rekomendacijoje įvardijant poreikį „<...> tobulinti esamą teisinį reguliavimą ir užtikrinti, kad pranešimai dėl privalomosios mediacijos inicijavimo tikrai pasiektų adresatus, būtų mažiau formalūs ir suteikiantys daugiau informacijos apie galimą proceso naudą“[26].

Teisingumo ministerija, įgyvendindama rekomendacijas, inicijavo teisinio reguliavimo pakeitimus, kuriais buvo pakeistas valstybės finansuojamos privalomosios mediacijos modelis suteikiant mediatoriams daugiau su privalomosios mediacijos proceso administravimu susijusių funkcijų. Vadovaujantis pakeitimo įstatymo 14 straipsniu buvo pakeista Mediacijos įstatymo 2 straipsnio 4 dalis, numatant, kad VGTPT, gavusi ginčo šalies prašymą dėl privalomosios mediacijos, „ne vėliau kaip per tris darbo dienas nuo jo gavimo dienos šio įstatymo 14 straipsnyje nustatyta tvarka skiria mediatorių iš Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašo“[27]. Šis pokytis reiškia, kad atsisakoma VGTPT funkcijos kreiptis į kitą ginčo šalį su prašymu atsakyti, sutinkama ar nesutinkama dalyvauti privalomojoje mediacijoje, šią pareigą nustatant VGTPT paskirtam mediatoriui.

3 pav. Valstybės finansuojamos privalomosios mediacijos modelio pokyčiai. Parengta autorių.

Toks pokytis priimtas tikintis, kad ginčo šalys efektyviau įsitrauks į procesą, jeigu jas į jį kviestų pats mediatorius. Pasak Teisingumo ministerijos, „[m]ediatorius, norėdamas atkurti tarp ginčo šalių socialinę taiką ir suteikti kokybiškas mediacijos paslaugas, suteiktų aiškesnę informaciją apie mediaciją, geriau atskleistų mediacijos proceso naudą, šio proceso privalumus“[28].

Šį esminį privalomosios mediacijos modelio pokytį vertinant sistemiškai, teigtina, kad tai buvo logiškas žingsnis link valstybės ir pačių ginčo šalių lėšomis finansuojamų privalomosios mediacijos modelių vienodinimo. Mediacijos procese sėkmei didelę reikšmę turi tai, ar mediatoriui ir ginčo šalims pavyksta užmegzti tarpusavio pasitikėjimu ir pagarba grįstą ryšį. Formalus kvietimas dalyvauti privalomojoje mediacijoje paskatina ginčo šalies pasipriešinimą, gynybiškumą,

26 „Privalomosios mediacijos šeimos ginčuose teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimas“, *supra note*, 6.

27 Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 29 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 31 straipsniu įstatymas, *supra note*, 21.

28 Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 21, 22, 23, 26, 28, 29 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 31 straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas, *supra note*, 19.

nepasitikėjimą procesu ir pokyčių baimę, ypač esant emociškai sudėtingai šeimos ginčo situacijai. Priešingai, neformalus, žmogiškas pokalbis su mediatoriumi, jo pateikti tikslūs paaiškinimai apie mediacijos proceso tikslą ir galimą naudą gali iš esmės keisti ginčo šalių nusiteikimą ir požiūrį į šį procesą. Vis dėlto tai, ar šis pokytis pasiteisins praktikoje, didele dalimi priklausys nuo mediatorių profesionalumo ir gebėjimo užmegzti ryšį, per trumpą laiką įgyti ginčo šalių pasitikėjimą.

Pakeitimo įstatyme taip pat numatyta kitų pokyčių, susijusių su privalomosios mediacijos vykdymu. Nuo 2024 m. rugsėjo 1 d. atsisakyta iš valstybės biudžeto lėšų finansuojamų mediacijos paslaugų apmokėjimo reguliavimo įstatymo lygiu. Pasak pakeitimo įstatymo projekto rengėjų (Teisingumo ministerijos), nėra būtinybės įstatymo lygiu reglamentuoti mediacijai skiriamą valandų skaičių[29]. Manoma, kad tai galėtų būti nustatoma Vyriausybės nutarimu – jis, ateityje reaguojant į poreikį, gali būti keičiamas paprasčiau. Šį pokytį nuosekliai papildė ir svarbus pakeitimas, priimtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. rugpjūčio 21 d. nutarimu Nr. 705 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. balandžio 13 d. nutarimo Nr. 364 „Dėl už antrinės valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą ir mediaciją mokamo užmokesčio dydžių nustatymo ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“[30] (toliau – Vyriausybės nutarimas), kuriame nustatyta, kad už privalomąją mediaciją valstybė moka mediatoriui už 8 valandas. Iki 2024 m. rugsėjo 1 d. mediatoriams už privalomosios mediacijos vykdymą buvo apmokama iki 6 val. Šį teisinio reguliavimo pokytį taip pat nulėmė poreikis įgyvendinti *ex post* vertinimo rekomendacijas, kurių 7 dalyje nurodyta būtinybė įvertinti galimybes didinti valstybės finansuojamų mediacijos valandų skaičių, nes esamas nėra pakankamas[31].

Valstybės finansavimo privalomajai mediacijai didinimas vertintinas teigiamai, tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad šių pakeitimų iniciatoriai (Teisingumo ministerija) taip pat siekė atsisakyti mediacijai vykdyti numatytų valandų paskirstymo taisyklių. Pakeitimo įstatymo aiškinamajame rašte nurodyta, kad „<...> planuojama iš viso nustatyti 8 iš valstybės biudžeto lėšų apmokamas valandas, skirtas privalomajai mediacijai vykdyti, jų nedetalizuojant ir valandų paskirstymą paliekant mediatoriaus diskrecijai“. Šis siekis liko neįgyvendintas, nes Vyriausybės nutarime vis dėlto buvo įtvirtintos griežtos valstybės finansuojamų valandų paskirstymo taisyklės. 8 val. mediatoriaus nuožiūra gali būti paskirstytos atskiroms su privalomosios mediacijos procesu susijusioms veikloms laikantis tam tikrų ribojimų: iki 1 val. gali būti skiriama pranešimui kitai ginčo šaliai siųsti ir kitiems su tuo susijusiems veiksmams atlikti, pasirengti privalomajai mediacijai ir privalomosios mediacijos rezultatams įforminti. Pokytį vertinant sistemiškai, mediatoriaus nuožiūrai liko tik galimybė nepanaudotą proceso inicijavimui (iki 1 val.) ar pasirengimui skirtą laiką (iki 1 val.) išnaudoti mediacijos procesui vykdyti, t. y. kontaktiniam bendravimui su ginčo

29 Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 21, 22, 23, 26, 28, 29 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 31 straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas, *supra note*, 19.

30 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. balandžio 13 d. nutarimo Nr. 364 „Dėl už antrinės valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą ir mediaciją mokamo užmokesčio dydžių nustatymo ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2024-08-27, Nr. 14889.

31 „Privalomosios mediacijos šeimos ginčuose teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimas“, *supra note*, 6.

šalimis. Įvertinus tai, kad mediatoriams paskirta ir naujų funkcijų (kvietimo antrajai ginčo šaliai pateikimas, kuris gali trukti iki 1 val.), valandų skaičiaus padidinimas nėra ženklus, tačiau išlieka naudingas ginčo šalims, siekiančioms susitarti.

Pakeitimo įstatymu taip pat pakeistos Mediacijos įstatymo 21 straipsnio 4 ir 5 dalys, numatant, kad tais atvejais, kai antroji ginčo šalis, kuriai turi būti siunčiamas pranešimas apie mediaciją, gyvena ne Lietuvoje, taikomas ne 14 dienų, o 30 dienų terminas atsakyti dėl sutikimo ar nesutikimo dalyvauti privalomojoje mediacijoje. Iki šiol visais atvejais buvo taikomas 14 dienų terminas. Pakeitimas numatytas reaguojant į VGTPT informaciją, kad taikant 14 dienų terminą kyla iššūkių, jei kita ginčo šalis gyvena užsienio valstybėje ir siūlymas dalyvauti mediacijos procese siunčiamas paštu. „Tokiais atvejais siūlymas neretais atvejais adresatą pasiekia praėjus 14 dienų terminui ir sutikimas dalyvauti mediacijoje gaunamas praėjus terminui bei Tarnybai išdavus pažymą dėl privalomosios mediacijos pabaigos“[32]. Sutiktina, kad taikant 14 dienų terminą užsienyje gyvenanti ginčo šalis gali pranešimą gauti pavėluotai. Visgi nuo 2024 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojusiose Mediacijos įstatymo 21 straipsnio 4 ir 5 dalių redakcijose nenumatytas skirtingo termino taikymas priklausomai nuo to, kokiu būdu – paštu ar elektroniniu paštu, bendraujama su ginčo šalimi. Teigtina, kad bendraujant el. paštu taikyti 30 dienų terminą nėra tikslinga, tačiau pagal naująjį teisinį reguliavimą tai daryti vienareikšmiškai įpareigojama visais atvejais, jei ginčo šalis gyvena ne Lietuvoje.

Nuo 2020 m. sausio 1 d. Lietuvoje privalomoji mediacija buvo taikoma visiems šeimos ginčams, kurie Civilinio proceso kodekse nustatyta tvarka sprendžiami ginčo teisena. 2021 m. balandžio 22 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 20 ir 21 straipsnių pakeitimo įstatymas[33], kuriuo buvo nustatyta išimtis. Nuo šio įstatymo įsigaliojimo 2021 m. balandžio 29 d. mediacija kaip privaloma ikiteisminė ginčo sprendimo tvarka nebėra taikoma, „<...> kai kreiptis į teismą dėl ginčo sprendimo siekia smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo, o kita ginčo šalis yra galimas smurtautojas ir yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, susijęs su smurtu artimoje aplinkoje, arba teisme nagrinėjama byla, susijusi su smurtu artimoje aplinkoje, arba yra priimtas apkaltinamasis teismo nuosprendis dėl smurto artimoje aplinkoje, arba yra pateikta įstatymų nustatyta tvarka įgalioto teikti specializuotą kompleksinę pagalbą subjekto pažyma apie specializuotos kompleksinės pagalbos teikimą asmeniui dėl galimai patirto smurto artimoje aplinkoje“[34]. Pakeitimo įstatymu ši išimtis išplečiama Mediacijos įstatymo 20 straipsnio 1 dalies 1 punkte prie išimties dėl smurto artimoje aplinkoje taikymą lemiančių aplinkybių pridedant aplinkybę, kai galimam smurtautojui yra skirtas apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderis, numatant jos įsigaliojimą nuo 2025 m. sausio 1 d.

---

32 Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 21, 22, 23, 26, 28, 29 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 31 straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas, *supra note*, 19.

33 Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo Nr. X-1702 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 29 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 31 straipsniu įstatymas, *supra note*, 21.

34 *Ibid.*

2.1.3. Kiti mediacijos teisinio reglamentavimo pokyčiai

Pakeitimo įstatymu padaryta ir keletas kitų mediacijos plėtrai ir praktikai reikšmingų pokyčių.

Vienas svarbiausių – mediatorių metinių ataskaitų reikalavimo nustatymas. Pokyčiu siekiama statistiniais tikslais, nepažeidžiant mediacijos konfidencialumo, rinkti duomenis apie per metus įvykdytų mediacijų rūšį ir skaičių. Ataskaitų rinkimo poreikis kilo ne siekiant kontroliuoti mediatorių veiklą, o iš objektyvaus duomenų apie realų mediacijos paslaugų teikimo mastą trūkumo. Neturint duomenų apie tai, kiek šalyje per metus vyksta mediacijos procesų (kol kas žinomi tik valstybės finansuojamų privalomųjų mediacijų, neteisminių mediacijų Lietuvos administracinių ginčų komisijoje ir teisminių mediacijų civilinėse ir administracinėse bylose skaičiai), sunku įvertinti realų šio ginčų sprendimo pobūdžio poveikį teisinei sistemai, valstybės ir ginčo šalių sutaupymus, ginčų kategorijas, kuriose žmonės dažniausiai yra linkę tartis, ir daugelį kitų aspektų. Su duomenų trūkumo problema susidūrė ir *ex post* vertinimo ekspertai. Jie ataskaitos 1 rekomendacijoje nurodė, kad būtina ieškoti sprendimų rinkti tokius duomenis iš mediatorių[35]. Pakeitimo įstatymu Mediacijos įstatymo 4 straipsnio 9 dalyje buvo nustatyta pareiga mediatoriams kasmet iki kovo 1 dienos pateikti metinę veiklos ataskaitą apie praėjusiais kalendoriniais metais įvykdytų mediacijų rūšis ir skaičių. Numatoma, kad ataskaitų rinkimo ir apibendrinimo darbus atliks LMR.

Pakeitimo įstatyme dėmesio skiriama ir mediatorių kvalifikacijai. Šioje srityje įtvirtinti du pokyčiai. Pirma, nuo 40 akademinių valandų iki 48 akademinių valandų pailginama mokymų mediacijos tema, kuriuos turi išklausyti asmenys, siekiantys būti mediatoriais, trukmė. Antra, griežtinami reikalavimai dėl tolesnio mediatoriaus kvalifikacijos tobulinimo. Nuo 2025 m. sausio 1 d. mediatoriai kas 3 metus turės pateikti kvalifikacijos tobulinimą įrodančius dokumentus (šiuo metu privalo pateikti kas 5 metus), patvirtinančius ne trumpesnių nei 24 akademinių valandų (šiuo metu – 20 akademinių valandų) mokymų mediacijos tema išklausymą.

Numatyta ir keletas naujovių, susijusių su mediacijos proceso vykdymu. Nors šie pokyčiai nėra radikalūs, jie svarbūs siekiant aiškumo ir vienodo procedūrinių mediacijos proceso taisyklių taikymo. Pirma, greta ir iki pakeitimų priėmimo taikytos mediatoriaus teisės (Mediacijos įstatymo 15 straipsnio 2 dalis) rengti individualų susitikimą su viena iš ginčo šalių nedalyvaujant kitai ginčo šaliai ir jo pareigos apie šį susitikimą, neatskleidžiant jo turinio, pranešti kitai ginčo šaliai įtvirtinta nuostata, kad tokie individualūs susitikimai turi būti inicijuojami su abiem ginčo šalimis. Pažymėtina, kad keičiasi ir tokio individualaus darbo su ginčo šalimis pavadinimas: vietoje „pasitarimo“, naujojoje dalies redakcijoje vartojama sąvoka „susitikimas“. Antra, tikslinamos nuostatos dėl asmeninio dalyvavimo mediacijos procese ir vaiko įtraukimo į jį. Naujojoje Mediacijos įstatymo 15 straipsnio 4 dalies redakcijoje įtvirtinta, kad civilinio ginčo mediacijoje dalyvauja ginčo šalys ir mediatorius. Kartu su ginčo šalimis gali dalyvauti ir jų atstovai. Senojoje

35 „Privalomosios mediacijos šeimos ginčuose teisinio reguliavimo poveikio *ex post* vertinimas“, *supra note*, 6.

redakcijoje nebuvo numatyta, kad atstovai gali procese dalyvauti tik kartu su ginčo šalimis, kas praktikoje neretai būdavo interpretuojama kaip galimybė mediacijos procese dalyvauti ne asmeniškai, o per advokatą. Taip pat tikslinta tos pačios dalies nuostata dėl vaiko įtraukimo į mediaciją. Naujojoje redakcijoje nurodyta, kad tai mediatorius gali daryti tik bendru vaiko tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą sutikimu. Trečia, svarbių pokyčių padaryta ir Mediacijos įstatymo 17 straipsnio 1 dalyje, reglamentuojančioje vieną iš pamatinių mediacijos proceso principų – konfidencialumą. Senojoje redakcijoje pateikta formuluotė buvo pažodžiui perkelta iš Mediacijos direktyvos[36] ir praktikoje kėlė klausimų dėl jos taikymo. Formuluotei trūko konkretumo ir aiškumo dėl viešojo intereso išimties iš mediacijos konfidencialumo taisyklės. Naujojoje redakcijoje viešojo intereso išimtis susiaurinta iki leidimo atskleisti mediacijos metu sužinotą informaciją, kurios neatskleidimas prieštarautų viešajam interesui, kai reikia užtikrinti vaiko interesus arba užkirsti kelią žalos fizinio asmens sveikatai ar gyvybei atsiradimui arba nusikalstamoms veikoms. Taigi, įtvirtinama taisyklė, kad mediatorius atleidžiamas nuo konfidencialumo principo laikymosi tik dėl poreikio apsaugoti vaiko interesus arba siekio užkirsti kelią nusikalstamų veikų padarymui ateityje.

Išvardyti pokyčiai suteikia aiškumo ir konkretumo, mažina įvairių interpretacijų dėl proceso eigos galimybes. Tikėtina, kad ateityje, mediacijos institutui vystantis, tokių pokyčių bus ir daugiau.

Išvados

1. Atlikus naujausių mediacijos teisinio reguliavimo pokyčių analizę, akivaizdu, kad naujieji pokyčiai yra orientuoti į mediatorių profesijos stiprinimą ir gali būti naudingi šio taikaus ginčų sprendimo metodo taikymo Lietuvoje plėtrai.
2. Pristatytų naujovių įgyvendinimas gali kelti daug iššūkių. Nors mediatorių profesinės savivaldos įgyvendinimo pavedimas įstatymų lygmeniu yra svarbus šios profesijos patikimumui stiprinti, naujų funkcijų tinkamas įgyvendinimas ir savarankiškas LMR finansavimas kels mediatorių bendruomenei naujų iššūkių. Privalomoji narystė LMR leis užsitikrinti šios organizacijos svarbą, stabilumą ir prestižą, kita vertus, dėl padidėjusio nario mokesčio gali paskatinti mažiau praktikuojančių mediatorių pasitraukimą iš profesijos. Tai gali lemti mediatorių paslaugų pasiūlos sumažėjimą, savo ruožtu galintį kelti riziką šių paslaugų plačiam prieinamumui visuomenėje.
3. Naujos mediatorių funkcijos, susijusios su valstybės finansuojamos privalomosios mediacijos procesų administravimu, gali padidinti proceso efektyvumą ir šalių įsitraukimą, tačiau tai reikalauja didelės mediatorių kompetencijos, gebėjimo įveikti pasipriešinimą, kantrybės ir atkaklumo. Gerų rezultatų galima tikėtis tik užtikrinus, kad visi mediatoriai būtų tinkamai pasirengę vykdyti jiems priskirtas naujas funkcijas.

36 2008 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/52/EB dėl tam tikrų mediacijos civilinėse ir komercinėse bylose aspektų, *supra note*, 3.

4. Mediatorių metinių ataskaitų reikalavimo nustatymas yra sveikintinas žingsnis siekiant surinkti reikšmingus duomenis apie mediacijos poveikį teisinei sistemai, kita vertus, daug kas priklausys nuo to, kaip efektyviai bus renkami ir valdomi duomenys ir kaip jų analizės rezultatai bus naudojami tolesniam mediacijos instituto vystymui.
5. Visi pristatyti mediacijos teisinio reguliavimo pokyčiai rodo pastangas stiprinti taikų ginčų sprendimo procesą Lietuvoje ir didinti mediatorių profesijos prestižą, tačiau jų įgyvendinimas pareikalaus iš mediatorių bendruomenės didelių pastangų, o jų efektyvumas didele dalimi priklausys ir nuo bendruomenės vieningumo, gebėjimo palaikyti dialogą ir bendradarbiauti su kitais mediacijos valdymo subjektais.

Improving the Legal Regulation of the Institute of Mediation: from Granting Mediators' Professional Self-governance Right to Improving the Model of the Mandatory Mediation

Mykolas Romeris University Law School
Private Law Institute
Prof. Dr. Agnė Tvaronavičienė
E-mail: a.tvaronaviciene@mruni.eu
Lecturer Indrė Kasiulaitė
E-mail: i.korsakoviene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-12

Summary. *The Ministry of Justice of the Republic of Lithuania initiated amendments to the Law on Mediation and other related legal acts in 2024 following the expert recommendations presented in the ex-post evaluation of the impact of the existing legal regulation on mandatory mediation in family disputes, conducted in 2022. The new legal regulation improves the existing model of mandatory mediation applied in Lithuania since 1 January 2020, including additional functions for mediators providing state-funded compulsory mediation services. It also confers on the Lithuanian Chamber of Mediators the status of an institution implementing the self-government of mediators. The amendments also improve the legal regulation of the mediation process by specifying and refining certain specific provisions that have raised uncertainties in practice so far. The changes that are presented and evaluated in this article are aimed at improving the quality of mediation services and strengthening the credibility of the mediator's profession. Systematically assessing their possible impact on the further development of the institute of mediation in Lithuania, the challenges that could complicate the achievement of the goal of these changes are also discussed.*

Keywords**:** *mediation, mandatory mediation, mediator, right of self-government, professional self-government, Lithuanian Chamber of Mediators.*

2.2. Nesąžiningomis pripažintų vartojimo sutarčių sąlygų modifikavimo problemos: atvejo analizė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Prof. dr. Lina Novikovienė
El. paštas linan@mruni.eu
Kazimieras Karpickis
El. paštas kazimieras.karpickis@gmail.com

DOI: 10.13165/LT-24-01-13

Santrauka. *Nesąžiningų sutarties sąlygų institutas ypač svarbus vartotojų teisių apsaugai, nes leidžia atkurti vartotojo nenaudai pažeistą šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą. 1993 m. Tarybos direktyvoje 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais (toliau – Direktyva 93/13 arba Nesąžiningų sąlygų direktyva) nustatyta, kad tokios sąlygos neturi būti privalomos vartotojui, o nacionaliniai teismai turi įvertinti jų sąžiningumą ex officio, net jei šalys tiesiogiai tokio reikalavimo nepateikia.*

Sutarties sąlygos, pripažintos nesąžiningomis, turi būti panaikintos, tačiau tik išimtiniais atvejais jos gali būti keičiamos kitomis teisės normomis, jei dėl sutarties negaliojimo vartotojui kiltų ypač žalingų pasekmių. Nesąžiningų sutarčių sąlygų modifikavimas yra ribotas, griežtai reglamentuotas ir leidžiamas tik tada, kai to reikia dėl vartotojų apsaugos.

Straipsnyje nagrinėjamos nesąžiningomis pripažintų vartojimo sutarčių sąlygų modifikavimo galimybės ir jų teisinės pasekmės, kurios pastaruoju metu buvo teisinių diskusijų objektas. Aptariama 2023–2024 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) ir Lietuvos apeliacinio teismo (toliau – LApT) praktika, suformuota byloje dėl būsto kreditų, išduotų Šveicarijos frankais, kurioje pagrindinės sutarčių sąlygos buvo pripažintos nesąžiningomis.

Straipsnyje taip pat aptariama Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) jurisprudencija, kurioje nustatyta, kad nacionaliniai teismai negali pakeisti nesąžiningų sąlygų kitomis, jei tokie veiksmai keltų grėsmę direktyvos tikslui – atgrasyti verslininkus nuo nesąžiningų sąlygų taikymo, išskyrus išimtinius atvejus, esant šių aplinkybių visetui: jei visa sutartis negali galioti be nesąžiningos sąlygos; jei sutarties negaliojimas sukeltų vartotojui ypač žalingų pasekmių; jei egzistuoja dispozityviosios teisės normos ar šalių bendru sutarimu nustatytos sąlygos, kuriomis būtų galima užpildyti atsiradusią spragą. Modifikavimas remiantis bendraisiais teisingumo, protingumo ar sąžiningumo principais yra nepriimtinas, nes prieštarauja ESTT doktrinai.

Šiame straipsnyje pabrėžiama būtinybė laikytis ESTT jurisprudencijos ir užtikrinti vartotojų teisių apsaugą laikantis teisinės pusiausvyros principų.

Reikšminiai žodžiai: *vartotojų teisių apsauga, nesąžiningos sąlygos, nesąžiningų sąlygų modifikavimas.*

Įvadas

Sąžiningumas yra vienas pamatinių šiuolaikinės teisės principų, ypač svarbų vaidmenį atliekantis vartojimo sutartiniuose santykiuose. Vartotojas, kaip silpnesnioji sutarties šalis, dėl tam tikrų priežasčių turi ribotas galimybes, sudarydamas sutartį, tinkamai įgyvendinti savo interesų apsaugą ir daryti įtaką sutarties sąlygų turiniui. Dažnai vartotojai turi mažiau galimybių derėtis dėl sutarčių sąlygų, ypač kai sutartys verslininko yra parengtos vienašališkai, pagal standartines sąlygas. Tai sudaro nelygiavertę situaciją, kurioje verslininkas per sutarties sąlygas įgyja nepateisinamą pranašumą. Todėl sukurtas specialus įstatyminis reguliavimas, įtvirtinantis nesąžiningų sutarčių sąlygų draudimą ir tokių sąlygų neprivalomumą vartotojui.

Nesąžiningomis pripažintų sutarties sąlygų neprivalomumas vartotojui įtvirtintas Nesąžiningų sąlygų direktyvos 6 straipsnio 1 dalyje. Tai imperatyvi norma, kurios paskirtis – atkurti pažeistą sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą. „6 straipsnio 1 dalies imperatyvumas taip pat reiškia, kad vartotojai iš esmės negali atsisakyti šios apsaugos nei tiesiogiai, nei netiesiogiai, sutartimi ar vienašališku pareiškimu. Ši išlyga taikoma prieš išsprendžiant bet kokius ginčus dėl konkrečių pretenzijų, susijusių su sutarties sąlygų nesąžiningumu“[1].

Nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų neprivalomumu vartotojui užtikrinama vartotojų teisių apsauga ir sąžiningumo principo įgyvendinimas. Užtikrinimas, kad vartotojai būtų apsaugoti nuo nesąžiningų sąlygų, svarbus ir visuomenės interesui, nes skatina sąžiningą konkurenciją ir pasitikėjimą rinkoje.

Pastaruoju metu daug diskusijų sulaukė Lietuvos ir Europos Sąjungos teismų praktika, susijusi su nesąžiningų sutarčių sąlygų modifikavimu. Keliamas klausimas, kaip nacionaliniai teismai gali užtikrinti Direktyvos 93/13/EEB tikslų įgyvendinimą, kai nesąžiningos sąlygos sudaro pagrindinį sutarties dalyką? Kaip elgtis, kai vartotojų apsauga ir verslo stabilumas atsiduria konflikto taške? Šios problemos ypač ryškios ginčuose dėl finansinių sutarčių, kuriose nesąžiningos sąlygos gali paveikti tūkstančius vartotojų ir visos rinkos stabilumą.

Nors ESTT jurisprudencija griežtai riboja nesąžiningų sąlygų pakeitimo galimybes, 2023–2024 m. Lietuvos teismuose nagrinėtose bylose vis dar kyla klausimų dėl šių principų praktinio taikymo. Ši tema aktuali ne tik teisės mokslui, bet ir praktikai, siekiant suderinti vartotojų apsaugos ir teisinio aiškumo principus.

Šio straipsnio tikslas – pateikti vartojimo sutarčių sąlygų, pripažintų nesąžiningomis vartotojui, modifikavimo galimybių analizę. Siekiama atskleisti pagrindinius principus ir sąlygas, kuriais remiantis tokios sąlygos gali būti keičiamos, taip pat išanalizuoti ESTT ir Lietuvos teismų formuojamą jurisprudenciją šioje srityje, ypatingą dėmesį skiriant 2023 m. pabaigoje ir 2024 m. suformuotai praktikai.

---

1 Tarybos direktyvos 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais aiškinimo ir taikymo gairės, OL C 323, 2019 9 27, p. 4–92, 4.1 punktas, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A52019XC0927%2801%29.

Tyrimo rezultatai leis geriau suprasti teisės normų taikymo praktinius aspektus, užtikrinti vartotojų teisių apsaugą ir skatinti teisinio aiškumo principus vartojimo sutarčių teisėje. Tyrimo objektas – nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų modifikavimas. Straipsnis parengtas remiantis mokslinės literatūros lingvistine, sistemine analize, taikytas dokumentų analizės metodas.

2.2.1. Nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų teisinė reikšmė

Vartotojas, kaip silpnesnioji sutarties šalis, dėl informacijos, patirties, specialių žinių stokos ir panašių aplinkybių turi ribotas galimybes tinkamai ginti savo interesus ir daryti įtaką sutarties sąlygų turiniui, o verslininkas sutarties sąlygomis įgyja pranašumą prieš vartotoją. Todėl vartojimo sutarčių šalių teisių ir pareigų pusiausvyrai užtikrinti yra sukurtas specialus vartotojo teisių gynimo teisinis mechanizmas, t. y. įstatyme įtvirtintas nesąžiningų sutarčių sąlygų draudimas ir tokių sąlygų neprivalomumas vartotojui.

Nesąžiningomis pripažintų sutarties sąlygų vartotojui neprivalomumas – viena iš vartotojų teisių apsaugos garantijų visoje Europos Sąjungoje, įtvirtinta Nesąžiningų sąlygų direktyvos 6 straipsnio 1 dalyje. Šios nuostatos svarbą pabrėžia ir ESTT savo išaiškinimuose, teigdamas, jog taisyklė, kad „nesąžiningos sąlygos nėra privalomos vartotojui, yra imperatyvi nuostata, skirta sutartimi nustatytą formalią sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą pakeisti realia, atkuriančia sutarties šalių lygybę“[2]. Be to, Tarybos direktyvos 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais aiškinimo ir taikymo gairių 4.1 punkte nurodoma, kad „[p]rivalomasis arba imperatyvus [jos] pobūdis reiškia, kad [ji] privaloma visoms šalims ir valdžios institucijoms ir nuo jos iš esmės negalima nukrypti“[3].

Bendroji nesąžiningos vartojimo sutarties sąlygos samprata suformuluota Nesąžiningų sąlygų direktyvos 3 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad sutarties sąlyga, dėl kurios nebuvo atskirai derėtasi, yra laikoma nesąžininga, jeigu pažeidžiant sąžiningumo reikalavimą dėl jos atsiranda ryškus neatitikimas tarp iš sutarties kylančių šalių teisių ir pareigų vartotojo nenaudai. Pagal ESTT suformuotą jurisprudenciją[4] Direktyvoje 93/13/EEB nustatyta apsaugos sistema pagrįsta tuo, kad vartotojas yra mažiau palankioje padėtyje nei pardavėjas ar paslaugų teikėjas tiek kalbant apie derybinę galią, tiek apie turimą informaciją, todėl yra priverstas sutikti su pardavėjo ar paslaugos teikėjo iš anksto parengtomis sąlygomis ir negali daryti įtakos jų turiniui. Dėl tokios mažiau palankios padėties minėtoje direktyvoje valstybėms narėms įtvirtinta pareiga numatyti

2 ESTT 2013 m. gegužės 30 d. sprendimas *Dirk Frederik Asbeek Brusse ir Katarina de Man Garabito prieš Jahani BV*, C-488/11 (ECLI:EU:C:2013:341, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/TXT/?uri=CELEX:62011CJ0488), 38 punktas su nuoroda į Sprendimo *Banco Español de Crédito*, C-618/10, 40 punktą.

3 Tarybos direktyvos 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais aiškinimo ir taikymo gairės, *supra note*, 1.

4 ESTT 2019 m. kovo 26 d. sprendimas sujungtose bylose *Abanca Corporación Bancaria SA prieš Alberto García Salamanca Santos ir Bankia SA prieš Alfonso Antonio Lau Mendoza ir Verónica Yuliana Rodríguez Ramírez*, C-70/17 ir C-179/17, EU:C:2019:250, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=ecli%3AECLI%3AEU%3AC%3A2019%3A250.

mechanizmą, užtikrinantį galimybę patikrinti bet kurios atskirai neaptartos sutarties sąlygos galimą nesąžiningumą.

Iš esmės analogiškas nesąžiningos vartojimo sutarties sąlygos sąvokos apibrėžimas pateiktas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 6.228[4] straipsnio 1 ir 2 dalyse, kuriose nustatyta, kad negaliojančiomis gali būti pripažintos sąžiningumo kriterijams prieštaraujančios vartojimo sutarčių sąlygos, kurios šalių nebuvo individualiai aptartos ir kuriomis dėl sąžiningumo reikalavimo pažeidimo iš esmės pažeidžiama šalių teisių ir pareigų pusiausvyra vartotojo nenaudai. Pažymėtina, kad CK 6.228[4] straipsnyje įtvirtintas nesąžiningų sąlygų vartojimo sutartyse draudimas ir sąžiningumo kontrolė yra specialioji, tik vartojimo sutartims taikoma norma CK nuostatų, įtvirtinančių bendruosius sąžiningumo reikalavimus, atžvilgiu. Todėl tais atvejais, kai ginčo šalių sudaryta sutartis kvalifikuojama kaip kylanti iš vartojimo teisinių santykių, bylą nagrinėjantis teismas sutarties sąlygas *ex officio* turi įvertinti pagal 6.228[4] straipsnyje įtvirtintus sąžiningumo kriterijus, nepriklausomai nuo to, kokius reikalavimus reiškia šalys.

Atkreiptinas dėmesys, kad CK 6.228[4] straipsnio 2 dalyje išvardytų vartojimo sutarčių sąlygų nesąžiningumas vartotojų atžvilgiu yra preziumuojamas. Pareiga paneigti šių sąlygų nesąžiningumo prezumpciją tenka verslininkui. Kita vertus, CK 6.228[4] straipsnyje nustatytas nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų sąrašas nėra baigtinis, nes teismui suteikiama teisė pripažinti nesąžiningomis ir kitokias vartojimo sutarties sąlygas, jeigu jos atitinka LR CK 6.228[4] straipsnio 2 dalyje nustatytus kriterijus (CK 6.228[4] straipsnio 3 dalis). Dėl indikacinio nesąžiningų sąlygų sąrašo pobūdžio savo poziciją yra išdėstęs ESTT: pavyzdžiui, Sprendime *Komisija prieš Švediją*[5], C-478/99, ESTT išaiškino, kad direktyvoje įtvirtintas nesąžiningų sąlygų sąrašas yra indikacinio pobūdžio (nebaigtinis) ir jame esančios sąlygos nebūtinai turi būti pripažintos nesąžiningomis. Sąlyga, esanti šiame sąraše, nebūtinai visais atvejais turi būti pripažinta nesąžininga ir, priešingai, sąlyga, kurios tame sąraše nėra, gali būti pripažinta nesąžininga. Nacionalinis teismas turi nustatyti, ar konkreti sąlyga yra nesąžininga, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes ir direktyvoje nustatytus kriterijus. Kaip pažymima LAT apžvalgoje, „vadovaujantis šiuo ESTT išaiškinimu, nacionalinis teismas neprivalo sąlygos pripažinti nesąžininga vien dėl to, kad ji įtvirtinta nesąžiningų sąlygų sąraše, išskyrus atvejus, kai nacionalinė teisė griežčiau reglamentuoja vartotojų teisių apsaugą šioje srityje“[6].

Vertinant sąlygų formuluotes nesąžiningų sąlygų taikymo požiūriu, vienas iš atitikties vartojimo sutarčių sąlygų sąžiningumo kriterijams aspektų yra jų skaidrumo vertinimas, t. y. ar sutarties sąlygos yra aiškios ir suprantamos vartotojui. Neskaidrios sutarties sąlygos negali būti laikomos sąžiningomis. Reikalavimas, kad vartojimo sutarčių sąlygos būtų surašytos aiškiai, suprantama kalba ir kad vartotojui būtų suteikta reali galimybė susipažinti su visomis sąlygomis, įtvirtintas

5 ESTT 2002 m. gegužės 7 d. sprendimas byloje *Europos Bendrijų Komisija prieš Švedijos Karalystę*, C-478/99, ECLI:EU:C:2002:281, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:61999CJ0478, Rink. p. I-4147, 20 punktas.

6 „2009 m. kovo 24 d. Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga“, *Teismų praktika*, Nr. 30.

Nesąžiningų sąlygų direktyvos preambulėje[7] ir perkeltas į nacionalinę teisę (CK 6.228[4] straipsnio 6 dalyje) nustatant, kad „bet kuri vartojimo sutarties rašytinė sąlyga turi būti išreikšta aiškiai ir suprantamai. Šio reikalavimo neatitinkančios sąlygos laikomos nesąžiningomis. Kai kyla abejonių dėl vartojimo sutarties sąlygų turinio, sutarties sąlygos turi būti aiškinamos vartotojų naudai“[8]. Tad vartojimo sutarties standartinės sąlygos turi būti kiek įmanoma aiškiau atskleistos, konkretizuotos, atitikti sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principus.

LAT pažymi, kad „atsižvelgiant į ESTT Direktyvos 93/13/EEB taikymo aspektu suformuotą praktiką, skaidrumo reikalavimo apimtis neturi būti susiaurinta iki suprantamumo tik formaliuoju ir gramatiniu aspektais, skaidrumo reikalavimas turi būti suprantamas plačiai; siekiant laikytis skaidrumo reikalavimo vartotojui ne tik svarbu, kad prieš sudarant sutartį jam būtų pateikta informacija dėl įsipareigojimo sąlygų, bet ir aiškiai bei suprantamai išdėstytos sutarties sąlygos tam, kad vartotojas remdamasis aiškiais ir suprantamais kriterijais galėtų įvertinti dėl to jam kylančius ekonominius padarinius ir nuspręsti, ar nori sudaryti sutartį su verslininku priimdamas iš anksto jo suformuluotas sąlygas. ESTT yra pažymėjęs, kad net jei sutarties sąlyga gramatiškai suformuluota teisingai, vartotojas galėjo nesuprasti sąlygos reikšmės. Klausimą, ar vartotojas galėjo suprasti sutarties sąlygą, teismas turi spręsti atsižvelgdamas į visas faktines aplinkybes ir į pastabumo lygį, kurio galima tikėtis iš vidutinio, pakankamai informuoto ir protingai pastabaus bei nuovokaus vartotojo (žr., be kita ko, 2014 m. balandžio 30 d. sprendimą byloje *Árpád Kásler and Hajnalka Káslerné Rábai prieš OTP Jelzálogbank Zrt*, C-26/13; 2015 m. vasario 26 d. sprendimą byloje *Bogdan Matei, Ioana Ofelia Matei prieš SC Volksbank România SA*, C-143/13; 2015 m. balandžio 23 d. sprendimą byloje *Jean-Claude Van Hove prieš CNP Assurances SA*, C-96/14)“[9].

Kaip matome, vertinant sutarties sąlygos sąžiningumą reikšmingą vaidmenį vaidina visos sutarties sudarymo momentu egzistavusios aplinkybės, turinčios įtakos sutarties sudarymui, sutartyje numatytų prekių ar paslaugų pobūdis ir visos kitos sutarties sąlygos. Todėl teismas, vertindamas konkrečios vartojimo sutarties sąlygos sąžiningumą, turi atsižvelgti į įstatyme nustatytų kriterijų ir konkrečių bylos aplinkybių visumą.

2.2.2. Vartojimo sutarties sąlygos pripažinimo nesąžininga teisinės pasekmės

CK 6.228[4] straipsnio 8 dalyje numatyta, kad, kai teismas sutarties sąlygą (sąlygas) pripažįsta nesąžininga (nesąžiningomis), ji (jos) negalioja nuo sutarties sudarymo, o likusios sutarties sąlygos šalims lieka privalomos, jeigu toliau vykdyti sutartį galima panaikinus nesąžiningas sąlygas. „Atsiradusią sutarties spragą gali užpildyti šalys tarpusavio susitarimu arba teismas“ (CK

7 1993 m. balandžio 5 d. Tarybos Direktyva 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais, OL L 95, 1993 4 21, p. 29–34. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A31993L0013.

8 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

9 LAT 2019 m. spalio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-321-687/2019, https://eteismai.lt/byla/246108087200149/e3K-3-321-687/2019?word=vilniaus%20kra6tas.

6.162 straipsnio 2 dalis)[10].

ESTT formuojamoje jurisprudencijoje nuosekliai laikomasi nuostatos, kad „nesąžininga pripažinta sutarties sąlyga iš principo turi būti laikoma niekuomet neegzistavusia, todėl ji negali sukurti padarinių vartotojui. Taigi teismo konstatavimas, jog tokia sąlyga yra nesąžininga, iš principo turi lemti vartotojo faktinės ir teisinės situacijos, kurioje jis būtų, jeigu nebūtų minėtos sąlygos, atkūrimą“[11]. Taigi, kaip nurodo ESTT, teismo konstatavimas, kad tokia sąlyga yra nesąžininga, iš principo „turi leisti atkurti teisinę ir faktinę padėtį, kurioje būtų vartotojas, jei nebūtų šios nesąžiningos sąlygos, visų pirma suteikiant teisę susigrąžinti tai, ką jo nenaudai komercinės veiklos subjektas nepagrįstai įgijo pagal minėtą nesąžiningą sąlygą“ (šiuo klausimu taip pat žr. 2022 m. kovo 31 d. Sprendimo *Lombard Lízing*, C-472/20, EU:C:2022:242, 50 ir 55 punktus ir juose nurodytą jurisprudenciją)[12].

Šiame kontekste galima paminėti, kad ESTT yra sprendęs ne vieną bylą tuo atveju, kai nesąžiningos sąlygos netaikymas gali lemti visos sutarties pripažinimą negaliojančia. Antai nagrinėdamas I. W. ir R. W. ginčą su *Bank BPH S.A.* dėl šių šalių sudarytos hipoteka užtikrintos paskolos sutarties tam tikrų sąlygų nesąžiningumo pasekmių ESTT pažymėjo, kad „nesąžiningos sąlygos netaikymas gali lemti visos sutarties pripažinimą negaliojančia, nes vartotojui gali būti pateikti reikalavimai taikyti restituciją, kaip pagrindinėje byloje svarsto prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas“[13].

Plėtodamas pastarąją praktiką, ESTT jau anksčiau buvo išaiškinęs, jog Direktyvos 93/13/EEB 6 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad nesąžiningos sąlygos, naudojamos sutartyje, kurią pardavėjas ar paslaugos teikėjas sudaro su vartotoju taip, kaip numatyta jų nacionalinės teisės aktuose, nebūtų privalomos vartotojui ir kad sutartis ir toliau būtų šalims privaloma tomis sąlygomis, jei tolesnis sutarties vykdymas yra galimas panaikinus nesąžiningas sąlygas[14]. Šia direktyvos nuostata, visų pirma jos sakinio antra dalimi, siekiama ne panaikinti visas sutartis, kuriose yra nesąžiningų sąlygų, bet formalią pusiausvyrą tarp kontrahentų teisių ir pareigų pakeisti realia pusiausvyra, galinčia atkurti kontrahentų lygybę, pažymint, kad vartojimo sutartis iš principo turi būti vykdoma be jokio kito pakeitimo, išskyrus pakeitimus, susijusius su nesąžiningų sąlygų panaikinimu.

---

10 „2009 m. kovo 24 d. Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga“, *Teismų praktika*, Nr. 30.

11 ESTT 2016 m. gruodžio 21 d. sprendimas sujungtose bylose *Gutiérrez Naranjo ir kt.*, C-154/15, C-307/15 ir C-308/15, EU:C:2016:980, 61 punktas, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=ecli:ECLI%3AEU%3AC%3A2016%3A980.

12 ESTT 2023 m. birželio 15 d. sprendimas byloje *Arkadiusz Szcześniak prieš Bank M. SA.*, C-520/21, ECLI:EU:C:2023:478, 65 punktas, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:62021CJ0520.

13 ESTT 2021 m. balandžio 29 d. sprendimas byloje *I. W. ir R. W. prieš Bank BPH S.A*, C-19/20, ECLI:EU:C:2021:341, 98 punktas, https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf;jsessionid=4E647DD88971A3118FC76357FF440D57?text=&docid=225843&pageIndex=0&doclang=LT&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=15703295.

14 ESTT 2019 m. spalio 3 d. sprendimas byloje *Kamil Dziubak, Justina Dziubak prieš Raiffeisen Bank International AG,* C-260/18, ECLI:EU:C:2019:819, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=218625&pageIndex=0&doclang=LT&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=3834430.

Jei pastaroji sąlyga tenkinama, vartojimo sutartis pagal Direktyvos 93/13 6 straipsnio 1 dalį gali būti toliau taikoma, jei, remiantis vidaus teisės normomis, toks sutarties tolesnis vykdymas be nesąžiningų sąlygų yra teisiškai įmanomas[15]. Jei nacionaliniam teismui būtų leidžiama keisti vartojimo sutartyje įtvirtintų nesąžiningų sąlygų turinį, tokia galimybė galėtų kliudyti siekti Direktyvos 93/13/EEB 7 straipsnyje nurodyto ilgalaikio tikslo panaikinti atgrasomąjį poveikį, kurį pardavėjams ar tiekėjams sukuria visiškas tokių nesąžiningų sąlygų netaikymas vartotojui, nes jie vis dar būtų linkę naudoti tas sąlygas, žinodami, kad, net jas pripažinus negaliojančiomis, sutartis tiek, kiek būtina, galėtų būti pakeista nacionalinio teismo taip, kad būtų užtikrinti šių pardavėjų ar tiekėjų interesai[16].

Nepaisant pirmiau nurodytos ESTT formuojamos doktrinos, draudžiančios keisti nesąžiningomis pakeistas vartojimo sutarčių sąlygas, tokia doktrina turi išimtį. Pagal ESTT[17], jei nesąžiningų vartojimo sutarties sąlygų pripažinimas nulemtų visos sutarties pripažinimą negaliojančia ir dėl to vartotojui kiltų ypač žalingų pasekmių, nacionaliniams teismams suteikiama teisė, panaikinus nesąžiningas sąlygas, pakeisti jas dispozityviąja arba atitinkamos sutarties šalių bendru sutarimu taikoma vidaus teisės nuostata. Anksčiau nurodytos dispozityviosios nacionalinės teisės normos negali būti vien bendro pobūdžio teisės principai.

2.2.3. Teismų išaiškinimai dėl nesąžiningų sąlygų modifikavimo

Nagrinėjamo klausimo kontekste svarbus vaidmuo tenka 2018–2024 m. Lietuvos teismuose nagrinėtai civilinei bylai dėl teisinių pasekmių pripažinus kredito užsienio valiuta (Šveicarijos frankais) sutarties sąlygą nesąžininga (toliau – byla)[18]. Šioje byloje LAT suformavo Lietuvos teisės aiškinimo ir taikymo praktikai ir doktrinai svarbią praktiką, taikytiną nagrinėjant ginčus tarp verslininkų ir vartotojų dėl nesąžiningų sąlygų vertinimo ir jų modifikavimo vartojimo sutartyse.

Kasacinio teismo išaiškinimo svarbą pagrindžia ne tik suformuotas teisės aiškinimo ir taikymo turinys, bet ir tai, kad kasacinio teismo motyvai yra pagrįsti ESTT 2023 m. spalio 12 d. prejudiciniu sprendimu, priimtu byloje *R.A. ir kt. prieš Luminor bank A/S*, C-645/22 (toliau – prejudicinis sprendimas). Šis prejudicinis sprendimas buvo priimtas atsižvelgiant į LAT byloje ESTT pateiktą prašymą priimti prejudicinį sprendimą kasacinio teismo iškeltais klausimais.

---

15 ESTT 2019 m. kovo 14 d. sprendimas byloje *Zsuzsanna Dunai prieš ERSTE Bank Hungary Zrt*, C118/17, EU:C:2019:207, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:62017CJ0118, ir ESTT 2019 m. kovo 26 d. sprendimas sujungtose bylose *Abanca Corporación Bancaria SA prieš Alberto García Salamanca Santos ir Bankia SA prieš Alfonso Antonio Lau Mendoza ir Verónica Yuliana Rodríguez Ramírez*, C70/17 ir C179/17, EU:C:2019:250, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62017CJ0070.

16 ESTT 2012 m. birželio 14 d. sprendimas byloje *Banco Español de Crédito, SA prieš Joaquín Calderón Camino*, C618/10, ECLI:EU:C:2012:349, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=ecli%3AECLI%3AEU%3AC%3A2012%3A349.

17 ESTT 2019 m. spalio 3 d. sprendimas byloje *Kamil Dziubak, Justina Dziubak prieš Raiffeisen Bank International AG*, C-260/18, *supra note*, 14.

18 Bylos teisminio proceso numeris Nr. 2-68-3-35629-2017-4.

Tam, kad būtų galima suprasti aptariamo kasacinio teismo suformuoto išaiškinimo svarbą, tikslinga detaliau pristatyti bylos faktines aplinkybes, joje keliamus teisės aiškinimo bei taikymo klausimus ir bylą nagrinėjusių teismų priimtus procesinius sprendimus.

Ieškovai byloje yra grupė vartotojų, o atsakovė – finansų įstaiga, su kuria vartotojai sudarė būsto kreditavimo sutartis. Pirmosios instancijos teismui pateiktu ieškiniu ieškovai prašė teismo modifikuoti su finansų įstaiga sudarytas būsto kreditavimo sutartis, t. y. pakeisti nuo jų sudarymo dienos sutarčių valiutą iš Šveicarijos frankų į eurus paskolos išdavimo dienos kursu, o bazinę palūkanų normą – iš LIBOR CHF į LIBOR EUR; visas įmokas (kiekvieną įmoką), kurias sumokėjo ieškovai Šveicarijos frankų valiuta paskolai grąžinti (skolai ir palūkanoms mokėti), perskaičiuoti į eurus kiekvienos tokios įmokos mokėjimo dienos kursu.

Ieškovai nurodė, kad jie, kaip vartotojai, būsto kreditavimo sutartis su finansų įstaiga dėl paskolų Šveicarijos frankais sudarė tikėdamiesi, jog gautų būsto paskolų grąžinimas jiems bus palankesnis finansiškai nei paskolų grąžinimas litais arba eurais. Vis dėlto, pasak ieškovų, Šveicarijos franko ir euro kursas nuo 2008 m. pradžios pakilo, t. y. padidėjo virš 40 proc.; tiek pat, skaičiuojant eurais, padidėjo ieškovų vartotojų pagrindinė skola ir nuo jos skaičiuojamos palūkanos.

Ieškovai teigia, kad finansų įstaiga, išduodama paskolas Šveicarijos frankais, juos apgavo ir dėl to yra pagrindas modifikuoti sutartis pagal CK 1.91 straipsnį. Ieškovų tvirtinimu, apgaulė pasireiškė tiek tylėjimu (nepranešta esminė informacija apie prognozuojamą Šveicarijos franko kurso kilimą), tiek aktyviais veiksmais (atsakovams reklaminėje medžiagoje nurodyta klaidinanti informacija, kad Šveicarijos franko kursas yra stabilus, o paskolos Šveicarijos frankais yra tinkamos nenorintiems rizikuoti). Be to, ieškovai laikosi pozicijos, kad finansų įstaigos reklama, kurioje reklamuojamas būsto kreditas Šveicarijos frankais, atitinka klaidinančios reklamos kriterijus, remiantis CK 6.301 straipsniu.

Ieškovų reikalavimai buvo atmesti tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teismų. Vis dėlto LAT, išnagrinėjęs bylą pagal ieškovų kasacinį skundą, 2021 m. balandžio 14 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. e3K-3-87-611/2021[19] konstatavo, kad apeliacinės instancijos teismas, ieškovų su finansų įstaiga sudarytas kreditavimo sutartis kvalifikavęs kaip vartojimo sutartis, jų visiškai *ex officio* nevertino nesąžiningumo aspektu pagal CK 6.188 straipsnio nuostatas (tuo metu galiojusi CK redakcija). Atsižvelgdamas į tai, kasacinis teismas grąžino bylą apeliacinės instancijos teismui nagrinėti iš naujo ir šiam teismui nurodė, kad ginčo sutarčių sąlygos, pagal kurias paskola, išreikšta užsienio valiuta (Šveicarijos frankais), turi būti grąžinta ta pačia valiuta, laikytinos pagrindiniu sutarties elementu, todėl šių sąlygų sąžiningumas gali būti vertinamas tik tuo atveju, jei jos nėra aiškiai ir suprantamai išdėstytos. Jei teismas nustatytų, kad sąlygos nėra aiškios ir suprantamos, jis, atsižvelgdamas į visas bylos aplinkybes, taip pat į finansų įstaigos patirtį bei žinias dėl valiutų kursų svyravimo ir rizikų, susijusių su kredito sutarčių sudarymu užsienio valiuta, turi įvertinti, ar sąlygos atitinka sąžiningumo reikalavimus ir ar nėra akivaizdaus šalių teisių ir pareigų

19 LAT 2021 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-87-611/2021, https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=589d64fa-6bc2-4e32-8ec2-23869c577b0c.

neatitikimo. Kasacinis teismas nurodė, kad „[b]yloje būtina tirti ir vertinti, ar ginčo kredito sutarčių (susitarimų) sudarymo metu atsakovei, kaip profesionaliai finansų rinkos dalyvei, buvo žinoma ir (ar) galėjo būti žinoma, jog Šveicarijos frankų valiuta gali pabrangti euro atžvilgiu, kaip įvyko nagrinėjamos bylos atveju. Šių aplinkybių įrodinėjimo našta tenka atsakovei“[20].

LApT, išnagrinėjęs bylą iš naujo pagal kasacinio teismo išaiškinimus, 2021 m. rugsėjo 2 d. priėmė naują sprendimą (civilinės bylos Nr. e2A-740-1120/2021), kuriame pripažino, kad ginčo sutarčių sąlygos yra nesąžiningos, ir šias sąlygas modifikavo nuo jų sudarymo dienos, t. y. sutarčių valiutą pakeitė iš Šveicarijos frankų į eurus paskolos išdavimo dienos kursu, o bazinę palūkanų normą – iš LIBOR CHF į EURIBOR.

Būsto kreditavimo sutarčių modifikavimą LApT atliko remdamasis Direktyva 93/13/EEB, šią direktyvą įgyvendinančiomis CK 6.188 straipsnio nuostatomis (galiojusiomis iki 2014 m. birželio 13 d.) ir CK 1.5 straipsnio nuostatomis, įtvirtinančiomis bendruosius teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principus.

Kadangi ginčo laikotarpiui aktualiomis CK 6.188 straipsnio nuostatomis buvo įgyvendinama aptariama direktyva, tai lėmė, kad LApT, priimdamas sprendimą dėl bylos ginčo vartojimo sutarčių modifikavimo, privalėjo remtis ESTT suformuota Direktyvos 93/13/EEB aiškinimo ir taikymo praktika. Vis dėlto LApT, nuspręsdamas, kad aptariamos vartojimo būsto kreditavimo sutartys gali būti keičiamos remiantis CK 1.5 straipsnyje įtvirtintais principais, nukrypo nuo ESTT suformuotos Direktyvos 93/13/EEB aiškinimo ir taikymo praktikos.

Iki aptariamo LApT sprendimo priėmimo ESTT buvo suformavęs Direktyvos 93/13/EEB teisės aiškinimo ir taikymo taisykles, pagal kurias, pirma, nacionaliniams teismams pripažinus vartojimo sutarties sąlygas nesąžiningomis teismams iš esmės draudžiama keisti tas sąlygas kitomis sąlygomis; antra, šis draudimas turi griežtą išimtį. Pagal pastarąją nuostatą nacionaliniai teismai gali keisti nesąžiningomis pripažintas vartojimo sutarties sąlygas tik jeigu i) dėl sąlygų pripažinimo nesąžiningomis toliau negali galioti visa vartojimo sutartis, ii) dėl sutarties negaliojimo vartotojams gali kilti ypač žalingų padarinių, iii) egzistuoja dispozityviosios vidaus teisės normos arba atitinkamos sutarties šalių bendru sutarimu suderintos nuostatos, kurias nacionalinis teismas gali taikyti vietoje nesąžiningomis pripažintų sutarties sąlygų, iv) dispozityviosiomis nacionalinės teisės normomis negali būti laikomi vien bendro pobūdžio teisės principai.

Įvertinus šias ESTT suformuotas teisės aiškinimo ir taikymo taisykles, matyti, kad LApT sprendimas bent jau dalyje dėl bylos ginčo kreditavimo sutarčių modifikavimo, t. y. kad aptariamos vartojimo būsto kreditavimo sutartys gali būti keičiamos remiantis CK 1.5 straipsnyje įtvirtintais principais, nukrypo nuo ESTT suformuotos Direktyvos 93/13/EEB aiškinimo ir taikymo praktikos. Viena vertus, iš LApT sprendimo motyvų matyti, kad šis teismas, modifikavęs bylos ginčo vartojimo sutartis, net nevertino, ar pripažinus jų ginčo sąlygas nesąžiningomis sutartys gali galioti toliau ir ar dėl to ieškovams vartotojams kils ypač žalingų padarinių. Antra vertus, kaip

20 LAT 2021 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-87-611/2021, 70 punktas, https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=589d64fa-6bc2-4e32-8ec2-23869c577b0c.

minėta, aptariamu sprendimu teismas pakeitė ginčo vartojimo sutartis remdamasis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais, net nenustatęs, ar egzistuoja atitinkamos dispozityviosios nacionalinės teisės normos arba bylos šalių sutartos sąlygos, kuriomis galėtų būti pakeistos nesąžiningomis pripažintos sąlygos.

Atsakovė finansų įstaiga, nesutikdama su aptartu LApT sprendimu, pateikė kasacinį skundą. Galima teigti, kad nagrinėdamas šį skundą kasacinis teismas pasielgė nestandartiškai.

Kasacinis teismas 2022 m. rugpjūčio 25 d. civilinėje byloje Nr. e3K-3-385-969/2023[21] priėmė dalinę nutartį. Šioje nutartyje jis, pirma, nusprendė LApT 2021 m. rugsėjo 2 d. sprendimo dalis, kuriomis bylos ginčo kreditavimo sutarčių sąlygos buvo pripažintos nesąžiningomis ir atmestas ieškovų ieškinio reikalavimas pripažinti, kad atsakovė finansų įstaiga pažeidžia ginčo sutartis, neskaičiuodama neigiamų palūkanų, ir įpareigoti atsakovę perskaičiuoti ankstesnes įmokas ir ateityje skaičiuoti įmokas atsižvelgiant į neigiamas palūkanas, palikti nepakeistas ir, antra, atnaujino bylos dėl skundžiamos apeliacinės instancijos teismo sprendimo dalies, kuria išspręstas ginčo kreditavimo sutarčių sąlygų pakeitimo klausimas, nagrinėjimą.

Kitaip tariant, šioje nutartyje kasacinis teismas pripažino, kad aptartos būsto kreditavimo sutarčių nuostatos, įtvirtinančios kredito valiutą Šveicarijos frankais ir palūkanų normas LIBOR CHF, yra nesąžiningos. Toks kasacinio teismo sprendimas iš esmės buvo pagrįstas argumentais, palaikančiais LApT sprendime išdėstytą argumentaciją. Vis dėlto kasacinis teismas taip pat nusprendė nepriimti galutinio sprendimo dėl LApT sprendimo dalies dėl bylos ginčo kreditavimo sutarčių pakeitimo ir bylą nagrinėti toliau.

Manytina, jog LAT, priėmęs nurodytą dalinę nutartį, įžvelgė, kad LApT sprendimas, kurio teisėtumą ir pagrįstumą nagrinėjo kasacinis teismas, prieštarauja aptartai ESTT praktikai. Tokią išvadą leidžia daryti faktas, kad LAT 2022 m. spalio 12 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. e3K-3-385-969/2023[22] nusprendė kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo. Toje nutartyje kasacinis teismas išdėstė savo vertinimą, kad Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. rugsėjo 2 d. byloje nagrinėjamų sutarčių sąlygas dėl kredito valiutos pripažinus nesąžiningomis ginčo sutartys negali išlikti. Lietuvos apeliacinio teismo sprendimo turinys nesudaro pagrindo teigti, kad teismas sprendė dėl ginčo sutarčių panaikinimo galimybės, sprendime nepateikiamas vertinimas, ar tai ieškovams (vartotojams) sukeltų ypač žalingų pasekmių. Nors sprendime tiesiogiai nenurodyta, labiausiai tikėtina, kad tokį apeliacinės instancijos teismo pasirinkimą nulėmė ieškovų (vartotojų) ieškiniu pareikšti reikalavimai (ieškovai prašė ne panaikinti ginčo sutartis, o tik jas pakeisti) ir Civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 265 straipsnio 2 dalyje nustatytas draudimas teismui peržengti byloje pareikštus reikalavimus ir CPK 320 straipsnio 2 dalyje nustatytas draudimas teismui peržengti apeliacinio skundo ribas.

---

21 LAT 2022 m. rugpjūčio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-385-969/2023, https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=a4ed58fd-f589-41ba-98a5-1e17170604e8.

22 LAT 2022 m. spalio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-385-969/2023, https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=a4ed58fd-f589-41ba-98a5-1e17170604e8.

Būtent šie kasacinio teismo motyvai leidžia daryti pagrįstą išvadą, jog kasacinis teismas laikėsi nuomonės, kad LApT pažeidė pirma nurodytą ESTT teisės aiškinimo ir taikymo praktiką, t. y. kad LApT byloje ginčijamas sutartis pakeitė pažeisdamas reikalavimus įvertinti: i) ar dėl sąlygų pripažinimo nesąžiningomis ginčo sutartys toliau gali galioti visa apimtimi; ii) ar dėl tokio negaliojimo ieškovams vartotojams gali kilti ypač žalingų padarinių; iii) jeigu taip, ar egzistuoja dispozityviosios vidaus teisės normos arba atitinkamos sutarties šalių bendru sutarimu priimtos nuostatos, kurias teismas gali taikyti vietoje nesąžiningomis pripažintų sutarties sąlygų; iv) kad dispozityviosiomis nacionalinės teisės normomis negali būti laikomi vien bendro pobūdžio teisės principai, įskaitant įtvirtintus CK 1.5 straipsnyje.

Be to, kasacinis teismas, atnaujinęs bylos dalies nagrinėjimą, ko gero, svarstė galimybę dėl nurodytos ESTT suformuotos Direktyvos 93/13/EEB aiškinimo ir taikymo praktikos pakeitimo. Tokia išvada darytina įvertinus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuotus ir ESTT pateiktus klausimus dėl prejudicinio sprendimo priėmimo ir kasacinio teismo motyvus, kuriais buvo grindžiami šie klausimai. Kasacinis teismas suformulavo ESTT du klausimus[23]: ar tais atvejais, kai vartotojas išreiškia valią išsaugoti sutartį pakeičiant nesąžiningą jos sąlygą, teismas, pripažinęs, kad sutartis negali toliau galioti po nesąžininga pripažintos sąlygos panaikinimo, gali spręsti nesąžiningos sąlygos pakeitimo klausimą, prieš tai neįvertinęs visos sutarties panaikinimo galimybės, ir ar atsakymas į pirmąjį klausimą priklauso nuo to, ar nacionalinis teismas turi galimybę nesąžiningą sutarties sąlygą pakeisti dispozityviąja arba atitinkamos sutarties šalių bendru sutarimu taikoma vidaus teisės nuostata.

Dėl abiejų klausimų pats LAT nurodė, kad, jo vertinimu, atsakymai į abu klausimus turėtų būti teigiami. Tokią poziciją kasacinis teismas motyvavo tuo, kad Direktyva 93/13/EEB siekiama tikslo atkurti pusiausvyrą tarp šalių, iš esmės išsaugant galiojančią visą sutartį, o ne panaikinti visas sutartis, kuriose yra nesąžiningų sąlygų, o, jei tam tikrose situacijose teismas būtų priverstas panaikinti visą sutartį, dėl to vartotojui galintys atsirasti ypač neigiami padariniai galėtų sumažinti sutarties panaikinimo atgrasomąjį poveikį. Esant galimybei nesąžiningą sutarties sąlygą pakeisti dispozityviąja arba atitinkamos sutarties šalių bendru sutarimu taikoma vidaus teisės nuostata ir esant vartotojo reikalavimui išsaugoti sutartį pakeičiant nesąžiningą jos sąlygą, nacionalinis teismas gali spręsti nesąžiningos sąlygos pakeitimo klausimą, prieš tai nespręsdamas dėl galimybės panaikinti visą sutartį. Kita vertus, tuomet, kai nacionalinis teismas tokios galimybės neturi, t. y. kai vidaus teisėje neegzistuoja atitinkama dispozityvioji nuostata, o šalys nepasiekia bendro sutarimo dėl taikomos nuostatos, nepriklausomai nuo vartotojo byloje pareikšto reikalavimo, teismas turi spręsti dėl visos sutarties panaikinimo, išskyrus atvejus, kai vartotojas išreiškia pageidavimą išlaikyti nesąžiningas sąlygas.

Tokia kasacinio teismo pozicija dėl atsakymų į klausimus ir išdėstyti motyvai leidžia spręsti, jog teismas tikėjosi, kad ESTT gali pakeisti savo ligšiolinę praktiką dėl išimties taikymo,

23 ESTT 2023 m. spalio 12 d. prejudicinis sprendimas byloje *R.A. ir kt. prieš Luminor bank A/S*, C-645/22, OL C, C/2023/939, 2023 11 27, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62022CA0645.

kada nacionaliniams teismams yra suteikiama teisė keisti vartojimo sutarčių sąlygas, t. y. kad ESTT gali išaiškinti, jog jei vartojimo sutartis negali toliau galioti dėl jos sąlygų pripažinimo negaliojančiomis, o vartotojas sutinka išsaugoti sutartį, nacionaliniams teismams yra suteikta teisė jas pakeisti dispozityviosiomis vidaus teisės normomis arba šalių sutarimu sulygtomis normomis net nevertinant, ar visos sutarties negaliojimas gali sukelti vartotojams ypač žalingų pasekmių.

Prejudiciniu sprendimu ESTT į LAT suformuluotus klausimus atsakė neigiamai, t. y. kad „Direktyvos 93/13/EEB 6 straipsnio 1 dalis turi būti aiškinama kaip draudžianti nacionaliniam teismui tuo atveju, kai jis pripažįsta, kad sutartis negali toliau galioti panaikinus nesąžiningą sąlygą, o atitinkamas vartotojas išreiškia valią išsaugoti sutartį pakeičiant tokią sąlygą, spręsti dėl priemonių, kurių reikia imtis, kad būtų atkurta reali šios sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyra, prieš tai neįvertinus visos tos sutarties panaikinimo pasekmių, net jeigu jis turi galimybę minėtą sąlygą pakeisti dispozityviąja vidaus teisės nuostata arba šalių bendru sutarimu taikoma nuostata“[24].

Prejudicinį sprendimą ESTT motyvavo iš esmės ankstesne iki tol suformuota ir šiame straipsnyje jau aptarta praktika. Vis dėlto apibendrinęs ją ESTT išaiškino, kad nacionalinio teismo pareiga įvertinti negalinčių visa apimtimi galioti vartojimo sutarčių panaikinimo pasekmes nepriklauso nuo vartotojų pagrindinėje byloje išreikštos valios išsaugoti sutartis pakeičiant nesąžiningomis pripažintas vartojimo sutarčių sąlygas. ESTT nurodė: „kai ieškovai pagrindinėje byloje ketina remtis Direktyvoje 93/13 numatyta apsauga ir kai, atsižvelgiant į nacionalinę teisę, sutartys, dėl kurių kilo ginčas, negali toliau galioti panaikinus atitinkamas nesąžiningas sąlygas, nacionaliniam teismui tenka pareiga įvertinti šių sutarčių panaikinimo pasekmes, kuri nepriklauso nuo ieškovų pagrindinėje byloje išreikštos valios išsaugoti sutartis pakeičiant minėtas sąlygas. Tik tuomet, kai pasekmės yra tokios sunkios, kad gali būti laikomos „ypač žalingomis“ ieškovams pagrindinėje byloje, teismas, nesant dispozityviųjų nuostatų arba sutarčių, dėl kurių kilo ginčas, šalių bendru sutarimu taikomų nuostatų, turi imtis visų priemonių, būtinų tam, kad apsaugotų vartotoją nuo tokių pasekmių ir atkurtų realią šių šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą, vis dėlto turint omenyje tai, kad jis negali papildyti šių sutarčių pakeisdamas minėtų sąlygų turinį.“[25]

Po to, kai ESTT priėmė prejudicinį sprendimą, LAT atnaujino bylos nagrinėjimą ir 2023 m. gruodžio 22 d. priėmė nutartį[26], kuria panaikino LApT sprendimo dalį dėl bylos ginčo sutarčių pakeitimo ir grąžino bylą nagrinėti iš naujo, nurodydamas žemesnės instancijos teismams spręsti dėl ginčo sutarčių panaikinimo pasekmių. Pasak kasacinio teismo, apeliacinės instancijos teismas patenkino ieškovų reikalavimą pakeisti ginčo sutartis, prieš tai neįvertinęs sutarčių panaikinimo pasekmių individualiai kiekvienam iš ieškovų ir nenustatęs, ar restitucijos taikymas

24 ESTT 2023 m. spalio 12 d. prejudicinis sprendimas byloje *R.A. ir kt. prieš Luminor bank A/S*, C-645/22, OL C, C/2023/939, 2023 11 27, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:62022CA0645.

25 ESTT 2023 m. spalio 12 d. prejudicinis sprendimas byloje *R.A. ir kt. prieš Luminor bank A/S*, C-645/22, *supra note*, 22.

26 LAT 2023 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-385-969/2023, https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=a4ed58fd-f589-41ba-98a5-1e17170604e8.

kiekvienam iš ieškovų sukeltų ypač žalingų pasekmių. Tokį vertinimą apeliacinės instancijos teismas privalėjo atlikti, remiantis iki Lietuvos apeliacinio teismo sprendimo suformuota Direktyvos 93/13/EEB aiškinimo ir taikymo praktika;

Tokią išvadą LAT padarė remdamasis ir prejudiciniu sprendimu, ir iki jo priėmimo suformuota ESTT teisės aiškinimo ir taikymo praktika.

Atitinkamai LApT 2024 m. vasario 8 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. e2A-120-407/2024[27], konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas nenagrinėjo, ar galimas sutarčių, dėl kurių kilo ginčas, panaikinimas ieškovams sukeltų ypač žalingų pasekmių, t. y. nebuvo vertinama objektyvi kiekvieno vartotojo situacija, susijusi su restitucijos taikymo pasekmėmis konkrečiam vartotojui. Nenustatęs šių aplinkybių, pirmosios instancijos teismas taip pat nevertino, ar nesąžininga pripažinta sąlyga galėtų būti pakeista kita, kuriai pritartų abi sutarties šalys, nenagrinėjo kitų priemonių, būtinų tam, kad vartotojas būtų apsaugotas nuo ypač žalingų pasekmių ir šalių teisių ir pareigų pusiausvyra būtų atkurta, priėmė nutartį perduoti bylą pirmosios instancijos teismui nagrinėti iš naujo.

LApT šioje byloje taip pat pažymėjo, kad civilinės bylos dėl nesąžiningomis pripažintų sąlygų pasekmių gali būti sprendžiamos trimis būdais. Pirmiausia bylos sprendimas priklauso nuo to, ar sutarčių pripažinimas negaliojančiomis ir restitucijos taikymas kiekvienam ieškovui sukeltų itin žalingų ne tik finansinių pasekmių. Jei tokių pasekmių nenustatoma, teismas savo iniciatyva turėtų spręsti dėl sutarčių negaliojimo ir restitucijos taikymo (pirmas variantas). Jei nustatoma, kad tokių pasekmių galėtų kilti, teismas turėtų i) keisti vartojimo sutarties sąlygą kita, dėl kurios šalys pasiektų bendrą sutarimą (antras variantas), arba, ii) jei sutarimo nepavyksta pasiekti, imtis reikiamų veiksmų, kad apsaugotų vartotoją nuo ypač žalingų pasekmių ir atkurtų šalių teisių bei pareigų pusiausvyrą, atsižvelgiant į tai, kad nesąžiningos sąlygos negali būti nei keičiamos, nei papildomos (trečias variantas)[28].

Galima teigti, kad aprašyta praktika labai svarbi Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui ir teisės raidai, nes aptariamoje nutartyje yra išsamiai įvertinta ir apibendrinta iki nutarties priėmimo suformuota ESTT praktika, įskaitant suformuotą prejudiciniu sprendimu.

Atrodo, kad toks išsamus ir nuodugnus apibendrinimas Lietuvos teismų praktikoje atliktas pirmą kartą. Tai *per se* yra svarbi aplinkybė, užtikrinanti Lietuvos teismų praktikos suderinamumą su ESTT praktika ir atitiktį ESTT praktikai. Be to, nutartimi panaikintos LApT 2021 m. rugsėjo 2 d. sprendime padarytos Direktyvos 93/13/EEB aiškinimo ir taikymo klaidos ir užtikrinta, kad Lietuvos teismų praktika neprieštarautų ESTT teisės aiškinimo ir taikymo praktikai, įskaitant tai, kad nesąžiningomis pripažintos vartojimo sutarčių sąlygos gali būti keičiamos tik išimtiniais atvejais ir jokiu būdu nesiremiant bendraisiais teisingumo, protingumo ir sąžiningumo

27 Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-120-407/2024, https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=033a0867-4104-409d-8521-9baf4e7a28e4.

28 *Ibid.*

principais. Pažymėtina, kad vėlesnėse 2024 m. Lietuvos teismuose nagrinėtose bylose[29], kuriose buvo sprendžiami vartojimo sutarčių sąlygų vertinimo sąžiningumo aspektu klausimai, jau laikomasi minėtos praktikos.

Išvados

1. Nesąžiningomis pripažintų sutarties sąlygų neprivalomumas vartotojui – viena iš vartotojų teisių apsaugos garantijų Europos Sąjungoje, kuria siekiama sutartimi nustatytą formalią sutarties šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą pakeisti realia, atkuriančia sutarties šalių lygybę.
2. Nesąžiningomis pripažintų vartojimo sutarčių nuostatų keitimas įmanomas tik tuo atveju, jeigu egzistuoja tokių sąlygų visetas: pirma, vartojimo sutartis negali galioti toliau po jos sąlygų pripažinimo negaliojančiomis; antra, vartojimo sutarties negaliojimas lemia būtinumą taikyti restituciją grąžinant sutarties šalis į padėtį, buvusią iki sutarties sudarymo; trečia, dėl restitucijos taikymo vartotojas patirtų ypač žalingų pasekmių.
3. Pastarųjų metų kasacinio teismo praktikoje yra eksplicitiškai suformuotas vienas po kito taikytinų etapų eiliškumas, kuriuo remiantis nacionaliniams teismams suteikiama teisė keisti nesąžiningomis pripažintas vartojimų sutarčių sąlygas:
   3.1. Pirmajame etape teismas turi pripažinti atitinkamas vartojimų sutarčių sąlygas negaliojančiomis.
   3.2. Antrajame etape teismas privalo įvertinti, ar nebesant nesąžiningomis pripažintų vartojimo sutarties sąlygų tokia sutartis gali galioti toliau, pvz., kai nesąžiningomis pripažintos sutarties sąlygos sudarė pagrindinį sutarties dalyką.
   3.3. Nustatęs, kad sutartis toliau negali galioti, trečiajame etape teismas privalo vertinti, ar dėl visos sutarties negaliojimo ir to nulemto restitucijos taikymo vartotojui kils ypač žalingų pasekmių.
   3.4. Jeigu teismas nustato, kad ypač žalingų pasekmių vartotojams kils, ketvirtajame etape jis turi nustatyti, ar egzistuoja dispozityviosios nacionalinės teisės normos arba šalių suderintos normos, kurias teismas galėtų taikyti vietoje pripažintų nesąžiningomis sutarties normų.
   3.5. Tik jei teismas nustato, kad tokios normos egzistuoja, jam suteikiama teisė vykdyti penktąjį etapą, t. y. teismo priimtino sprendimo pagrindu atlikti nesąžiningomis pripažintų vartojimo sutarties sąlygų pakeitimą dispozityviosiomis nacionalinės teisės normomis ar šalių sutartomis taikyti normomis.

29 Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. spalio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-394-450/2024, https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=d6f594e1-5be2-413c-8c3f-e33fa389d52c.

Problems of Modifying Terms of Consumer Contracts Declared Unfair: A Case Study

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Private Law
Prof. Lina Novikovienė
E-mail: linan@mruni.eu
Kazimieras Karpickis
E-mail: kazimieras.karpickis@gmail.com

DOI: 10.13165/LT-24-01-13

Summary. *The institution of unfair contract terms is of particular importance for the protection of consumer rights, as it allows for the restoration of the balance of rights and obligations of the parties that has been disturbed to the detriment of the consumer. Council Directive 93/13/EEC provides that such terms are not to be binding on the consumer and that national courts are to assess their fairness ex officio, even if the parties do not make such a claim directly.*

Contract terms found to be unfair must be annulled, but only in exceptional cases can they be replaced by other legal rules if the invalidity of the contract would have particularly harmful consequences for the consumer. The modification of unfair contract terms is limited, strictly regulated and only allowed where consumer protection requires it.

The article examines the possibilities and legal consequences of modifying the terms of consumer contracts that have been found to be unfair, which have been the subject of recent legal debate. It focuses on the case law of the Supreme Court of Lithuania and the Court of Appeals of Lithuania in the period 2023-2024 in the case concerning housing loans in Swiss francs, where the main terms of the contracts were found to be unfair.

The article also discusses the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union, which has established that national courts may not substitute unfair terms for unfair ones if such action would undermine the objective of the Directive, which is to deter traders from applying unfair terms, except in exceptional cases where a combination of the following circumstances exists: where the contract as a whole cannot be valid without the unfair term; where the nullity of the contract would have particularly harmful consequences for the consumer; where there are dispositive rules of law or terms agreed between the parties that could fill the gap. Modification on the basis of general principles of justice, reasonableness or fairness is not acceptable as it is contrary to the CJEU doctrine.

This Article underlines the need to comply with the jurisprudence of the EUCJ and to ensure the protection of consumers' rights in accordance with the principles of legal balance.

Keywords: *consumer protection, unfair terms, modification of unfair terms.*

2.3. Turistinės kelionės sutarties nutraukimas keliautojo iniciatyva: naujausia teismų praktika

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Prof. dr. Vaidas Jurkevičius
El. paštas vaidas.jurkevicius@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-14

Santrauka. *Šiame straipsnyje analizuojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika dėl nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybių, kaip sąlygos nutraukti kelionių paslaugų paketo sutartį keliautojo iniciatyva. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimai, kuriais įgyvendinant Europos Sąjungos teisę iš esmės naujai reglamentuoti sutartiniai turizmo paslaugų santykiai, buvo priimti dar 2018 m., tačiau kasacinis teismas tik 2024 m. pradėjo formuoti praktiką dėl organizuotos turistinės kelionės paslaugų teikimo sutarties vykdymo ir jos nutraukimo. 2024 m. birželio 5 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos priimtoje nutartyje atskleista, kaip turi būti aiškinamos nenugalimos jėgos aplinkybės kelionės sutarties nutraukimo kontekste, koks yra jų santykis su klasikiniu „force majeure" institutu, taip pat kaip šios aplinkybės turi būti nustatomos iš vidutinio keliautojo, kaip vartotojo, perspektyvos. Nors Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimai buvo pateikti sprendžiant ginčą, kilusį dėl atsisakymo vykdyti turistinės kelionės sutartį COVID-19 pandemijos metu, jie neabejotinai reikšmingi ir nustatant kitokio pobūdžio ypatingas aplinkybes, pavyzdžiui, susijusias su kariniais konfliktais. Taigi šio straipsnio tikslas – įvertinti, kaip kasacinio teismo suformuotas precedentas padės užtikrinti turistinės kelionės teisinių santykių subjektų interesų pusiausvyrą ir teisėtus lūkesčius susiklosčius nenugalimos jėgos aplinkybėms.*

Reikšminiai žodžiai: *kelionių paslaugų paketo sutartis; nenugalima jėga („force majeure"); ypatingos aplinkybės; neišvengiamos ir nepaprastos aplinkybės; vienašališkas nutraukimas; nutraukimo mokestis.*

Įvadas

Dar 2015 m. lapkričio 25 d. buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2015/2302 dėl kelionės paslaugų paketų ir susijusių kelionės paslaugų rinkinių[1] (toliau – Direktyva 2015/2302). Kaip pažymima šios direktyvos preambulėje, turizmas Europos Sąjungos (toliau – ES) ekonomikoje atlieka svarbų vaidmenį, o kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų paketai sudaro

1 2015 m. lapkričio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2015/2302 dėl kelionės paslaugų paketų ir susijusių kelionės paslaugų rinkinių, kuria iš dalies keičiami Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2006/2004 ir Direktyva 2011/83/ES bei panaikinama Tarybos direktyva 90/314/EEB, OL L 326, 2015, p. 1.

didelę kelionių rinkos dalį, todėl priimant direktyvą pirmiausia buvo siekiama suderinti skirtingų valstybių narių teisės aktus, susijusius su kelionių paslaugų paketais ir susijusiais kelionės paslaugų rinkiniais, ir taip sukurti vienodas taisykles, kurios apsaugotų keliautojus, kaip vartotojus. Įgyvendinant Direktyvos 2015/2302 nuostatas, buvo priimta nauja Lietuvos Respublikos turizmo įstatymo redakcija[2], taip pat iš esmės pakeistas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso[3] (toliau – CK) šeštosios knygos XXXV skyriaus trečiasis skirsnis, kuriame reguliuojami sutartiniai turizmo paslaugų teisiniai santykiai[4]. Nors šie pakeitimai įsigaliojo dar 2018 m. liepos 17 d., tačiau tik praėjus beveik šešeriems metams, 2024 m. birželio 5 d., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija priėmė pirmąją nutartį[5], kuria pradėjo formuoti praktiką dėl teisinių santykių, kylančių iš organizuotos turistinės kelionės paslaugų teikimo sutarties. Prieš priimdamas šią nutartį LAT kreipėsi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą (toliau – ESTT), o šis 2024 m. vasario 29 d. priėmė prejudicinį sprendimą byloje *M. D. prieš UAB „Tez Tour“*, C-299/22[6], kuris taip pat yra vienas iš pirmųjų sprendimų, kuriame aiškinamos Direktyvos 2015/2302 nuostatos. Atsižvelgdamas į šiame sprendime suformuotą ESTT poziciją, kasacinis teismas išsamiai atskleidė ypatingų aplinkybių turinį turistinės kelionės sutarties nutraukimo kontekste, apibrėžė šių aplinkybių santykį su klasikiniu *force majeure* institutu ir pateikė kitų reikšmingų išaiškinimų, susijusių su kelionių sutarčių vykdymu ir nutraukimu.

Šio tyrimo *objektas* – nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybių teisinis vertinimas organizuotos turistinės kelionės paslaugų teikimo sutarties nutraukimo kontekste.

Kaip matyti iš oficialios statistikos duomenų, 2022 m. kelionių agentūrų ir kelionių organizatorių paslaugomis pasinaudojo daugiau nei 493 tūkst. turistų, o 2023 m. šis rodiklis viršijo 609 tūkst.[7] Todėl LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos suformuoti išaiškinimai yra *aktualūs* ne tik bylos šalims šiame straipsnyje analizuojamo ginčo kontekste, bet ir kitiems civilinių teisinių santykių dalyviams, sudarantiems organizuotos turistinės kelionės sutartis, ypač tais atvejais, kai tarp šalių kyla ginčas dėl tokios sutarties vienašališko nutraukimo pagrįstumo. Nors LAT sprendė ginčą, kilusį dėl organizuotos turistinės kelionės sutarties nutraukimo COVID-19 pandemijos metu, kasacinio teismo išaiškinimai iš esmės reikšmingi ir kitais atvejais, kurie gali būti vertinami kaip neišvengiamos ir nepaprastos aplinkybės (pavyzdžiui, karinių konfliktų ar gamtinių stichijų kontekste). Pažymėtina, kad straipsnyje analizuojama LAT praktika, detalizuojanti nenugalimos jėgos aplinkybes kaip sąlygą nutraukti organizuotos turistinės kelionės sutartį keliautojo

2 Lietuvos Respublikos turizmo įstatymo Nr. VIII-667 pakeitimo įstatymas, TAR, 2018, Nr. XIII-1447.

3 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

4 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.228-3 straipsnio, šeštosios knygos XXXV skyriaus trečiojo skirsnio ir priedo pakeitimo įstatymas, TAR, 2018, Nr. XIII-1448.

5 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. birželio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-147-1075/2024.

6 ESTT 2024 m. vasario 29 d. sprendimas byloje *M. D. prieš UAB „Tez Tour“*, C-299/22, ECLI:EU:C:2024:181.

7 Oficialiosios statistikos portalas, *Turizmas*, https://osp.stat.gov.lt/turizmas.

iniciatyva, sulaukė ir teisės praktikų dėmesio[8], tačiau doktrininio vertinimo dėl šio kasacinio teismo precedento kol kas nėra pateikiama. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad LAT pateiktais išaiškinimais jau rėmėsi Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba[9], spręsdama ginčą dėl organizuotos turistinės kelionės sutarties nutraukimo, susijusio su Izraelio ir Gazos kariniu konfliktu.

Šio straipsnio *tikslas* – atskleisti LAT praktiką dėl nenugalimos jėgos aplinkybių, kaip sąlygos nutraukti organizuotos turistinės kelionės sutartį keliautojo iniciatyva. Šiuo tyrimu siekiama ne tik pristatyti svarbiausius teismų praktikos išaiškinimus, bet ir įvertinti, ar kasacinio teismo suformuotas precedentas nepažeidė organizuotos turistinės kelionės sutarties šalių, t. y. tiek kelionių organizatoriaus, tiek turisto, teisėtų interesų pusiausvyros sprendžiant dėl šios sutarties vienašališko nutraukimo.

Tyrimas grindžiamas *kokybinės* metodologijos požiūriu ir principais. Pagrindinis tyrimo duomenų rinkimo būdas – *dokumentų analizės metodas*, o atsižvelgiant į atliekamo tyrimo pobūdį svarbiausias šio darbo duomenų analizės metodas yra *lyginamasis*, juo siekiama atskleisti, kaip, atsižvelgiant į ESTT išaiškinimus, formavosi LAT praktika dėl nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybių turinio ir jų įrodinėjimo pareigos organizuotos turistinės kelionės sutarties vienašališko nutraukimo kontekste.

2.3.1. Su organizuotos turistinės kelionės sutartimi ir jos nutraukimu dėl nenugalimos jėgos aplinkybių susiję bendrieji klausimai

Teisiniai santykiai, kylantys iš turizmo paslaugų teikimo sutarties, ES teisės lygmeniu iki 2018 m. liepos 1 d. buvo reglamentuojami 1990 m. birželio 13 d. Tarybos direktyvoje 90/314/EEB dėl kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų paketų[10] (toliau – Direktyva 90/314/EEB). Pažymėtina, jog šios direktyvos nuostatos buvo perkeltos į nacionalinę teisę dar iki tol, kol Lietuva tapo ES nare. 1995 m. tarp Lietuvos ir Europos Sąjungos sudarius asociacijos sutartį, buvo tikimasi, kad Lietuva anksčiau ar vėliau taps visateise ES nare, todėl naujojo CK, kuris buvo priimtas 2000 m. liepos 18 d. ir įsigaliojo 2001 m. liepos 1 d., rengėjai nusprendė į jį iškart inkorporuoti galiojančius ES teisės aktus, tarp kurių buvo ir Direktyva 90/314/EEB[11]. Šios direktyvos nuostatos buvo perkeltos į CK šeštosios knygos XXXV skyriaus trečiąjį skirsnį. CK 6.747 straipsnio 2 dalyje iš anksto organizuota turistinė kelionė buvo apibrėžiama kaip iš anksto už bendrą kainą parengtas arba siūlomas įsigyti turizmo paslaugų rinkinys, kurį sudaro ne mažiau kaip dvi turizmo paslaugos

8 Žr. „LAT pasisakė dėl nenugalimos jėgos aplinkybių, kaip sąlygos nutraukti organizuotos turistinės kelionės sutartį keliautojo iniciatyva“, *TeisėPro*, 2024 m. birželio 4 d., https://www.teise.pro/index.php/2024/06/06/lat-pasisake-del-nenugalimos-jegos-aplinkybiu-kaip-salygos-nutraukti-organizuotos-turistines-keliones-sutarti-keliautojo-iniciatyva/.

9 Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos 2024 m. rugpjūčio 2 d. nutarimas Nr. 10G-2374.

10 1990 m. birželio 13 d. Tarybos direktyva 90/314/EEB dėl kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų paketų, OL L 158, 1990 6 23, p. 59.

11 Thomas Kadner Graziano ir kt., „The Impact of the Comparative Method on Lithuanian Private Law“, *European Review of Private Law* 4 (2013): 977.

(apgyvendinimo, vežimo, kita esminę kelionės dalį sudaranti turizmo paslauga, nesusijusi su vežimu ar apgyvendinimu), jeigu ji tęsiasi ilgiau kaip 24 valandas arba į ją yra įtraukta nakvynė. Pagal galiojusį teisinį reguliavimą turistas turėjo teisę bet kuriuo metu atsisakyti sutarties (CK 6.750 straipsnio 1 dalis). Kitaip tariant, turistas galėjo bet kada įgyvendinti teisę vienašališkai nutraukti turizmo paslaugų teikimo sutartį, apie tai tinkamai informavęs kelionių organizatorių. Vis dėlto sutarties atsisakymo iš turisto pusės atveju buvo diferencijuojamos sutarties nutraukimo teisinės pasekmės, atsižvelgiant į tai, ar aplinkybės, lėmusios sutarties nutraukimą, priklausė nuo turisto valios. Jeigu turistas atsisakydavo sutarties dėl aplinkybių, už kurias yra atsakingas pats, būtent jis turėjo pareigą atlyginti kelionės organizatoriui nuostolius, padarytus dėl tokio atsisakymo, tačiau nuostolių dydis šiuo atveju negalėjo viršyti maksimalios vienos kelionės kainos (CK 6.750 straipsnio 2 dalis). Kita vertus, jeigu, remiantis CK 6.750 straipsnio 3 dalimi, turistas atsisakydavo sutarties dėl aplinkybių, už kurias nėra atsakingas, jis turėjo teisę reikalauti, kad jam būtų grąžinti ar kompensuoti už kelionę sumokėti pinigai arba, jei kelionė jau iš dalies įvyko, proporcinga jų dalis. Lietuvos teismų praktikoje nebuvo detalizuojama, kokios aplinkybės laikytinos priklausančiomis nuo turisto valios, o už kurias jis nėra laikomas atsakingu. Kelionės organizatorius taip pat turėjo galimybę vienašališkai nutraukti sutartį, tačiau tai galėjo padaryti tik išimtiniais atvejais. CK 6.751 straipsnio 1 dalyje buvo nustatyta, kad kelionės organizatorius turi teisę atsisakyti sutarties tik dėl svarbių priežasčių, apie kurias jis nedelsdamas privalo informuoti turistą. Tokiais atvejais kelionių organizatorius privalėjo atlyginti turistui turtinę žalą ir grąžinti pinigus už kelionę, išskyrus, kai kelionės organizatorius atsisakė sutarties dėl to, kad buvo gautas mažesnis nei nustatytas minimalus paraiškų tokiai kelionei skaičius (jei tai buvo numatyta sutartyje) arba kelionės organizatorius atsisakė sutarties dėl nenugalimos jėgos, nebent sutartyje buvo numatyta kelionės organizatoriaus pareiga tokiais atvejais kelionę organizuoti iš naujo. Pagal ankstesnį teisinį reguliavimą nenugalima jėga buvo pagrindas būtent kelionės organizatoriui nutraukti turizmo paslaugų teikimo sutartį be neigiamų teisinių padarinių. Nors CK *expressis verbis* nenugalimos jėgos nesiejo su turisto teise nutraukti sutartį, tačiau neabejotina, kad šis pagrindas apimtų CK 6.750 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas aplinkybes, už kurias turistas laikomas neatsakingu.

Nuo 2018 m. liepos 1 d. Direktyva 90/314/EEB buvo panaikinta, nes pradėjo galioti Direktyva 2015/2302. Šiame Europos Sąjungos teisės akte, *inter alia*, yra aptartas kelionės paslaugų paketo sutarties nutraukimas ir teisė atsisakyti sutarties iki paketo pradžios. Šios direktyvos 11 straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog valstybės narės užtikrina, kad keliautojas galėtų bet kuriuo metu nutraukti kelionės paslaugų paketo sutartį iki paketo pradžios. Kai keliautojas nutraukia kelionės paslaugų paketo sutartį pagal šią dalį, gali būti reikalaujama, kad jis organizatoriui sumokėtų tinkamą ir pagrįstą sutarties nutraukimo mokestį. Kita vertus, to paties straipsnio 2 dalyje numatyta, kad keliautojas turi teisę nutraukti kelionės paslaugų paketo sutartį iki paketo pradžios nemokėdamas jokio sutarties nutraukimo mokesčio, jeigu kelionės tikslo vietoje ar visiškai greta atsiranda neišvengiamų ir nepaprastų aplinkybių, darančių didelį poveikį paketo vykdymui arba darančių didelį poveikį keleivių nuvežimui į kelionės tikslo vietą. Jei kelionės paslaugų

paketo sutartis nutraukiama pagal šią dalį, keliautojas turi teisę į visų sumokėtų sumų už paketą grąžinimą, bet jam nesuteikiama teisė papildomai gauti žalos atlyginimą. Direktyvos 2015/2302 3 straipsnio 12 punkte neišvengiamos ir nepaprastos aplinkybės apibrėžiamos kaip padėtis, kurios šalis, kuri remiasi tokia padėtimi, negali valdyti ir kurios pasekmių nebūtų buvę galima išvengti, net jei būtų imtasi visų pagrįstų priemonių.

Įgyvendinant Direktyvą 90/314/EEB, buvo pakeistas ir CK šeštosios knygos XXXV skyriaus trečiasis skirsnis, kuriame reguliuojami sutartiniai turizmo paslaugų teisiniai santykiai. Šiais pakeitimais, įsigaliojusiais 2018 m. liepos 17 d., buvo apibrėžta organizuotos turistinės kelionės sutarties samprata, jos sudarymo ir turinio ypatumai, kelionių organizatoriaus ir turisto teisės bei pareigos, sutarties keitimo ir nutraukimo atvejai, žalos atlyginimo ir kiti klausimai. Kaip pažymima teisės doktrinoje, CK pakeitimai buvo ilgai laukti ir vertintini teigiamai, nes leidžia efektyviau užtikrinti turizmo paslaugų vartotojų teisių apsaugą[12]. CK 6.747 straipsnio 1 dalyje organizuotos turistinės kelionės sutartis apibrėžiama kaip sutartis, kurios viena šalis – kelionių organizatorius – įsipareigoja už atlyginimą kitai šaliai – keliautojui – užtikrinti organizuotą turistinę kelionę, o keliautojas įsipareigoja kelionių organizatoriui sumokėti už suteiktas paslaugas. Organizuota turistine kelione taip pat laikoma tokia kelionė, kuri parduodama sudarant atskiras sutartis tarp keliautojo ir turizmo paslaugų teikėjo (-ų) dėl turizmo paslaugų teikimo. Tai viena iš atlygintinų paslaugų teikimo sutarties rūšių (CK 6.716 straipsnio 3 dalis), todėl jai taikomos ir bendrosios atlygintinų paslaugų teikimo sutarties nuostatos (CK 6.716–6.724 straipsniai), o jose nesureguliuotiems klausimams – bendrosios sutarčių teisės (CK 6.154–6.228[16] straipsniai) ir prievolių teisės (CK 6.1–6.153 straipsniai) nuostatos. Organizuotos turistinės kelionės sutartis yra konsensualinė (įsigalioja nuo sudarymo momento), dvišalė (šalis sieja priešpriešinės teisės ir pareigos) ir atlygintina (abi šalys gauna tam tikrą turtinę satisfakciją). Organizuotos turistinės kelionės paslaugų teikimo sutartis yra vartojimo sutartis, o tai suponuoja vartotojo (keliautojo), kaip silpnesniosios tokio pobūdžio sutarties šalies, teisių apsaugą.

Svarbu pažymėti, kad atlygintinų paslaugų teikimo sutarties objektas yra nematerialaus pobūdžio arba kitokios paslaugos, nesusijusios su materialaus objekto sukūrimu. Kitaip tariant, atlygintinų paslaugų teikimo sutartimi paprastai neįsipareigojama sukurti tam tikrą rezultatą, tačiau galimybė susitarti ir dėl tam tikro rezultato nustatyta CK 6.718 straipsnio 5 dalyje: jeigu sutartyje numatyta paslaugų teikėjo pareiga pasiekti tam tikrą rezultatą, paslaugų teikėjas gali būti atleistas nuo atsakomybės už šios pareigos neįvykdymą tik tuo atveju, jeigu įrodo, kad jos negalėjo įvykdyti dėl nenugalimos jėgos. Būtent organizuotos turistinės kelionės paslaugų teikimo sutarties atveju ir susitariama, kad kelionių organizatorius pasieks tam tikrą rezultatą – užtikrins organizuotą turistinę kelionę.

Organizuotos turistinės kelionės sutartis gali būti vienašališkai nutraukta tiek keliautojo, tiek kelionių organizatoriaus. Kaip numatyta CK 6.750 straipsnio 1 dalyje, keliautojas turi teisę bet

12 Salvija Kavalnė, „Turizmo teisės naujienos“, iš *Lietuvos teisė 2018: esminiai pokyčiai* (Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2018), 29.

kuriuo metu nutraukti organizuotos turistinės kelionės sutartį iki organizuotos turistinės kelionės pradžios. Jeigu keliautojas nutraukia organizuotos turistinės kelionės sutartį, kelionių organizatorius gali reikalauti iš keliautojo sumokėti pagrįstą organizuotos turistinės kelionės sutarties nutraukimo mokestį (CK 6.750 straipsnio 2 dalis.). Taigi, kaip ir pagal ankstesnį teisinį reguliavimą, keliautojui suteikiama teisė bet kada atsisakyti sutarties, tačiau keliautojo pareiga atlyginti nuostolius, atsiradusius dėl sutarties nutraukimo, yra pakeista sutarties nutraukimo mokesčiu. Turinio prasme tai iš esmės identiškos teisinės kategorijos, kurių maksimalus dydis yra siejamas su organizuotos turistinės kelionės kaina. CK 6.750 straipsnio 4 dalyje yra numatytos trys išimtys, kada keliautojas neturės pareigos mokėti sutarties nutraukimo mokesčio: 1) jeigu kelionių organizatorius iki organizuotos turistinės kelionės pradžios pakeičia organizuotos turistinės kelionės sutarties sąlygas; 2) jeigu dėl keliautojo nurodytų trūkumų organizuotos turistinės kelionės sutartis negali būti toliau vykdoma, o kelionių organizatorius per keliautojo nustatytą protingą laikotarpį nepašalina trūkumų; 3) jeigu organizuotos turistinės kelionės tikslo vietoje ar visiškai greta atsiranda nenugalimos jėgos aplinkybių, dėl kurių gali tapti neįmanoma vykdyti organizuotą turistinę kelionę ar nuvežti keliautojus į organizuotos turistinės kelionės tikslo vietą. Kelionių organizatorius, remiantis CK 6.751 straipsnio 1 dalimi, taip pat turi teisę iki organizuotos turistinės kelionės pradžios nutraukti sutartį, tačiau privalo grąžinti keliautojui visus už organizuotą turistinę kelionę sumokėtus pinigus ir atlyginti keliautojo patirtą žalą. Pareiga atlyginti žalą kelionių organizatoriui nekyla, jeigu organizuotą turistinę kelionę įsigijusių asmenų skaičius yra mažesnis negu organizuotos turistinės kelionės sutartyje nurodytas minimalus keliautojų skaičius arba jeigu kelionių organizatorius negali įvykdyti organizuotos turistinės kelionės sutarties dėl nenugalimos jėgos.

Taigi nenugalima jėga yra pagrindas tiek keliautojui, tiek kelionių organizatoriui nutraukti organizuotos turistinės kelionės sutartį. Esant nenugalimos jėgos aplinkybėms, keliautojas neturės pareigos mokėti sutarties nutraukimo mokesčio, o kelionių organizatorius – pareigos atlyginti žalą. CK šeštosios knygos XXXV skyriaus trečiajame skirsnyje, kuriame reguliuojami sutartiniai turizmo paslaugų teisiniai santykiai, nenugalimos jėgos samprata nedetalizuojama, todėl ją apibrėžiant pirmiausia taikytinos bendrosios sutarčių teisės nuostatos.

CK 6.212 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad šalis atleidžiama nuo atsakomybės už sutarties neįvykdymą, jeigu ji įrodo, kad sutartis neįvykdyta dėl aplinkybių, kurių ji negalėjo kontroliuoti ir protingai numatyti sutarties sudarymo metu, taip pat kad negalėjo užkirsti kelio šių aplinkybių ar jų pasekmių atsiradimui. Nenugalima jėga nelaikoma tai, kad rinkoje nėra reikalingų prievolei vykdyti prekių, sutarties šalis neturi reikiamų finansinių išteklių arba savo prievoles pažeidžia skolininko kontrahentai. Teismų praktikoje yra išaiškinta, jog nenugalimos jėgos atveju šalies atleidimas nuo atsakomybės už sutarties nevykdymą reiškia, kad sutartinių prievolių nevykdymas yra pateisinamas ir negali sutartį pažeidusiai šaliai sukelti įprastinių sutarties nevykdymo padarinių, nustatytų CK 6.205–6.216 straipsniuose, jai negali būti taikoma sutartinė civilinė atsakomybė (CK šeštosios knygos XXII skyrius), atitinkamai apribojama kreditoriaus (nukentėjusiosios

sutarties šalies) teisė į sutarties nevykdymu pažeistų teisių gynimą[13]. LAT daug kartų konstatavo, kad nenugalimos jėgos aplinkybes kvalifikuoja tokie požymiai: 1) aplinkybių nebuvo sudarant sutartį ir jų atsiradimo nebuvo galima protingai numatyti; 2) dėl susidariusių aplinkybių sutarties objektyviai negalima įvykdyti; 3) šalis, neįvykdžiusi sutarties, tų aplinkybių negalėjo kontroliuoti ar negalėjo užkirsti joms kelio; 4) šalis nebuvo prisiėmusi tų aplinkybių ar jų padarinių atsiradimo rizikos. Nesant šių kriterijų visumos, faktinės aplinkybės negali būti pripažintos nenugalima jėga[14]. Atsižvelgiant į ankstesnę kasacinio teismo jurisprudenciją, nenugalimai jėgai buvo priskiriami tik objektyvaus sutarties neįmanomumo atvejai. Objektyvus sutarties neįmanomumas buvo ir tas kriterijus, kuriuo remiantis teismų praktikoje ir teisės doktrinoje buvo atribojami *force majeure* ir sutarties vykdymo iš esmės pasikeitus aplinkybėms (CK 6.204 straipsnis) institutai. Buvo akcentuojama, kad jeigu dėl sutarties sudarymo metu atsiradusių aplinkybių tik sunkiau įvykdyti sutartį, bet objektyviai šitai galima padaryti, šalis gali remtis CK 6.204 straipsniu, bet ne CK 6.212 straipsniu[15].

2022 m. LAT išplėtojo ankstesnėje savo praktikoje įtvirtintą objektyvaus neįmanomumo sampratą, pažymėdamas, kad nenugalima jėga laikomi ne tik objektyvaus neįmanomumo atvejai, bet ir kitos išorinių veiksnių nulemtos neįmanomumo atmainos, pavyzdžiui, sutarties vykdymo ekonominis (praktinis) neįmanomumas, sutarties tikslo žlugimas (frustracija)[16]. Teigiamai vertintina, kad kasacinis teismas, atsižvelgdamas į naujausią sutarčių teisės doktriną, papildė sutarties vykdymo neįmanomumo sampratą nenugalimos jėgos kontekste, o šie išaiškinimai neabejotinai yra reikšmingi ir organizuotos turistinės kelionės sutarties atveju.

2.3.2. Nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybių turinys ir jų įrodinėjimo pareiga

Sąvoką „nenugalimos jėgos aplinkybės“ organizuotos turistinės kelionės sutarties kontekste LAT išaiškino spręsdamas ginčą dėl šios sutarties nutraukimo keliautojo iniciatyva[17]. Šioje LAT nagrinėtoje civilinėje byloje ginčas kilo dėl turizmo ir rekreacinių paslaugų sutarties nutraukimo ir pinigų už kelionę grąžinimo, ieškovui prašant pripažinti, jog ši sutartis nutraukta dėl to, kad kelionės tikslo vietoje ar visiškai greta atsiranda nenugalimos jėgos aplinkybių, dėl kurių gali tapti neįmanoma vykdyti kelionę ar nuvežti turistus į kelionės tikslo vietą. Tarp ieškovo, kaip

13 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. vasario 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-10-421/2015.

14 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2012 ir kt.

15 Valentinas Mikelėnas ir kt., *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (I)* (Vilnius: Justitia, 2003), 284.

16 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150-2012 ir kt.

17 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2024 m. birželio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-147-1075/2024.

keliautojo, ir atsakovo, kaip kelionių organizatoriaus, tarpininkaujant kelionių pardavimo agentui 2020 m. vasario 10 d. buvo sudaryta sutartis dėl kelionės į Jungtinius Arabų Emyratus (toliau – JAE). Remiantis šia sutartimi, atsakovas įsipareigojo ieškovui ir jo šeimos nariams užtikrinti poilsinę kelionę į JAE ir suteikti šias paslaugas: kelionę lėktuvu maršrutu Vilnius–Dubajus ir Dubajus–Vilnius, 7 nakvynių apgyvendinimą 5 žvaigždučių viešbutyje, maitinimą „viskas įskaičiuota", pervežimą oro uostas–viešbutis–oro uostas, kelionių organizatoriaus atstovo paslaugas. Šios paslaugos turėjo būti suteiktos laikotarpiu nuo 2020 m. kovo 1 d. iki 2020 m. kovo 8 d., t. y. po maždaug trijų savaičių nuo sutarties sudarymo. Kaip nurodė ieškovas, 2020 m. vasario mėnesį JAE ėmė sparčiai daugėti COVID-19 atvejų, viešbučiuose buvo skelbiamas karantinas ir juose gyvenantys asmenys nebuvo niekur išleidžiami, be to, JAE buvo uždaromos mokyklos. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija savo interneto svetainėje dar nuo 2020 m. sausio 8 d., t. y. likus daugiau nei mėnesiui iki ginčo sutarties sudarymo, skelbė rekomendaciją į JAE vykstantiems asmenims imtis atsargumo priemonių, o nuo 2020 m. kovo 12 d., t. y. jau po planuotos kelionės pabaigos, rekomenduota asmenims atidėti visas keliones ir artimiausią mėnesį nevykti į visas užsienio valstybes, įskaitant JAE. Ieškovo nuomone, COVID-19 grėsmė buvo akivaizdi, todėl 2020 m. vasario 27 d. jis kreipėsi į atsakovą ir paprašė nutraukti sutartį, o už kelionę sumokėtus pinigus leisti panaudoti kitai kelionei. Atsakovas nesutiko su ieškovo prašymu ir jam taikė sutarties nutraukimo mokestį, kurio dydis – 80 proc. kelionės kainos. Atsakovas savo poziciją grindė tuo, kad jau sutarties sudarymo metu vyko COVID-19 plitimas kelionės tikslo vietoje – JAE, o visos ieškovo išvardytos aplinkybės įvyko jau pasibaigus sutartyje nurodytam kelionės laikotarpiui. Pasak atsakovo, tiek sutarties sudarymo metu (2020 m. vasario 10 d.), tiek ieškovo prašymo dėl sutarties nutraukimo pateikimo metu (2020 m. vasario 27 d.), tiek sutartyje nurodytu kelionės laikotarpiu (nuo 2020 m. kovo 3 d. iki 2020 m. kovo 8 d.) galiojo tik rekomendacija imtis atsargumo priemonių, tačiau jokių draudimų vykti į keliones ir (ar) jas vykdyti nebuvo nustatyta. Kelionės į JAE 2020 m. kovo 3 d. – 2020 m. kovo 8 d. laikotarpiu buvo vykdomos pagal suplanuotą skrydžių programą, jokių turistų susirgimo COVID-19 atvejų nebuvo nustatyta. Todėl atsakovas sutiko, kad ieškovui būtų grąžinti 760 Eur, o jo reikalavimą dėl 4074 Eur priteisimo prašė pripažinti visiškai nepagrįstu.

Pirmosios instancijos teismas būtent ir priteisė ieškovui iš atsakovo 760 Eur, nurodydamas, kad ieškovo įsigytos kelionės trukmė buvo iki 2020 m. kovo 8 d., o rekomendacija nevykti į užsienio šalis, taip pat į JAE, atsirado tik praėjus keturioms dienoms nuo dienos, kurią turėjo baigtis ieškovo įsigyta kelionė. Teismas taip pat atkreipė dėmesį, jog atsakovo organizuota kelionė į JAE 2020 m. kovo 1 d. – 2020 m. kovo 8 d. laikotarpiu ne tik įvyko, bet ir į ją vyko visi keleiviai, išskyrus ieškovą ir jo šeimos narius. Apeliacinės instancijos teismas, įvertinęs sutarties nutraukimo mokesčio dydį (3867,20 Eur) ir sutarties kainą (4834 Eur), ieškovui iš atsakovo priteisė 966,80 Eur. Teismas laikėsi nuomonės, kad pagal byloje esančius duomenis (karantinas nei Lietuvoje, nei JAE nebuvo paskelbtas; Lietuvoje susirgimų COVID-19 atvejų dar nebuvo, o JAE – tik keletas; JAE nebuvo įtraukti į sąrašą šalių, į kurias rekomenduojama nevykti) nėra pagrindo

byloje susiklosčiusius faktus vertinti kaip sutarties nutraukimo metu buvusias nenugalimos jėgos (neišvengiamas ar nepaprastas) aplinkybes.

LAT, siekdamas išspręsti tarp šalių kilusį ginčą, kreipėsi į ESTT su prašymu patikslinti sąlygas, kuriomis keliautojas gali remtis neišvengiamų ir nepaprastų aplinkybių, kaip jos suprantamos pagal Direktyvos 2015/2302 12 straipsnio 2 dalį, buvimu atsižvelgiant į COVID-19 pandemiją, ir, jei prireiktų, šios sąvokos ir sąvokos *force majeure*, kaip ji suprantama pagal CK 6.750 straipsnį, ryšį.

2024 m. vasario 29 d. prejudiciniame sprendime byloje *M. D. prieš UAB „Tez Tour“*, C-299/22[18], ESTT pažymėjo, kad neišvengiamų ir nepaprastų aplinkybių, kaip jos suprantamos pagal šias nuostatas, atsiradimo kelionės tikslo vietoje ar visiškai greta konstatavimas nepriklauso nuo to, ar kompetentingos institucijos yra paskelbusios oficialią rekomendaciją keliautojams nevykti į atitinkamą zoną arba oficialų sprendimą, kuriuo ši zona priskiriama prie rizikos zonos. Pasak ESTT, neišvengiamos ir nepaprastos aplinkybės apima ne tik aplinkybes, dėl kurių tampa neįmanoma įvykdyti šio paketo, bet ir aplinkybes, kurios, neužkirsdamos kelio tokiam įvykdymui, lemia tai, kad šis paketas negali būti įvykdytas nesukeliant rizikos atitinkamų keliautojų sveikatai ir saugumui, prireikus atsižvelgiant į asmeninius veiksnius, susijusius su individualia šių keliautojų padėtimi. Toks poveikis turi būti vertinamas iš vidutinio keliautojo, kuris yra pakankamai informuotas, protingai pastabus ir nuovokus, perspektyvos tą dieną, kai nutraukiama atitinkama kelionės paslaugų paketo sutartis. Be to, ESTT atkreipė dėmesį, kad padėtis, apie kurią kelionės paslaugų paketo sutarties sudarymo dieną atitinkamas keliautojas jau žinojo arba kurią galėjo numatyti, negali būti keliautojo nurodoma kaip neišvengiamos ir nepaprastos aplinkybės. Galiausiai ESTT nurodė, kad gali būti atsižvelgta į poveikį, atsiradusį išvykimo vietoje ir su vykimu į atitinkamą kelionę bei grįžimu iš jos susijusiuose taškuose, jeigu jis turi įtakos šio paketo vykdymui.

Remdamasis šiais ESTT išaiškinimais, LAT pirmiausia pažymėjo, kad CK 6.750 straipsnio 4 dalies 3 punkte nurodytos sąvokos „nenugalimos jėgos aplinkybės“ aiškinimas negali būti tapatinamas su CK 6.212 straipsnyje reglamentuojama nenugalima jėga (*force majeure*), kurios, kaip pagrindo atleisti šalį nuo atsakomybės už sutarties neįvykdymą, konstatavimas sietinas su kitokiomis (griežtesnėmis) šioje CK normoje nustatytomis ir teismų praktikoje aptartomis sąlygomis, įskaitant ir poveikį sutarties vykdymui – absoliutų jos įvykdymo negalimumą. Atkreiptinas dėmesys, kad, kaip minėta, kasacinis teismas dar 2022 m. išplėtojo ankstesnėje savo praktikoje įtvirtintą objektyvaus neįmanomumo sampratą, pažymėdamas, kad nenugalima jėga laikomi ne tik objektyvaus neįmanomumo atvejai, bet ir kitos išorinių veiksnių nulemtos neįmanomumo atmainos. Kitaip tariant, LAT pripažino, kad nenugalima jėga sietina ne tik su objektyviu neįmanomumu, kai sutarties vykdymas tampa nei fiziškai, nei teisiškai neįmanomas, bet ir apima atvejus, kai sutarties vykdymas nėra neįmanomas, tačiau tampa sudėtingas ir (ar) ekonomiškai neefektyvus. Atsižvelgiant į šiuos LAT išaiškinimus, neturėtų būti laikoma, kad CK 6.212 straipsnyje

18 ESTT 2024 m. vasario 29 d. sprendimas byloje *M. D. prieš UAB „Tez Tour“*, C-299/22, ECLI:EU:C:2024:181.

įtvirtintos griežtesnės *force majeure* taikymo sąlygos nei kad nenugalimos jėgos aplinkybės pagal CK 6.750 straipsnio 4 dalies 3 punktą: abu šie atvejai nėra sietini tik su objektyviu ar absoliučiu neįmanomumu. Taip pat pažymėtina, kad Direktyvoje 2015/2302 minima ne „nenugalimos jėgos aplinkybių", o „neišvengiamų ir nepaprastų" aplinkybių sąvoka, kurias LAT sutapatino, vartodamas jungtinį nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybių terminą.

Šias aplinkybes, kaip jos suprantamos pagal 6.750 straipsnio 4 dalies 3 punktą, LAT susiejo su keturiais kvalifikuojančiais požymiais: pirma, jos turi egzistuoti sutarties nutraukimo dieną ir jų nebuvo sudarant kelionės paslaugų paketo sutartį, jos sutarties sudarymo metu keliautojui nebuvo žinomos ir (ar) jų atsiradimo keliautojas negalėjo numatyti; antra, šios aplinkybės turi daryti esminį poveikį organizuotos turistinės kelionės vykdymui ar turistų nuvežimui į organizuotos turistinės kelionės vietą – tai apima ir atvejus, kai sutartis negali būti įvykdyta nesukeliant rizikos atitinkamų keliautojų sveikatai ir saugumui; trečia, nenugalimos jėgos (neišvengiamomis ir nepaprastomis) aplinkybėmis galima pateisinti atitinkamo keliautojo sprendimą nutraukti sutartį nepatiriant dėl to finansinių nuostolių tik jeigu jos atsiranda kelionės tikslo vietoje ar visiškai greta; ketvirta, turistas, kuris remiasi nenugalimos jėgos (nepaprastų ir neišvengiamų) aplinkybių padėtimi, negalėjo tų aplinkybių valdyti ir išvengti jų pasekmių, net jeigu būtų ėmęsis visų nuo jo priklausiusių pagrįstų priemonių.

LAT taip pat suformavo taisyklę, pagal kurią, remiantis bendrosiomis civilinio proceso teisėje įtvirtintomis įrodinėjimo taisyklėmis, nenugalimos jėgos (neišvengiamas ir nepaprastas) aplinkybes turi įrodyti asmuo, kuris jomis remiasi, šiuo atveju keliautojas (vartotojas). Pažymėtina, jog, pasak LAT, šių aplinkybių atsiradimui konstatuoti nebūtina, kad kompetentingos institucijos būtų paskelbusios oficialią rekomendaciją keliautojams nevykti į atitinkamą zoną arba oficialų sprendimą, kuriuo ši zona priskiriama prie rizikos zonos. Sutiktina su LAT pozicija, kad neturėtų būti suteikiamas prioritetas ir ypatinga įrodomoji galia kompetentingų institucijų skelbiamoms rekomendacijoms ir kitai oficialiai informacijai, nes, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija savo interneto svetainėje nuolat skelbia rekomendaciją įvertinti būtinybę keliauti net į tokias populiarias kelionių vietas, kaip Egiptas ar Marokas,.

Kasacinis teismas, vertindamas ginčo faktines aplinkybes, nurodė, kad sutarties nutraukimo dieną, t. y. 2020 m. vasario 27 d., (jau) buvo susiklosčiusi nauja padėtis, kuri *per se* atitiko nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybių, dariusių didelį poveikį sutarties vykdymui ir keleivių nuvežimui į JAE saugiai, kaip buvo susitarta ginčo sutartyje, situaciją. Tokios aplinkybės, pasak LAT, nebuvo susiklosčiusios sutarties sudarymo dieną, t. y. 2020 m. vasario 10 d., nes COVID-19 plitimo duomenys buvo tik pirminiai ir dar negausūs, be to, jie nebuvo siejami su kelionės tikslo vieta – JAE. LAT pažymėjo, kad vidutinis keliautojas galėjo pagrįstai prognozuoti, jog ginčo sutarties nutraukimo metu egzistuoja didelė tikimybė tiek užsikrėsti COVID-19 virusu, patekti į karantino sąlygas (oro uoste, viešbutyje ar kitose lankytinose vietose), tiek netgi ir tikimybė nepasiekti kelionės tikslo vietos. Tokioje situacijoje vidutinis keliautojas pagrįstai gali vertinti, kad tokia kelionė ne tik sukels emocinę įtampą, bet ir kils pavojus jo (šiuo atveju – ieškovo

šeimos, įskaitant ir mažamečius vaikus) sveikatai ir saugumui, o tai nėra suderinama su poilsiniu-pažintiniu turistinės kelionės tikslu. Atsižvelgdamas į pirma išdėstytus argumentus, LAT padarė išvadą, kad, priešingai, nei nusprendė bylą nagrinėję teismai, ieškovas įrodė egzistuojant nenugalimos jėgos (neišvengiamas ir nepaprastas) aplinkybes, kurios darė esminį poveikį organizuotos turistinės kelionės vykdymui, ir jo ieškinį tenkino.

Atkreiptinas dėmesys, kad nors kasacinis teismas šio ginčo kontekste ypač akcentavo sąvokos „vidutinis keliautojas" svarbą, tačiau nedetalizavo jos nustatymo kriterijų, o tai būtų buvę ypač reikšminga tiek susiklosčiusios, tiek bet kurių kitų situacijų kontekste, kai sprendžiama dėl organizuotos turistinės kelionės sutarties nutraukimo. Nekvestionuojant šioje konkrečioje byloje pasiekto rezultato, svarstytina, kokią reikšmę nustatant vidutinio keliautojo elgesio standartą turi aplinkybė, jog atsakovo organizuota kelionė, kurios ieškovas atsisakė, ne tik faktiškai įvyko, bet ir į ją vyko visi kiti turistai. Nors LAT pažymėjo, kad šis faktas nėra reikšmingas, nes turi būti remiamasi ne konkretaus, o vidutinio vartotojo standartu, manytina, kad absoliučios daugumos keliautojų, o ne individualios šeimos elgesys būtent ir atitiktų vidutinio, o ne konkretaus vartotojo elgesį. Jeigu tuo momentu, kai ieškovas priėmė sprendimą nutraukti sutartį, visi kiti keliautojai neidentifikavo nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybių, galinčių daryti didelį poveikį sutarties vykdymui, svarstytina, ar toks individualus ieškovo vertinimas atitinka vidutinio keliautojo, kuris yra pakankamai informuotas, protingai pastabus ir nuovokus, perspektyvą. Todėl tokiais atvejais vidutinio keliautojo akcentavimas tampa pernelyg dirbtinis, jeigu iš esmės viskas grindžiama asmeniniais veiksniais, susijusiais su individualia keliautojų padėtimi.

Išvados

1. Įgyvendinant Direktyvą 2015/2302, buvo iš esmės pakeistos CK šeštosios knygos XXXV skyriaus trečiojo skirsnio nuostatos, reguliuojančios organizuotos turistinės kelionės paslaugų teikimo sutartinius santykius. Siekiant užtikrinti keliautojų, kaip vartotojų, teisinę apsaugą, buvo detaliau reglamentuotas ir vienašališkas organizuotos turistinės kelionės sutarties nutraukimas. Vienas iš atvejų, kai keliautojui nėra taikomas sutarties nutraukimo mokestis, yra susijęs su tuo, kad organizuotos turistinės kelionės tikslo vietoje ar visiškai greta atsiranda nenugalimos jėgos aplinkybių, dėl kurių gali tapti neįmanoma vykdyti organizuotą turistinę kelionę ar nuvežti keliautojus į organizuotos turistinės kelionės tikslo vietą. Direktyvoje 2015/2302 šios aplinkybės yra apibūdinamos kaip neišvengiamos ir nepaprastos.
2. 2024 m. birželio 5 d. LAT nutartyje civilinėje byloje Nr. e3K-3-147-1075/202 padaryta išvada, kad nenugalimos jėgos aplinkybės, remiantis CK 6.750 straipsnio 4 dalies 3 punktu, neturėtų būti sutapatinamos su klasikiniu *force majeure* institutu, įtvirtintu CK 6.212 straipsnyje. Atsižvelgiant į kitose bylose LAT pateiktus išaiškinimus, kad nenugalima jėga laikomi ne tik objektyvaus neįmanomumo atvejai, bet ir kitos išorinių veiksnių nulemtos neįmanomumo atmainos, manytina, kad nenugalimos jėgos arba neišvengiamų ir nepaprastų aplinkybių

samprata organizuotos turistinės kelionės sutarties nutraukimo atveju atitinka šiuolaikinę *force majeure* koncepciją.

3. Kasacinis teismas, remdamasis ESTT išaiškinimais, išskyrė pagrįstus nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybes kvalifikuojančius požymius, akcentuodamas jų egzistavimą sutarties nutraukimo metu, esminį poveikį kelionei, atsiradimą kelionės tikslo vietoje ir negalimumą jų išvengti. Pagal bendrą įrodinėjimo pareigos standartą šias aplinkybes privalo pagrįsti keliautojas, o jas įrodinėjant nėra būtina remtis oficialiais kompetentingų institucijų sprendimais.
4. Nors LAT, spręsdamas tarp šalių kilusį ginčą, ypač akcentavo sąvokos „vidutinis keliautojas“ svarbą, tačiau neįvardijo jokių konkrečių kriterijų, kaip ją nustatyti. Tai kelia neapibrėžtumą sprendžiant, ar keliautojo elgesys atitinka šį standartą, ypač kai susiklosčiusioje situacijoje iš esmės visi kiti keliautojai priėmė kitokį sprendimą nei ieškovas. Kyla klausimas, ar individualaus keliautojo subjektyvus vertinimas gali būti priešpriešinamas vidutiniam vartotojui būdingam elgesiui. Kitaip tariant, diskutuotina, ar tokiomis aplinkybėmis sąvoka „vidutinis keliautojas“ nėra pernelyg abstrakti.
5. Teisėtų lūkesčių ir teisinio tikrumo principai suponuoja, kad tiek kelionių organizatorius, tiek keliautojas turi būti visiškai tikri dėl to, kaip turi būti įgyvendinamas organizuotos turistinės kelionės paslaugų teikimo sutarties nutraukimas, taip pat kaip tokiais atvejais nukentėjęs asmuo turi ginti pažeistas savo teises ir kaip paskirstoma įrodinėjimo našta šalims. Todėl LAT išaiškinimai dėl nenugalimos jėgos (neišvengiamų ir nepaprastų) aplinkybių, kaip sąlygos nutraukti kelionių paslaugų paketo sutartį keliautojo iniciatyva, turi esminę reikšmę užtikrinant šiuose teisiniuose santykiuose dalyvaujančių subjektų teisių ir teisėtų interesų pusiausvyrą.

Termination of a Travel Contract at the Initiative of the Traveller: Recent Case Law

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Private Law
Prof. Dr. Vaidas Jurkevičius
E-mail: vaidas.jurkevicius@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-14

Summary. *This article analyses the case law of the Supreme Court of Lithuania on force majeure (unavoidable and extraordinary) circumstances as a condition for the termination of a package travel contract at the initiative of the tourist. It should be noted that the amendments to the Civil Code of the Republic of Lithuania, which, in implementation of the European Union law, substantially newly regulated contractual relations of tourist services, were adopted as early as 2018, but the Court of Cassation only started to develop the case law on the performance of the contract of provision of services of an organised tourist trip and its termination in 2024. The ruling of the panel of judges of the Civil Cases Division of the Supreme Court of Lithuania of 5 June 2024 clarifies how force majeure circumstances are to be interpreted in the context of the termination of a travel contract, their relationship to force majeure, and the way in which these circumstances are to be determined from the perspective of the average traveller as a consumer. Although the interpretations of the Supreme Court of Lithuania were given in the context of a dispute arising from the refusal to perform a tourist travel contract in the context of the COVID-19 pandemic, they are undoubtedly also relevant for the determination of other types of extraordinary circumstances, such as, for example, those relating to military conflicts. The purpose of this article is therefore to assess how the precedent established by the Court of Cassation will help to ensure the balance of interests and legitimate expectations of the subjects of the legal relationship between the parties to the legal relationship of tourist travel in the event of circumstances of force majeure.*

Keywords: *package travel contract; force majeure; special circumstances; unavoidable and extraordinary circumstances; unilateral termination; termination fee.*

2.4. Duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga skaitmeniniame amžiuje: pokyčiai Lietuvos teisėje

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Raimondas Andrijauskas
El. paštas r.andrijauskas@gmail.com

DOI: 10.13165/LT-24-01-15

Santrauka. *Internete viešai prieinamų duomenų rinkimas ir panaudojimas yra neatsiejamas nuo skaitmeninės visuomenės. Surinktų duomenų panaudojimas naujiems inovatyviems produktams kurti jau tampa įprasta praktika, kuri teikia ir ateityje teiks tik dar daugiau naudos įvairioms verslo sritims. Todėl visuomenė, duomenų kūrėjai ir verslo įmonės, siekdami veikti sąžiningai ir gerbti vieni kitų interesus, privalo laikytis aiškių duomenų rinkimo internete ir jų panaudojimo taisyklių.*

Vienas iš šios srities Europos Sąjungoje elementų, skirtų investicijoms į duomenų bazių kūrimą, tobulinimą paskatinti ir informacijos rinkai plėtoti, yra duomenų bazių sui generis teisių apsauga. Visgi šis teisės institutas Lietuvoje vis dar mažai kam žinomas, o jo taikymo praktika Lietuvos teismuose nėra pakankamai išplėtota.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti duomenų bazių sui generis teisių apsaugai taikyti būtinas sąlygas, kurios įtvirtintos ne tik teisės aktuose, bet ir teismų, ypač Europos Sąjungos Teisingumo Teismo, praktikoje. Kadangi taikant duomenų bazių sui generis apsaugą esminis vaidmuo tenka konkretų ginčą nagrinėjantiems teismams, šiame straipsnyje detaliai analizuojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024 ir jos reikšmė duomenų bazių sui generis teisių apsaugos būtinųjų sąlygų kontekste.

Reikšminiai žodžiai: *duomenų bazė, sui generis teisės.*

Įvadas

Šiame straipsnyje, analizuojant Europos Sąjungoje (toliau – ES) ir Lietuvoje galiojančius teisės aktus, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) jurisprudenciją, siekiama įvertinti Lietuvos teismų praktikoje formuojamas duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos taisykles ir įvertinti šių teisių apsaugai taikyti būtinas sąlygas.

Atsižvelgiant į vis didėjančią skaitmenizaciją, informacijos rinką ir Europos duomenų strategiją[1], straipsnyje, nagrinėjant aktualius teisinio reguliavimo ir teismų praktikos pokyčius, analizuojama, kaip Lietuvos teismų praktikoje kinta duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos

1 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Europos duomenų strategija“, Briuselis, 2020 2 19, COM(2020) 66 *final*, *EUR-Lex*, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0066.

taikymas. Ypatingas dėmesys skiriamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 15 d. nutarčiai civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024 ir vertinama šios nutarties reikšmė duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugai taikyti būtinų sąlygų nustatymui.

Galiausiai pateikiamos autoriaus įžvalgos, kokius pokyčius ši naujai formuojama duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos taikymo praktika gali lemti duomenų rinkimo internete ir inovatyvių paslaugų kūrimo veikla užsiimantiems subjektams.

2.4.1. Duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga ES

Duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga ES gyvuoja jau kelis dešimtmečius, tačiau Lietuvoje šis teisės institutas vis dar mažai kam žinomas. Todėl nenuostabu, kad Lietuvos teismų praktikoje duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos institutas praktiškai nenagrinėtas, o jo taikymo praktika nėra pakankamai išplėtota.

Pirmiausia reikėtų pažymėti, kad duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga yra unikalus ES teisės aktų leidėjo politinis eksperimentas, atliktas dar XX a. pabaigoje, siekiant paskatinti investicijas į duomenų bazių kūrimą ir tobulinimą ir kurti ES informacijos rinką[2]. Ši teisė pirmą kartą įtvirtinta 1996 m. kovo 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 96/9/EB dėl duomenų bazių teisinės apsaugos (toliau – Direktyva 96/9), o vėliau, Lietuvai įstojus į ES, ji perkelta į Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymą (toliau – ATGTĮ).

Beje, nuo pat atsiradimo duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos institutas užsienio valstybių teisės mokslininkų buvo plačiai kritikuojamas dėl keturių esminių trūkumų: 1) investicijų standarto problematikos, 2) pasekmių konkurencijai, 3) pakankamų ir visapusiškų išimčių trūkumo ir 4) neaiškios arba siauros šios teisės pirmumo srities (palyginti su nacionaliniu reguliavimu, susijusiu su kūrinių piratavimo veikla)[3].

Šiuo metu internete viešai prieinamų duomenų rinkimas ir panaudojimas yra neatsiejamas nuo skaitmeninės visuomenės. Skaitmeninės rinkos sąlygomis populiarėja verslo modeliai „duomenys kaip paslauga“, kuriems įgyvendinti yra būtinas internete viešai skelbiamų duomenų rinkimas ir (ar) jų pakartotinis panaudojimas. Surinktų duomenų panaudojimas naujiems inovatyviems produktams kurti jau tampa įprasta praktika, kuri teikia ir ateityje teiks tik dar daugiau naudos įvairioms verslo sritims. Todėl visuomenė, duomenų kūrėjai ir verslai, siekdami veikti sąžiningai ir gerbti vieni kitų interesus, bus priversti laikytis aiškių duomenų rinkimo internete ir jų panaudojimo taisyklių.

Pasikeitus technologijoms, plėtojantis skaitmeninei rinkai, skaitmeniniams produktams ir praėjus daugiau nei dviem dešimtmečiams nuo duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos

2 1996 m. kovo 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 96/9/EB dėl duomenų bazių teisinės apsaugos, OLL77, 1996 3 27, p. 20–28, *EUR-Lex*, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:31996L0009, 3, 9 ir 12 konstatuojamosios dalys.

3 Estelle Derclaye ir Martin Husovec, „Sui Generis Database Protection 2.0: Judicial and Legislative Reforms“, *European Intellectual Property Review* 44, 6 (2022): 323–331.

instituto atsiradimo, šis nemenkų trūkumų turintis ir besikeičiančių informacijos rinkos realijų neatitinkantis duomenų bazių apsaugos mechanizmas privalėjo kisti. Su tuo susijusių pokyčių iki 2024 m. vyko tiek ES teisėje, tiek ESTT jurisprudencijoje.

Pokyčius ES teisėkūroje atspindi tokie teisės aktai kaip, pavyzdžiui, 2022 m. gegužės 30 d. Reglamentas (ES) 2022/868 dėl Europos duomenų valdymo, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2018/1724 (Duomenų valdymo aktas), 2022 m. rugsėjo 14 d. Reglamentas (ES) 2022/1925 dėl atvirų konkurencijai ir sąžiningų skaitmeninio sektoriaus rinkų, kuriuo iš dalies keičiamos direktyvos (ES) 2019/1937 ir (ES) 2020/1828 (Skaitmeninių rinkų aktas), ir kt. Šiais ES teisės aktais siekiama sudaryti vienodas, aiškiai apibrėžtas sąlygas inovacijoms, verslų augimui ir jų sąžiningai konkurencijai, nustatant skaitmeninės rinkos taisykles, taip pat kurti duomenimis grįstą ekonomiką.

Visgi ES Komisija nedrįso inicijuoti esminės Direktyvos 96/9 peržiūros ir paliko galioti *status quo*, pažymėjusi, kad ESTT pavyksta efektyviai pašalinti visas *sui generis* teisių apsaugos įgyvendinimo problemas valstybėse narėse[4]. Tokį požiūrį nemažai mokslininkų[5] kritikavo. Dalis jų akcentavo, kad taip užkraunama didelė našta ESTT teisėjams, nors ES Komisija galėtų tiesiog kodifikuoti ESTT jurisprudenciją priimdama atitinkamus Direktyvos 96/9 pakeitimus[6].

Nepaisant šių nuogąstavimų, ESTT aktyviai dalyvauja formuodamas duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos taisyklių aiškinimą. Ankstesniuose savo sprendimuose ESTT, aiškindamas Direktyvos 96/9 7 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos *sui generis* teisės taikymo sąlygas, pažymėjo, kad *sui generis* teisių apsauga gali būti taikoma, kai:

i) pati duomenų bazė atitinka Direktyvoje 96/9 nustatytus kriterijus, t. y. duomenų bazė „turi pasižymėti kokybiniu arba kiekybiniu požiūriu pakankamai didelėmis duomenų gavimo, tikrinimo ir pateikimo investicijomis“[7] arba, kitaip tariant, *sui generis* teise saugomos tik tos duomenų bazės, „kurių duomenų gavimas, tikrinimas ir pateikimas liudija apie dideles kokybines ar kiekybines investicijas“[8];

ii) yra nustatytas duomenų „perkėlimo“ ir (arba) „panaudojimo [iš naujo]“ faktas, kuris turi būti aiškinamas „atsižvelgiant į *sui generis* teise siekiamą tikslą <...> apsaugoti nuo „naudotojo veiksmų, peržengiančių jam suteiktų teisių ribas, todėl darančių žalą investicijoms““[9];

4 Commission Staff Working Document Evaluation of Directive 96/9/EC on the legal protection of databases, Briuselis, 2018 4 25, SWD(2018) 146 *final*, *Eur-Lex*, https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/staff-working-document-and-executive-summary-evaluation-directive-969ec-legal-protection-databases.

5 Pavyzdžiui, Caterina Sganga, „Sui Generis Protection of Non-Creative Databases“, iš *The Cambridge Handbook of Investment-Driven Intellectual Property*, E. Bonadio, P. Goold (eds) (Cambridge University Press, 2023), 27–53.

6 Derclaye ir Husovec, *supra note*, 3: 323–331.

7 ESTT 2013 m. gruodžio 19 d. sprendimas byloje *Innoweb BV prieš Wegener ICT Media BV ir Wegener Mediaventions BV*, C-202/12, ECLI:EU:C:2013:850.

8 ESTT 2015 m. sausio 15 d. sprendimas byloje *Ryanair Ltd prieš PR Aviation BV*, C-30/14, ECLI:EU:C:2015:10.

9 ESTT 2004 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *The British Horseracing Board ir kt. prieš William Hill Organization Ltd*, C-203/02, EU:C:2004:695.

iii) viename naujausių su *sui generis* teisių apsaugos taikymu susijusių sprendimų ESTT, atsižvelgdamas į skaitmeninės rinkos tendencijas ir inovatyvių technologijų vystymosi poreikį, pažymėjo, kad sprendžiant dėl *sui generis* teisinės apsaugos „reikia nustatyti teisingą pusiausvyrą tarp duomenų bazių sudarytojų teisėto intereso susigrąžinti dideles investicijas ir naudotojų bei tų sudarytojų konkurentų intereso turėti prieigą prie tose duomenų bazėse esančios informacijos ir galimybę remiantis ta informacija kurti naujoviškus produktus“[10]. Taigi, ESTT įtvirtino dar vieną *sui generis* teisių apsaugai atsirasti reikšmingą sąlygą – „turi būti potenciali žala pakankamai didelėms duomenų bazę sudariusio asmens investicijoms, t. y. rizika, kad šios investicijos negalės būti susigrąžintos“[11].

Taip ESTT reikšmingai prisideda plėtodamas *sui generis* teisių apsaugos instituto taikymo ribas ir formuodamas bendrą ES valstybių narių teismų praktiką. Šiame straipsnyje analizuojama ir negausi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktika *sui generis* teisių apsaugos kontekste, ypatingą dėmesį skiriant 2024 m. vasario 15 d. nutarties civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024 suformuotam būtinųjų sąlygų, kurias reikia tenkinti, kad būtų galima taikyti duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugą, visetui.

2.4.2. Duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos teisinis reguliavimas

Duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga Lietuvoje reglamentuota ATGTĮ 61 straipsnio 1 dalyje, kurioje nurodoma, kad „[d]uomenų bazės gamintojas, kuris įrodo, kad parinkdamas, sudarydamas, tikrindamas bei pateikdamas duomenų bazės turinį padarė esminių kokybinių ir (ar) kiekybinių (intelektinių, finansinių, organizacinių) investicijų, turi teisę uždrausti šiuos veiksmus: 1) bet kokiu būdu ar forma visam laikui ar laikinai perkelti visą duomenų bazės turinį ar esminę jo dalį į kitą laikmeną; 2) bet kokiu būdu padaryti viešai prieinamą visą duomenų bazės turinį ar esminę jo dalį kompiuterių tinklais (internete) ar kitais perdavimo būdais, taip pat platinti duomenų bazės kopijas, jas nuomojant, parduodant, įskaitant viešą siūlymą jas pirkti ar tikslinę duomenų bazės kopijų reklamą, skatinančią vartotojus jas įsigyti“. Be to, ATGTĮ 62 straipsnio 1 dalyje papildomai detalizuota, kad „[d]uomenų bazės, kuri teisėtai bet kuriuo būdu tapo viešai prieinama, gamintojas negali kliudyti teisėtiems duomenų bazės naudotojams perkelti į kitas laikmenas ar naujai panaudoti bet kokiais tikslais nedideles (vertinant kokybiniu ir (ar) kiekybiniu požiūriu) duomenų bazės turinio dalis“.

ATGTĮ 61 straipsnio 1 dalies nuostata savo turiniu praktiškai analogiška įtvirtintai Direktyvos 96/9 7 straipsnio 1 dalyje, kurioje nurodoma, kad „[v]alstybės narės numato duomenų bazės, pasižyminčios pakankamai didelėmis jos duomenų gavimo, tikrinimo ir pateikimo

10 ESTT 2021 m. birželio 3 d. sprendimas byloje *SIA „CV-Online Latvija“ prieš SIA „Melons“*, C-762/19, ECLI:EU:C:2021:434.

11 *Ibid.*

kokybinėmis ir (arba) kiekybinėmis investicijomis, sudarytojui teisę neleisti perkelti ir (arba) panaudoti visos tokių duomenų bazės arba pakankamai didelės jos dalies, kokybiškai ir (arba) kiekybiškai ją įvertinus“.

Taigi, analizuojant teisinį reguliavimą galima teigti, kad duomenų bazių *sui generis* teisinė apsauga gali būti taikoma tais atvejais, kai tenkinamos šios sąlygos:

i) esminių investicijų sąlyga – duomenų bazei buvo skirtos kokybiniu ir kiekybiniu požiūriu pakankamai didelės duomenų gavimo, tikrinimo ir pateikimo investicijos (ATGTĮ 61 straipsnio 1 dalis);

ii) neteisėtų veiksmų sąlyga – teisėtas duomenų bazės naudotojas atlieka visos duomenų bazės arba pakankamai didelės jos turinio dalies (esminės dalies) duomenų „perkėlimo“ ir (arba) „panaudojimo [iš naujo]“ veiksmus (ATGTĮ 61 straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktai).

Lietuvos doktrinoje, analizuojant duomenų bazių *sui generis* apsaugą, skiriamos tokios duomenų bazių gamintojų teisių apsaugos sąlygos: *pirma*, duomenų bazę sudarančių elementų (kūrinių, duomenų ar kitokių nepriklausomų elementų) parinkimas ar išdėstymas; *antra*, esminės investicijos[12]. Pastaroji sąlyga kai kurių mokslininkų dar skaidoma į smulkesnius elementus, kuriuos privalo tenkinti investicijos *sui generis* teisės aspektu: 1) kokybinių ir (ar) kiekybinių (intelektinių finansinių, organizacinių) investicijų padarymas; 2) investicijos turi būti esminės; 3) investicijos privalo būti padarytos duomenų bazės turiniui parinkti, sudaryti, tikrinti ir pateikti[13]. O neteisėtų veiksmų sąlyga siejama su duomenų bazės naudotojo įvykdytu duomenų bazės gamintojo turtinių teisių – teisės perkelti (ATGTĮ 61 straipsnio 1 dalies 1 punktas) ir teisės naujai panaudoti (ATGTĮ 61 straipsnio 1 dalies 2 punktas) visą duomenų bazės turinį arba pakankamai didelę jos turinio dalį (esminę dalį)[14] – pažeidimu.

Taigi, teisė perkelti ir teisė naujai panaudoti ne tik laikytinos asmeninėmis duomenų bazės gamintojo turtinėmis teisėmis, bet ir yra viena iš duomenų bazės *sui generis* teisinės apsaugos taikymo būtinųjų sąlygų, t. y. teisėtam duomenų bazės naudotojui neatliekant veiksmų, leidžiančių „perkelti“ ir (arba) „panaudoti [iš naujo]“ visą arba pakankamai didelę duomenų bazės turinio dalį (esminę dalį), nedidelės (vertinant kokybiniu ir (ar) kiekybiniu požiūriu) duomenų bazės turinio dalies „perkėlimo“ ir „panaudojimo [iš naujo]“ veiksmai nesudaro pagrindo taikyti duomenų bazės *sui generis* teisių apsaugą. Netgi priešingai, ATGTĮ 62 straipsnio 1 dalyje nustatytas reikalavimas, kad duomenų bazės gamintojas negali kliudyti teisėtiems duomenų bazės naudotojams perkelti ar naujai panaudoti bet kokiais tikslais nedideles (vertinant kokybiniu ir (ar) kiekybiniu požiūriu) duomenų bazės turinio dalis.

Be to, vertinant neteisėtų veiksmų sąlygą (kaip *sui generis* teisių apsaugos taikymo sąlygą),

12 Vytautas Mizaras, *Autorių teisė. II tomas* (Vilnius: Justitia, 2009), 138–145.

13 Ramūnas Birštonas, Jūratė Liauksminaitė ir Vytautas Mizaras, *Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo komentaras* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024), 340.

14 *Ibid*., 341.

galima išskirti tokius papildomus elementus, kuriais ši sąlyga turi pasižymėti: 1) „perkėlimo“ ar „panaudojimo [iš naujo]“ veiksmų atlikimas ir 2) rezultatas – atitinkami veiksmai turi lemti esminės arba pakankamai didelės (vertinant kokybiniu ir (ar) kiekybiniu požiūriu) duomenų bazės turinio dalies „perkėlimą“ ar „panaudojimą [iš naujo]“. Nesant tokio rezultato, pats savaime „perkėlimo“ ar „panaudojimo [iš naujo]“ veiksmų atlikimas nėra laikomas pagrindu taikyti duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugą. Tokį požiūrį ne kartą patvirtino ir ESTT, pavyzdžiui, konstatuodamas, kad atitinkamas veiksmas „gali būti „perkėlimas“ Direktyvos 96/9 7 straipsnio prasme, jeigu ši operacija kokybiniu ar kiekybiniu atžvilgiu yra pakankamai didelės saugomos duomenų bazės dalies perkėlimas ar mažų dalių perkėlimas, kuris dėl savo pasikartojamojo ir sisteminio pobūdžio būtų leidęs atkurti pakankamai didelę šių duomenų dalį“[15].

Taigi, teisinio reguliavimo aspektu galima išskirti dvi pakankamai aiškiai identifikuojamas duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos taikymo sąlygas – tai 1) esminių investicijų sąlyga ir 2) neteisėtų veiksmų sąlyga, kurios pasižymi tam tikrais pirma įvardytais turinio elementais, lemiančiais šių sąlygų tinkamą vertinimą.

2.4.3. Lietuvos teismų praktika taikant duomenų bazių *sui generis* teisę ir LAT 2024 m. vasario 15 d. nutarties civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024 reikšmė

Šio straipsnio pirmoje dalyje minėta, jog Lietuvos teismų praktikoje duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos institutas analizuotas mažai, todėl natūralu, kad teismai, kilus poreikiui spręsti ginčus dėl duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos, neretai susiduria su praktinėmis problemomis dėl tinkamo šios teisės būtinųjų sąlygų aiškinimo.

LAT yra pažymėjęs, jog „vien tai, kad tai yra duomenų bazė, taip pat savaime nesuteikia ATGTĮ apsaugos (nei kaip kūriniui, nei kaip *sui generis* duomenų bazei), jeigu nenustatomos apsaugai reikalingos sąlygos“[16]. Todėl vien duomenų bazės egzistavimas ar joje esančių duomenų perkėlimas ar panaudojimas turėtų būti detaliai įvertintas *sui generis* teisinės apsaugos sąlygų kontekste, nes galima situacija, kai atitinkama duomenų bazė galėtų būti šių teisių nesaugoma[17].

Akivaizdu, jog šių vos keleto LAT praktikos nuostatų nepakanka, kad žemesnės instancijos teismai galėtų tinkamai vertinti galinčius kilti klausimus, susijusius su duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga. Tai iliustruoja paprastas pavyzdys – LAT 2019 m. birželio 20 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-3-215-421/2019 byla buvo grąžinta apeliacinės instancijos teismui, kad būtų atlikta pirmosios instancijos teismo sprendimo patikra, *inter alia*, dėl to, ar Baltarusijos ūkio subjektui gali būti taikoma duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga, atsižvelgiant į tai, kad trečiųjų (ne ES) valstybių duomenų bazių gamintojų teisės gali būti ginamos tik pagal atitinkamus tarptautinius susitarimus. LAT konstatavo, kad „<...> bylą nagrinėję teismai netyrė ir nevertino,

15 ESTT 2008 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Directmedia Publishing GmbH prieš Albert-Ludwigs-Universität Freiburg* C-304/07, ECLI:EU:C:2008:552.

16 LAT 2023 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-147-943/2023.

17 LAT 2019 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-215-421/2019.

ar skundžiamame patvarkyme dėl turto arešto akto papildymo nurodytoms duomenų bazėms taikytina <...> *sui generis* apsauga ir ar apskritai tokia apsauga joms gali būti taikoma“[18].

Bendros teismų praktikos duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos srityje formavimo kontekste ypač svarbia laikytina LAT 2024 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024. Šioje byloje LAT net tik analizavo teisės aktuose neįtvirtintos, tačiau ESTT jurisprudencijoje suformuotos duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos taikymo būtinosios sąlygos – žalos duomenų bazės gamintojo investicijoms, t. y. grėsmės galimybei susigrąžinti atitinkamas investicijas įprastai naudojantis ginčo duomenų baze – taikymo aspektus, bet ir įvertino šios sąlygos santykį su teisės aktuose įtvirtintomis sąlygomis, t. y. esminių investicijų ir neteisėtų veiksmų sąlygomis.

Toje byloje ieškovė prašė įpareigoti atsakovę nutraukti tęstinius ir sistemingus ieškovės duomenų bazių gamintojų (*sui generis*) teises pažeidžiančius veiksmus motyvuodama tuo, kad atsakovė naudoja visus arba esminę dalį ieškovės viešai internete paskelbtos duomenų bazės (interneto skelbimų portalo autoplius.lt) duomenų ir pakartotinai ir sistemingai perkėlinėja juos be ieškovės sutikimo. Su pareikštais kaltinimais atsakovė nesutiko, o kasaciniu skundu prašė LAT panaikinti žemesnės instancijos teismų sprendimus kaip nepagrįstus ir ieškovės ieškinį atmesti, nes ieškovė neįrodė naujausioje ESTT jurisprudencijoje įtvirtintos duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugai taikyti būtinos sąlygos – žalos ieškovės investicijoms, t. y. grėsmės galimybei susigrąžinti atitinkamas investicijas įprastai naudojantis ginčo duomenų baze.

Nagrinėjant šią bylą priimtoje nutartyje LAT pažymėjo, kad, remiantis ATGTĮ ir Direktyvos 96/9 nuostatomis, „<...> bylą dėl duomenų bazės gamintojo *sui generis* teisinės apsaugos nagrinėjantis teismas turi atsakyti į šiuos klausimus: 1) ar ieškovės duomenų bazei yra taikoma *sui generis* teisinė apsauga (ar egzistuoja *sui generis* teisių objektas ir subjektas); 2) ar atsakovės veiksmai pažeidžia ieškovės teises į duomenų bazę pagal *sui generis* teisę; atitinkamai turi būti tiriamos dvi faktinių aplinkybių grupės“[19].

Analizuodamas pirmąją faktinių aplinkybių grupę – ar duomenų bazei yra taikoma duomenų apsauga – LAT vertino:

i) sąvokos „duomenų bazė“ apibrėžtį[20];

ii) esminių investicijų sąlygą[21].

Nagrinėdamas antrąją faktinių aplinkybių grupę – ar atsakovės veiksmai pažeidžia ieškovės teises į duomenų bazę pagal *sui generis* teisę – LAT padarė išvadą, kad duomenų bazių gamintojo *sui generis* teisių pažeidimo konstatavimas neatsiejamas nuo būtinybės nustatyti grėsmę šių teisių savininko investicijoms, jų susigrąžinimui. Todėl LAT išaiškino, kad sprendžiant, ar atitinkami veiksmai pažeidžia duomenų bazės gamintojo teises į duomenų bazę pagal *sui generis*

18 LAT 2019 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-215-421/2019.

19 LAT 2024 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024.

20 *Ibid.*

21 *Ibid.*

teisę, privalu nustatyti:

i) ar įvyko esminės (kiekybiniu ar kokybiniu požiūriu) duomenų bazės dalies perkėlimas ar panaudojimas;

ii) ar dėl tokio perkėlimo ar panaudojimo padaroma žala duomenų bazės gamintojo investicijoms – kyla grėsmė galimybei susigrąžinti šias investicijas įprastai naudojantis nagrinėjama duomenų baze[22].

Taigi LAT pripažino naujausioje ESTT jurisprudencijoje įtvirtintą būtinybę nustatyti teisingą pusiausvyrą tarp duomenų bazių gamintojų teisėto intereso susigrąžinti dideles investicijas ir naudotojų bei tų gamintojų konkurentų intereso turėti prieigą prie tose duomenų bazėse esančios informacijos ir galimybę remiantis ta informacija kurti naujoviškus produktus[23]. LAT konstatavo, kad „[d]uomenų perkėlimo ar panaudojimo faktas savaime nėra pakankamas duomenų bazių gamintojo *sui generis* teisės pažeidimui konstatuoti“[24], o lyginant esamus teisėtus interesus (duomenų bazės gamintojo ir naudotojų bei to gamintojo konkurentų) pagrindiniu kriterijumi laikytina potenciali žala pakankamai didelėms duomenų bazę sudariusio asmens investicijoms, t. y. rizika, kad šios investicijos negalės būti susigrąžintos.

Be to, šiuo aspektu svarbu pabrėžti, jog LAT taip pat vienareikšmiškai patvirtino, kad žala duomenų bazės gamintojo investicijoms nėra preziumuojama. Nors tokiai pozicijai LAT nagrinėtoje byloje ieškovė labai prieštaravo, nes, jos nuomone, vien to, kad duomenų bazės turinio „perkėlimo“ ir (arba) „panaudojimo [iš naujo]“ veiksmus atliko konkurentas, turėtų pakakti žalai duomenų bazės gamintojo investicijoms konstatuoti, visgi manytina, kad tai visiškai neatitiktų *sui generis* teisinės apsaugos tikslo.

Duomenų bazių *sui generis* teisė yra iš esmės tik ES įtvirtintas gretutinių teisių apsaugai prilygintinas teisinis konstruktas, kurio įprastinėje intelektinės nuosavybės apsaugos sistemoje nėra. Duomenų bazių *sui generis* teise siekiama apsaugoti duomenų bazės gamintojo investicijas į joje esančių duomenų gavimą, tikrinimą ir pateikimą. Kaip pažymėjo generalinis advokatas Maciej Szpunar, ši teisė „yra tam tikra intelektinės nuosavybės teisės forma, ji kilo iš nesąžiningos konkurencijos teisės. Jos tikslas – apsaugoti duomenų bazių sudarytojus nuo nesąžiningai konkurencijai būdingos veiklos – parazitavimo.“[25] Vis dėlto, anot generalinio advokato, „ši apsauga neturi lemti kito antikonkurencinio elgesio, t. y. piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi. Tačiau duomenų bazių kūrėjų *sui generis* teisinė apsauga gali lemti tokią veiklą.“[26]

Taigi LAT, neleisdamas preziumuoti žalos duomenų bazės gamintojo investicijoms, faktiškai įtvirtina privalomą grėsmės investicijų susigrąžinimui vertinimo modelį, kad duomenų

22 LAT 2024 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024.

23 ESTT 2021 m. birželio 3 d. sprendimas byloje *SIA „CV-Online Latvija“ prieš SIA „Melons“*, C-762/19, ECLI:EU:C:2021:434.

24 LAT 2024 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024.

25 Generalinio advokato Maciej Szpunar 2021 m. sausio 14 d. išvada byloje *SIA CV-Online Latvia prieš SIA Melons*, C-762/19, ECLI:EU:C:2021:22.

26 *Ibid*.

bazės gamintojas *sui generis* teisių apsauga nesinaudotų siekdamas pašalinti (potencialius) konkurentus iš rinkos neleisdamas jiems naudotis duomenų bazės duomenimis, kai esminiam *sui generis* teisių apsaugos tikslui – galimybei susigrąžinti investicijas į tokios duomenų bazės turinio surinkimą, patikrinimą ir pateikimą – jokia grėsmė nekyla ar negalėtų kilti dėl atitinkamų duomenų bazės naudotojo veiksmų.

Be to, tokia žalos prezumpcija (jeigu ji nebūtų paneigta LAT) galėtų netgi lemti „teisės į duomenis“ sukūrimą, nors pačioje Direktyvoje 96/9 nurodoma, kad „*sui generis* teise siekiama užtikrinti investicijų, įdėtų bazės duomenims gauti, patikrinti ir pateikti, apsaugą“[27], bet nesiekiama „skatinti naujos teisės į pačius darbus, duomenis ar medžiagą sukūrimo“[28]. Europos Komisijos intelektinės nuosavybės pagalbos tarnyba pažymi, kad *sui generis* teisė „nėra teisė į duomenų bazėje saugomą informaciją ir nėra autorių teisių apsaugos, kuri gali būti taikoma duomenų bazės turiniui, išplėtimas“[29].

Kadangi šiuolaikinės duomenų bazės pasižymi nuolatinėmis investicijomis, siekiant atnaujinti ir didinti jų turinį, tai galėtų lemti praktiškai neterminuotą duomenų bazėje esančių duomenų (jos turinio) apsaugą, jeigu žala duomenų bazės gamintojo investicijoms būtų tiesiog preziumuojama vien dėl to, kad duomenų bazės turinio „perkėlimo“ ir (arba) „panaudojimo [iš naujo]“ veiksmus atliko duomenų bazės gamintojo (potencialus) konkurentas. Dėl šios priežasties išankstinių prezumpcijų nebuvimas ir privalomas žalos investicijų susigrąžinimui vertinimas leistų užtikrinti „pusiausvyrą tarp, viena vertus, duomenų bazių sudarytojų teisėtų interesų, susijusių su jų galimybių padengti investicijas apsauga[,] ir, kita vertus, naudotojų ir šių sudarytojų konkurentų intereso gauti neapdorotą informaciją ir turėti galimybę remiantis šia informacija kurti inovatyvius produktus“[30].

Anot LAT, jeigu, remiantis pakankamo tikėtinumo teorija (vertinimu, kaip konkrečiai pasireiškia žala investicijoms)[31], duomenų bazės naudotojo vykdomi viso arba pakankamai didelės duomenų bazės turinio dalies (esminės dalies) „perkėlimo“ ar „panaudojimo [iš naujo]“ veiksmai nelemia žalos esminėms duomenų bazės gamintojo investicijoms į tokio turinio surinkimą, patikrinimą ir pateikimą, tuomet nėra tenkinama žalos investicijų susigrąžinimui sąlyga ir *sui generis* teisių apsauga nėra taikoma. Manytina, jog tai nuosekliai dera su ES įtvirtintu laisvo duomenų judėjimo principu[32], siekiant išvengti duomenų, reikšmingų inovatyviems produktams bei paslaugoms ir laisvai konkurencinei rinkai, monopolizavimo.

---

27 Direktyvos 96/9 40 konstatuojamoji dalis.

28 Direktyvos 96/9 46 konstatuojamoji dalis.

29 Europos Komisijos intelektinės nuosavybės pagalbos tarnybos pateikiama informacija: https://intellectual-property-helpdesk.ec.europa.eu/regional-helpdesks/european-ip-helpdesk/europe-frequently-asked-questions_en#Database_Protection_Domain_Protection.

30 Generalinio advokato Maciej Szpunar 2021 m. sausio 14 d. išvada byloje *SIA CV-Online Latvia prieš SIA Melons*, C-762/19, ECLI:EU:C:2021:22.

31 LAT 2024 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024.

32 ES Komisijos pateikiama informacija: https://digital-strategy.ec.europa.eu/lt/policies/non-personal-data.

Šiuo aspektu kur kas plačiau vystosi Latvijos teismų praktika. Latvijos Aukščiausiojo Teismo Senatas 2024 m. birželio 4 d. sprendime byloje *SIA „CV-Online Latvia“* [šiuo metu – *SIA „Alma Career Latvia“*] *prieš SIA „Melons“*[33] pažymėjo, kad netgi „ne kiekviena neigiama įtaka, kurią specializuotos paieškos sistemos veikla daro duomenų bazės sudarytojo pajamoms, laikoma pagrindu uždrausti tokios paieškos sistemos veiklą. <...> [T]eismas turi įvertinti tokios įtakos egzistavimą, jeigu ji yra, ir ją suderinti su teisėtais naudotojų bei duomenų bazių sudarytojų konkurentų interesais“. Taigi, Latvijos teismas ne tik pažymi būtinybę įvertinti galimą žalą duomenų bazės gamintojo investicijų susigrąžinimui, bet ir, net tuo atveju, kai nustatoma, kad tokia žala potencialiai egzistuoja, siekia suderinti duomenų bazės sudarytojui keliamą potencialią žalą su teisėtų naudotojų ir duomenų bazių gamintojų konkurentų interesais. Taip Latvijos teismų praktikoje iš esmės numatomas galimas duomenų bazių gamintojų intereso susigrąžinti patirtas investicijas tam tikro lygio apribojimas, jeigu duomenų bazės turinio „perkėlimas“ arba „panaudojimas [iš naujo]“ potencialiai turėtų didesnę naudą visuomenei, palyginti su išimtinai finansiniu duomenų bazės gamintojo interesu.

Nors „žalos investicijų susigrąžinimui“ sąlygos įtvirtinimas galėtų būti kritikuojamas turtinės nuosavybės (duomenų) apsaugos argumentais, tokiu atveju turi būti įvertinta atskirtis tarp duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos ir kitų galimų turtinės nuosavybės (duomenų) gynimo priemonių. Kaip minėta, duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga nėra naujos teisės į duomenis sukūrimas ir taikytina tik tais atvejais, kai duomenų bazės gamintojui potencialiai kyla grėsmė investicijų į atitinkamos duomenų bazės turinio surinkimą, patikrinimą ir pateikimą susigrąžinimui. Situacijoje, kai duomenų bazės gamintojas nori ginti duomenis kaip atitinkamą savo turtinės nuosavybės formą (teisė į duomenis), ESTT yra pažymėjęs, kad tokiu atveju, kai „Direktyva 96/9 <…> netaikoma duomenų bazei, nesaugomai nei šioje direktyvoje numatytų autorių teisių, nei *sui generis* teisės, <...> šios direktyvos 6 straipsnio 1 dalis ir 8 bei 15 straipsniai netrukdo tokios duomenų bazės kūrėjui nustatyti jos naudojimo sutartinių apribojimų tretiesiems asmenims nepažeidžiant taikytinos nacionalinės teisės“[34].

Taigi, duomenų bazių *sui generis* teisių apsauga nėra skirta duomenims (duomenų bazės turiniui) saugoti nuo bet kokio tokių duomenų „perkėlimo“ ar „panaudojimo [iš naujo]“ veiksmų. Svarbu prisiminti patį duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos atsiradimo tikslą ir jos *raison d'ȇtre* – esminių duomenų bazės gamintojo investicijų apsaugą. Kai grėsmė tokių investicijų susigrąžinimui nekyla, apsauga pagal *sui generis* teisę nėra suteikiama.

Apibendrinant pažymėtina, kad LAT 2024 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024 laikytina itin reikšminga, nes joje pateiktas detalus duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos taikymo mechanizmas – nuosekli veiksmų seka, kokios būtinosios sąlygos turi būti įgyvendintos siekiant šią teisių apsaugą taikyti. Be to, remdamasis ESTT formuojama jurisprudencija, LAT išplėtojo teisės aktuose įtvirtintą neteisėtų veiksmų sąlygą, ją

33 Latvijos Respublikos Senato Civilinių bylų departamento 2024 m birželio 4 d. sprendimas byloje Nr. C30638718, SKC-23/2024.

34 ESTT 2015 m. sausio 15 d. sprendimas byloje *Ryanair Ltd prieš PR Aviation BV*, C-30/14, ECLI:EU:C:2015:10.

papildydamas reikalavimu įvertinti, ar nagrinėjamas esminės ar pakankamai didelės duomenų bazės turinio dalies „perkėlimas“ ar „panaudojimas [iš naujo]“ kelia grėsmę duomenų bazės gamintojo investicijų susigrąžinimo galimybėms. Tik jeigu taip būtų, duomenų bazių gamintojas turėtų teisę uždrausti perkelti ar iš naujo naudoti savo atitinkamos duomenų bazės turinį.

Išvados

1. Pasikeitus technologijoms, evoliucionuojant skaitmeninei rinkai ir skaitmeniniams produktams, duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos institutas ES labai kinta. Šiuos pokyčius lemia ne tik teisėkūros iniciatyvose atsispindinčios duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos taikymo išimtys, bet ir ESTT ir nacionalinių teismų formuojama šios teisės taikymo praktika.
2. LAT 2024 m. vasario 15 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. e3K-3-42-469/2024 buvo įtvirtinta teisės aktuose atskirai neįvardyta, tačiau ESTT jurisprudencijoje, atsižvelgiant į Direktyvos 96/9 preambulėje nurodytą šios direktyvos tikslą, suformuluota papildoma duomenų bazių *sui generis* apsaugai atsirasti būtina sąlyga – potenciali žala duomenų bazės gamintojo investicijoms, t. y. grėsmė galimybei susigrąžinti esmines investicijas įprastai naudojantis atitinkama duomenų baze. Ši žala duomenų bazės gamintojo investicijoms nėra preziumuojama, ji turi būti nustatoma remiantis pakankamo tikėtinumo kriterijumi (kaip konkrečiai pasireiškia grėsmė investicijoms). Taip faktiškai įtvirtinamas privalomo grėsmės investicijų susigrąžinimui vertinimo modelis, skirtas tam, kad duomenų bazės gamintojas *sui generis* teisių apsauga nesinaudotų siekdamas pašalinti (potencialius) konkurentus iš rinkos neleisdamas jiems naudotis duomenų bazės duomenimis, kai esminiam *sui generis* teisių apsaugos tikslui – galimybei susigrąžinti investicijas į tokios duomenų bazės turinio surinkimą, patikrinimą ir pateikimą – jokia grėsmė nekyla ar negalėtų kilti dėl atitinkamų duomenų bazės naudotojų veiksmų.
3. Grėsmės investicijų susigrąžinimui vertinimo modelis nuosekliai dera su ES įtvirtintu laisvo duomenų judėjimo principu ir leidžia išvengti duomenų, reikšmingų inovatyviems produktams bei paslaugoms ir laisvai konkurencinei rinkai, monopolizavimo. Taigi *sui generis* teisių apsauga nesukuria duomenų bazės gamintojo teisės į duomenis ir užtikrina duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugos atsiradimo tikslą ir jos *raison d'ȇtre* – esminių duomenų bazės gamintojo investicijų apsaugą.
4. Nors užsienio teismų praktikoje galima rasti pavyzdžių, kai netgi numatomas galimas duomenų bazių gamintojų intereso susigrąžinti investicijas tam tikro lygio apribojimas, jeigu duomenų bazės turinio „perkėlimas“ arba „panaudojimas [iš naujo]“ potencialiai turėtų didesnę naudą visuomenei, palyginti su išimtinai finansiniu duomenų bazės gamintojo interesu, nei Lietuvos teismų praktikoje, nei teisinėje literatūroje pozicijų šiuo klausimu dar nėra. Todėl jis išlieka aktualia teisinio diskurso ir ateities mokslinių tyrimų tema.

Protecting Databases *Sui Generis* Rights in the Digital Age: Changes in Lithuanian Law

Mykolas Romeris University Law School
Public Law Institute
Raimondas Andrijauskas
E-mail: r.andrijauskas@gmail.com

DOI: 10.13165/LT-24-01-15

Summary. *The collection and use of publicly available data on the Internet is an essential component of the digital society. The utilisation of collected data to produce innovative goods is already becoming regular practice, and it has and will continue to have multiple applications for various business domains. As a result, in order to operate honestly and protect each other's interests, the public, data providers and corporations must all follow explicit norms for data gathering and usage on the Internet.*

The protection of sui generis rights in databases is one of the aspects in this field in the European Union, which is intended to stimulate investment in the construction and enhancement of databases as well as the development of the information market. However, this legal institute is still rarely recognized in Lithuania, and its application in Lithuanian courts is not extensively developed.

The purpose of this article is to reveal the necessary conditions for the protection of sui generis rights in databases, which are established not only in applicable laws, but also in the practice of courts, in particular the Court of Justice of the European Union. Since, in applying the sui generis protection in databases, the courts examining a specific dispute play an essential role, this article analyses the ruling of the Lithuania's Supreme Court of 15 February 2024 in civil case No. e3K-3-42-469/2024 and its significance in the context of the necessary conditions for the protection of sui generis rights in databases.

Keywords: *database, sui generis rights.*

2.5. Sporto įstatymo teisinio reguliavimo kaita: naujos tendencijos ir elektroninio sporto iššūkiai

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Vilius Lapis
El. paštas v.lapis@mruni,eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-16

Santrauka. *Nuo 2025 m. sausio 1 d. Lietuvoje įsigaliojo naujoji Sporto įstatymo redakcija, kuria siekiama iš esmės modernizuoti, skaidrinti ir efektyvinti sporto sektoriaus teisinį reguliavimą. Šiais pokyčiais įtvirtinta aiškesnė sporto veiklos sutarčių sudarymo ir įgyvendinimo tvarka, sustiprinta sportininkų teisių apsauga, nustatyti griežtesni kvalifikaciniai reikalavimai sporto specialistams ir sudarytos prielaidos efektyviau kovoti su dopingu. Naujajame teisiniame modelyje taip pat sukurtas sportininkų teisių atstovo institutas, siekiant užtikrinti greitesnį ir objektyvesnį sportininkų ir sporto organizacijų ginčų sprendimą. Svarbų dėmesį skiriant gero valdymo, skaidrumo, sąžiningumo ir atsakomybės principams, tikimasi ne tik pagerinti sporto organizacijų veiklos kokybę, bet ir padidinti visuomenės pasitikėjimą sporto sektoriumi. Šiame straipsnyje analizuojami svarbiausi naujosios Sporto įstatymo redakcijos pokyčiai, vertinama jų atitiktis Konstitucijai ir tarptautiniams standartams, siekiant atskleisti, kaip toks reformuotas teisinis pamatas gali lemti visapusišką sporto sektoriaus pažangą.*

Reikšminiai žodžiai: *sporto teisė; sportininkų teisės; antidopingas; sporto įstatymas; elektroninis sportas.*

Įvadas

Būtų sunku paneigti, kad sportas, fizinis aktyvumas ir su tuo susijusi sveikatingumo kultūra yra vienos esminių socialinio gyvenimo ir asmens gerovės pamato vertybių, kurių svarba pripažįstama ne tik visuomenės, bet ir valstybės lygmeniu. Šių vertybių reikšmė atsispindi nacionalinės teisės aktuose, tarptautiniuose sporto politikos dokumentuose, o svarbiausia – ją rodo nuolatinis poreikis tobulinti sporto sektorių: jį skaidrinti, stiprinti sportininkų teisių apsaugą, diegti aiškesnes sporto veiklos sutarčių ir finansavimo taisykles ir griežtinti kovą su dopingu. Būtina įvertinti ir augančią elektroninio sporto (e. sporto), tampančio neatsiejama šiuolaikinio sporto sistemos dalimi, reikalaujančia adekvataus teisinio reguliavimo, reikšmę. Nepaisant elektroninio sporto tarptautinio augimo, Lietuvoje jo teisinė padėtis lieka neapibrėžta, o integracija į sporto teisės sistemą kol kas tik diskutuojama.

Pastarųjų metų praktika, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės išankstinio tyrimo ataskaitos „Aukšto meistriškumo sporto valdymas“ išvados, ambicingi 2021–2030 metų

Nacionalinio pažangos plano tikslai ir susikaupusios sporto sektoriaus problemos paskatino parengti reikšmingą teisės aktų paketą. Šie pokyčiai neapsiriboja vien sąvokų tikslinimu ar administracinių procesų paprastinimu – jie žymi esminį sporto sistemos teisinio reguliavimo lūžį kuriant tvaresnį, aiškesnį, efektyvesnį ir labiau tarptautinius standartus atitinkantį sporto modelį.

2024 m. birželio 27 d. priimta naująja Sporto įstatymo Nr. I-1151 redakcija, įsigaliojusia nuo 2025 m. sausio 1 d., siekiama ne tik teisinio stabilumo, bet ir visapusiškos pažangos: supaprastinti sporto veiklos sutarčių sistemą, aiškiai apibrėžti sportininkų ir sporto organizacijų pareigas, sudaryti palankesnes sąlygas gauti valstybės finansavimą, nustatyti aiškesnius kvalifikacinius reikalavimus sporto specialistams, sukurti sportininkų teisių atstovo institutą, stiprinti kovos su dopingu priemones ir įtvirtinti gerąjį valdymą sporto organizacijose. Norima, kad reguliavimas taptų aiškus ir sistemiškas, be to, nuosekliai atsispindėtų praktikoje ir sudarytų sąlygas sporto bendruomenei kokybiškai veikti. Vis dėlto e. sportas šiame įstatyme nėra integruotas, o tai rodo teisinio reguliavimo spragą, kurią būtina spręsti norint užtikrinti šios srities tvarumą ir ilgalaikę plėtrą.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti svarbiausius šių teisinių pokyčių, padarytų naująja įstatymo redakcija, aspektus, taip pat apžvelgti kitus sporto teisės srityje įvykusius pokyčius. Šiame straipsnyje pagrindiniu tyrimo objektu tampa naujoji, nuo 2025 m. sausio 1 d. įsigaliojusi Sporto įstatymo redakcija. Analizuojant šiuos pokyčius siekiama identifikuoti pagrindines teisinio reguliavimo tobulinimo kryptis, įvertinti tikėtiną jų poveikį praktikoje, taip pat ištirti, kaip šie pokyčiai gali nulemti visapusišką sporto sektoriaus pažangą ateityje. Straipsnyje taikyti loginis analitinis, sisteminės analizės, lingvistinis, teleologinis ir apibendrinimo metodai.

2.5.1. Teisinio reguliavimo pokyčiai pagal naująją Sporto įstatymo redakciją

Sporto sektorius Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų valstybių, ilgą laiką buvo vertinamas kaip esminė socialinio, fizinio ir psichologinio ugdymo sritis. Visgi praktikoje išryškėjo ne viena problema: neaiškios sporto veiklos sutarčių nuostatos, neužtikrintas sportininkų teisių gynimas, sunkiai įgyvendinami kvalifikacijos reikalavimai sporto specialistams, taip pat miglotos finansavimo sąlygos, nepakankamai aiški antidopingo politika. Šios aplinkybės paskatino 2024 m. parengti ir priimti Sporto įstatymo Nr. I-1151 pakeitimo įstatymo projektą Nr. XIVP-3748(3) (toliau – Sporto įstatymas). Naujasis įstatymas turėtų išspręsti metų metus besikaupusius iššūkius, sustiprinti sporto sektoriaus valdymą ir skatinti skaidrumą.

Sportininkų, sporto organizacijų ir visuomenės lūkesčiai, susiję su sportu, gerokai išaugo: iš sporto tikimasi ne tik meistriškumo ir sveikatinimo funkcijos, bet ir aiškių taisyklių, teisingumo principų užtikrinimo, sportininkų teisių gynimo. Naujuoju Sporto įstatymu siekiama sukurti teisinį pagrindą, kuris leistų sporto organizacijoms, sportininkams, treneriams, instruktoriams, mokytojams ir kitiems specialistams veikti efektyviau, skaidriau ir tvariau.

2.5.1.1. Sporto veiklos sutarčių ir finansavimo skaidrumas

Naujasis Sporto įstatymas žymi sisteminį Lietuvos sporto srities teisinio reguliavimo atnaujinimą, kuriame ypatingas dėmesys skiriamas sportininkų, sporto organizacijų, trenerių ir teisėjų tarpusavio santykių skaidrumui, pusiausvyros ir atsakomybės užtikrinimui. Iki šiol egzistavę neapibrėžtumai – kas, kaip ir kada privalo sudaryti sporto veiklos sutartis, kokiomis sąlygomis skiriamas finansavimas, kokias teises ir pareigas turi kiekviena su sporto veikla susijusi sutarties šalis – kėlė nemažai problemų. Dėl tokių neaiškumų apribojamos sportininkų teisių gynimo galimybės, sunkinamas atsakomybės paskirstymas, kyla ginčų, kuriuos kartais sudėtinga išspręsti.

Viena esminių pokyčių sričių – naujas požiūris į sporto veiklos sutarčių sistemą. Ankstesnis reguliavimas apėmė sporto šakų federacijų pareigą sudaryti sutartis su sportininkais, tačiau pačių sportininkų pozicija liko nepakankamai apibrėžta. Tai sukurdavo asimetriją: sportininkas, gaunantis valstybės stipendiją, nebūtinai išreikšdavo sutikimą su jam keliamomis sąlygomis. Naujajame įstatyme šis disbalansas panaikintas – sporto veiklos sutartis tampa sąlyga gauti valstybės stipendiją. Tai reiškia, kad ir sporto organizacija, ir sportininkas privalo prisiimti konkrečius įsipareigojimus. Tokia tvarka užtikrina, kad valstybės lėšos būtų skiriamos tik tiems sportininkams, kurie geranoriškai laikysis sutartų taisyklių, aktyviai treniruosis ir sieks sportinių rezultatų.

Dar vienas svarbus pokytis – sporto veiklos sutarčių standartizavimas. Švietimo, mokslo ir sporto ministrui pavesta nustatyti vienodą sporto veiklos sutarties formą. Vertinant teisiškai, tai mažina interpretacijų erdvę, ginčų tikimybę, administracinę naštą. Sportininkas aiškiai žinos, kokius įsipareigojimus prisiima, kokios garantijos jam suteikiamos, o federacija gaus skaidrią priemonę kontroliuoti ir vertinti sportininko pasirengimą. Be to, sporto veiklos sutartis gali būti neatlygintinė, todėl sporto organizacijos ir sportininkai galės lanksčiai derinti bendradarbiavimo sąlygas ne vien finansiniais, bet ir kitais principais.

Naujajame įstatyme patikslinta sąvoka „rengiami sportininkai“. Dabar sutartis bus privaloma sudaryti tik su tais sportininkais, kurie priklauso suaugusiųjų ar jaunimo amžiaus grupių nacionalinėms rinktinėms ir (ar) gauna valstybės stipendiją. Taip nuo ankstesnio apie 12 000 sutarčių poreikio pereinama prie realistiškesnio, maždaug 500 sutarčių skaičiaus. Tai racionalus administracinės naštos sumažinimas, padedantis išvengti formalizmo ir užtikrinantis, kad sutartys būtų sudaromos tik su tais sportininkais, kurie realiai dalyvauja aukšto meistriškumo sporto veiklose.

Pokyčiai apima ir finansavimo skirstymo tvarką. Nuo šiol sporto šakų federacijoms skiriamos lėšos bus vertinamos ne tik pagal aukšto meistriškumo sportinius pasiekimus, bet ir pagal veiklas, plėtojančias fizinį aktyvumą, švietėjišką darbą, jaunųjų talentų identifikavimą. Tai atitinka Europos sporto modelio koncepciją – investicijos skirstomos ne tik elitiniam sportui, bet ir jo pamatui, kuriame formuojami stiprūs ir motyvuoti sportininkai.

Nustačius standartizuotą sporto veiklos sutarties formą, aiškiai apibrėžus sportininkų ir organizacijų pareigas, susiejus valstybės stipendiją su sporto veiklos sutarčių sudarymu,

sukuriama teisinių santykių apsauga, didinamas sporto sistemos skaidrumas, mažinama ginčų tikimybė. Toks sprendimas atliepia ir gero valdymo principus, nustatytus naujajame Sporto įstatyme: aiškios, skaidrios ir vienodos sutarties sąlygos sumažina piktnaudžiavimo galimybes, padeda užtikrinti teisinį saugumą, stiprina pasitikėjimą sporto sektoriumi.

Galima teigti, kad šios priemonės ne tik padės sukurti teisinio saugumo erdvę, bet ir formuos naują sporto vadybos ir organizavimo kultūrą. Toks kompleksinis teisinis požiūris į sporto sritį ilgainiui turėtų lemti darnesnę, efektyvesnę ir skaidresnę sporto raidą, geresnes sąlygas sportininkams siekti aukščiausių rezultatų ir patikimesnį valstybės lėšų naudojimą.

2.5.1.2. Kovos su dopingu priemonės ir skaidri sporto aplinka

Kova su dopingu jau seniai tapo esminiu prioritetu siekiant užtikrinti sąžiningą, skaidrų ir sveiką sportą. Naujajame Sporto įstatyme[1], atsižvelgiant į tarptautinius reikalavimus ir Pasaulinio antidopingo kodekso[2] nuostatas, nustatytos aiškios priemonės, kurių paskirtis – efektyviau kovoti su dopingu ir įtvirtinti švaraus sporto kultūrą. Pagrindinės šių pokyčių kryptys – sporto organizacijų atsakomybės stiprinimas, nacionalinės antidopingo agentūros funkcijų išgryninimas, sportininkų ir visuomenės švietimas, taip pat griežtesnė sąsaja tarp antidopingo taisyklių laikymosi ir valstybės teikiamo finansavimo.

Vienas svarbiausių pasikeitimų – reikalavimas sporto šakų federacijoms, olimpiniam, parolimpiniam, regos, klausos, judėjimo ar intelekto negalią turinčių asmenų sporto, studentų sporto judėjimams Lietuvoje vadovaujančioms nevyriausybinėms organizacijoms įtvirtinti savo veiklos dokumentuose atsakomybę už nacionalinių antidopingo taisyklių pažeidimus. Šis reikalavimas nėra griežtai formalus: organizacijos gali jį įtvirtinti ne tik įstatuose, bet ir kituose veiklos dokumentuose. Toks lankstumas nesudarys didelės administracinės naštos, tačiau sukurs teisinį ir moralinį pamatą, skatinantį sporto organizacijas aktyviau dalyvauti prevencinėje veikloje, didinti sąmoningumą ir atsakomybę kovojant su dopingu.

Siekiant užtikrinti, kad dopingo prevencija nebūtų tik formali deklaracija, o taptų praktika, Sporto įstatyme nacionalinei antidopingo agentūrai – Lietuvos antidopingo agentūrai – numatytos aiškios funkcijos ir bendradarbiavimo su švietimo, mokslo ir sporto ministro įgaliota institucija mechanizmas. Agentūra vertins, ar valstybės biudžeto lėšų prašantys juridiniai asmenys įgyvendina antidopingo reikalavimus, ir apie tai informuos atsakingą instituciją. Jeigu federacijos ar kitos sporto organizacijos nesilaiko nacionalinių antidopingo taisyklių, jos gali netekti valstybės paramos. Tai efektyvus svertas, skatinantis sporto šakų federacijas užsiimti realia kovos su dopingu veikla, užtikrinti mokymus, testavimus ir švietimą.

Statistika rodo, kad iki šiol didžioji dalis finansavimą gaunančių federacijų nevykdė

1 Lietuvos Respublikos sporto įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 9-215; 2008, Nr. 47-1752; TAR, 2018-10-31, Nr. 2018-17451; 2022-01-28, Nr. 2022-01355; 2024-07-05, Nr. 2024-12643.

2 Pasaulinė antidopingo agentūra, Pasaulinis antidopingo kodeksas (redakcija nuo 2021 m. sausio 1 d.). https://smsm.lrv.lt/uploads/smsm/documents/files/Antidopingo%20kodeksas_elektroninis.pdf.

realių dopingo prevencijos priemonių. Pvz., 2023 m. pirmąjį ketvirtį vos keletas federacijų kreipėsi dėl mokymų ar testavimo organizavimo. Naujasis reguliavimas turėtų pakeisti šią situaciją – federacijos skatinamos aktyviau bendradarbiauti su Lietuvos antidopingo agentūra, naudotis jos teikiamomis konsultacijomis ir paslaugomis, plėsti švietėjišką veiklą. Taip konstruojama didesnė atsakomybė ir sąmoningumas: sporto organizacijos taps aktyviomis kovos su dopingu dalyvėmis, o ne tik pasyviomis stebėtojomis.

Be to, Sporto įstatyme nustatyta, kad sporto šakų federacijos savo interneto svetainėse turi skelbti informaciją, susijusią su kova su dopingu – nuorodą į Lietuvos antidopingo agentūros svetainę ar nacionalinėse antidopingo taisyklėse nurodytą aktualią informaciją. Tai leis sportininkams, jų tėvams, treneriams, sporto medikams, žurnalistams ir kitiems suinteresuotiems asmenims greitai ir patikimai sužinoti visas aktualias naujienas: draudžiamų medžiagų sąrašų pokyčius, testavimo reikalavimus, ADAMS sistemos naudojimo taisykles, sankcijas už taisyklių pažeidimus. Tokia informacijos sklaida ne tik didins sporto bendruomenės informuotumą, bet ir prisidės prie skaidrumo, gerosios praktikos ir atsakomybės kultūros stiprinimo.

Sporto veiklos sutartys, apimančios sąlygas dėl nacionalinių antidopingo taisyklių laikymosi, dar labiau padidins sportininkų ir sporto organizacijų suvokimą, kad kovoje su dopingu dalyvauja visi sistemos veikėjai. Sportininkai, pasirašydami sutartis, įsipareigos laikytis nustatytų reikalavimų, o federacijos – pasirūpinti tinkamu šių taisyklių taikymu praktikoje.

Nauji kriterijai bus taikomi ir vertinant tarptautinių aukšto meistriškumo sporto varžybų organizavimo projektus. Kovos su dopingu priemonių vertinimas – tai papildomas kriterijus, kuris paskatins federacijas imtis aktyvesnių priemonių, užtikrinti testavimą, švietimą, bendradarbiavimą su tarptautinėmis sporto federacijomis. Dėl to Lietuvoje organizuojamos tarptautinės sporto varžybos taps ne tik aukšto lygio renginiais, bet ir pavyzdžiu, kad švari ir sąžininga konkurencija yra esminis sporto principas.

Galiausiai nacionalinės antidopingo organizacijos veiklos nepriklausomumas užtikrinamas ne tik formaliai – Sporto įstatyme aiškiai įvardytos Lietuvos antidopingo agentūros funkcijos, atsakomybė ir nepriklausomumo principai, taip atitinkant tarptautinius standartus. Tai reiškia, kad agentūra turi tinkamą teisinę, finansinę ir organizacinę bazę veikti efektyviai, profesionaliai ir nešališkai.

Apibendrinant galima teigti, kad kovos su dopingu priemonių stiprinimas – kompleksinis žingsnis, skatinantis sporto organizacijas, sportininkus, trenerius, medikus ir kitus dalyvius sąmoningai siekti švaraus sporto principų. Naujosios nuostatos užtikrins, kad dopingas nebūtų toleruojamas, o sąžiningų varžybų ir geros reputacijos sportinėje aplinkoje standartas taptų neatsiejama Lietuvos sporto kultūros dalimi.

2.5.1.3. Sportininkų teisių atstovas: naujas institutas sportininkų interesams ginti

Naujoji sportininkų atstovo pareigybė sukurta atsižvelgiant į pasaulyje plintančią praktiką, pagal kurią tam, kad konfliktai, kylantys tarp sportininkų ir sporto organizacijų, būtų sprendžiami greičiau, nešališkiau ir efektyviau, pasitelkiami sporto srityje veikiantys ombudsmeno, arbitražo ar kitų teisių gynimo institucijų modeliai. Sportininkų atstovas nėra tiesiogiai savarankiškas institutas – įstatyme numatyta, kad šis atstovas dirba savarankiškai, tačiau yra techniškai remiamas Vyriausybės įgaliotos įstaigos, užtikrinant išteklius, nepriklausomumą ir galimybę veikti be pašalinio spaudimo.

Sportininkų atstovo veikla grindžiama ne tik formalia kontrolės funkcija, bet ir pastangomis padėti sportininkams susiorientuoti sudėtingame sporto teisės ir vadybos lauke. Jam patikėta užduotis prižiūrėti, kaip praktiškai įgyvendinamos sportininkų teisės, susijusios su įvairiomis sporto organizacijų atliekamomis funkcijomis: nuo treniruočių, stovyklų, sporto pratybų organizavimo iki aukšto meistriškumo varžybų dalyvio statuso užtikrinimo. Taip kuriama saugiklių sistema, garantuojanti sportininkams, kad jų teisės nebus pažeidžiamos, o kylančios problemos bus sprendžiamos operatyviai.

Sportininkų atstovas – Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos darbuotojas, tačiau skiriamas konkurso tvarka, turintis aukštąjį universitetinį išsilavinimą ir atitinkantis nepriekaištingos reputacijos kriterijus. Kitaip tariant, kandidatas į šias pareigas turi pasižymėti aukštais etikos standartais, atsparumu korupcijos rizikai ir gebėjimu objektyviai vertinti susidarančias situacijas. Be to, ministerijai keliama pareiga užtikrinti sportininkų atstovo veiklos ir organizacinį nepriklausomumą: jis turi būti nešališkas ir nepatirti jokio politinio ar organizacinio spaudimo.

Sportininkų atstovo funkcijos yra plačios ir įvairiapusės. Viena vertus, atstovas tiesiogiai kontaktuos su sportininkais, nagrinės jų prašymus ar skundus, vertins, ar buvo pažeistos jų teisės. Skundų nagrinėjimo terminai – gan trumpi, tai leis spręsti problemas laiku, nevėluojant. Jei problema sudėtinga, sportininkų atstovas gali kreiptis pagalbos į specialių žinių turinčių ekspertų grupę – tai suteikia lankstumo ir užtikrina, kad specifiniai, dažnai itin specializuoti sporto klausimai būtų vertinami kompetentingai ir objektyviai.

Atstovas turi teisę reikalauti, kad sporto organizacijos nutrauktų pažeidimus, pakeistų sprendimus ar aktus, kurie pažeidžia sportininkų teises. Tai reiškia, kad atstovas ne tik stebės situaciją, bet ir aktyviai įsikiš, kad nustatyti pažeidimai būtų ištaisyti. Svarbus aspektas – sportininkų atstovo sprendimai atitinkamų sporto organizacijų turi būti nagrinėjami ir įgyvendinami, jos apie sprendimo įgyvendinimo priemones privalo informuoti atstovą per aiškiai nustatytus terminus.

Be to, sportininkų atstovas užsiims prevencine veikla: švies sportininkus, sporto organizacijas apie sportininkų teises ir pareigas, aptars priemones, padedančias užkirsti kelią pažeidimams ateityje. Taip formuojama mokymosi kultūra, didinamas sporto sistemos savireguliacijos potencialas. Atstovas rinks ir viešins nuasmenintą informaciją, apibendrintą praktiką, duomenis

apie dažniausius pažeidimus, jų tipologiją, teiks pasiūlymus dėl teisės aktų tobulinimo. Toks atvirus duomenis skleidžiantis mechanizmas padės identifikuoti sistemines problemas, siūlyti teisinio reguliavimo patobulinimus ir kurti skaidresnę, atviresnę sporto aplinką.

Vertinant iš teisininko pozicijos, sportininkų atstovo institutas yra inovatyvus, bet logiškas sprendimas. Sportas jau seniai nebėra vien varžybų ir treniruočių laukas – tai sudėtinga socialinė ekosistema, apimanti teisinius, finansinius, organizacinius santykius, kuriuose sportininko balsas turi būti girdimas. Atstovas veiks kaip tiltas tarp sportininkų ir organizacijų, padėdamas spręsti konfliktus dar jų užuomazgų stadijoje, siekiant išvengti perteklinių, brangių ir ilgų ginčų teismuose. Sportininkų atstovas užpildys spragą, kuri anksčiau trukdydavo sportininkams efektyviai ginti savo teises, teiks rekomendacijas, kreipsis į prokuratūrą ar ikiteisminio tyrimo institucijas, jei įžvelgs galimų nusikalstamų veikų bruožų.

Ši funkcija taip pat didins sportininkų pasitikėjimą sistema, motyvuos sportininkus aktyviau dalyvauti priimant sprendimus, skatins atsakomybę ir savarankiškumą. Ilgalaikėje perspektyvoje galima tikėtis, kad sportininkų atstovo veikla prisidės prie aukštesnio sporto sektoriaus kultūros lygio, konfliktų skaičiaus mažėjimo, greitesnio jų sprendimo, stipresnio demokratinio valdymo principų įgyvendinimo.

2.5.1.4. Valdymo organų reputacija ir gero valdymo principai

Siekiant skaidrumo ir autoriteto sporto srityje, naujajame įstatyme nustatytos griežtesnės sąlygos asmenims, einantiems vadovaujamas pareigas sporto organizacijose. Valstybės biudžeto lėšos nebus skiriamos, jei organizacijos valdymo procesuose dalyvauja asmenys, teisti už sunkius ar labai sunkius nusikaltimus, nesvarbu, ar teistumas yra išnykęs. Taip pat numatyta atsakomybė už šiurkščius darbuotojų teisių pažeidimus. Tokie kriterijai atitinka gero valdymo principus, įsitvirtinusius tarptautinėje sporto teisėje ir organizacijų praktikoje. Šis žingsnis yra svarbus, nes taip užkertamas kelias dvejopiems standartams ir korupcijos, piktnaudžiavimo galimybėms. Organizacijos skatinamos rinktis tik nepriekaištingos reputacijos asmenis, o tai kuria palankesnę terpę skaidriam ir atsakingam sporto valdymui.

Naujoji Sporto įstatymo redakcija žymi reikšmingą sporto sektoriaus teisinio reguliavimo lūžį. Jame siekiama aiškumo, stabilumo ir tvarumo. Galima teigti, kad įstatymo pakeitimai atitinka daugelį gero valdymo, teisingumo, lygiateisiškumo ir proporcingumo principų. Jie ne tik sistemina sporto srities reguliavimą, bet ir skatina atskiras organizacijas, trenerius ir sportininkus imtis atsakomybės, plėtoti bendradarbiavimą, gerbti etikos ir sąžiningumo normas.

Šie pokyčiai greičiausiai pareikalaus tam tikro pereinamojo laikotarpio – reikės atnaujinti vidinius sporto organizacijų dokumentus, stiprinti administracinius gebėjimus, keisti požiūrį į dopingo kontrolę, sportininkų teises. Vis dėlto ilgainiui šie veiksmai turėtų lemti didesnį sporto sektoriaus skaidrumą, padidinti visuomenės pasitikėjimą sporto institucijomis, paskatinti jaunus talentus drąsiau žengti sportininko keliu. Lietuvos sporto sistema, veikdama pagal aiškesnes,

labiau subalansuotas ir efektyvesnes teisines nuostatas, galės labiau atliepti šiuolaikinius standartus ir gerąją tarptautinę praktiką, o tai galiausiai naudinga ne tik sportininkams, bet ir visiems sporto entuziastams, visuomenei, valstybei ir šalies prestižui tarptautinėje arenoje.

2.5.2. Sporto įstatymo atitiktis Lietuvos Respublikos Konstitucijai

Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos sporto įstatymas 2024 m. lapkričio 13 d. susidūrė su konstitucingumo patikra. Tądien Konstitucinis Teismas priėmė nagrinėti Seimo narių grupės prašymą įvertinti, ar tam tikros Sporto įstatymo nuostatos, įtvirtintos 2022 m. sausio 18 d. ir 2022 m. birželio 27 d. redakcijose, taip pat dalis naujai priimto, nuo 2025 m. sausio 1 d. įsigaliojančio Sporto įstatymo pakeitimų (2024 m. birželio 27 d. redakcija) neprieštarauja Konstitucijoje įtvirtintai asociacijų laisvei, teisinės valstybės ir proporcingumo principams.

Pareiškėjų abejonės grindžiamos argumentais, kad naujasis teisinis reguliavimas gali būti vertinamas kaip nepagrįstas valstybės kišimasis į organizacijų autonomiją, jų narių ir vadovų parinkimo laisvę ir neatsižvelgimas į individualias aplinkybes, nes sporto organizacijos, siekiančios gauti valstybės biudžeto lėšų sporto programoms įgyvendinti, yra įpareigotos nustatyti savo valdymo organų narių rotaciją, atitikti nepriekaištingos reputacijos standartus, o asmenų, anksčiau teistų už sunkius ar labai sunkius nusikaltimus (neatsižvelgiant į tai, ar teistumas išnykęs, ar panaikintas), dalyvavimas valdymo organuose gali užkirsti kelią gauti finansavimą.

Šis konstitucinis ginčas rodo, kad sporto sektoriaus reguliavimas yra ne tik praktinis, bet ir vertybinis klausimas, reikalaujantis pusiausvyros tarp viešųjų interesų (skaidrumo ir nepriekaištingos reputacijos užtikrinimo) ir organizacijų teisių laisvai tvarkytis savo vidaus reikalus. Konstitucinio Teismo sprendimas šioje byloje gali tapti esminiu rodikliu, kaip ateityje bus apibrėžtos sporto organizacijų galimybės gauti valstybės paramą ir nustatytos tikslios ribos tarp valstybės intervencijos į asociacijų veiklą ir šių organizacijų autonomijos.

2.5.3. Elektroninis sportas: kokia situacija dabar?

Elektroninis sportas (e. sportas) Lietuvoje iki šiol išlieka *vacuum iuris* situacijoje, o jo reguliavimo klausimas iš esmės nepasistūmėjo į priekį. Nors Seimas priėmė naujos redakcijos Sporto įstatymą, kuriuo siekiama sukurti holistinį sporto modelį – nuo fizinio aktyvumo pagrindų iki aukšto meistriškumo sporto, e. sportas liko už šio teisinio modelio ribų. Tai rodo, kad, nors tam tikri pirmieji žingsniai žengti, teisinės reikšmės aspektu e. sporto reguliavimas vis dar išlieka stagnacijoje. Dėl šios situacijos Lietuvos e. sporto industrija atsilieka nuo tarptautinių praktikų, kuriose šis sektorius jau tapo reikšminga sporto ir ekonomikos dalimi.

Lietuvos Respublikos Seimo Jaunimo ir sporto reikalų komisijoje buvo aptariama ne tik e. sporto reikšmė, bet ir tai, kaip lietuvių kalboje galėtų būti vartojamas ir trumpinamas terminas „elektroninis sportas“. Siūlyti variantai „e. sportas“ ar „el. sportas“ buvo laikomi tinkamais pagal lietuvių kalbos normas, o pasaulyje plačiai vartojamas terminas „esportas“ neatitiko mūsų kalbos

rašybos taisyklių. Diskusijos, kuriose buvo iškeltos šios kalbinės problemos, nepadarė jokio realaus progreso sprendžiant svarbiausią klausimą – e. sporto teisinės struktūros ir reguliavimo sukūrimą. Nepaisant aptarimų, nei terminologiniai sprendimai, nei platesnės reguliavimo kryptys nebuvo galutinai apibrėžtos. Tai reiškia, kad finansavimo mechanizmai, specialistų rengimo iniciatyvos ir infrastruktūros plėtra lieka neįgyvendinti.

Dėl šių neišspręstų klausimų e. sporto dalyviai Lietuvoje ir toliau susiduria su praktiniais apribojimais. Pavyzdžiui, e. sporto bendruomenė negali naudotis valstybės finansuojamomis infrastruktūros programomis ar gauti paramos projektams, kurie kituose sporto sektoriuose yra įprasta praktika. Be to, dėl teisinio statuso nebuvimo trūksta aiškių gairių, kaip šią sritį integruoti į švietimo sistemą. Tai ypač reikšminga, nes tarptautinėje praktikoje e. sportas dažnai siejamas su edukacijos iniciatyvomis, kurios ugdo technologinius įgūdžius, be to, skatina jaunimo socialinę įtrauktį ir profesinę raidą.

Kita vertus, tokios šalys kaip Pietų Korėja, Vokietija ar Prancūzija jau yra sukūrusios reguliavimo sistemas, kurios užtikrina sektoriaus stabilumą ir leidžia šiai sričiai tapti reikšmingu ekonomikos ir kultūros elementu. Tokių šalių pavyzdžiai rodo, kad aiškus e. sporto reguliavimas ne tik apsaugo dalyvių interesus, bet ir sudaro prielaidas sektoriui augti ir prisidėti prie valstybės ekonominio ir socialinio vystymosi. Lietuva, nesuformavusi aiškios strategijos, rizikuoja prarasti galimybę įsilieti į šią sparčiai augančią industriją.

Nors Jaunimo ir sporto reikalų komisijos diskusijos rodo pirmuosius žingsnius link e. sporto integracijos, pokyčių teisinės reikšmės aspektu neįvyko. Lietuvoje vis dar nėra aiškiai apsispręsta, ar e. sportą pripažinti oficialia sporto šaka, ar kurti atskirą reguliavimo sistemą, pritaikytą specifiniams šios srities poreikiams. Be šių strateginių sprendimų e. sportas ir toliau liks teisinio reguliavimo paraštėse, o jo potencialas tiek švietimo, tiek sporto, tiek ekonomikos srityse bus neišnaudotas. Tik imantis nuoseklių teisėkūros veiksmų galima užtikrinti, kad e. sportas taptų tvaria ir konkurencinga Lietuvos sporto sistemos dalimi, turinčia aiškų teisinį pagrindą ir strateginį augimo planą.

Išvados

1. Analizuojant naujosios Sporto įstatymo redakcijos esminius pokyčius, matyti, kad daug dėmesio skiriama aiškesniam sporto veiklos sutarčių, finansavimo kriterijų ir kvalifikacinių reikalavimų sporto specialistams reglamentavimui. Šie pokyčiai padės išvengti neapibrėžtumų ir sumažins ginčų tikimybę.
2. Įtvirtinant sportininkų teisių atstovo institutą akcentuojamas greitesnis ir efektyvesnis sporto bendruomenės ginčų sprendimas, užtikrinant nešališką, objektyvų ir labiau sportininkų interesus atliepiantį mechanizmą. Tokia naujovė skatina skaidresnį sporto valdymą ir didina sportininkų pasitikėjimą sistema.
3. Naujuoju reguliavimu stiprinamos kovos su dopingu priemonės, aiškiai nustatant sporto

organizacijų atsakomybę, skatinant švietėjišką veiklą, testavimą ir bendradarbiavimą su nacionaline antidopingo agentūra. Tikimasi, kad tai skatins geresnę sportininkų ir sporto organizacijų sąmoningumo kultūrą, nepakantumą dopingo vartojimui ir kurs švaresnį sporto klimatą.

4. Griežtesni reikalavimai sporto organizacijų vadovų reputacijai ir valdymo organų narių rotacijai atliepia viešąjį interesą ir konstitucinius principus. Vis dėlto, vykstant Konstitucinio Teismo vertinimui, paaiškės, ar šie ribojimai iš tiesų neprieštarauja asociacijų laisvės ir proporcingumo principui.
5. Ilgalaikėje perspektyvoje naujoji Sporto įstatymo redakcija sudarys palankesnes sąlygas tobulinti sporto infrastruktūrą, didinti sportininkų ir visuomenės pasitikėjimą ir užtikrinti, kad sporto sistema atitiktų šiuolaikinius skaidrumo, atsakomybės ir gero valdymo standartus ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygiu.
6. Nepaisant naujosios redakcijos Sporto įstatymo reformų, skirtų tradicinio sporto sektoriui modernizuoti ir sustiprinti, e. sportas lieka neintegruotas į šį teisinį reguliavimą. Toks teisinis vakuumas (*vacuum iuris*) riboja galimybes šiai sparčiai augančiai sričiai gauti aiškų statusą, finansavimą ir infrastruktūros plėtros galimybes, todėl ilgalaikėje perspektyvoje būtinos diskusijos dėl e. sporto įtraukimo ar atskiro teisinio reguliavimo sukūrimo.

The Evolution of Legal Regulation in the Sports Law: New Trends and Challenges in Electronic Sports

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Public Law
Vilius Lapis
E-mail: V.lapis@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-16

Summary. *Starting from 1 January, 2025, a new edition of the Lithuanian Sports Law will come into force, aiming to fundamentally modernize, enhance transparency, and improve the efficiency of legal regulation within the sports sector. These reforms establish clearer procedures for concluding and implementing sports-related contracts, strengthen the protection of athletes' rights, introduce stricter qualification requirements for sports professionals, and create more favorable conditions to combat doping effectively. Additionally, a sports athletes' rights representative will be introduced to ensure a faster and more impartial resolution of disputes between athletes and sports organizations. By placing a strong emphasis on principles of good governance, transparency, fairness, and accountability, these changes are expected not only to improve the overall quality of sports organizations' activities but also to increase public trust in the sports sector. Although the new law does not specifically regulate electronic sports, it provides a potential foundation for future discussions on integrating this rapidly growing sector into the Lithuanian sports framework. This article examines the most significant changes introduced by the new edition of the Sports Law, assesses their compatibility with the Constitution and international standards, and seeks to reveal how this reformed legal framework can drive the comprehensive advancement of the sports sector.*

Keywords*: sports law; athletes' rights; anti-doping; sports act; esports.*

III

III

LIETUVA IR TARPTAUTINĖ TEISĖ

III

3.1. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2024 m. sprendimų bylose prieš Lietuvą reikšmė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas
Prof. dr. Danutė Jočienė
El. paštas djociene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-17

Santrauka. *2024 m. lapkričio 18 d. duomenimis, Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT, Strasbūro teismas, Teismas) buvo priėmęs 15 baigiamųjų aktų bylose prieš Lietuvą: 8 sprendimus (dėl bylos esmės) ir 7 nutarimus dėl peticijų (ne)priimtinumo, tarp kurių ir žymioji byla – EŽTT Didžiosios kolegijos nutarimas byloje Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir 32 kitas valstybes[1] (tarp kurių – ir Lietuva). Taigi bylose prieš Lietuvą išnagrinėtų peticijų skaičius 2024 m. nėra gausus. Šiame straipsnyje analizuojami kai kurie įdomūs, aktualūs 2024 m. EŽTT bylose prieš Lietuvą priimti sprendimai dėl esmės ir nutarimai dėl nepriimtinumo, akcentuojant tam tikrus, manytina, svarbius aspektus Lietuvos teisės ar paties Teismo jurisprudencijos požiūriu. Minėtas Didžiosios kolegijos nutarimas byloje Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir 32 kitas valstybes šiame straipsnyje nėra analizuojamas.*

Reikšminiai žodžiai: *EŽTT, EŽTK, bylos prieš Lietuvą, žmogaus teisės.*

Įvadas

2024 m. bylų prieš Lietuvą statistika nėra gausi[2]. Tai būtų galima paaiškinti, be kita ko, ir tuo, kad Europos Žmogaus Teisių Teisme keitėsi teisėjas, išrinktas nuo Lietuvos Respublikos: naujai išrinktas teisėjas Gediminas Sagatys 2024 m. balandžio 16 d. pradėjo savo darbą Teisme, o nuo 2013 m. lapkričio 1 d. čia dirbęs profesorius Egidijus Kūris – baigė. Nėra ir labai sudėtingas problemas apimančių sprendimų šiose bylose. Tai visų pirma iliustruoja faktas, kad nė viena iš tų bylų nebuvo nagrinėjama EŽTT Didžiojoje kolegijoje, kuri pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK, Europos žmogaus teisių konvencija, Konvencija) 43 straipsnio 2 dalį nagrinėja sudėtingus Konvencijos arba jos protokolų aiškinimo ar taikymo klausimus[3] arba bylas, kuriose keliamos rimtos visuotinės svarbos problemos. Šiame kontekste

1 EŽTT Didžiosios kolegijos 2024 m. balandžio 9 d. nutarimas byloje *Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir 32 kitas valstybes*, peticijos Nr. 39371/20, žiūrėta 2024 m. lapkričio 28 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2239371/20%22],%22itemid%22:[%22001-233261%22]}.

2 Pagal LR teisingumo ministerijos pateikiamus duomenis, 2023 m. bylose prieš Lietuvą EŽTT priėmė 20 baigiamųjų aktų (sprendimų dėl esmės ir nutarimų dėl priimtinumo), o 2022 m. – 21; žiūrėta 2024 m. lapkričio 28 d., https://tm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/atstovavimas-eztt/eztt-nutarimai-ir-sprendimai-bylose-pries-lietuva/.

3 Pavyzdžiui, 2023 m. EŽTT Didžioji kolegija priėmė 2023 m. sausio 23 d. sprendimą byloje *Macatė prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 61435/19), o 2022 m. pateikė konsultacinę išvadą pagal Konvencijos Protokolą Nr. 16 pagal Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo prašymą Nr. P16-2020-002.

primintina, kad Lietuva dalyvavo byloje *Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir 32 kitas valstybes*, kurioje, kaip minėta, priimtas Didžiosios kolegijos nutarimas, tačiau ji tik įstojo į šią bylą, nebuvo pagrindinė bylos šalis. Kalbant apie 2024 m. Strasbūro teisme nagrinėtas bylas prieš Lietuvą paminėtina ir tai, kad EŽTT nebuvo priimta ir tokių sprendimų, kuriuose būtų nustatyta sisteminių[4], šiurkščių ir (ar) masinių žmogaus teisių Lietuvoje pažeidimų, kaip antai nustatytieji 2015 m. gruodžio 8 d. sprendime byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą* (peticijų Nr. 40858/12, 29292/12 ir kt.), kuriame konstatuotos sisteminės problemos dėl blogų kalinimo sąlygų Lietuvoje, ar 2017 m. gegužės 23 d. sprendime byloje *Matiošaitis ir kiti prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 22662/13 ir 7 kitos peticijos), kuriame konstatuota sisteminė problema dėl to, kad įkalintiems iki gyvos galvos asmenims nesuteikiama „teisė į viltį".

2024 m. sausio 30 d. sprendimas byloje *al-Hawsawi prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 6383/17) iš esmės pratęsė seriją EŽTT priimtų sprendimų ne tik prieš Lietuvą (2018 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje *Abu Zubaydah prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 46454/11), bet ir prieš kitas valstybes (pavyzdžiui, 2014 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Al Nashiri prieš Lenkiją*, peticijos Nr. 28761/11; 2014 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Husayn (Abu Zubaydah) prieš Lenkiją*, peticijos Nr. 7511/13; 2018 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje *Al Nashiri prieš Rumuniją*, peticijos Nr. 33234/12) dėl vadinamųjų slaptųjų kalėjimų buvimo valstybėse Konvencijos dalyvėse fakto ir ten laikytų terorizmu įtariamų asmenų ekstrateritorinio perdavimo. Sprendime byloje *al-Hawsawi prieš Lietuvą*, kaip ir kituose anksčiau priimtuose minėtuose sprendimuose, konstatuota daug Konvencijos pažeidimų, tarp jų Konvencijos 3 ir 5 straipsnių, 6 straipsnio 1 dalies, 8 straipsnio, 13 straipsnių pažeidimai, taip pat dar kartą pabrėžta, kad minėti asmenys pateko į Lietuvos valstybės jurisdikciją, kaip tai suprantama pagal Konvencijos 1 straipsnį, taigi Lietuva yra atsakinga už jų teisių pažeidimus.

3.1.1. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai dėl bylos esmės bylose prieš Lietuvą

Byloje *Bernotas prieš Lietuvą*[5] pareiškėjas kėlė klausimą dėl nepagrįsto valstybės įsikišimo į jo nuosavybės teisių apsaugą pagal Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnį dėl to, kad iš jo buvo pareikalauta sumokėti socialinio draudimo institucijos išmokėtas sumas asmeniui, kurį jis buvo sužalojęs, t. y. padaręs sveikatos sutrikimų, dėl kurių nukentėjęs asmuo turėjo gydytis ir prarado dalį darbingumo. Nenustatęs Pirmojo protokolo pažeidimo, EŽTT konstatavo, kad šiuo atveju nacionaliniai teismai tinkamai įvertino pareiškėjo individualią situaciją, jis galėjo pagal vidaus teisę siekti priteistų sumokėti sumų sumažinimo, nacionalinės institucijos veikė lanksčiai, atsižvelgė į jo pateiktus prašymus priteistų sumų išieškojimą išdėlioti atitinkamam laikotarpiui.

4 Pavyzdžiui, byloje *Mironovas ir kiti prieš Lietuvą* nustatyta Lietuvos teisės sisteminė problema dėl blogų kalinimo sąlygų; byloje *Matiošaitis ir kiti prieš Lietuvą* – teisinio reguliavimo dėl asmenų, nuteistų iki gyvos galvos, „teisės į viltį" (t. y. išeiti į laisvę) nebuvimas.

5 EŽTT 2024 m. sausio 30 d. sprendimas byloje *Bernotas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 59065/21, žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-234096%22]}.

Taigi EŽTT nusprendė, kad nors įsikišimo į pareiškėjo nuosavybės teises trukmė buvo ilga, jos negalima laikyti neproporcinga, todėl šiuo atveju buvo pasiekta tinkama konkuruojančių interesų pusiausvyra.

Byloje *M. P. prieš Lietuvą*[6] (peticijos Nr. 59063/21, 2024 m. vasario 6 d. sprendimas) EŽTT nagrinėjo asmens priverstinio stebėjimo psichiatrijos ligoninėje teisėtumo klausimą pagal Konvencijos 5 straipsnio 1 dalį. Europos Žmogaus Teisių Teismas, pasirėmęs savo jurisprudencija dėl Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies e punkto – Didžiosios kolegijos 2018 m. gruodžio 4 d. sprendimu byloje *Ilnseher prieš Vokietiją* (peticijų Nr. 10211/12 ir 27505/14, 127–134 punktai), nenustatė Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies pažeidimo ir, be kita ko, konstatavo, kad tokia nesavanoriška hospitalizacija (arba asmens laisvės apribojimas) buvo būtina dėl šio asmens sunkios sveikatos būklės ir tokios priemonės būtinumas buvo peržiūrėtas 2021 m. rugsėjo 6 d. sprendimu, remiantis nauju ekspertiniu būklės įvertinimu (20–22 punktai), atliktu praėjus tik 6 mėnesiams po asmens hospitalizacijos. Vis dėlto Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies pažeidimas buvo nustatytas dėl vieno laikotarpio, kuris tęsėsi nuo 2021 m. rugsėjo 6 d. iki rugsėjo 21 d., t. y. 15 dienų. EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad nors psichiatrų ekspertų komisija 2021 m. rugpjūčio 12 d. konstatavo, kad pareiškėjo sveikata pasitaisė ir jis gali būti gydomas ambulatoriškai, jis buvo toliau gydomas ligoninėje, nei vidaus procedūrose, nei procedūrose Europos Žmogaus Teisių Teisme nepateikiant jokio paaiškinimo dėl išleidimo iš ligoninės uždelsimo. Šiame kontekste EŽTT pabrėžė, kad nors valstybei dėl nustatytų formalumų gali reikėti tam tikro laiko asmeniui paleisti, šis laikas turi būti minimalus. Teismas pažymėjo, kad asmens laisvės apribojimas negali būti pateisinamas vien administracinėmis priežastimis, todėl šiuo aspektu konstatavo Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies pažeidimą (23 punktas).

Kitoje byloje *Jakutavičius prieš Lietuvą*[7] EŽTT iš esmės grįžo prie dar 2020 m. byloje *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą* (peticijų Nr. 73579/17 ir 14620/18, 2020 m. vasario 18 d. sprendimas) nagrinėto aspekto, t. y. valstybės pareigos atlyginti asmens patirtas teisinės pagalbos išlaidas administracinių nusižengimų bylose, kai procedūra asmeniui dėl vienos ar kitos priežasties (pavyzdžiui, kai nepadaryta veika, kai nenustatyta asmens kaltė dėl tokio nusižengimo padarymo) buvo nutraukta. Byloje *Jakutavičius prieš Lietuvą* asmuo sėkmingai apskundė jam skirtą administracinę nuobaudą dėl vairavimo apsvaigus nuo alkoholio. Nors Strasbūro teismas nurodė, kad šis klausimas (turtinio pobūdžio reikalavimas) patenka į „civilinio pobūdžio" taikymo sritį pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį, tačiau kartu jis artimai susijęs ir su baudžiamuoju aspektu pagal tą straipsnį, nes pareiškėjui skirta nuobauda buvo administracinio nusižengimo teisenos taikymo rezultatas. EŽTT šioje byloje, skirtingai nei byloje *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą*, nenustatė Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos teisės į bylos nagrinėjimą teisme pažeidimo. EŽTT

6 EŽTT 2024 m. vasario 6 d. sprendimas byloje *M. P. prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 59063/21, žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-235640%22]}.

7 EŽTT 2024 m. vasario 13 d. sprendimas byloje *Jakutavičius prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 42180/19, žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-230855%22]}.

nurodė, kad pareiškėjas galėjo kreiptis į teismą ir ginčyti jam skirtą administracinę nuobaudą (76 punktas), tačiau vien to fakto neužtenka, kad valstybė būtų laikoma visiškai įvykdžiusia Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies reikalavimus, nes Konvencija garantuoja ne teorines ar iliuzines teises, bet praktiškas ir veiksmingas teises (76 punktas, taip pat sprendimo byloje *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą* 68 punktas). Taigi EŽTT konstatavo, kad pareiškėjui tekusi pareiga padengti savo patirtas administracinio nusižengimo proceso teisinės pagalbos išlaidas, kurios nebuvo kompensuotos vidaus teismų nepaisant jam palankaus sprendimo administracinio nusižengimo bylose, prilygo teisės į teismą apribojimams (78 punktas). Vis dėlto, išanalizavęs, ar tais teisės į teismą apribojimais siekta teisėto tikslo, Strasbūro teismas į šį klausimą atsakė teigiamai, akcentavęs, kad tam tikrais atvejais valstybės viešųjų interesų apsauga, susijusi su jos finansinėmis galimybėmis, gali lemti tam tikrus valstybės išlaidų ribojimus. Vertindamas, ar apribojimai buvo proporcingi, EŽTT analizavo tokius kriterijus: kas buvo svarbu pareiškėjui teisminėse procedūrose, taikomos teisės sudėtingumą ir jo asmeninę situaciją. Tai, kad pareiškėjui buvo paskirta 579 Eur piniginė bauda, taip pat teisės vairuoti atėmimas dvejiems metams, Teismas vertino kaip pakankamai rimtą priemonę. Kartu EŽTT pabrėžė, kad procedūra nebuvo itin sudėtinga: iš esmės buvo sprendžiamas vienas klausimas – kokiais įrodymais remtis: ar policijos atlikto alkotesterio rodmenimis, ar kraujo tyrimo rezultatais. Pareiškėjas taip pat nenurodė, kad jam būtų buvusi reikalinga specializuoto advokato pagalba ar kad procedūra buvo sudėtinga (79–82 punktai). EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad šiuo atveju pareiškėjas patyrė 1 502 Eur išlaidų, kurias sudarė teisinės pagalbos išlaidos ir DNR tyrimas. Pareiškėjas nesiskundė, kad, atsižvelgiant į jo finansinę situaciją, tai jam būtų buvusi nepakeliama, neproporcinga našta. Be to, Teismas pabrėžė, kad pareiškėjo bylinėjimasis nebuvo beprasmis, nes iš esmės jis buvo netekęs teisės vairuoti net dvejiems metams. Taigi nėra pagrindo teigti, kad pasibaigus administracinio nusižengimo procedūrai jo situacija buvo blogesnė nei prieš kreipiantis į teismą (83 punktas). EŽTT atkreipė dėmesį ir į tai, kad Lietuvos teisėje yra numatyta pareiga atlyginti teisinės pagalbos išlaidas administracinių nusižengimų bylose tais atvejais, kai nustatoma, kad atitinkami valstybės pareigūnai ar institucijos veikė neteisėtai. Šiuo atveju Lietuvos teismai nustatė, kad policijos pareigūnų elgesys neviršijo jiems suteiktų įgaliojimų: jie turėjo teisę sustabdyti pareiškėją ir tikrinti jo girtumą; vien faktas, kad vėlesni kraujo tyrimo rezultatai buvo priešingi, nei nustatė policijos pareigūnai, nerodo jų veiksmų neteisėtumo. EŽTT teigė, jog atsižvelgdamas į neįprastas aplinkybes negali konstatuoti, kad policijos paskirta nuobauda pareiškėjui yra valstybės pareigūnų klaida ar kad nacionalinių teismų vertinimas šioje byloje gali būti laikomas aiškiai klaidingu ar savavališku (84punktas). Taigi, priešingai nei ankstesnėje byloje *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą*, EŽTT nenustatė teisės į bylos nagrinėjimą teisme pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį pažeidimo.

Byloje *M. G. prieš Lietuvą*[8] EŽTT sprendė Konvencijos 3 straipsnio procedūrinio pažeidimo klausimą galimos seksualinės prievartos prieš vaiką byloje. Teismas, konstatuodamas

8 EŽTT 2024 m. vasario 20 d. sprendimas byloje *M. G. prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 6406/21, žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-233944%22]}.

Konvencijos 3 straipsnio (kankinimų, žiauraus elgesio draudimas) procedūrinį pažeidimą, nurodė, kad valstybė tinkamai neįvykdė jai tenkančios pozityvios pareigos atlikti veiksmingą tyrimą, atsižvelgiant į vaiko pažeidžiamumą ir atitinkamus jo poreikius ilgo baudžiamojo proceso metu, ir priteisė pareiškėjui 8 000 Eur neturtinės žalos atlyginimą. Ilgą proceso trukmę šiuo atveju lėmė netinkamas valstybės pareigūnų elgesys, o pažeidimą – ir pakartotinai paskirta medicininė ekspertizė dėl to, kad ekspertai nepateikė tinkamai argumentuotų išvadų. EŽTT nurodė, kad valstybė turi pozityvią pareigą atlikti tinkamą tyrimą, kuris apima ir tyrimo skubumo (greitumo) aspektą. EŽTT pažymėjo, kad tyrimas buvo gana ilgas – tęsėsi net 5 metus ir 11 mėnesių (103–113 punktai). Pagrindinis veiksnys, lėmęs tokią ilgą trukmę, buvo medicininės ekspertizės, kurios buvo skiriamos siekiant nustatyti pareiškėjo patirtų sužalojimų pobūdį ir rimtumą, ypač trečioji ekspertizė, kuri turėjo pašalinti pirmesnių dviejų ekspertizių neaiškumus ir prieštaravimus, trukusi net 8 mėnesius, kai jokie kiti tyrimo veiksmai nebuvo atliekami (106 ir 107 punktai). Vėliau dar viena ekspertizė buvo atlikta nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme. O psichologinė ekspertizė buvo atlikta tik pareiškėjo prašymu. EŽTT rėmėsi (112 punktas) valstybės pareiga tinkamai ir skubiai, prioritetine tvarka ištirti galimus vaikų seksualinės prievartos atvejus, aiškiai nustatyta 2007 m. Europos Tarybos konvencijoje dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos (Lansarotės konvencija), kuri Lietuvai įsigaliojo 2013 m. rugpjūčio 1 d. EŽTT taip pat atkreipė dėmesį į Europos Sąjungos direktyvas, pagal kurias reikalaujama riboti nuo seksualinės prievartos nukentėjusių vaikų, kurie yra seksualinių nusikaltimų aukos, apklausų skaičių ir kiek įmanoma sumažinti medicininių apžiūrų skaičių, kad nebūtų sukeliama papildoma trauma, primenant buvusius įvykius (115 punktas). Be to, EŽTT neįtikino ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo argumentai, kuriais šis teismas pritarė apeliacinės instancijos teismo pozicijai dėl bausmės vykdymo asmeniui, kuris buvo kaltinamas šioje baudžiamojoje byloje pagal Baudžiamojo kodekso 140 straipsnį, atidėjimo. EŽTT nurodė, kad byloje nėra tinkamų ir įtikinamų Lietuvos teismų argumentų, dėl kurių būtinas bausmės vykdymo atidėjimas, taigi nacionalinių teismų paskirta sankcija yra neproporcinga padaryto nusikaltimo sunkumui. Strasbūro teismas taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad atitinkamas Lietuvos įstatymas jau pakeistas ir panaikinta galimybė atidėti bausmės vykdymą asmenims, nuteistiems už seksualinius nusikaltimus (126 punktas).

Panašus veiksmingo tyrimo, susijusio su Konvencijos 3 straipsniu, seksualinio išnaudojimo byloje klausimas nagrinėtas ir EŽTT byloje *E. L. prieš Lietuvą*[9]. Valdžios institucijų aplaidumas (ne)skiriant psichiatrinės ir psichologinės ekspertizės, taip pat tai, kad prokuroras ir dviejų instancijų teismai nenagrinėjo klausimo dėl tokios ekspertizės būtinumo, nepaisydami pareiškėjo argumentų, lėmė Konvencijos 3 straipsnio procedūrinio pažeidimo konstatavimą (55–57 punktai). Šioje byloje EŽTT taip pat rėmėsi byloje *M. G. prieš Lietuvą* jau analizuota Lansarotės konvencija, akcentavęs, kad Lietuvos valstybės institucijos atliko daug veiksmingų tyrimo veiksmų, tačiau minėtos ekspertizės būtinumo klausimo nenagrinėjimas, atsižvelgiant į ypatingas šios bylos

9 EŽTT 2024 m. balandžio 9 d. sprendimas byloje *E. L. prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 12471/20, žiūrėta 2024 m. gruodžio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-235697%22]}.

aplinkybes, lėmė tai, kad valstybė netinkamai įvykdė savo pareigą veiksmingai ištirti žiaurų elgesį, kurį pareiškėjas galimai patyrė globos namuose (56 punktas).

Kaip manytina, bene svarbiausioje byloje *Sacharuk prieš Lietuvą*[10] EŽTT nustatė Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies (Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) pažeidimą, o kaltinimą Konvencijos 7 straipsnio (Nėra bausmės be įstatymo) pažeidimu atmetė. Ši EŽTT pateikta peticija priminė seną istoriją, už kurią pareiškėjui A. Sacharukui 2017 m. baudžiamąja tvarka buvo skirta 1 882 Eur bauda už tai, kad 2010 m. sausio mėn. Seimo sesijoje jis kelis kartus balsavo naudodamas kito parlamentaro kortelę (nuteistas už įgaliojimų viršijimą ir neteisėtą oficialaus dokumento panaudojimą). EŽTT aiškiai nurodė, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas iš naujo nenagrinėjo A. Sacharuko bylos, kai buvo pateiktas antras kasacinis. Kasacinį skundą nagrinėjant pirmą kartą, kolegijoje buvo teisėjas, pirmininkavęs kolegijai, kuri panaikino Lietuvos apeliacinio teismo išteisinamąjį nuosprendį ir, kaip teigia pareiškėjas, sudarė prielaidas tikėti jo kaltumu. Taigi, antrojo kasacinio skundo nagrinėjimo procese dalyvaujant tam pačiam teisėjui, A. Sacharuko teisėtos (pagrįstos) abejonės dėl teisėjo šališkumo buvo pagrįstos ir nebuvo niekaip paneigtos. Todėl jo prašymas pakeisti tą teisėją turėjo būti priimtas ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas turėjo jį patenkinti. EŽTT taip pat nurodė, jog vis dėlto A. Sacharukas galėjo suprasti, už ką jis teisiamas, nes baudžiamosios normos yra aiškios, nors ir sutiko su pareiškėjo argumentu, kad toks jo nuteisimas neturi precedento Lietuvoje. Pareiškėjas tvirtino, kad balsavimas už kitą parlamentarą Lietuvos Respublikos Seime yra paplitęs ir baudžiamoji atsakomybė už tai dar niekam nebuvo taikyta, todėl jis šiuo aspektu dar ir diskriminuojamas, be to, jo nuomone, Lietuvos teismai nepagrįstai išplėtė baudžiamosios atsakomybės taikymo ribas jo atžvilgiu. EŽTT palaikė Lietuvos Aukščiausiojo Teismo argumentą, kad taikant baudžiamąją atsakomybę turi būti griežtai laikomasi įstatymo, o tokie argumentai kaip neteisėta praktika ar precedentas, kuris prieštarauja teisei, šiuo atveju nėra svarbūs, todėl EŽTT nenustatė jokio pažeidimo ar savavališkumo taikant pareiškėjui baudžiamosios teisės normas, taigi ir Konvencijos 7 straipsnio pažeidimo. Kodėl ši byla yra svarbi Lietuvai? Galima teigti, jog ji iliustruoja faktą, kad Lietuvos teismai taip ir nepasimokė iš savo senų klaidų, kurias, be kita ko, lėmė tuometės teisės nuostatos, pažeidusios asmens teisę į nešališką teismą objektyvaus nešališkumo kontekste (žr. 2000 m. spalio 10 d. sprendimo byloje *Daktaras prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 42095/98, 30–38 punktus). Be to, itin panaši ar net identiška teisinė problematika subjektyvaus teismo nešališkumo kontekste konstatuota byloje *Dainelienė prieš Lietuvą*[11], kurioje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas nenusišalino nuo kasacinio proceso tvarka nagrinėjamos bylos, nors jo sūnus buvo prokuroras toje byloje. Taigi Lietuvos teismai turėtų labai argumentuotai

10 EŽTT 2024 m. balandžio 23 d. sprendimas byloje *Sacharuk prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 39300/18, žiūrėta 2024 m. gruodžio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-237818%22]}.

11 EŽTT 2018 m. spalio 16 d. sprendimas byloje *Dainelienė prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 23532/14, žiūrėta 2024 m. gruodžio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-189165&filename=CASE%20OF%20DAINELIEN%C4%96%20v.%20LITHUANIA%20-%20%5BLithuanian%20Translation%5D%20by%20the%20Chancellery%20of%20the%20Government%20of%20the%20Republic%20of%20Lithuania.pdf.

išnagrinėti asmenų prašymus dėl vieno ar kito teisėjo šališkumo bylose, o ir patys teisėjai turėtų kelti klausimą dėl savo galimo subjektyvaus šališkumo esant bent menkiausiai abejonei.

Vienas paskutiniųjų 2024 m. sprendimų – EŽTT sprendimas byloje *Girdauskienė prieš Lietuvą*[12], kuriame konstatuotas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimas dėl teisės į bylos nagrinėjimą teisme apribojimų, kuriais buvo pažeista pareiškėjos teisės į teismą esmė dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo paskirstytų bylinėjimosi civilinėje byloje išlaidų, kai šis teismas priteisė pareiškėjai dideles bylinėjimosi išlaidas, kurios iš esmės dvigubai viršijo jai priteistą byloje sumą. Nors Lietuvos Aukščiausiasis Teismas turėjo galimybę sumažinti pareiškėjai skiriamas padengti bylinėjimosi išlaidas, jis to nepadarė ir nepateikė jokių argumentų dėl tokio savo sprendimo. Šiame kontekste EŽTT, remdamasis 2022 m. gegužės 12 d. sprendimu byloje *Dragan Kovačevič prieš Kroatiją* (peticijos Nr. 49281/15, 83 punktas), priminė, kad teismai pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį privalo pateikti savo sprendimo motyvus ir argumentus. Pareiškėja tvirtino, jog dėl to, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimas yra galutinis ir jo negalima apskųsti, buvo pažeistas ir Konvencijos 13 straipsnis. Vis dėlto EŽTT atmetė šį skundą kaip nepriimtiną ir priminė, kad Konvencijos 13 straipsnis negarantuoja apskundimo teisės ar teisės į antrojo lygio instanciją, ir vien dėl fakto, kad aukščiausiosios instancijos teismų sprendimas negali būti toliau skundžiamas, minėta nuostata nepažeidžiama (26 punktas).

3.1.2. Peticijos bylose prieš Lietuvą, 2024 m. išbrauktos iš Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų sąrašo

Peticija byloje *Ivanauskas prieš Lietuvą* (Nr. 19420/20) 2024 m. birželio 13 d. trijų teisėjų komiteto nutarimu buvo išbraukta iš bylų sąrašo pagal Konvencijos 37 straipsnio 1 dalies a punktą (pareiškėjas nebepalaiko savo peticijos) dėl to, kad pareiškėjas neatsakė į Teismo siųstus laiškus. Pareiškėjas, remdamasis Konvencijos 3 straipsniu, skundėsi žiauru ir nežmonišku elgesiu kalėjime. Įdomu tai, kad šiuo atveju EŽTT išsiuntė pareiškėjui net tris registruotus laiškus su priminimais pateikti atsakymus (poziciją) į Teismo užklausas. Anksčiau EŽTT išbraukdavo peticiją iš sąrašo net ir po vieno tokio laiško išsiuntimo, jei nesulaukdavo pareiškėjo reakcijos ar atsakymo (pavyzdžiui, peticija byloje *Audrius Zakarka prieš Lietuvą* (Nr. 3148/21, 2023 m. spalio 12 d. trijų teisėjų komiteto nutarimas išbraukti peticiją iš bylų sąrašo) išbraukta po vieno EŽTT siųsto registruoto laiško, pareiškėjui į jį neatsakius; peticija *Sanian prieš Lietuvą* (Nr. 23562/05) 2011 m. spalio 18 d. septynių teisėjų kolegijos nutarimu išbraukta iš bylų sąrašo taip pat po vieno tokio EŽTT laiško išsiuntimo pareiškėjui, bet šiuo atveju EŽTT prieš tai kreipėsi į įkalinimo įstaigos administraciją ir paprašė informuoti, ar pareiškėjas vis dar ten kalinamas.

Įdomu tai, kad tų pačių 2024 m. spalio 24 d. trijų teisėjų komiteto nutarimu byloje *Ažukas prieš Lietuvą* (Nr. 12192/22) peticija, kurioje pareiškėjas pagal Konvencijos 3 straipsnį skundėsi

12 EŽTT 2024 m. lapkričio 12 d. sprendimas byloje *Girdauskienė prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 54171/21, žiūrėta 2024 m. gruodžio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-241438%22]}.

dėl to, kad kalėjime buvo užkrėstas tuberkulioze, taip pat buvo išbraukta iš bylų sąrašo pagal minėtą Konvencijos 37 straipsnio 1 dalies a punktą dėl to, kad pareiškėjas neatsakė į Teismo siųstą registruotą laišką pateikti poziciją dėl Vyriausybės pateiktų pastabų. Pareiškėjui neatsakius, peticija buvo išbraukta iš bylų sąrašo tik vieno tokio EŽTT siųsto laiško (priminimo) pagrindu, skirtingai nei byloje *Ivanauskas prieš Lietuvą* (net trys EŽTT laiškai).

Galima teigti, kad EŽTT pozicija šiuo klausimu nėra nuosekli[13] ir kyla abejonė, ar tikrai yra būtina ir proporcinga siųsti pareiškėjui daugiau nei du laiškus, raginančius jį palaikyti savo peticiją ir atsakyti į EŽTT užklausas. Manytina, kad patys pareiškėjai turi būti suinteresuoti tinkamai elgtis, kai jų individualios peticijos nagrinėjamos EŽTT, nes tokia ir yra šios sistemos esmė, o Teismas neturėtų užsikrauti pareigos raginti tai daryti ir prisiimti papildomo administracinio darbo.

3.1.3. Kitos bylose prieš Lietuvos Respubliką Europos Žmogaus Teisių Teisme pateiktos peticijos, kurios 2024 m. buvo pripažintos nepriimtinomis

Gana keistoje byloje *Jankauskas prieš Lietuvą*[14] pareiškėjo pagal Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnį pateiktą peticiją EŽTT atmetė kaip aiškiai nepagrįstą pagal Konvencijos 35 straipsnio 3 dalies a punktą ir 4 dalį. Šioje peticijoje pareiškėjas skundėsi, kad buvo nepagrįstai panaikinta jo turėta (įgyta) nuosavybės teisė į kelią, kurį jis pats išgrindė (pagerino) ir kuris vedė prie jo nuosavybės teise turimo namo. Šį kelią pareiškėjas pagerino (žvyruotą kelią išgrindė granito trinkelėmis) savo lėšomis ir gavęs visus reikiamus valstybės institucijų leidimus. Nacionalinėse teisminėse procedūrose Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, panaikinęs žemesnių instancijų teismų sprendimus, kuriais buvo palikta pareiškėjo nuosavybės teisė į minėtą kelią, be kita ko, pabrėžė, kad buvę savininkai, kurie supylė žvyruotą kelią tam, kad būtų patogiau patekti į savo namus, niekada nesiekė įgyti nuosavybės teisių į tą kelią. Taigi pareiškėjas, perimdamas nuosavybės teises į jų namą, negali pretenduoti į daugiau teisių, nei jų turėjo buvę savininkai (30 punktas). Be to, pareiškėjas turi prisiimti tam tikrą riziką dėl galimo įgyjamų teisių į savo įrengtą kelią netikrumo. Europos Žmogaus Teisių Teismas, nors ir sutiko, kad šiuo atveju būta įsikišimo į pareiškėjo nuosavybę, be kita ko, pabrėžė, kad gero valdymo principas paprastai neturėtų trukdyti valdžios institucijoms ištaisyti atsitiktines klaidas, kurios atsirado dėl jų pačių aplaidumo. Taip pat EŽTT priminė fundamentalų Konvencijos sistemos principą, kad būtent nacionalinės institucijos, ypač nacionaliniai teismai, turi pareigą aiškinti vidaus teisę, todėl EŽTT nėra įgaliotas abejoti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo priimtu galutiniu sprendimu, įskaitant jo atliktą teisės aiškinimą šiuo konkrečiu atveju dėl statytojo būtinumo turėti tinkamą teisinį pagrindą tokiai kelio statybai, ar teikti

13 Pavyzdžiui, 2005 m. gruodžio 1 d. septynių teisėjų kolegijos nutarime išbraukti peticiją iš bylų sąrašo pažymėta, kad pareiškėjui buvo išsiųsti net 5 laiškai su raginimais atsakyti į EŽTT užklausas. Žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-173073&filename=KISELIS%20v.%20LITHUANIA%20-%20%5BLithuanian%20Translation%5D%20by%20the%20Ministry%20of%20Justice%20of%20the%20Republic%20of%20Lithuania.pdf.

14 EŽTT 2024 m. vasario 13 d. nutarimas byloje *Jankauskas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 26488/18, žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-235763%22]}.

poziciją, kaip ir kokia valstybės institucija turėtų duoti tokį statybų leidimą. Be to, EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad ši byla buvo susijusi su miesto planavimo sąlygomis ir aplinkos apsauga, o tai yra sritys, kuriose valstybės Konvencijos dalyvės turi didelę veiksmų laisvę. Aišku, EŽTT taip pat pažymėjo, kad bet kuriuo atveju turi būti išlaikyta *teisinga* pusiausvyra tarp individualių ir viešųjų interesų (28 punktas). Teismas nurodė, kad kelias nėra sugriautas (panaikintas), kad pareiškėjui nėra nustatyta jokių apribojimų naudotis keliu, jam nebekyla pareiga remontuoti kelią, nes tai dabar yra savivaldybės atsakomybė; be to, kelias buvo įrengtas ne tik pareiškėjo, bet ir kaimynų lėšomis. Pareiškėjas gali kreiptis dėl žalos atlyginimo atskira tvarka, jei mano, kad patyrė žalą dėl kelio įrengimo. Taigi pareiškėjo skundas, EŽTT nuomone, yra aiškiai nepagrįstas ir turi būti atmestas (29–32 punktai).

Labiau intriguojančiu galėtų būti laikomas EŽTT trijų teisėjų komiteto 2024 m. kovo 19 d. nutarimas atmesti peticiją kaip nepriimtiną byloje *Kirkorov prieš Lietuvą*[15]. Šioje peticijoje žinomas Rusijos dainininkas F. Kirkorovas skundėsi Europos žmogaus teisių konvencijos 10 straipsnio pažeidimu dėl jam nustatyto draudimo trumpam atvykti į Lietuvą. Pareiškėjas teigė, kad toks draudimas yra jo politinių įsitikinimų cenzūra. Pareiškėjas taip pat skundėsi Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnio (Nuosavybės apsauga) pažeidimu, nes jis negali gauti pajamų iš jau anksčiau suplanuotų koncertų Lietuvoje ir tokios taikomos priemonės yra diskriminacinės jo atžvilgiu pagal Konvencijos 14 straipsnį (Diskriminacijos draudimas). Įdomiausiu šios europinės bylos aspektu galima laikyti EŽTT spręstą klausimą, ar šiuo atveju buvo įsikišta į pareiškėjo saviraiškos laisvę, kaip tai suprantama pagal Konvencijos 10 straipsnį. EŽTT, remdamasis savo sprendimais bylose, susijusiose su Konvencijos 9 straipsniu (Minties, sąžinės ir religijos laisvė) (49 ir 50 punktai), taip pat 1995 m. balandžio 27 d. sprendimu byloje *Piermont prieš Prancūziją* (51–53 punktai), pabrėžė, kad uždraudimas atvykti į šalį (žr. nutarimo 51 punktą ir jame nurodytą jurisprudenciją), kuris taikomas pareiškėjui nuo 2021 m. ir kurį patvirtino Lietuvos administraciniai teismai, gali būti laikomas įsikišimu į pareiškėjo saviraiškos laisvę (53 punktas). EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad Konvencijos 10 straipsnis yra taikomas „nepaisant valstybės sienų“, todėl jis taikomas vienodai tiek valstybės piliečiams, tiek užsieniečiams. Valstybė gali riboti informacijos, kuri gaunama iš užsienio, laisvę, tačiau tokie ribojimai turi būti pateisinami pagal Konvencijos 10 straipsnio 2 dalį. Analizuodamas teisėtumo aspektą, EŽTT, be kita ko, aptarė rusiškos dezinformacijos sklaidos Lietuvoje problematiką, „sovietų eros šlovinimo“ priemones ir nurodė, kad Vyriausiasis administracinis teismas, analizuodamas klausimą, ar buvo būtina uždrausti pareiškėjui atvykti į Lietuvą dėl nacionalinio saugumo ir viešosios tvarkos apsaugos interesų, taip pat rėmėsi ES direktyvos 2004/38/EB 27 straipsnio 2 ir 3 dalimis ir ES Teisingumo Teismo sprendimu byloje C-331/16, kurioje analizuota „visuomenės saugumo“ koncepcija. ES Teisingumo Teismas yra pabrėžęs, kad jei asmens veiksmai kelia grėsmę Europos Sąjungos fundamentalioms vertybėms, įtvirtintoms ES sutarties 2 ir 3 straipsniuose, valstybės gali imtis priemonių prieš tokius veiksmus. EŽTT,

15 EŽTT 2024 m. kovo 19 d. nutarimas byloje *Kirkorov prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 12174/22, žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-239089%22]}.

remdamasis Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija, nurodė, jog Lietuvos valstybės institucijų sprendimas pareiškėją vertinti kaip keliantį grėsmę valstybės nacionaliniam saugumui ir viešajai tvarkai buvo nei savavališkas, nei be pagrindo, o teisėtas, būtinas ir proporcingas siekiamam teisėtam valstybės tikslui. Todėl pareiškėjo skundai pagal Konvencijos 10 straipsnį buvo pripažinti kaip aiškiai nepagrįsti ir atmesti (67 punktas). Dėl galimo Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimo EŽTT nurodė, kad, atsižvelgiant į tai, jog pareiškėjui buvo taikomas draudimas atvykti į Lietuvą, gali būti tam tikrų abejonių dėl to, ar pareiškėjas galėjo turėti „teisėtų lūkesčių", kuriems taikytinas šio Protokolo, o kartu ir Konvencijos 14 straipsnis (kuris netaikomas vienas – *autorės past.*). Vis dėlto pareiškėjas nepareiškė civilinio ieškinio dėl žalos atlyginimo Lietuvos teismuose, t. y. nepasinaudojo Lietuvos teisėje numatyta teisių gynimo priemone (žr., *mutatis mutandis*, *Povilonis prieš Lietuvą* (2022 m. kovo 15 d. nutarimas dėl priimtinumo), peticijos Nr. 81624/17, 37 punktas *in fine*).

Dar vienas nutarimas dėl nepriimtinumo priimtas byloje *Rinat Nasyrov prieš Lietuvą*[16]. Byla susijusi su pareiškėjo skundu pagal Konvencijos ketvirtojo protokolo 2 straipsnį dėl to, kad valdžios institucijos nepagrįstai neleido jam išvykti iš Lietuvos vykstant baudžiamajam procesui, kuriame jis buvo įtariamas prekyba poveikiu siekiant gauti daugkartinę Lietuvos vizą. Pareiškėjas buvo sulaikytas Lietuvoje, teismai leido jį suimti. Vėliau prokuroras nusprendė pareiškėją paleisti iš suėmimo ir taikyti kitas kardomąsias priemones: iš pareiškėjo buvo paimti asmens tapatybės dokumentai, įskaitant Rusijos pasą, jis turėjo pateikti rašytinį pasižadėjimą neišvykti iš savo gyvenamosios vietos Vilniuje ir sumokėti 30 000 Eur užstatą. EŽTT priminė, kad Konvencijos ketvirtojo protokolo 2 straipsnyje kiekvienam asmeniui garantuojama teisė laisvai judėti, taip pat teisė išvažiuoti iš bet kurios šalies į kitą asmens pasirinktą šalį, į kurią jis gali būti įleistas. Bet kokia šią teisę ribojanti priemonė turi būti teisėta, ja turi būti siekiama vieno iš šio Konvencijos straipsnio 3 dalyje nurodytų teisėtų tikslų ir turi būti užtikrinta teisinga viešojo intereso ir asmens teisių pusiausvyra (žr. sprendimo byloje *Baumann prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 33592/96, 61 punktą ir 2006 m. gegužės 23 d. sprendimo byloje *Riener prieš Bulgariją*, peticijos Nr. 46343/99, 109 punktą). Dėl apribojimo proporcingumo Teismas nurodė, kad pareiškėjui buvo pareikšti kaltinimai dėl nusikalstamos veikos, už kurią numatyta laisvės atėmimo bausmė, padarymo. Tokiais atvejais Konvencija leidžia valstybėms tam tikromis aplinkybėmis taikyti laisvę ribojančias priemones, siekiant užtikrinti veiksmingą baudžiamojo persekiojimo eigą. Įpareigojimas neišvykti iš gyvenamosios vietos gali būti proporcingas kaltinamojo laisvės apribojimas. EŽTT nurodė, kad nacionalinis teismas iš karto panaikino pareiškėjui kardomąsias priemones nustatęs, kad jos nebereikalingos tinkamam teisingumo vykdymui, nors baudžiamasis procesas prieš jį tebevyko (20 punktas). EŽTT pažymėjo, jog šiuo atveju jis neturi pagrindo konstatuoti, kad pareiškėjui priemonės buvo taikomos automatiškai, neribojant jų apimties ar trukmės. Lietuvos valdžios institucijos užtikrino teisingą pusiausvyrą tarp viešojo intereso tinkamai organizuoti baudžiamąjį procesą ir pareiškėjo

16 EŽTT 2024 m. balandžio 11 d. nutarimas byloje *Rinat Nasyrov prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 41738/19, žiūrėta 2024 m. gruodžio 21 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-235639%22]}.

asmeninio intereso naudotis judėjimo laisve. Taigi pareiškėjo skundas turi būti atmestas kaip aiškiai nepagrįstas ir pripažintas nepriimtinu pagal Konvencijos 35 straipsnio 3 dalies a punktą ir 4 dalį.

Kita peticija – byloje *Rolandas Borisovas prieš Lietuvą*[17] – trijų teisėjų komiteto nutarimu taip pat buvo paskelbta nepriimtina pagal Konvencijos 35 straipsnio 1 ir 4 dalis dėl vidaus gynybos priemonių neišnaudojimo. Šioje peticijoje pareiškėjas skundėsi Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies pažeidimu dėl per ilgo kardomojo kalinimo (suėmimo) laikotarpio (jis tęsėsi 3 metus ir 70 dienų). Įdomu tai, kad šioje byloje EŽTT prisiminė namų arešto taikymo ypatybes (ar net ankstesnių bylų prieš Lietuvą problematiką) ir atkreipė dėmesį į tai, kad šiuo atveju suėmimas pareiškėjui buvo pakeistas namų areštu, o ši priemonė, atsižvelgiant į jos taikymo apimtį ir intensyvumą, išskirtinėmis sąlygomis gali būti laikoma asmens laisvės varžymu pagal Konvencijos 5 straipsnį, pateikdamas nuorodą į Didžiosios kolegijos 2016 m. liepos 5 d. sprendimo byloje *Buzadji prieš Moldovos Respubliką*, peticijos Nr. 23755/07, 104–105 punktus. Teismas taip pat yra atkreipęs dėmesį į tai, kad Lietuvoje namų arešto taikymo sąlygos skiriasi nuo kitose bylose nagrinėtų sąlygų (žr. 2017 m. gegužės 2 d. sprendimo byloje *Lisovskij prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 36249/14, 71 punktą). Šiuo atveju pareiškėjui buvo leista laisvai judėti dienos metu, jis buvo įpareigotas būti gyvenamojoje vietoje tik nuo 22 val. iki 6 val. ryto (13 punktas). Be to, šioje byloje, remdamasis 2013 m. liepos 9 d. sprendimu byloje *Varnas prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 42615/06, 62 ir 85–89 punktai), EŽTT priminė, kad LR Civilinio kodekso 6.272 straipsnis suteikia galimybę gauti kompensaciją už per ilgą asmens kardomąjį kalinimą (14 punktas). Tai – Lietuvos teisėje jau išspręstas klausimas[18], LR Vyriausybė šioje byloje pateikė tai iliustruojančių Lietuvos teismų praktikos pavyzdžių. Įdomu tai, kad nutarime dėl peticijos nepriimtinumo byloje *Rolandas Borisovas prieš Lietuvą* EŽTT taip pat nurodė, kad asmuo, neišnaudojęs valstybės vidaus teisėje esančių veiksmingų teisinės gynybos priemonių, iš esmės įpareigoja EŽTT teikti poziciją klausimais, dėl kurių neturėjo galimybės išreikšti savo pozicijos nacionaliniai teismai, taip iš esmės nepaisydamas EŽTT subsidiaraus vaidmens (19 punktas ir jame pateikta nuoroda į bendruosius principus, išdėstytus 2023 m. lapkričio 27 d. Didžiosios kolegijos sprendimo *Communauté genevoise d'action syndicale (CGAS) prieš Šveicariją*, peticijos Nr. 21881/20, 138 ir 139 punktuose ir juose nurodytose kitose bylose).

17 EŽTT 2024 m. rugsėjo 17 d. nutarimas byloje *Rolandas Borisovas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 10495/21, žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-237588%22]}.

18 Žr. *mutatis mutandis* EŽTT 2013 m. spalio 15 d. nutarimą byloje *Savickas ir kiti 5 prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 66365/09), kuriame, atsižvelgiant į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką, pripažinta, kad LR Civilinio kodekso 6.272 straipsnio nuostata yra veiksminga teisinės gynybos priemonė proceso ilgumo bylose, kurią reikia išnaudoti, prieš kreipiantis į Europos Žmogaus Teisių Teismą dėl proceso ilgumo. Žiūrėta 2024 m. lapkričio 27 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Savickas%22],%22documentcollectionid2%22:[%22JUDGMENTS%22,%22DECISIONS%22],%22itemid%22:[%22001-128229%22]}.

Išvados

1. 2024 m. bylų prieš Lietuvą Europos Žmogaus Teisių Teisme nebuvo gausu, jose nebuvo priimta itin svarbių sprendimų ar nagrinėjamos Lietuvos teisės sisteminės problemos. 2024 m. lapkričio 18 d. duomenimis, EŽTT buvo priėmęs 15 baigiamųjų aktų bylose prieš Lietuvą: 8 sprendimus (dėl bylos esmės) ir 7 nutarimus dėl peticijų (ne)priimtinumo), tarp kurių – ir Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos nutarimas garsiojoje byloje *Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir 32 kitas valstybes* (tarp kurių – ir Lietuva), visgi šis nutarimas šiame straipsnyje neanalizuojamas.
2. Negausų išnagrinėtų peticijų skaičių 2024 m., matyt, lėmė ir tai, kad Europos Žmogaus Teisių Teisme keitėsi teisėjas, išrinktas nuo Lietuvos Respublikos. Nėra ir labai sudėtingas problemas apimančių sprendimų bylose prieš Lietuvą. Tai visų pirma iliustruoja faktas, kad nė viena iš šių bylų 2024 m. nebuvo nagrinėjama EŽTT Didžiojoje kolegijoje, kuri pagal Konvencijos 43 straipsnio 2 dalį nagrinėja sudėtingus Konvencijos arba jos protokolų aiškinimo ar taikymo klausimus[19] arba bylas, kuriose keliamos rimtos visuotinės svarbos problemos. Šiame kontekste pažymėtina, kad nors Lietuva dalyvavo byloje *Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir 32 kitas valstybes*, kurioje, kaip minėta, priimtas Didžiosios kolegijos nutarimas dėl nepriimtinumo, ji tik įstojo į šią bylą, nebuvo pagrindinė bylos šalis.
3. 2024 m. EŽTT nagrinėtose bylose prieš Lietuvą nebuvo priimta ir tokių sprendimų, kuriuose būtų nustatyta sisteminių, šiurkščių ir (ar) masinių žmogaus teisių Lietuvoje pažeidimų.
4. 2024 m. sausio 30 d. sprendimas byloje *al-Hawsawi prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 6383/17) iš esmės pratęsė seriją EŽTT sprendimų ne tik prieš Lietuvą, bet ir prieš kitas valstybes dėl vadinamųjų slaptųjų kalėjimų buvimo valstybėse Konvencijos dalyvėse fakto ir ten laikytų terorizmu įtariamų asmenų ekstrateritorinio perdavimo. Šiame sprendime, kaip ir kituose anksčiau priimtuose sprendimuose, konstatuota daug Konvencijos pažeidimų, tarp jų Konvencijos 3 ir 5 straipsnių, 6 straipsnio 1 dalies, 8 ir 13 straipsnių pažeidimai, taip pat dar kartą pabrėžta, kad minėti asmenys pateko į Lietuvos valstybės jurisdikciją, kaip tai suprantama pagal Konvencijos 1 straipsnį, taigi Lietuva yra atsakinga už jų teisių pažeidimus.
5. Byla *Sacharuk prieš Lietuvą* dar kartą priminė, kad teismo nešališkumo ir nepriklausomumo klausimas pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį turi būti itin kruopščiai svarstomas nacionalinių teismų. Bylose *E. L. prieš Lietuvą* ir *M. G. prieš Lietuvą* dar kartą akcentuota valstybės pozityvi pareiga atlikti veiksmingą tyrimą galimos seksualinės prievartos prieš vaikus bylose. Jose nustatyta Konvencijos 3 straipsnio (kankinimų, žiauraus elgesio draudimas) procedūrinių pažeidimų. Byloje *Girdauskienė prieš Lietuvą* konstatuotas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimas dėl teisės į bylos nagrinėjimą teisme apribojimų, kurie

19 Pavyzdžiui, 2023 m. EŽTT Didžioji kolegija priėmė 2023 m. sausio 23 d. sprendimą byloje *Macatė prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 61435/19), o 2022 m. pateikė konsultacinę išvadą pagal Konvencijos protokolą Nr. 16 pagal Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo prašymą Nr. P16-2020-002.

pažeidė pareiškėjos teisės į teismą esmę dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo netinkamai paskirstytų bylinėjimosi civilinėje byloje išlaidų ir ypač dėl nacionalinių teismų pareigos pateikti tinkamus argumentus dėl visų teismo sprendimų.

6. Taigi, kaip rodo 2024 m. bylos EŽTT, jis vis dar konstatuoja teismų padarytus pažeidimus, kurie buvo nustatyti dar pirmosiose priimtinomis pripažintose bylų prieš Lietuvą peticijose Europos Žmogaus Teisių Teisme. Tai kelia klausimą – negi taip nieko ir neišmokome per 29-erius Europos žmogaus teisių konvencijos taikymo Lietuvos teisėje metus (Lietuva Konvenciją ratifikavo 1995 m.), kad negebame laikytis joje nustatytų ir EŽTK išaiškintų Konvencijos standartų, kurie iš esmės sutampa su nustatytaisiais Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (pvz., KT 2015 m. spalio 20 d., 2019 m. sausio 11 d., 2021 m. rugsėjo 7 d. ir kt. nutarimai).

Importance of Judgments of the European Court of Human Rights in Lithuanian Cases in 2024

Mykolas Romeris University Law School
Institute of International and European Union Law
Prof. Dr. Danutė Jočienė
E-mail: djociene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-17

Summary. *According to the statistical data of 18 November 2024, the European Court of Human Rights (ECtHR) adopted 15 final acts in the Lithuanian cases: 8 judgments (on the merits) and 7 decisions on the (in)admissibility of the applications, among them – the important decision of the Grand Chamber of the Strasbourg Court in the case Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others (including Lithuania)[20] which is not analysed in this Article.*

Therefore, there were not so many judgments and decisions adopted by the ECtHR in the Lithuanian cases in 2024. Also, it should be observed that in 2024 not a single Lithuanian case was examined by the Grand Chamber of 17 judges of the Strasbourg Court. It means that Lithuanian cases were not raising important legal issues or serious problems concerning the interpretation and application of the European Convention on Human Rights (the Convention or ECHR). Furthermore, not a single Lithuanian case was examined under the pilot procedure or regarded as raising systemic or structural problems at national level. The judgment in the case al-Hawsawi v. Lithuania, adopted by the ECtHR on 30 January 2024, continued the series of so-called „secret prisons" cases, where the Strasbourg Court had established many Convention violations not only in such type of cases against Lithuania, but also in the cases against other States Parties to the Convention. Another more interesting case of 2024 can be mentioned - Sacharuk v. Lithuania, where the Strasbourg Court established violation of the right to a fair trial under Article 6 (1) of the Convention for the reason that the same judge of the Supreme Court of Lithuania was sitting in the examination of the second cassation appeal of the applicant, although he was the presiding judge in the examination of the first cassation appeal lodged by the applicant and such situation created conditions to believe in the guilt of the applicant. Violation of Article 7 as complained by the applicant, was not established by the ECtHR in this case. As regards more interesting inadmissibility decisions adopted by the Strasbourg Court in 2024 in the Lithuanian cases, the decision in the case Kirkorov v. Lithuania could be mentioned. In this case, the famous Russian singer Kirkorov was complaining to the ECtHR about the violation of his rights under Articles 10, 14 of the ECHR, as well as under the First Protocol of the Convention about a violation of his rights to the protection of his property. The main issue in the case was stemming from the fact that this singer due to his political support to the Russian Putin's regime, was not allowed to enter the territory of Lithuania and to have the planned concerts here. The Strasbourg Court rejected this case as being manifestly ill-founded.

Keywords: *ECHR, ECtHR, Lithuanian cases in the ECtHR, Human rights*

20 „EŽTT Didžiosios kolegijos 2024 m. balandžio 9 d. nutarimas byloje *Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir 32 kitas valstybes*, peticijos Nr. 39371/20", *supra note*, 1.

3.2. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos kryptys 2024 metais nagrinėtose migracijos bylose

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Doc. dr. Ernestas Spruogis[1]
El. paštas: ernestas@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-18

Santrauka. *Straipsnyje analizuojamos Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos kryptys 2024 metais nagrinėtose migracijos bylose. Nurodoma, kad 2024 metais, tebesant ekstremaliai situacijai Lietuvoje, administraciniams teismams kilo naujų iššūkių, nes buvo vertinamos sudėtingos faktinės aplinkybės, teisės saugomi gėriai (pvz., nacionalinis saugumas). Be migracijos bylų, užtikrindamas viešąją tvarką ir nacionalinį saugumą, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas taip pat sprendė aktualius ginčus, susijusius su migrantams išduotais leidimais dirbti Lietuvoje, su Lietuvos Respublikos pilietybės netekimu, įgijus kitos valstybės pilietybę, ir su tuo susijusiomis pasekmėmis – Europos Sąjungos pilietybės netekimu.*

Reikšminiai žodžiai: *Migracija, leidimai gyventi Lietuvoje, valstybės (nacionalinis) saugumas*

Įvadas

2021 m. prasidėjusio migrantų antplūdžio, kai iš Baltarusijos teritorijos į Lietuvą perėjo keli tūkstančiai asmenų, o Lietuvos institucijos turėjo imtis ne tik teisinių (pvz., Lietuvos Respublikos Vyriausybė nedelsdama paskelbė ekstremalią situaciją visoje šalyje[2], Lietuvos teisėjų bendruomenė, konkrečiai – Teisėjų taryba, matydama Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – LVAT) milžiniškus krūvius nagrinėjant migracijos bylas, 2022 m. inicijavo ir patarė laikinai perkelti tris Lietuvos Aukščiausiojo Teismo[3] ir du Lietuvos apeliacinio teismo[4] teisėjus, žinoma, jiems sutikus, į LVAT), bet ir kitokių priemonių (pvz., pastatė vielinę tvorą Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje, laikinai apgyvendino, maitino migrantus ir pan.), atgarsiai 2024 m. iš esmės nenuslūgo.

1 Autorius dėkoja Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo Teismų praktikos departamento, vadovaujamo dr. Audronės Gedmintaitės, kolegoms už pagalbą rengiant šį straipsnį.

2 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. liepos 2 d. nutarimas Nr. 517 „Dėl valstybės lygio ekstremaliosios situacijos paskelbimo ir valstybės lygio ekstremaliosios situacijos operacijų vadovo paskyrimo“, TAR, 2021, Nr. 15235.

3 Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Prezidento 2022 m. kovo 8 d. dekretą Nr. 1K-890 „Dėl kreipimosi į Teisėjų tarybą“, TAR, 2022, Nr. 4897.

4 Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Prezidento 2022 m. kovo 4 d. dekretą Nr. 1K-877 „Dėl kreipimosi į Teisėjų tarybą“, TAR, 2022, Nr. 4414.

Ekstremali situacija visoje šalyje liko, ypač kai Rusijos Federacija prieš Ukrainą 2022 m. vasarį pradėjo ir iki šiol tebevykdo karinę agresiją. Atitinkamai migracijos santykiai iškėlė naujų teisinių iššūkių, susijusių su viešosios tvarkos ir ypač nacionalinio, be kita ko, valstybės saugumo, apsauga ir gynyba. Atkreiptinas dėmesys, kad net ir ilgai gyvenantys Lietuvoje užsieniečiai, turintys leidimus nuolat gyventi Lietuvoje, tam tikrais atvejais kelia grėsmę valstybės saugumui, todėl net ir tokie leidimai gali būti naikinami. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties"[5] (toliau – UTPĮ) 35 str. 1 d. 1 p. išduoti ar pakeisti leidimą gyventi užsieniečiui atsisakoma, jeigu jo gyvenimas Lietuvos Respublikoje gali grėsti valstybės saugumui, viešajai tvarkai ar žmonių sveikatai, 50 str. 1 d. 2 p. leidimas laikinai gyventi užsieniečiui naikinamas, jeigu, be kita ko, paaiškėja, kad yra šio Įstatymo 35 str. 1 d. 1 p. nustatyti pagrindai, o pagal 50 str. 1 d. 14 p. leidimas laikinai gyventi užsieniečiui naikinamas, jeigu jo gyvenimas Lietuvos Respublikoje kelia grėsmę valstybės saugumui, viešajai tvarkai ar žmonių sveikatai. Šio įstatymo 54 str. 1 d. 2 p. nustatyta, jog leidimas nuolat gyventi užsieniečiui naikinamas, jeigu jo gyvenimas Lietuvos Respublikoje kelia grėsmę valstybės saugumui. Be migracijos bylų, užtikrindamas viešąją tvarką ir nacionalinį saugumą, LVAT taip pat sprendė ypač aktualius ginčus, susijusius su migrantams išduotais leidimais dirbti Lietuvoje, taip pat ginčus dėl Lietuvos Respublikos pilietybės netekimo, įgijus kitos valstybės pilietybę, ir su tuo susijusių pasekmių – Europos Sąjungos pilietybės netekimo.

3.2.1. Valstybės saugumo vertinimas migracijos bylose

Pagal UTPĮ nuostatas tiek (a) leidimas laikinai gyventi, tiek (b) leidimas nuolat gyventi Lietuvoje neišduodamas arba atsisakoma jį keisti, jeigu užsieniečio gyvenimas gali grėsti valstybės saugumui, viešajai tvarkai ar žmonių sveikatai (35 str. 1 d. 1 p.). Taigi šiuo atveju pakanka tik grėsmės teisės saugomiems gėriams (t. y. valstybės saugumui, viešajai tvarkai ar žmonių sveikatai) galimybės. Kitokia situacija yra tuomet, kai leidimai jau išduoti ir atitinkamai vertinama, kad užsieniečiai turi tam tikrų socialinių ryšių Lietuvoje. Antra vertus, leidimas laikinai gyventi Lietuvoje gali būti naikinamas ne tik esant grėsmei valstybės saugumui, viešajai tvarkai ar žmonių sveikatai, tačiau pakanka ir tos grėsmės galimybės (50 str. 1 d. 2 ir 14 p.). O leidimas nuolat gyventi užsieniečiui naikinamas, jeigu jo gyvenimas Lietuvos Respublikoje kelia grėsmę valstybės saugumui (54 str. 1 d. 2 p.). Pagal UTPĮ 4 str. 4 d. užsieniečio keliamą grėsmę valstybės saugumui vertina Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas (toliau – VSD), o grėsmę viešajai tvarkai ar visuomenei – policija arba Valstybės sienos apsaugos tarnyba. UTPĮ 4 str. 5 d. nustatyta: „Migracijos departamentas, gavęs užsieniečio prašymą išduoti jam leidimą, spręsdamas dėl prieglobsčio Lietuvos Respublikoje ar laikinosios apsaugos užsieniečiui suteikimo, privalo gauti šio straipsnio 4 dalyje nurodytų institucijų įvertinimą, ar nėra šio straipsnio 4 dalyje nurodytų grėsmių valstybės saugumui, viešajai tvarkai ar visuomenei. Leidimas gyventi užsieniečiui

5 Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 73-2539 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

išduodamas tik gavus šių institucijų išvadas, kad užsienietis nekelia grėsmės valstybės saugumui ir viešajai tvarkai ar visuomenei. Prieglobstis Lietuvos Respublikoje ar laikinoji apsauga užsieniečiui suteikiami tik gavus išvadą, kad šis užsienietis nekelia grėsmės valstybės saugumui, ir išvadą, kad užsienietis, kuriam šio Įstatymo nustatyta tvarka suteikiama papildoma apsauga, nekelia grėsmės visuomenei, o užsienietis, kuriam suteikiamas pabėgėlio statusas arba laikinoji apsauga, nėra įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu pripažintas kaltu dėl labai sunkaus nusikaltimo padarymo ir nekelia grėsmės visuomenei. Šioje dalyje nurodytos išvados pateikiamos ne vėliau kaip per 14 kalendorinių dienų nuo prašymo gavimo dienos. Jeigu dėl svarbių priežasčių Valstybės saugumo departamentas ir policija arba Valstybės sienos apsaugos tarnyba negali pateikti šiame straipsnyje nurodytų išvadų per nustatytą terminą, jie apie tai informuoja Migracijos departamentą. Bendras išvadų pateikimo terminas negali viršyti 28 kalendorinių dienų nuo prašymo gavimo dienos. Šio straipsnio 4 dalyje nurodytų institucijų teikiamos išvados, kad užsienietis kelia grėsmę valstybės saugumui ir (ar) viešajai tvarkai ar visuomenei, turi būti motyvuotos."

Valstybės saugumo vertinimo aspektu svarbi LVAT 2024 m. vasario 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-1210-815/2024[6]. Ginčas kilo, ar teisėti ir pagrįsti Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (toliau – Departamentas) sprendimai, kuriais panaikintas leidimas pareiškėjai laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje ir uždrausta atvykti į Lietuvos Respubliką nuo 2023 m. spalio 25 d. iki 2028 m. spalio 24 d. Priimant sprendimus, vadovautasi VSD išvada, jog pareiškėja, dirbdama Baltarusijos Respublikos muitinėje, privalėjo būti lojali Baltarusijos Respublikai, palaikyti jos valdžią ir agresyvią užsienio politiką, kuri kelia grėsmę Lietuvos nacionaliniam saugumui. Pareiškėjos teigimu, į tarnybą muitinėje 2014 m. ji pateko todėl, kad privalėjo dvejus metus dirbti muitinės sistemoje pagal paskyrimą baigus Baltarusijos valstybinį transporto universitetą.

Pirmosios instancijos teismas pareiškėjos skundą atmetė. Buvo pažymėta, kad valstybės saugumas yra esminė vertybė, svarbi visuomenei. Apžvelgęs LVAT ir EŽTT praktiką, teismas pabrėžė, kad grėsmės valstybės saugumui pagrindas neturi būti nuodugniai ir neginčytinai įrodomas, patvirtinant atliktus veiksmus surinktais ir teisme ištirtais įrodymais. Šiuo atveju pakanka patikrinti, ar buvo pagrindas daryti išvadą, kad būdama Lietuvoje pareiškėja galėjo kelti grėsmę.

Pareiškėja apeliaciniame skunde nurodė, kad teisiniame reguliavime turėtų būti detaliai apibrėžtas (įtvirtintas), be kita ko, pats valstybės (nacionalinis) saugumas, vertinimo kriterijai, kuriais vadovaujantis gali būti nustatoma, ar užsieniečio, turinčio leidimą gyventi Lietuvos Respublikoje, gyvenimas Lietuvoje kelia grėsmę valstybės saugumui. LVAT nurodė, kad visapusiškai apibūdinti nacionalinio saugumo sąvoką neįmanoma, ji gali būti labai plati, palikti plačią vertinimo laisvę atitinkamoms institucijoms apibrėžti, ko reikia saugumui, be to, lygiai taip pat grėsmės nacionaliniam saugumui gali būti skirtingos, netikėtos arba sunkiai iš anksto apibrėžiamos. Atsižvelgdamas į tai, LVAT sprendė, jog nėra jokio teisinio pagrindo teiginiams, kad toks teisinis

6 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. vasario 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-1210-815/2024, TAR, 2024, Nr. 3723.

reguliavimas apskritai turi būti bendras (angl. *general character*), t. y. nustatytas norminių teisės aktų (įstatymų ar poįstatyminių teisės aktų). Nacionalinis saugumas ir grėsmės pirmiausia yra fakto klausimai, kintantys ir sunkiai apibrėžiami.

Dėl pareiškėjos argumentų, susijusių su Direktyvos 2011/98/ES[7]nuostatomis, LVAT nurodė, kad šios direktyvos tikslai, jog vertinimo kriterijai, pagal kuriuos gali būti nustatoma, ar turinčio leidimą gyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečio gyvenimas Lietuvoje kelia grėsmę valstybės saugumui, būtų nustatyti nacionalinės teisės, išlaikant objektyvų ir teisėtą vertinimą, bus pasiekti, jeigu viešojo administravimo institucijos individualiais (angl. *individual character*) administraciniais teisės aktais išsamiai įvertins grėsmes valstybės saugumui ir nurodys argumentus, kodėl nesuteikiamas / naikinamas leidimas gyventi Lietuvoje, o šių aktų teisėtumą ir pagrįstumą tikrins nepriklausomi ir nešališki teismai, vadovaudamiesi, be kita ko, ir bendraisiais Europos Sąjungos principais, taip pat nacionaliniu konstituciniu teisinės valstybės principu.Atitinkamai apeliacinis skundas atmestas, pirmosios instancijos teismo sprendimas paliktas nepakeistas.

LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos 2024 m. birželio 5 d. sprendimu administracinėje byloje Nr. eA-1304-968/2024[8] nagrinėtas ginčas kilo dėl Migracijos departamento sprendimų, kuriais pareiškėjui, trečiosios šalies piliečiui, gimusiam Lietuvoje ir gyvenusiam joje didžiąją gyvenimo dalį, panaikintas leidimas nuolat gyventi, konstatavus, kad jo gyvenimas Lietuvos Respublikoje kelia grėsmę valstybės saugumui, ir nurodžius grįžti į užsienio valstybę. Šie sprendimai priimti po to, kai pareiškėjas, pateikęs prašymą pakeisti leidimą nuolat gyventi, užpildė Migracijos departamento klausimyną ir atsakydamas į 10 klausimą (Ar pritariate Rusijos Federacijos vykdomiems kariniams veiksmams Ukrainos teritorijoje? Prašome pažymėti savo atsakymą pasirenkant iš dviejų variantų taip ar ne) pažymėjo atsakymo variantą „taip“, o į 11 klausimą (Jūsų nuomone, kam legitimiai (teisėtai) priklauso Krymas? Prašome pažymėti savo atsakymą pasirenkant iš dviejų variantų Ukrainai ar Rusijos Federacijai) atsakė, kad Krymas priklauso Rusijos Federacijai (18, 21, 23 punktai).

LVAT minėtame sprendime konstatavo, kad ilgalaikio gyventojo statusą įgijusiems užsieniečiams suteikiama didesnė teisinė apsauga, kai sprendžiama, ar naikinti leidimą nuolat gyventi, nei tokio statuso neturintiems užsieniečiams. O trečiosios šalies piliečiai, kurie ne tik įgijo ilgalaikio gyventojo statusą, bet ir gimė Lietuvoje bei gyveno čia didžiąją gyvenimo dalį, gali būti pripažįstami turintys dar stipresnį statusą nei tiesiog ilgalaikio gyventojo statusą turintys užsieniečiai. Ši aplinkybė turi būti patvirtinama tvirtos užsieniečio integracijos Lietuvoje, itin glaudžių asmeninių ryšių su Lietuva. Tačiau net ir trečiosios šalies piliečiams, gimusiems Lietuvoje ir gyvenusiems joje didžiąją gyvenimo dalį, nesuteikiama absoliuti apsauga nuo išsiuntimo. Reali ir ganėtinai rimta grėsmė valstybės saugumui gali lemti, kad leidimas nuolat gyventi tokiam asmeniui

7 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/98/ES dėl vienos prašymų išduoti vieną leidimą trečiųjų šalių piliečiams gyventi ir dirbti valstybės narės teritorijoje pateikimo procedūros ir dėl valstybėje narėje teisėtai gyvenančių trečiųjų šalių darbuotojų bendrų teisių, OL L R 343, 23.12.2011.

8 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2024 m. birželio 5 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. eA-1304-968/2024, TAR, 2024, Nr. 10849.

bus panaikintas, o jis išsiųstas iš šalies (minėto sprendimo 32.1 punktas).

Sprendžiant, ar panaikinti leidimą nuolat gyventi ilgalaikio gyventojo statusą įgijusiam užsieniečiui, gimusiam Lietuvoje ir gyvenusiam joje didžiąją gyvenimo dalį, taikomas griežtas proporcingumo reikalavimas, subalansuojantis siekiamo bendrojo intereso tikslo, t. y. nacionalinio saugumo apsaugos, ir tam tikros asmens teisės ribojimo, kurį nulemtų panaikintas leidimas nuolat gyventi, santykį. Šiame kontekste reikia atsižvelgti į Sąjungos teisės garantuojamas pagrindines teises, be kita ko, teisę gerbti privataus ir šeimos gyvenimą, garantuojamą Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 8 str. Migracijos departamentas turi vertinti kiekvieną individualią situaciją ir spręsti, ar užsieniečiui ketinamais taikyti apribojimais nebus pažeistas minėtas proporcingumo principas (32.2 punktas).

Tikroji trečiosios šalies piliečio, gimusio Lietuvoje ir gyvenusio joje didžiąją gyvenimo dalį, pozicija dėl Rusijos vykdomos karinės agresijos prieš Ukrainą (įskaitant Krymo priklausomybę) yra itin svarbus kriterijus, kai sprendžiama, ar toks asmuo kelia grėsmę nacionaliniam valstybės saugumui, tačiau negali automatiškai konstatuoti realios ir ganėtinai rimtos grėsmės valstybės saugumui. Tokiai grėsmei nustatyti reikia išsamiai įvertinti individualias kompleksines asmenį charakterizuojančias savybes ir faktines aplinkybes (šeiminę ir socialinę padėtį, integravimąsi, gyvenimo Lietuvoje trukmę, socialinius, ekonominius ryšius ir kt.), įskaitant ankstesnius ir dabartinius asmens ryšius su kilmės valstybe (eitos pareigos valstybės struktūrose, tęsiama aktyvi režimus palaikanti veikla, aplinkybė, ar asmuo vyksta į pilietybės valstybę, ir kt.) (41 punktas).

Kadangi leidimo nuolat gyventi užsieniečiui išdavimo klausimas gali būti sprendžiamas tik gavus VSD išvadą, kad užsienietis nekelia grėsmės valstybės saugumui (UTPĮ 4 str. 4, 5 d.), darytina išvada, jog taip nustatoma pareiga VSD įvertinti ir pateikti išvadą dėl konkretaus užsieniečio grėsmės, kuri pagal esmę turi būti personalizuota, skirta tam individualiam atvejui. Todėl neindividualizuotas VSD raštas (kuriame pateikiamas bendras siūlymas Migracijos departamentui priimant sprendimus dėl užsieniečių, teigiamai atsakiusių į klausimyno 10 klausimą ir (arba) į 11 klausimą nurodžiusių, kad Krymas priklauso Rusijos Federacijai, nesiųsti papildomai vertinti VSD, bei kad minėti atsakymai reiškia, jog užsienietis yra lojalus Rusijos režimui ir gali būti išnaudotas Rusijos valstybės institucijų ir (ar) žvalgybos tarnybų, vykdant veiklą, nukreiptą prieš Lietuvos nacionalinio saugumo interesus) negali būti prilyginamas Įstatymu nustatytai VSD išvadai apie tą konkretų asmenį. Svarbu paminėti ir tai, kad tokio bendro VSD rašto nepakanka Migracijos departamentui, priimančiam galutinį aktą, sukeliantį asmeniui materialių teisinių pasekmių, visapusiškai įvertinti individualią asmens situaciją ir priimti objektyviais duomenimis pagrįstą sprendimą (43 punktas).

Tokiais atvejais, kai asmuo gimė ir didžiąją gyvenimo dalį gyveno Lietuvoje, t. y. tikėtina, egzistuojant stipriam ryšiui su Lietuva, tvirtai integracijai Lietuvoje, VSD turėtų ypač kruopščiai atlikti asmens tyrimą, o individualizuota išvada dėl jo grėsmės nacionaliniam saugumui įvertinimo turėtų būti itin išsami, sudaryti galimybę daryti pagrįstą išvadą, ar asmuo, dėl kurio leidimo nuolat gyventi sprendžiama, kelia realią ir ganėtinai rimtą grėsmę valstybės saugumui. VSD

tyrimas turėtų atskleisti svarbius duomenis apie asmenį: ankstesnius ir dabartinius ryšius su kilmės valstybe (eitos pareigos valstybės struktūrose, tęsiama aktyvi režimus palaikanti veikla, su asmens vykimu į kilmės valstybę susijusios aplinkybės, aktyvus saitų su kilmės valstybe palaikymas ir kt.) ir kitą individualiam atvejui reikšmingą informaciją (pvz., su pilietybės (ne)išdavimu susiję aspektai). VSD nepateikus išsamios individualizuotos išvados apie ilgalaikį trečiosios šalies pilietį, gimusį ir didžiąją gyvenimo dalį gyvenusį Lietuvoje, Migracijos departamentas turi pareigą pakartotinai kreiptis į VSD, kad šis pateiktų tokią išvadą (44 punktas).

Kai trečiosios šalies pilietį, gimusį Lietuvoje ir gyvenusį joje didžiąją gyvenimo dalį, sieja tvirti asmeniniai ryšiai su Lietuva, jis gali veiksmingai remtis Konvencijos 8 str. garantuojama privataus gyvenimo apsauga (49 punktas). Vis dėlto šiame kontekste paminėtina ir tai, kad teismams suteikiamą vertinimo laisvę patvirtina Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktika, pagal kurią nė viena trečiosios šalies piliečių kategorija negali pretenduoti į absoliučią apsaugą. Tačiau priemonės, ribojančios teisę apsigyventi šalyje, tam tikrais atvejais gali pažeisti Konvencijos 8 str., jei jos sukelia neproporcingą poveikį atitinkamų asmenų privataus ar šeimos gyvenimui arba abiem (žr. 2012 m. birželio 26 d. didžiosios kolegijos sprendimo byloje *Kurić ir kiti prieš Slovėniją* (pareiškimo Nr. 26828/06) 355 p. nurodytą teismo praktiką) (50 punktas). Analizuojant EŽTT praktiką matyti, kad, iškilus viešojo intereso ir privačių interesų konkurencijai, šiais atvejais proporcingumas griežtai vertinimas (51 punktas). Nustatant, kiek tvirta užsieniečio socialinė integracija, atsižvelgiama į įvairius kriterijus: istorinį tarptautinį kontekstą; ypatingą trečiosios šalies piliečių, gimusių priimančiojoje šalyje arba persikėlusių ten ankstyvoje vaikystėje, padėtį; dalyvavimą darbo rinkoje; išsilavinimą; kalbinę integraciją; socialinius ryšius su artimaisiais; apsisprendimą turėti trečiosios šalies pilietybę (51.1–51.6 punktai). Be išvardytų EŽTT praktikoje minėtų kriterijų, užsieniečio socialinės integracijos tvirtumui įvertinti gali būti atsižvelgiama ir į tokias aplinkybes: gyvenimo Lietuvoje trukmę; amžių ir sveikatą; pateiktą prašymą suteikti pilietybę ir nutrauktus aktyvius ryšius su kilmės valstybe; gaunamą Lietuvos mokamą pensiją; nuosavybės teise Lietuvoje turimą nekilnojamąjį turtą ir kt. (52 punktas).

Kadangi nagrinėtu atveju VSD neatliko išsamaus ir visapusiško pareiškėjo grėsmės valstybės saugumui tyrimo, Migracijos departamentas – kompleksinio informacijos, susijusios su pareiškėju, vertinimo ir neišnagrinėjo pareiškėjo prašymo pakeisti leidimą nuolat gyventi, konstatuota, kad atsakovo sprendimai negali būti pripažinti teisėtais ir pagrįstais, todėl yra naikintini (64 punktas).

LVAT 2024 m. rugsėjo 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. eA-2190-968/2024[9] svarbus tuo, kad juo buvo vertinta užsienietės keliama grėsmė nacionaliniam saugumui, atsižvelgiant į mažamečiams jos vaikams kylančius teisinius padarinius. Nagrinėtoje byloje ginčas kilo, ar teisėti ir pagrįsti Departamento sprendimai (toliau bendrai vadinami Sprendimais), kuriais pareiškėjai atsisakyta pakeisti leidimą laikinai gyventi ir uždrausta atvykti į Lietuvos Respubliką

9 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. eA-2190-968/2024, TAR, 2024, Nr. 16869.

nuo 2024 m. kovo 18 d. iki 2026 m. rugsėjo 17 d. Sprendimus Departamentas priėmė iš esmės konstatavęs, jog VSD išvadoje pateikta informacija, susijusi su pareiškėjos klausimyne nurodytų aplinkybių (t. y. ji 2006–2018 metais dirbo OAO „Belarusbank“ ir 2018–2021 metais Rusijos Federacijos banke AO „Alfa-Bank“ Baltarusijos Respublikoje ėjo skyriaus viršininkės pareigas) vertinimu, sudaro pakankamą pagrindą konstatuoti, kad pareiškėjos gyvenimas Lietuvos Respublikoje kelia grėsmę valstybės saugumui. Tokiam vertinimui iš esmės pritarė ir pirmosios instancijos teismas. LVAT, įvertinęs Sprendimus nustatytų faktinių aplinkybių kontekste (ypač tai, kad pareiškėja santuoką su Lietuvos Respublikos piliečiu sudarė dar 2020 m. spalio 17 d. ir nuo to laiko faktiškai gyvena Lietuvoje; pasikeitus jos teisinei padėčiai tiesiogiai priklauso esminiai keturių mažamečių vaikų ir Lietuvos Respublikos piliečio teisinės padėties pokyčiai, nei VSD, nei Departamentas nenustatė, jog dirbdama minėtuose bankuose ir (arba) vėliau ji būtų atlikusi prieš Lietuvos valstybės saugumą nukreiptas veikas ir pan.), sprendė, jog ginčyti Sprendimai yra neproporcingi, nes nustatyta pareiškėjos keliamos grėsmės nacionaliniam saugumui rizikos pasireiškimo tikimybė yra kur kas mažesnė nei dėl Sprendimų priėmimo pareiškėjos ir jos mažamečių vaikų teisinei padėčiai kylantys neigiami padariniai. Pareiškėjos apeliacinis skundas patenkintas, pirmosios instancijos teismo sprendimas panaikintas ir priimtas naujas sprendimas tenkinti pareiškėjos skundą, Departamento Sprendimus panaikinti, atsakovą įpareigoti iš naujo išnagrinėti pareiškėjos prašymą išduoti leidimą laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje.

LVAT 2024 m. liepos 17 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. A-1886-968/2024[10] nagrinėjo, ar pagrįstas ir teisėtas ginčas, kilęs dėl Departamento (atsakovo) Sprendimo, kuriuo atsisakyta pakeisti pareiškėjos leidimą laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje esant rimtam pagrindui manyti, kad gali kilti pareiškėjos nelegalios migracijos grėsmė (UTPĮ 35 str. 1 d. 12 p.), nes pareiškėja nepateikė atsakymų į klausimyno 10, 11 klausimus ir neišreiškė pozicijos dėl Rusijos karo prieš Ukrainą bei Krymo aneksijos, taip pat atsisakė būti apklausiama asmeniškai ir nuotoliniu būdu (Aprašo[11] 80.2 p.).

Pirmosios instancijos teismas atmetė pareiškėjos skundą, nusprendęs, kad jos veiksmai (atsisakymas pateikti atsakymus į klausimyno 10, 11 klausimus ir dalyvauti apklausoje internetu per programą „Microsoft Teams“) leidžia daryti pagrįstą išvadą ir yra rimtas pagrindas manyti, kad gali kilti pareiškėjos nelegalios migracijos grėsmė.

Aprašo 80.2 punkte, be kita ko, nustatyta, kad užsieniečio atsisakymas būti apklaustam asmeniškai, atsakyti į pateiktus klausimus, užpildyti šiame papunktyje ar Aprašo 10.31 papunktyje nurodytą klausimyną, pateikti prašomą informaciją, taip pat nepateikta prašoma informacija, pateikta nenuosekli arba prieštaringa informacija ar tikrovės neatitinkantys duomenys yra rimtas pagrindas manyti, kad gali kilti užsieniečio nelegalios migracijos grėsmė. Atsižvelgdamas į tai,

10 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. liepos 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1886-968/2024, TAR, 2024, Nr. 13566.

11 Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2005 m. spalio 12 d. įsakymu Nr. 1V-329 patvirtintas Leidimų laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje užsieniečiams išdavimo tvarkos aprašas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 126–4509.

LVAT darė išvadą, kad UTPĮ 35 str. 1 d. 12 p. įtvirtinta „rimto pagrindo manyti, kad gali kilti užsieniečio nelegalios migracijos grėsmė“ sąlyga siejama ir su Aprašo 80.2 p. nurodytais veiksmais, įskaitant užsieniečio atsisakymą būti apklaustam asmeniškai ir pateikti atsakymus į klausimyną.

LVAT sprendė, kad pareiškėja, atsisakydama atsakyti į klausimyno 10 ir 11 klausimus, taip pat dalyvauti Departamento teisėtai organizuotose apklausose, sąmoningai pasirinko nebendradarbiauti su kompetentinga Lietuvos Respublikos institucija, nesilaikyti Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatytos tvarkos. Be to, pareiškėja užkirto kelią Departamentui, gavus pareiškėjos atsakymus į minėtus klausimyno klausimus, tęsti administracinę procedūrą išduoti (pakeisti) leidimą laikinai gyventi. Taigi, LVAT vertinimu, Sprendime pagrįstai akcentuota, kad pareiškėjai nepateikus iki galo užpildyto klausimyno ir atsisakius dalyvauti apklausoje, Departamentas prarado galimybę tinkamai įvertinti pareiškėjos galbūt keliamą grėsmę valstybės saugumui. Atitinkamai spręsta, kad Departamentas teisėtai ir pagrįstai Sprendimu atsisakė pakeisti pareiškėjos leidimą laikinai gyventi, nes yra rimtas pagrindas manyti, jog gali kilti pareiškėjos nelegalios migracijos grėsmė (UTPĮ 35 str. 1 d. 12 p.; Aprašo 80.2 p.).

Pareiškėjos apeliacinis skundas atmestas, pirmosios instancijos teismo sprendimas paliktas nepakeistas.

3.2.2. Antrosios kartos Šengeno informacinės sistemos (SIS II) naudojimas

LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos 2024 m. balandžio 17 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eA-1044-789/2024[12] buvo atnaujintas procesas dėl Migracijos departamento sprendimų įtraukti į SIS II perspėjimus dėl draudimo pareiškėjams atvykti į Šengeno zoną; šioje byloje iš esmės buvo keliamas klausimas dėl kompetentingų institucijų pareigos įvertinti, ar į SIS II įvedami perspėjimai atitinka proporcingumo principą. Administracinę bylą nagrinėjusi išplėstinė teisėjų kolegija vadovavosi bylos aplinkybėms aktualiu teisiniu reguliavimu, įtvirtintu, be kita ko, 2006 m. gruodžio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamente (EB) Nr. 1987/2006 dėl antrosios kartos Šengeno informacinės sistemos (SIS II) sukūrimo, veikimo ir naudojimo (su paskutiniais pakeitimais, padarytais Reglamentu (ES) 2018/1861)[13] bei Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje (toliau – Chartija).

Šioje byloje konstatuota, kad Sprendimas uždrausti trečiosios šalies piliečiui atvykti į Lietuvos Respubliką tam tikrą laikotarpį, grindžiamas to asmens keliama grėsme nacionaliniam saugumui, neturi tapti automatiniu pagrindu įvesti perspėjimą į antrosios kartos Šengeno informacinę sistemą (SIS II). Prieš įvedant tokį perspėjimą, kompetentingoms institucijoms tenka pareiga nustatyti, ar tas atvejis yra adekvatus, atitinkamas ir ganėtinai svarbus, kad pateisintų įvestą perspėjimą pagal jo poveikį atitinkamo asmens teisėms, ir pateikti tai pagrindžiančius argumentus

12 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2024 m. balandžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-1044-789/2024, TAR, 2024, Nr. 7504.

13 2006 m. gruodžio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1987/2006 dėl antrosios kartos Šengeno informacinės sistemos (SIS II) sukūrimo, veikimo ir naudojimo, OL L 381 2006.12.28.

(minėtos nutarties 93 punktas).

Kompetentingos institucijos pirmiausia turi įvertinti, ar į SIS II įvedami perspėjimai atitinka proporcingumo principą, užtikrinantį subalansuotą bendrojo intereso tikslo (t. y. nacionalinio saugumo apsaugos) ir tam tikros asmens teisės ribojimo, kurį nulemtų į SIS II įvestas perspėjimas, santykį. Toks vertinimas implikuoja poreikį atsižvelgti į Sąjungos teisėje garantuojamas pagrindines teises (be kita ko, teisę gerbti privatų ir šeimos gyvenimą (Chartijos 7 str.), teisę dirbti (Chartijos 15 str.), laisvę užsiimti verslu (Chartijos 16 str.), teisę į nuosavybę (Chartijos 17 str.) ir įvertinti galimybę taikyti kitas, tas teises mažiau ribojančias priemones, kurios taip pat veiksmingai užtikrintų nacionalinį saugumą (94 punktas).

Vertinant į SIS II įvedamo perspėjimo proporcingumą, būtina pagrįstai pasverti visus kiekvienos konkrečios situacijos interesus ir teises. Šiame kontekste gali būti reikšmingos aplinkybės, susijusios su atitinkamo asmens gyvenimo Lietuvos Respublikoje ar kitose ES valstybėse narėse teisėtumu ir trukme, tokio asmens šeimos, kultūriniais ir socialiniais ryšiais valstybėse narėse ir kilmės šalyje, asmens profesine veikla, disponuojamu nekilnojamuoju turtu ir pan. (95 punktas).

Sprendimas uždrausti atvykti į Lietuvos Respubliką tam tikrą laikotarpį ir perspėjimo įvedimas į SIS II turi (gali turėti) skirtingą poveikį atitinkamo asmens teisių suvaržymui. Todėl atitinkami sprendimai turėtų būti motyvuojami pagal individualias aplinkybes. Tai reiškia, kad sprendimai uždrausti atvykti į Lietuvos Respubliką tam tikrą laikotarpį ir įvesti perspėjimą į SIS II ne kiekvienu atveju bus grindžiami identiškais motyvais (96 punktas).

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas nustatė, kad administracinėje byloje ginčytuose Migracijos departamento sprendimuose apskritai nebuvo motyvų, atskleidžiančių, ar tinkamai įvykdyta iš byloje aktualių ES teisės normų kylanti pareiga vertinti kiekvieno pareiškėjo perspėjimo, įvesto į Šengeno informacinę sistemą, proporcingumą. Todėl konstatuota, jog atitinkamos ginčytų sprendimų dalys negali būti laikomos teisėtomis (97 punktas).

Su šia LVAT byla itin susijusi LVAT 2024 m. liepos 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-1909-662/2024[14]. Nagrinėtoje byloje ginčas kilo, ar teisėtas ir pagrįstas Departamento sprendimas (toliau – Sprendimas), kuriuo pareiškėjui, panaikinus leidimą laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, buvo uždrausta 3 metus atvykti į Lietuvą ir į Šengeno informacinę sistemą įvestas perspėjimas dėl draudimo atvykti ir apsigyventi.

Pirmosios instancijos teismas pareiškėjo skundą atmetė, nenustatęs teisinio ir faktinio pagrindo panaikinti ginčytą Sprendimą. Pareiškėjas apeliaciniame skunde teigė, kad pirmosios instancijos teismas neištyrė, ar pagrįsti Departamento Sprendimo motyvai į SIS įvesti perspėjimą dėl draudimo atvykti ir apsigyventi, netinkamai taikė SIS II reglamentą, nesilaikė LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos 2024 m. balandžio 17 d. nutartyje pateiktų išaiškinimų.

LVAT pažymėjo, kad minėtoje LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos nutartyje pateiktas teisės

14 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. liepos 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-1909-662/2024, TAR, 2024, Nr. 13570.

aiškinimas dėl SIS II reglamento, galiojusio iki 2023 m. kovo 7 d., aiškinimo ir taikymo. Taip pat administracinės bylos, kurioje priimta LVAT 2024 m. balandžio 17 d. nutartis, ir pagal pareiškėjo apeliacinį skundą nagrinėtos bylos *ratio decidendi* (argumentas, kuriuo grindžiamas sprendimas) nesutampa. Todėl šiuo konkrečiu atveju pirmosios instancijos teismas neturėjo pagrindo tiesiogiai vadovautis LVAT 2024 m. balandžio 17 d. nutartimi. Visgi teisėjų kolegija, įvertinusi SIS II reglamento ir šioje byloje aktualaus SIS reglamento[15] 21 ir 24 str. turinį, darė išvadą, kad, nepaisant reglamentavimo skirtumų, tiek SIS II, tiek SIS reglamentai nustato tą patį proporcingumo ir individualaus vertinimo reikalavimą. Todėl LVAT 2024 m. balandžio 17 d. nutartyje pateikti išaiškinimai, susiję su šiuo reikalavimu, *mutatis mutandis* (su būtinais (atitinkamais) pakeitimais) išlieka aktualūs sprendžiant, ar įvesti perspėjimą dėl draudimo atvykti ir apsigyventi į SIS pagal SIS reglamento nuostatas.

Atsižvelgdamas į minėtoje byloje pateiktus išaiškinimus, LVAT atkreipė dėmesį, kad, pirma, nagrinėtu atveju Departamentas nepriėmė administracinio sprendimo, jog būdamas Lietuvoje pareiškėjas kelia grėsmę viešajai tvarkai, visuomenės ar nacionaliniam saugumui dėl to, kad pareiškėjas apėjo ar bandė apeiti Sąjungos ar nacionalinę teisę atvykti į Lietuvos teritoriją ir būti joje. Antra, Departamento Sprendime nėra individualizuotų, objektyviais duomenimis, o ne prielaidomis pagrįstų motyvų, kodėl pareiškėjo atvejis yra ganėtinai adekvatus, atitinkamas ir svarbus, kad perspėjimas dėl draudimo atvykti ir apsigyventi būtų įvestas į SIS. Remdamasis tokiais argumentais, LVAT sprendė, kad Sprendimo dalis įvesti perspėjimą dėl draudimo atvykti ir apsigyventi į SIS yra neteisėta, nes turinys prieštarauja aukštesnės galios teisės aktams.

Pareiškėjo apeliacinis skundas patenkintas iš dalies, pirmosios instancijos teismo sprendimas pakeistas, atsakovo sprendimo dalis įvesti perspėjimą į SIS panaikinta, kita pirmosios instancijos teismo sprendimo dalis palikta nepakeista.

3.2.3. Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės netekimo, įgijus kitos valstybės pilietybę, ir su tuo susijusių pasekmių – Europos Sąjungos pilietybės netekimo

LVAT 2024 m. lapkričio 27 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eA-2200-1188/2024[16] nagrinėtas ginčas, ar pagrįstas ir teisėtas Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymas, kuriuo nustatyta, kad pareiškėjas neteko Lietuvos Respublikos pilietybės, nes įgijo kitos valstybės pilietybę.

Pirmosios instancijos teismas atmetė pareiškėjo skundą, nustatęs, kad pareiškėjas sąmoningais veiksmais elgėsi nerūpestingai ir neatsakingai – būdamas informuotas ir žinodamas apie

15 2018 m. lapkričio 28 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2018/1861 dėl Šengeno informacinės sistemos (SIS) sukūrimo, eksploatavimo ir naudojimo patikrinimams kertant sieną, kuriuo iš dalies keičiama Konvencija dėl Šengeno susitarimo įgyvendinimo ir iš dalies keičiamas bei panaikinamas Reglamentas (EB) Nr. 1987/2006 dėl antrosios kartos Šengeno informacinės sistemos (SIS II) sukūrimo, veikimo ir naudojimo, OL L 312 2018.12.7.

16 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. lapkričio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-2200-1188/2024, TAR, 2024, Nr. 21706.

dėl jo atliekamą teisės turėti dvigubą pilietybę tikrinimo procedūrą, taip pat būdamas įpareigotas pateikti tokią teisę patvirtinančius duomenis, atsisakė priimti jam siunčiamus pranešimus, nebendradarbiavo su Departamentu ar Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (toliau – Ministerija) ir, turėdamas Rusijos Federacijos pilietybę iki skundžiamo įsakymo priėmimo, nevykdė pareigos apie tai per 2 mėnesius informuoti atitinkamas Lietuvos Respublikos institucijas.

LVAT atkreipė dėmesį, jog byloje nesutariama, ar pareiškėjas, kaip iki 1940 m. birželio 15 d. iš Lietuvos išvykusio jo senelio palikuonis, pagal Konstituciją ir Pilietybės įstatymą gali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės pilietis, ir ar toks klausimas pagrįstai bei teisėtai išspręstas pagal visus objektyvius duomenis tuo aspektu, kad galbūt neįvertinti visi duomenys, įskaitant pareiškėjo iš Rusijos Federacijos gautus archyvinius duomenis, apie pareiškėjo senelį, lietuvių kilmės asmenį, iš Biržų į Pskovą atvykusį 1938 m. gruodžio 10 d. dirbti ir gyventi kartu su ten nuolat gyvenusia rusų tautybės žmona.

Įvertinusi nustatytas bylos aplinkybes, LVAT teisėjų kolegija pažymėjo, jog grėsmių nacionaliniam saugumui kontekste aktuali Konstitucinio Teismo 2017 m. spalio 20 d. sprendimu patikslinta dvigubos (daugybinės) pilietybės konstitucinių pagrindų išplėtimo perspektyvos pagal geopolitinę orientaciją samprata tuo aspektu, kad Konstitucijos 12 str. 2 d. (išskyrus įstatymo numatytus atskirus atvejus, niekas negali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės pilietis) pakeitimo referendumu kriterijumi gali būti ir Konstitucijoje įtvirtinta Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija, tačiau, referendumu nepakeitus Konstitucijos 12 str. 2 d., įstatymu negali būti nustatyta, kad Lietuvos Respublikos piliečiai, po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. išvykę iš Lietuvos Respublikos ir įgiję Europos Sąjungos arba (ir) Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos valstybės narės pilietybę, gali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės piliečiai.

LVAT atkreipė dėmesį, kad aptariamos administracinės bylos kontekste pareiškėjas, kuris neginčijo gimęs Lietuvoje 1978 metais ir tėvų nuolatinės gyvenamosios vietos Lietuvoje 1990 m. kovo 11 d., negali būti tapatinamas su „lietuviais, gyvenančiais kitose valstybėse“ ar „užsienio lietuviais“, kurie nurodyti Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarime. Pilietybės įstatymo 2 str. 3 d. įtvirtinta išlyga „jeigu 1990 m. kovo 11 d. jų nuolatinė gyvenamoji vieta buvo ne Lietuvoje“, sistemiškai aiškinama kitų šio įstatymo nuostatų kontekste, lemia, kad tiek minėto išvykusio asmens, tiek jo palikuonio, kuris gali būti suprantamas kaip jo vaikas, vaikaitis ir provaikaitis, gyvenamajai vietai 1990 m. kovo 11 d. buvus ne Lietuvoje po jų išvykimo iki 1990 m. kovo 11 d. nuolat gyventi į kitą valstybę, jie visi (kiekvienas atskirai) gali įgyvendinti teisę būti Lietuvos Respublikos piliečiu ir kartu kitos valstybės piliečiu pagal Pilietybės įstatymo 7 str. 3, 4 p. ir 2 str. 3 d. ir 7 d. Vadinasi, asmens, išvykusio iš Lietuvos iki 1990 m. kovo 11 d. nuolat gyventi į kitą valstybę, vaikas ar vaikaitis arba provaikaitis negali būti vertinamas kaip toks iš Lietuvos iki minėtos datos išvykusiojo asmens palikuonis, kuris gali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės pilietis, nes jis gimė Lietuvoje iki 1990 m. kovo 11 d., jo tėvams (seneliams) sugrįžus nuolat gyventi į Lietuvą iki 1990 m. kovo 11 d. ir turėjus nuolatinę gyvenamąją vietą Lietuvoje

1990 m. kovo 11 d.

Pareiškėjas, gimęs Lietuvoje ir turėjęs jam išduotą Lietuvos Respublikos pasą, nebuvo nei kitoje valstybėje gyvenantis lietuvis, kuris siektų lengvesnėmis sąlygomis (be įprastinių natūralizacijos sąlygų) įgyvendinti teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę, nei užsienio lietuvis, kuris pagal savo senelių ar vieno iš senelių turėtą sąsają su Lietuva pilietybės santykiais, siektų įgyti Lietuvos Respublikos pilietybę. Pareiškėjo pabrėžiama jo senelio išvykimo ar galbūt politiškai motyvuoto pasitraukimo iš Lietuvos 1938 metais aplinkybė galėtų būti esmingai svarbi, jei pareiškėjo tėvai nebūtų nuolat gyvenę Lietuvos Respublikoje 1990 m. kovo 11 d. Pareiškėjo senelio (senelių) išvykimo ar galimo pasitraukimo iš Lietuvos 1938 metais aplinkybė, net jei ji būtų laikoma įrodyta, niekaip negali pakeisti pareiškėjo teisinės padėties Lietuvos Respublikos pilietybės netekimo aspektu (turėti dviejų valstybių pilietybę), kai nėra ginčo dėl pareiškėjo gimimo Lietuvoje 1978 metais ir jo tėvų nuolatinės gyvenamosios vietos Lietuvoje 1990 m. kovo 11 d. Pareiškėjas, turėdamas dviejų valstybių pilietybes ir apie tai neinformuodamas Lietuvos Respublikos jos teisės aktų nustatyta tvarka netgi kelis kartus paragintas, pats sukūrė prielaidas savo netikrumui dėl galimybės būti Lietuvos Respublikos piliečiu ir Rusijos Federacijos piliečiu konstituciškai ribotos išimties tvarka. Tokios galimybės konstituciniai ribojimai, kuriuos Lietuvoje bandyta švelninti 2019 m. gegužės 12 d. referendumu, ir su tuo susiję Lietuvos visuomenėje bei išeivijoje kilę debatai neabejotinai turėjo būti žinomi Lietuvos Respublikos pilietybę 2019–2021 metais turėjusiam pareiškėjui.

LVAT taip pat pažymėjo, jog pareiškėjas, skundžiamu įsakymu netekdamas Lietuvos Respublikos pilietybės, kartu neteko ES pilietybės, kurią įgijo ir turėjo, būdamas Lietuvos Respublikos pilietis, t. y. neteko ES piliečio statuso ir jam priskiriamų (su juo susijusių) teisių. Šiuo aspektu byloje atkreiptas dėmesys, kad ES pilietybė – tai ES pirminės teisės institutas, kylantis iš SESV. ES teisėje niekada nesiekta paveikti valstybių narių kompetencijos nustatyti pilietybės įgijimo ir netekimo sąlygas, o ESTT niekada nekvestionavo šios valstybių narių kompetencijos. Vis dėlto Departamentui ir Ministerijai priskirtina pareiga sistemiškai ir savo iniciatyva nagrinėti pareiškėjo, kaip ES piliečio, galimą teisių pažeidimą, galėjusį susidaryti netekus valstybės narės pilietybės ir dėl to netekus ES pilietybės, t. y. įvertinti, ar buvo pakenkta SESV 21 str. 1 d. veiksmingumui, jeigu dėl šios pareigos nevykdymo pareiškėjui sutrukdyta remtis įrodymais, patvirtinančiais, jog skundžiamas įsakymas neatitinka proporcingumo principo. Tačiau, nors nacionalinėms valdžios institucijoms pagal taikytinus nacionalinės teisės aktus ketinant priimti sprendimą dėl valstybės narės pilietybės netekimo būtina vertinti ir įsitikinti, ar toks sprendimas faktiškai nesukels neproporcingų pasekmių, tokį neįvykusį vertinimą byloje esančiuose Departamento ir Ministerijos aktuose nulėmė pareiškėjo pareigų nevykdymas ir nebendradarbiavimas. Be to, Departamento surinkta ir Ministerijos turima informacija apie pareiškėjo Maskvoje sudarytą santuoką, vykdomą ūkinę gyvenamųjų namų statybos (nekilnojamojo turo plėtojimo) veiklą ir įgytą (turimą) Rusijos Federacijos pilietybę sudarė pakankamas prielaidas šioms institucijoms įsitikinti, kad, netekus Lietuvos Respublikos pilietybės, o dėl to – ir ES pilietybės, nekils neproporcingų padarinių pareiškėjo Maskvoje sudarytai santuokai, vykdomai ūkinei veiklai ir įgytai (turimai) Rusijos Federacijos

pilietybei, taip pat galimybei nustatyta bendra tvarka aplankyti tėvus (vieną iš tėvų) ir artimuosius Lietuvoje.

LVAT vertinimu, Departamentas, kai pakartotinai kreipėsi į pareiškėją, nesulaukė jo reakcijos (bendradarbiavimo) ir gavo jo paprašytų kitų Lietuvos valstybės įstaigų archyvinių duomenų apie pareiškėjo tėvus ir senelius, turėjo pakankamą faktinį ir teisinį pagrindą nesistengti susisiekti su nebendradarbiaujančiu pareiškėju ir inicijuoti pareiškėjo turėtos Lietuvos Respublikos pilietybės netekimo procedūrą. Vien tai, kad pareiškėjas Departamento pranešime nebuvo papildomai informuotas, jog, jam nepateikus pranešimo ir trūkstamų dokumentų, Lietuvos Respublikos pilietybės netekimo, įgijus kitos valstybės pilietybę, procedūros nulems (sukels), jog jis neteks ES piliečio statuso ir jam priskiriamų teisių, aptariamos bylos atveju pagal faktinių aplinkybių visumą ir ekstraordinarinį geopolitinį kontekstą 2022 metais nesudarė pakankamo pagrindo nustatyti, kad Departamento ir Ministerijos veiksmais pagal Lietuvos teisės aktus automatiškai nutraukiami pilietybės santykiai.

LVAT atmetė apeliacinį pareiškėjo skundą.

3.2.4. Dėl teisės normų, įtvirtinančių leidimo laikinai gyventi Lietuvoje panaikinimo pagrindus, konkurencijos

LVAT 2024 m. lapkričio 6 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. eA-2417-415/2024[17] nagrinėtas ginčas, ar pagrįstas ir teisėtas Departamento sprendimas, kuriuo panaikintas pareiškėjo leidimas laikinai gyventi Lietuvoje. Pareiškėjui išduotas leidimas laikinai gyventi Lietuvoje panaikintas pagal UTPĮ 50 str. 1 d. 2 p. ir 35 str. 1 d. 2 bei 5 p. dėl to, kad, norėdamas gauti leidimą laikinai gyventi, pareiškėjas pateikė tikrovės neatitinkančius duomenis, be to, jis neturi pakankamai lėšų ir (ar) negauna reguliarių pajamų, kurių pakaktų pragyventi Lietuvoje.

Pirmosios instancijos teismas atmetė pareiškėjo skundą, nustatęs, kad UTPĮ reikalavimus pareiškėjas turėjo atitikti ne tik prašymo išduoti leidimą laikinai gyventi Lietuvoje pateikimo, bet ir šio leidimo galiojimo metu.

Įvertinusi teismų praktiką dėl UTPĮ 35 str. 1 d. 2 p. taikymo, LVAT teisėjų kolegija konstatavo teisės normų, įtvirtintų UTPĮ 35 str. 1 d. 2 p. (išduoti ar pakeisti leidimą gyventi užsieniečiui atsisakoma, jeigu duomenys, kuriuos jis pateikė norėdamas gauti leidimą gyventi, neatitinka tikrovės) ir 14 punkte (išduoti ar pakeisti leidimą gyventi užsieniečiui atsisakoma, jeigu jis neatitinka sąlygų, kurios nustatytos leidimui gyventi gauti konkrečiu šiame Įstatyme nustatytu pagrindu), konkurencijos teisinę padėtį ir pažymėjo, jog kvalifikuojant teisinius ginčo santykius svarbu nustatyti, kuri norma pagal kvalifikuojamus teisinius požymius glaudžiausiai koreliuoja su Departamento nustatytomis iš įstatymo kylančių prievolių pažeidimo aplinkybėmis. Taikant šį teisės normų konkurencijos įveikimo metodą, yra teisinis pagrindas konstatuoti, kad, Departamentui

17 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. lapkričio 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-2417-415/2024, TAR, 2024, Nr. 19872.

patikrinimo metu surinkus duomenis, jog pareiškėjas, kuriam mokamas mažesnis nei prašyme ir tarpininkavimo rašte nurodytas mokėtinas mėnesio darbo užmokestis, neatitinka sąlygų, nustatytų leidimui gyventi gauti pagal konkretų UTPĮ pagrindą, ginčo santykiams taikytinas UTPĮ 35 str. 1 d. 14 p., o ne 2 p. įtvirtintas teisinis reguliavimas.

Įvertinusi byloje nustatytas aplinkybes, LVAT teisėjų kolegija padarė išvadą, kad Departamentas tinkamai nustatė faktines aplinkybes, sudarančias pagrindą panaikinti pareiškėjui išduotą leidimą laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje, vadovaudamasis UTPĮ 35 str. 1 d. 5 p. (išduoti ar pakeisti leidimą gyventi užsieniečiui atsisakoma, jeigu [užsienietis] neturi užtektinai lėšų ir (ar) negauna reguliarių pajamų, kurių pakanka pragyventi Lietuvos Respublikoje), tačiau Departamentas padarė teisinio faktinių aplinkybių kvalifikavimo klaidą, nurodydamas UTPĮ 35 str. 1 d. 2 p. Vietoje antrojo punkto ginčytame sprendime atsakovas privalėjo nurodyti 14 p. ir taikyti jo įtvirtintą teisinį reguliavimą. Tačiau dėl teisės Departamento klaidos, susijusios su pareiga motyvuoti, skundžiamas administracinis sprendimas negali būti panaikintas, nes pagrįstas kitais teisiniais motyvais (UTPĮ 35 str. 1 d. 14 p.). Be to, aplinkybė, kad administracinis sprendimas grindžiamas teisiniu pagrindu, kurį teisėjų kolegija pripažino netinkamu susiklosčiusioms teisinėms aplinkybėms, galėtų sudaryti pagrindą panaikinti administracinį sprendimą tik tuo atveju, jeigu atsakovas turėtų diskreciją ginčo klausimais ir galėtų priimti kitokį sprendimą. Šiuo atveju atsakovas tokios diskrecijos neturi ir gali priimti tik tokį sprendimą, kuris iš esmės sukelia tas pačias teisines pasekmes, kaip ir ginčytas administracinis sprendimas.

LVAT taip pat atkreipė dėmesį, kad pagal veiksmingos teisminės gynybos principą reikalaujama, jog teismas, vertindamas administracinio sprendimo teisėtumą, įsitikintų, jog šis sprendimas yra pagrįstas ganėtinai svariomis faktinėmis aplinkybėmis ir šiame sprendime išdėstytais teisiniais argumentais. Kai administracinis sprendimas grindžiamas keliais savarankiškais teisiniais pagrindais, pakanka bent vieno, kad jis būtų pripažintas teisėtu. Byloje ginčytas sprendimas panaikinti pareiškėjui išduotą leidimą gyventi Lietuvoje pagrįstas keliais savarankiškais motyvavimo ramsčiais, nepaisant to, kad jų faktinis pagrindas sutampa. Nustatęs, kad pareiškėjas negauna nustatyto dydžio darbo užmokesčio, Departamentas, be kita ko, rėmėsi UTPĮ 35 str. 1 d. 5 p. nuostatomis dėl pragyvenimo lėšų stokos. Teisėjų kolegijos vertinimu, kiekvieno UTPĮ 35 str. 1 d. 5 ir 14 p. nurodyto pagrindo atskirai pakanka administracinio sprendimo teisėtumui pagrįsti, nes minėti pagrindai yra savarankiški, o ne kumuliatyvūs. Todėl Departamento padaryta teisės klaida turi įtakos tik vienam iš ginčyto administracinio sprendimo motyvavimo ramsčių, tačiau jos nepakanka sprendimui panaikinti, nes ši klaida negalėjo turėti lemiamos įtakos ginčyto administracinio sprendimo teisėtumui.

Pasisakydamas dėl pareiškėjo teisės būti išklausytam, LVAT pabrėžė, kad sprendimai panaikinti leidimą laikinai gyventi Lietuvoje priimami asmeniui, neprašiusiam šio sprendimo priimti, todėl šio asmens galimybė pareikšti nuomonę dėl numatomo sprendimo yra iš esmės suvaržyta. Vis dėlto kiekvienas suinteresuotasis asmuo turi teisę apskųsti Departamento sprendimus, susijusius su išduoto leidimo gyventi Lietuvoje panaikinimu. Be to, šiuo atveju apskųsto sprendimo

vykdymas buvo iškart sustabdytas pagal UTPĮ 139 str. 1 d. 1 p. (iki 2024 m. liepos 1 d. galiojusi redakcija) nuostatas. Tai reiškia, kad tokiomis aplinkybėmis, kokios susiklostė šioje byloje, pateikus motyvuotą skundą dėl leidimo gyventi panaikinimo, šis sprendimas nedelsiant nebetaikytas ir pradėtas įprastas procesas, per kurį gali būti užtikrinta asmens teisė būti išklausytam, todėl pareiškėjo teisės būti išklausytam esmė nebuvo paveikta. Tai atitinka supranacionalinių teismų praktiką, pagal kurią asmens išklausymas *a posteriori* (vėliau), nagrinėjant dėl nepalankaus sprendimo pateiktą skundą, tam tikromis aplinkybėmis gali užtikrinti teisės būti išklausytam paisymą. Byloje nebuvo pareiškėjo situaciją individualizuojančių aplinkybių, todėl pareiga jį išklausyti prieš priimant ginčytą sprendimą beprasmiškai pailgintų administracinę procedūrą ir teisiškai neapsaugotų pareiškėjo. Teisė būti išklausytam prieš priimant sprendimą panaikinti leidimą gyventi turi būti įgyvendinama, paisant suinteresuotojo asmens teisės būti išklausytam prieš priimant jam nepalankų sprendimą ir kompetentingų valstybės institucijų pareigos kovoti su neteisėta imigracija pusiausvyros, ir negali būti naudojama kaip priemonė, pagal kurią administracinė procedūra būtų nepagrįstai apsunkinama.

LVAT atmetė pareiškėjo apeliacinį skundą, o pirmosios instancijos teismo sprendimą iš esmės paliko nepakeistą, tačiau pakeitė ginčytame Departamento sprendime nurodytą pareiškėjui išduoto leidimo laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje panaikinimo pagrindą iš UTPĮ 35 str. 1 d. 2 p. į 35 str. 1 d. 14 p.

Išvados

1. Viešojo administravimo institucijoms, be kita ko, Migracijos departamentui, priimant administracinius aktus migracijos srityje, administraciniai teismai užtikrina teisminę tų administracinių aktų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolę. 2024 m. tebesant ekstremaliai situacijai Lietuvoje, administraciniams teismams kilo naujų iššūkių, nes buvo vertinamos sudėtingos faktinės aplinkybės, teisės saugomi gėriai (pvz., nacionalinis saugumas), o administracinė jurisprudencija, kuriama nagrinėjant administracines bylas, įgijo naujų kokybinių atspalvių.
2. Antai LVAT išaiškino, kad neįmanoma visapusiškai apibūdinti nacionalinio saugumo sąvokos, kad ji gali būti labai plati, paliekant plačią vertinimo laisvę atitinkamoms institucijoms apibrėžti, ko reikia saugumui, be to, lygiai taip pat grėsmės nacionaliniam saugumui gali būti skirtingos, netikėtos arba sunkiai iš anksto apibrėžiamos. Atsižvelgdamas į tai, LVAT sprendė, kad nėra jokio teisinio pagrindo teiginiams, jog teisinis reguliavimas, apibūdinantis nacionalinį saugumą, apskritai turi būti bendras (angl. *general character*), t. y. nustatytas norminių teisės aktų (įstatymų ar poįstatyminių teisės aktų). Nacionalinis saugumas ir grėsmės pirmiausia yra fakto klausimai, kintantys ir sunkiai apibrėžiami. Kartu LVAT išaiškino, kad Europos Sąjungos teisės tikslai (jog vertinimo kriterijai, kuriais vadovaujantis gali būti nustatoma, ar užsieniečio, turinčio leidimą gyventi Lietuvos Respublikoje, gyvenimas Lietuvoje kelia grėsmę valstybės saugumui, būtų nustatyti nacionalinės teisės, išlaikant

objektyvų ir teisėtą vertinimą) bus pasiekti, jeigu viešojo administravimo institucijos pagal individualius (angl. *individual character*) administracinius teisės aktus išsamiai įvertins grėsmes valstybės saugumui ir nurodys argumentus, kodėl nesuteikiamas / panaikinamas leidimas gyventi Lietuvoje, o šių aktų teisėtumą ir pagrįstumą patikrins nepriklausomi ir nešališki teismai, vadovaudamiesi, be kita ko, ir ES bendraisiais principais, taip pat nacionaliniu konstituciniu teisinės valstybės principu.

3. LVAT padarė išvadas, kad antrosios kartos Šengeno informacinės sistemos (SIS II) naudojimas turi griežtai atitikti ES teisės reikalavimus. Kita vertus, draudimas atvykti į Lietuvą pagal užsieniečio padarytus pažeidimus, kuriais kėsinamasi į Lietuvos viešąją tvarką ir valstybės saugumą, ir draudimas atvykti į Šengeno erdvę gali skirtis (pirmasis dažniausiai – griežtesnis).
4. Be migracijos bylų, užtikrindamas viešąją tvarką ir nacionalinį saugumą, LVAT taip pat sprendė aktualius ginčus, susijusius su migrantams išduotais leidimais dirbti Lietuvoje. Šiuo aspektu teismas konstatavo, kad įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ reikalavimus pareiškėjas turi atitikti ne tik prašymo išduoti leidimą laikinai gyventi Lietuvoje pateikimo, bet ir šio leidimo galiojimo metu. Be to, teismas taip pat nagrinėjo ginčus dėl Lietuvos Respublikos pilietybės netekimo, įgijus kitos valstybės pilietybę, ir su tuo susijusių pasekmių – ES pilietybės netekimo.

Practice Guidelines of the Supreme Administrative Court of Lithuania in Migration Cases Reviewed in 2024

Mykolas Romeris University Law School
Public Law Institute
Assoc. Prof. Ernestas Spruogis[18]
E-mail: ernestas@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-18

Summary. *The review presents an analysis of the practice guidelines of the Supreme Administrative Court of Lithuania in migration cases examined in 2024. It is noted that in 2024, during the ongoing state of emergency in Lithuania, administrative courts faced new challenges as they assessed complex factual circumstances and legally protected interests (e.g., national security).*

For instance, the Supreme Administrative Court of Lithuania clarified that it is impossible to comprehensively define the concept of national security, as it can be very broad, leaving a wide margin of discretion for the relevant institutions to determine what is necessary for this security. Furthermore, threats to national security can vary in nature, be unexpected, or difficult to define in advance. Taking this into account, the Supreme Administrative Court of Lithuania ruled that there is no legal basis for the assertion that the legal regulation defining national security must necessarily be of a general character, i.e., established in normative legal acts (laws or implementing legislation). National security and threats are primarily matters of fact, which are variable and difficult to define. At the same time, the Court clarified that the objectives of the EU law—to ensure that the evaluation criteria used to determine whether the residence of a foreigner holding a residence permit in the Republic of Lithuania poses a threat to national security are defined in national law while maintaining objectivity and legality—will be achieved if public administration authorities comprehensively assess threats to state security in individual administrative acts and provide arguments for denying or revoking a residence permit in Lithuania. The legality and justification of these acts should then be reviewed by independent and impartial courts, guided, among other things, by the general principles of the EU as well as the national constitutional principle of the rule of law.

The Supreme Administrative Court of Lithuania concluded that the use of the second-generation Schengen Information System (SIS II) must strictly comply with the requirements of European Union law. On the other hand, a ban on entry into Lithuania, considering violations committed by a foreigner that endanger Lithuania's public order and national security, may differ (usually be stricter) from a ban on entry into the Schengen area.

Beyond migration cases related to public order and national security, the Supreme Administrative Court of Lithuania also ruled on significant disputes concerning work-related residence permits issued to migrants. In this regard, the court determined that an applicant must meet the

18 The author expresses gratitude to the colleagues from the Case Law Department of the Supreme Administrative Court of Lithuania, led by Dr. Audronė Gedmintaitė, for their assistance in preparing this article.

requirements set forth in the Law on the Legal Status of Foreigners not only at the time of submitting the application for a temporary residence permit in Lithuania but also throughout the entire validity of that permit. Additionally, the Court examined disputes concerning the loss of Lithuanian citizenship upon acquiring the citizenship of another state and the related consequences—namely, the loss of European Union citizenship.

***Keywords**: Migration, residence permits in Lithuania, state (national) security.*

3.3. Nesutartinės atsakomybės už dirbtinį intelektą reglamentavimo ES aspektai

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Tarptautinės ir ES teisės institutas
Doc. dr. Loreta Šaltinytė
El. paštas losal@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-19

Santrauka*. Straipsnyje nagrinėjamas 2024 m. priimtų su dirbtiniu intelektu susijusių ES teisės aktų – Dirbtinio intelekto akto ir Atsakomybės už gaminius su trūkumais direktyvos – poveikis nesutartinės atsakomybės už dirbtinį intelektą reglamentavimui. Aptarus priežastis, kurios sąlygojo pokyčius, straipsnyje aptariamas modernizuotas teisinis reglamentavimas, jo poveikis ES valstybių narių, taip pat ir Lietuvos teisės sistemai, bei įvertinamos tolesnio reglamentavimo perspektyvos. Daroma išvada, kad modernizavus PLD direktyvą vartotojams bus lengviau reikšti ieškinius dėl gaminių su trūkumais sukeltos žalos atlyginimo. Tačiau kadangi ši direktyva taikoma tik tais atvejais, kai sprendžiamas klausimas dėl gaminio su trūkumais gamintojo ar platintojo atsakomybės, ir toliau neaišku, kaip bus reglamentuojami likę nesutartinės atsakomybės už DI aspektai. Efektyviausias būdas išspręsti šią problemą būtų priimti ES reglamentą, kuris nustatytų vienodas nesutartinės atsakomybės už DI sąlygas visose ES valstybėse narėse. Tokį sprendimą siūlo Europos Parlamento tyrimų biuras. Tačiau tai mažai tikėtina, nes valstybės narės nerodo politinės valios iš esmės keisti esamą nesutartinės atsakomybės reglamentavimo sistemą.*

Reikšminiai žodžiai: *Dirbtinis intelektas, žalos atlyginimas, dirbtinio intelekto aktas, gaminio atsakomybė, nesutartinės atsakomybės už dirbtinį intelektą direktyva.*

Įvadas

Pastarąjį dešimtmetį dirbtinio intelekto (toliau – DI) sistemų plėtra pakeitė sprendimų priėmimą srityse, kuriose žmogus buvo laikomas nepakeičiamu: tai ir ligų diagnostika, ir atranka į darbą, ir transportas, ir netgi švietimas bei teisinės paslaugos. Vis plačiau pritaikomos ir diegiamos DI sistemos paskatino diskusijas dėl poreikio atnaujinti ir teisinį nesutartinės atsakomybės reglamentavimą, patikslinant, kokiomis taisyklėmis reikėtų vadovautis tais atvejais, kai žala sukeliama naudojantis DI. Kol kas tokios situacijos yra santykinai retos, dėl to problemai suprasti Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija sukūrė internetinį registrą, kuriame registruojami įvykiai, kai žala kilo dalyvaujant dirbtiniam intelektui[1]. Šiuo metu į registrą įtraukta daugiau nei 11 tūkst. incidentų.

1 „OECD AI Incidents Monitor (AIM)“, (*OECD*), žiūrėta 2025 m. sausio 10 d., https://oecd.ai/en/incidents.

Panašiai kaip ir duomenų apsaugos atveju, Europos Sąjunga (toliau – ES) siekia veikti besiformuojantį teisinį DI reglamentavimo standartą taip, kad šios technologijos plėtra nedarytų nederamai neigiamo poveikio žmogaus interesų apsaugai[2]. Savo viziją šiuo klausimu Europos Komisija (toliau – EK) pristatė 2020 m. Baltojoje knygoje dėl dirbtinio intelekto[3], o Dirbtinio intelekto akto pasiūlymą ji pateikė dar 2021 m.[4]. Po metų jį papildė dviem pasiūlymais: 1) direktyvos dėl atsakomybės už gaminius su trūkumais[5]; ir 2) direktyvos dėl nesutartinės atsakomybės taisyklių pritaikymo dirbtiniam intelektui[6]. Šie pasiūlymai, išskyrus atsakomybės už dirbtinį intelektą direktyvą, buvo priimti ir įsigaliojo 2024 m.[7]. Šiam paketui priskiriamas ir automatinės įrangos direktyvą pakeitęs reglamentas 2023/1230[8], kuriame įtvirtintos taisyklės, kaip DI sistemas saugiai integruoti į mechaninę įrangą.

Šiais teisės aktais modernizuojama ir papildoma ES teisinio reglamentavimo sistema, atsižvelgiant į DI keliamus iššūkius, tikintis, kad ji leis deramai vertinti dirbtinio intelekto sukeltos ar jo nulemtos žalos atlyginimo klausimus. ES DI aktas apibrėžia DI plėtotojų ir taikytojų pareigas, o atsakomybės už netinkamos kokybės gaminius direktyva įtvirtina griežtą verslo subjektų atsakomybę už netinkamos kokybės gaminiais sukeltą žalą bei apibrėžia žalos, kurios atlyginimo galima tikėtis, rūšis. Atsakomybės už dirbtinį intelektą direktyvos pasiūlymas numatė kalte grindžiamą nesutartinę atsakomybę už žalą. Tačiau šis pasiūlymas buvo pateiktas likus keliems mėnesiams iki oficialaus viešo ChatGPT sistemos pristatymo. ChatGPT sistemos gebėjimai sukėlė abejones, ar pasirinkta nesutartinės atsakomybės reformos strategija vis dar atitinka skaitmeninio

---

2 Gerhard Wagner, „Liability Rules for the Digital Age – Aiming for the Brussels Effect", *Journal of European Tort Law*, Vol. 13(3) (2022): 191.

3 Europos Komisija, *Baltoji knyga. Dirbtinis intelektas. Europos požiūris į kompetenciją ir pasitikėjimą*, COM 2020 02 19 COM (2020)65 final, https://op.europa.eu/lt/publication-detail/-/publication/ac957f13-53c6-11ea-aece-01aa75ed71a1.

4 Europos Komisija, „Europos Parlamento ir Tarybos reglamento, kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės (Dirbtinio intelekto aktas) ir iš dalies keičiami tam tikri Sąjungos teisėkūros procedūra priimti aktai, pasiūlymas", COM (2021)206 final 2021/0106(COD), 21.4.2021, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:52021PC0206.

5 Europos Komisija, „Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl atsakomybės už gaminius su trūkumais pasiūlymas", COM(2022) 495 final 2022/0302 (COD), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:52022PC0495.

6 Europos Komisija, „Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl nesutartinės civilinės atsakomybės taisyklių pritaikymo dirbtiniam intelektui (atsakomybės už dirbtinį intelektą direktyvos) pasiūlymas", COM(2022)496, 2022/0303COD, 2022.09.28, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:52022PC0496.

7 „2024 m. birželio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2024/1689, kuriuo nustatomos suderintos dirbtinio intelekto taisyklės ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, ES (2018/1139 ir (ES) 2019/2144 ir direktyvos 2014/90/ES, (ES) 2016/767 ir (ES) 2020/1828 (Dirbtinio intelekto aktas)", įsigaliojo 2024.08.01, OL L, 2024/1689, 12.7.2024, ELI: *http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj*; „2024 m. spalio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2024/2853 dėl atsakomybės už gaminius su trūkumais, kuria panaikinama Tarybos direktyva 85/374/EEB", įsigaliojo 2024.12.09, ELI: http://data.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj.

8 „2023 m. birželio 14 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2023/1230 dėl mašinų, kuriuo panaikinamos Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/42/EB ir Tarybos direktyva 73/361/EEB", OJ L 165, 29.6.2023, p. 1–102, ELI: http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1230/oj.

amžiaus diktuojamus teisinio reglamentavimo poreikius[9].

Straipsnyje analizuojama, kaip 2024 m. priimti ES teisės aktai pakeitė teisinį deliktinės atsakomybės reglamentavimą. Aptarus priežastis, dėl kurių deliktinės atsakomybės sistema netinka vertinant nesutartinės atsakomybės už DI klausimus, straipsnyje aptariamas modernizuotas teisinis reglamentavimas, jo poveikis ES valstybių narių, taip pat ir Lietuvos teisės sistemai, bei įvertinamos tolesnio reglamentavimo perspektyvos.

3.3.1. Reformos priežastys

Šiuo metu tebegaliojančios deliktinės atsakomybės taisyklės neatitinka dirbtinio intelekto, robotikos, daiktų interneto specifikos ir dėl to jos nepadeda nustatyti atsakingo už žalą asmens taip, kad rezultatas atrodytų teisingas[10]. Pavyzdžiui, dar devintajame dešimtmetyje spindulinės terapijos aparatas dėl kodavimo klaidos vėžio pacientams paskyrė pernelyg didelę radiacijos dozę, nuo kurios šeši pacientai mirė. Iki šiol diskutuojama, kas turėtų atsakyti už šią žalą, nes mirtį nulėmusi klaida galėjo atsirasti dėl to, kad kai kurios ligoninės savo iniciatyva atnaujino programinę aparato įrangą[11].

Be to, dabartinės taisyklės nenumato galimybės atsakingais už žalą pripažinti robotus ir DI, tad atsakomybė už jų veikimą ar neveikimą kyla fiziniams ar juridiniams asmenims. Gamintojai, savininkai ar robotų technologijų naudotojai gali būti pripažinti atsakingais už robotų sukeltą žalą, jei pripažįstama, kad jie nesielgė kaip rūpestingi asmenys, t. y. nesiėmė deramų priemonių žalingam robotų elgesiui užkirsti. Jei robotus būtų galima pripažinti didesnio pavojaus šaltiniu, atitinkamiems asmenims taip pat galėtų kilti griežta atsakomybė už robotų veiksmus ar neveikimą pagal nacionalinę teisę, jei ši tokią atsakomybės rūšį numato.

Tačiau gali būti sudėtinga įrodyti priežastinį ryšį tarp žmogaus elgesio ir žalos, kurią gali sukelti robotų technologijos, ypač jei negalima visiškai kontroliuoti roboto elgesio. Žalą gali nulemti veiksnių daugetas arba nenuspėjamas, naujai susiformavęs elgesio būdas, t. y. toks elgesys, kurio kūrėjas negalėjo nuspėti, kuris formuojasi dėl sistemos komponentų bendravimo su veiklos aplinka.

Šiomis aplinkybėmis teisinės atsakomybės rizika tampa neprognozuojama arba sunkiai prognozuojama, todėl už žalą teisiniu požiūriu atsakingas asmuo gali likti apskritai nenustatytas. Tai lemia, kad įprastas teisinis reglamentavimas nėra optimalus nustatant, kas ir kokia apimtimi turėtų atsakyti už žalą, kylančią dalyvaujant DI[12].

---

9 Claudio Novelli, et al., „Generative AI in EU Law: Liability, Privacy, Intellectual Property, and Cybersecurity“, *Computer Law & Security Review* volume 55 (2024): 3, http://dx.doi.org/10.1016/j.clsr.2024.106066.

10 Europos Komisija, „Ataskaita dėl dirbtinio intelekto, daiktų interneto ir robotikos poveikio saugai ir atsakomybei“, COM (2020)64 Final, 2020.02.19, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0064.

11 Mykytyn, K., Mykytyn, P., Slinkman C.W., „Expert Systems: A Question of Liability?“, *MIS Quarterly* Vol.14, No.1 (1990): 27-42.

12 Guido Noto La Diega and Leonardo C T Bezerra, „Can there be responsible AI without AI liability? Incentivizing

3.3.2. Teisinis reglamentavimas iki aptariamo pakeitimo

Iki aptariamų pakeitimų galiojęs teisinis reglamentavimas buvo įtvirtintas Gaminio atsakomybės direktyvoje (angl. *Product Liability Directive*, *PLD*)[13], o nacionalinės atsakomybės už gaminio su trūkumais normos buvo taikomos kartu su direktyvos normomis.

Pagal asmens elgesį valstybių narių teisės aktai numatė kelis atsakomybės variantus. Kalte grindžiamos deliktinės atsakomybės sistemos reikalauja įrodyti žalą, žalą sukėlusio asmens kaltę ir priežastinį ryšį tarp žalos ir ją sukėlusio asmens elgesio. Nukentėjusysis taip pat gali remtis arba gamintojo / importuotojo griežta atsakomybe, arba savininko / valdytojo atsakomybe be kaltės. Pagal šias taisykles už elgesį turi atsakyti asmuo, nepaisant jo kaltės.

Toks teisinis reglamentavimas Europos valstybėse sudarė prielaidas vienu metu egzistuoti trims žalos atlyginimo sistemoms: 1) kalte grindžiamai atsakomybės sistemai; 2) griežtos atsakomybės sistemai; ir 3) gamintojo atsakomybės už gaminio su trūkumais sukeltą žalą sistemai.

Tiriant prielaidas teisiniam reglamentavimui keisti, buvo įvardyti keli tokio teisinio reglamentavimo trūkumai, dėl kurių jį buvo sudėtinga taikyti skaitmeninių technologijų ir ypač dirbtinio intelekto atveju[14]. Pirma, nors skaitmeninis turinys, programinė įranga ir duomenys turi itin reikšmingos įtakos tam, kaip veikia nemažai naujų įrenginių, buvo neaišku, kokiais atvejais jie gali būti pripažįstami gaminiais pagal PLD ir atitinkamai ar PLD gali būti taikoma tada, kai žalą asmeniui sukelia programinė įranga ar jos atnaujinimai.

Antra, naujos technologijos kuria naują riziką, pvz., programinės įrangos atnaujinimai sudarė galimybę gaminį keisti į jį įvedant naujus duomenis, o tai daro įtaką kibernetinio saugumo rizikai. PLD numatė tik kompensaciją už fizinę ar turtinę žalą.

Trečia, dėl specifinių dirbtinio intelekto ypatumų (skaidrumo trūkumų, autonominio elgesio, nuolatinio prisitaikymo, nenuspėjamumo) buvo ypač sudėtinga įrodyti taikytinas nesutartinės atsakomybės sąlygas: kad patirta žala, atsakovo veiksmai ar neveikimas buvo netinkami ir tai, kad žalą ir atsakovo elgesį sieja priežastinis ryšys, arba įrodyti žalą, gaminio trūkumą ir priežastinį ryšį. Dėl DI ypatumų nukentėjusiesiems įrodyti gamintojo ar daikto savininko kaltę ir priežastinį ryšį yra pernelyg sunku arba netgi neįmanoma[15]. Savo ruožtu tai lėmė riziką, kad išsi-

generative AI safety through ex-post tort liability under the EU I liability directive", *International Journal of Law and Information Technology* 32(1) (2024), https://doi.org/10.1093/ijlit/eaae021.

13 „Direktyva 85/374/EB Tarybos Direktyva dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių atsakomybę už gaminius su trūkumais, derinimo". Ją pakeitė „2024 m. spalio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2024/2853, dėl atsakomybės už gaminius su trūkumais, kuria panaikinama Tarybos direktyva 85/374/EEB (Tekstas svarbus EEE)". *OL L, 2024/2853,* 18.11.2024, ELI: http://data.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj.

14 COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT, „Evaluation of Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products", Brussels, 7.5.2018 SWD(2018) 157 final. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52018SC0157.

15 Žr. Europos Komisija, „Ataskaita dėl dirbtinio intelekto, daiktų interneto ir robotikos poveikio saugai ir atsakomybei", COM (2020)64 Final, 2020.02.19, 10 nuoroda. Taip pat žr. European Commission, „Impact assessment report, Accompanying the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on liability for defective products", COM(2022) 495 final.

skirs nacionalinių teismų požiūris į šių atsakomybės sąlygų taikymą aptariamais atvejais, o dėl to teisinė atsakomybė už žalą ES būtų dar labiau fragmentuota[16]. Tai reikštų, jog už to paties gaminio skirtingose valstybėse narėse sukeltą tokią pat žalą būtų atlyginama skirtingai.

Europos Komisija nesutartinės atsakomybės teisinį reglamentavimą ėmėsi reformuoti dviem teisės aktais. Pirma, Komisija pateikė pasiūlymą modernizuoti PLD atsižvelgiant į skaitmeninių technologijų ypatumus ir išlaikant direktyvoje įtvirtintą koncepciją, kad teisinis deliktinės atsakomybės reglamentavimas neturėtų priklausyti nuo žalą sukėlusios technologijos pobūdžio. Poreikis keisti PLD direktyvą buvo akivaizdus atsižvelgiant į tai, kad ji galiojo nuo 1985 m. (Nr. 85/374/EEB). Be to, EK pateikė atskirą nesutartinės atsakomybės už dirbtinį intelektą direktyvos pasiūlymą.

3.3.3. PLD direktyvos pakeitimas

Pirmuoju pasiūlymu atnaujinta PLD direktyva modernizuoja taisykles dėl gamintojo griežtos atsakomybės už gaminius su trūkumais, įskaitant ir atnaujintus gaminius, taip užtikrindama, kad dėl tokių gaminių nukentėjusiesiems bus sąžiningai ir teisingai kompensuota už patirtą žalą. Itin reikšminga pakeistos direktyvos naujovė – pripažįstama, kad programinė įranga taip pat patenka į jos taikymo sritį.

Pakeista direktyva lengvina nukentėjusiesiems nuo gaminių, įskaitant ir veikiančius su DI pagalba, galimybę reikšti žalos atlyginimo ieškinį gamintojams. PLD harmonizavo atsakomybės be kaltės (griežtos atsakomybės) taisykles vartotojų žalos atlyginimo ieškiniams dėl gaminių sukeltos žalos atlyginimo. Ji numatė, kad gamintojas atsako už gaminiu su trūkumais sukeltą žalą, jei nukentėjusysis įrodo, jog jis patyrė žalą dėl to, kad gaminys buvo su trūkumais. PLD direktyva numato, kad tokie ieškiniai gali būti reiškiami per dešimt metų nuo gaminio pateikimo rinkai[17], jiems taikomas trejų metų senaties terminas[18].

Siekiant palengvinti galimybę ieškovams reikšti žalos atlyginimo ieškinius, PLD direktyvos 10 str. įtvirtintos dvi prezumpcijos: gaminio trūkumo prezumpcija (10 str. 2 d.) ir priežastinio ryšio tarp gaminio trūkumo ir žalos prezumpcija (10 str. 3 d.). Priežastinis ryšys tarp gaminio trūkumų ir žalos preziumuojamas, jeigu nustatoma, kad gaminys turi trūkumų ir padaryta žala yra tokios rūšies, kuri paprastai atitinka aptariamą trūkumą (10 str. 3 d.). Direktyva leidžia abi prezumpcijas taikyti kartu, jeigu: a) norėdamas įrodyti gaminio trūkumus arba priežastinį ryšį, arba abu, ieškovas susiduria su pernelyg dideliais sunkumais dėl techninio ar mokslinio sudėtingumo; ir b) jei ieškovas įrodo, jog yra tikėtina, kad gaminys turi trūkumų arba, kad esama priežastinio

16 Žr. Europos Komisija, „Ataskaita dėl dirbtinio intelekto, daiktų interneto ir robotikos poveikio saugai ir atsakomybei“, COM (2020)64 Final, 2020.02.19, 10 nuoroda. Taip pat žr. European Commission, „Impact assessment report, Accompanying the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on liability for defective products“, COM(2022) 495 final.

17 PLD direktyva, 17 str., 57 konstatuojamoji dalis.

18 PLD direktyva, 16 str.

ryšio tarp gaminio trūkumų ir žalos, arba abu šiuos aspektus. Tad tam, kad galėtų pasiremti šiomis prezumpcijomis, pareiškėjas turi įrodyti, kad trūkumas buvo tikėtinas ir kad gaminys prisidėjo prie žalos. Visgi atsakovui turi būti suteikta galimybė nuneigti visas prezumpcijas, įskaitant ir tai, ar apskritai yra prielaidos jas taikyti (PLD direktyvos 48 konstatuojamoji dalis)[19]. Naujoji PLD direktyva gamintojams leidžia išvengti atsakomybės, jei gaminio gaminimo metu jų turimos mokslo ir techninės žinios, nustatytos remiantis pažangiausiomis objektyviomis žiniomis, buvo tokios, kad trūkumų nebuvo įmanoma nustatyti[20]. Visgi įgyvendindamos direktyvą valstybės narės šios išimties gali ir nenumatyti (PLD 18 str.).

Be to, naujoji PLD fiziniams asmenims numato teisę į naujas atlygintinos žalos rūšis. Pavyzdžiui, ji aiškiai pripažįsta teisę gauti žalos atlyginimą už medicininiu požiūriu pripažintą žalą psichinei sveikatai ir žalą dėl duomenų sunaikinimo ar sugadinimo, jei tokie duomenys nėra naudojami profesiniais tikslais[21].

Pagaliau naujoje PLD įvardinti nauji kriterijai, į kuriuos teismai turi atsižvelgti vertindami, ar gaminys yra su trūkumais: a) ar gaminys atitinka taikytinus gaminio saugos reikalavimus; b)gaminio bet kokio gebėjimo toliau mokytis ar įgyti naujų savybių po pateikimo rinkai arba pradėjus naudoti poveikį (PLD 7 str.).

3.3.4. Atsakomybės už DI direktyvos pasiūlymas

Antrajame specialiai DI atsakomybei skirtame direktyvos projekte[22] įvardijamos sąlygos, kuriomis asmenys galėtų reikšti ieškinius dėl atsakomybės už DI valdomais gaminiais ir paslaugomis sukeltą žalą. Pasiūlytu teisės aktu siekta užtikrinti, kad nukentėjusieji nuo DI sistemų ES turėtų ne mažesnę teisinę apsaugą nei nukentėjusieji dėl neigiamo kitų technologijų poveikio. Todėl pasiūlyme galima rasti specialią teisę – kilus įtarimui, kad žalą galėjo sukelti DI sistema, nacionaliniams teismams suteikiama teisė pareikalauti, jog už DI atsakingas asmuo pateiktų įrodymus apie jos veikimą[23].

Kitaip nei DI akto ir PLD direktyvos atveju, neaišku, ar šis pasiūlymas bus priimtas. Jis kelia daug diskusijų dėl tinkamumo, santykio su Dirbtinio intelekto aktu ir nacionaliniu teisiniu reglamentavimu bei, galiausiai, abejonių, ar jis dar labiau neapsunkins ir šiaip gana vangios inovacijų plėtros ES[24].

---

19 Žr. Samar Abbas Nawaz, „The Proposed EU AI Liability Rules: Ease or Burden?“, 2022 lapkričio 7 d., https://www.europeanlawblog.eu/pub/the-proposed-eu-ai-liability-rules-ease-or-burden/release/1.

20 PLD direktyva, 52 konstatuojamoji dalis.

21 PLD 6 str. 1 d.

22 Nesutartinės atsakomybės už DI direktyvos pasiūlymas, 6 nuoroda.

23 European Commission, „Proposal for a Directive of the European Parliament nd the Council, on adapting non-contractual civil liability rules to artiicial intelligence (AI liability Directive)“, COM(2022) 496 final, explanatory memorandum. Article 3.

24 Žr. „Insurance Europe calls on the European Commission to withdraw Artificial Intelligence Liability Directive“, žiūrėta 2025 m. sausio 10 d., https://www.insuranceeurope.eu/news/3228/insurance-europe-calls-on-the-euro-

Atsakomybės už DI direktyva pasiūlyta siekiant harmonizuoti kalte grindžiamos atsakomybės taisykles. Lengvinant asmenų galimybes reikšti ieškinius dėl žalos, kurią sukėlė DI, atlyginimo, pasiūlytos įrodinėjimą lengvinančios priemonės – atsakovo pareiga pateikti įrodymus apie didelės rizikos DI sistemas ir taisyklę dėl įrodinėjimo naštos. Tam tikrais atvejais buvo numatyta nuginčijama prezumpcija dėl priežastinio ryšio tarp atsakovo (DI tiekėjo arba diegėjo, angl. *deployer arba provider*) kaltės ir DI sistemos sukurto (ar nesukurto) rezultato.

DI atsakomybės direktyva turi būti taikoma kartu su DI aktu ir PLD, o jos efektyvumas priklauso nuo to, kaip apibrėžiama DI sistemų sąvoka, ar tam tikros sistemos bus priskiriamos „aukštesnės rizikos" sistemoms, kaip jas apibrėžia DI aktas. Šios pagrindinės sąvokos buvo intensyvių derybų ir pakeitimų objektas, o tai turėtų atsispindėti ir atsakomybės už DI direktyvoje. Tad kol DI aktas nebuvo priimtas, teisėkūros procesas dėl šios direktyvos priėmimo taip pat nejudėjo.

Be to, atnaujinta PLD dabar aiškiai apima programinę įrangą ir jos vystytojus ir aptaria žalą dėl duomenų sunaikinimo ar sugadinimo, o ši naujovė leido suabejoti, ar DI atsakomybės direktyva nedubliuotų PLD taikymo srities, taigi ar ji apskritai reikalinga[25]. Atsižvelgdamas į tai, Europos Parlamento (toliau – EP) JURI (teisėkūros) komitetas 2024 m. paprašė papildomo šio direktyvos pasiūlymo poveikio vertinimo tyrimo.

EP Tyrimų tarnybos tyrimas šiuo klausimu buvo paskelbtas 2024 m. rugsėjo 19 d.[26]. Jame gana kritiškai atsiliepiama apie EK atlikto poveikio vertinimo trūkumus, įvardijant tiek neišsamią diskusiją apie galimus teisinio reglamentavimo variantus, sutrumpintą kaštų ir naudos analizę, ypač kiek tai susiję su galimybe taikyti griežtą atsakomybę už DI. Tyrimo išvada – atskiras nesutartinę atsakomybę už DI reglamentuojantis teisės aktas yra reikalingas, tačiau tai turi būti ne direktyva, o reglamentas, o jo taikymo sritis turėtų būti išplėsta ir apimti bendros paskirties aukšto poveikio DI sistemas ir programinę įrangą apskritai, ne tik susijusią su DI[27]. Taip būtų užkirstas kelias rinkos fragmentacijai ir teisinio reglamentavimo sistema ES būtų aiškesnė visoje ES[28].

Be to, tyrime siūloma plėsti atlygintinos žalos rūšis. Pagal PLD atlyginama tik žala vartotojų turtui, sveikatai ir gyvybei, o atsakomybės už DI direktyva leistų atlyginti ir žalą dėl diskriminacijos, kitų pagrindinių teisių pažeidimo, taip pat ir intelektinės nuosavybės teisių pažeidimų bei su asmeniu susijusią žalą. Be to, ši direktyva leistų prašyti atlyginti ir grynai ekonominę žalą, ir su tvarumu susijusius nuostolius (pvz., dėl padidėjusių energijos ir vandens sąnaudų).

Galiausiai tyrime siūloma aiškiai įvardinti, jog DI akte įtvirtintos pareigos užtikrinti, kad

---

pean-commission-to-withdraw-artificial-intelligence-liability-directive.

25 Andrew Swarbick, „Artificial intelligence and liability: Key takeaways from recent EU legislative initiatives", July 2024, https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/7052eff6/artificial-intelligence-and-liability.

26 EPRS study, „Complementary impact assessment, Proposal for a directive on adapting non-contractual civil liability rules to artificial intelligence", 2024 m. rugsėjo 19 d., https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_STU(2024)762861.

27 *Ibid*.

28 *Ibid*.

dirbtinį intelektą prižiūrėtų žmogus (Akto 14 str. bei 26 str. 2 ir 5 d.) pažeidimas reikštų, jog nebereikia atskirai nustatinėti priežastinio ryšio tarp dirbtinio intelekto veikimo ir žalos[29].

Kaip ir tikėtasi, dėl išsakytos kritikos Europos Komisija 2025-02-11 atsiėmė atsakomybės už DI direktyvos pasiūlymą ir pranešė apie ketinimą pateikti kitą pasiūlymą arba ieškoti kito sprendimo[30]. Tai reiškia, kad vis dar neaišku, kaip ES bus reglamentuojama deliktinė asmenų atsakomybė dėl dirbtinio intelekto. Nors 2024 m. pavyko pasistūmėti priėmus DI aktą ir modernizavus PLD, didelė su DI susijusių teisinių santykių dalis ES lygmeniu lieka nesureglamentuota.

3.3.5. Poveikis Lietuvos teisės sistemai

Nors su DI susijusi nesutartinę atsakomybę reglamentuojanti teisinė bazė nebaigta kurti, 2024 m. priimta atnaujinta PLD direktyva, tikėtina, reikšmingai lems tolesnę teisinės sistemos raidą. Teisinės atsakomybės modelių įvairovė ES valstybėse narėse sunkina galimybę prognozuoti naujų gaminių diegimo riziką, tačiau ginčų dėl žalos atlyginimo už netinkamos kokybės gaminius bylų tiek Europoje, tiek ir Lietuvoje ir šiaip nebuvo daug[31].

Atnaujintoje PLD direktyvoje įtvirtintos nuostatos atspindi šiuolaikinius poreikius ir stiprina asmenų apsaugą, nes lengvina asmenų galimybę įrodyti reikalaujamas teisinės atsakomybės sąlygas sudėtingose bylose, išlaikant teisėtų gamintojų ir nukentėjusiųjų interesų pusiausvyrą. Tikėtina, kad dėl šių pakeitimų ateityje bylų skaičius ES dėl netinkamos kokybės gaminio sukeltos žalos atlyginimo turėtų kiek padidėti.

Kadangi atnaujintoji PLD išlieka direktyva, per dvejus metus nuo jos paskelbimo Oficialiajame leidinyje, t. y. iki 2026 m. spalio mėn., visos valstybės narės turės perkelti jos nuostatas į nacionalinę teisę. Direktyva neleidžia valstybėms narėms reikšmingai nukrypti nuo jos nuostatų, joms privalomas direktyvos tikslas. Direktyvos nuostatos bus taikomos tik tiems gaminiams, kurie bus pateikti į rinką, kai baigsis direktyvos perkėlimo terminas.

Išvados

1. 2024 m. priėmus DI aktą ir PLD direktyvą reikšmingai pasistūmėta nustatant naujas moderniems teisiniams santykiams plėtotis būtinas elgesio taisykles. Naujoji PLD direktyva užpildo jau seniai pastebėtas teisinio reglamentavimo spragas, lengvindama galimybę reikšti ieškinius gamintojams ir tikimybę įrodyti atsakomybės sąlygas. Tačiau ir toliau trūksta aiškumo dėl to, kuria linkme pakryps atsakomybės už DI direktyvos priėmimo klausimas. Efektyvesniam atsakomybės už DI reglamentavimui direktyvos nepakanka, būtina

29 EPRS study, *supra note*, 26: 17–18.

30 „Tackling AI liability: Insights from the latest EPRS study“, Linklaters study, žiūrėta 2025 m. sausio 10 d., https://www.linklaters.com/en/insights/blogs/productliabilitylinks/2024/september/tackling-ai-liability.

31 Martin Ueffing, „Directive 85/374 – European victory or a defective product itself?“, *MaRBLe Research Papers* Vol 4 (2013), https://openjournals.maastrichtuniversity.nl/Marble/article/view/167/115.

radikalesnė intervencija į valstybių narių deliktinės atsakomybės sistemas, tad panašiai kaip ir duomenų apsaugos atveju reikia ES reglamento, kuris nustatytų vienodas nesutartinės atsakomybės sąlygas visose ES valstybėse narėse. Tačiau politinės valios šiam žingsniui gali pritrūkti.

2. Modernizuota PLD direktyva reikšmingai palengvinta vartotojų galimybę reikšti ieškinius dėl gaminių su trūkumais sukeltos žalos atlyginimo. Pirma, galimų atsakomybės už žalą subjektų gerokai padaugėjo, aiškiai įvardijus, kad gaminiu pripažįstama ir programinė įranga. Antra, direktyvoje įtvirtintos dvi įrodinėjimo prezumpcijos reikšmingai lengvina bylinėjimosi procesą vartotojams. Trečia, kaip kompensuotina pripažįstama ir medicininiu požiūriu įrodyta psichinė žala.
3. Tačiau ir toliau neaišku, kaip ES bus reglamentuojama nesutartinė atsakomybė už DI. Nors 2024 m. pavyko pasistūmėti priėmus DI aktą ir modernizavus PLD, didelė teisinių santykių dalis ES lygmeniu lieka nereglamentuota. Nesutartinės atsakomybės už DI direktyvos pasiūlymo priėmimo perspektyvos neaiškios, nors atskiras, specialiai atsakomybę už DI reglamentuojantis teisės aktas yra reikalingas. Kadangi pagal PLD atsako tik profesionalai ir ekonominiai operatoriai, neaišku, kas turėtų atsakyti, jei žalą pasinaudodamas DI sukeltų neprofesionalus vartotojas. Be to, pagal PLD atlyginamų žalos atvejų yra mažiau nei atsakomybės už DI pasiūlyme. Tad, kadangi nėra bendro visoms ES valstybėms teisės akto dėl DI atsakomybės, išlieka nepageidaujamos teisinės fragmentacijos nesutartinės atsakomybės ES valstybėse narėse rizika.
4. Europos Parlamento tyrimų biuro atliktas papildomas nesutartinės atsakomybės už DI vertinimas byloja apie poreikį ES aktyviai harmonizuoti valstybių deliktinės atsakomybės sistemas. Siekis suderinti Dirbtinio intelekto aktą ir PLD, taip pat raginimas plėsti taikymo sritį ir padaryti teisinį reglamentavimą aiškesnį užtikrintų, kad teisinis nesutartinės atsakomybės režimas neatsiliktų nuo technologinės pažangos. Tačiau pasiūlymas dėl griežtos atsakomybės režimo taikymo ir vartotojams bei pasiūlymas pakeisti teisės akto formą ir jį priimti kaip reglamentą atrodo pernelyg progresyvūs. Nors juos priėmus būtų lengviau vienodai taikyti teisę valstybėse narėse, jį priimti gali būti pernelyg sudėtinga dėl gana intensyvios intervencijos į nacionalines valstybių narių deliktų teisės sistemas.

Challenges of Developing Regulation of Non-Contractual Liability for Artificial Intelligence in the EU

Mykolas Romeris University Law School
International and EU Law Institute
Assoc. Prof. dr. Loreta Šaltinytė
E-mail: losal@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-19

Summary*. This Article explores the developing framework of legal EU regulation on liability for AI – related damage. It analyses the changes to the legal regulation of non-contractual liability that have been introduced by the modernized product liability directive and the relationship between the modernized EU Product liability directive and the discussions surrounding the proposal of non-contractual liability for artificial intelligence directive. Having discussed the reasons why the existing tort liability system is inadequate for the assessment of non-contractual liability for AI, the article analyses the modernised legal regulation of EU, its impact on the legal system of the EU Member States, including Lithuania, and assesses the prospects of its development. It concludes that the modernised PLD Directive has made it significantly easier for consumers to initiate claims for damage caused by defective products. Nevertheless, this does not replace the need for separate legal act governing liability for AI. A choice of EU Regulation rather than a directive is preferable, however, the political will for this step may be missing.*

Keywords: *Artificial intelligence, compensation of damage, AI act, product liability, Artificial intelligence liability directive.*

3.4. Lygybės įstaigų standartų direktyvos. Ar prisiimsime maksimalius įsipareigojimus?

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas
Eitvydas Zurba
El. paštas eitvydas@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-20

Santrauka. *Straipsnyje analizuojamos lygybės įstaigų standartų direktyvos (2024/1499 ir 2024/1500), kurios, Europos Sąjungos institucijoms pasiekus sutarimą, buvo priimtos 2024 metais. Direktyvose nustatyti minimalūs standartai dėl lygybės įstaigų funkcionavimo, iš esmės nekeičiant materialinės apsaugos nuo diskriminacijos srities nuostatų. Direktyvose reglamentuojamas lygybės įstaigų nepriklausomumas, ištekliai, užduotys ir įgaliojimai vykdyti diskriminacijos prevenciją, informuotumo didinimo veiklą, nagrinėti diskriminacijos atvejus ir teikti pagalbą nukentėjusiesiems. Valstybės narės turi suderinti savo nacionalinės teisės aktus su direktyvų nuostatomis iki 2026 m. birželio mėn. Straipsnyje nagrinėjamas šių direktyvų turinys ir svarstomi galimi Lietuvos pasirinkimo variantai jas perkeliant į nacionalinę teisę, pagrindinį dėmesį skiriant nuostatoms, kurios kol kas nėra įgyvendinamos ir reikalaus didžiausių pokyčių lygių galimybių srityje.*

Reikšminiai žodžiai: *lygybės įstaiga, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, lygios galimybės, nediskriminavimas, ombudsmenai.*

Įvadas

2024 m. Europos Sąjungos (toliau – ES) institucijose pasiektas sutarimas dėl vadinamųjų lygybės įstaigų standartų direktyvų. Derybų procesas ES Taryboje vyko sparčiai – Europos Komisija pasiūlymą dėl direktyvų pateikė tik 2022 m. gruodį, taigi joms priimti neprireikė nė dvejų metų. Tokia sparta ES institucijoms neįprasta, juolab kad šios direktyvos susijusios su lygybės sritimi, kurios teisės aktai neretai blokuojami[1].

Lygybės įstaigų standartų direktyvų paketą sudaro dvi direktyvos: Direktyva (ES) 2024/1499[2], priimta ES Tarybos ir skirta lygių galimybių sričiai, ir Direktyva (ES)

1 Pvz., horizontalioji lygybės direktyva. Europos Parlamentas, „Anti-discrimination directive“, žiūrėta 2024 m. liepos 16 d., https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-anti-discrimination-directive.

2 2024 m. gegužės 7 d. Tarybos direktyva (ES) 2024/1499 dėl lygybės įstaigoms taikomų standartų vienodo požiūrio į asmenis, nepriklausomai nuo jų rasinės ar etninės kilmės, srityje, vienodo požiūrio į asmenis, nepriklausomai nuo jų religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos, užimtumo ir profesinėje srityje, vienodo požiūrio į moteris ir vyrus socialinės apsaugos srityje ir dėl galimybės naudotis prekėmis bei paslaugomis ir prekių tiekimo bei paslaugų teikimo, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 2000/43/EB ir 2004/113/EB, OL L 2024/1499, 2024 5 29, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1499.

2024/1500[3], priimta ES Tarybos ir Europos Parlamento ir skirta lyčių lygybės sričiai.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti svarbiausius lygybės įstaigų standartų direktyvų aspektus ir atskleisti tolesnes Lietuvos teisinės sistemos raidos galimybes perkeliant ir įgyvendinant šias direktyvas.

Straipsnyje aptariamas direktyvų priėmimo kontekstas, t. y. iš kur kilo direktyvų reglamentavimas, ir Lietuvai aktualiausios jų nuostatos. Taip pat analizuojami galimi Lietuvos pasirinkimo variantai perkeliant direktyvų nuostatas ir galima šių sprendimų įtaka nediskriminavimo principo įgyvendinimui ir Lietuvos lygybės įstaigos – Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos – veiklai.

Straipsnis parengtas taikant dokumentų analizės ir sisteminės analizės metodus.

3.4.1. Direktyvų priėmimo kontekstas

Lygybės įstaigos buvo įsteigtos priėmus Rasinės lygybės direktyvą (Direktyva 2000/43/EB)[4]. Vėliau kitomis lygių galimybių srities direktyvomis šioms įstaigoms buvo priskiriamos papildomos funkcijos. Materialinius apsaugos nuo diskriminacijos aspektus nustatančiose lygių galimybių srities direktyvose iš esmės nebuvo jokių nuostatų, skirtų procedūriniams aspektams, pačioms lygybės įstaigoms ir jų veiklai.

Tokia situacija lėmė lygybės įstaigų veiklos reglamentavimo skirtumus įvairių šalių nacionalinėje teisėje. Vienos valstybės užtikrino absoliutų lygybės įstaigų nepriklausomumą ir atskyrimą nuo vykdomosios valdžios, kitos jas suprato kaip kitų įstaigų, pvz., ministerijų, dalį. Svarbu pažymėti, kad egzistuoja ir materialinės imties netolygumų – pvz., Austrijos lygybės įstaiga tiesiogiai nedirba su amžiaus, seksualinės orientacijos, religijos ir įsitikinimų pagrindais ne darbo srityje[5], o tai, palyginti su Lietuva, sunku suprasti ir įsivaizduoti. Tokie skirtumai lemia skirtingą lygybės įstaigų svorį valstybėse, skirtingas jų galimybes daryti įtaką politiniams procesams lygių galimybių srityje ir realiai padėti galimai nukentėjusiems nuo diskriminacijos asmenims. Turint omenyje ES laisves, ypač laisvą asmenų judėjimą, tai, kad asmenys gali susidurti su skirtingu apsaugos lygiu skirtingose ES valstybėse, įskaitant apsaugą dėl pilietybės, kilmės, odos spalvos ir kitų bruožų, yra sunkiai suvokiamas reiškinys.

Siekdama švelninti šiuos skirtumus, Europos Komisija 2018 m. priėmė rekomendacijas

3 2024 m. gegužės 14 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2024/1500 dėl lygybės įstaigoms taikomų standartų dėl vienodo požiūrio į moteris ir vyrus ir vienodų jų galimybių užimtumo ir profesinės veiklos srityje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 2006/54/EB ir 2010/41/ES, OL L 2024/1500, 2024 5 29, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32024L1500.

4 2000 m. birželio 29 d. Tarybos Direktyva 2000/43/EB[,] įgyvendinanti vienodo požiūrio principą asmenims nepriklausomai nuo jų rasės arba etninės priklausomybės, OL L 180, 2000 7 19, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0043.

5 EQUINET, „National Equality Bodies: Champions of Equality and Non-Discrimination“, žiūrėta 2024 m. liepos 18 d., https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2023/02/Equinet-Brochure_digital.pdf.

dėl lygybės įstaigoms taikomų standartų[6]. Kaip matome dabar, šios rekomendacijos tapo lygybės įstaigų standartų direktyvų pagrindu, bet, kaip nurodoma Europos Komisijos ataskaitoje[7], didelės sėkmės jos nesulaukė – sprendimas dėl to, kaip veikia lygybės įstaigos, liko valstybių narių rankose, o jos papildomų veiksmų dėl to imtis nesistengė.

Europos Komisija pasiūlyme dėl direktyvos pažymėjo, kad „užmojis užtikrinti ES teisės aktų, kuriais kovojama su nevienodu požiūriu ir diskriminacija ir stiprinama jų prevencija, įgyvendinimą ir vykdymo užtikrinimą nebuvo visiškai pasiektas. Diskriminacijos lygis vis dar aukštas, o nukentėjusių asmenų informuotumas apie jų teises tebėra menkas. Nemaža problema vis dar kyla dėl to, kad apie atitinkamus atvejus nepakankamai pranešama, o visuomenės informuotumas ir žinios apie diskriminaciją tebėra riboti. Daug lygybės įstaigų nėra tinkamai aprūpintos, t. y., neturi pakankamai galių ir išteklių veiksmingai padėti aukoms.“[8]

Atsižvelgdama į šią situaciją ir įgyvendindama užsibrėžtą „Lygybės sąjungos“ tikslą, Europos Komisija pateikė direktyvų pasiūlymus su iššūkiu dėl dviejų teisėkūros procedūrų: viena direktyva turėjo pasiekti vienbalsiškumą ES Taryboje, o kita – pereiti procedūrą Europos Parlamente, be to, tai turėjo būti daroma išlaikant abiejų direktyvų projektų tarpusavio suderinamumą, kad nebūtų sukurti skirtingi lyčių lygybės ir apsaugos nuo diskriminacijos dėl kitų pagrindų standartai. Dvi teisėkūros procedūros taikytos dėl Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (SESV)[9] nuostatų ypatumų (direktyvose remiamasi atitinkamai SESV 19 straipsnio 1 dalimi ir 157 straipsnio 3 dalimi) ir ankstesnės praktikos, kai tose politikos srityse direktyvos buvo priimamos remiantis skirtingais Sutarties straipsniais. Atrodo, institucijoms pavyko susidoroti su šiuo iššūkiu – abiejų direktyvų tekstai savo turiniu analogiški.

---

6 2018 m. birželio 22 d. Komisijos rekomendacija (ES) 2018/951 dėl lygybės įstaigoms taikomų standartų, OL L 167, 2018 7 4, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32018H0951.

7 Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl Tarybos direktyvos 2000/43/EB, įgyvendinančios vienodo požiūrio principą asmenims nepriklausomai nuo jų rasės arba etninės priklausomybės (Rasinės lygybės direktyvos), ir Tarybos 2000/78/EB, nustatančios vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus (Lygių galimybių užimtumo srityje direktyvos), taikymo, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0139.

8 Pasiūlymas dėl Tarybos direktyvos dėl lygybės įstaigoms taikomų standartų vienodo požiūrio į asmenis, nepriklausomai nuo jų rasinės ar etninės kilmės, srityje, vienodo požiūrio į asmenis, nepriklausomai nuo jų religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos, užimtumo ir profesinėje srityje, vienodo požiūrio į moteris ir vyrus socialinės apsaugos srityje ir dėl galimybės naudotis prekėmis bei paslaugomis ir prekių tiekimo bei paslaugų teikimo, kuria panaikinami Direktyvos 2000/43/EB 13 straipsnis ir Direktyvos 2004/113/EB 12 straipsnis, COM/2022/689 *final*, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0689.

9 Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos, OL L 202, 2016 6 7, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT.

3.4.2. Esminių direktyvų nuostatų analizė

Svarbu suprasti, kad materialinės imties ES lygių galimybių srities reglamentavimo lygių galimybių įstaigų standartų direktyvos neišplečia (nors direktyvų tekste galima rasti paminėtų atskirų materialinės srities elementų), bet apskritai jų priėmimas laikomas pozityviu žingsniu lygių galimybių srityje. Šių nuostatų perkėlimas turėtų paskatinti aktyvesnę lygybės įstaigų veiklą, ypač tose valstybėse, kuriose lygybės įstaigos iki šiol neturėjo atitinkamų įgaliojimų ir (ar) veikė nepakankamai nepriklausomai. Toliau šioje dalyje analizuojamos atskiros direktyvų nuostatos.

Direktyvose nustatomi reikalavimai dėl institucijų nepriklausomumo ir išteklių (3 ir 4 straipsniai). Valstybės narės turės, be kita ko, patikslinti finansų ir kitų išteklių valdymo, lygybės įstaigų vadovo (valdybos) paskyrimų ir atleidimų, biudžeto sudarymo procesų reglamentavimą.

Nors tai, be jokios abejonės, svarbu, kritikuotina, kad nebuvo atsižvelgta į Europos Parlamento nuomonę, kad lygybės įstaigos neturėtų būti ministerijos ar kitos vykdomosios valdžios institucijos dalis[10]. Manytina, kad tai smarkiai sumažina lygybės įstaigos galimybes veikti nepriklausomai ir neužtikrina pakankamos laisvės planuoti ir skirstyti savo išteklius. Pirminė Europos Komisijos siūlyta formuluotė netgi dar labiau sušvelninta: iš užtikrinimo, kad „įgaliojimai būtų vykdomi savarankiškai“[11] liko tik užtikrinimas, kad „įgaliojimai būtų vykdomi veiksmingai“. Nors tai gali pasirodyti kaip mažos detalės, šie niuansai palieka tam tikrą diskrecijos laisvę valstybėms narėms išlaikyti lygybės įstaigų (politinės) kontrolės svertus, dėl kurių šios įstaigos ne visais atvejais galėtų pačios pasirinkti atliekamus tyrimus, skelbiamą informaciją ir kitas veiklas. Tad, nors direktyvose nėra tiesioginio reikalavimo dėl absoliutaus lygybės įstaigų nepriklausomumo, manytina, kad valstybės turėtų dėti pastangas atskirti lygybės įstaigų vykdomas funkcijas nuo vykdomosios valdžios institucijų funkcijų. Vykdomosios valdžios institucijos neturėtų kištis į tai, kaip lygybės įstaiga yra valdoma.

Direktyvose taip pat nustatomi reikalavimai valstybių politikai apibrėžiant prevenciją, skatinimą ir informuotumo didinimą (5 straipsnis). Svarbu, kad valstybės įpareigojamos vykdyti priemones didinti visuomenės informuotumą apie teises šioje srityje ir apie pačias lygybės įstaigas. Taip pat svarbu, kad šiame straipsnyje pripažįstama sąveikinė diskriminacija (arba persikertančioji nelygybė, intersekcionalumas, angl. *intersectional discrimination*). Tai reiškia, kad valstybės, kurios iki šiol tiesiogiai savo teisės aktuose nebuvo apibrėžusios tokios formos diskriminacijos sampratos, turės į tai atsižvelgti. Šis pripažinimas itin naudingas turint omenyje, kad dėl kelių savo

10 Europos Parlamentas, „Strengthening the role and independence of equality bodies concerned with gender equality“, žiūrėta 2024 m. birželio 4 d., https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-strengthening-the-role-of-equality-bodies-1.

11 Pasiūlymas dėl Tarybos direktyvos dėl lygybės įstaigoms taikomų standartų vienodo požiūrio į asmenis, nepriklausomai nuo jų rasinės ar etninės kilmės, srityje, vienodo požiūrio į asmenis, nepriklausomai nuo jų religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos, užimtumo ir profesinėje srityje, vienodo požiūrio į moteris ir vyrus socialinės apsaugos srityje ir dėl galimybės naudotis prekėmis bei paslaugomis ir prekių tiekimo bei paslaugų teikimo, kuria panaikinami Direktyvos 2000/43/EB 13 straipsnis ir Direktyvos 2004/113/EB 12 straipsnis, COM/2022/689 *final*.

tapatybių asmuo gali atsidurti blogesnėje padėtyje (pvz., biseksuali moteris su negalia, tikėtina, patirs daugiau iššūkių nei kitos moterys). Jis sutampa su Jungtinių Tautų institucijų nuomone, kad būtina atkreipti dėmesį į tokią diskriminacijos formą[12]. Tai vienas iš materialiųjų aspektų, kurie sprendžiami šiomis direktyvomis.

Svarbu ir tai, kad stiprinama pagalba nukentėjusiesiems (6 straipsnis). Kaip matyti iš tyrimų, neretai asmenys net ir susidūrę su diskriminacija vengia kreiptis pagalbos ir pranešti apie diskriminacijos atvejus, be to, dauguma teigia, kad praneštų ne lygybės įstaigai, o policijai[13]. Direktyvomis lygybės įstaigos įgalinamos teikti nepriklausomą pagalbą ir konsultuoti asmenis dėl galimybių ginti savo teises. Svarbu, kad kuriami mechanizmai, kurie leidžia nukreipti nukentėjusiuosius į kitas įstaigas, pvz., dėl psichologinės pagalbos. Atitinkamai valstybės skatinamos kurti gretimus pagalbos mechanizmus galimai nukentėjusiems asmenims, kuriems gali prireikti kitų paslaugų – psichologinės pagalbos, teisinės pagalbos ir kt.

Direktyvose pripažįstama, kad skundų nagrinėjimas ar bylinėjimasis nėra vienintelis būdas išspręsti galimos diskriminacijos situaciją. Jose įtvirtinta lygybės įstaigų galimybė siūlyti ginčą išspręsti alternatyviu būdu (7 straipsnis). Direktyva palieka nemažai laisvės valstybėms narėms pasirinkti, kaip tai gali būti įgyvendinama, nes alternatyviam ginčo sprendimui nebūtinai turi vadovauti pati lygybės įstaiga – tai gali daryti kitas subjektas (nors lygybės įstaiga vis dėlto turi turėti galimybę dalyvauti procese). Tai apima tokias formas kaip mediacija ar taikinimas, tačiau pozityviai vertintina, kad gali būti naudojami ir kiti būdai. Taip pat pozityvu, kad per direktyvos nuostatas valstybės skatinamos užtikrinti, kad nepavykus ginčo išspręsti alternatyviu būdu ginčo šalys galėtų ginti savo teises teisminiu būdu. Direktyvoje pateikiamas neprivalomas siūlymas dėl senaties termino sustabdymo laikytinas pozityviu ir priimtinu daugelyje valstybių.

Manytina, kad bene svarbiausias šių direktyvų aspektas yra galimybė lygybės įstaigoms bylinėtis (10 straipsnis). Direktyvose nurodoma, jog valstybės narės turi užtikrinti, kad „lygybės įstaigos turėtų teisę veikti teismo procesuose civilinės ir administracinės teisenos bylose“. Direktyvos įpareigoja sudaryti lygybės įstaigai galimybę pateikti pastabas teismui, taip pat būti šalimi procese dėl privalomų sprendimų vykdymo užtikrinimo ar jų teisminės peržiūros, kai lygybės įstaigos yra įgaliotos priimti tokius sprendimus. Direktyvose taip pat reikalaujama suteikti lygybės įstaigai bent vieną iš šių teisių:

1) inicijuoti teismo procesą vieno ar kelių nukentėjusiųjų vardu;
2) dalyvauti teismo procese remiant vieną ar kelis nukentėjusiuosius;
3) siekiant apginti viešąjį interesą, savo vardu inicijuoti teismo procesą.

12 Pvz., CEDAW, *Concluding observations on the sixth periodic report of Maldives* (2021, Nr. CEDAW/C/MDV/CO/6), 13 ir 14 punktai; CCPR, *General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life* (2018, Nr. CCPR/C/GC/36), 61 punktas; CRC, *General comment No. 21 (2017) on children in street situations* (2017, Nr. CRC/C/GC/21), 26 punktas; CESCR, *General comment No. 20 Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)* (2009, Nr. E/C.12/GC/20), 27 punktas.

13 Europos Komisija, *Special Eurobarometer 535: Discrimination in the EU* (Briuselis, 2023), 120, https://europa.eu/eurobarometer/api/deliverable/download/file?deliverableId=88556.

Nors apskritai dabartinė direktyvų straipsnio formuluotė vertintina kaip pozityvus žingsnis, nes sudaro sąlygas lygybės įstaigai įsitraukti į teismo procesus ir prisidėti prie teismų praktikos formavimo lygių galimybių srityje, vis dėlto, turint omenyje šių įstaigų nepriklausomumą ir veiklos sritį, smarkiai kritikuotina tai, kad direktyvoje reikalaujama suteikti tik vieną iš trijų įvardytų teisių (10 straipsnio 3 dalis). Tai sudaro sąlygas valstybėms narėms nesuteikti lygybės įstaigai galimybės ginti viešojo intereso arba atstovauti nukentėjusiajam. Pažymėtina, kad tokia situacija yra politinių diskusijų ES institucijose pasekmė: neužteko valstybių valios priimti pirminį direktyvų projektų variantą, kuriame Europos Komisija siūlė suteikti lygybės įstaigoms visas tris įvardytas teises[14]. Reikia tikėtis, kad nors pagal direktyvas nereikalaujama suteikti lygybės įstaigoms visų nurodytų teisių, valstybės bus sąmoningos ir užtikrins, kad jos tomis teisėmis galėtų naudotis, nes tai labai svarbu ir galėtų prisidėti prie lygių galimybių srities pažangos.

Svarbu, kad direktyvose numatoma pareiga vyriausybėms ir kitoms valdžios institucijoms konsultuotis su lygybės įstaigomis „dėl teisės aktų, politikos, procedūrų ir programų“ (15 straipsnis). Tai sudaro puikias sąlygas lygybės įstaigoms teikti rekomendacijas, pvz., dėl įvairaus lygio ir trukmės strateginių dokumentų, formuojamos politikos ir pan. Reikia pabrėžti, jog valstybės turės ne tik pasirūpinti, kad lygybės įstaigos galėtų teikti rekomendacijas, bet ir sukurti mechanizmus, kuriais būtų užtikrinamas tokių rekomendacijų viešumas ir pareiga subjektui į jas atsakyti. Manytina, kad tai prisidės prie lygių galimybių įstaigų veiklos stiprinimo ir įtakos didėjimo, o kartu skaidrins teisėkūros ir politikos formavimo procesus valstybėse. Egzistuoja nemenkas potencialas valstybėms narėms šias pareigas lygių galimybių srityje pritaikyti ir kitose srityse, į teisėkūros ir politikos formavimo procesus įtraukiant ir kitus suinteresuotuosius subjektus (pvz., pažeidžiamoms visuomenės grupėms atstovaujančias ir kitas nevyriausybines organizacijas).

Verta pažymėti, kad direktyvos daro įtaką įvairių sričių politikos formavimui. Tai pasiekiama per įpareigojimus valstybėms narėms užtikrinti lygybės duomenų[15] rinkimą (16 straipsnis), kad valstybės formuojama politika kurioje nors srityje nesukeltų neigiamo poveikio jokiai visuomenės grupei. Pirmiausia direktyvose nustatyta, kad lygybės įstaigos turi rinkti informaciją apie savo pačių veiklą, tačiau daroma įtaka ir platesnei valstybės duomenų sistemai – lygybės įstaigos turi turėti prieigą prie duomenų ir joms gali būti paskirta lygybės duomenų rinkimo koordinavimo funkcija. Be to, lygybės įstaigos turi galimybę rekomendacijas dėl reikiamų duomenų rinkimo teikti įvairiems subjektams. Šis ES institucijų žingsnis sveikintinas atsižvelgiant į tai, kad lygybės duomenys itin svarbūs, nes padeda suprasti realią lygių galimybių situaciją valstybėje ir

14 Pasiūlymas dėl Tarybos direktyvos dėl lygybės įstaigoms taikomų standartų vienodo požiūrio į asmenis, nepriklausomai nuo jų rasinės ar etninės kilmės, srityje, vienodo požiūrio į asmenis, nepriklausomai nuo jų religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos, užimtumo ir profesinėje srityje, vienodo požiūrio į moteris ir vyrus socialinės apsaugos srityje ir dėl galimybės naudotis prekėmis bei paslaugomis ir prekių tiekimo bei paslaugų teikimo, kuria panaikinami Direktyvos 2000/43/EB 13 straipsnis ir Direktyvos 2004/113/EB 12 straipsnis, COM/2022/689 *final*.

15 Lygybės duomenys suprantami kaip bet kokia kokybinė ar kiekybinė informacija, kuri naudinga apibūdinant ir analizuojant lygybės situaciją. Žr. Europos Komisija, *European Handbook on Equality Data* (Briuselis, 2016), 15, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cd5d60a3-094d-11e7-8a35-01aa75ed71a1.

atitinkamai atskirų visuomenės grupių situaciją atskirose gyvenimo srityse. Verta tikėtis, kad šie įpareigojimai, susiję su lygybės įstaigomis, kartu paskatins valstybes investuoti daugiau išteklių ir peržiūrėti savo valstybės duomenų sistemas, kiek tai susiję su lygybės duomenimis.

Galop pažymėtina, kad itin svarbi yra atskaitomybė ir strateginis planavimas (17 straipsnis). Nors direktyvose išsamiai nenustatomi atskaitomybės ir strateginio planavimo reikalavimai ir jų sudedamosios dalys, lygybės įstaigos privalės viešai atsiskaityti už savo veiklą, įskaitant biudžetą, darbuotojus ir finansus. Direktyvose lygybės įstaigos taip pat įpareigojamos priimti darbo programas, kuriose nustatomi prioritetai ir numatoma veikla. Laikytina, kad tai padės joms pačioms tapti skaidresnėmis ir parodyti, kaip (ar tinkamai) atstovaujami visuomenės grupių, galinčių susidurti su diskriminacija, interesai. Matydami lygybės įstaigų neveikimą tam tikroje srityje, suinteresuotieji subjektai gali reikalauti lygybės įstaigos atsakomybės (labiau politinės nei teisinės) ir atitinkamų pokyčių.

Be kita ko, prie to prisidės ir Europos Komisijos nustatomas sąrašas dėl lygybės įstaigų veikimo bendrų rodiklių, kurie apims „lygybės įstaigų žmogiškuosius, techninius ir finansinius išteklius, nepriklausomą veikimą, prieinamumą ir veiksmingumą, taip pat jų įgaliojimų, galių ar struktūros pokyčius“. Jiems taip pat keliamas reikalavimas dėl palyginamumo, objektyvumo ir patikimumo (18 straipsnis). Nors direktyvose nustatyta, kad rodikliai „neturi būti skirti reitingavimui arba konkrečioms rekomendacijoms atskiroms valstybėms narėms teikti“, manytina, kad EK jiems skirs didelį dėmesį kaip šaltiniui, kuris parodo situaciją valstybėje, ir galės, be kita ko, remdamasi jais inicijuoti ES teisės pažeidimo procedūrą.

Apibendrinant galima teigti, kad šių direktyvų priėmimas ir perkėlimas į ES valstybių narių teisę turėtų sustiprinti nacionalines lygybės įstaigas, tačiau šios direktyvos nėra be trūkumų –nesant pakankamos valstybių politinės valios, dalies pasiūlymų buvo atsisakyta arba jie gerokai sušvelninti. Reikia tikėtis, kad bent jau didžioji dauguma valstybių, suprasdamos lygybės įstaigų veiklos svarbą, vis dėlto imsis priemonių užtikrinti, kad lygybės įstaigos turėtų reikiamus įgaliojimus, pakankamą nepriklausomumą ir išteklius veikti, nepaisant to, kad kai kuriose srityse pagal direktyvų nuostatas to nereikalaujama. Kartu pažymėtina, kad šių direktyvų poveikis padidėtų ES institucijoms priėmus vadinamąją horizontaliąją lygybės direktyvą[16], kuri ne tik sustiprintų lygybės įstaigas procedūriniu aspektu, bet ir suteiktų įgaliojimus joms veikti nagrinėjant skundus papildomose srityse dėl papildomų diskriminacijos pagrindų, įskaitant diskriminaciją dėl seksualinės orientacijos ar negalios. Galima tikėtis, kad ES lygybės įstaigų sistema taps dar stipresniu pavyzdžiu ir gerąja patirtimi, kuria galės remtis ir kitos valstybės, kurdamos savo lygių galimybių principo įgyvendinimo sistemas.

16 Pasiūlymas dėl Tarybos direktyvos, kuria įgyvendinamas vienodo požiūrio į asmenis, nepaisant jų religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus arba seksualinės orientacijos, principas, COM/2008/0426 galutinis, CNS 2008/0140.

3.4.3. Direktyvų įgyvendinimo perspektyvos Lietuvoje

Lietuvoje didžiausi pokyčiai tikėtini Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatyme (toliau – LGĮ)[17] ir iš dalies Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme[18]. LGĮ pateikiamos esminės nuostatos, susijusios su Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolieriaus ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos (toliau – Tarnyba) veikla. Skirtingai nuo kai kurių kitų valstybių, Lietuvoje egzistuoja tik viena lygybės įstaiga, kuri vykdo funkcijas, susijusias su visais numatytais diskriminacijos pagrindais, dėl visų numatytų diskriminacijos formų ir visose aktualiose srityse.

Tarnybos formalus nepriklausomumas Lietuvoje yra užtikrinamas, ji veikia kaip nepavaldi (atskaitinga tik Lietuvos Respublikos Seimui) institucija (LGĮ 15 straipsnis). Direktyvų 3 straipsnio 2 dalyje reikalaujama skaidrių procedūrų dėl asmenų skyrimo į vadovaujamas pareigas. Lygių galimybių kontrolierių skiria Seimas Seimo Pirmininko teikimu (LGĮ 18 straipsnio 2 dalis), tačiau įstatyme nenustatyta, kaip jis pasirenka kandidatą. Šis aspektas yra tobulintinas, siekiant skaidrumo ir atskaitomybės. Pati Tarnyba savo metinėse ataskaitose[19] atkreipia dėmesį į nepakankamą finansavimą ir darbuotojų trūkumą, o tai akivaizdžiai daro įtaką realiam nepriklausomumo principo įgyvendinimui.

Direktyvų nuostatos dėl prevencijos, skatinimo ir informuotumo didinimo (5 straipsnis), tikėtina, taip pat atneš teigiamą pokytį Lietuvoje. Nors Lietuva ir šiuo metu turi atskirus strateginius dokumentus, pvz., Socialinės sutelkties plėtros programą[20] ir Lygių galimybių skatinimo veiksmų planą[21], tinkamam direktyvų įgyvendinimui juose numatytos priemonės turės būti plečiamos, įskaitant konkrečių priemonių įgyvendinimą dėl informacijos apie Tarnybos teikiamas galimybes nukentėjusiems nuo diskriminacijos asmenims sklaidos.

Kaip minėta, direktyvų 5 straipsnyje taip pat pripažįstama sąveikinė diskriminacija, o tai laikytina daugiau materialiuoju aspektu. Bet kokiu atveju nei LGĮ, nei Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme šiuo metu tokia diskriminacijos forma tiesiogiai neminima, tad, tikėtina, perkeliant direktyvų nuostatas ji turės būti tiesiogiai įvardyta įstatyme ir tai vertintina pozityviai, nes bus užtikrinamas teisinis aiškumas apibrėžiant diskriminacijos formas. Šiuo metu LGĮ ir Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo sąvokų apibrėžtyse diskriminacija apibrėžiama pateikiant baigtinį jos formų sąrašą.

---

17 Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, *Valstybės žinios*, 2003-12-05, Nr. 114-5115.

18 Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1998-12-23, Nr. 112-3100.

19 Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, *Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolieriaus 2023 metų veiklos ataskaita*, 72, https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2024/04/lygiu-galimybiu-kontrolieriaus-2023-metu-veiklos-ataskaita.pdf.

20 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. lapkričio 10 d. nutarimas Nr. 931 „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinės sutelkties plėtros programos patvirtinimo“, TAR, 2021-11-12, Nr. 23473.

21 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2023 m. liepos 27 d. įsakymas Nr. A1-507 „Dėl Lygių galimybių įgyvendinimo 2024–2026 metų veiksmų plano patvirtinimo“, TAR, 2023-07-28, Nr. 15445.

Lietuvoje pagalba nukentėjusiesiems turėtų tapti tvaresnė. Nors ir šiuo metu Tarnyba teikia konsultacijas (galimai) nukentėjusiems asmenims, pagal direktyvų 6 straipsnio reikalavimus ji turės galimybę nukreipti nukentėjusiuosius, kad jie gautų kompleksiškesnę pagalbą, įskaitant psichologinę. Deja, Lietuvoje nėra specializuoto pagalbos mechanizmo, skirto nukentėjusiesiems nuo diskriminacijos ar net neapykantos nusikaltimų. Tokie asmenys gali gauti tik bendrą pagalbą kaip nukentėję nuo nusikalstamos veikos ar atitinkamas socialines paslaugas.

LGĮ ir Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme šiuo metu nenumatyta mechanizmo, kuris galėtų būti pavadintas alternatyviu ginčų sprendimu. Perkeliant direktyvų nuostatas į nacionalinę teisę, tai bus viena iš esminių naujovių – nukentėjusiesiems nuo diskriminacijos galės būti siūloma ginčą išspręsti alternatyviu būdu, pavyzdžiui, taikant mediaciją. Lietuvoje jau egzistuoja alternatyvių ginčų sprendimų būdų, tad konkretus modelis priklausys nuo institucijų pasiekto sutarimo, tačiau galimi variantai yra arba tiesioginis šios funkcijos vykdymas Tarnyboje, arba jos perdavimas, pvz., Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai, kuri šiuo metu jau vykdo su valstybės užtikrinama neteismine mediacija susijusias funkcijas, tik su epizodiniu Tarnybos dalyvavimu[22].

Kitas būsimas esminis pokytis – bylinėjimasis. Nors Tarnyba kai kuriais atvejais teikia nuomonę teismams, ji kol kas neturi nė vienos iš direktyvų 10 straipsnyje įvardytų teisių:

1) inicijuoti teismo procesą vieno ar kelių nukentėjusiųjų vardu;
2) dalyvauti teismo procese remiant vieną ar kelis nukentėjusiuosius;
3) siekiant apginti viešąjį interesą, savo vardu inicijuoti teismo procesą.

Kaip minėta, direktyvose reikalaujama suteikti bent vieną iš šių teisių. Lietuvoje paprasčiausia būtų suteikti teisę ginti viešąjį interesą – ją jau turi kelios kitos institucijos, įskaitant prokuratūrą, Valstybinę vartotojų teisių apsaugos tarnybą, Viešųjų pirkimų tarnybą ir kt.[23] Visgi tai nepaneigia fakto, kad ir kitų įvardytų teisių suteikimas lygių galimybių kontrolieriui ir kitiems kontrolieriams (Seimo kontrolieriams, vaiko teisių apsaugos kontrolieriui, žvalgybos kontrolieriams) sudarytų geresnes sąlygas nepriklausomoms institucijoms veikti ir teisminiu būdu siekti pokyčių Lietuvos teisės sistemoje.

Nors, žinoma, teisei inicijuoti teismo procesą nukentėjusiojo vardu ar teisei dalyvauti teismo procese remiant nukentėjusįjį reikalingi žymesni procesinių įstatymų, visų pirma Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso[24] ir Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo[25], pokyčiai, pažymėtina, kad, bent iš dalies, galima pritaikyti jau egzistuojančias nuostatas, pvz., specifinį reglamentavimą, kuris įtvirtintas Administracinių bylų teisenos įstatymo

22 Žr. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą, *Valstybės žinios*, 2000-04-12, Nr. 30-827.

23 Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994-10-19, Nr. 81-1514; Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994-12-07, Nr. 94-1833; Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų, atliekamų gynybos ir saugumo srityje, įstatymas, *Valstybės žinios*, 2011-07-13, Nr. 85-4135.

24 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340.

25 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-308.

32 straipsnyje, kai dėl piliečio skundo į administracinį teismą kreipiasi Seimo kontrolierius, arba 47 straipsnyje įtvirtintą galimybę profesinėms sąjungoms atstovauti specifinėse bylose. Administracinių bylų įstatymo 112 straipsnyje egzistuoja ir specifinės nuostatos dėl galimybės kontrolieriams kreiptis dėl norminio administracinio akto teisėtumo tyrimo. Analogiškai Civilinio proceso kodekso 56 straipsnyje numatyta galimybė atstovauti profesinėms sąjungoms, taip pat – asociacijoms arba kitiems viešiesiems juridiniams asmenims, kurių steigimo dokumentuose kaip vienas iš veiklos tikslų nurodytas tam tikros grupės asmenų gynimas ir jų atstovavimas teisme, jeigu jie neatlygintinai atstovauja asociacijos arba kito viešojo juridinio asmens dalyviams bylose dėl teisinių santykių, tiesiogiai susijusių su šių juridinių asmenų steigimo dokumentuose numatytais veiklos tikslais ir sritimi. Tad galima teigti, kad atstovavimas nėra visiškai svetimas Lietuvos teismams, nors tai būtų unikalus atvejis, kai remiamasi tam tikrų interesų, o ne savo narių (dalyvių) atstovavimu.

Nors direktyvose kalbama apie teismo procesą, siekiant efektyvios teisių gynybos taip pat aktualu svarstyti galimybę lygių galimybių kontrolieriui įsitraukti ir į ikiteisminių ginčų nagrinėjimo institucijų procesus, pvz., dalyvaujant darbo ginčų komisijose, administracinių ginčų komisijose, Mokestinių ginčų komisijoje ir kt. Tai sudarytų sąlygas Tarnybai įsitraukti į procesą nuo pat pirmųjų ginčo nagrinėjimo institucijose veiksmų.

Nereikėtų pamiršti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo. Pirmiausia, atsižvelgiant į tai, kad lygių galimybių kontrolierius negali nagrinėti skundų dėl, pvz., Seimo ar Vyriausybės priimamų norminių teisės aktų, vertėtų suteikti jam galimybę kreiptis į Konstitucinį Teismą. Tai naudinga tais atvejais, kai norminiuose teisės aktuose yra diskriminacinių nuostatų, kurias Konstitucinis Teismas galėtų pripažinti prieštaraujančiomis Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Tokią teisę būtų galima įgyvendinti dviem būdais. Vienas iš jų – jau įtvirtintas būdas, kuriuo gali naudotis Seimo kontrolieriai, t. y. siūlyti Seimui kreiptis į Konstitucinį Teismą (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo[26] 19 straipsnio 1 dalies 11 punktas), antras – keisti Konstituciją ir leisti kontrolieriams tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą, kas jau buvo svarstoma Seime, kai vyko diskusijos dėl galimybės asmenims kreiptis į Konstitucinį Teismą pagal individualius skundus[27]. Galimybė ombudsmenams tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą užtikrintų, kad politinės diskusijos netrukdytų žmogaus teisių, įskaitant nediskriminavimo principą, apsaugai.

Žinoma, nereikėtų pamiršti ir nuostatų dėl atstovavimo Konstituciniame Teisme. Pasirinkus variantą suteikti lygių galimybių kontrolieriui teisę inicijuoti teismo procesą vieno ar kelių nukentėjusiųjų vardu ir (ar) dalyvauti teismo procese remiant vieną ar kelis nukentėjusiuosius, būtina svarstyti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo[28] tikslinimą, kad tokios galimybės lygių galimybių kontrolieriui būtų suteikiamos ir procese Konstituciniame Teisme. Tik taip gali būti užtikrinamas visavertis pažeidžiamo nukentėjusiojo dalyvavimas procese,

26 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas, *Valstybės žinios*, 1998-12-16, Nr. 110-3024.

27 Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, TAIS, 2017-05-24, Nr. XIIIP-431(2).

28 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas, *Lietuvos aidas*, 1993-02-06, Nr. 24-0.

nepaliekant jo vieno pasibaigus administraciniam ar civiliniam procesui.

Kalbant apie konsultacijas (direktyvų 15 straipsnis), manytina, kad Lietuva iš esmės jau atliepia direktyvų reikalavimus, klausimų kai kuriais atvejais gali kelti tik praktinis įgyvendinimas ir realus Tarnybos įtraukimas tinkamu laiku. Konsultacijas ir procesų viešumą užtikrina Lietuvos Respublikos Seimo statutas[29], Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas[30], Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas[31], Lietuvos Respublikos strateginio valdymo įstatymas[32] ir jų įgyvendinamieji teisės aktai – visuose juose numatytos procedūros, kaip suinteresuotieji subjektai gali įsitraukti į atitinkamus procesus, projektų svarstymus, teikti pastabas ir pasiūlymus.

Siekdama užtikrinti sprendimų, grįstų duomenimis, priėmimą Vyriausybė jau ėmėsi veiksmų dėl renkamų lygybės duomenų apimties didinimo[33]. Kol kas atrodo, kad koordinuojančia ir centrine institucija šiuo aspektu išliks Valstybės duomenų agentūra, o ne Tarnyba, nors turės būti užtikrinamas ir Tarnybos dalyvavimas.

Pabaigoje taip pat paminėtina, kad reikalavimas dėl ataskaitų ir strateginio planavimo, nustatytas direktyvų 17 straipsnyje, Lietuvoje irgi atliepiamas. Be kita ko, lygių galimybių kontrolierius kiekvienais metais Seimui teikia lygių galimybių kontrolieriaus veiklos ataskaitą. Ši nepriklausoma ataskaita apima atsiskaitymą už kontrolieriaus veiklą, padėties apžvalgą, išvadas ir rekomendacijas.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuva dalį direktyvų nuostatų jau įgyvendina, tačiau yra kelios sritys, kuriose reikės įdėti pastangų užtikrinant direktyvų nuostatų perkėlimą į nacionalinę teisę ir jų įgyvendinimą. Kaip esminės paminėtinos nuostatos dėl bylinėjimosi – Lietuvai teks pasirinkti tinkamą perkėlimo modelį ir nuspręsti, kiek teisių lygių galimybių kontrolieriui bus suteikta. Manytina, kad naudingiausia būtų suteikti visas teises, numatytas direktyvose, įskaitant ir susijusių procesų peržiūrą: atsižvelgti į ikiteisminių ginčų nagrinėjimo institucijų, Konstitucinio Teismo specifiką ir nepamiršti kitų ombudsmenų, kurie vykdo panašias funkcijas kitose srityse, tačiau lygiai taip pat neturi teisės kreiptis į Konstitucinį Teismą ar ginti viešąjį interesą. Paminėtini ir alternatyvūs ginčų nagrinėjimo būdai, kurie bus naujovė Lietuvoje lygių galimybių srityje ir leis nukentėjusiesiems ginti savo interesus papildomomis priemonėmis, kurios iki šiol nebuvo prieinamos. Kitos sritys sulauks smulkesnių pokyčių – atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje vienokiu ar kitokiu būdu atitinkami aspektai jau atliepiami, pakeitimai nebus tokie žymūs ir lengvai pastebimi.

---

29 Lietuvos Respublikos Seimo statutas, *Valstybės žinios*, 1994-02-25, Nr. 15-249.

30 Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas, *Valstybės žinios*, 1994-06-08, Nr. 43-772.

31 Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 2012-09-22, Nr. 110-5564.

32 Lietuvos Respublikos strateginio valdymo įstatymas, TAR, 2020-07-09, Nr. 15358.

33 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo „Dėl Lygių galimybių, moterų ir vyrų lygių galimybių statistinio tyrimo atlikimo“ projektas, TAIS, 2024-08-19, Nr. 24-13395; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 8 d. nutarimas Nr. 695 „Dėl Statistinių rodiklių apie vaikus sąrašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2004-06-10, Nr. 92-3364.

Išvados

1. Lygybės įstaigų standartų direktyvos sudaro sąlygas efektyvinti lygybės įstaigų veiklą ES valstybėse narėse, įskaitant Lietuvą. Perkėlus šias direktyvas į nacionalinę teisę ir jas įgyvendinant lygybės įstaigos turėtų įgyti papildomų įgaliojimų (pvz., teisę bylinėtis), o tai ilgainiui turėtų sustiprinti jų įtaką formuojant lygių galimybių politiką ir užtikrinti pažangą lygių galimybių srityje.
2. Lygybės įstaigų standartų direktyvos nėra be trūkumų, politiniai susitarimai (ar, kitaip, politinės valios nebuvimas) lėmė tai, kad direktyvų tekstas susilpnintas, palyginti su originaliu Europos Komisijos pasiūlymu. Manytina, jog išliks du didžiausi iššūkiai: tai, kad lygybės įstaigos neprivalo būti visiškai atskirtos nuo vykdomosios valdžios institucijų, o tai lemia jų dalinę priklausomybę nuo politinių procesų, ir tai, kad lygybės įstaigoms gali būti suteiktos ne visos direktyvose aprašytos bylinėjimosi teisės.
3. Lygybės įstaigų standartų direktyvų poveikis padidėtų priėmus horizontaliąją lygybės direktyvą, kuri suvienodintų ir materialinę nediskriminavimo teisę, ne tik procedūrinius aspektus, įskaitant mandato lygybės įstaigoms suteikimą dėl tokių diskriminacijos pagrindų kaip seksualinė orientacija ar negalia visose aktualiose srityse (ne tik užimtumo srityje).
4. Lietuva jau iš dalies yra įgyvendinusi lygybės įstaigų standartų direktyvas, tačiau yra sričių, kuriose reikės didelių pokyčių, pirmiausia dėl bylinėjimosi. Lietuvai teks pasirinkti tinkamą perkėlimo modelį ir nuspręsti, kiek teisių lygių galimybių kontrolieriui bus suteikta. Manytina, kad naudingiausia būtų suteikti visas bylinėjimosi teises, numatytas direktyvose. Perkeliant nuostatas dėl bylinėjimosi turėtų būti peržiūrėtas ir susijęs reglamentavimas, įskaitant ikiteisminį ginčų nagrinėjimą ir procesą Konstituciniame Teisme. To nepadarius gali susidaryti situacijų, kai Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba negalės atstovauti nukentėjusiajam pradiniame arba galutiniame ginčo nagrinėjimo etape.
5. Lietuvoje, lygybės įstaigų standartų direktyvų nuostatas perkėlus į nacionalinę teisę, lygių galimybių srityje bus sudarytos sąlygos ginčus spręsti alternatyviai, pvz., taikant mediaciją ar kitus būdus. Nors modelis kol kas nėra aiškus, tai vertintina kaip pozityvūs pokyčiai, kurie leis galimai nukentėjusiems nuo diskriminacijos asmenims savo teises ir interesus ginti papildomomis, dažnai paprastesnėmis priemonėmis.

Equality Bodies' Standards Directives - Will We Undertake the Maximum Commitment?

Mykolas Romeris University Law School
Institute of International and European Union Law
Eitvydas Zurba
E-mail: eitvydas@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-24-01-20

Summary. *This article analyses the directives on equality body standards (2024/1499 and 2024/1500), which were adopted in 2024 following a consensus reached by the European Union institutions. The directives set minimum standards for the functioning of equality bodies without changing the substantive provisions in the area of protection against discrimination. The directives cover the independence, resources, tasks and powers of equality bodies to prevent discrimination, raise awareness, deal with cases of discrimination and provide assistance to victims. Member States have to bring their national legislation in line with the directives until June 2026. This article analyses the content of the directives and considers Lithuania's options for transposition, focusing on the provisions that are not yet implemented and will require the most significant changes in the field of equal opportunities.*

Keywords: *equality body, Equal Opportunities Ombudsman's Office, equal opportunities, non-discrimination, ombudspersons.*

LIETUVOS TEISĖ 2024: ESMINIAI POKYČIAI

Redagavo UAB „Skrivanek“
Maketavo Martynas Švarcas

Tiražas 95 egz.

Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G., 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

ISSN 2669-137X (spausdintas)
ISSN 2669-1388 (internete)